

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΙΝ
ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ

«Quaeram te desiderando
desiderem quaerendo»*.

ΕΝΑΙΣΙΜΟΣ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗ,
υποβληθείσα εις την Φιλοσοφικην Σχολην
του 'Εθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΑΘΗΝΑΙ - 1960

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

«Ἡ ἔγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δὲν ὑποδηλοῖ τὴν ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως» (Νόμος 5343, ἄρθρον 202 § 2).

Ε.Υ.Δ.Π.Σ.Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἐφειρηγία τῆς παρούσης μελέτης ὑπῆρξεν ἐν ὑπόμνημα εἰς τὸ χωρίον τῶν «Ἐννεάδων»: «οὔτε οὖν τι οὔτε ποιὸν οὔτε ποσὸν οὔτε νοῦς οὔτε ψυχὴ οὔδὲ κινούμενον οὔδ' αὖ ἐστῶς, οὐκ ἐν τόπῳ οὐκ ἐν χρόνῳ, ἀλλὰ τὸ καθ' αὐτὸ μονοειδές, μᾶλλον δὲ ἀνειδέον πρὸ εἶδους ὄν παντός, πρὸ κινήσεως, πρὸ στάσεως· ταῦτα γὰρ περὶ τὸ ὄν, ἅ πολλα αὐτὸ ποιεῖ»¹, τὸ ὁποῖον ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος τὴν 25 Ἰουνίου 1956 εἰς τὸ περὶ Π λ ω τ ἱ - ν ο υ φροντιστήριον τοῦ καθηγητοῦ G. R a l i s ἐν Ἀμβούργῳ. Τὸ μελέτημα ἐκεῖνο ὑπετέλεσε τὸν «σπερματικὸν λόγον» τῆς ἀνά χειρὸς διατριβῆς.

Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐργασίας διέκοψεν ἐν Ἀϊδελβέργῃ βαρυτάτη ἀσθένεια, ἀλλ' εἰς τὸ βίωμα τοῦ πόνου, τῆς ἐγκαταλείψεως καὶ τοῦ ἐρχομένου θανάτου ἐζήσεν ὁ γράφων τὴν μεταλλαγὴν τῆς θεωρητικῆς ἀπασχολήσεως εἰς πρόβλημα ζωῆς. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 12 δωμάτιον τοῦ γερμανικοῦ νοσοκομείου ἠσθάνθη ἐντὸς του τὴν μετάπτωσιν τῆς ἐρωτήσεως περὶ Θεοῦ εἰς ἐρώτησιν τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ ὡς ἐρωτῶντος, τὴν μετατροπὴν τῆς σχέσεως «Ἐγὼ - αὐτὸς» εἰς «Σὺ - ἐγὼ», τὴν μετουσίωσιν τοῦ θέλω εἰς γενηθῆτω. Εἰς τὴν ἀσθένειάν του ὀφείλει οὐχὶ μόνον ὀλόκληρον τὴν προσωπικὴν στάσιν του ἐναντι τῆς ἐρωτήσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἀλλ' ὅ,τι ἀγιώτερον ἠξιώθη νὰ βιώσῃ μέχρι σήμερον.

Ὅτε ἡ ἀσθένεια παρήλθεν, ἡ μελέτη του δὲν ἦτο πλέον ἀπλῆ ἐνασχόλησις, ἀλλ' ἀγὼν καταξιώσεως. Ἐκτοτε, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ διαμονῆς του, ἐθεώρησε τὴν συστηματικὴν σπουδὴν τῆς περὶ Θεοῦ ἐρωτήσεως ὡς «μέγιστον μάθημα». Σκοπὸς του ὑπῆρξεν ἡ αὐτολύτρωσις, προϋπόθεσιν τῆς ὁποίας ἐθεώρει τὴν γνῶσιν. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας του εἶχεν ἀντιληφθῆ, ὅτι τὸ τελευταῖον τῆς γνώσεως πρὸ τοῦ Ὑπερβατικοῦ εἶναι ἡ αὐτοσυνειδήσις τῆς συμβατικότητος τοῦ κοσμικοῦ τῆς εἶναι, ὅτι εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ ὅ,τι ἀναιρεῖ τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων, δὲν δίδει τὴν ἀπάντησιν ὁ λόγος, τὸ ἐρωτηματικὸν τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἐν «ῥῆμα», τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ μὴ κατάγῃται «ἐκ τοῦ κόσμου τούτου», ἐφ' ὅσον θὰ ὠμίλει περὶ τοῦ Ὑπερπραγματοκοῦ καὶ ὅτι ὁ λόγος, ἡ τάσις ἀπὸ τοῦ ἐνθάδε πρὸς τὸ ἐπέκεινα, οὔτε ἐνθάδε οὔτε ἐπέκεινα; ἀλλ' ὁ σύνδεσμός των, εἴαν θὰ εἶναι πιστὸς εἰς ἑαυτόν, θὰ μείνῃ «ἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν» καὶ τὸ «δοκίμιον τῆς πίστεως», διὰ τῆς συνειδήσεως ὁμῶς τῶν ὀρίων καὶ διὰ τοῦ ὑπερβατισμοῦ του, θὰ εἶναι ἡ ἀξίωσις καὶ ἡ καταξίωσις τῆς πίστεως, ὡς ὑπευθύνου, ἐνσυνειδήτου καὶ ἀγωνιστικῆς ὑπερβάσεώς του οὐχὶ ἐκ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ

Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἡ μελέτη αὕτη ἀπεσκοπέι νὰ γίνῃ πραγματεία περὶ Θεοῦ, θὰ διέψευδεν ἑαυτὴν ὡς προσπάθειαν συνειδήσεως τοῦ disputare de Deo ὡς disputare de se ipso.

Ὡς ἔκφρασις ἀγῶνος πρὸς λύτρωσιν, ἡ παροῦσα μελέτη ὑπῆρξεν αὐτοσκοπός. Ἐπεδόθη ὡς διδακτορικὴ διατριβή, ἀλλὰ δὲν ἐγράφη πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὑποβολῆς τῆς. Ὁ γράφων ἀναγνωρίζει, ὅτι εἶχον δίκαιον ὄσοι τὸν ἀπέτρεπον τοῦ θέματος. Μία διδακτορικὴ διατριβὴ ὀφείλει νὰ διαπραγματεύηται ἐν ἐπὶ μέρος θέμα τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ οὐχὶ τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς σκέψεως. Ἐν τούτοις, δὲν ἠθέλησε νὰ προσαρμόσῃ τὸ θέμα τῆς μελέτης του πρὸς ἄλλον σκοπὸν, ἀλλὰ τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς του πρὸς τὴν μελέτην αὐτήν, σημαίνουσαν δι' αὐτὸν τὴν αὐτοπραγμάτωσιν τοῦ προορισμοῦ του. Τὸ ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς του ἀγὼν ἔλαβε τὴν μορφήν περιοριζομένου ἐντὸς ὠρισμένου ἀριθμοῦ σελίδων συγγρῆματος, δὲν ὑποδηλοῖ, ὅτι ἐπερατώθη. Τὸ τέλος τῆς μελέτης ταύτης, ὡς συγγραφικοῦ ἔργου, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς, ὡς μελετήματος ζωῆς.

Ἀνασκοπῶν τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τοῦ προβλήματός του, ἀντιλαμβάνεται σήμερον ὁ γράφων, ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ ὑπῆρξε διάφορος τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου, ὅτι δὲν ὑπάρχει κἂν σύγκρισις μεταξὺ αὐτοῦ, τὸ ὅποιον ἠθέλησε νὰ βιώσῃ, τοῦ βιώματος καὶ τῆς ἐκφραστικῆς του μορφῆς. Αἰσθάνεται τὴν τραγικότητα τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ προαισθήσεως, ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως τῆς ιδέας. Καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν ὁμολογίαν τοῦ *A υ γ ο υ σ τ ι ν ο υ*: «Diximusne aliquid et sonuimus aliquid dignum Deo? Imo vero nihil me aliquid, quam dicere voluisse sentio; si autem dixi, non hoc est quod dicere volui»².

Ἡ διαπραγματεύσις τῶν ἀπαντήσεων, τὰς ὁποίας ἔδωσεν ὁ <ἀποφαντικὸς λόγος> εἰς τὴν ἱστορικὴν του ἐξέλιξιν, ἀποτελεῖ τὴν προετοιμασίαν μόνον τοῦ χώρου διὰ τὴν συνείδησιν τῆς ἐρωτήσεως περὶ Θεοῦ, τῆς ὁποίας ἐκάστη ἀπ' ἑνὸς εἶναι <ἐν διαφερόμενον ἑαυτῶ> ἐν ἔνδυμα φθειρόμενον ὑπὸ τοῦ χρόνου. Ὅ,τι ἐγράφη δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἐρώτησις περὶ Θεοῦ καθ' αὐτήν, ἀλλὰ μόνον ἡ προϋπόθεσις τοῦ ἐρωτηματικοῦ συλλογισμοῦ, τὰ π ρ ο λ ε γ ὀ μ ε ν α τ ῆ ς π ε ρ ῖ Θ ε ο ῦ ἐ ρ ω τ ῆ σ ε ω ς. Τὴν συγκεκριμένην καὶ ὑπεύθυνον ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ ὀφείλει νὰ θέσῃ ὁ ἀναγνώστης <ἐκ πολλῆς συνουσίας περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτό>. Εἰς τὸν γράφοντά ἄς ἐπιτραπῇ, μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας του, νὰ ἐρμηνεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ *Π λ ά τ ω ν ο ς* ὡς ἀρχὴν τῆς προσωπικῆς του εὐθύνης: «Ἄλλ' οὐπω σοφὸς ἂν εἴης... εἰδῶς ταῦτα μόνον· μὴ δέ εἰδῶς ὡς γε ἔπος εἰπεῖν... οὐδενὸς ἄξιος ἔσει»³ καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τοὺς λόγους τοῦ *Π ρ ό κ λ ο υ*: «εἰ γὰρ μηδὲ εἰς ἐστι τοῦ ἐνὸς λόγος, οὐδὲ αὐτὸς οὗτος ὁ ταῦτα διατεινόμενος λόγος τῶ ἐνὶ προσήκει»⁴.

12 Δεκεμβρίου 1957

ἐν Βασιλείᾳ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

Ε.Υ.Δ. της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α Κ Α Ι Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Η

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο Ν

I. Η Κ Α Τ Α Φ Α Σ Ι Σ

σ. 1—12

Ἡ συσχέτισις τοῦ Ἐνθάδε πρὸς τὸ Ὑπερβατικὸν ἐν τῷ Καθολικισμῷ, α) * Ἡ ὁμοιότης τῶν ἐτέρων, β) Causa exemplaris — Ἡ ὄντολογικὴ διαφορὰ τοῦ Ποσοῦ ἐκτὸς τῆς Καθολικῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ — Αἱ ἀρχαὶ τοῦ καταχαικοῦ Σχολαστικισμοῦ — Τὸ κριτήριον τῆς ἀγαθότητος — * Ἡ διάσπασις τῆς Φυσικῆς Θεολογίας (Ὁ Θεὸς καὶ ἡ Κίνησις) — Θεὸς <σπερματικός> — Coincidentia oppositorum, α) Ἀρχὴ καὶ ἐμφάνισις, β) Γεωμετρικὴ θεμελίωσις καὶ ἐρμηνεία — Ἡ Ἀντινομία καὶ τὸ Γίγνεσθαι — Θεολογία τοῦ ὄντος — Τὸ ἀξίωμα τῆς Ἀναλογίας: Analogia entis — Ὁ Ἀριστοτελισμὸς καὶ τὸ διανοητικὸν εἶδωλον τοῦ Θεοῦ — Ἡ νόησις τῆς νοήσεως: intelligentia divina καὶ τῆς νοήσεως: intellectus humanus — Ἡ ὑπέρβασις τοῦ λόγου.

II. Η Α Π Ο Φ Α Σ Ι Σ

σ. 13—72

Γνωσεολογία τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας — Μεθοδολογικά — Ἡ Γραφή.

Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Κ Α

A'. Η Α Ρ Χ Η

σ. 16—20

Ὁ κριτικὸς λόγος τοῦ Ἡρακλείτου — Ἡ θεολογικὴ κριτικὴ τοῦ Ξενοφάνους — Ἐμπεδοκλῆς, Ἀναξαγόρας, Πρωταγόρας — Ἡ παρμενίδειος ὄντολογία τοῦ Πλάτωνος, α) Ὁ «Παρμενίδης», β) Ὁ Παρμενίδης — Τὸ Μὴ ὄν.

B'. Η Α Κ Μ Η

1. Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

σ. 20—34

α. Οἱ Φιλόσοφοι

Ἡ <Ἐνολογία> τοῦ Πλωτίνου — Ὁ ἀγνωστικισμὸς τοῦ Πρόκλου — Γιαχβὲ καὶ Λόγος (Ὁ Ἰουδαῖος Ἕλληνας Φίλων) — Τὸ ἀποφατικὸν σύστημα τοῦ Μωυσέως μὲν Μαιμούν.

VIII

β. Οἱ Πατέρες

Ὡριγένης, α) Ὡριγένης καὶ Πλάτων, β) * Τὸ ἑλληνικὸν πέρας, γ) Αἱ ἀποφατικαὶ ἀρχαί — Ἰουστίνος καὶ Κλήμης — Μ. Ἀθανάσιος, Μ. Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος — Ὁ «κατὰ ἐρευνητῶν» Ἐφραίμ ὁ Σύρος — Γρηγόριος Νύσσης, α) Ἡ ἀποφατικὴ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς, β) Τὸ «ἀειδὲς» Θεῖον — Τὸ «Ἀκατάληπτον» τοῦ Χρυσόστομου — Ὁ συστηματικὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός — Ὁ κλασσικὸς τῆς Ἀποφάσεως Διονύσιος, α) Νεοπλατωνίζων χριστιανισμὸς, β) Πρόκλος καὶ Διονύσιος, γ) Ἡ «ὑπερούσιος ἀοριστία», δ) Ἀρεοπαγίτικα, ε) Διονύσιος καὶ Νικόλαος Κουζάνος — Ἡ θετικότης τῆς ἀποφατικῆς διαθέσεως τῶν Πατέρων.

2. Ο ΛΑΤΙΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

σ. 34—40

Ἡ Θεολογικὴ διαλεκτικὴ τῆς ἄγνοίας τοῦ Λύγουστίνου — * M. Felix, Lactantius, Hieronymus — Ὁ graecorum graecus Ioannes Scotus Eriugena ὡς νεοπλατωνικὸς θεολόγος — Τὸ παράπονον τοῦ Anselmi Cantuariensis — Ὁ ἀποφατικὸς Θωμᾶς Ἀκυϊνάτης — Petrus Abaelardus. Albertus Magnus. Ioannes Duns Scotus. Meister Eckhart — Νικόλαος Κουζάνος, α) Ὁ πρόδρομος τῆς νέας σκέψεως, β) *Visibilia in invisibilibus*, γ) Ἡ ἔλλειψις τῆς Καθολικῆς ὀρθοδοξίας.

Γ. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ

1. Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

σ. 40—46

Ὁ ἀντιδιανοητισμὸς τοῦ M. Luther — Ὁ «θεολόγος τοῦ συναϊθήματος» F. Schleiermacher — Ἡ ἀξίωσις ἐτερότητας τοῦ S. Kierkegaard — Ἡ θεολογικὴ ἀντίληψις τοῦ Πέρατος τῶν συγχρόνων: P. Tillich, K. Heim, H. Thieliicke, F. Gogarten, R. Bultmann καὶ H.—H. Schrey — Ἡ «Ἡ κρυπτολογία» τῶν Ἑλβετῶν Emil Brunner καὶ Karl Barth — Ἡ Ἀποκάλυψις ὡς ἀποκάλυψις τῆς κρυπτότητος τοῦ Θεοῦ.

2. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

σ. 46—53

Θεολογία τῆς ἄρσεως τοῦ λόγου περὶ Θεοῦ — Ἡ κριτικὴ τῆς γνώσεως τοῦ Immanuel Kant — Ἡ «περατολογία» τοῦ Johann Gottlieb Fichte — F. W. J. von Schelling καὶ Ed. von Hartmann — Ἡ συνείδησις τοῦ Πέρατος ὡς αὐτοσυνείδησις τῆς σκέψεως: τοῦ 29. αἰῶνος, α) Ὁ ἐσωτερικὸς ὑπερβατισμὸς τοῦ πνεύματος, β) Ἡ θεολογικὴ αὐτοκατάφασις τοῦ πνεύματος — Ὁ Karl Jaspers, α) Ὑπερβατικότης καὶ «κρυπτογραφικότης» (*Schiffrenheit*), β) Ἡ αὐτοκαταλυτικὴ διαλεκτικὴ.

3. Η ΠΟΙΗΣΙΣ

σ. 53—57

Hölderlin, Herder, Angelus Silesius, Goethe — Ἡ «Ῥδὴ τῶν ἀγγέλων» τοῦ Joost van den Vondel — Ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν «Ἕμνος εἰς Θεόν» τοῦ Πρόκλου καὶ ὁ προβληματισμὸς του.

Αί βασικαί ἀποφατικαί ἀρχαί. α. Τὸ ἄρρητον (deus ineffabilis), I. Ἡ αὐτο-ἀρνησίς τοῦ λόγου. II. Ἡ <ἀρρητολογία>, β. Ἡ σοφὴ ἄγνοια (docta ignorantia), I. Ἡ ἀγνοοῦσα γνώσις τοῦ Ν. Κ ο υ ζ ά ν ο υ, II. Ἡ ἀνατολικοδυτικὴ καταγωγή, III. Ἡ αὐτοπεποίθησις τῆς γνώσεως, γ. Ἡ ἀπόλυτος ἑτερότης (Anvanti eβα - Valde aliud - Das g a n z Andere), I. Ο ὕ π α ν ι σ ά ν τ, Α ὕ γ ο υ σ τ ῖ ν ο ς, R. O t t o, II. Προ-τεσταντικὴ καὶ Καθολικὴ ὁμοφωνία, III. * <Κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν> — Ἡ χορσία τῶν ἀποφάσεων — Μὴ ὄν καὶ μηδενισμός — Μὴ ὄν=Οὐ τι ὄν — Ἡ θρησκεία τοῦ <ἀγνώστου Θεοῦ> τοῦ P a u l G ö h l e — Ἀπόλυτος σχετικισμός — Ὁ ἀποφατικὸς Θεὸς ὡς ὑψίστη κατάφασις (negationis negatio—versagendez versagen) — Ἡ εἰρωνία τοῦ λόγου καὶ ἡ ἄρσις του — Ἡ βεβαιότης τῆς ἀμφιβολίας καὶ ἡ ἀμφιβολία τῆς βεβαιότητος.

Π Α Ρ Α Τ Η Ρ Η Σ Ι Σ

σ. 73—76

<Θεοπανθεϊσμός> καὶ Πανθεϊσμός — Ὁ Πανενθεϊσμός καὶ ἡ σημασία του διὰ τὴν νεωτέραν θεολογικὴν σκέψιν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

I. Η Τ Α Υ Τ Ι Σ Ι Σ

σ. 77—94

Ἡ Θέωσις — Αἱ πηγαί τοῦ Ἑλληνικοῦ Μυστικισμοῦ — * Ὁ <Ὀρφισμός> τοῦ Π λ ά τ ω ν ο ς, α) Ὁ Π λ ά τ ω ν ὡ ς μυστικιστής, β) Ὁ διαλεκτικὸς Π λ ά τ ω ν, γ) Τὸ μυστήριον καὶ ὁ λόγος — Μυστικιστικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ — * Ὁ Χριστοκεντρικὸς μυστικισμός τοῦ Π α ὕ λ ο υ — Ἡ ἀρχέτυπος μυστικὴ φιλοσοφία τοῦ Π λ ω τ ῖ ν ο υ, α) Ἡ μυστικοποίησις τῆς Φιλοσοφίας, β) Ἡ ἑτερότης καὶ ἡ ἄρσις της, γ) Ἡ ταύτισις καὶ ἡ ἄρσις τῆς γνώσεως — Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ M e i s t e r E c k h a r t ὡ ς Θεοῦ καὶ ὁ A n g e l u s S i l e s i u s ὡ ς conditio sine qua non τοῦ Θεοῦ — Τὸ <ἀμάρτημα τῆς ζηλοτυπίας> τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ ἐρωτισμός τοῦ Δυτικοῦ Μυστικισμοῦ — * Νεώτερα μυστικιστικὰ σπέρματα — Ἡ αὐτοκριτικὴ τοῦ Μυστικισμοῦ καὶ ἡ κριτικὴ του — Ὁ λόγος καὶ ἡ ἔκστασις — Τὸ φρόνημα τῶν μυστικιστῶν καὶ ὁ μυστικιστικὸς ἀθεϊσμός — Κατακλείς.

II. Η Τ Α Υ Τ Ο Τ Η Σ

σ. 95—110

Ἀπὸ τῆς Ταυτίσεως εἰς τὴν Ταυτότητα — Ὁ solipsismus τοῦ J. G. F i c h t e — Ἡ ταυτολογία τοῦ F. W. J. von S c h e l l i n g.

ΕΓΕΛΙΑΝΗ <ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ>

σ. 97—110

Αὐτοδιχασμός καὶ -περάτωσις τοῦ Πνεύματος — * Ὁ <Hegel> τοῦ 9. αἰῶνος — Ἡ <πανουργία> τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοσυνείδησιν — Τὸ συναμφότερον Πνεῦμα — Ἡ θεότης τοῦ περατοῦ πνεύματος — * Θρησκεία καὶ Ἱστορία ὡ ς αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ — M. E c k h a r t ὁ συγγενὴς καὶ J. B ö h m e ὁ διδάσκαλος — Ὁ ὑπερθεμα-

X

τισμός του Μυστικισμού — Διαλεκτικός παλλογισμός — 'Αντινομία και λόγος—Θεολογικός μονισμός — 'Η έγγελιανή επίδρασις και ή <Φιλοσοφία του 'Ασυνειδήτου> του E d u a r d v o n H a r t m a n n — Ratio ipsissima — 'Ο <άθεος Μυστικισμός> του 'Ιδεαλισμού.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

I. Η ΑΠΟΥΣΙΑ

σ. 111—135

A'. ΑΙΤΙΑ — ΑΙΤΙΑΤΑ

σ. 111—120

'Αποφατική Θεολογία και 'Αθεϊσμός — Αί άθεϊστικά συνέπειαι της ιδεαλιστικής Φιλοσοφίας των S c h e l l i n g, F i c h t e και H e g e l — 'Η έγγελιανή άθεϊα του L u d w i g F e u e r b a c h — 'Ο ιδεατός Θεός του Πρακτικού λόγου εις τό <Opus postumum> του I m m a n u e l K a n t — 'Η άθεος θεολογία της 'Αξίας του νεοκαντιανού D. H. K e r l e r — Οί έπαναστάται της 'Αστροφυσικής N. K o u x a v o s και N. K o r p e r n i g k — Τό σύγχρονον κοσμοείδωλον και ή <κρίσις στέγης> του Θεού — Αί φαινόμενα δυνατότητες — Οί έμφανεστεροι παράγοντες — Αί Φυσικά έπιστήμαι και ή Τεχνική.

B'. ΚΡΙΣΙΣ — ΚΡΙΤΙΚΗ

σ. 120—135

'Η προκριτική κριτική του Θεού του F r i e d r i c h N i e t z s c h e, α) 'Ο αϊτών, β) 'Ο κριτής — 'Ο 'Υπαρξισμός και ή άθεϊστική έρμηνεία του υπό του e a n — P a u l S a r t r e — Τό πρόβλημα <M a r t i n H e i d e g g e r> — 'Ο άντιμεταφυσικός χαρακτήρ του Παρόντος — Philosophia temporalis — 'Η άμφιβολία εις την βεβαιότητα και ή άμφιβολία εις την άμφιβολίαν — <Κρίσις του Θεού> και κρίσις της 'Απιστίας — Οί άφορισμοί των βεβαίων — * 'Ο όρος <ΰπαρξις Θεού> — * 'Απόδειξις και Πίστις — * Κριτική και αυτοκριτική της <ήθικης άποδείξεως> του I m m . K a n t — * 'Η <έκτη όδός> του J a c q u e s M a r i t a i n — Τό έρωτηματικόν — Πείσμα και Πίστις — 'Η θετικότητα της 'Αονήσεως.

II. Η ΓΕΝΕΣΙΣ

σ. 136—197

'Η «Φιλοσοφία του δημιουργουμένου Θεού» και «ή Φιλοσοφία του 'Ανυπόρκτου».

A'. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

σ. 138—150

I. 'Η Κίνησις και ή Δύναμις — II. 'Η 'Αντινομία — III. 'Η Τραγικότης, α) 'Ο άμερικανικός περιορισμός του Θεού — * Κλασικιστική και κλασική αντίληψις του Πέρατος, β) Θεός ήρωϊκός — IV. 'Η 'Εξάρτησις, α) Λύτρωσις, β) 'Ανάπτυξις, γ) Συνεργασία, δ) Συνωρίμασις — V. 'Η Πλασματικότητα, α) 'Ο Θεός ώς έπακόλουθον, β) 'Ο δυναμικός <Κοσμοθεϊσμός>, γ) 'Ο ιδεαλιστικός <'Ανθρωποθεϊσμός>.

B'. Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΓΟΝΙΑΣ

σ. 150—182

I. 'Η ράκλειτος, α) 'Ο Λόγος και τό Γίγνεσθαι, β) 'Ο Λόγος και ή Θεολογία του Γίγνεσθαι. II. I o . S c . E r i u g e n a, α) 'Η ιδιοτυπία της <μοναχικής μεγάλης

XI

φυΐας», β) Δημιουργός αΐτοδημιουργούμενος. γ) Δημιουργία και αΐτοσυνείδησις, δ) Μεταξὺ S p i n o z a και H e g e l, ε) Ἡ <έφηβεία> τοῦ Θεοῦ. III. H e n r i B e r g s o n, α) Ζωτικὴ ὁρμή-Δημιουργός ἐξέλιξις, β) Ἡ κοσμογονικὴ δΐναμις τοῦ Μυστικισμοῦ, γ) Ἡ Ἐνόρασις, δ) Ἡ Βιολογία. IV. Γ ε ρ μ α ν ι σ μ ὁ ς: Τὸ Γερμανικὸν πνεῦμα και τὸ Γίνεσθαι — Γερμανικὴ και ἐμὴ γερμανικὴ θεολογία — 1. W o d a n, α) Ἡ φύσις και ἡ μοῖρα του, β) Ὁ <αἰώνιος ζητητὴς> και τὸ <γερμανικὸν φρόνημα>, γ) Ἡ νίκη τοῦ ἠττημένου — 2. M e i s t e r E c k h a r t, α) Ὁ ἄρειος Ἄπόστολος, β) Θεὸς <τηκόμενος και παρπλάζων>, γ) Confusio, δ) Ἡ γενετήσιος θεολογία τῆς ἠθικῆς ψυχῆς, ε) * Ἡ ἐρμητεία του — 3. J a k o b B ö h m e, α) Ἡ πείνα τοῦ θείου Χάους, β) Γέννησις και μὀρφωσις τοῦ Θεοῦ, γ) Ὁ βαρβαρισμὸς — 4. F r i e d r i c h C h r. O e t i n g e r, α) Ἡ σωματικότης και τὸ πάθος τοῦ Θεοῦ, β) Θεὸς <τροχοειδής> — 5. Ἰ δ ε α λ ι σ τ ι κ ῆ Φ ι λ ο σ ο φ ί α: Ὁ <διυλισμὸς> τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ και ἡ petitio principii τῆς φιλοσοφίας του — L e s s i n g, G o e t h e, H e r d e r, F i c h t e, F. H. J a c o b i — H e g e l, α) Ἡ ἀντινομία τῆς Ἰδέας, β) Πνεῦμα και Ἰστορία, γ) Ὁ ἐγγελιανὸς ἠρακλειτισμὸς και ὁ Ἡράκλειτος, δ) * Ἡ θέωσις τοῦ <Λαοῦ> και ὁ Ἐθνικοσοσιαλισμὸς — F. W. J. v o n S c h e l l i n g, α) Αἱ πνευματικαὶ του μεγαπτώσεις και ἡ μεταστροφή του 1809, β) Αἱ θεογονικαὶ προϋποθέσεις και ἡ ἀνάλυσις τῆς συνειδήσεως, γ) Ἡ προαγμαΐ-τωσις τοῦ Θεοῦ, δ) Ὁ μῦθος — 6. F r i e d r i c h N i e t z s c h e, α) Ἀντιθεῖσμός και ἠρακλειτισμὸς, β) Τὸ βακχικὸν Γίνεσθαι, γ) Ἡ εὐπειθὴς ἀνυπακοὴ τῶν μαθητῶν του — 7. H e r m a n n S c h w a r z, α) Ὁ <ἄρειος και γερμανικὸς> Θεός, β) Ἡ ψυχοθεολογικὴ <Φιλοσοφία τοῦ Ἀνυπάρκτου>.

Γ'. ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

σ. 183—191

Συμπερασματικὴ εἰσαγωγή — I. Ἡ Ἀναλογία και τὸ Γίνεσθαι — * Ἡ συμβολὴ τοῦ Σχολαστικισμοῦ — II. Ἡ κόπωσις τῆς Ἀκοσμίας — III. Ὁ Μυστικισμὸς και ἡ θεογονία — IV. Ἡ Φυσικὴ, α) Regressus in infinitum, β) Οὐρανὸς και Βιολογία, γ) Ὁ χρονοδυναμισμὸς τῆς <δευτέρας> και τῆς <πρώτης> φιλοσοφίας.

Γ Ε Ν Ι Κ Η Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Η

σ. 191—197

Ἡ <Θεοφυσικὴ> — Ἡ Θεοδικία — Ὁ ἄλτρουῖσμός — Τὸ πάθος και ἡ συμπάθεια — Ἡ <διονυσιακὴ> τραγικότης — Αἱ ἀντιφάσεις — Ὁ λόγος και ὁ μῦθος — Ἡ ἀπουσία τῆς ἐρωτήσεως — Ὁ Θεὸς τοῦ Θεοῦ.

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Η

σ. 199—226

Φ Α Ι Ν Ο Μ Ε Ν Ο Λ Ο Γ Ι Α Τ Η Σ Α Ν Τ Ι Φ Α Σ Ε Ω Σ σ. 199—203

Ἡ ἀντίφασις τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ — Οἱ ὄροι και τὸ πρόβλημα — * Εἶναι, α) Τὸ προσδιοριστικὸν ἀπροσδιόριστον, β) Ἡ ἄποψις: Θεός=Εἶναι, γ) Ἡ ἐρώτησις διὰ τὸ Εἶναι και ἡ διαφορὰ τῆς ἀπόψεως — Ὁ λόγος και ἡ ἀντίφασις.

Φ Α Ι Ν Ο Μ Ε Ν Ο Λ Ο Γ Ι Α Τ Η Σ Ε Ρ Ω Τ Η Σ Ε Ω Σ σ. 203 - 210

Ἐρώτησις και ἀπάντησις — Ἐρώτησις και αΐτοσυνείδησις — Ἐρώτησις και αΐθ-

XII

υπέρβασις — 'Ο αὐτοσκοπός — 'Η μετάπτωσις — 'Ο ἀνθρωπισμός, α) Τὸ πρόβλημα, β) 'Η αὐτοέκφρασις — 'Η γνῶσις τῆς γνώσεως — 'Ο πρόλογος καὶ ὁ ἐπίλογος τῆς ἐρωτήσεως — Διάνοια καὶ διανοητικότητα — 'Η σιωπή καὶ ὁ ἐρωτηματικὸς λόγος — 'Η σιωπή καὶ ὁ ὑπερβατισμός.

Η ΣΧΕΣΙΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΣ σ. 210—221

Α'. <'Εγὼ> καὶ <Αὐτό> — <'Εγὼ> καὶ <Σὺ> — Πρόσωπον καὶ Ἀπρόσωπον — 'Ο ὄρισμός τοῦ προσώπου — 'Η προσωπικότης — 'Ο status evanescens τῆς προσωπικότητος καὶ ἡ <ὑπερπροσωπικότης> — Τὸ <καθ' αὐτό> καὶ τὸ <δι' ἡμᾶς> — Β'. Fides quaerens intellectum — <Πρωτολογία> καὶ φιλολογία — 'Η Μεταφυσικὴ ὡς ὄντολογία καὶ ὡς φιλοσοφία — Μεταφυσικὴ καὶ μεταφυσικότης — 'Ο φυσικὸς καὶ ὁ μεταφυσικὸς λόγος — Τὸ <συναίσθημα> καὶ ἡ ὑπερβατικότης — 'Ο λόγος ὡς προλεγόμενον — 'Ο ὑπερβατικὸς χαρακτὴρ τοῦ φιλοσοφεῖν — 'Η σκέψις καὶ τὸ ὄριον — 'Η αὐτοκριτικὴ τῆς κρίσεως.

Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Η ΠΙΣΤΙΣ σ. 222—226

'Η πορεία — 'Η φιλία — 'Η ἐρώτησις — 'Η μεταξίωσις — Τὸ ἄλογον — 'Η γνῶσις — Τὸ <μέγιστον μάθημα> καὶ τὸ <πνεῦμα μαθητείας>.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ σ. 227—266

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σ. 267—299

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΙΚΩΝ ΕΚΦΡΑΣΕΩΝ σ. 299—303

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ σ. 303

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ι. Η ΚΑΤΑΦΑΣΙΣ

«Διὸ τολμητέον εἰπεῖν τὸν μὲν ἐπίγειον ἄνθρωπον εἶναι θνητὸν θεόν, τὸν δὲ οὐράνιον θεὸν ἀθάνατον ἄνθρωπον»¹.

Τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ ἐξέφρασεν ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις ὡς ἐρώτησιν: «Τί εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μὲ καταυγάζει καὶ συγκλονίζει τὴν καρδίαν μου ἄνευ βλάβης; Φρίττω καὶ συγχρόνως φλέγομαι: φρίττω καθ' ὅσον εἶμαι πρὸς αὐτὸ ἄνόμιος, φλέγομαι καθ' ὅσον εἶμαι ὁμοίος του»². «Ὅτε εἰς τὸν Μεσαιῶνα τὸ πνεῦμα ἔπαυσε νὰ ἐρωτᾷ, διετύπωσε τὴν ἐρώτησιν περὶ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ ὡς κρίσιν: «Οὐδὲν εἶναι τόσο ἄνόμιον, ὅσον δημιουργὸς καὶ δημιούργημα – οὐδὲν εἶναι τόσο ὁμοιον ὅσον δημιουργὸς καὶ δημιούργημα – οὐδὲν εἶναι πρὸς τι ἄλλο τόσο ὁμοιον καὶ συγχρόνως τόσο ἄνόμιον, ὅσον ὁ Θεὸς καὶ οἷονδήποτε δημιούργημα. Διότι οὐδὲν εἶναι συγχρόνως τόσο ὁμοιον καὶ τόσο ἄνόμιον, ὅσον ὁ λόγος ὑπάρξεως ἑνὸς πράγματος καὶ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ»³. Ἡ διαίσθησις τῆς συναφείας ἀναντιρρήτου ὁμοιότητος καὶ ριζικῆς ἑτερότητος* τοῦ Φυσικοῦ καὶ τοῦ Ὑπερβατικοῦ ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ διὰ

* Ἐπὶ τῆς συσχετίσεως ὁμοειδείας καὶ ἑτερότητος εἰς τὴν βίωσιν τοῦ Θεοῦ, διατυπωθεῖσας ὑπὸ τῶν ἐπισήμων ἐκπροσώπων τοῦ Καθολικοῦ πνεύματος [: «Εἰς τὴν (μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου) ὁμοιότητα ταύτην ὀφείλει τις νὰ διακρίνη μεγάλην ἀνομοιότητα: Λύγουστῖνος⁴. Καίτοι τὸ πλάσμα εἶναι ὁμοιον πρὸς τὸν Θεόν, ἐν τούτοις εἶναι πλέον ἄνόμιον ἢ ὁμοιον: Bonaventura⁵. Ὁ Θεὸς κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ λεχθῆ ὁμοιος πρὸς τὰ πλάσματα, ἀλλὰ τὰ πλάσματα δύναται νὰ λεχθοῦν ὁμοια πρὸς τὸν Θεόν⁶α. Ἡ ἀπόλυτος διάστασις πλάσματος καὶ Θεοῦ δὲν αἶρει τὴν προαναφερθεῖσαν ὁμοιότητα»⁶β: Θωμᾶς], βασιζεται ἡ διδασκαλία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας: «Μεταξὺ Δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ τοσαύτη ὁμοιότης, ἥτις νὰ μὴ εἶναι θεωρητέα ὡς μεγαλυτέρα μεταξὺ τῶν ἀνομοιότητος»⁷. Ἡ ἀναλογία τῆς ἐκάστοτε μεγαλυτέρας ἀνομοιότητος⁸, «κατὰ τὴν ὁποῖαν μεταξὺ Θεοῦ καὶ πλάσματος» σημειοῦται μὲν «συμφωνία εἰς τὸ εἶναι», ἀλλ' ὁ «διαφορισμὸς» ὀφείλει νὰ ἐκληφθῆ «μεγαλύτερος τῆς συμφωνίας»⁹, ὥστε «τὸ δημιουργηθὲν ὅν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὁμοιον πρὸς τὸν Θεόν—ὁμοιον ὁμῶς εἰς μίαν ἀπόλυτον ἑτερότητα»¹⁰, θεωρεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς Καθολικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς.

τὴν ἱστορίαν τῆς Θεολογίας. Ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουν ἡ Καταφατικὴ Θεολογία καὶ ὁ Μυστικισμὸς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία καὶ ὁ Ἀθεϊσμὸς ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀντιφατικῆς συνυφῆς τοῦ Ἐνταῦθα καὶ τοῦ Ἐπέκεινα ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρητικῆς Θεολογίας.

Εἰς τὴν πεποίθησιν τῆς συγγενείας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς <μεθέξει ὄντος>: *ens per participationem*, πρὸς τὸν Θεόν, ὡς <αὐτουσίαν>: *ens per essentiam*, θεμελιούται ἡ ὅλη παράδοσις τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία, ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ὡς δεδομένην θεωρουμένης ὄντολογικῆς αὐτῆς σχέσεως, ἀποδίδει εἰς τὸν Θεὸν ἀπολυτοποιηθέντα τὰ κατηγορήματα τοῦ ὄντος. Ἡ Θεολογία αὐτὴ ἐστηρίχθη εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐκφραζόμενον ἰσχυρισμόν, ὅτι ἡ καταγωγή καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θεία, εἰς τὴν κριτικὴν ἀντίληψιν τοῦ Κικέρωνος: «Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, ἀποσπασθεῖσα τοῦ θείου νοῦ, πρὸς οὐδὲν ἄλλο, εἰρή πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν... δύναται νὰ συγκριθῇ»¹¹ ἢ εἰς τὴν μυστικὴν διαίσθησιν τοῦ Πλωτίνου: «Τὸ γὰρ ὄρῶν πρὸς τὸ ὄρώμενον συγγενές—Οὐ γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμὸς ἥλιον, ἡλιοειδῆς μὴ γεγεννημένος^{12α*}. Διάφέρει γὰρ οὐδὲν τὸ ὄρῶν πρὸς τὸ ὄρώμενον»^{12β}, ἀλλ' ὀφείλει τὴν εἰς σύστημα ἀναγωγὴν καὶ τὸ κῦρος τῆς εἰς τὴν δεσποτικὴν διὰ τὸν Καθολικισμόν μορφήν τοῦ Θωμᾶ Ἀκνιναίου, αἱ βασικαὶ σκέψεις τοῦ ὁποίου (: «Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς γενικὴ ἀρχὴ πάντων, εἶναι ἡ τελεία ὁμοιότης πάντων, κατ' ἀναφορὰν πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ πράγματα^{14α}. Πᾶσαι αἱ εἰς τὰ πράγματα ἐν διαιρέσει καὶ πολλαπλῶς ὑπάρχουσαι τελειότητες προϋπάρχουν εἰς τὸν Θεὸν ἐν ἐνότητι^{14β}. Πᾶσα τελειότης ὀφείλει νὰ προσγραφῇ εἰς τὸν Θεόν^{14γ}, ὡς εἰς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν κατ' ἐξοχὴν πᾶσαι αἱ τελειότητες τῶν πραγμάτων»^{14δ}), ὠδήγησαν εἰς τὴν <Φυσικὴν Θεολογίαν>, ἥτοι εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα τῆς εἰς τὸ ἀπόλυτον ὑπερθέσεως τῶν ἀρετῶν τῆς φύσεως καὶ ἀποδόσεως αὐτῶν *via positionis* εἰς τὸν Θεόν, τὸ γνωστὸν γενικῶς ὡς «*theologia naturalis*»¹⁵. Ὁ *theologus excelsus* Θωμᾶς, συστηματοποιήσας καὶ μορφώσας τὴν Καθολικὴν πίστιν, ἰσχύει ὡς αὐθεντία καὶ ἐγγύησις τῆς Καθολικῆς Θεολογίας μέχρι σήμερον.

Τὴν *perì Theou didaskalía* τοῦ Θωμᾶ ἐπαναλαμβάνουσα καὶ ἀναπτύσσουσα ἡ ἐντὸς τοῦ Καθολικοῦ φρονήματος θεολογοῦσα Φιλοσοφία τοῦ παρόντος, θεωρεῖ «τὸ Σύμπαν, μετὰ τῶν ἀναριθμῆτων ὄντων, διὰ τῶν ὁποίων συνίσταται, καθ' ὁμοίωσιν τῆς ἀπείρου πληρότητος τοῦ οὐσιαστικοῦ ὄντος»

* Ὁ Goethe ἔθεσεν εἰς στίχους τὴν ἤδη ποιητικὴν αὐτὴν ἐκφρασιν:
«Ἄν δὲν ἦταν τὸ μάτι ἡλιογέννητο,
Δὲν θᾶβλεπε ποτὲ τὸν ἥλιο.
Ἄν τοῦ Θεοῦ ἡ δύναμις ἐντὸς μας δὲν ὑπῆρχε,
πῶς θᾶναβε στὸ στήθος μας θεία φωτιά;»¹³.

¹⁶, διότι τούτο είναι «τὸ πρότυπον τῆς ἀβυποστάτου πραγματικότητος τῆς ὕλης» ¹⁷, ἐμπεριέχον «πάσας τὰς τελειότητας, τὰς ὁποίας δύνανται νὰ μᾶς προσφέρουν τὰ ἅμεσα ἀντικείμενα» ¹⁸. Ὁ ἐκτὸς τοῦ κόσμου κοσμικὸς λόγος δὲν ἀναιρεῖ τὰς κοσμικὰς κατηγορίας, ἀλλ' εἶναι ἡ ἰδανικὴ των προϋπόθεσις, ἡ *causa exemplaris* τῆς πραγματικότητος καί, ὡς αἰτιῶδες «πλήρωμα πάσης τελειότητος» ¹⁹, συνίσταται ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἰδιοτήτων τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, θεωρουμένων «εἰς κατ' ἐξοχὴν ἀπόλυτον βαθμὸν καὶ ἄνευ ὀρίων» ²⁰. Ἐφ' ὅσον αἱ τελειότητες τοῦ κόσμου εἶναι ὁμοούσιοι τῶν θείων, ἀλλὰ πεπερασμένοι, ὀφείλουσιν νὰ ὀδηγήσουν τὴν σκέψιν νὰ ἐξάγῃ «ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδίων τοιαύτας ἐννοίας περὶ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν καὶ παριστοῦν θετικῶς καὶ ἀληθῶς...τὴν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ ποιότητά του» ²¹. Βαθυτέρα δὲμὼς διάγνωσις τοῦ Θεοῦ προκύπτει ἐκ τῆς αὐτοπρακτησιᾶς, διότι ἡ «ἀληθὴς αὐτογνωσιὰ εἶναι ἡ κλεῖς τῆς Θεογνωσιᾶς. Ἡ πεποιθήσις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κορωνὶς τῆς Δημιουργίας καὶ ὅτι εἰς αὐτόν, ὡς εἰς τὸ ἐκπρεπέστατον παντός, ὅ,τι ἡ φύσις παρουσιάζει, τὸ Σύμπαν κατέχει τὸ κεντρικὸν καὶ ὑψιστον σημεῖον του...πρέπει νὰ καθοδηγήσῃ ἀναγκαστικῶς τὸν ἄνθρωπον νὰ παρατηρῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἀτομικὴν του φύσιν τὴν καλυτέραν εἰκόνα τῆς θείας οὐσίας» ²² καὶ «νὰ προσγράψῃ πάσας τὰς καθαρὰς τελειότητας κατ' ἐξοχὴν καὶ ἀπολύτως εἰς τὸν Θεόν» ²³.

Ἐκ τῆς νεωτέρας, ἐκτὸς τοῦ Καθολικοῦ κλίματος ἀναπτυχθείσης φιλοσοφικῆς παραδόσεως, ποσοτικὴ διάκρισις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἀπαντᾶται εἰς τὸν G.W. Leibniz, ὁ ὁποῖος διακρίνει μεταξὺ των μίαν «ἄπειρον διαφορὰν», ὡς πρὸς τὴν «τελειότητα καὶ ἔκτασιν», ἀλλὰ παραδέχεται ὡς «πάντοτε ἀληθές», ὅτι ἡμεῖς καὶ ὁ Θεὸς «συμφωνοῦμεν κατὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν» ²⁴, διότι αἱ θεῖαι ιδιότητες δὲν διαφέρουν τῶν ἰδικῶν μας, εἰμὴ κατὰ τὸ ὅτι εἶναι ἀπολύτως τελειότεραι ^{25α}. Λι ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐκεῖναι τῶν ἰδικῶν μας ψυχῶν, ἀλλ' αὐτὸς κατέχει ταύτας ἀπεριορίστως ^{25β}. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι ὁ θεόσοφος F.C. Oetinger: «Πᾶν, ὅ,τι κατέχει ἡ φύσις ἐν σώματι, ὡς ἰδιότητος διαμορφώσεως, ὀργανισμοῦ καὶ μεταμορφώσεως, ἀκριβῶς αὐτὸ καὶ κατ' οὐδὲν σημεῖον ὀλιγώτερον ἔχει ὁ Θεὸς ἐν πνεύματι καί, ἐπειδὴ διαθέτει τὸ πᾶν εἰς ὑψιστον βαθμὸν πρέπει πᾶσα ἀτέλεια νὰ χωρισθῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐνέχει πᾶσιν ἰδιότητα, οὐδεμίαν ὡς μόνον κακὴν ἀποκλεῖν» ²⁶. Ὁ Θεὸς ἔχει ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ πλάσματα κατ' ἐξοχὴν ²⁷. Τὸ Ἄνω εἶναι ὅπως τὸ Κάτω, τοῦ χονδροειδοῦς μόνον καὶ τῆς δυσμορφίας καὶ ἄλλων τυχαίων ἀποκλειομένων» ²⁸. Τὸν Θεὸν ἐπίσης θεωρεῖ σύμφωνον πρὸς τὴν πραγματικότητα ὁ A.G. Baumgarten: «Τὸ τελειότατον ὄν εἶναι τὸ πραγματικώτατον ὄν. Ἐπομένως εἰς τὸ τελειότατον ὄν ἀρμόζει τὸ σύνολον τῶν πραγματικοτήτων» ^{29α}. Εἰς τὸ τελειότατον ὄν ὑπάρχουν τόσαι κατ' ἐξοχὴν ὁμοφωνοῦσαι τελειότητες, ὅσαι συγχρόνως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν εἰς τὸ ὄν» ^{29β}. Ἡ ἰδία πεποιθήσις ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ G.E. Lessing: «Ὁ Θεὸς ἐσκέφθη τὰς τελειότητάς του μερικῶς, ᾗτοι ἐδημιούργησεν ὄντα, ἕκαστον τῶν ὁποίων διαθέτει ἐν στοιχείον ἐκ τῶν τελειότητων του» ^{30α}. Ἐφ' ὅσον τὰ ἀπλᾶ ταῦτα ὄντα εἶναι τρόπον τινὰ περιορισμένοι θεοί, πρέπει ἐπίσης αἱ τελειότητές των νὰ εἶναι ὁμοίαι πρὸς τὰς τελειότητας τοῦ Θεοῦ, ἀκριβῶς ὅπως τὰ μέρη

πρὸς τὸ ὄλον^{30β}, ὑπὸ τοῦ F. Schiller: «Ὅλαι αἱ τελειότητες τοῦ Σύμπαντος εἶναι ἠνωμένοι εἰς τὸν Θεόν. Θεὸς καὶ φύσις εἶναι δύο μεγέθη τελείως ὅμοια μεταξύ των. Τὸ ὄλον ἄθροισμα τῆς ἁρμονικότητος, ἢ ὅποια ὑπάρχει εἰς τὴν θείαν οὐσίαν ἀδιαχώριστος, εἶναι εἰς τὴν φύσιν, τὸ ἀπείκασμα τῆς οὐσίας αὐτῆς, ἀπομεμονωμένον εἰς ἀπείρους βαθμούς^{31α}. Ἡ προσέλκυσις τῶν πνευμάτων, εἰς ἄπειρον πολλαπλασιασθεῖσα καὶ ἐπεκταθεῖσα, θὰ ἔπρεπε ἐν τέλει... νὰ παραγάγῃ τὸν Θεόν»^{31β} καὶ ὑπὸ τοῦ F. W. J. von Schelling, εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς σκέψεώς του: «Ἡ αἰωνία φύσις εἶναι τὸ αὐτὸ εἰς τὸν Θεόν, ὅ,τι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ φύσις του³². Πᾶν θεῖον εἶναι ἀνθρώπινον καὶ πᾶν ἀνθρώπινον θεῖον»³³.

Τὸ θεολογικὸν σύστημα ἀναγωγῆς τῶν ὄντικῶν ἰδιοτήτων <κατ' ἐξοχὴν>: *via eminentiae** εἰς τὸν Θεόν ὑπῆρξε γέννημα καὶ ἔκφρασις τοῦ Σχολαστικοῦ πνεύματος τοῦ Μεσαιῶνος. Ὀνομάσθη, ἀπὸ τῆς μεθόδου τῆς καταφάσεως τῆς φύσεως πρὸς χαρακτηριστισμὸν τοῦ Θεοῦ, «θετικὴ», «καταφατικὴ» καὶ «φυσικὴ» Θεολογία (*theologia positiva, affirmativa, naturalis*). Προϋπόθεσις τῆς Θεολογίας αὐτῆς εἶναι ἡ παραδοχὴ ἐνὸς ἐκτὸς τοῦ κόσμου Θεοῦ (*deus extramundanus*), ἡ φύσις καὶ ὑπαρξίς τοῦ ὁποίου νοεῖται καὶ βεβαιοῦται πλήρως ὑπὸ τῆς φυσικῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ὄν (*analogia entis*): «Ὁ Θεὸς εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῇ καὶ ἀποδειχθῇ μετὰ βεβαιότητος διὰ τοῦ φυσικοῦ φωτὸς τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας³⁴. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία πιστεύει, ὅτι τὸ πεπερασμένον ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ συλλάβῃ τὸ ἄπειρον: *finitum capax infiniti*, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς *homo capax divinitatis*, δύναται ν' ἀναχθῇ αἰτιολογικῶς: *via causalitatis* μέχρι τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ βεβαιωθῇ οὐχὶ μόνον περὶ τῆς *existantiae*, ἀλλὰ προσέτι περὶ τῆς *essentiae divinae*, διότι ἡ ἐντὸς τοῦ θείου ἰδέα: *deus interior* ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἀντικειμενικῶς ἐκτὸς τοῦ ὑπάρχοντα Θεοῦ: *deus exterior*. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως γνωστός: *deus notissimus* καὶ, ὡς δημιουργὸς τῶν μορφῶν, εἶναι παντόμορφος³⁵: *deus omniformis*. Ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ἀξιοῖ νὰ «τεθοῦν εἰς τὸ τελειότατον ὄν πᾶσαι αἱ πραγματικότητες καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἀρθοῦν πᾶσαι αἱ ἀρνήσεις³⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὰ θετικότης, ἄνευ ὀρίου καὶ ἐλαττώματος»³⁷. Χαρακτηρίζουσα τὴν φύσιν ὡς *deiformitatem* καὶ τὴν διάνοιαν ὡς *intellectum ectypum*, τοῦ Θεοῦ νοουμένου ὡς *intellecti archetypi*, ἡ Φυσικὴ Θεολογία ἐθεώρησε τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ ὡς αὐταποδείκτως λελυμένον, ἐφ' ὅσον ὁ πλασματικὸς κόσμος εἶναι *repraesentatio dei*, ἡ κατάφασις: *via affirmationis* καὶ <ἀπειροποίησης>: *in infinitum* τοῦ ὁποίου ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν *substantiam dei* καὶ καθιστᾷ τὴν συμβολὴν τῆς πίστεως περιττήν. «Φυσικὴ Θεολογία εἶναι ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις, καθ' ὅσον οὗτος δύναται νὰ γνωσθῇ ἄνευ πίστεως»³⁸.

* Κατὰ λέξιν μετάφρασιν τῶν παραφραζομένων καὶ ἀνερμηνεύτων λατινικῶν ὄρων ἴδε εἰς τὴν «Ἑρμηνείαν τῶν λατινικῶν ἐκφράσεων» εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου.

Πρόθεσις τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν ἡ ἐξιδανίκευσις τῆς παραστάσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὄφειλε νὰ συνίσταται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν ἐκείνων ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἡ σκέψις θεωρεῖ ἀγαθὰς, μετὰ τῆς διαφορᾶς, ὅτι αὗται πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ἀπολύτως. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, ὡς Θεὸς ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ἡ εἰς πρόσωπον σύνθεσις τῶν ἀρετῶν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀξιῶν τοῦ πνεύματος. «Τὸ πρόσωπον αὐτὸ εἶναι ἡ πραγματικὴ κανονικὴ συνείδησις, ἡ προσωπικότης ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν πραγματικὸν εἶναι ὅ,τι ὀφείλει νὰ εἶναι καὶ δὲν εἶναι ὅ,τι ὀφείλει νὰ μὴ εἶναι: ἡ πραγματικότης ὅλων τῶν ἰδανικῶν»³⁹. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ προσέκρουσεν ἐνωρὶς εἰς τὴν ἐνστασιν, ἡ ὁποία ἤλεγχε τὸ κριτήριον ἀγαθότητος τῶν κοσμικῶν χαρακτήρων. Ἡ κριτικὴ σκέψις ἀντέτεινεν, ὅτι ἡ διάκρισις ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἰδιοτήτων ἢ <καθαρῶν> καὶ <μὴ καθαρῶν> τελειότητων εἶναι σχετικὴ καὶ ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐποχικοῦ πνεύματος, ὥστε ἡ προσγραφὴ τῶν χαρακτήρων αὐτῶν εἰς τὸν Θεὸν χαρακτηρίζει, ἀντὶ τῆς θείας οὐσίας, τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ καιροῦ *.

* Ἡ ἐννοια τῆς Κινήσεως συγκεκριμένως, θεωρηθεῖσα ἀρχικῶς ὡς ἀτέλεια τοῦ ὄντος, ἀπεκλείσθη τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὄφειλε νὰ μὴ μετέχη τῆς κινήσεως, διότι αὕτη σημαίνει μεταβολήν, ἐννοιαν ἀπάδουσαν πρὸς τὴν τελειότητα, ἀλλὰ νὰ θεωρῆται ἀμετάβλητον *esse in se, forma permanens*. Ἡ Δυναμικὴ Θεολογία τῶν Νεωτέρων χρόνων ἐθεώρησε τὴν κίνησιν, ἐκ περὶ ἀλλήλου πρὸς τὴν Δυναμικὴν Φυσικὴν, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἰδιότητά τοῦ ὄντος καί, ὡς τρικύτην, ἐκρᾶσιν τελειότητος καὶ ἀρμόζουσαν εἰς τὸν Θεόν (*).

Τὴν ἐννοιαν τῆς Κινήσεως ἠκολούθησεν ἡ τοῦ Γίγνεσθαι. Ὁ Θεὸς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐν πᾶσι, νεκρὸν εἶναι, ἀλλὰ ζωή, ἐνέργεια, δημιουργία καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδιάλειπτος αὐτοδημιουργία, *esse in fieri, forma fluens*. Ἡ ἐννοια τῆς δυναμικῆς δημιουργικότητος ἀπεδείκνυσεν ὅμως, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀτέλεστος καὶ ἐπομένως ἀτελής, ἡ δυναμικότης ἕρα ὄφειλε νὰ ἀρθῆ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω, ἡ Καταφατικὴ Θεολογία διεσπάρθη εἰς κινουμένην καὶ συντηρητικὴν, εἰς χαρακτηρίζουσαν τὸν Θεὸν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς νέας, δυναμικῆς περὶ τοῦ ὄντος ἀντιλήψεως καὶ εἰς περιοριζομένην εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῶν στικτικῶν ἰδιοτήτων τῆς μεσαιωνικῆς παραδόσεως, εἰς <ἡρακλήτιον>, ὁμιλοῦσαν περὶ ἀενάως δημιουργουμένου Θεοῦ καὶ εἰς <παρμενίδειον>, ἐκλαμβάνουσαν τὸν Θεὸν ὡς ἀμετάβλητον εἶναι. Τόσον ἡ σύγχρονος δυναμικὴ θεωρία, ἡ παριστῶσα τὸν Θεὸν ὡς κινούμενον κινουῦν, εὐρισκόμενον εἰς διαρκῆ ἀνέλιξιν τῆς οὐσίας του, ὅσον καὶ ἡ Σχολαστικὴ, ἡ ἐμμένουσα εἰς τὴν ἀριστοτέλειον παράδοσιν ἐνὸς ἀκινήτου κινουμένου Θεοῦ, αὐτοθεωροῦνται ὡς κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τοῦ πνεύματος τῆς Φυσικῆς Θεολογίας, ὡς *theologia perennis*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παροδικότητα τῆς *theologiae temporalis*. Ἡ Θεολογία αὕτη ἐνσυνειδήτως δὲν ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ὑπερβατικῶν δεδομένων τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ προσεπύθησε νὰ συναγωνισθῆ τὴν πίστιν καὶ νὰ γίνῃ ἐπιστημονικὴ γνῶσις περὶ τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος *sine fide certo cognosci potest*⁴¹. Ἡ *doctrina sacra* καὶ ὁ *deus revelatus* ἐθυσιάσθησαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς κοσμολογίας.

(*) «Φοβοῦνται νὰ προσδώσουν εἰς τὸν Θεὸν τὴν κίνησιν, διότι αὕτη δεικνύει μίαν ἔλλειψιν, μίαν ἀνάγκην συμπληρώσεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἶπη, ὅτι

Ἡ δὴ ἀπὸ τοῦ Μεσσιῶνος ἡ Καταφατικὴ Θεολογία προσεπάθησε νὰ προλάβῃ τὴν περὶ ἀξιολογικοῦ κριτηρίου τῶν ὄντικῶν τελειότητων ἐνστασιν, ὁμιλήσασα περὶ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον ὡς ἐξ ἀγαθῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων συνισταμένου, ἀλλ' ὡς σπέρματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεξελίκτως: *deus implicitus* ἐνυπάρχει τὸ ἰδανικὸν πρότυπον πάσης ἐντὸς τοῦ χρόνου ὑφισταμένης οὐσίας. Ἡ ἀντίληψις ἐνὸς σπερματικοῦ Θεοῦ ἦτο γνωστὴ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅτε οἱ Στωϊκοὶ ὠνόμαζον τὸν Θεὸν «σπερματικὸν λόγον τοῦ κόσμου»: Ζήνων⁴² καὶ κατὰ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους, ὅτε ὁ Θεὸς ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν Γνωστικῶν ὡς «σπέρμα τι ἐν, ἔγον ἐν ἑαυτῷ τὴν τοῦ κόσμου πανσπερμίαν»: Βασιλείδης⁴³. Κατ' ἀναλογία πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτήν, τὸ θεολογικὸν σύστημα τῶν Καταφάσεων διδάσκει, ὅτι «ἕσα πολλαπλῶς καὶ ἐν διαίρεσει ὑπάρχουν ἐντὸς πάντων, εὐρίσκονται εἰς τὸν Θεὸν ἀπλῶς καὶ ἐν ἐνότητι: Θωμάς⁴⁴. Πᾶν, ὅ,τι εἰς τὸ Θεῖον πνεῦμα εἶναι σαφῶς ὀριστικόν, εὐρίσκεται εἰς τὸ ἰδικόν μας συγκεχυμένον καὶ ἀτελές: G.W. Leibniz⁴⁵. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀδιαίρετος ἐνότης, ἀπόλυτος πυρὴν τοῦ ὄντος: J. Behn⁴⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι μία ἄπειρος οὐσία, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει κατ' ἐξοχὴν τὴν αἰτίαν πάσης δυνατῆς μετοχῆς τῆς: E. Gilson⁴⁷. Τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ...ἀρνεῖται πάντα πεπερασμένον τρόπον τοῦ ὄντος εἰς τὴν ἰδιοτυπίαν του (μορφολογικῶς), τὸν ἐγκλείει ἐν τούτοις εἰς ὑψηλοτέραν βαθμίδα (κατ' ἐξοχὴν)»: M. Past⁴⁸.

Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς φυτωρίου τοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἀπόπειρα ἐρμηνείας τῆς ἠθικῆς ἀντινομίας ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. Ἡ *cognitio dei naturalis*, διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ *analogia attributionis* καὶ ἡ *communicatio idiomatum* μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἀφ' ἐνός καὶ διὰ ν' ἀμβλυθῇ ἡ ἀντινομία: *simplex omnino - perfectione infinitum* ἀφ' ἐτέρου, ἠναγκάσθη νὰ μὴ ἀποκλείῃ πλέον τοῦ Θεοῦ «τὸ χονδροειδές καὶ τὴν δυσμορφίαν καὶ ἄλλα τυχαῖα»⁴⁹ καὶ νὰ μὴ τὸν θεωρῇ μόνον ὡς «τελείωσιν πάσης πνευματικῆς τελειότητος»⁵⁰, ἀλλὰ νὰ παραδεχθῇ ὡς δυνάμει συστατικὸν τῆς οὐσίας του τὴν ὀλότητα τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος. Ἡ θεία οὐσία παραμένει *divina simplicitas*, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε νὰ συναίρῃ ἐντὸς τῆς, ὡς *concordia discors*, πάσας τὰς κοσμικὰς ἀντιθέσεις.

Οὕτω, ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία τῆς «Συμπτώσεως τῶν ἐναντίων» (*coincidentia oppositorum*). Ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς ὀφείλει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν συναίρεσιν καὶ ἀναίρεσιν τῶν ἀντιθέσεων ὑπὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ λόγου τοῦ Ἡρακλείτου.

ἡ ἔλλειψις κινήσεως εἶναι ἐλάττωμα, ἡ ἀπουσία τῆς δυναμικῆς ιδιότητος τοῦ ὄντος, τῆς ζωτικῆς δυναμικότητος»⁴⁹. Πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 12—21.

Ὁ πύρινος ἥρακλείτειος Θεός, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται εἰς τὸν κόσμον ὡς «ἡμέρη εὐφρόνη, χειμών, θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος, λιμός»^{51α}, ἀλλὰ συναιρεῖ ἐντός του τὴν ἀντινομίαν εἰς μίαν «παλίντροπον ἄρμονίην» καί, παρὰ τὴν ρευστότητα τῶν μορφῶν του, «ἑαυτῷ ὁμολογέει»^{51β}, ὑπῆρξε τὸ σπέρμα τοῦ <σπερματικοῦ Θεοῦ> τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας. Ὁπωσδήποτε, συγκεκριμένως ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸν **Αὐγουστῖνον**, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Soliloquiorum» αἶρει τὰ <διαφωνοῦντα> ἐκ τοῦ Θεοῦ, διότι εἰς αὐτόν «τὰ κακὰ συνηχοῦν πρὸς τὰ ἀγαθὰ»^{52*}.

* Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε κατὰ τρόπον μαθηματικὸν τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ ὡς σύμπτωσιν τῶν ἐναντίων, μολονότι ἐπίσημος ὑπέρομαχος τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ πρῶτος στοχαστὴς τῶν Νέων χρόνων, ὁ καρδινάλιος **Νικόλαος Κορζάνος**. Τὴν θεωρίαν του, τὴν ὁποίαν ἐνεπνεύσθη ἐπὶ τοῦ πλοίου κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως^{53α} (1437-38), ὁ **Κορζάνος** προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ *more geometrico*. Ἐὰν ἡ διάμετρος ἐνὸς κύκλου ἀναπτυχθῇ ἀπεριορίστως, ἡ καμπύλη τῆς περιφέρειας θὰ ἐκλείψῃ καὶ εἰς τὸ ἄπειρον θὰ συμπέσῃ πρὸς τὴν εὐθεΐαν. Ἐκ τοῦ ὑποθετικοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ συνάγεται, ὅτι, «ἐὰν ὑπῆρχεν ἄπειρος γραμμὴ, ἡ ἰδία θὰ ἦτο εὐθεΐα, τρίγωνον, κύκλος καὶ σφαῖρα, καὶ παρομοίως: ἐὰν ὑπῆρχεν ἄπειρος σφαῖρα, ἡ ἰδία θὰ ἦτο τρίγωνον, κύκλος καὶ γραμμὴ. Ἐὐθὺς αὐτὸ ὑφείλει νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ ἀπείρου τριγώνου καὶ ἀπείρου κύκλου»^{53β}. Ἡ ἀπόλυτος ἐπομένως γραμμὴ εἶναι κύκλος, τρίγωνον, τετράγωνον, πεντάγωνον. Οὕτω, πάντα τὰ ἀπόλυτα σχήματα συμπίπτουν πρὸς τὴν γραμμὴν⁵⁴. Κατὰ ταῦτα ὁ Θεός, ὡς Ἀπόλυτος, εἶναι ἡ σύμπτωσις πάσης ἐναντιότητος (*coincidentia differentium — contrariorum — oppositorum*)⁵⁵, ἥτοι «ἐνότης τῆς πληθυντικότητος τῶν γενῶν, εἰδῶν, οὐσιῶν, συμβεβηκότων καὶ ἀπάντων τῶν πλασμάτων — ἐνιαία ἐξισωσίς πάντων τῶν ἴσων καὶ ἀνίσων, σύνδεσμος πάντων τῶν ἐνιαίων καὶ δισταμένων»⁵⁶. Ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ **Ν. Κορζάνου**, ἀναπτύσσει παρεμφερῆ ἐρμηνείαν τῆς <Πανενότητος> ὁ ἕλιγον μεταγενέστερός του **Jordano Bruno**. Εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχουν τὰ πάντα καί, ἐνῶ ὁ ἴδιος δὲν εὐρίσκεται «οὔτε εἰς ἑαυτόν», ἐμπεριέχει ἐν τούτοις «πάντα τὰ ἐναντία, ἥτοι ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον, πολλὰ καὶ ὀλίγα, πεπερασμένα καὶ ἄπειρα»⁵⁷. Τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς «τόπου τῆς συρρέουσας τῶν ἀντιθέσεων» θ' ἀποδεχθῇ καὶ ἀναπτύξῃ ἡ νεωτέρη Δυναμικὴ Θεολογία, ἐν συνειδήσει τῶν συνεπειῶν τῆς. Εἰς τὸν Θεὸν συμπεριλαμβάνονται «κόσμος, ὑπέρκοςμος, πρόσωπον, ἀπρόσωπον, ὑπερβατικότης, ἐνυπαρξία» καὶ πρὸς τούτους «γίγνεσθαι» καὶ «μάλιστα καλὸν καὶ κακόν»⁵⁸.

Ἡ θεωρία τῆς Συμπτώσεως τῶν ἐναντίων, ἡ ὁποία προσεπάθησε νὰ κατανοήσῃ «τὰ ἀδιανόγητα ἀδιανοήτως»⁵⁹, ἐθεωρήθη ἀργότερον κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς νοησιαρχίας ἀγῶνα τῶν ῥωμαντικῶν, ὡς ὁ «μεναδικὸς ἀποχρῶν λόγος» διὰ νὰ θέσῃ «ἐν τέρμα εἰς τὸν καθαρὸν λόγον»⁶⁰. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ θεωρία αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κατακλείς τοῦ μεσαιωνικοῦ διανοητισμοῦ, κατὰ περίεργον τρόπον ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ στοχαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμελλε πρῶτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν σχολαστικισμὸν καὶ νὰ γίνῃ προάγγελος τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ πνεύματος. Ὡς προσπάθεια λογικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας, ἡ *coincidentia oppositorum*, ἀντὶ νὰ ἄρῃ, ἐνεσφῆνωσε τὴν ἀντινομίαν ἐντός τῆς Θεότητος. Ἡ ἠθικὴ ἀντινομία ὑπῆρξεν ἀνεκάθεν ὁ <ἀλάστωρ δαίμων> πάσης Θεολογίας, αὐτὴν δὲ τὴν φοράν, θεωρηθεῖσα ὡς θεῖον στοιχεῖον, ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς πρὸς ἑαυτόν δισταμένου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται «εἰς αἰώνιον ἀγῶνα πρὸς ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ εἶναι»⁶¹. Ὁ Θεός, ὡς τὸ ἀπόλυτον πρότυπον τοῦ πεπερα-

Ἡ Φυσικὴ Θεολογία ὑπῆρξεν ἔκφρασις τῆς προερωτηματικῆς πεποιθήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν αὐτονόητον ἀντικειμενικότητα τῆς κρίσεως. Ἡ διάνοια ἐθεώρησε τὸν Θεὸν ὡς «ἐν ἀναγκαῖον πρᾶγμα» ⁷⁴ ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κοσμικῆς ὑφῆς, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὑποτάξῃ εἰς τὰς λογικὰς τῆς κατηγορίας καὶ νὰ περιγράψῃ, ἐφαρμόζουσα τὰς μεθόδους ἐρεύνης τοῦ ἐπιστητοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ «Θεὸς διὰ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν δὲν εἶναι οὔτε ἄβυσσος, οὔτε σκοτεινὸν ἀίνιγμα» ⁷⁵, ἀλλὰ *naturae humanae et mundanae exemplar*, καὶ ἐπομένως «μετ' ἀναγκαστικοῦ κύρους διαγνωστός» ⁷⁶. Ὁ Θεὸς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑπῆρξε <φυσικός>, διακρινόμενος μόνον τῆς φύσεως κατὰ ποσότητα, ἦτοι *res*, ἀλλὰ *res infinita*, *ens*, ἀλλὰ *ens absolutum*: *ens absolute infinitum* ^{77α}. Ὡς γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἰσχύει, *mutatis mutandis*, τὸ ἀξίωμα τοῦ Spinoza: «Ὅσον περισσότερον ἐννοοῦμεν τὰ κατ' ἴδιαν πρᾶγματα, τόσον περισσότερον ἐννοοῦμεν τὸν Θεόν» ^{77β}. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς περὶ ἐμβίου, τὸ ὁποῖον ὑπόκειται εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν καὶ παραστατικὴν δύναμιν τῆς διανοίας, θεωροῦσα τὴν *visionem essentiae divinae* ὡς *per se notam*, ἐφ' ὅσον μόνον διαφορὰ μεγέθους τὴν διαστέλλει τῆς λοιπῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, μεγέθους ὁμῶς μικροτέρου τῆς περιληπτικῆς ἰσχύος τοῦ λόγου καὶ ἐγκλειομένου ἐντὸς του. Εἰς ὅλας τὰς ἀποχρώσεις τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὁ Θεὸς «λέγεται ὡσπερ τὸ ὄν» ⁷⁸. Ἡ θεωρία τῆς θεολογικῆς Καταφάσεως τοῦ ὄντος εἶναι κατ' οὐσίαν ὄντολογία *sub specie dei*, <ὄ ν τ ο θ ε ο λ ο γ ί α>.

Ἡ ὅλη διδασκαλία τῆς Φυσικῆς Θεολογίας βασιίζεται ἐπὶ τοῦ ἀξιώματος

σμένου, ὡφελε νὰ ἔχη «εἰς ὑψίστον βαθμόν» πᾶν, ὅ,τι ὑπάρχει εἰς τὰ δημιουργήματα, ἦτοι «ἐνεργητικότητα καὶ παθητικότητα» ⁶² καὶ ἐπομένως νὰ ἐγκλείῃ μίαν ἀπόλυτον ἀντινομίαν, ν' ἀγωνίζεται πρὸς ὑπερνίκησιν ἐνὸς ἀπολύτου ἐσωτερικοῦ διασμοῦ, νὰ εἶναι ἐν ὄν ἐν συγκρούσει πρὸς τὸ ἀγνωστον καὶ τὸ ἄπειρον καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ Θανάτου» ⁶³. Διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀναγωγῆς τῶν χρονικῶν ἰδιότητων θετικῶς καὶ ἀπολύτως εἰς τὸν Θεόν, ὡφελε καὶ ἡ «τραγικότης νὰ κατοικῇ ἐντὸς τοῦ Θεοῦ» ^{64α}, οὐχὶ ὡς ἀτέλεια, ἀλλ' ὡς «ἐκφρασις τελειότητος τῆς θείας Ζωῆς» ^{64β}. Οὕτω, ὁ Θεός, ἐγκλείων ἐντὸς του μίαν «πραγματικὴν τραγωδίαν» ^{64γ}, παρεστάθη «ὡς τραγικός ἦρωας, εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὁποῖου ἀνήκει οἰσιαστικῶς διάστασις καὶ ἀντινομία» ⁶⁵. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλέον ἀφηρημένη ἐννοια, ἀλλὰ ζωὴ ὁμοία πρὸς τὴν χρονικὴν καὶ, ὡς ζωὴ, ὑπόκειται εἰς τὴν μοῖραν, τὸν πόνον καὶ τὴν μεταβολήν, διότι «πᾶσα ζωὴ ἔχει ἐν πεπρωμένον καὶ εἶναι ὑποτελὴς εἰς τὸ πάθος καὶ εἰς τὸ γίγνεσθαι» ⁶⁶. Ἡ φύσις τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς θείας ζωῆς «οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμῆ ἔρις, ἀγωνία καὶ ἀντίφασις» ⁶⁷, ἐφ' ὅσον δὲ ζωὴ σημαίνει ἐξέλιξιν, ὁ Θεὸς εἶναι «ἐν αἰώνιον γίγνεσθαι» ⁶⁸, ἀλλὰ γίγνεσθαι εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ τελείωσις τοῦ ἀτελέστου, ἐπομένως ὁ «Θεός, οὕτως ὀριζόμενος, οὐδὲν τετελεσμένον διαθέτει» ⁶⁹, εἶναι ὁ ἀπολύτως ἀνέτοιμος, εὐρισκόμενος «καθ' ὄδον πρὸς ἐκπύρον» ⁷⁰, ὡς «αἰωνίως μόνον δημιουργουμένη θεότης» ⁷¹, οὐχὶ ὡς «Α» καὶ «Ω», ἀλλ' ἡ πορεία ἀπὸ τοῦ «Α» πρὸς τὸ «Ω» ⁷², ἀγωνιζόμενος νὰ πραγματώσῃ ἐν ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον «ἴσταται εἰς τὸ τέλος τῆς γενετικῆς του πορείας» ⁷³.

τῆς ἀναλογίας, τὴν ὁποῖαν « ἡ διαφορὰ φύσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ πλάσματος καὶ Θεοῦ, δὲν δύναται ν' ἀναχαιτίσῃ »⁷⁹. Ἡ ἀναλογία ἐκφράζει τὴν συνάφειαν τῶν ἐτέρων, ἐφ' ὅσον ταῦτα εἶναι ὄντα. Ἡ *theologia naturalis*, εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ νεωτέραν Σχολαστικὴν ἐποχὴν τῆς, στηριχθεῖσα ἐπὶ τῶν κλασσικῶν ὄντολογικῶν ὀρισμῶν τῆς ἀναλογίας τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Kant: « Κατ' ἀναλογίαν δὲ ὅσα ἔχει ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο »⁸⁰. Ἡ γὰρ ἀναλογία ἰσότης ἐστὶ λόγων⁸¹. Ἀναλογία εἶναι ἡ ταυτότης τῆς σχέσεως μεταξὺ λόγων καὶ ἀκολουθιῶν⁸², ἐθεώρησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογίας ὡς ἰσχύουσαν ἀπολύτως, « ὡς σχέσιν ἀμοιβαίας ἐτερότητας »⁸³, οὐχὶ μόνον ἐντὸς τῆς ὄντικῆς περιοχῆς, ἀλλ' ὡς σύνδεσμον τῆς Ὑπερβατικότητος καὶ τῶν ὄντων, ὡς ὑπερβατικὸν νόμον, διὰ τοῦ ὁποῖου τὸ *ens ut sic* δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὑπὸ καὶ διὰ τοῦ *ens in modo essendi*⁸⁴. Ἡ *analogia entis*, θεωρηθεῖσα ὡς « ἄφθαρτον κατόρθωμα » τῆς σκέψεως, δυνάμει τῆς ὁποίας καθίσταται δυνατὴ ἡ « ἐπιστημονικὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ »⁸⁵, ὑπῆρξεν ἡ λογικὴ ἐπικύρωσις τῆς <ὄντοποίησεως> τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἀξιώσεων καὶ ἀξιωμάτων τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. Τὸ ἀξίωμα τῆς ἀναλογίας μετέβαλε τὸν αὐθυπόστατον *a se et per se* Θεὸν εἰς *deum occasionatum*, Θεὸν <κατὰ συμβεβηκός>. Παραγόμενος κατ' ἀναλογίαν ἐκ τοῦ κόσμου, ὁ Θεὸς ἔγινεν ἀνάλογος τοῦ κόσμου, Θεὸς ὄντικός, ὑποκείμενος εἰς ἐν *tertium comparationis*, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρωταξίωμα τῆς σχέσεως, κατ' οὐσίαν ὁμοῦ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον τρίτον, ἀλλ' ἀπόρροια τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῆς συγκρίσεως. Ἡ ἰσότης λόγων, θεωρηθεῖσα ὡς μέθοδος ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ἐξίσωσε τὸν Θεὸν πρὸς τὸν λόγον.

Ἡ ἀναλογία καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι διήγησις, ἀλλ' ἐρώτησις. Ἡ φύσις τῆς δὲν εἶναι ἀποκαλυπτικὴ, ἀλλ' ἐρωτηματικὴ. « Ἡ ἀναλογία » ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν λογικῶν σχέσεων « ἐρωτᾷ »⁸⁶. Δι' ὅ,τι ὑπερβάλλει τὴν πραγματικότητα καὶ τὸν λόγον ἡ ἀναλογία σιωπᾷ. Ἡ οὐσία τῆς ἀναλογίας εἶναι ἡ εἰκασία τῶν ὄντων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄντων, ὅταν ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ γένος⁸⁷. Ἡ ἀναλογία μεταξὺ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ Θεοῦ, δημιουργοῦ καὶ τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀναλογίας, εἶναι <νόθος λογισμός>. Τόσον ἡ *analogia attributionis*, ὅσον καὶ ἡ *analogia proportionalitatis*, ἀπαιτοῦν τὸν αὐτὸν *modum existendi* τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὄντος, διότι ἀναλογία* ἰσχύει πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς συσχέσεως εἰς μίαν εἰδητικὴν

* Μία *proportio* συνίσταται ἐκ τεσσάρων στοιχείων: $\frac{3}{6} = \frac{4}{8}$, ἐκ τῶν ὑποίων, ἐὰν τὰ τρία εἶναι γνωστά, δύναται νὰ εὑρεθῇ τὸ ἄγνωστον: $\frac{3}{6} = \frac{x}{8} : x = 4$. Ἐὰν δύο ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἀναλογίας εἶναι ἄγνωστα, οὐδεμία νέα γνῶσις προκύπτει, διότι αἰρεται ἡ σχέση. Πόρισμα τῆς σχέσεως $\frac{3}{6} = \frac{x}{y}$, θεωρουμένης ὡς ἀναλογίας, εἶναι ἡ

έτερότητα, ἀλλὰ προϋποθέτει τὴν entitatem τῶν analogatorum. Ὁ ἀπροϋπόθετος Θεὸς ἀναιρεῖ τὴν λογικὴν ἔκφρασιν καὶ ὑπερβάλλει τὰ τεχνάσματα τοῦ διανοητισμοῦ πρὸς χαρακτηρισμόν του, ὡς ὑπερβατικὸς λόγος καὶ τοῦ λόγου: verbum καὶ τοῦ λόγου: ratio.

Πρόγονος τοῦ Θεοῦ τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας εἶναι ὁ διανοητικὸς Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ Σχολαστικὴ intelligentia divina καὶ ἡ σύγχρονος «σκεπτομένη μὀρφωσις»⁸⁹ ἀνάγονται εἰς τὴν «νοήσεως νόησιν». Σχετισθεῖσα πρὸς τὴν Ἰδέαν τῶν ιδεῶν, διὰ τῆς συναίρεσεως τοῦ συνόλου τῶν πλατωνικῶν «ιδεῶν» εἰς μίαν ἐνιαίαν «Ἰδέαν»⁹⁰, ἡ «νοήσεως νόησις»^{91α}, χαρακτηρίζουσα κατ' ἐξοχὴν τὸν ἀριστοτέλειον Θεόν «ζῶον αἰδιδιον ἄριστον»^{91β}, ἀπετέλεσε τὸ ἔρεισμα καὶ τὴν ἐγγύησιν τῆς πανωνύμου Διανοίας τῆς Σχολαστικῆς Θεολογίας. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀρχετύπου διανοίας, γενεσιουργοῦ αἰτίας τῆς ἐκτύπου διανοίας τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις ὅλου τοῦ θεολογικοῦ διανοητισμοῦ τοῦ Μεσαιῶνος. Μόνον ἡ ἄρσις τῆς εἰδητικῆς διαφορᾶς μεταξὺ Θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ μιᾶς adaequationis τοῦ intellectus humani πρὸς τὸν intellectum extramentalem, ἐπιτρέπει εἰς τὴν αὐτογνωσίαν νὰ θεωρηθῇ «κλεις πάσης θεογνωσίας»⁹², διότι ὁ «Θεὸς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ, εἰμὴ ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν»⁹³ καὶ εἰς τὴν διάνοιαν, «ἐφ' ὅσον γνωρίζῃ ἑαυτήν», νὰ προσκτᾶ κατ' ἀνάγκην «γνώσιν τοῦ Θεοῦ»⁹⁴.

Ἡ theologia affirmativa ὑπῆρξε γέννημα μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τὸν ἄνθρωπον ὡς κεντρικὴν μορφήν τόσον τῆς γῆς, ὅσον καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἐφ' ὅσον «ὁ Οὐρανὸς παριστᾶ εἰς τὴν ὁλότητα καὶ τὰ μέρη του τὸν ἄνθρωπον»⁹⁵. Τὸ εἶδωλον τοῦ Θεοῦ, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ γεωκεντρικὸν κοσμοεἶδωλον, εἶναι νοοκεντρικόν. Ἡ φυσικὴ «Ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ»⁹⁶ ἐξέφρασε τὸν «πτολεμαϊκὸν» ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος πιστεύει, ὅτι τὸ Σύμπαν στρέφεται περὶ αὐτόν. Αὐτοθεωρουμένη ὡς διανοητικὴ ἐπικύρωσις τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ πιστεύουσα, ὅτι αἱ ἀρχαί της εἶναι veritates aeternae, οὐχὶ ὁμῶς ὡς ἄρθρα ὑπερβατικῆς πίστεως, ἀλλ' ὡς ἀρχαί τοῦ λόγου, ἡ καταφάσκουσα τὴν φύσιν Θεολογία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἔκφρασις τοῦ μεσαιωνικοῦ Σχολαστικισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξέλαβε τὴν διάνοιαν ὡς κέντρον τοῦ Σύμπαντος, πέριξ τοῦ ὁποῖου δὲν πλανᾶται μόνον ὁ ἀστρικός κόσμος, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεός, ὡς ὁ μέγιστος πλανήτης. Ἡ φυσικὴ Θεολογία ὑπῆρξε καὶ παραμένει «προκοπι-

ἐπανάληψις τοῦ δεδομένου: $\frac{3}{6} = \frac{3}{6}$ Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου, δεδομένα εἶναι ὁ κόσμος καὶ τὰ κατηγορημάτά του καὶ ζητούμενα ὁ Θεός καὶ τὰ θεῖα κατηγορήματα. Ἀναλογικὴ γνώσις τῶν ζητούμενων ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς σχέσεως τῶν δεδομένων⁸⁸.

περνική». Εἰς τὴν χωρολογικὴν τῆς ἀντίληψιν ὁ Θεὸς εἶναι ἓν ὄν πλησίον τοῦ κόσμου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἰκανότης περιορίζεται εἰς τὴν κατασκευὴν πηλίνων ἀντιτύπων τῶν μελῶν του. Ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι ὁ ἄριστος γλύπτης καὶ ζωγράφος, ὁ ὁποῖος ἡσχολήθη ἢ συνεχῶς ἀσχολεῖται εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀδριάντος του καὶ τῆς αὐτοπροσωπογραφίας του. Διὰ τῆς ὄντολογικῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ ἡ διάνοια ἐπεδίωξε ν' ἀφομοιώσῃ τὸν Θεὸν πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς, νὰ διανοητικοποιήσῃ τὴν πίστιν καὶ νὰ προβληθῇ ὡς πρωταρχικὴ μορφή τῆς πραγματικότητος. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία, ἐκκινήσασα ὡς *theologia gloriae*, ὡς θεολογία τῆς ἐξάρσεως τῶν ἰδιοτήτων τοῦ κόσμου πρὸς δόξαν Θεοῦ, κατέληξεν εἰς ὀλοκληρωτικὴν κοσμικοποίησιν τοῦ Ὑπερβατικοῦ, διπλασιάσασα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον ὡς ἔχουν ἐντὸς τοῦ χρόνου. Ἀκολουθήσασα τὴν νοολογικὴν θεολογίαν τοῦ «δεκάτου τρίτου Ἀποστόλου», τοῦ <Ἀγίου> Ἀριστοτέλους⁹⁷, ἡ κριτικὴ σκέψις τοῦ ὁποῖου ἐγνώριζε τὴν διαλεκτικὴν ἀμφιβολίαν καὶ προσεπάθησε νὰ ὑπερβάλῃ τὴν νόησιν ὡς μέτρον τοῦ <ὄντος ἢ ὄντος> α, ἀνεπτύχθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ *principis philosophorum* Θωμᾶ, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλε τὸν Σταγειρίτην εἰς τὸν Καθολικισμόν ὡς «πρόδρομον τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὰ φυσικὰ πράγματα, ὡς ὁ Βαπτιστῆς ὑπῆρξεν εἰς τὰ πράγματα τῆς χάριτος»⁹⁸, εἰς αὐτοβέβαιον θεολογικὸν ὀρθολογισμόν, διὰ ν' ἀντιταχθῇ πρὸς τὸν ἀντιδιανοητισμόν καὶ τὸν *fideismum* τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀποτέλεσμα τῆς θεολογικῆς αὐτῆς τάσεως εἶναι ἡ θεωρητικὴ μεταβολὴ τῆς οὐσίας τοῦ πέρατος, ἀπὸ ἀπλοῦ *vestigii dei*, εἰς *substantiam divinam*. Ὁ ἄνθρωπος προέβαλεν εἰς τὸ ἐπέκεινα τὸ εἶδωλόν του, ἀντελήφθη τὸν Θεὸν «ὅμοιον πρὸς ἓνα καθρέπτην, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου βλέπει τις τὴν ἀτομικὴν του εἰκόνα»¹⁰⁰ καὶ ἐξέλαβεν ἐν συνεχείᾳ τὴν αὐτοπροβολὴν ὡς αὐτουσίαν τοῦ Θεοῦ (*aseitas dei*). Ὁ Θεὸς τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν «ἡ ὑψίστη ἔκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως: Ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἰδέας».¹⁰¹ Ἡ ἐπιθυμία ἀντικατέστησε τὴν ἀπόδειξιν. Ἀντὶ τοῦ ζητουμένου: *quod erat demonstrandum*, προεβλήθη τὸ προσδοκώμενον: *quod desideratur*. Ἡ νόησις ἀντήλλαξε τὴν ἐννοιαν τῆς ὑπερβατικότητος διὰ τῆς ὑπερθετικοποιήσεως τοῦ <ἐνθάδε>, ἀλλὰ δὲν ἔγινε <νοήσεως νόησις> καὶ δὲν ἀμφέβαλεν ὡς πρὸς τὸ κῦρος τοῦ περιεχομένου τῆς. Ἡ *ratio* ἐνόμισεν, ὅτι νοεῖ τὴν *intelligentiam divinam*, ἀλλὰ τῆς διέφυγεν ὁ *intellectus humanus*. Ὁ λόγος δὲν ἠρεύνησε τὸν λόγον καὶ δὲν ἠρώτησεν, ἐὰν δύναται πράγματι νὰ θεωρῆται *conditio sine qua non* τοῦ λόγου του. Ἡ ἰδέα ἐνὸς ἀπροϋποθέτου Θεοῦ παραμένει διὰ τὴν μεσαιωνικὴν συνείδησιν τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ἀδιανόητος. Ἡ θεολογία αὐτὴ ἐξέφρασε τὸ φρό-

α. «Χαλεπὸν δ' ἐστὶ τὸ γνῶναι εἰ οἶδεν ἢ μὴ. χαλεπὸν γὰρ τὸ γνῶναι ... τω. ἐκάστου ἀρχῶν ἴσμεν ἢ μὴ ὅπερ ἐστὶ τὸ εἶδέναι»⁹⁸. "Ὅτι γὰρ ἐννοεῖ τι καὶ ὑπὲρ τὸν νοῦν ὁ Ἄριστοτέλης, δῆλός ἐστι πρὸς τοὺς πέρασι τοῦ περὶ εὐχῆς βιβλίου σαφῶς εἰπών, ὅτι ὁ Θεὸς ἢ νοῦς ἐστὶν ἢ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ»⁹⁹.

νημα μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐπεδίωξε ν' αὐτοπροβληθῆ εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ δὲν ἔμαθε νὰ «διακρίνη τὸ γενόμενον τοῦ πεποιηκότος»¹⁰². Ὁ ἄνθρωπος ἀπέδωσεν εἰς τὸν Θεὸν τὰ κατηγορήματα τῆς ἐμπειρίας του, ἀντελήφθη τὸν «οὐράνιον Θεόν» ὡς «ἀθάνατον ἄνθρωπον» καὶ συγχρόνως ὠνόμασε ἑαυτὸν «*deum humanum*»¹⁰³, ἀλλὰ δὲν ἐγνώρισε τὴν ἐρώτησιν διὰ τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῆς παραστάσεως τοῦ ὡς ἀντικειμένου θεωρηθέντος Θεοῦ. Αἱ ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας ἔδωσε, προηγήθησαν τῆς ἐρωτήσεως περὶ Θεοῦ.

Ἡ Θεολογία τῶν Καταφάσεων ὑπῆρξε προερωτηματική. Ἐχαρακτήρισε τὴν αὐτοπεποιθῆσιν τοῦ πνεύματος καὶ συγχρόνως τὴν ἀπουσίαν τῆς συνειδήσεως τοῦ χρονικοῦ του χαρακτήρος. Ὡς φιλοσοφικὴ ἔκφρασις, ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ λόγος δὲν διέβη τὰ ὅρια τῆς μυθολογίας, ὅτι θέλει νὰ εἶναι «λόγος ἀποφαντικός» καὶ οὐχὶ ἐρωτηματικός, λόγος Θεόσοφος καὶ οὐχὶ φιλόσοφος. Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας, ἐπέδειξεν ἔλλειψιν «πνεύματος μαθητείας» τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος δὲν προσεπάθησε νὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύει, ἀλλὰ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν πίστιν διὰ τῶν ἐκάστοτε δοξασιῶν του. Ὡς προσπάθεια αὐθυπερβάσεως, ἐξέφρασε τὸν ἀγῶνα τοῦ λόγου πρὸς ὑπερπήδησιν τῶν ὁρίων του, ὑπερβατικὴ εἰς τὴν τάσιν της πρὸς τὸν Ἵπερβατικόν, ἀλλ' ὑπερβαθεῖσα ὡς περιγραφή του. «Ἄλλ' ἔστιν ἡμῖν γνῶσις εἶδεςιν ἐπερειδομένη. ὅσω δ' ἂν εἰς ἀνείδεον ἢ ψυχὴ εἴη, ἐξαδυνατουῖσα περιλαβεῖν τῷ μὴ ὀρίζεσθαι καὶ οἶον τυποῦσθαι ὑπὸ ποικίλου τοῦ τυποῦντος ἐξολισθίνει καὶ φοβεῖται, μὴ οὐδὲν ἔχη. διὸ κάμνει ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ ἀσμένῃ καταβαίνει πολλάκις ἀποπίπτουσα ἀπὸ πάντων, μέχρις ἂν εἰς αἰσθητὸν ἤκη ἐν στερεῷ, ὡσπερ ἀναπαυομένη»¹⁰⁴.

II. Η ΑΠΟΦΑΣΙΣ

«'Ατενές δὲ δρακεῖν
'Επί σοῦς πυρσοῦς
Θέμις οὐδὲ θεοῖς.
Πίπτων δὲ νόος
'Απὸ σαῖς σκοπιᾶς
Τὰ πέλας σαίνει»¹.

Ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν Καταφατικὴν Θεολογίαν, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τὴν φύσιν καὶ τὸν νοῦν ὡς manifestationem Dei, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία διακηρύσσει, ὅτι ἡ ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ κόσμου ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν *mixtum compositum* πεπερασμένων ἰδιοτήτων εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀπολύτως ἑτερογενοῦς καὶ ἀσυμμέτρου πρὸς πᾶσαν ἐννοίαν Θεότητος. Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ Θεὸς εἶναι *X. qualitas occulta=incoprehensibilitas*, ἡ δὲ παράστασις, τὴν ὁποίαν τοῦ προσδίδει ἡ Θεολογία τῆς καταφάσεως τῆς Φύσεως, εἶναι μία συμβατικὴ μορφή τῆς παροδικότητος. Ἐνῶ τὸ *ens creatum* εἶναι ἐσφραγισμένον ἐντὸς τοῦ κόσμου, ἐπιχειρεῖ νὰ συλλάβῃ διὰ τῆς Θεολογίας τοῦ τὴν Ὑπερβατικότητα «κατ' ἀλήθειαν». Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι «κατ' ἀνθρώπων», πλοῦτος κοσμικῆς πενίας, οὐτοπικὴ αὐτοσύλληψις τοῦ πνεύματος ὡς Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπεριόριστον ὄν (*ens illimitissimum*), ἀλλ' ὑπερόριος καὶ ἐπομένως δὲν ὑπόκειται εἰς ὄρισμόν. Μεταξὺ τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς νοήσεως χαίνει ἀπόλυτος *inadaequatio* καί, ὡς ἐκ τούτου, Θεὸς δὲν εἶναι ὅ,τι ἡ εἰς ἄπειρον ἀναγωγὴ τῆς φύσεως θέλει νὰ παραστήσῃ, ἀλλὰ τὸ Ἕτερον τοῦ πλάσματος, ὁ Ἄλλος παντὸς ἐπιστητοῦ καὶ νοητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισεν «ἐκ τῆς εὐθρίπτου ὕλης τῆς γῆς τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς εἰκόνα τῆς ἀτομικῆς του οὐσίας»². Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τονίζει μὲ ἔμφασιν τὴν ρίζικὴν *alietam existentiae et essentiae* μεταξὺ ἀνθρωπίνης καὶ θείας φύσεως, ἀρνεῖται οἰανδήποτε *scientiam speculativam Dei* καί, ἀπορρίπτουσα πᾶσαν *communicationem idiomatum*, προσπαθεῖ διὰ τῶν ἀρνήσεων: *via negationis* νὰ ἄρῃ τοὺς *modos essendi* ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὑπερκοσμικότης, κρυπτότης καὶ ἀγνωσία: *deus transmundanus, absconditus, ignotus*, εἶναι τὰ μόνα κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὑπερβάλλει τοὺς ἀναλογικοὺς συλλογισμοὺς, εἶναι «ὁ μὴ ἔχων ἀναλογίαν», δὲν σχετίζεται πρὸς τὰ ὄντα, εἶναι «ὁ κατὰ μηδὲν τῶν ὄντων ὄν», (τῆς Μετοχῆς νοουμένης ἄνευ ὄντολογικῆς σημασίας, ἐφ' ὅσον ὁ Θεός, ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων, εἶναι «Προῶν» καὶ «Ὑπερών»), ἐπομένως «φρικτὸς νοηθῆναι», ἡ ἀπόλυτος ἑτερότης τῆς φύσεως: «τὸ τέρας πάντων», ὁ πάντῃ «ἀνείκαστος» καὶ ἀντικειμενικῶς ἀνέκφραστος: «ὁ μὴ πρὸς τι λεγόμενος», τὸ ἕτερον παντὸς λεγομένου: «ὁ ἑτερόνυμος»³. Ἡ διάνοια ὁμένως δὲν δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀπρόσιτον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν τού-

τοίς, δύναται καὶ ὀφείλει ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τῆς ἐννοίας του τὰς κοσμικὰς ιδιότητες αἱ ὁποῖα τὸν ὑποβιβάζουν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πεπερασμένου. Ὁ Θεὸς δὲν ὀρίζεται: *Deus definiri non potest* καὶ, ὡς κατ' ἐξοχὴν *indefinitus*, εἶναι «ἀκατάληπτος» καὶ «ἀκατάγνωστος» * Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Καταφατικὴν, τὴν Θεολογίαν τοῦ ἐπιθέτου Παν—, εἶναι ἡ Θεολογία τοῦ στερητικοῦ Ἀ—.

Τὴν μέθοδον τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας καθορίζει χαρακτηριστικῶς, ἐπηρεασμένος ἐκ τῶν νεοπλατωνιζόντων Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου καὶ τοῦ Ἀύγουστίνου, ὁ ἰσχύων ὡς αὐθεντία τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας Θωμᾶς Ἀκυϊνάτης. «Πρὸς ἀντίληψιν τῆς Θεῆς οὐσίας ὀφείλομεν νὰ κἀνωμεν χρῆσιν τῆς ὁδοῦ ἀπομακρύνσεως (*via remotionis*), διότι ἡ θεία οὐσία διαφεύγει ἔνεκα τῆς ἀμετρίας της πάντα τύπον, τὸν ὁποῖον θίγει ἡ διάνοιά μας καὶ οὕτω ἀδυνατοῦμεν νὰ τὴν συλλάβωμεν, γινώσκοντες τί εἶναι, ἀλλ' ἀποκτῶμεν γινῶσιν τινα, γινώσκοντες τί δὲν εἶναι. Τόσον περισσότερον πλησιάζομεν εἰς τὴν γινῶσιν της, ὅσον περισσότερα θὰ δυνθῶμεν διὰ τῆς διανοίας μας ν' ἀφαιρέσωμεν ἐξ αὐτῆς». Οὕτω καὶ εἰς τὴν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν ὁ Θεὸς γινώσκειται, ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν ἀρνητικῶς, διὰ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνώσεως καὶ τοῦ συστηματικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων.

Ἄ Ὁ Θεὸς γινώσκειται καλύτερον διὰ τῆς ἀγνοίας ⁸ 2*, διότι ἡ ἀξία τῆς ἀρνήσεως ὑπερβάλλει τὴν τῆς καταφάσεως, προκειμένου περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς «κρυπτομένης Θεότητος (*Deitas latens*)» ¹². Ἰνώσιν Θεοῦ σημαίνει διάγνωσιν τοῦ «τί δὲν εἶναι» καὶ ἀκατὰ ποῖον τρόπον δὲν εἶναι» ἡ θεία οὐσία ¹³. Ἐντὶ τῶν καταφατικῶν κατηγορημάτων, τὰ ὁποῖα «εἰς ἀπείρως ἐλάχιστον βαθμόν: *per infinitu diminute*» ἀρμόζουν εἰς τὸν Θεόν, διότι τοῦ ἀποδίδονται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ πλάσματα ¹⁴, μόνον «κατ' ἀφαίρεσιν ἔσται δὲ πρώτη μὲν αὐτοῦ νόησις» ¹⁵. Ἡ ἀντίληψις τῆς Ἀπολύτου Πραγματικότητος ἐπιτυγχάνεται «διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀποφάσεων» ¹⁶, διότι, «αἱ μὲν ἀπο-

* Ὁ ὅρος «ἀκατάληπτος», χαρακτηρίζων ἤδη εἰς τὸν Ἰουδαῖον Φίλων αὐτὴν «τοῦ Θεοῦ φύσιν» ^{4α}: πανθ' ὅσα μετὰ τὸν Θεὸν τῶ σπουδαίῳ καταληπτά, αὐτὸς δὲ μόνον ἀκατάληπτος ^{4β} — ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός» ^{4γ}, παρουσιάζεται εἰς τὴν Χριστιανικὴν φιλολογίαν, ὡς χαρακτήρ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους τοῦ, ὡς Πάπα τῆς Ρώμης (88-97 μ. Χ.) ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας θεωρουμένου, Κλημεντος: «Οὐρανοὺς ἐστήρισε καὶ τῇ ἀκατάληπτῳ αὐτοῦ συνέσει διεκόσμησεν αὐτούς» ⁵. Ὁ ὅρος «ἀκατάγνωστος» ἐμφανίζεται εἰς τι κοπτικὸν κείμενον ἀνωνύμου συγγραφέως τῆς αἰρέσεως τῶν Γνωστικῶν, μεταξὺ β' καὶ γ' ἑκατονταετηρίδος. μ. Χ. ⁶.

2* «*Negatione scitur Deus; est enim incomprehensibilis*». Plus negationis quam affirmationis virtus valet ⁹. Τὰ γὰρ ὄντα ὡς ἔστι γινώσκουσι, τοῦτο δὲ ἔστι καταφάσεως ἴδιον, τῇ δὲ ἐνθεωστικῇ περὶ τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τὸ ἀποφατικὸν ἔστι καὶ ἐν ταύταις τῆς γνώσεως· οὐ γὰρ ὅ,τι ἔστι τὸ ἐν γινώσκουσιν, ἀλλ' ὅ,τι οὐκ ἔστι κατὰ τὸ κρεῖττον τοῦ ἔστιν. Ἡ δὲ τοῦ οὐκ ἔστι νόησις ἀπόφασις ἔστιν» ¹¹.

φάσεις... ἀρχοειδέστεραι τῶν καταφάσεων οὔσαι, γεννητικαί... αὐτῶν ὑφροστήκασιν»¹⁷ καὶ μόνον αὐταὶ «ἐπὶ τῶν θείων» δέον νὰ θεωρηθοῦν «ἀληθεῖς, αἱ δὲ καταφάσεις ἀνάρμοστοι»¹⁸. Ὁ νοῦς «δι' ἀποφάσεως γινώσκει»¹⁹ τὸν Θεὸν καὶ ὑφείλει «ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιῆσαι τὸν λόγον»²⁰, ὑμῶν «τὸν ὑπερούσιον ὑπερουσίως διὰ τῆς πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως»²¹, καθ' ὅσον «τὰ περὶ Θεοῦ ἰνύματα τόσον ἐγγύτερον πλησιάζουν εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅσον ἀρνητικώτερα γίνονται»²².

Τυπικὴν μεθοδολογίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἔγραψεν ὁ νεοπλατωνίζων Ἰουδαῖος λατροφιλόσοφος Μωϋσῆς Μπέν Μαιμούν (1135 - 1204 μ. Χ.), ἡ διδασκαλία τοῦ ὁποῖου, διαδοθεῖσα διὰ τῆς Ἀραβικῆς ἐπεκτάσεως εἰς τὴν Δύσιν, συνέτεινεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν λοιπὴν νεοπλατωνικὴν παράδοσιν, εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς *theologiae negativae* τοῦ Μεσαιῶνος: «Τὰ ἀληθῆ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὰ ἀρνητικὰ κατηγορήματα, διὰ τῶν ὁποῖων δὲν δύναται νὰ λάβῃ χώραν ἀνκριβῆς ἐκφρασις καὶ τὰ ὁποῖα γενικῶς εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν περιέχουν ἐλάττωμα ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν»^{23α}. Ἐπειδὴ «κατ' οὐδένα τρόπον ἀρμόζει εἰς τὸν Θεὸν ἐν θετικῶν κατηγορήματι»^{23β}, μόνον τὰ ἀρνητικὰ κατηγορήματα σὲ πλησιάζουν πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ προσέχῃς πολὺ, ὥστε νὰ προσθέτῃς εἰς ἐκάστην ἀρνησιν, τὴν ὁποῖαν ἐκφορᾷς καὶ τὴν ἀπόδειξιν... Ὅθεν, καθ' ὃ μέτρον θ' ἀντιληφθῆς ἐκ μιᾶς ἀποδείξεως, ὅτι ἐν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πιστεύει τις, ὅτι ὑφίσταται εἰς τὸν Θεόν, πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν ἐξ αὐτοῦ, ἵνα ἔχῃς ἀναμφισβητήτως πλησιάσει πρὸς αὐτὸν κατὰ ἕνα βαθμὸν περισσότερον^{23γ}, διότι αἱ ἀρνήσεις εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον ἰδιότητες»^{23γ}.

Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, καθαπτομένη τοῦ κοσμολογικοῦ χαρακτήρος τῆς καταφασκούσης τὴν φύσιν Θεολογίας καὶ ἐπιδιώκουσα νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου, εἶναι κατ' οὐσίαν ἀκοσμία. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄγνοιαν τῆς γινωσκούσης Θεολογίας, αὐτοθεωρούμενος ὁ <Ἀγνωστικισμὸς> ὡς πηγὴ γνῶσεως, δὲν διαφέρει ταύτης ὡς πρὸς τὴν προϋπόθεσιν καὶ τὴν προοπτικὴν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, εἰς τὴν οὐσίαν του παραμένων ἐκ τοῦ κόσμου νοητικὴ προσπάθεια συλλήψεως τοῦ Ὑπερκοσμίου. Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς *mysterii tremendi et stupendi*, κρυπτομένου *in tenebris aeternis*, ὑπῆρξεν ἀφετηρία ἀτελευτήτου περιγραφῆς του διὰ τῶν κοσμικῶν κατηγορημάτων τῇ προσθήκῃ ἐνὸς ἀ—. Ἡ <ζωγραφικὴ> τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας παραχωρεῖ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν <γλυπτικὴν>. Ἡ πρόσθεσις χρωμάτων ἀντικαθίσταται διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ὕλης. Οἱ ἀποφατικοὶ θεολόγοι μεθοδεύουν «ὡσπερ οἱ αὐτοφυῆς ἀγαλμα ποιῶντες, ἐξαιροῦντες πάντα τὰ ἐπιπροσθούντα τῇ καθαρᾷ τοῦ κρυφίου θεᾶ κωλύματα, καὶ αὐτὸ ἐρ' ἑαυτοῦ τῇ ἀφαιρέσει μόνη τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀναφαίνοντες κάλλος»²⁴. Ὁ *Deus incognitus* εἶναι αὐτὸς ὁ *Deus notissimus*, παρασταθεὶς δι' ἄλλης τέχνης.

Ἀμφότεραι αἱ Θεολογίαι προσπαθοῦν νὰ ἐπικυρώσουν τὴν ἀλήθειάν των διὰ τῆς Γραφῆς. Ἐνῶ ἡ Καταφατικὴ βασίζεται εἰς τὰ χωρία «Γενέσεως» Α', 27 καὶ «Πρὸς Ρωμαίους» Α', 20, ἐνθα ὁ λόγος περὶ εἰκόνης καὶ ὁμοιώσεως καὶ νοητῆς καθοράσεως τῶν ἀοράτων διὰ τῆς κτίσεως, ὡς ἐρείσματα τῆς Ἀποφατικῆς ἰσχύουν οἱ *loci classici*: «Ἐξόδου» Γ', 14: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, —Κ', 4: Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἶδωλον, —Κ', 21: Εἰς τὸν γνόφον, οὐ ἦν ὁ Θεός, «Ψάλ-

μῶν» ρλθ', 6: Ἐθχυμαστώθη ἡ γνῶσις σου, ἐξ ἐμοῦ ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν, «Πρὸς Ρωμαίους» Α', 23: Ἠλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνας φθαρτοῦ ἀνθρώπου, Α' «Πρὸς Κορινθίους» Β', 11: Τὰ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς οἶδεν εἰμὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Α' «Πρὸς Τιμόθεον» Στ', 16: Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον» *.

Α' ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Τὴν συνειδήσιν τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς σκέψεως ἐκφράζει πρῶτος ὁ πατήρ τῆς Φιλοσοφίας, ὁ Ἑφέσιος Ἡρακλείτης (—483). Διὰ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἡρακλείτου ἡ σκέψις ἐπιστρέφει διὰ πρώτην φοράν εἰς ἐκυτὴν καὶ γίνεται αὐτοσυνειδήσις. Ὁ λόγος θέτει εἰς ἑαυτὸν ὄρια, ἀντιλαμβάνεται τὴν συμβατικὴν φύσιν τοῦ καὶ τοῦ μὴ νὰ εἰρωνευθῇ τὴν κριτικὴν του δύναμιν α'. Ὁ αὐτοσυνειδήτος Ἡρακλείτειος λόγος διαισθάνεται τὸν ὑπερβατικὸν Λόγον καὶ ἀναιρεῖ τὸν ἀνθρωπολογικὸν χαρακτῆρα τῆς συγκρίσεώς του — «ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς Θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι»^{26β}—καὶ τὸ κῦρος παντὸς χαρακτηρισμοῦ: «Ἐν τῷ σοφῷ μόνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζητῶν ὄνομα»^{26γ}. Ὁ κριτικὸς λόγος τοῦ Ἡρακλείτου ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κριτικὴ τῆς κρίσεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔναντι τοῦ Λόγου παραμένουν «ἀξύνετοι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον»^{26δ} καὶ τῆς ἐν γένει κοσμολογικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία δὲν «ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν, ὅτι σαφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον»^{26ε}. Ἡ κριτικὴ τοῦ Ἡρακλείτειου λόγου εἶναι ἡ πρώτη αὐτοκριτικὴ τῆς σκέψεως εἰς τὴν Ἱστορίαν.

Κατὰ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τῆς Θεολογικῆς παραδόσεως ἐστράφη συγκεκριμένως καὶ ἀπροκαλύπτως ὁ πρῶτος Θεολόγος, ὁ Κολοσσαῖος

* Πρβλ. τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου: «Ἐνταῦθα στῆθι καὶ ἐρώτησον τὸν αἰρετικόν, τί ποτὲ ἐστὶ τοῦτο, τὸ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, καὶ πρόσεχε τῇ ἀκριβείᾳ τοῦ Παύλου. Οὐκ εἶπε, Φῶς ὢν ἀπρόσιτον, ἀλλὰ Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ἵνα μάθῃς, ὅτι εἰ ὁ οἶκος ἀπρόσιτος, πόσω μᾶλλον ὁ ἐνοικῶν αὐτὸν Θεός. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐχ ἵνα οἶκον καὶ τόπον περὶ Θεοῦ ὑποπτεύσῃς, ἀλλ' ἵνα ἐκ πολλῆς παρουσίας τὸ ἀκατάληπτον μάθῃς. Ἄλλ' οὐδὲ φῶς οἰκῶν ἀκατάληπτον εἶπεν, ἀλλὰ ἀπρόσιτον, ὃ τοῦ ἀκαταλήπτου πολλῶ μείζον ἐστὶ. Τὸ μὲν γὰρ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθῆν καὶ ζητηθῆν μὴ καταληφθῇ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτό· ἀπρόσιτον δὲ ἐστὶν ὃ μηδὲ ἐρευνηθῆναι ἀνέχεται τὴν ἀρχήν, μηδὲ ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι δύναται»^{26α}. Ὁμοίως τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου «Πρὸς Ἰφερασίους» Ι', 8: «Τί ἐστὶν ἀνεξιχνίαστον; Μὴ δυνάμενον ζητηθῆναι· οὐ μόνον δὲ μὴ δυνάμενον εὑρεθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀνιχνευθῆναι»^{26β}.

α. «Ἡράκλειτος παίδων ἀθύρματα νενόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα»^{26α}.

Ξενοφάνης (-480). Διὰ τῆς θεολογικῆς κριτικῆς τοῦ Ξενοφάνους :

«ὅλντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδός τε,
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνειδεα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν»^{27α}.

Ἄλλ' οἱ βροτοὶ δοκέουσι γεννᾶσθαι θεοὺς,
τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν φωνὴν τε δέμας τε»^{27β}.

Λιθίοπέσ τε (θεοὺς σφετέρους) σιμοὺς μέλανάς τε
Θρηϊκῆς τε γλαυκοὺς καὶ πυρροὺς (φασὶ πέλεσθαι)»^{27γ}.

Ἄλλ' εἰ γεῖρας ἔχον βόες (ἵπποι τ') ἢ λέοντες
ἢ γράψαι γεῖρασι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι βόες δὲ τοῖς βουσίν ὁμοίως
καὶ (καὶ) θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν
τοιαῦθ' οἷόν περ καυτοὶ δέμας εἶχον (ἕκαστοι)»^{27δ}.

Καὶ τὸ μὲν οὖν σαφές οὔτις ἀνὴρ ἶδεν οὐδέ τις ἔσται
εἰδώς ἀμφὶ θεῶν τε καὶ ἄσσα λέγω περὶ πάντων·
εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπών,
αὐτὸς ὁμως οὐκ οἶδε, δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»^{27ε}.

δὲν κρημνίζεται μόνον τὸ πάνθεον τοῦ Ὀλύμπου χάριν ἐν ὅς Θεοῦ «ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι», ὁ ὁποῖος ἀνχιρεῖ καὶ τὴν σωματικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν φύσιν — «οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίως οὐδὲ νόημα»^{27στ} —, ἀλλ' ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν ριζικῶς ὁ γνωσεολογικὸς σκεπτικισμὸς («δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»), ὁ ὁποῖος ἐμελλεν ἔκτοτε νὰ συνοδεύσῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν μέχρι σήμερα.

Τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τῶν παραστάσεων τοῦ Θεοῦ τῆς λαϊκῆς θρησκείας θὰ ἐλέγξῃ κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Ἀκραγαντῖνος Ἐμπεδοκλῆς (-430) διὰ τῶν στίχων :

«Οὐκ ἔστιν πελάσασθαι ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
ἡμετέροις ἢ χερσὶ λαβεῖν, ἢ ἵπέρ τε μέγιστη
πειθοῦς ἀνθρώποισιν ἀμαξίτῳ εἰς φρένα πίπτει...
Οὐδὲ γὰρ ἀνδρομέη κεφαλῆι κατὰ γυῖα κέκασται,
οὐ μὲν ἀπαὶ νώτοιο δύο κλάδοι ἀίσσονται,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γούνα, οὐ μήδεα λαχνήεντα,
ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἔπλετο μῦνον,
φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταίσσουσα θεῶσιν»²⁸.

Τὴν «ἱεράν» αὐτὴν «φρένα» θὰ λαμπρύνῃ ὁ Κλαζομένιος Ἀναξαγόρας (-428/27) διὰ τῆς ἰδέας μιᾶς ἀπείρου καὶ αὐτάρκους Θεότητος²⁹, τοῦ «Νοῦ», ὁ ὁποῖός «ἐστὶν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατές, καὶ μέμεικται οὐδενὶ γρηματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐπ' ἐωυτοῦ ἐστὶν»³⁰. Ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς Πρωταγόρας (-410) θὰ ἐκφράσῃ τὸν ἔσχατον θεολογικὸν ἀγνωστικισμὸν, ἀρνούμενος κατηγορηματικῶς τὴν γνῶσιν καὶ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ : «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ' ὥς εἰσιν οὔθ' ὥς οὐκ εἰσιν»³¹.

οὐθ' ὁποῖοί τινες ιδέαν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι ἢ τ' ἀδηλόγητος καὶ βραχὺς ἂν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου»³¹.

Ἐκείνος ὅμως, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικὸς γενάρχης τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ Πλάτων (— 347), ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαπραγματεύσεως τῆς ὄντολογίας τοῦ Παρμενίδου εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον*. Ὁ Παρμενίδης (— 470;) ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνήρесе τὴν ἐνότητα τῆς ὕλης (Θαλήτης), τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀπείρου (Ἀναξίμανδρος), τὸ κράτος τοῦ λόγου (Ἡράκλειος), τὴν πολλότητα τοῦ λόγου (Πυθαγόρειοι) καὶ τὸ ἐν-πᾶν Θεός (Ξενοφάνης)^{2*} διὰ τοῦ παλλογισμοῦ. Τὸ εἶναι, ταυτισθὲν πρὸς τὸ νοεῖν, ἀποβάλλει πᾶσαν θεολογικὴν ἐν-

* Τὸν Πλάτωνα, μάλιστα τὸν Πλάτωνα τοῦ «Παρμενίδου», εἶχεν ἤδη ὁ Νικ. Κουζάνος θεωρήσει ὡς πρωτοπόρον τῆς θεολογικῆς Ἀποφάσεως [«(Plato) unde omnia de eo (Deo) pognans, ipsum ante omnia ineffabiliter vidit»³²]. Ἐν καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Raymond Klibansky δικαίως ὑποθέτη, ὅτι ὁ Κουζάνος ὀνομάζει μὲν τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' ἀφετηρία του εἶναι ὁ Πρόκλος καὶ ἰδίως τὸ ὑπόμνημα τούτου εἰς τὸν «Παρμενίδην»³³, ἐν τούτοις, ἀνεξαρτήτως τῆς κρίσεως τοῦ Κουζάνου, ὁ Πλάτων τοῦ «Παρμενίδου» ἐμφανίζεται ὡς ὁ πρῶτος θεωρητικὸς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας³⁴. Ἀποφατικὴ διάθεσις ὅμως, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ὑπομνηματογράφου τοῦ ἢ τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παρμενιδεῖας φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ «Παρμενίδης», διὰ τοῦ ὁποῖου, ἐκ παραλήλου πρὸς τὸν «Σοφιστήν», συνετελέσθη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος «ἡ στρόφη τῆς σκέψεως εἰς ἑαυτήν»³⁵, εἶναι ἴσως ἡ μεγαλύτερα προσπάθεια αὐθυπερβάσεως τοῦ λόγου, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε <θεολογία> — τὸ παρμενιδεῖον ἄλλως τε εἶναι δὲν εἶναι θεολογική, ἀλλ' ὄντολογικὴ ἐννοία. Ὁ «Περὶ ἰδεῶν» διάλογος δὲν εἶναι θεολογικός, ἀλλὰ, συμφώνως πρὸς τὸν ὑπότιτλόν του, «λογικός», δὲν εἶναι οὔτε ἀπλή ὄντολογία οὔτε μόνον θεολογία, ἀλλ' ἡ μετὰ βασίς ἀπὸ τοῦ ὄντος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ διαλεκτικὴ λογική. Ἐν τούτοις, ἡ τάσις πρὸς ὑπερπήδησιν τοῦ πεπερασμένου, χάριν ἐνὸς θείου ὑπερβατικοῦ, ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία καὶ ἐγγύησις τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

2* «Μίαν δὲ τὴν ἀρχὴν, ἥτοι ἐν τὸ ὄν καὶ πᾶν»^{36α-38}. «Ὅτι ἐν τὸ πᾶν»^{36β}. «Ἐν εἶναι τὸ πᾶν καὶ τὴν θεὸν σύμφυτον τοῖς πᾶσιν»^{36γ}. Δογματίσαντα δὲ μόνον τὸ εἶναι πάντα ἐν καὶ τοῦτο ὑπάρχειν θεόν^{36δ}. Ξενοφάνης δὲ πρῶτος τούτων (Ἐλεατῶν) ἐνίσας... τὸ ἐν εἶναί φησι τὸν Θεόν³⁷. Τὸ γὰρ ἐν τούτῳ καὶ πᾶν τὸν θεὸν ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης»³⁸. Ἡ παράδοσις αὐτῇ, ἡ ὁποία ἐπαρουσίασε τὸν Ξενοφάνη ὡς πανθειστήν, ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ὑπερβατικότητός του ἀναίρει οὐχὶ μόνον τὴν σωματικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν διανοητικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου («οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα»^{37στ}). Ὁ Ξενοφάνης δὲν ἐταύτισε τὸν Θεόν καὶ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἐδημιούργησεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Werner Jaeger, «τὸν χῶρον διὰ μίαν ὑψηλὴν θεώρησιν, ἀρνούμενος τὸν ἀνθρωπομορφισμόν»³⁹. Ἐν τούτοις, ὁ Κολοφώνιος θεολόγος συγκεκριμένως περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου οὐθὲν διεσαφήνισεν, οὐδὲ τῆς φύσεως τούτων οὐδετέρας ἔοικεν θιγεῖν»⁴⁰, ὥστε ἡ μονοθεϊστικὴ του ἀντίληψις ἴσχυσεν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν, εἰς τὴν κριτικὴν ἀντιπροσώπων τῆς, ὡς οἱ H. Diels, J. Geysler καὶ W. Windelband, ὡς «στενὸς πανθεισμός»⁴¹.

α. «Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»^{42α}. Ταυτόν δ' ἐστὶν νοεῖν τε καὶ οὐνεκὲν ἐστὶ νόημα»^{42β}.

νοιαν καὶ νοεῖται ὄντολογικῶς ὡς «ἀγέννητον, ἀνώλεθρον, οὐλομελές, ἀτρεμές, ἀτέλεστον» ⁴² γ. Τὸ «λογικὸν πάθος» ⁴³ τοῦ πρώτου μεθοδικοῦ φιλοσόφου αἶρει οὐχὶ μόνον τὸν θρησκευτικὸν ἀνθρωπομορφισμόν τῆς λαϊκῆς πίστεως καὶ τὴν πανθειστικὴν τάσιν τοῦ διδασκάλου * Ξενοφάνους, ἀλλ' ὑποτάσσει τὸ Θεῖον εἰς τὸν λόγον. Οὕτω, ὁ Παρμενίδης ἀνέπτυξεν ἀντὶ Θεολογίας «λογοθεΐαν», καταστάς μετὰ τοῦ ἀντίποδός του Ἰρακλείτου θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς μεταγενεστέρως εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. Ὁ Πλάτων, «αἰσχυρόμενος» ⁴⁸ περισσότερο παντὸς ἄλλου προγενεστέρου τοῦ φιλοσόφου τὸν «πατέρα» ⁴⁹ α καὶ «μέγα» ⁴⁹ β Παρμενίδην καὶ αἰσθανόμενος ἰδιαιτέραν συγγένειαν πρὸς τὸ «παντάπασι γενναῖον βάθος» ⁴⁹ γ τοῦ ἀνδρός, ἀναπτύσσει τὴν παρμενίδειον ὄντολογίαν κατὰ τρόπον τόσον βαθέως ἀποφατικόν, ἀναιρῶν συλλήβδην τοὺς ὄντολογικοὺς χαρακτῆρας, ὡς ἀπάδοντας πρὸς τὸ αἶτημα τῆς ὑπεροντικῆς ἀυθυποστάσεως τοῦ εἶναι, τὸ ὁποῖον ἤδη, ὡς τὸ Ἄγαθὸν τῆς «Πολιτείας», ἢ Αἰτία τοῦ «Φιλήβου» καὶ ὁ Δημιουργὸς τοῦ «Τιμαίου», σχετίζεται πρὸς τὴν Θεότητα ⁵⁰, ὥστε ὁ διάλογος αὐτὸς θ' ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ πρὸς τὸν ἐπέκεινα Ἐνα νεοπλατωνικοῦ ἔρωτος καὶ διὰ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ ὑπομνηματιστοῦ Πρόκλου θὰ ἐπηρεάσῃ ἀποφασιστικῶς ὅλην τὴν ἀνατολικοδυτικὴν παραγωγὴν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

Ἐνῶ εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐκφράζεται ἡ δυσχέρεια ἀνευρέσεως καὶ ἀνακοινώσεως τοῦ ποιητοῦ-πατρὸς τοῦ κόσμου α, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν «Πολιτείαν», τὸ ζητούμενον <Ἄγαθόν> θὰ χαρακτηρισθῇ εἰς τὸν «Παρμενίδην», «τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» ⁵², ἐπέκεινα τῆς οὐσίας β, καὶ ἐπομένως ἐπέκεινα πάσης ἐννοίας ὁμοιότητος, ὄντολογικῆς σχέσεως γ καὶ

* Παρὰ τὴν ἐκφραζομένην ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ ποῖος τῶν δύο ὑπῆρξεν ὁ διδασκαλὸς τοῦ ἄλλου ⁴⁵, φαίνεται, ὅτι, διὰ λόγους παραδήσεως, ὁ νεώτερος Παρμενίδης ὑπῆρξεν ὁ μαθητὴς, ὁ ὁποῖος οὐχὶ μόνον «ἀνέπτυξεν εἰς πλήρη μεταφυσικὴν σαφήνειαν» ⁴⁵ τὰς σκέψεις τοῦ διδασκάλου, ἀλλ' ἀνήρρεσε διὰ τοῦ παλλογισμοῦ του καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς θεολογίας τοῦ Ξενοφάνους (Πρβλ. τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους: «Ὁ γὰρ Παρμενίδης τούτου (Ξενοφάνους) λέγεται μαθητὴς γενέσθαι» ⁴⁶ καὶ τοῦ Σιμπλικίου: «Ξενοφάνην τὸν Κολοφώνιον τὸν Παρμενίδου διδασκαλὸν ὑποτίθεσθαί φησιν ὁ Θεόφραστος» ⁴⁷ - 47).

α. «Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντα ἀδύνατον λέγειν» ⁵¹.

β. «Οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐπιπέκεινα τῆς οὐσίας ⁵³. Οὐδαμῶς ἄρα τὸ ἐν οὐσίας μετέχει» ⁵⁴ α.

γ. «Οὐδὲν μὲν ὅμοιον τινὶ ἔσται οὐδ' ἀνόμοιον οὐθ' ἑαυτῷ οὐθ' ἑτέρῳ ⁵⁴ β. Οὐδὲ ὅμοιον ἄρα δυνατὸν αὐτὸ εἶναι οὔτε ἄλλῳ οὐδ' ἑαυτῷ. Οὔτε ἄρα ὅμοιον οὔτε ἀνόμοιον οὐθ' ἑτέρῳ οὔτε ἑαυτῷ ἂν εἶη τὸ ἐν ⁵⁴ γ. Οὐδὲ μὲν ὁμοιότης γε οὐδὲ ἐτέροιότης οὔτε πρὸς αὐτὸ οὔτε πρὸς ἄλλα ἂν εἶη αὐτῷ» ⁵⁴ δ.

κατηγορίας α. Ὡστε τὸ Ἐν, καταχρηστικῶς ἐν λεγόμενον, διότι ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἀριθμητικὴν κατηγορίαν τοῦ ἐνός β, εἶναι ἀνώνυμον, ἀδιανόητον καὶ ἀγνωστον. «Οὐδ' ἄρα ὄνομά ἐστιν αὐτῷ οὐδὲ λόγος οὐδέ τις ἐπιστήμη οὐδὲ αἴσθησις οὐδὲ δόξα. Οὐ φαίνεται. Οὐδὲ ὀνομάζεται ἄρα οὐδὲ λέγεται οὐδὲ δοξάζεται οὐδὲ γινώσκειται, οὐδέ τι τῶν ὄντων αὐτοῦ αἰσθάνεται»⁵⁴ γ. Ἡ ἄρσις τοῦ λογικοῦ κύρους πρὸ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ ἐνός Εἶναι, τὸ ὅποιον οὔτε ἐν εἶναι οὔτε εἶναι, ἀλλ' «ἐστὶν ὅπως οὐκ ἐστὶν»⁵⁵ α, εἶναι τὸ αἴτημα, τὸ ὅποιον ἐπιβάλλει ὁ λόγος εἰς ἑαυτὸν, διὰ νὰ κρατηθῇ εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἀντιφατικῆς οὐσίας ἐννοίας τοῦ «μὴ ὄντος» καὶ νὰ μὴ χαθῇ, πλανώμενος ἐντὸς τῆς πολλότητος τῶν ὄντων. Ἡ χαρακτηριστικὴ τοῦ λογικοῦ Εἶναι τοῦ Παρμενίδου πλατωνικὴ ἐννοία τοῦ ἀγνώστου καὶ ἀρρήτου «μὴ ὄντος» γ, κληροδοτεῖται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν μετακλασσικὸν πλατωνισμόν, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς Θεότης πλέον, οὐχὶ μόνον τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς νεοπλατωνικῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην μεταγενεστέραν, ἀπότοκόν της, ἀποφατικὴν σκέψιν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Β'. Η Α Κ Μ Η

1. Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

α. Οί φιλόσοφοι

Ἡ προσπάθεια τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος νὰ ἄρῃ τὸν ὄντολογικὸν χαρακτήρα τῆς ἐννοίας τῆς Θεότητος, κορυφωθείσα διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς διαπραγματεύσεως τοῦ προβλήματος τοῦ παρμενιδείου Εἶναι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἀπετέλεσε τὸ πνευματικὸν κλίμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν ἡ φιλοσοφία τῆς δύσεως τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψεως, ὁ Νεοπλατωνισμὸς καὶ ἡ *more christiano* μετατροπὴ του, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οὐδεμία ἐλληνικὴ φιλοσοφία δονεῖται τόσον ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς Θεότητος καὶ συγχρόνως τῆς πεποιθήσεως τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνωστικῆς καταλήψεώς της, ὅσον ἡ νεοπλατωνικὴ⁵⁷. Ἡ ἔρσις τῆς ἐνώσεως πρὸς τὸν ἐπέκεινα

α. «Τί δέ; τὸ ἐκείνου ἢ τὸ ἐκείνω, ἢ τὸ τί, ἢ τὸ τοῦτο ἢ τὸ τούτου, ἢ ἄλλου ἢ ἄλλω, ἢ ποτὲ ἢ ἔπειτα ἢ νῦν, ἢ ἐπιστήμη ἢ δόξα ἢ αἴσθησις ἢ λόγος ἢ ὄνομα ἢ ἄλλο ὁτιοῦν τῶν ὄντων περὶ τὸ μὴ ὄν ἐστὶν; Οὐκ ἐστὶν. Οὕτω δὴ ἐν οὐκ ὄν οὐκ ἔχει πως οὐδαμῇ. Οὐκ οὐκ δὴ εἰκόε γε οὐδαμῇ ἔχειν»⁵⁴ ε.

β. «Οὐδ' ἄρα οὕτως ἐστὶν ὥστε ἐν εἶναι· εἴη γὰρ ἂν ἤδη ὄν καὶ καὶ οὐσίας μετέχον, ἀλλ' ὡς εἰκοε, τὸ ἐν οὔτε ἐν ἐστὶν οὔτε ἐστὶν»⁵⁵ στ.

γ. «Οὔτε γὰρ ἂν γνοίης τό γε μὴ ὄν (οὐ γὰρ ἀνυστόν) οὔτε φράσαις⁵⁵ β. Οὐδ' ἄρα δόξα τοῦ μὴ ὄντος παρά τοῖς ἄλλοις ἐστὶν οὐδέ τι φάντασμα, οὐδὲ δοξάζεται οὐδαμῇ οὐδαμῶς τὸ μὴ ὄν ἐπὶ τῶν ἄλλων»⁵⁶.

παντός τρόπου υπάρξεως "Ένα, κύριον γνώρισμα τῆς μυστικιστικῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἀπετέλεσε τὴν πηγὴν, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἀντλοῦν ὁ Μυστικισμὸς καὶ ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαιῶνος. Ὁ Πλωτῖνος (205-270), εἰς τὸν ὁποῖον ἐμαθήτευσαν ὅλοι σχεδὸν οἱ χριστιανοὶ καὶ <ἐθνικοὶ> λόγιοι τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων, ἐξωθεῖ τὴν Θεότητα πέραν τοῦ κόσμου, εἰς ἀπρόσιτον πρὸς πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νόησιν <ἐπέκεινα>. Ἡ ἰδέα τοῦ Ὑπερκοσμίου δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἔκφρασιν μεγαλοπρεπεστέραν ὅσης ἀπολαύει εἰς τὴν <Ἐνολογία> τῶν «Ἐννεάδων». Ὁ Πλωτῖνος εἶναι ὁ μεγαλύτερος <ἐπεκεινολόγος> τῆς Ἱστορίας.

Ὁ «Θεός» εἰς τὴν πλωτινικὴν φιλοσοφίαν εἶναι «τὸ πρῶτον ἐπέκεινα ὄντος^{58α}, ἐπέκεινα οὐσίας^{58β}, ἐπέκεινα αὐταρκειᾶς^{58γ}, ἐπέκεινα ἐνεργείας^{58δ}, ζωῆς^{58ε}, κινήσεως^{58στ}, λόγου^{58ζ}, ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως^{58η}, ἐπέκεινα ἀπάντων^{58θ}, διὸ καὶ ἄρρητος τῇ ἀληθείᾳ· ὅ,τι γὰρ ἂν εἴπῃς τί ἐρεῖς»^{58ι}. "Ὅ,τι λέγομεν περὶ Θεοῦ ἀφορᾷ εἰς «ὃ μὴ ἐστίν, ὃ δὲ ἐστίν, οὐ λέγομεν· ὥστε ἐκ τῶν ὕστερον περὶ αὐτοῦ λέγομεν»^{58ια}. Ὑψίστη γινώσκσις τοῦ Θεοῦ εἶναι: «ὅτι ἐστὶ — οἶον δὲ ἐστὶ τοῦτο ἀφείς»^{58ιβ} — τοῦ «ἐστίν» καταχρηστικῶς ἐκλαμβανομένου — «ἐστὶ δὲ οὐδὲ τὸ ἐστίν»^{58ιγ*}. Ἡ Θεότης τοῦ Πλωτῖνου εἶναι «ἐν ψιλόν»^{58α}, χωρὶς ἀριθμητικὴν ἔννοιαν — «ὀνομάζομεν ἐν ἐξ ἀνάγκης τοῦ σημαίνειν ἀλλήλοις αὐτὴν τῷ ὀνόματι»^{58β}—, περίξ τοῦ ὁποίου στρέφεται ἡ σκέψις, μὴ δυναμένη νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν του — «καὶ αἰ μὲν περὶ αὐτό, οὐκ αἰ δὲ εἰς αὐτὸ βλέπομεν»^{58γ}—, ὑποδηλοῦται ὡς ἄρσις τοῦ κόσμου — «εἰ δὲ θέσις τις τὸ ἐν, τό τε ὄνομα τό τε δηλούμενον, ἀσαφέστερον ἂν γίγνοιτο τοῦ εἰ μὴ τις ὄνομα ἔλεγεν αὐτοῦ»^{58δ}—, ἀλλ' ὑπέρκειται τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, «ὅτι μὴ νοῦς τὰ τοιαῦτα πέφυκεν ὁρᾶν»^{58ε}.

Συστηματικὸς ὁμῶς θεμελιωτῆς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν ὁ ὑπομνηματογράφος τοῦ Πλάτωνος, τελευταῖος Ἕλληνας νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, ὁ Πρόκλος (410-485 μ.Χ.). Διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πρόκλου συνειδητοποιεῖται ἡ <Ἀπόφασις> ὡς μέθοδος καὶ ὑπερθεματίζονται ὅλαι αἱ προηγούμεναι ἐκφράσεις τῆς.

Ὁ Θεός, «ἐκβεβηκῶς τῶν ὄλων, ἐν ἀγνώστῳ τῆς ἀπλότητος ὑπερβολῇ»^{61α}, ἐπιτρέπει ἀπλοῦν προσδιορισμὸν τῆς ὑπερκοσμίου φύσεώς του μόνον διὰ τῆς ἄρσεως 2* τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων, διότι πᾶσα προσθήκη σημαίνει ἐλάττωσίν του: «ὅ,τι γὰρ ἂν προσθῆς, ἐλαττοῖς τὸ ἐν»^{61β}. Πᾶν γὰρ παρὰ τὸ ἐν τῷ ἐνὶ προστεθὲν ἐλαττοῖ τὴν ἐξηρημένην ὑπεροχὴν τοῦ ἐνός»⁶². Τὸ πρῶτιστον ἀγαθόν, «ὃ καὶ συνενίζοντες τοῦνομα, τάγαθόν εἰώθαμεν ἀποκαλεῖν»^{63α}, ἐν ἀβάτοις ἀποκέκρυπται καὶ πάντων ἐξήρηται τῶν ὄντων»^{63β}. Ὡς ἐκ τούτου «ἐκβέβηκε τῶν τε γνωστικῶν δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ λόγου μορίων»^{63γ}, ὥστε εἶναι «παντελῶς ἀγνωστον»^{63δ} καὶ ἄρρητον»^{63ε} ὡς «πάντων ἐπέκεινα»^{63στ}. Καθ' ἅπερ ἐκεῖνο τῶν ὄλων προτέτακται κατὰ μίαν ὑπεροχὴν, ἀδύνατον φήσομεν»^{63ζ}. Ἐπειδὴ ὁ «ἐπέκεινα τῶν ὄλων» Θεός «ἀφήσιν οὐδεμίαν ἔχειν πρὸς τὰ μετ' αὐτὸν συμπλοκήν»^{63η}, πᾶσα ἐπιστημονικὴ, ἐμπειρικὴ, λογικὴ καὶ ἐκφραστικὴ προσπάθεια εἶναι κενὴ σημασίας — «οὐδὲ γὰρ ἐπιστήμη, οὐδ' αἴσθησις οὐδὲ λόγος οὐδ' ὄνομα οὐδ' ἄλλο ὅτιοῦν»⁶⁴

* «Ὁ οὖν μήτε ἦν μήτε ἔσται, ἀλλ' ἐστὶ μόνον»^{58ιδ}. Τὸ «ἐστὶ» ὀφείλει νὰ ἐννοηθῇ πέραν τῆς χρονικῆς σημασίας τοῦ γραμματικοῦ ὄρου⁵⁹.

2* Πρβλ. ἀνωτέρω παραθέσεις 11, 17.

καὶ ὑπερβάλλων τὴν νόησιν, παραμένει «πρὸ γνώσεως πάσης»⁶⁶. Οὔτε οὖν δοξαστὸν τὸ θεῖον, οὔτε διανοητὸν, οὔτε νοητὸν»⁶⁶.

Ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας εἶναι οἱ Ἰουδαῖοι θεολόγοι Φίλων (30 π.Χ. - 50 μ.Χ.) καὶ Μωϋσῆς Μπέν Μαϊμούν (1135-1204 μ.Χ.). Ὁ Φίλων, Ἰουδαῖος τὸ δόγμα, ἀλλ' Ἕλληνα τὴν σκέψιν, ἀποτελεῖ ἐν τῶν παραδοξοτέρων φαινομένων τῆς ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Εἰς τὰ ἔργα του συρρέουν τὸ ἑλληνικὸν καὶ ἑβραϊκὸν πνευματικὸν ῥεῦμα, ἡ θεότης τοῦ ἔθνους : ὁ Γιαχβὲ καὶ ὁ ἐθνικὸς λόγος καὶ συμφύρονται κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ. Ὁ λόγος εἰς τὴν ἑλληνοϊσραηλιτικὴν θεολογίαν τοῦ Φίλωνος εἶναι ὁ «πρωτόγονος υἱός»⁶⁷ τοῦ Θεοῦ, ὁ «ἀγγέλων πρεσβύτατος»⁶⁸, ὁ «Ἀρχάγγελος»⁶⁷, εἰς τὸν ὁποῖον «δωρεὰν ἔδωκεν ἐξαίρετον ὡς τὰ ἄλλα γεννήσας πατήρ, ἵνα μεθόριος στὰς τὸ γενόμενον διακρίνη τοῦ πεποιηκότος»⁶⁹. Εἰς τὴν πραγματικότητά, ὁ Φίλων, διὰ τοῦ ἀναχωρητισμοῦ του «εἰς τὰς ἀδύτους καὶ ἀειδεῖς περὶ τοῦ ὄντος ἐννοίας»^{70α}, «ἀπροσωποποιεῖ» τὸν Θεὸν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν «ὑπαρχον» λόγον νὰ σφετερισθῇ τὰ δικαιώματα τοῦ «μεγάλου βασιλέως»⁶⁷ καί, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντίληπτός, νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἐπιτύχῃ τὴν παλαιὰν ἀποτυχοῦσαν ἀποπειραν ἐκθρονίσεως τοῦ Θεοῦ ἐνὸς ἄλλου σφετεριστοῦ ἀγγέλου, ὁ ὁποῖος δὲν διέθετε τὴν πανουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου.

Κατὰ τὸν ἑλληνίζοντα Φίωνα, ἡ διάνοια δύναται νὰ γνωρίσῃ μόνον τὰ «δευτερογενῆ» πράγματα τοῦ κόσμου, ἀποτυγχάνει ὁμως νὰ ἐννοήσῃ τὸν πρῶτον Θεόν: «Πανθ' ὅσα μετὰ τὸν Θεὸν τῷ σπουδαίῳ καταληπτά, αὐτὸς δὲ μόνος ἀκατάληπτος»^{70β}. Ὁ Θεός, εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Μωϋσέως «ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν», διὰ τῆς γραφίδος τοῦ Φίλωνος ἀπαντᾷ : «Τὴν δ' ἐμὴν κατάληψιν οὐχ οἷον ἀνθρώπου φύσις, ἀλλ' οὐδ' ὁ σύμπας οὐρανός τε καὶ κόσμος δυνησεται χωρῆσαι»⁷¹. Ὁ Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ἀσύλληπτος⁷², διότι ὁ ἄνθρωπος στερεῖται καταλλήλου ὄργανου πρὸς ἀντίληψιν τῆς Θεϊκῆς φύσεως. «Οὐ μέντοι νομίσης τὸ ὄν. . . ὑπ' ἀνθρώπου τινὸς καταλαμβάνεσθαι. ὄργανον γὰρ οὐδὲν ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν, ὃ δυνησόμεθα ἐκεῖνο φαντασιωθῆναι, οὔτε αἰσθησῆναι. . . οὔτε νοῦν»⁷³. Διὰ τοῦτο «ὁ περὶ Θεοῦ σκεπτόμενος οὐσίας» εἶναι «εὐήθης»⁷⁴ καὶ πρὸς τούτοις «τῷ περιουγεῖ τῶν ἀκτίνων πρὶν ἰδεῖν πηρὸς ἔσται»⁷⁵. Ὡς μόνη λοιπὸν γνώσις τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «οὐδὲ τῷ ἀρίστῳ τῶν φύντων ὁμοίος (ἐστίν)»⁷⁶ καὶ «διαφεύγει δύναμιν ἀνθρωπίνην»⁷⁷, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐνσυνείδητος ἀγνοία, ἡ κατανόησις τοῦ ἀκαταλήπτου : «Ὅταν οὖν ἡ φιλόθεος ψυχὴ τὸ τί ἐστὶ τὸ ὄν κατὰ τὴν οὐσίαν ζητῇ εἰς ἀειδῆ καὶ ἀόρατον ἔρχεται ζήτησιν, ἐξ ἧς αὐτῇ περιγίγνεται μέγιστον ἀγαθόν, καταλαβεῖν ὅτι ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός»⁷⁸.

Ἐνδεκα αἰῶνας ἀργότερον ὁ Μωϋσῆς Μπέν Μαϊμούν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Φίωνα ἔθνους προσερχόμενος καὶ δι' ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίσης ἀνατραφεὶς, ἐπιχειρεῖ διὰ μίαν ἀκόμη φοράν νὰ συσχετίσῃ τὸ Ἕλληνικὸν πνεῦμα, ἓνα παράδοξον νεοπλατωνικὸν ἀριστοτελισμὸν, πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν, τὸν ὁποῖον «ἀνύψωσεν εἰς κλασσικὸν ὕψος»^{79α} καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ὁποῖου αὐτὸς «ἔγραψε τὸ κλασσικὸν ἔργον»^{79β} καὶ ἐπηρεάζει διὰ τοῦ κυρίου συγγράμματός του «Ὁδηγὸς τῶν ἀμπιγνώμων», μέσῳ τοῦ εἰς τὴν Δύσιν ἐπεκταθέντος Ἀραβιομοῦ, τὴν Σχολαστικὴν θεολογίαν τῶν Μέσων

Χρόνων. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἀποκτᾶ διὰ τοῦ «ὑπερχρονικοῦ Μαιμονίδου» ⁷⁹α τὴν τυπικὴν τῆς μορφήν.

Αἱ ἀρνήσεις τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουν νὰ μὴ ἀναφέρονται δογματικῶς, ἀλλὰ νὰ στηρίζονται ἐπὶ ἀποδείξεων, εἶναι ἡ ὁδὸς προσεγγίσεως εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ. «Ὅσάκις πείθεσαι ἐπὶ τῇ βάσει ἀποδείξεων*, ὅτι ἐν ὀρισμένον πρᾶγμα πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶσαι ἐκ τούτου τελειότερος καὶ . . . ὅσάκις θὰ τοῦ ἀποδίδης καταφατικῶς ἐν πρᾶγμα, προστιθέμενον (εἰς τὴν οὐσίαν του), θὰ τὸν ἀφομοιῆς (πρὸς τὰ δημιουργήματα) καὶ θὰ εὕρισκῃσαι μακρὰν τοῦ νὰ γνωρίσῃς τὴν πραγματικότητά του» ⁸⁰α. Τὸ σύνολον τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων πρέπει νὰ ἀρθῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ, διότι, κατ' ἀναφορὰν πρὸς αὐτὸν, «ὅ,τι θεωροῦμεν ὡς τελείωσιν» εἶναι ἡ «μεγίστη ἀτέλεια» ⁸⁰β, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι ἄσχετος πρὸς πᾶν εἶδος τελειότητος, τὴν ὁποῖαν διαθέτομεν ⁸⁰γ. Ἡ ἔλλειψις δυνατότητος προσδιορισμοῦ τῆς θείας οὐσίας ⁸⁰δ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπειρον τελειότητά της καὶ τὴν ἀτέλειαν τῆς διανοίας ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ μέσου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐμεσίτευε τὴν διάγνωσιν τῆς ⁸¹.

Οὕτω, ὁ Θεός, ὅμοιον τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἀπαντᾶται εἰς τὴν φύσιν ⁸²α, εἶναι τρόπον τινὰ μία ὑπάρχουσα «ἀνυπαρξία», ἡ ὁποία ὑπερβάλλει τὴν διανοητικὴν δύναμιν ⁸²β. Πρὸ τοῦ ὑπερνητοῦ αὐτοῦ Θεοῦ ὀφείλομεν νὰ ἰστάμεθα μετὰ δέους καὶ νὰ τὸν ἀνυμνῶμεν ὡς ἀκατάληπτον. «Ἐὐλογητὸς ὁ Θεός, τοῦ ὁποίου ἡ οὐσία εἶναι τοιαύτη, ὥστε, προσπαθοῦντες νὰ τὴν διησκοπήσωμεν, ἡ νόησίς μας, γίνεται ἄνοια, ἡ σοφία μας . . . μωρία καὶ ἡ πλησμοῦς τῶν λέξεων, ὅταν πᾶσα γλῶσσα προτίθεται νὰ τὸν ἐξυμνήσῃ δι' ἰδιοτήτων, καταντᾶ ἄτονος τραυλισμός» ⁸²γ.

β. Οἱ Πατέρες

Ἀνατραφέντες δι' ἑλληνικῆς παιδείας οἱ πλεῖστοι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, δὲν διέφυγον τὴν ἐπίδρασιν τῆς, ἡ ὁποία ἐνίοτε εἶναι περιορισμένη, ὡς εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἄλλοτε καθορίζει τὸ ἰδεολογικὸν περιεχόμενον, ὡς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Ὁριγένους, εἰς ὀρισμένας ὁμῶς περιπτώσεις, π.χ. εἰς τὰ ἔργα τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου Διονυσίου, ἐκτείνεται μέχρι τῆς κατὰ λέξιν ἀνυπαρξαγωγῆς τῶν ἑλληνικῶν κειμένων. Διὰ τοῦ ἰσχύοντος τότε Νεοπλατωνισμοῦ ἐκπαιδευθέντες οἱ ἱεράρχαι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι φυσικόν, εἰς ὅ,τι δὲν ἀφείρα εἰς τὸ δόγμα καὶ δὲν προσέκρουεν εἰς τὴν παράδοσιν, νὰ ὑποστοῦν τὴν ἐπίδρασιν του καὶ ν' ἀναπτύξουν τὴν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν, ἐπιδιώξαντες νὰ καταδείξουν τὴν ἀσύλληπτον ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἕξαρσιν τοῦ θαύματος τῆς σαρκώσεώς του καὶ ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὴν τάσιν τῆς διανοητικοποιήσεως τῆς πίστεως ὑπὸ τῆς τότε ἀκμαζούσης αἰρέσεως τῶν «Γνωστικῶν».

Ἰδιαιτέρως δριμύν κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ ἀγῶνα διεξήγαγεν ὁ σημαντικώτερος λόγιος τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ὁριγένης († 254). Ἰσχύων ὡς ὁ μεγαλύτερος Θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας καὶ παρὰ τὴν ἀντίθεσιν του πρὸς τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν, ὁ Ὁριγένης ὑπῆρξε μέγας μεσάζων

* Πρβλ. ἀνωτέρω παράθεσιν 23.

μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ καὶ παραλλήλως ὁ πρῶτος φιλόσοφος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ἐπηρεάσας ὅλους τοὺς Ἕλληνας θεολόγους μεταξὺ 3. καὶ 5. ἑκατονταετηρίδος καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐναντίον του ἀγωνισθέντας ⁸³. Εἰς τὴν συσχέτισιν ἐν τούτοις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος δὲν ἐκαινοτόμησεν ὁ Ὀριγένης. Οἱ «Γνωστικοί», τὴν αἵρεσιν τῶν ὁποίων μετὰ ζήλου ἐπολέμησε, προηγῆθησαν καὶ τοῦ ἔδειξαν τὴν κατεύθυνσιν ⁸⁴. Ἡ Γνωστικὴ Θεολογία, κατὰ τοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, ἐβάδισε πρῶτῃ τὴν ὁδὸν τῆς «κρυσμικοποιήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ» ⁸⁵.

Ἐξελληνισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρὰ τὰς προθέσεις του, ἐπεχείρησε καὶ ὁ Ὀριγένης, ἰδίως διὰ τοῦ περὶ Θεοῦ συστήματός του. Ὁ Ὀριγένης ὑπῆρξεν ὡς φιλόσοφος πλατωνικός, βασικὴ ἀρετηρία τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Ὁ Πλάτων ἦτο ὁ διδάσκαλος, ὁ ἐμπνευστὴς καὶ τὸ πρότυπὸν του ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἐπίδρασις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι ἐξωτερικὴ, σχεδὸν ἐπιπρόσθετος. Ὁ Ὀριγένης, «Ἕλληνας ἐν Ἕλλησι παιδευθεὶς λόγοις» καὶ «κατὰ μὲν τὸν βίον χριστιανικῶς ζῶν κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ δόξας ἑλληνίζων» ⁸⁶, εἶναι ὁ «ἐταῖρος» καὶ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος — «συνῆν γὰρ αἰεὶ τῷ Πλάτῳ», μαρτυρεῖ χαρακτηριστικῶς ὁ Πορφύριος ⁸⁶ —, ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ ἐκπλατωνίσῃ τὸν Θεὸν τῆς Ἀποκαλύψεως: «Ζητητέον δὲ καὶ, εἰ οὐσίαν μὲν οὐσίαν οὐσιῶν λεκτέον καὶ ἰδέαν ἰδεῶν» ⁸⁷ *.

* Ἡ Ἑλληνικότης τῆς περὶ Θεοῦ ιδέας τοῦ Ὀριγένους ἐμφανίζεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν περὶ πεπερασμένου Θεοῦ διδασκαλίαν του. Ἡ ἔννοια τοῦ Ἀπείρου, ἐξαιρουμένου τοῦ Ἀναξιμανδρου, εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἀρχίαν ἑλληνικὴν σκέψιν. Τὸ «ἄπειρον» εἶναι ἔννοια ἀρνητικὴ, ὁμοία πρὸς τὸ ἀτέλεστον καὶ τὸ ἀτελές. Διὰ τὴν κλασσικὴν σκέψιν ἡ ἀλήθεια δὲν γνωρίζει progressum ad infinitum, ἀλλ' εἶναι «εὐκυκλος». Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἐζήτησε τὸ σαφὲς πέρασ, τὴν εὐκρινῆ τοιμήν, τὴν σαφήνειαν τῶν ὁρίων καὶ οὐχὶ τὸ ἀχανές καὶ ἀπροσδιόριστον ἄπειρον. Τὸ κλασσικὸν πνεῦμα ἐπιδιώκει νὰ καταδείξῃ «τὰς τῷ ἀπείρῳ καὶ ἀνοήτῳ καὶ ἀλόγῳ φύσει τὸ ψεῦδος» ⁸⁸, ἐρμηνεύον τὸ ἄπειρον οὐχὶ ὡς ἀναίρεσιν τοῦ πέρατος καὶ ἐπομένως ἀδυναμίαν περιορισμοῦ, ἀλλ' ὡς «δυνατότητα ἀπειρίας τοῦ ὁρισμοῦ» ⁸⁹. Διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν γενικῶς «οἱ τὸ ἄπειρον ποιῶντες λαθάνουσιν ἐξαιρουντες τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν» ⁹⁰, ἡ δὲ «ἀπειρία» εἶναι «παντάπασις ἀγνώμων καὶ ἄλογος καὶ μὴ προσιεμένη θεόν, ἀλλὰ χρωμένῃ πρὸς πάντα τῷ κατὰ τύχην καὶ αὐτομάτῳ» ⁹¹. Πιστὸς μαθητὴς τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ὁ Ὀριγένης μεταφέρει τὸ «πάθος τοῦ πέρατος» εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Ὁ Ἕλληνας Ὀριγένης πιστεύει, ὅτι τὸ πεπερασμένον εἶναι τελειότερον τοῦ ἀπείρου καὶ ὅτι μόνον ἐν πεπερασμένῳ δύναται νὰ συνειδητοποιήσῃ ἑαυτὸ, ἐνῶ, ἀντιθέτως, «ἄπειρα τῇ φύσει οὐχ οἷόν τε περιλαμβάνεσθαι» ⁹². Διὰ τὴν λογικὴν τοῦ Ὀριγένους, ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο ἄπειρος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς του, διὰ τοῦτο ὀφείλει τὸ πέρασ ν' ἀποτελῇ ὄριον καὶ τοῦ Θεοῦ: «Πεπερασμένην γὰρ εἶναι καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ λεκτέον καὶ μὴ προφάσει εὐφημίας τὴν περιγραφὴν αὐτῆς περιαιρέτεον. ἐὰν γὰρ ἦ ἄπειρος ἡ θεία δύναμις, ἀνάγκη αὐτὴν μηδὲ ἑαυτὴν νοεῖν. τῇ γὰρ φύσει τὸ ἄπειρον ἀπερίληπτον» ^{93α}. Μηδεὶς προσκοπτέτω τῷ λόγῳ, εἰ μέτρα ἐπιτίθεμεν καὶ τῇ Θεοῦ δυνάμει· ἄπειρα γὰρ περιλαβεῖν τῇ φύσει ἀδύνατον τυγχάνει» ^{93β}.

Ὡς «μονάς» καὶ «ένάς» ^{93γ}, ὁ Θεὸς τῆς Ἀγάπης θὰ χαρακτηρισθῆ, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ «Παρμενίδου», «ὥσπερ οὐ . . . μέρος οὕτως οὐδὲ ὅλον ⁹⁴, σοφίας κρείττων καὶ διαφέρων ἢ ἡ σοφία, τῆς ἀληθείας πλείων καὶ διαφέρων ἢ ἡ ἀλήθεια ⁹⁵, ἀπρόσιτος ⁹⁶, ὑπερέκεινα τῆς οὐσίας ⁹⁷, ἐπέκεινα τῶν νοητῶν ⁹⁸, ἐπέκεινα νοῦ» ^{99α}. Οὕτω, ὁ Ὀριγένης, εἰσάγων τὴν ἀποφατικὴν μέθοδον εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, θὰ θεωρήσῃ «μείζονα ἢ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἶναι τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ» ^{99β} καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν ὡς ἀνεδαφικὴν, «ἐπεὶ περὶ Θεοῦ πάντες μὲν ὑπολαμβάνομέν τι, ἐννοοῦντες ἅτινα δὴ ποτε περὶ αὐτοῦ», ἀλλ' οὐχὶ «ὅ ἐστι» ¹⁰⁰, συμφωνῶν δὲ πρὸς τὸν ἀντίπαλόν του ἔθνικόν Κέλσον, θὰ ὁμολογήσῃ «οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἡμᾶς παραδέξασθαι, ὅτι οὐδὲν ἐστι τῷ Θεῷ ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, κρείττονα γὰρ ἐστὶ πάντων, ὧν οἶδεν οὐ μόνῃ ἢ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπεραναβεβηκότων αὐτὴν τὰ προσόντα τῷ Θεῷ» ¹⁰¹, ἐρμηνεύων τὸ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» τῆς Κ. Διαθήκης ὡς θείαν προτροπὴν πρὸς ἀποχωρισμὸν «τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ πάντων τῶν γεννητῶν» ¹⁰² καὶ τὸ ἐπίμαχον χωρίον τῆς Π. Διαθήκης περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ ὡς μετοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ (participatio divinitatis) ἢ ὡς κοσμικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἀνθρώπου (repraesentatio Dei τῆς Δυτικῆς Φυσικῆς Θεολογίας), ἀλλ' ὡς ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τοῦ πεπερασμένου ἀνθρώπου (α). Κατὰ ταῦτα, ὁ Θεός, τὸν ὑποῖεν ἀγνοοῦν καὶ «αἱ ἀνωτάτω δυνάμεις» ¹⁰⁴, εἶναι ἀδιανόητος, ὁ δὲ ἀνθρώπος ὀφείλει τελικῶς νὰ «κατανοήσῃ τό . . . περὶ Θεοῦ θεωρημάτων καὶ γνώσεως ἀληπτον τυγχάνον ἀνθρωπίνῃ φύσει» ¹⁰⁵. Γενικὸν συμπέρασμα τῆς Θεολογίας τοῦ Ὀριγένους εἶναι, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀσύλληπτος καὶ ἀνέκφραστος : «οὐκ ἐστὶν ἐφικτὸς τῷ λόγῳ ὁ Θεός (οὔτε ἐνδιαθέτῳ οὔτε προφορικῶ)» ¹⁰⁶ καὶ ἐπομένως τὸ ὄνομά του «οὐκ ἴσασι οὐ μόνον οἱ πολλοί, ἀλλ' οὐδὲ ἡ Γραφή» ^{107α}, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως «ἀκατανόμαστος, ἀφθεγκτος» ^{107β} καὶ «ἄρρητος» ¹⁰⁸.

Ἐκτὸς τοῦ ἀπολογητοῦ Ἰουστίνου († 166), ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὴν ἀπόδοσιν ἰδιοτήτων τοῦ κόσμου εἰς τὸν «μηδενὶ ὀνόματι θετῶν» ^{109α} καλούμενον Θεὸν ὡς βλασφημίαν : «ἐφ' ὕβρει τοῦ Θεοῦ γίνεσθαι, δὲ ἄρρητον δόξαν καὶ μορφὴν ἔχων ἐπὶ φθαρτοῖς καὶ δεομένοις θεραπέας πράγμασι ἐπονομάζεται» ^{109β}, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ὀριγένους Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς († 215), δύναται νὰ θεωρηθῆ οὐσιαστικῶς ὡς ὁ πρῶτος χριστιανὸς συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπήρσειαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Φίλωνος, ἐπετέθη, συστηματικῶς κατὰ τῆς ἀνθρωποποιήσεως τοῦ Θεοῦ.

Διαπραγματευόμενος ὁ Κλήμης τὴν συνομιλίαν Θεοῦ καὶ Μωυσέως, ἀπαντᾷ εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ τελευταίου «ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν» διὰ λόγων τοῦ Φίλωνος (β). Ὁ Θε-

(α) «Λείπεται δὴ τὸ, κατ' εἰκόνα» τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς λεγομένῳ ἔσω ἀνθρώπῳ καὶ ἀνακαινουμένῳ καὶ πεφυκότι γίνεσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος νοεῖσθαι (τὸ, κατ' εἰκόνα'), ὅτε γίνεται τις τέλειος, ὡς ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστι καὶ ἀκούει ὅτι, ἅγιοι ἔσεσθαι, ὅτι ἐγὼ ἅγιος κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν' καὶ μανθάνων τὸ, μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ γίνεσθε' ἀναλαμβάνει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐνάρετον ψυχὴν τοὺς χαρακτῆρας τοῦ Θεοῦ» ¹⁰³.

(β) «Ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν» φησι καὶ εἰς τὸν γνόφον, οὗ ἦν ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, εἰσελθεῖν βιάζεται, τούτέστιν εἰς τὰς ἀδύτους καὶ ἀειδεῖς περὶ τοῦ ὄντος ἐννοίας· οὐ γὰρ ἐν γνόφῳ ἢ τόπῳ ὁ Θεός, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου καὶ χρόνου καὶ τῆς τῶν γεγονότων ἰδιότητος» ^{110α}.

ός, τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ διὰ τῆς νοήσεως ὁ ἄνθρωπος, εἶναι «τι ἐξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ πόρρω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος» ^{110β}, ἀλλ' ἐνῶ, ὡς δημιουργός, ὑπερβάλλει τὸ ἔργον του, «ἡμεῖς . . . οὐ παυόμεθα σαρκικῶς νοοῦντες . . . καὶ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων παθῶν ἀναγόμενοι . . ., οὕτως ἔχειν ἐπὶ τοῦ παντοκράτορος ὑπολαμβάνοντες» ^{110γ}. 'Αλλ' ὁ Θεὸς εἶναι τι «ἀσχημάτιστον ^{110δ}, ἀναπόδεικτος» καὶ «οὐκ ἐπιστημονικός ^{110ε}, ἤτοι οὐδὲ ἐπιστήμη λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ» ^{110στ}, ἐπομένως εἶναι ἀσύλληπτος καὶ «ἀνωνόμαστος ^{110ζ} — πῶς γὰρ ἂν εἴη ῥητόν, ὃ μῆτε ἐστὶ μῆτε διαφορὰ μῆτε εἶδος μῆτε ἄτομον μῆτε ἀριθμός, ἀλλὰ μηδὲ συμβεβηκός τι μηδὲ ὡ συμβέβηκέν τι;» ^{110η}. 'Ἐὰν νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὡς δύναται νὰ τὸν παραστήσῃ ἡ νόησις, «ἀθέως πλανώμεθα» ^{110ζ}. "Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀσύλληπτόν καὶ νὰ λεχθῇ, ἀναφέρεται ἀναποφεύκτως εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰς σχέσεις τῶν καὶ, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι ἀσχετόν τοῦ Θεοῦ. «Γὰ γὰρ λεγόμενα ἢ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς ῥητά ἐστὶν ἢ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, οὐδὲν δὲ τούτων λαβεῖν οἶόν τε περὶ τοῦ Θεοῦ» ^{110η}. 'Ἢ κατὰλήψις τοῦ ἀκατάληπτου εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ γνῶσις περὶ Θεοῦ (α).

Οἱ μετὰ τὸν Ὁριγένην Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διεκήρυξαν ἀνεξαιρέτως τὸ «ἀκατάληπτον» τοῦ Θεοῦ, ὀρισμένοι δὲ ἐξ αὐτῶν, ὡς ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος, ὁ Ἰρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, διεξήγαγον ἐντόνον ἀγῶνα κατὰ πάσης διανοητικῆς διαπραγματεύσεως τοῦ Θεοῦ, συγγράψαντες πρὸς τοῦτο ἐκτενῆ συγγράμματα. Ἐκτὸς τῶν τριῶν ἀνωτέρω Πατέρων, ἱεράρχαι, ὡς οἱ Ἀθανάσιος ὁ Μέγας, Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ Ἰρηγόριος ὁ Θεολόγος, διεκήρυξαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρεμφερῆ γνώμην, ὑπερασπιζόμενοι ὡσαύτως τὴν ὑπερβαίνουσαν τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν ἑτερότητα τοῦ Θεοῦ.

Οὕτω, ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου († 373) χαρακτηρίζεται ὁ Θεὸς ὡς «ὑπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας ὑπάρχων» ^{111α} καὶ ἐπομένως ἀδιανόητος διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὸ ὁποῖον ἀπηξιώθη τριαύτης γνώσεως. «Ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτός ἐστι τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γεννητῆς οὐσίας ὑπάρχων καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως» ^{111β}. Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον († 379) ἀπαντᾶται ἡ πρώτη σαφὴς ἔκφρασις χριστιανοῦ συγγραφέως τῆς ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Ν. Κουζάνου λαμπρυνθείσης σοφῆς ἀγνοίας (docta ignorantia). «Εἶδησις ἄρα τῆς θείας οὐσίας ἢ αἰσθησις αὐτοῦ τῆς ἀκατάληψίας» ¹¹². Διὰ τὸν Ἰρηγόριον τὸν Θεολόγον († 389/90) ὁ Θεὸς εἶναι ἐπίσης ἀκατάληπτος — «μὴ ληπτὸν εἶναι ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ τὸ θεῖον» ^{113α} —, ἡ γνῶσις τῆς φύσεώς του οὔτε εὑρέθη οὔτε θὰ εὑρεθῇ : «Θεόν, ὅτι ποτέ μὲν ἐστὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὔρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴν εὔρη» ^{113β}, μόνη δὲ δυνατὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ : «Θεός μὲν ἐστὶ φῶς τὸ ἀκρότατον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄρρητον, οὔτε νῶν κατὰληπτόν, οὔτε λόγῳ ῥητόν . . . αὐτὸ ἑαυτοῦ θεωρητικόν τε καὶ καταληπτικόν» ^{113γ*}.

(α) «Καίτοι φασὶ τινες τὸν σοφὸν ἄνθρωπον πεπεῖσθαι εἶναι τινα ἀκατάληπτα, ὡς καὶ περὶ τούτων ἔχει τινὰ κατὰληψιν, καταλαμβάνοντος, ὅτι ἀκατάληπτα ἔσται τὰ ἀκατάληπτα» (1100).

* «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον, ὡς τις τῶν παρ' Ἑλλήσι Θεολόγων ἐφιλοσόφησεν (πρβλ. Πλάτωνος «Τίμαιον» V, 28 C: Ἐὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὑρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν), οὐκ ἀτέχνως, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ. Ἄλλὰ φράσαι μὲν ἀδύνατον, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, νοῆσαι δὲ ἀδυνατώτερον» ^{113δ}. Οὕτω ὑπερθεματίζει ὁ Χριστιανὸς τὸν Ἑθνικόν.

Ἰδιαιτέρως έντονον άγώνα κατά τῆς γνωστικῆς τάσεως διεξήγαγεν ὁ περίφημος <κλασσικός> τῆς πρωτοχριστιανικῆς Θεολογίας ύμνογράφος καί συγγραφεύς Ἐφραίμ ὁ Σύρος († 373), συγγράψας εἰδικόν «Κατά έρευνητῶν» πολεμικόν έργον*.

Ὁ Ἐφραίμ καταδικάζει τήν παραγωγήν τῆς έννοίας τοῦ Θεοῦ διά συλλογισμῶν καί συγκρίσεων μεταξύ τῶν ὄντων, διότι «άμετρον χάος» χάνει μεταξύ αὐτῶν καί τῆς φύσεως τοῦ Δημιουργοῦ ^{114α}. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς πρωτουργοῦ τοῦ κόσμου, δέν υπόκειται εἰς λογικόν έλεγχον, διό «ἄστις νομίζη, ὅτι ἡ αἰωνία εκείνη φύσις δύναται νά συγκριθῆ πρὸς τά ὑπ' αὐτῆς κατασκευασθέντα, μέγάλως πλανᾶται» ^{114β}. Ἐν Θεῶν δέν δύναται νά θίξη οὔτε ὁ άπλοῦς οὔτε ὁ ὑξύτατος νοῦς, διότι ἡ ἐκθαμβωτικῆ φύσις του τόν καθιστᾶ άπρόσιτον πρὸς πᾶσαν αἴσθησιν καί νόησιν ^{114γ}. Ὁ Ἐφραίμ δέν φείδεται τῆς περιγραφῆς φοβερῶν συνεπειῶν δι' ὅσους ἐπιμένουν νά εξερευνοῦν τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ : «Ὅστις τολμᾶ νά διερευνήσῃ τά ὕψη του, κρημνίζεται καί συντρίβεται αἰσχρῶς καί ὅστις προσπαθεῖ νά διεισδύσῃ εἰς τά βάθη του βυθίζεται καί άφανίζεται. Ἐν ὑπερφιάλον άνιχνεύτῃν θλιβερός θάνατος άναρπάξει καί τόν περίεργον δύτην καταβροχθίζει τὸ πέλαγος» ^{114δ}. Οὔτω, έναπομένει μόνον θαυμασμός πρὸ τοῦ κάλλους τοῦ κόσμου, άλλ' άπόστασις πρὸ πάσης έρευνῆς τοῦ κτίστου ^{114ε}, «αὐτοῦ ὁποίου ἡ φύσις ὑπερβάλλει τήν άντιληπτικῆν δύναμιν» ^{114δ} καί ένώπιόν του ταπεινή ὁμολογία άδυναμίας πρὸς σύλληψιν τοῦ μεγαλείου του : «Περιορισμένη εἶναι ἡ ίκανότης τοῦ νοῦ μας, διά νά δυνηθῆ νά σέ συλλάβῃ καί ἡ διανοητικῆ δύναμις, ἡ ὁποία διέρχεται καί έπισκοπεῖ τά πάντα, σέ ὅμως άδυνατεῖ νά έρευνήσῃ καί εκφράσῃ, ὡς έμφανίζεσαι εἰς τοῦς έπουρανίους καί ὑποχθονίους. Οἰκνδήποτε ὁδόν καί άν πορευθῆ τις, εἶναι άδύνατον νά σέ διασκοπήσῃ» ^{114στ}.

Μετ' έπιμονῆς καί έμφαντικῶν ῥητορισμῶν ὑπεραμύνεται ένός άσπίλου Θεοῦ ὁ Γρηγόριος Νύσσης († 394). Ἡ Θεολογία τοῦ Γρηγορίου, πρόδρομος τῶν έργων τοῦ Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, προσπαθεῖ νά θεμελιωθῆ εἰς τήν Γραφήν, ὡς άποκλειστικῆ έρμηνεία τῆς, παραιτούμένη έπιδεικτικῶς τῆς προσωπικῆς γνώμης. Ἐν τούτοις, οὔδεις δύναται σήμερον ν' άρνηθῆ, ὅτι, εκτός τῆς αλληγορικῆς μεθόδου έρμηνείας, τήν ὁποίαν ἤδη έχρησιμοποίησαν τόσον ὁ Φίλων, ὅσον καί ὁ Ὠριγένης, ἡ ὕψη καί διάρθρωσις τοῦ φιλοσοφικοῦ έργου του προσδιορίζεται ὑπό τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, άν καί οὔδαμοῦ άναφέρεται τὸ ὄνομα ένός Ἰουδαίου Φίλωνος, ἢ ένός Ἐθνικοῦ Πλωτίνου ^{2*}. Εἰς τοῦς χρόνους, καθ' οὔς έγραφεν ὁ Νύσσης, ὁ Ἀρεοπαγιτικός κύκλος δέν ὑπῆρχεν άκόμη, ὡστε εἶναι πιθανή ἡ εἰκασία, ὅτι ὁ Ιεράρχης εἶχεν άμεσον γνώσιν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας.

* Λατινική μετέφρασις τοῦ συριακοῦ έργου εὔρσκεται εἰς τήν βατικανικήν έκδοσιν τῶν άπάντων τοῦ Ἐφραίμ, εκ τῆς ὁποίας τά παρατιθέμενα χωρία.

^{2*} Μεταξύ τῶν ποικίλων άπόψεων, τῶν σχετικῶν πρὸς τήν καταγωγήν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, εξεφράσθη έσχάτως ἡ γνώμη, ὅτι γενάρχης τῆς ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Τὸ ὅτι ἡ Ἀποφατικῆ Θεολογία «άρχεται άπό τοῦ Γρηγορίου Νύσσης» ¹¹⁵ μαρτυρεῖ έλλειψιν γνώσεως καί τῶν κειμένων καί τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, ἡ ὁποία άπό τοῦ 1895 διεπίστωνεν ὡς πηγᾶς τῆς περι Θεοῦ ιδέας τοῦ Γρηγορίου τόν Φίλωνα καί Πλωτίνον ¹¹⁶. Οὔτε άπό ἐκκλησιαστικῆς άπόψεως δύναται ὁ Γρηγόριος νά θεωρηθῆ άρχή τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, διότι ἤδη ὁ Ὠριγένης († 254) καί μετ' αὐτόν οἱ Ἀθανάσιος († 373), Βασίλειος († 379) καί Γρηγόριος

Ὁπωσδήποτε, ὁ Γρηγόριος ἐπιδιώκει νὰ παραμείνη πιστὸς εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν. «Ἀπαγορεύει γὰρ ἐν πρώτοις ὁ θεῖος λόγος πρὸς μηδὲν τῶν γινωσκομένων ὁμοιοῦσθαι παρὰ τῶν ἀνθρώπων τὸ Θεῖον· ὡς παντὸς νοήματος κατὰ τινὰ περιληπτικὴν φαντασίαν, ἐν περινοίᾳ τινὶ καὶ στοχασμῷ τῆς φύσεως γινομένου, εἰδῶλον Θεοῦ πλάσσοντος καὶ οὐ Θεὸν καταγγέλλοντος» ¹¹⁷. Ἡ λατρεία ἐνὸς ἐπακριβῶς νοητοῦ Θεοῦ βασιζέται εἰς τὴν ἀγνοίαν, περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Σαμαρεῖτιν*, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπροσδιόριστος: «Οὐδὲν γὰρ ἐν περιγραφῇ νοούμενον, Θεῖον ἐστίν. Προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ὡς Θεῶ μὲν λατρεύοντες, ἀγνοοῦντες δέ, ὅτι πάσης τῆς ἐξ ὀνομάτων σημασίας καὶ περιλήψεως ὑπερπίπτει τοῦ Θεοῦ τὸ ἀόριστον» ¹¹⁸. Ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀκαταληψίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» πλάσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία προβάλλεται ὡς θεμελιώδες ἐπιχείρημα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁμοίου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὑπὸ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. «Ἐπειδὴ ἐν τῶν περὶ τὴν θεῖαν φύσιν θεωρουμένων ἐστὶ τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας, ἀνάγκη πᾶσα καὶ ἐν τούτῳ τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἔχειν τὴν μίμησιν. Εἰ γὰρ ἡ μὲν τῆς εἰκόνας φύσις καταλαμβάνεται, τὸ δὲ πρωτότυπον ὑπὲρ κατάληψιν ἦν, ἡ ἐναντιότης τῶν ἐπιθεωρουμένων τὸ διημερτημένον τῆς εἰκόνας διήλεγχεν. Ἐπειδὴ δὲ διαφεύγει τὴν γνῶσιν ἡ κατὰ τὸν νοῦν τὸν ἡμέτερον φύσις, ὅς ἐστι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ἀκριβῆ πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἔχει τὴν ὁμοιότητα, τῷ καθ' ἑαυτὸν ἀγνώστῳ χαρακτηρίζων τὴν ἀκατάληπτον φύσιν» ¹¹⁹ (α). Τὸ ἀδιερεύνητον καὶ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ δηλοῖ σαφῶς ἡ περικοπὴ ΙΑ', 33 (β) τῆς «Πρὸς Ρωμαίους» ἐπιστολῆς τοῦ Π α Ὑ λ ο υ: «Ταῦτα τοίνυν μαθόντες ὑπὸ τοῦ Παύλου, θαρροῦντες ἀποφαινόμεθα, ὅτι οὐ μόνον τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ τῆς τῶν ἐρευνᾶν ἐπιχειρούντων δυνάμεώς ἐστιν ὑψηλότερα, ἀλλὰ καὶ τῆς γνώσεως αἱ ὁδοί, μέχρι τοῦ νῦν ἀτριβεῖς τε καὶ ἐνεπίβατοι μένουσιν. Τοῦτο γὰρ ἠγούμεθα τὸν Ἀπόστολον σημᾶναι βουλόμενον, ἀνεξιχνιάστους εἰπεῖν τὰς ὁδοὺς, αἱ πρὸς τὸ ἀκατάληπτον προφέρουσι, δεικνύοντα διὰ τῆς λέξεως, ὅτι ἀνεπίβατός ἐστι λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις ἡ γνῶσις ἐκείνη, καὶ οὐπω τις ἐπέστησεν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν τῇ τριαύτῃ τοῦ λόγου πορείᾳ, οὔτε τι ἔχνος οὔτε σημεῖον καταληπτικῆς ἐφόδου τοῖς ἀλήπτοις ἐσημήνατο» ¹²¹ (γ).

Τὸ «Θεῖον» λοιπόν, κατὰ τὸν Γρηγόριον, ὡς «ἀείδης πάντη καὶ ἀσχημάτιστον» ¹²²α, εἶναι ἀδύνατον διὰ συγκρίσεως πρὸς τὰ δημιουργήματα νὰ δηλωθῆ, διότι «ὑπόδειγμα τοῦ ζητουμένου ἐν τοῖς οὐσιν οὐκ ἐστίν οὐδέν» ¹²³β, εἶναι ἐπομένως «πάσης γνώσεως καὶ καταλήψεως ἀνώτερον» ¹²⁴. Ἐὰν τὸ κτίσμα μᾶς ἀνάγῃ εἰς τὸν Κτίστην

ὁ Ναζιανζηνὸς († 389/90) ἐθεμελίωσεν τὴν μετέπειτα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ ἰδίως διὰ τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου Διονυσίου κορυφωθεῖσαν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν. Ἐν πάσει περιπτώσει ὁ Νύσσης μετὰ τοῦ Διονυσίου ἀνήκουν εἰς τοὺς συστηματικούς τῆς Θεολογικῆς Ἀποφάσεως, κατέχοντες εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογοίαν τὴν θέσιν τῶν Πλωτίνου καὶ Πρόκλου εἰς τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ Ἀποφατικοῦ συστήματος.

* Ἰω. Δ, 22.

(α) «Εἰ βούλει γινῶναι Θεόν, προλαβὼν γινῶθι σεαυτὸν· ἐκ τῆς σεαυτοῦ συνθέσεως, ἐκ τῆς σεαυτοῦ κατασκευῆς . . . ἐκ τῶν ἐντὸς σεαυτοῦ. Εἴσαιθι ὑποδεῖς ἐν σεαυτῷ, διάβλεψον ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τινὶ τῇ ψυχῇ σεαυτοῦ, διάκρινον τὴν ταύτης κατασκευὴν καὶ ὄψει σεαυτὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ τυγχάνοντα. Ἀνώνομός σου καὶ ἀγνώστος ἡ νοερά καὶ ἀθάνατος τῆς ψυχῆς οὐσία κατ' εἰκόνα τυπικὴν τοῦ ἀνωνόμου καὶ ἀγνωρίστου καὶ ἀθανάτου Θεοῦ καθέστηκεν . . . Πᾶσα δὲ ἡ περὶ αὐτὸν ἀκαταληψία καὶ ἀσάφεια καὶ ἀδηλία οὐδὲν ἕτερον αἰνίττεται εἰμὴ τὸ κύριως καὶ ἀληθῶς εἰκόνα αὐτὴν εἶναι τοῦ ἀκατάληπτου Θεοῦ» ¹²⁰.

(β) «Ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ».

(γ) «Διὸ καὶ ἀνεξιχνιάστους τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ ὁ μέγας ὀνομάζει Ἀπόστολος, σημαίνων διὰ τοῦ λόγου τὸ ἀνεπίβατον εἶναι λογισμοῖς τὴν ὁδὸν ἐκείνην, ἡ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς θεῖας οὐσίας ἔγει» ¹²².

τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ φύσις τοῦ δημιουργοῦ καθορᾶται εἰς τὸ δημιούργημά του, ἀλλὰ μαρτυρεῖ μόνον τὴν εἰς τὸ ἔργον ἐκδηλον τεχνικὴν ἱκανότητα τοῦ τεχνίτου καὶ οὐδὲν πέραν αὐτῆς : «Καθ' ἅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων δημιουργημάτων ὁρᾶται τρόπον τινὰ τῇ διανοίᾳ ὁ δημιουργὸς τοῦ προκειμένου κατασκευάσματος, τὴν τέχνην τῷ ἔργῳ ἐναποθέμενος. Ὁρᾶται δὲ οὐχ ἡ φύσις τοῦ τεχνητεύσαντος, ἀλλὰ μόνον ἡ τεχνικὴ ἐπιστήμη, ἣν ὁ τεχνίτης τῇ κατασκευῇ ἐναπέθετο» ¹²⁵. Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, ἀναιρούσα τὰ κοσμικὰ καὶ λογικὰ κατηγορήματα, «ὐπὸ οὐδενὸς περιέχεται ὄρου, οὐδὲν γάρ ἐστι περὶ αὐτὴν θεωρούμενον, οὐ χρόνος, οὐ τόπος, οὐ χρῶμα, οὐ σχῆμα, οὐκ εἶδος, οὐκ ἔγκος, οὐ πηλικότης, οὐ διάστημα, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν περιγραφτικῶν ὄνομα ἢ πρᾶγμα ἢ νόημα» ¹²⁶ καὶ εἶναι κατ' οὐσίαν ἀδιανόητος ὡς ὑπερβάλλουσα τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως ἀπολύτως. «Ἡ θεία φύσις αὐτὴ καθ' αὐτὴν ὅ,τι ποτὲ κατ' οὐσίαν ἐστὶ, πάσης ὑπέρεκτεται καταληπτικῆς ἐπινοίας, ἀπρόσιτος καὶ ἀπροσπέλαστος οὖσα ταῖς στοχαστικαῖς ἐπινοίαις καὶ οὐπω τις ἀνθρώποις πρὸς τὴν τῶν ἐκπλήκτων, κατανόησιν ἐξευρήσεται δύναμις» ¹²⁷. Ἡ μόνη χαρακτηρίζουσα ἰδιότης τὴν «ὑπερέκεινα πάσης γνώσεώς τε καὶ καταλήψεως» ¹²⁸ Θεότητα εἶναι ἡ ἔλλειψις χαρακτηριστικῆς ¹²⁹ ἰδιότητος: «Ἴδιον γινώρισμα τῆς θείας φύσεώς ἐστὶ τὸ παντὸς ὑπερκεῖσθαι γινώρισματος. Τοῦτο γὰρ αὐτῆς ἰδιαίτατον γινώρισμα, τὸ παντὸς χαρακτηριστικοῦ γινώρισματος ὑψηλοτέραν αὐτῆς εἶναι τὴν φύσιν» ^{130α}(α). «Ὅθεν, τὴν «οὔτε ὄνοματι, οὔτε διανοήματι, οὔτε τινὶ ἄλλῃ καταληπτικῇ ἐπινοίᾳ περιληφθῆναι δυνάμενον, οὐ μόνον ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς καὶ πάσης ὑπερκοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερον μένοντα, ἀφραστόν τε καὶ ἀνεκφώνητον καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερον» ^{130β} μόνον διὰ τῆς σιωπῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξευμνήσῃ τις, συμφώνως πρὸς τὸν Ἐκκλησιαστήν ¹³¹: «Ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, ὅταν μὲν περὶ τῆς οὐσίας ἡ ζήτησις ᾖ, καιρὸς τοῦ σιγᾶν» ¹³² (β). Σιωπὴν ἐπίσης ὑποδηλοῖ ἡ ἔλλειψις ἀπαντήσεως τοῦ δι' ὀνομάτων καλουμένου Θεοῦ εἰς τὰ «Ἄσμάτα τῶν Ἄσμάτων» ¹³³. «Ἐκάλουν αὐτὸν ἐξ ὀνόματος, ὧν ἦν μοι δυνατὸν ἐξευρεῖν ἐπὶ τοῦ ἀκατανομάστου ὀνόματος. Ἄλλ' οὐκ ἦν ὀνόματος ἔμφρασις ἡ καθικνουμένη τοῦ ζητουμένου. Πῶς γὰρ ὁ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα ὧν διὰ τῆς ὀνομαστικῆς κλήσεως ἐξευρεθείη; Οὐ χάριν φησὶν, ὅτι ἐκάλεσα αὐτὸν καὶ οὐχ ὑπήκουσέ μου» ¹³⁴. Διὰ τοῦτο ἡ ὁμολογία τῆς ἀμαθείας ἐκφράζει τιμίαν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεπαρκείας τῆς διανοίας πρὸ τοῦ ὑπερδιανοητοῦ Θεοῦ : «εἰ δὲ τις ἀπαιτοῖ τῆς θείας οὐσίας ἐρμηνείαν τινὰ καὶ ὑπογραφὴν καὶ ἐξηγήσιν, ἀμαθεὶς εἶναι τῆς τοιαύτης σοφίας οὐκ ἀρνησόμεθα . . . , ὅτι οὐκ ἐστὶ τὸ ἀόριστον κατὰ φύσιν ἐπινοίᾳ τινὶ ῥημάτων διαληφθῆναι» ¹³⁵, ἡ δὲ ὑψίστη γινῶσις τοῦ νοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀγνοίας του : «Προτῶν δὲ ὁ νοῦς καὶ διὰ μείζονος ἀεὶ καὶ τελειότερας προσοχῆς ἐν περινοίᾳ γινόμενος τῆς ὄντως κατανοήσεως, ὅσῳ προσεγγίζει μᾶλλον τῇ θεωρίᾳ, τοσοῦτω πλέον ὁρᾷ τὸ τῆς θείας φύσεως ἀθεώρητον . . . , ἕως ἂν διαδυῇ τῇ πολυπραγμοσύνῃ τῆς διανοίας πρὸς τὸ ἀθέατόν τε καὶ ἀκατάληπτον κάκει τὸν Θεὸν ἴδῃ. Ἐν τούτῳ γὰρ ἡ ἀληθὴς ἐστὶν εἰδησις τοῦ ζητουμένου, τὸ ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν . . . τότε γινῶναι ὅτι ἐκεῖνό ἐστὶ τῇ φύσει τὸ θεῖον ὁ πάσης γνώσεώς τε καὶ καταλήψεώς ἐστὶν ἀνώτερον» ¹³⁷. Ἐναπόκειται νὰ προσκυνοῦν οἱ πιστοί, «ὁμολογοῦντες ἐλάττους εἶναι τῶν ὑπερβαινόντων τὴν γινῶσιν», αὐτό, τὸ ὁποῖον πλέον γινῶσκουν : Τὸν ἀκατάληπτον Θεόν : «Προσκυνεῖν φάμεν ἀληθῶς ὅπερ οἶδαμεν. Οἶδαμεν δὲ τὸ ὕψος τῆς δόξης τοῦ προσκυνουμένου, αὐτῷ τῷ μὴ δύνασθαι τοῖς λογισμοῖς καταλαβεῖν» ¹³⁸.

Παρομοίως πρὸς τὸν Γρηγόριον Νύσσης σκέπτεται ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος († 407), ὁ ὁποῖος, ὡς ὁ Ἐφραίμ καὶ εἰδικὸν ἔργον «Περὶ Ἀκατάληπτου» συνέγραψεν.

(α) «Ἐν ὄνομα γνωστικὸν τῆς ἰδίας ἔχοντα φύσεως, τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πᾶν εἶναι ὄνομα» ^{130β}.

(β) «Ἐπεὶ οὖν κρεῖττόν ἐστι καὶ ὑψηλότερον τῆς ὀνομαστικῆς σημασίας τὸ θεῖον, σιωπῇ τιμᾶν τὰ ὑπὲρ λόγον τε καὶ διάνοιαν μεμαθήκαμεν» ¹³³.

Ὁ Χρυσόστομος, ὡς σύγχρονος γνωσεολόγος, υποδεικνύει ἀρχικῶς τὸ ἀδιανόητον τῆς ὕφης — τὸ «ὑπερδιανοητόν», ὡς θὰ ἔλεγε ὁ Nicolai Hartmann—τῶν ἀμέσων ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας*, διὰ νὰ καταδείξη κατὰ μείζονα λόγον τὴν ὑπέρλογον φύσιν τοῦ Θεοῦ. «Ταῦτα, ἅπερ βλέπομεν καθ' ἐκάστην, ἄγνωοῦμεν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονοῦμεν;»^{139α} (α). Χαρακτηρίζων τὸν Θεὸν ὁ Χρυσόστομος ὡς «δισστηκῆς καὶ πάντων ἀνακεχωρητός», προσπαθεῖ νὰ καταδείξη τὸ «ἄπειρον ἐκεῖνο μέγεθος», ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν μόνον νὰ γνωσθῆ, «ὅτι ἐστὶ, τὸ δὲ τὴν οὐσίαν» παραμένει ἄγνωστον. Πρὸς ἀπλοῦν συμβουλισμὸν τοῦ «μεγέθους» αὐτοῦ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξεύρη καταλλήλους λέξεις, ἀλλ' «ἐπειδὴ οὐκ ἐστὶν ἐτέρως φθέγγεσθαι», καταφεύγει ἀναγκαστικῶς «τοῖς ἐγγωροῦσι ῥήμασιν»¹⁴⁰, τελικῶς ὁμοίως συμβουλεύει τὴν παρὰ τὴν πάσης πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἐπιμονῆς, διότι «ὑβρίζει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ» ὁ «περιεργαζόμενος»^{141α}, τοῦτο δὲ εἶναι ἴδιον τῶν αἵρετικῶν: «Διὸ παρακινῶ φεύγειν αὐτῶν τὴν μανίαν, μανίας γὰρ ἐσχάτης φιλονικεῖν εἰδέναι τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός»^{141β}. Χαρακτηριστικῆς τῆς σκέψεως καὶ ἐκφραστικῆς δυνάμεως τοῦ Ἰωάννου εἶναι ὁ ἐπόμενος ῥητορικὸς χεῖμαρρος, διὰ τοῦ ὁποῖου αἴρεται ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀγγέλων καὶ πάσης ἄλλης δημιουργηθείσης φύσεως: «Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνεκφραστον, τὸν ἀπερινόητον Θεόν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα γλώττης δυνάμιν ἀνθρωπίνης, τὸν ὑπερβαίνοντα ὀνητῆς διανοίας κατὰλήψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον Σεραφίμ, τὸν ἀκατανόητον Χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἐξουσίαις, δυνάμεσι καὶ ἀπλῶς πάση κτίσει... Καὶ οἶδα μὲν ὅτι ἀλαζονεῖαν καταγνώσονται τοῦ λόγου, ὅτι καὶ ταῖς ἀνωτέρω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον αὐτὸν εἶπον εἶναι· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο πολλὴν αὐτῶν καταγνώσομαι μανίαν καὶ ἀπόνοιαν· ἀλαζονεῖα γὰρ οὐ τὸ λέγειν, ὅτι τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων καταλήψεως ἀνώτερός ἐστιν ὁ δημιουργός, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὅτι τὸν ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον δυνατὸν αὐτοῖς τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις καὶ τοσοῦτον ἐκείνων ἀφροσύνησι, τῇ τῶν οικείων λογισμῶν ἀσθενείᾳ περιγράψαι καὶ περιλαβεῖν»^{141γ}.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ὡς μόνη γνῶσις ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν, προκύπτει καὶ διὰ τὸν Χρυσόστομον ἡ συνείδησις τῆς ἀγνοίας καὶ ἡ κατανόησις τοῦ Ἀκατάληπτου (β)2*.

Ἡ θεολογικὴ αὐτὴ διαλεκτικὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ φιλοσοφοῦντος Χριστιανισμοῦ συρρέει εἰς τὴν «Ἐκδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ († 750), ἐνθα μορφοῦται εἰς σύστημα.

«Τὸ Θεῖον», ὡς «ὑπερούσιον»^{142α}, εἶναι ἀόριστον καὶ ἀδιάγνωστον, «αὐτὸ δὲ μόνον ἑαυτοῦ θεωρητικόν»^{142β}. Τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ «ἄγνωοῦμεν καὶ λέγειν οὐ δυνάμεθα»^{142γ}, ὅταν δὲ προσπαθῶμεν νὰ τὴν ἐντάξωμεν εἰς γνωστικούς τύπους, «τὰ καθ' ἡμᾶς ἀναγκαζόμεθα, ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς λέγειν»^{142δ}, διότι ὁ Θεός, «ὥσπερ οὐ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μετέδωκεν, οὕτως οὐδὲ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ»^{142ε}. Διὰ τοῦτο ἡ καταφατικὴ ἀπόδοσις κοσμικῶν ἰδιοτήτων εἰς τὸν Θεόν εἶναι ψευδής, «οἰκειότερον» δὲ ὀφείλει ἡ Θεολογία «ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι τὸν λόγον»^{142στ}. Οὕτω καὶ διὰ

* Πρβλ. κατωτέρω παράθεσιν 330.

(α) Πρβλ.: «Ἄνθρωπος ὢν Θεὸν πολυπραγμονεῖς; Ἄρκει γὰρ τὰ ὀνόματα ψιλὰ τῆς ἀνοίας δεῖξαι τὴν ὑπερβολὴν, ἄνθρωπος γῆ καὶ σποδὸς ὑπάρχων... σκιά καὶ καπνὸς καὶ ματαιότης καὶ εἴ τι τούτων ἀδρανέστερον καὶ ἀτελέστερον»^{139β}.

(β) «Ἔστι γὰρ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ γνῶσιν καὶ ἐν γνώσει ἀγνοίαν εἶναι. Τί δὲ ἐπὶ Θεοῦ; Ἐάν εἴπῃ τις... ἀκατάληπτον αὐτόν, ἕτερος δὲ καταληπτόν· ἄρ' οὐχ οὗτός μὲν ἐστὶν ὁ ἀγνοῶν, ἐκεῖνος δὲ ὁ εἰδώς;»¹⁴².

2* Καὶ διὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων († 144) ἡ συνείδησις τοῦ «ἀκατάληπτου», ὡς εὐγνώμων ὁμολογία ἀμαθείας, εἶναι τὸ συμπέρασμα τῆς ὕλης περὶ Θεοῦ ἐρεῦ-

τὴν συστηματικὸν τῆς πρώτης Χριστιανικῆς Θεολογίας Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ὁ Θεὸς εἶναι ἀνώνυμος — «ἀγνοοῦντες οὖν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, τῆς οὐσίας αὐτοῦ μὴ ἐκζητήσωμεν ὄνομα· δηλωτικὰ γὰρ τῶν πραγμάτων ἐστὶ τὰ ὀνόματα» ^{144α} — «ἄρρητος ^{144ζ}, ἀπερινόητος ^{144δ}, ἀγνωστος» ^{144η} καὶ μόνον ὡς ἀκατάληπτος καταληπτός. «Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία» ^{144στ}.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὁμοίως νεοπλατωνικῶς μεταξὺ τῶν Πατέρων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων εἶναι ὁ φερόμενος ὡς Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, ὁ ὁποῖος δὲν ἐκαλλιέργησεν ἀπλῶς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς νεοπλατωνικῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλ' ἐπεδίωξε νὰ μεταμορφώσῃ χριστιανικῶς τὸν Νεοπλατωνισμὸν καὶ νὰ τὸν κάμῃ ἄρεστον εἰς τοὺς κατὰ τῶν, ὡς εἰδωλολατρῶν θεωρουμένων, Ἑλλήνων ἐχθρικῶς τότε διακειμένους πιστούς. Ὁ Διονύσιος ἠθέλησε νὰ συγχωνεύσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν εἰς μίαν ὑψηλοτέραν ἐνότητα, τελικῶς ὁμοίως κατεσκευάσεν ἐν μεῖγμα, τὸ ὁποῖον οὔτε ὡς ὀρθόδοξος χριστιανικὴ διδασκαλία δύναται νὰ θεωρηθῇ οὔτε ὡς ἀμιγῆς νεοπλατωνισμὸς. Ὅπωςδήποτε, ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰ ἔργα του εἶναι μικρότερος τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ νεοπλατωνίζοντος χριστιανισμοῦ καὶ οὐχὶ περὶ χριστιανίζοντος νεοπλατωνισμοῦ, ὡς πολλάκις ὑποστηρίζεται ¹⁴⁵.

Κύριος ἐγγυητὴς τοῦ Διονυσίου εἶναι ὁ Πρόκλος καὶ οὐχὶ ὁ Πλάτων, ὡς παλαιότερον ἐπιστεύετο α. Ἐὰν διὰ τὴν ἄμεσον γνῶσιν τῶν κειμένων τοῦ Πλωτίου ἐκφράζονται ἀμφιβολίαι ¹⁴⁷, οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, ὅτι ὁ Διονύσιος ὑπῆρξεν εὐμαθὴς μαθητὴς τοῦ Πρόκλου, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἐπέβαλε τὰ θέματα καὶ τὰς ιδέας τῆς φιλοσοφίας του, ὥστε ἐνίοτε δυσνόητα χωρία τοῦ ἔργου του νὰ ἐρμηνεύωνται μόνον ἐν ἀντιπαρβολῇ πρὸς τὰ τοῦ προτύπου του «πλατωνικοῦ Διαδόχου», ἄνευ τοῦ ὁποῖου ὁ ὅλος <Ἀρεοπαγιτικὸς> κύκλος εἶναι ἀδιανόητος» ¹⁴⁸. Ἐν τούτοις, ἡ διαπραγματεύσις τῶν θεμάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ιδεῶν τοῦ διδασκάλου δὲν περιορίζεται εἰς κατὰ λέξιν μόνον ἀντιγραφὴν ¹⁴⁹, ἀλλὰ δεικνύει ἀσυνήθη ἱκανότητα ἀναπαραγωγῆς, ἀναπτύξεως καὶ συχνάκις μεταμορφώσεως τοῦ δανείου*. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ὁ Διονύσιος οὐδέποτε ἀπηλλάγη τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Πλωτίου καὶ τοῦ Πρόκλου, διὰ τὴν ἀσυνήθως ἐναργῆ γλωσσοπλαστικὴν ἱκανότητα, τὴν νεοπλατωνικὴν μεταφίεσιν βιβλικῶν χωρίων, τὴν προσπάθειαν συγχωνεύσεως τῶν ἐχθρικῶς διακειμένων Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστια-

---

νης, «λέγομεν γὰρ οὐχ ὅσα δεῖ περὶ Θεοῦ (μόνον γὰρ αὐτῷ ταῦτα γνῶριμα), ἀλλ' ὅσα κεχώρηκεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις... Οὐ γὰρ τὸ τί ἐστὶ Θεὸς ἐξηγούμεθα, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀκριβὲς περὶ αὐτοῦ οὐκ οἶδαμεν μετ' ἐγγνωμοσύνης ὁμολογοῦμεν» ¹⁴³.

α. «Divinus Plato in Parmenide, tali modo in Deum conatus es viam pandere, quem adeo divinus Dionysius imitatus est»: Νικ. Κουζάνος ¹⁴⁶.

* Τὴν σχέσιν τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν Πρόκλον δεικνύει ἡ κατω-

Ε.Γ.Δ. της τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

νισμού, δὲν δύναται τις εἰς τὴν πλέον ἀξιοπαρατήρητον θεολογικὴν φαντασίαν αὐτοῦ ν' ἀρνηθῆ τὴν «ἀνκνῶριον τῆς μεγαλοπρεπείας»^{153*}.

Ὡς ἡ Θεότης τοῦ Προκλου, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Διονυσίου εἶναι ἀγνωστος, ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, ἀδινύητος, ἀφατος καὶ ἀπροσδιόριστος: «Ἀγνοοῦμεν τὴν ὑπερούσιον αὐτῆς καὶ ἀνόητον καὶ ἄρρητον ἀοριστίαν»¹⁵⁴. Ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν νὰ διεισδύσωμεν εἰς «τάς τῆς ὑπεραρρήτου καὶ ὑπεράγνώστου μονιμότητος κρυφίας καὶ ἀνεκφοιτήτους ὑπεριδρύσεις»¹⁵⁵, διὰ νὰ εὐρωμεν «τὴν ὑπεραρρήτως ἐξηρημένην ὑπεράρχιον ἀκρότητα»¹⁵⁶, ἀντ' αὐτῆς «ἀλογίαν παντελεῆ καὶ ἀνοήσιαν εὐρήσωμεν»¹⁵⁷. «Ὅθεν, ὑφείλομεν νὰ παραιτηθῶμεν παντὸς λόγου καὶ νοήματος, ἐκτὸς τῶν διὰ τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως παραδεδομένων: «Καθόλου τοιγαροῦν οὐ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε μὲν ἐννοῆσαι τι περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ κρυφίας Θεότητος, παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα»^{158α}, διότι πᾶσα σκέψις εἶναι ἀναφορὰ πρὸς μίαν οὐσίαν, ἀλλ' «ὑπέρχεται τῶν οὐσιῶν ἡ ὑπερούσιος ἀοριστία . . . , ἀλογία καὶ ἀνοήσια καὶ ἀνωνομία, κατὰ μηδὲν τῶν ὄντων οὐσα . . . , ὡς πάσης

τέρω ἀντιπαρίθεσις:

ΠΡΟΚΛΟΣ

«Ὅτι οὔτε ὅλον, οὔτε μέρος, οὔτε ἀρχὴν ἔχον, οὔτε μέσην, οὔτε τελευτήν. Ὅτι οὐδὲν ἔχει πέρας· ὅτι ἀσχημάτιστον· ὅτι οὔτε ἐν ἄλλῳ ἐστίν, οὔτε κινεῖται οὔτε ταυτὴν ἐστίν, οὔτε ἕτερον· ὅτι οὔτε ὅμοιον, οὔτε ἀνόμοιον· ὅτι οὔτε ἴσον, οὔτε μεῖζον, οὔτε ἔλαττον· ὅτι οὔτε πρεσβύτερον οὔτε νεώτερον· ὅτι γενέσεως οὐδαμῆ μετέχει, χρόνου μὴ μετέχον· ὅτι οὐδὲ τοῦ εἶναι μετέχει, ὅτι οὔτε ὀνομαστὸν οὔτε ῥητὸν ἐστίν, ὅτι οὔτε δοξαστὸν οὔτε ἐπιστητὸν ἐστίν»¹⁵⁹.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

«Οὔτε σχῆμα οὔτε εἶδος οὔτε ποιότητα ἢ ποσότητα ἢ ὄγκον ἔχει... οὐδὲ ἀλλοίωσιν ἢ φθορὰν ἢ μερισμὸν ἢ στέρησιν ἢ ρεῦσιν· οὔτε ἄλλο τι τῶν αἰσθητῶν οὔτε ἐστίν οὔτε ἔχει»^{161α}. Οὔτε μέγεθος οὔτε σμικρότης, οὔτε ἰσότης οὔτε ἀνισότης, οὔτε ὁμοιότης ἢ ἀνομοιότης· οὔτε ἔστηκεν οὔτε κινεῖται, οὐδὲ οὐσία ἐστίν, οὔτε αἰὼν οὔτε χρόνος . . . οὐδέ τι τῶν ὄντων ἐστίν . . . οὐδὲ λόγος αὐτῆς ἐστίν, οὔτε νόημα οὔτε γνῶσις»^{161β}. Οὔτε αἴσθησις αὐτῆς, οὔτε φαντασία, οὔτε δόξα, οὔτε ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε ἐπαφή, οὔτε ἐπιστήμη»^{161γ}.

α. «Perhaps theological philosophic fantasy has never constructed anything more remarkable»¹⁵².

* Ποῖος ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης; Ὅπως δὴποτε, δι' ἱστορικούς καὶ φιλολογικούς λόγους ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ «ἐξ Ἀρείου Πάγου Παύλω τῷ θείῳ θείως ζωγηθεὶς θεηγόρος Διονύσιος»¹⁶¹, κατὰ τὰς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων»¹⁶² καὶ ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Εὐσέβιον, «πρῶτος τῆς Ἀθηναίων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρίστο» α¹⁶³. Σπανίως ἀναφέρει ἡ Ἱστορία παρόμοιον παράδειγμα ἀνεξιχνιάστου ἀπάτης καὶ ἴσως εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωση, καθ' ἣν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὁ πλαστῶνυμος συγγραφεὺς τῶν «Περὶ τῆς οὐρανίας» καὶ «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας», «Περὶ θείων ὀνομάτων», «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας» συγγραμμάτων καθὼς καὶ δέκα «Ἐπιστολῶν» πρὸς διαφόρους παραλήπτας διαφεύγει τὴν ὄλην κριτικὴν ἔρευναν, θεωρούμενος ἄλλοτε ἄλλος, παλαιότερον ὡς ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας¹⁶⁴, σήμερον ὡς ὁ Πέτρος Ναβαρνούγιος¹⁶⁵ καὶ φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ τῆς μυστηριώδους προσωπικότητός του «ἢ Σφιγξ θέλει ν' ἀρνηθῆ αἰωνίως τὴν ἀπάντησιν»¹⁶⁶.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου φερόμενα ἔργα προέκυψαν μεταξὺ τέλους τοῦ πέμπτου καὶ ἀρχῶν τοῦ ἕκτου αἰῶνος (terminus post quem : 462 — terminus ante quem : 528)¹⁶⁷ εἰς τὴν Συρίαν, ἤτις, πατρὶς ἐνὸς

ουσίας επέκεινα»^{158β}. Συμπέρασμα και επιταγή επομένως δια τούς θεολογούντας είναι ή διάγνωση του άδιαγνώστου, ως μόνη γνώσις και φώτισις του «Θείου γνώφου»¹⁵⁹. «Αὐτός δὲ ὑπὲρ νοῦν καὶ ὑπὲρ οὐσίαν ὑπεριδρυμένος, αὐτῷ τῷ καθόλου μὴ γινώσκεισθαι . . . γινώσκειται. Καὶ ἡ κατὰ τὸ κρεῖττον παντελὴς ἀγνώσις ἐστὶ τοῦ ὑπὲρ πάντα τὰ γινώσκόμενα»¹⁶⁰.

Διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τῆς Ἀνατολῆς ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς. Ἄλλ' ἡ ἀποφατικὴ αὐτὴ θεολογία, ἡ ὁποία τόσον ἰσχυρῶς δονεῖται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀτελείας τῆς γνώσεως ἐναντι τοῦ ἀπολύτως ἐτέρου καὶ ἀκαταλήπτου Θεοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν analogia entis Θεοσοφίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι τρόπον τινὰ <θετικὴ>. Πηγάζει ἐκ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Ἐπέκεινα καὶ ἐκφράζει τὴν ταπεινώσιν ἐνώπιόν του καὶ τὴν πίστιν τῆς. Ὁ μηδενισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον κατέληξεν ἡ Δυτικὴ Θεολογία τῶν ἀρνήσεων, εἶναι ἐνταῦθα ἀγνωστος. Τὸ «ἀκαταλήπτου» τῆς Ἀνατολικῆς Θεολογίας ὁδηγεῖ εἰς προσκύνησιν, παρακινεῖ εἰς

ψευδο-Κλήμεντος καὶ ψευδο-Ἰγνατίου, δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ γενέτειρα τοῦ ψευδο-Διονυσίου¹⁶⁸ καί, ἐκληφθέντα ὡς ἔργα τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, περιεβλήθησαν τὸν σεβασμὸν ἀγίων γραφῶν. Ἡ μετάφρασις των εἰς τὴν Λατινικὴν ἐγένετο τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀββᾶ Hilduin τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τῶν Παρισίων ἀρχῆς τοῦ 9ου αἰῶνος (827 -), ἀλλὰ διεδόθησαν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτως ἑλληνομαθοῦς Io. Sc. Eriugena, κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Charles le Chauve, περὶ τὸ ἔτος 858 γενομένην μετάφρασιν¹⁶⁹, σταλέντα εἰς τὴν Γαλλικὴν Λύλῆν τῷ 760, ὡς δῶρον τοῦ Πάπα Paul I' πρὸς τὸν Φράγκον βασιλέα Pepin I' καὶ παραμείναντα ἀνερμήνευτα καὶ ἐν συνεχείᾳ δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ II' τοῦ Τραυλοῦ κατὰ τὸ ἔτος 825 πρὸς τὸν ἑγγονον τοῦ Pepin Louis le Pieux, πατέρα τοῦ εἰς τὸν Eriugena τὴν μετάφρασιν ἀναθέσαντος Charles¹⁷⁰. Ἐκτοτε, παρὰ τῷ «Θείῳ Διονυσίῳ»¹⁷¹ τῆς Ἀνατολῆς φοιτοῦν ἔλοι σχεδὸν οἱ λόγιοι τοῦ Σχολαστικισμοῦ, μετὰ τῶν ὁποίων, ἐκτὸς τοῦ Ioannes Eriugena, οἱ Petrus Lombardus, Albertus Magnus, Θωμᾶς Ἀκυινάτης καὶ Νικόλαος Κορζᾶνος, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Διονύσιος εἶναι ὁ theologorum maximus^{172α}, «πλησιάζας περισσώτερον παντὸς ἄλλου εἰς τὴν ἀλήθειαν»^{172β}, ὁ δὲ Νικόλαος Κορζᾶνος αἰσθάνεται τὴν συγγένειαν τῆς σκέψεώς του πρὸς τὸν Σύρον Ἁγίον τόσον ἰσχυρῶς, ὥστε τοῦ προσγράφει πρὸς ἐπικύρωσιν τὰς σημαντικώτερας τῶν ἰδεῶν του (*).

(*). Π.χ. τὰς βασικώτερας ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ <docta ignorantia>: «Magnus Dionysius . . . sacram autem ignorantiam me instruit¹⁷³. — Nam Dionysius ad Gaium¹⁷⁴ ignorantiam perfectissimam scientiam affirmat»¹⁷⁵ καὶ <coincidentia oppositorum>: «Sicut Dionysius theologus Deum oppositorum vidit oppositionem»¹⁷⁶. Ὁ Νικόλαος ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1438 κατεῖχε χειρόγραφον ἔργον τοῦ Διονυσίου, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὴν ἐκεῖσε μετάβασίν του, ἐν τούτοις ἐχρησιμοποίησε πρὸς μελέτην λατινικὴν μετάφρασιν, πιθανώτατα τὴν τοῦ Hilduin, διότι αἱ ἑλληνικαὶ γνώσεις του δὲν ἦσαν μεγάλαι. Χαρακτηριστικὴ ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Διονυσίου ἐπὶ τοῦ Κορζᾶνου, εἶναι ἡ ἀριερωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ πρώτου ἐκδότου τῶν ἔργων του Jak. Faber Stapulensis πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Τουλώνης Denis Brissonnet, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν συμβουλεύει νὰ ἐντρυφήσῃ εἰς «τὰ ἱερά ἄδυστα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου»¹⁷⁷. Καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων μελετητῶν ἡ ἐπήρεια τοῦ Διονυσίου θεωρεῖται «ἐν τόσον προφανὲς γεγονὸς, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ νὰ διαψευθῇ»¹⁷⁸.

ἀφροσίωσιν, «πλέκει δι' ἀρνητικῶν κατηγορημάτων δοξαστικὰς ὁμολογίας καὶ προσευχάς»¹⁸⁰. Ἡ ἐορτάσιμος αὐτῆ ὁμολογία τοῦ Ἀγνώστου καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπερβατικὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἀρρήτου εἶναι ἡ θετικὴ προσφορά τῆς Ἀνατολικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

2. Ο ΛΑΤΙΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

Ἡ πρώτη νεοπλατωνικὴ γραφὴ τῆς χριστιανικῆς Δύσεως εἶναι ἡ τοῦ Αὐγουστίνου († 430). Ὁ μέγας οὗτος ἀνὴρ θὰ παρούσιάζῃ τὴν πρώτην νεοπλατωνικὴν παράστασιν εἰς τὴν λατινικὴν θεολογικὴν σκηνήν, ἡ ὁποία, ἀναπαράγουσα καὶ ἐνίοτε παραποιούσα τὰ κείμενα, θ' ἀνεβάλλῃ ἔκτοτε ἔργα τῆς αὐτῆς σχολῆς ἐπὶ δέκα καὶ πλέον αἰῶνας.

Ὅπωςδὴποτε, ἡ θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου, ὡς ἀρχὴ τῆς Δυτικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, εἶναι μεγαλοπρεπής. Καὶ ναὶ μὲν διδάσκαλος τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ὁ Πλωτῖνος, ὁ ὁποῖος, «ἐὰν ἔκαμε τὸν Πλάτωνα ν' ἀναζήσῃ, ἀναζῆ ὁ ἴδιος εἰς τὸν Αὐγουστίνον»¹⁸¹ καὶ πατὴρ τοῦ ἀουλήπτου αὐγουστίνειου Θεοῦ εἶναι ἡ Ἑλλάς¹⁸²: ὁ <Δημιουργός> τοῦ «Τιμαίου», ὡς προσωπικὴ ἔκφρασις τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν καὶ ἀπρόσιτος ὡς ὁ <Εἰς> τῶν «Ἐννεάδιων», ἡ διαλεκτικὴ ὕμνος, ἡ ἑποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ πλατωνικὸν καὶ πλωτινικὸν ὕψος, εἶναι ἀναντιρρήτως πρωτότυπος καὶ ἀμίμητος.

Ὁ Θεὸς τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἀρχικῶς ἡ ὑψίστη ἰδέα τῆς σκέψεως (α). Ἦν ἔννοια αὐτὴν, λόγῳ τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ὑποθάλλει, νὰ θεωρηθῇ ὁ Θεὸς πεπερασμένος, ὡς περιεχόμενος εἰς τὴν νόησιν, ὁ Αὐγουστίνος, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σκέψεώς του ἐγκαταλείπει καὶ εἶναι ἔτοιμος νὰ παραδεχθῇ ὡς Θεὸν ὃ,τι θὰ ὑπερέβαλλε τὰ ἄριστον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (β), διαπισθάνομενος οὕτω, διὰ τῆς εὐαισθήτου πνευ-

---

Ἀλλὰ κυρίως ὁ Διονύσιος ὑπῆρξεν ὁ τροφεὺς τοῦ Μυστικισμοῦ (*), ὁ ὁποῖος ἐκκληρονόμησεν ἐξ αὐτοῦ οὐχὶ μόνον τὰς τρεῖς «ὁδοὺς» πρὸς τὸν Θεόν: *via purgativa*, *illuminativa*, *unitiva* (2*), ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀποφατικοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἐνὸς <διονυσιακοῦ> Θεοῦ τῆς ἀποφατικῆς-μυστικιστικῆς Δύσεως.

(*) Τὸν Διονύσιον ὀνομάζουσι συνήθως «Πατέρα τοῦ Μυστικισμοῦ»¹⁷⁹. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ <Ἀρεοπαγίτου> ἐθεωρήθη πράγματι ὑπὸ τῆς μυστικιστικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Μεσσιῶνος ὡς πρόγονός της, οὐσιαστικῶς ὁμοίως ὑπῆρξεν ὁ παιδαγωγός της. Ἐὰν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ κατὰγωγῆς τοῦ μεσσιωνικοῦ Μυστικισμοῦ, τὸ δίκαιον δὲν ἔχει ὁ μαθητής, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος, οὐχὶ ὁ Διονύσιος, ἀλλ' ὁ Πλωτῖνος, ὁ πρῶτος καὶ οὐσιαστικὸς διαμορφωτὴς τοῦ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα. Πρβλ. κατωτέρω σ. 82 κ.έ., 86.

(2*) Πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Ταύτισις», παραθέσεις 16—19.

(α) «Ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς τι, καλῦτερον τοῦ ὁποῖου δὲν ὑπάρχει»¹⁸³. Κρίνω ὀρθὸν νὰ ὀνομάσω Θεὸν... ἐκεῖνο... ὑπέρτερον τοῦ ὁποῖου οὐδὲν ὑπάρχει»¹⁸⁴.

(β) «Ἐὰν δυνηθῶ νὰ εὔρω τι καλῦτερον τοῦ ἀρίστου τῆς φύσεώς μου, θὰ εἶπω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὁ Θεός»¹⁸⁴.

ματικῆς τῶν κεραιῶν, τὴν ἐνστασίαν τοῦ Anselmi καὶ τοῦ Meister Eckhart (α). Ὅθεν, πᾶς λόγος περὶ Θεοῦ εἶναι ὑποδεέστερος τῆς ἰδέας του καὶ πᾶσαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ ὑπερβάλλει αὐτὸς ὁ Θεός (β). Ὁ Λύγουστίνος τελικῶς θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ διανοητικὴ δύνάμις δὲν δύνάται νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν (γ), οἱ δὲ λόγοι, ἐπομένως, εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὸν ἐκφράσουν, διότι ἡ προηγηθεῖσα ἐργασία τῆς διανοίας ἀπέτυχε νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀλήθειαν κατ' ἀλήθειαν. Ἀντιθέτως, ὁσάκις ἐνόμισεν, ὅτι ἐνόησε, συνέλαβεν ἑαυτήν. Διὰ τοῦτο, πᾶσα ἐνστασις ἀσαφείας εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν εἶναι δικαιολογημένη (δ). Μοναδικὴ λοιπὸν γνῶσις εἶναι, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἄρρητος. Τοῦτο ὅμως, λεχθὲν περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀναιρεῖ τὸ «ἄρρητον», διότι, ἐφ' ὅσον χαρακτηρίζεται τι ὡς ἄρρητον εἰσῆλθεν ἤδη εἰς τὴν ἐκφρασίαν. Ὡς ἐκ τούτου, προτιμότερα τῆς προσπάθειας νὰ ὑποταχθῇ ἡ ἀντινομία αὐτὴ εἰς τὸν λόγον εἶναι ἡ σιωπὴ (ε). Ὁ πόθος τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐν τούτοις, ὀφείλει νὰ μείνῃ ἀγρυπνος καὶ μετὰ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀδιχνοῦ (στ) καὶ κατόπιν οἰασθῆποτε γνώσεως (ζ), διότι ἡ ἀναζητήσις τοῦ Θεοῦ καθ' ἑαυτὴν ἐκφράζει τὴν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ δὲ συνείδησις τοῦ ἀδυνάτου τῆς εὑρέσεως τοῦ Θεοῦ εἶναι πραγματικωτέρα εὑρεσις τῆς ὑποτιθεμένης εὑρέσεώς του (η). Ἄλλ' ἐὰν ἡ ὑποδειχθεῖσα σιωπὴ σημαίνει ἀδράνειαν καὶ παραλλήλως ὁ πόθος τῆς νοήσεως ὀφείλῃ νὰ παραμένῃ ἀσίγαστος, τότε ἄς ἐπιχειρήσῃ τις τὴν κατανόησιν τοῦ ἀδιανοήτου, ὡς ἀδιχνοῦ (θ). Οὕτω, φθάνει ὁ Λύγουστίνος διὰ τῆς διαλεκτικῆς του εἰς τὸ συμπέρασμα τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων, ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἀγνοίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀποκλειστικὴ γνῶσις περὶ Θεοῦ.*

(α) «Ἀεὶπὸν, Κύριε, δὲν εἶσαι μόνον αὐτό, μεγαλύτερον τοῦ ὁποῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ, ἀλλ' ἐν» μεγαλύτερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ»¹⁸⁵. Λέγει λοιπὸν ὁ Ἅγιος Λύγουστίνος: Ἴτι εἶναι Θεός; εἶναι «κάτι», καλύτερον τοῦ ὁποῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ. Ἄλλ' ἐγὼ λέγω, ὅτι ὁ Θεός εἶναι καλύτερος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ»¹⁸⁶.

(β) «Ἡ σκέψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀληθεστέρα τῆς ἐκφράσεώς της, αὐτὸς δὲ ἀληθεστέρος τῆς σκέψεως»¹⁸⁷.

(γ) «Διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς καρδίας ὁ Θεός εἶναι ἀσύλληπτος»^{188α}.

(δ) «Τί νὰ εἰπώμεν... περὶ τοῦ Θεοῦ; Ἐὰν μὲν θέλῃς νὰ εἴπῃς αὐτό..., δὲν εἶναι ὁ Θεός: ἐὰν ἠδυνήθῃς νὰ ἐννοήσῃς, ἄλλο τι ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐννόησες. Ἐὰν κατὰ τινὰ τρόπον ἠδυνήθῃς νὰ ἐννοήσῃς, συνέλαβες διὰ τῆς σκέψεώς σου ἑαυτόν. Διότι δὲν εἶναι αὐτὸ (ὁ Θεός), ἐὰν ἐννόησες: ἐὰν δὲ εἶναι, δὲν ἐννόησες. Διατί λοιπὸν παραπονεῖσαι, ὅτι δὲν ἐννόησες;»^{188β}. Περὶ τοῦ Θεοῦ ὁμιλοῦμεν οὐδὲν θαῦμα, ἐὰν δὲν ἐννοῆς. Διότι, ἐὰν ἐννοῆς, δὲν εἶναι (τὸ νόημά σου) ὁ Θεός»^{188α}.

(ε) «Ὅθεν, τοῦτο γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἄφατος. Ἄλλ' οὕτω, δὲν πρέπει νὰ λεχθῇ ὁ Θεός ἄφατος, διότι, ἐφ' ὅσον καὶ τοῦτο λέγεται, «κάτι» λέγεται. Καὶ ἀγνοῶ τί εἶδους διαμάχη λόγων προκύπτει, διότι, ἐὰν ἄφατον εἶναι τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λεχθῇ, δὲν εἶναι ἄφατον τὸ δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄφατον. Ἡ διαμάχη αὐτὴ τῶν λόγων ὀφείλει προτιμότερον ν' ἀποφευχθῇ διὰ τῆς σιγῆς, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ὑποταγὴ της διὰ τοῦ λόγου»¹⁸⁹.

(στ) «Ἄς ἀναζητῆται ὁ Θεός ὡς ἀδιανόητος, διότι φαίνεται, ὅτι πάντοτε ἀναζητεῖται, ἀλλ' οὐδέποτε εὑρίσκεται»¹⁹⁰.

(ζ) «Ἐνταῦθα πάντοτε ἄς ἀναζητῶμεν καὶ καρπὸς τῆς εὑρέσεως ἄς μὴ γίνῃ τὸ τέλος τῆς ἐρεῦνης»^{191α}. Ἄς ἀναζητῶμεν νὰ τὸν εὑροῦμεν, ἄς τὸν ζητῶμεν καὶ ὅταν εὑρεθῇ»^{191β}.

(η) «Ἄς ἀρκεσθῇ τις νὰ Σὲ εὑρίσκῃ, μὴ δυνάμενος νὰ Σὲ εὔρῃ, παρὰ νὰ δύνῃται νὰ Σὲ εὑρίσκῃ χωρὶς νὰ Σὲ εὔρῃ»¹⁹².

(θ) «Ἐὰν σοῦ ἀρέσῃ ἡ νόησις, ἐννόησε, ὅτι δὲν ἐννοεῖς, διὰ νὰ μὴ μείνῃς πλήρως ἀμέτοχος τῆς νοήσεως»¹⁹³.

* «Οὐδεμία γνῶσις τούτου (Θεοῦ) ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν, πλὴν τῆς γνώσεως τοῦ τρόπου τῆς ἀγνοίας του»¹⁹⁴. Ἡ εὐσεβὴς ἀγνοία εἶναι προτιμότερα τῆς θρασεῖας γνώσεως

Ἐξ ἴσου πρὸς τὸν *Αὐγουστῖνον* σημαντικὸς λατῖνος νεοπλατωνικὸς εἶναι ὁ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ *Μεσαιῶνος* ἀκμάσας Ἰρλανδὸς *Ioannes Scotus * Eriugena* (†877), ἰσχύων διὰ τινὰς τῶν μελετητῶν του ὡς ἡ ἀκαθαρωτέρα ἔκφρασις τοῦ νεοπλατωνικοῦ πνεύματος κατὰ τὸν *Μεσαιῶνα*»²⁰³. Καίτοι ἐρευνηταί τινες ἀμφιβάλλουν, ἐὰν εἶχεν ἄμεσον γνώσιν τῶν νεοπλατωνικῶν κειμένων ἢ ἀπέκτησε ταύτην μέσῳ τοῦ *Αὐγουστῖνου*²⁰⁴, ἐν τούτοις, ὁ Ἰωάννης, χάρις εἰς τὴν μοναδικὴν του ἑλληνομάθειαν, μεταφράζει τὸν ψευδο-Ἀρσοπαγίτην καὶ ἰσχύει μεταξὺ τῶν συγχρόνων του ὡς *Gracorum Graecorum*²⁰⁵, χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς «τὸ γηραιὸν πρόσωπον τοῦ ἀκουρασμένου» *Ἑλληνισμοῦ*»²⁰⁶. Ὁ *Eriugena* ὁμοίως εἶναι ὁ πρῶτος θεολόγος τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος ὑπερεπήδησε τὸν Νεοπλατωνισμόν, διανοίξας τὴν ὁδὸν πρὸς ἀντίληψιν ἐνὸς συνεχῶς αὐτοδημιουργουμένου Θεοῦ, συνδυάσας οὕτω κατὰ τρόπον περίεργον εἰς τὴν θεολογίαν του τὰ δύο μεγάλα ρεύματα τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως, τὸ παρμενίδειον καὶ τὸ ἡρακλείτειον, τὴν στατικὴν καὶ δυναμικὴν ἀντίληψιν τοῦ ὄντος, τὸ εἶναι καὶ γίγνεσθαι.

Διὰ τὸν νεοπλατωνικὸν *Eriugena* ἡ ψυχὴ στρέφεται περὶ τοῦ ἀγνώστου καὶ ἐπέκεινα, τόσον τῆς ἰδέης τῆς ὅσον καὶ τῆς λοιπῆς φύσεως, Θεοῦ, ἀντιλαμβανομένη, ὅτι ὁσάκις ἐπιχειρεῖ νὰ διεισδύσῃ ἐντὸς του, ἐκλαμβάνει μίαν ἄποψιν τῆς φύσεως ὡς Θεόν^{207α}. Ἦν θεώρησιν τῆς ψευδοῦς αὐτῆς παραστάσεως ὡς γνώσεως τοῦ ὑπερουσίου Θεοῦ, θεωρεῖ ὁ Ἰωάννης ὡς γελοῖαν καὶ ὀλεθρίαν(α). Ὁ Θεὸς δὲν ὑπόκειται εἰς διανοητικὸν ἔλεγχον, ἀλλ' «εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ ἀόρατος εἰς πᾶσαν διάνοιαν»²⁰⁸, ἐπιτρέπων μόνον θετικὴν γνῶσιν τῆς ὑπάρξεώς του: «esse tantum» καὶ οὐχὶ τῆς οὐσίας του: «quid sit»^{209α}, ἡ ὁποία μόνον ἀρνητικῶς δύναται νὰ προσδιορισθῇ ὡς ἀπροσδιήριστος(β). Ὁ ὑπερβάλλον πᾶσαν φύσιν Θεὸς

* Ἐκφράζεται εὐσεβὴς ὁμολογία ἀγνοίας μᾶλλον, παρὰ αὐθάδης διακήρυξις γνώσεως¹⁹⁵. Ὁ Θεὸς γινώσκειται καλύτερον διὰ τῆς ἀγνοίας¹⁹⁶. Θέλεις νὰ γνωρίσῃς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ; Θέλεις νὰ γνωρίσῃς ποῖος εἶναι ὁ Θεός; λοιπὸν μάθε, ὅτι ἀγνοεῖς¹⁹⁷. Παρομοίως εἶχεν ἤδη ἐκφρασθῆ πρὸ δύο καὶ πλέον αἰώνων ὁ *Minucius Felix*: «Ὅστις νομίζει, ὅτι γνωρίζει τὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐλαττοῖ, ὅστις θέλῃ νὰ μὴ τὸ ἐλαττοῖ, δὲν τὸ γνωρίζει»¹⁹⁸. Καὶ ὁ *Lactantius* († 317), καταφανῶς ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ *Πλάτωνος*, χαρακτηρίζων τὸν Θεὸν ὡς «ἀδιερεύνητον καὶ ἀνεκφραστον»¹⁹⁹, διότι «εἶναι ὑπέρτερος τῆς διανοητικῆς καὶ ἐκφραστικῆς καταλήψεως τοῦ ἀνθρώπου»²⁰⁰, ἀποτρέπει τὴν ἐρευναν ὡς ἄσκοπον, διότι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ καὶ ἐρμηνευθῇ: «Quid omnino sit Deus, non esse quaerendum: quia nec inveniri posset nec enarrari»²⁰¹ (Πρβλ. *Πλάτωνος* «*Τίμαιον*» V, 28 C). Τὸ ἀνωτέρω τελευταῖον χωρίον τοῦ *Αὐγουστῖνου* ἀναφέρεται ὡσαύτως ἐπὶ λέξει εἰς τὸν *Ἰερώνυμον* (†419): «Vis scire naturam Dei? vis scire quid sit Deus? Hoc scito, quod nescias»^{202α}, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἐπίσης τὴν ὁμολογίαν εὐσεβοῦς ἀγνοίας καλυτέραν τῆς αὐθάδους διακηρύξεως γνώσεως: «Nonne melius est pie ignorantiam profiteri, quam temere sibi scientiam vindicare?»^{202β}, πιστεύων, ὅτι γνωρίζει, ἀκριβῶς ἐπειδὴ γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ ὅ,τι ἀγνοεῖ. «Scio quia me scio nescire quod nescio».

* Ἡ Ἰρλανδία ὀνομάζετο τότε ἐπισήμως *Scottia maior*.

(α) «Περὶ τῆς ἀνεκφράστου καὶ ὑπερουσίου φύσεως οὐχὶ μόνον νὰ λέγωμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ σκεπτόμεθα καὶ νὰ φαντασιοσκοπῶμεν διὰ ψευδῶν παραστάσεων εἶναι εἰς ὑψίστον βαθμὸν γελοῖον καὶ ὀλεθρίον»^{207β}.

(β) «Πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ ὕψους καὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς θείας οὐσίας, ἡ ἀξία τῆς

«υπέρεται παντός, ὅ,τι δύναται νά νοηθῆ καί νά μὴ νοηθῆ»^{209δ}, οἰκῶν δὲ εἰς ἀπρόσιτον φῶς^{209ε}, εἶναι ἀνέκφραστος (α) καί, ὡς «ἐπέκεινα παντός πλάσματος, ἀκατάληπτος»^{209ζ}, διὸ ἡ ἐνσυνείδητος ὡς πρὸς αὐτὸν ἄγνοια εἶναι «ἀληθῆς σοφία»^{209γ}.

Δύο αἰῶνας ἀργότερον ὁ Anselmus († 1109), ὁ <λογικώτερος> στοχαστῆς ὅλης τῆς μεσαιωνικῆς Φιλοσοφίας, ἐπιζητῶν ἄπαυστον ἐρευνητικὸν πόθον διὰ τὴν περὶ Θεοῦ ἐρώτησιν καὶ ἐρωτηματικὴν ζήτησιν εἰς τὸν πρὸς τὸν Θεὸν πόθον β, θὰ ἐπαναλάβῃ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ὅτι ὁ νοῦς διαισθάνεται τὸν Θεὸν κατὰ τῶν τρόπων, ἀλλ' οὐχὶ ὡς πράγματι εἶναι γ καὶ θὰ ὑποδείξῃ τὴν Πίστιν ὡς μόνην διέξοδον πρὸς τὴν γνῶσιν δ, αἰσθνόμενος καὶ ἐκφράζων βαθύτερον παντός ἄλλου τὴν τραγικὴν ἀσυμμετρίαν μεταξὺ τοῦ πόθου καὶ τῆς ἀνεπαρκειᾶς τῆς γνώσεως.

Εἰς τὸ περίφημον, ὑπὸ τῶν προσευχῆς, ἔργον τοῦ «Proslogion», τὴν σημαντικωτέραν φιλοσοφικὴν διατριβὴν τοῦ Μεσαιῶνος, ὡς προσπάθειαν διανοητικῆς θεμελιώσεως τῆς πίστεως: «fides quaerens intellectum»^{210γ}, ὁ Anselmus, χαρακτηρίζων τὴν κρυπτότητα ὡς κατηγορούμενον τοῦ Θεοῦ, θὰ ἐκφράσῃ, κατὰ τρόπον ἀνεπανάληπτον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, τὸ παράπονον τῆς διανοίας πρὸ τῶν συνόρων, τὰ ὅποια τὴν ἀποχωρίζουν τῆς θεᾶς τοῦ Θεοῦ: «Κύριε, Θεέ μου... εἰπέ εἰς τὴν πυθοῦσαν ψυχὴν μου, τί ἔτερον αὐτοῦ, τὸ ὅποιον βλέπει, εἶσαι, διὰ νὰ ἴδῃ ἐν διαυγείᾳ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ. Τείνει πρὸς Σέ, διὰ νὰ ἴδῃ, περισσότερον καὶ οὐδὲν βλέπει... εἰμὴ σκότος. Διὰ τὸ αὐτό, Κύριε, διὰ τί;»^{210δ}. Ὡς ὑψιστον καὶ ἀπρόσιτον φῶς... πόσον μακρὰν εἶσαι ἐμοῦ, ὁ ὅποιος εὕρισκομαι τόσον πλησίον Σου! Πόσον εἶσαι πέραν τῆς θεᾶς ἐμοῦ, ὁ ὅποιος εἶμαι τόσον παρῶν εἰς τὴν θεάν Σου!»^{210ε}.

Τὸ παράπονον τοῦ Anselmi, ἐκφρασις τῆς συνειδήσεως τῆς συνοριακῆς ὑφῆς τῆς διανοίας καὶ τοῦ ἀνεδαφισμοῦ τῆς προσπαθείας πρὸς ἀντικειμενικὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄγνωστον εἰς ὅλους τοὺς ἐκ φιλολογικῆς συνηθείας πανηγυρικῶς ἀποφάσκοντας θεολόγους τοῦ νεοπλατωνικοῦ Σχολαστικισμοῦ. Θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ πλανηθῆ τις εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν ἀποφατικῶν κατασκευῶν τῆς μεσαιωνικῆς Θεολογίας. Οἱ πλεῖστοι ἄλλως τε τῶν θεολογούντων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀντιγράφουν ἀπροκλύπτως ἀλλήλους καὶ ἀντιφάσκουν, προσπαθοῦντες νὰ συνδυάσουν τὴν Ἀπόφασιν πρὸς τὴν Κατάφασιν, ὑπεραμυνόμενοι καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀγνοίας ταυτοχρόνως.*

ἀρνήσεως ἰσχύει πλέον ἢ ἡ τῆς καταφάσεως^{209β}. (Deus) qui verius fideliusque negatur in omnibus quam affirmatur»^{209γ}.

(α) «Περὶ τοῦ ἀφάτου τίς καὶ τί δύναται νὰ εἴπῃ, τοῦ ὁποίου οὔτε τὸ κύριον ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε φωνὴ κυριολεκτικὴ ὑπάρχει, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρεθῆ, ὅστις μόνος οἰκεῖ εἰς ἀπρόσιτον φῶς;»^{209στ}.

β. «Quaeram te desiderando, desiderem· quaerendo»^{210α}.

γ. «Vidit te aliquatenus, sed non vidit te, sicuti es»^{210β}.

δ. «Neque enim quaero intelligere, ut credam, sed credo, ut intelligam»^{210α}.

* Παράδειγμα συγχύσεως ἢ ἀτυχοῦς συνδυασμοῦ τῶν δύο Θεολογιῶν, ἀποτελεῖ ὁ Θωμάς Ἀκινάτσιος († 1274). Ὁ διαμορφωτῆς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ἔγραψε παραλλήλως σελίδας δογματικῆς, αἱ ὅποιαι θὰ ἠδύναντο νὰ συναγωνισθοῦν εἰς ἀποφατικὴν διάθεσιν τῆς τῶν διδασκάλων του Διονυσίου καὶ Μωυσέως μπέν Μαίμορν. Ὁ Ἀκινάτσιος, ὁ ὅποιος διακηρύσσει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ἡ τελεία ἀβυσσότης

Μεταξύ Anselmi καὶ N. Κοιζάνου παρεμβάλλεται πλῆθος ἀρνητικῶν ἀφορισμῶν ἀσημάντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ Θεολογούντων καὶ φιλοσοφούντων. Ἐκ τούτων, πλεόν ὑπεύθυνοι ἀποφατικοί, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ψευδο-Ἀραιοπαγίτου, εἶναι ὁ Petrus Abaelardus († 1141), «τοῦτο μόνον γνωρίζων περὶ αὐτοῦ (Θεοῦ), ὅτι δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὐδεμία φύσις ἐπιτυγχάνει ν' ἀναχθῇ μέχρι τῆς γνώσεώς του»²²¹, ὁ Albertus Magnus († 1280), πιστεύων, ὅτι «οὐδεὶς δύναται νὰ εἶδῃ, τί εἶναι ὁ Θεός, ὥστε νὰ κατανοηθοῦν οἱ ἔροι τῆς οὐσίας του, οὔτε ἀνθρώπος, οὔτε ἄγγελος»²²², ὁ Ioannes Duns Scotus († 1308), θεωρῶν, ὅτι «ἡ διάνοια οὐδὲν ἐννοεῖ, εἰ μὴ ἐκεῖνα, τὰ <φαντάσματα>»²²³ τῶν ὁποίων δύναται νὰ συλλάβῃ διὰ τῶν αἰσθησεων, ἀλλ' ὁ Θεός δὲν ἔχει <φαντάσματα>²²⁴ καὶ εἶναι ἀδιανόητος κατὰ τὴν εἰς αὐτὸν, ὡς εἶναι Θεότης, ἀρμόζουσαν ἀντίληψιν»²²⁵ α. Μεταξὺ τῆς θεωρήσεως (visio) τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει ἀγεφύρωτος διάστασις, διότι ἡ «θεώρησις αὐτῆ ἐδημιουργήθη πεπερασμένη»²²⁵ β καὶ ἐπομένως «οὐδεμίαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ δυνάμεθα ν' ἀπακτῆσωμεν φυσικῶς»²²⁵ γ. Ἐφ' ὅσον ἡ διανοητικὴ δύναμις δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ εἰμὴ ὅ,τι πίπτει εἰς τὴν περιουχὴν τῆς καὶ ὁ Θεός κατὰ τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν τοῦ δὲν περιέχεται εἰς τὴν <ὀντικότητα> (quidditas) τοῦ ὕλικου πράγματος, εἶναι κατὰ ταῦτα ἀδύνατον νὰ γνωσθῇ (οὗτος) ὑπὸ τῆς διανοίας»²²⁵ δ. Καὶ ὁ Meister Eckhart († 1328), διατείνεται, ὅτι «τὸ ἀπόκρυφον τῆς Θεότητος εἶναι ἀγνωστον, οὐδέποτε ὑπῆρξε γνωστὸν καὶ δὲν θὰ γνωσθῇ ποτέ»²²⁶, διότι πᾶν δημιουργήμα χωρίζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὥπως τὸ σκότος ἐκ τοῦ φωτός καὶ τὸ μηδὲν ἐκ τοῦ εἶναι»²²⁷. Περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «ὑπέρκειται μακρὰν πάσης ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ παντὸς πλάσματος»²²⁸, οὐδεὶς δύναται νὰ ὁμιλήσῃ, διότι «ὅ,τι ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ γίνεται ἀντιληπτὸν εἰς πεπερασμένην μορφήν»²²⁹. Ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ὁλόκληρος ὁ κόσμος αὐτός»²³⁰ α, εἶναι «τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀδιανόητον»²³⁰ β (das unbegrifentlichste) καὶ ἐπομένως «ἀνώνυμος»²³⁰ γ, ἐάν δὲ ἦτο νοητὸς θὰ ἦτο ἀνάξιος τῆς Θεότητός του(α).

πάντων, κατ' ἀναφορὰν πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ πράγματα»²¹¹, ὡς ἀποφατικὸς θεολόγος διδάσκει: «Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, προσλαμβάνουσα φύσει τὴν γνῶσιν τῆς ἐκ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, δὲν δύναται ἀφ' ἑαυτῆς νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ νὰ κατοπτρεύσῃ τὴν θείαν οὐσίαν καθ' ἑαυτήν, διότι αὐτὴ ὑψοῦται, ἀναιρουῦσα τὴν ἀναλογίαν: inproportionaliter ὑπὲρ πάντα τὰ ἦντα»²¹². Ἐπὶ πλεόν καὶ πλεόν γινώσκεται ὁ Θεός, ὡς μακρὰν ἀποκείμενος παντός, ὅ,τι ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα του»²¹³. Γνώσις τοῦ Θεοῦ κατὰ τινὰ δημιουργηθεῖσαν ὁμοιότητα, δὲν εἶναι γνῶσις τῆς θείας οὐσίας»²¹⁴ α. Ἡ διάνοιά μας ὀνομάζει τὰ θεῖα πράγματα οὐχὶ κατὰ τὸν τρόπον των, διότι δὲν δύναται ν' ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν ταύτην, ἀλλὰ κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὰ δημιουργηθέντα πράγματα»²¹⁴ β. Ὁ Θεός εἶναι ὑπεράνω ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ περὶ αὐτοῦ ἡ διάνοια καὶ ὅ,τι εἶναι, παραμένει κρυπτόν»²¹⁵. Ἡ διανοητικὴ ὁδὸς ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ»²¹⁶. Ὁ Θεός διαφεύγει τὸν τύπον τῆς διανοίας μας, ὡς ὑπεράνω παντός διανοητικοῦ τύπου»²¹⁷. Τότε μόνον γινώσκομεν ἀληθῶς τὸν Θεόν, ὅταν πιστεύωμεν, ὅτι εὐρίσκεται ἐπέκεινα παντός, ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ περὶ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου: διότι ἡ θεία οὐσία διαφεύγει τὴν φυσικὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅτι ὁ Θεός εἶναι τι πέραν παντός, ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ»²¹⁸. Τότε κατ' ἐξοχὴν εὐρίσκεται ὁ νοῦς εἰς τελειοτάτην γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ὅταν κατανοῇ, ὅτι ἡ οὐσία του ὑπέρκειται παντός, ὅ,τι δύναται νὰ ἐννοηθῇ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς αὐτῆς»²¹⁹. Τὸ ὑψιστον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως περὶ Θεοῦ εἶναι νὰ γνωρίσῃ, ὅτι τὸν ἀγνοεῖ, καθ' ὅσον ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Θεός, διαφεύγει ὅ,τι περὶ αὐτοῦ νοοῦμεν»²²⁰.

(α) «Ἐάν εἶχον ἓνα Θεόν, τὸν ὁποῖον θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω, δὲν θὰ ᾔθελον νὰ τὸν θεωρῶ πλεόν ὡς Θεόν»²³⁰ δ.

«Όλον τὸ ἀποφατικὸν ρεύμα τοῦ Δυτικῆς Μεσαιῶνος ἐκβάλλει εἰς τὸν Νικόλαον Κουζάνογ († 1464), ἐνθα διωλίζεται, ὑψοῦται καὶ ἀποκτᾷ τὴν καθαρωτέραν καὶ σημαντικωτέραν του ἔκφρασιν. Ὁ περίφημος καρδινάλιος, διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἀρεοπαγιτικῶν ἔργων, ἀλλ' ἰδίως διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς ὀξυνοίας του, ἀνάγει τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ εἰς ἀθεώρητον ὕψος, προκαλῶν σήμερον, ὅτε ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Αἰδελβέργης διὰ τῶν συστηματικῶν ἐρευνητῶν E. Hoffmann, L. Baur, R. Klibansky καὶ J. Koch ἐπιχειρεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκδοσιν τῶν ἀπάντων του, τὸν θαυμασμὸν τῆς συγχρόνου σκέψεως, ἡ ὁποία «αὐναντᾷ εἰς τὸν Κουζάνον προληφθεῖσαν τὴν ἰδικὴν τῆς ἔκφρασιν»²³¹ α. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ σκέψις μιᾶς Μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία ἔμεινε μέχρι σήμερον ἀναντικατάστατος»²³¹ β.

Ὁ «θεῖος Κουζάνος», ὡς τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ Jordano Bruno²³², εἶναι ὁ πρῶτος νοῦς τῶν Νέων χρόνων. Ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος εἰς τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἀπὸ τῆς Θεολογίας εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος ἀνὴρ δὲν εἶναι μόνον ὁ πρόδρομος τοῦ Koppernigk*, ἀλλ' ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ὁ ὁποῖος διασχίζει τὸ σκότος τοῦ Μεσαιῶνος μὲ τὴν προδρομικὴν σκέψιν του, ἐκεῖνος, «τοῦ ὁποίου τὴν μεγαλοφυῖαν εἰς ἐκτίμησιν τὸν Πυθαγόραν»²³³. Ὁ Ν. Κουζάνος ὑπῆρξεν ὁ ἐμπρηστὴς τοῦ μεσαιωνικοῦ δεσποτηρίου τοῦ πνεύματος, ἡ ἀρχὴ τῆς μεταγενεστέρως ἐλευθερίας τῆς σκέψεως, θεωρούμενος σήμερον ὡς ὁ πρῶτος σκυταλοδρόμος μιᾶς νέας ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος «θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῆ δικαίως εἰς τὴν κορυφὴν τῆς νεωτέρας Φιλοσοφίας»²³⁴.

Ὁ Θεός, κατὰ τὸν Κουζάνογ, ὀφείλει, ὡς «ἀφάνεια τῶν ὄρατῶν» (visibilium invisibilitas)²³⁵, νὰ νοηθῆ «ἐπέκεινα παντός, ὅ,τι εἶναι καὶ δύναται νὰ γίνῃ», διότι ὑπερβάλλει πᾶσαν δυνατὴν ὑπόστασιν, ζωὴν καὶ νόησιν²³⁶. Ἡ διανοητικὴ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἀλλ' οὔτε ὁμοίωμά του(α), διότι ἡ φύσις του, διαφεύγουσα διὰ τῆς ὑπερβατικότητός της πᾶσαν σοφίαν τῆς διανοίας(β), δὲν ἐγκλείεται ἐντὸς τοῦ λόγου καὶ τῶν λόγων, ἀλλὰ παραμένει, ὡς ἀναιρούσα τοὺς ὄντικους χαρακτῆρας, ἀγνωστος(γ) καὶ ἐπομένως ἄρρητος(δ). Ἡ φιλοσοφικὴ Θεολογία τοῦ Κουζάνογ, κατακλείς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ ἀρχῆς τῆς νεωτέρας σκέψεως, καταλήγει, ὡς καὶ ἡ εἰσαγωγικὴ τοῦ Μεσαιῶνος Θεολογία τοῦ Ἀύγουστινοῦ, εἰς τὴν μοναδικὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς, τὴν συνείδησιν τοῦ ἀδικογνώστου: «Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι ἀγνοῶ καὶ οὐδέποτε δύναμαι νὰ γνωρίσω. Ἀγνοῶ νὰ Σὲ ὀνομάσω, διότι ἀγνοῶ ποῖος εἶσαι καὶ εἰάν τις μοῦ ἔλεγεν, ὅτι ὀνομάζεσαι δι'

* Ἡρβλ. κατωτέρω σελ. 171 κ. ἐ.

(α) «Γνωρίζω, ὅτι πᾶν, ὅ,τι γνωρίζω, δὲν εἶναι ὁ Θεός καὶ πᾶν, ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι, δὲν εἶναι ὁμοίον του»²³⁷.

(β) «Ὁ Θεός εἶναι ὑπὲρ πᾶν, ὅ,τι γίνεται ἀντιληπτὸν καὶ νοεῖται. Ἡ φύσις του ὑπερβάλλει πᾶσαν διανοητικὴν σοφίαν δι' ἀπείρου ὕψους»²³⁸.

(γ) «Οὔτε νοεῖται, οὔτε λέγεται, οὔτε ὀνομάζεται, οὔτε εἶναι τι τῶν ὄντων, οὔτε διὰ τινος τῶν ὄντων γινώσκειται»²³⁹.

(δ) «Ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος εἶναι ἀδύνατον νὰ συλληφθῆ, παραμένει ἄρρητος»²⁴⁰.

αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ ὀνόματος, διὰ μόνον τὸ ὅτι (Σὲ) ὀνομάζει, γνωρίζω, ὅτι δὲν εἶναι τὸ ὄνομα σου καὶ ἐάν τις διετύπωνε μίαν ὁμοιότητα καὶ εἶπεν, ὅτι ὀφείλεις νὰ νοηθῆς συμφώνως πρὸς αὐτήν, γνωρίζω ὁμοίως, ὅτι ἡ ὁμοιότης ἐκείνη δὲν εἶναι ἡ ἰδική σου, διότι διαχωρίζεσαι δι' ὑψίστου τείχους παντός, ὅ,τι δύναται νὰ λεχθῆ καὶ νὰ νοηθῆ. Διὰ τοῦτο, εἶσαι ἀπροσπέλαστος, ἀκατάληπτος καὶ ἀόρατος»²⁴¹. Ὁ Θεὸς λοιπὸν, νοεῖται ἀδιανοήτως»²⁴² ὑπὸ τοῦ ἐν συνειδήσει ἀγνωστοῦτος(α), διότι μόνη γνῶσις τοῦ εἶναι ἡ ἀγνοιά του(β), εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς ὑποίας ὅσον διεισδύει ἢ σκέψις, τόσον περισσότερο πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν (γ).

Ὁ Νικολάος Κορζάνος, ἀναδειχθεὶς κλασσικὸς ἐκπρόσωπος τῆς Δυτικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, παρ' ὅτι ὑπῆρξεν ἐξέχουσα προσωπικότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, δὲν κατώρθωσε νὰ μορφώσῃ τὸ Καθολικὸν πνεῦμα συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις του, ὡς τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ princeps philosophorum καὶ theologus excelsus Θωμάς Ἀκυϊνάτης, καταξιώσας τὸν ὡς ἐθνικὸν φιλόσοφον μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀπορριπτόμενον Ἀριστοτέλην καὶ διανοίξας τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν theologiam naturalem. Τὰ ἔργα τοῦ Καρδινάλιου Κορζάνου, ἀντιθέτως, θὰ διεγείρουν μετὰ τὸν θάνατόν του ὑπονοίας ὡς πρὸς τὴν Καθολικὴν τῶν ὀρθοδοξίαν καί, ἐάν πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλου δὲν ἀπαγορευθοῦν ἐπισήμως, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ioannes Scoti, θ' ἀποσιωπηθοῦν, συμπαρασύραντα εἰς τὴν λήθην τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου, ἐν ὅσῳ ἔζη, συγγραφέως των*.

Γ. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ

1. Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἐὰν ὁ Καθολικισμὸς, ἀποφατικὸς εἰς τὰς πρώτας ἐκκλησιαστικὰς ρίζας του, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μεταρρυθμιστάς, ἀσπάζεται τὸ θεολογικὸν σύστημα τοῦ ἀριστοτελείζοντος Θωμά Ἀκυϊνάτου, ἀναπτύσσων τὴν «Φυσικὴν Θεολογίαν», ἡ Μεταρρύθμισις, ἀπ' ἐναντίας, ἐνστερνίζεται τὸ ἀποφατικὸν φρόνημα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἰς ὅλην του τὴν ἀκρότητα καί, ἀσκοῦσα βιαίαν κριτικὴν κατὰ τῆς διανοητικῆς θεολογίας τοῦ Σχολαστικισμοῦ, ἀντιτίθεται κατὰ πάσης <λογοκρισίας> προκειμένου περὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἀποκεκαλυμμένον Θεόν. Ἡ ὅλη θεολογία τοῦ Προτεσταντισμοῦ προσανατολίζεται πρὸς τὰς

(α) «Ἐκεῖνος ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ ὡς γνωρίζων, ὅστις γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ»²⁴³.

(β) «Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ γινώσκεται δι' ἀγνοίας»²⁴⁴.

(γ) «Ὅσον βαθυτέραν συνείδησιν τῆς ἀγνοίας αὐτῆς λαμβάνομεν, τόσον περισσότερο προσεγγίζομεν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν»²⁴⁵.

* Σήμερον, ὅτε ὁ Κορζάνος ἀποκαλύπτεται καὶ καταξιοῦται ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς ἐρεύνης, ἐκπρόσωποι τοῦ συγχρόνου Καθολικοῦ πνεύματος βλέπουν δυσαρέστως τὴν ὅλην κίνησιν καὶ ἐνίοτε ἐπιχειροῦν, οὐχὶ πάντοτε ἀπροκατάληπτον, κριτικὴν τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του, ὡς π.χ. ὁ Ἰησουΐτης Bernhard Jansen, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν περὶ Θεοῦ ιδέαν του ὡς ἀσαφῆ καὶ ἀντιφατικὴν καὶ ἀπορεῖ, διότι, καθ' ὅσον γνωρίζει, «οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐπεσήμανε τὴν σοφιστικὴν τέχνην», εἰς τὴν ὑποίαν ὑποκρύπτεται «ἡ λογικὴ ἀσθένεια τοῦ Νικολάου, ὡς αὕτη διατρέχει τὸ ὅλον ἔργον του καί, ὡς ἐκ τούτου, οὗτος, ἐνεκα τοῦ ἐμφύτου ἐνστίκτου αὐτοσυντηρήσεως, παρακάμπτει βιαίως τὴν λογικὴν»²⁴⁶.

όδηγίας του Martin Luther (1483-1546): «Ὁφείλομεν νὰ φονεύσωμεν τὴν διάνοιαν καὶ νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν πνευματικὴν γέννησιν²⁴⁷. Ὁφείλεις νὰ ἐκριζώσης πλήρως καὶ ἀπορρίψης τὴν διάνοιαν (ἀντικαθιστῶν ταύτην) διὰ τῆς πίστεως»²⁴⁸. Πιστὴ εἰς τὰς ὑποδείξεις αὐτάς, ἡ Διαμαρτυρομένη Θεολογία ἀντιτάσσει ἕκτοτε εἰς τὴν κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ πολεμικὴν τῆς ἐν credo quia absurdum, ὑπακούουσα εἰς τὴν ἐν γένει λουθηρανικὴν διδασκαλίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν «ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόκρυφος— τοῦτο εἶναι ἡ ἰδιότης του»²⁴⁹, ἀπομακρυνόμενος διὰ τῆς ἐκάστοτε προσεγγίσεως καὶ προσεγγίζων διὰ τῆς ἀπομακρυνσεῶς του α, ἐνῶ «ἡ Φιλοσοφία δὲν ἐννοεῖ τὰ θεῖα πράγματα»²⁵¹ α, διότι: «ἡ διάνοια καὶ πᾶν, ὅ,τι ἔχομεν ἐκ τῆς πρώτης γεννήσεως, ὑπόκειται εἰς τὴν ματαιότητα, εἶναι μωρία: παρρηωρεκ»²⁵¹ β. Μόνον ἡ δευτέρα γέννησις: «ἡ πίστις ἀγνίζει τὴν οὐσίαν ἐκ τῆς ματαιότητος»²⁵¹ β καὶ φωτίζει τὴν «τυφλὴν διάνοιαν»²⁵¹ γ, ἡ ὁποία «ἄνευ πίστεως βλασφημεῖ τὸν Θεόν»²⁵¹ δ, συνχωριζομένη τὴν σοφίαν του καὶ οὕτω «ἔρχεται ὁ Θεὸς καὶ ἀποκόπτει τὴν κεφαλὴν τῆς διανοίας»²⁵², ἐπειδὴ μόνον «ὁ ἴδιος θέλει νὰ εἶναι σοφός»²⁵³.

Μετὰ τὴν μεταρρυθμιστικὴν καὶ ἀντιμεταρρυθμιστικὴν ἐποχὴν πολεμικῆς διαμάχης, ἡ ὁποία ἐκορυφώθη εἰς τὸν περίφημον διὰ τὴν ὠμότητά του Τριακονταετῆ πόλεμον (1617-1648), ὡς συμπλήρωσις τῆς ἀντιδιανοητικῆς τάσεως τοῦ Luther, ἐμφανίζεται ἡ θρησκευολογία τοῦ μεγάλου διαμαρτυρομένου θεολόγου Friedrich Schleiermacher (1768-1834), ἡ ὁποία προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ θεωρητικῶς τὴν ὠμὴν λουθηρανικὴν διαταγὴν <ἐκριζώσεως> τῆς διανοίας. Τὸν ἀντιδιανοητισμὸν τῶν ἀρχῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως ἀνάγει ὁ «θεολόγος τοῦ συναισθήματος»* εἰς γενικὴν θρησκευολογικὴν ἀρχήν. Ὁ Schleiermacher ἐπετέθη δριμύτατα κατ' ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι «φραντάζονται τὸν Θεὸν ὅμοιον πρὸς ἡμᾶς, ὡς προσωπικῶς σκεπτόμενον καὶ βουλούμενον ὄν καὶ τὸν ὑποβιβάζουν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀντικειμένου»²⁵⁵. Τοιοῦτος Θεὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ὁ δαίμων τῆς ἀνθρωπότητος»²⁵⁶. Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι τὸ πρότυπον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Ἀνθρώπινον τὸ πᾶν τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῆς, ἡ ὁποία, ἀναλόγως τῶν συμβάντων καὶ τῆς ἀγωγῆς, καθορίζει τὴν οὐσίαν καὶ τὰς διαθέσεις τοῦ Θεοῦ τῆς²⁵⁶. Πρὸς πᾶσαν θεωρητικὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ὁ Schleiermacher ἀντέτεινε τὸ ἄμεσον τῆς ἀπλῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, διότι «αἱ θεωρίαι εἶναι μόνον τὸ παράγωγον, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ κατάστασις τὸ πρωταρχικόν»²⁵⁷. Οὕτω, ὁ Schleiermacher ἀνῆρρεσεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Luther, τὴν νοητικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Θεοῦ, ὑποδείξας τὴν «κατεύθυνσιν τῆς καρδίας πρὸς τὸ Αἰώνιον,²⁵⁸ α τὴν ἄμεσον καὶ πρωταρχικὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν διὰ τοῦ συναισθήματος²⁵⁸ β,

α. «Αὐτὸς εἶναι ὁ θαυμάσιος καὶ παράξενος βασιλεὺς, ὃ ὁποῖος τότε εὐρίσκεται ἐγγύτατα, ὅταν εἶναι ἀπώτατα καὶ τότε ἀπώτατα, ὅταν εἶναι ἐγγύτατα»²⁵⁰.

* Οὕτως ὠνόμασε τὸν Fr. Schleiermacher ὁ Rudolf Otto, λόγῳ τοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς πᾶσαν λογικὴν ἀντίληψιν τῆς θρησκείας, ὑπερτονισμοῦ τοῦ ἀπλοῦ <συναισθήματος ἐξαρτήσεως> εἰς τὴν σχέσιν μας πρὸς τὸν Θεόν²⁵⁴.

τὴν αἰσθησίν τοῦ Θεοῦ²⁵⁸ γ, τὴν συναίσθησιν τοῦ Ἀπείρου²⁵⁹, τὴν ἄμεσον συνείδησιν τῆς Θεότητος²⁶⁰, τὸ συναίσθημα τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως»¹⁶¹ (das schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl) ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς οὐσίαν τῆς πίστεως καὶ ὡς ἀποκλειστικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάζει τὴν φιλοσοφικὴν περίοδον τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ ἐπικρατεστέρου φιλοσοφικοῦ ρεύματος τοῦ παρόντος, τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, Sören Kierkegaard (1813-1855). Ὁ Δανὸς Θεολόγος, ἐπιτεθεὶς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς κοσμικοποιήσεως τοῦ Θεοῦ, πρὸέβαλε εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τὴν ἀξίωσιν «νὰ διαχωρίζῃ αἰωνίως τὸ Θεῖον καὶ τὸ Κοσμικόν²⁶² α, διότι μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἀπόλυτος, γαίνουσα π α ι σ τ ι κ ῆ διαφορά»²⁶² β. Τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ὑπερέχει, κατὰ τὸν Kierkegaard, ἡ «ἄγνοια» τοῦ Σ ω κ ρ ᾶ τ ο υ ς, ὁ ὁποῖος, «κριτὴς εἰς τὸ διαχωριστικὸν σύνορον μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, παρέμενεν ὡς φρουρὸς καὶ ἠγρύπνει, διὰ νὰ ἐπεκυροῦτο εἰς ὅλον τὸ βάθος τῆς ἡ διαφορᾶς μεταξύ των»²⁶² γ. Ἡ ἀνέκκλητος ἑτερότης Θεοῦ καὶ πλάσματος αἶρει οἵανδὴποτε ἔννοιαν ὁμοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν^α καὶ καθιστᾷ πᾶσαν ὑπόθεσιν συγγενείας των ἄκυρον: «Οὐδεμία ἐνυπάρχουσα, κειμένη ὡς βάσις, συγγένεια ὑπάρχει μεταξύ Χρονικοῦ καὶ Αἰωνίου»²⁶⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὴν νόησιν ἐν «Χ»²⁶⁵, ἡ ἀνυπόστατος <γνώσις> τοῦ ὁποίου τὸν καθιστᾷ «ἐν ἄδρατον, ἐξαφανιζόμενον σημεῖον, μίαν ἀδύνατον σκέψιν»²⁶⁶ α. Ἡ σ υ ν ε ἰ δ η σ ι ς τῆς ῥιζικῆς αὐτῆς ἑτερότητος εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποκτηθῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλ' ὀφείλει νὰ γίνῃ <ἄνωθεν> δωρεὰ διὰ μέσου «τοῦ φοβεροῦ παραδόξου τῆς πίστεως», ἡ ὁποία ἀνθίσταται εἰς πᾶσαν σκέψιν, «διότι ἀκριβῶς ἀρχίζει ἐκεῖ, ὅπου παύει ἡ σκέψις»²⁶⁶ β. Ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ κατ' ἀλήθειαν περὶ τοῦ Ἀγνώστου, προτοῦ μάθῃ ἐξ αὐτοῦ, ὅτι εἶναι διάφορός του, ἀπολύτως διάφορος. Τούτου ἡ νόησις ἀδυνατεῖ νὰ λάβῃ γνώσιν ἐξ ἰδίων. Ἐὰν ὀφείλῃ νὰ τὸ μάθῃ, ὀφείλει νὰ τὸ μάθῃ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀδυνατεῖ νὰ τὸ κατανοήσῃ, ἐπομένως δὲν δύναται νὰ λάβῃ γνώσιν τούτου. Διότι πῶς ἤθελεν ἐννοήσῃ τὸ ἀπολύτως «Ἐτερον;»²⁶⁷. Διὰ τῆς αὐτοκαταλυτικῆς αὐτῆς διαλεκτικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν ἀργότερον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως ὡς ἀποκαλύψεως τῆς κρυπτότητος τοῦ ἀπολύτως ἀγνώστου Θεοῦ, ὁ Kierkegaard ἔθεσε πρῶτος τὸν θεμέλιον λίθον φιλοσοφικῆς οἰκοδομῆς, τὴν ἀνοιχοδόμησιν τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖ σήμερον ἡ Διαμαρτυρομένη Θεολογία.

Ἐπὶ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἀντιδιανοητικῆς τάσεως τῶν Luther («ἐκρίζωσις διανοίας»), Schleiermacher («συναίσθημα ἐξαρτήσεως») καὶ Kierkegaard

α. «Ματαιίως ἀναζητεῖ ἡ σκέψις μίαν σύγκρισιν. Τελικῶς εὐρίσκει μίαν σύγκρισιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι σύγκρισις»²⁶³ α. Ἐὰν δὲν ἐπιτρέπηται νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἄνθρωπος εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, δὲν ἐπιτρέπεται βεβαίως νὰ φαντάζηται, ὅτι τὸ Ἀνθρώπινον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁμοίωμα»²⁶³ β.

(«ποιοτική διαφορά»), ή Θεολογία αυτή είναι <’Αποφατική> Θεολογία, ως άρνούμενη γενικῶς τὴν λογικὴν σύλληψιν τοῦ Θεοῦ, διαφέρουσα τῆς προγενεστεράς μεσαιωνικῆς ὡς πρὸς τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν κοινὴν ἀρχὴν τῆς ἀρνήσεως τῆς γνώσεως, ἣ ὁποία καὶ ἐνταῦθα παραμένει «οὐχὶ ἀτέλεια, ἀλλ’ ἀκριβῶς ἡ τελειότης, οὐχὶ προβληματισμός, ἀλλ’ ἀκριβῶς ἡ βεβαιότης, οὐχὶ σύνορον, ἀλλ’ ἀκριβῶς ἡ πραγματικότης τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁶⁸.

Οἱ σπουδαιότεροι τῶν συγχρόνων διαμαρτυρομένων θεολόγων ἐκφράζονται ὡς ἐξῆς: Ὁ Paul Tillich πιστεύει, ὅτι «τὸ Ἀπολύτως-Ὑπερβατικὸν ὑπερβάλλει πᾶσαν θέσιν ἐνὸς ὄντος, ἐπίσης ἐνὸς ὑψίστου ὄντος. Ἐφ’ ὅσον ἐν τοιοῦτον τίθεται, αἴρεται πάλιν εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν. Ἡ ἄρσις αὐτῆ, αὐτὸς ὁ εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν ἐνυπάρχων ἀθεϊσμός, εἶναι τὸ βάθος τῆς θρησκευτικῆς πράξεως. Ὅπου χάνεται, προκύπτει μία ἐξαντικειμένησις τοῦ Ἀπολύτου, οὐδέποτε ἀντικειμενικοῦ, ἣ ὁποία εἶναι καταλυτικὴ τόσο δια τὸν θρησκευτικόν, ὅσον καὶ δια τὸν διανοητικόν βίον»²⁶⁹. Κατὰ τὸν Karl Heim, ὁ «Θεὸς» εἶναι μία «ἀκατόρθωτος σκέψις»²⁷⁰, ἐνῶ δια τὸν Helmut Thielicke ὁ ἄνθρωπος παραμένει πάντοτε εἰς ἑαυτὸν, κλεισμένος εἰς μίαν «χαράδραν», μόνος μὲ «τὴν μεταφυσικὴν ἠχώ τῆς ἰδικῆς του φωνῆς»²⁷¹ α, διότι «ὁ <αὐτεγκλωβισμός> (incurvitas in se) εἶναι ἡ μοῖρα πάσης διανοητικῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁷¹ β. Οὐδεμίαν ἀπ’ εὐθείας ὁδὸν προσεγγίσεως εὐρίσκει ὁ Friedrich Gogarten, διότι «πᾶσα προσπάθεια, ἣ ὁποία ἀναχωρεῖ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων..., δὲν δύναται εἰς τι ἄλλο νὰ ὁδηγήσῃ, εἰμὴ εἰς τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνει εἰς ἑαυτὸν <κάτι> ὡς θεῖον καὶ καθιστᾷ ἑαυτὸν κατὰ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπον Θεόν»²⁷². Ὁ Rudolf Bultmann θεωρεῖ ὡς αὐθαίρετον φαντασιοσκοπίαν τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐνθάδε ὡς εἰκόνας τοῦ Ἐπέκεινα καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἰς τὸ ἐνταῦθα—εἰς τὴν Φύσιν καὶ τὴν Ἱστορίαν—ἀκούεται «ὁ βόμβος τοῦ ρεύματος τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ»²⁷³. Περὶ ὅλων αὐτῶν, ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἀπολύτως δικαίωμα διαθέτει καὶ «δὲν δύναται νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἐδῶ καὶ τώρα περὶ τῆς θείας πληρότητος ἐνὸς Ἐπέκεινα» καὶ παραλλήλως νὰ πρᾶξει πιστὸς εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, ἣ ὁποία ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ «ὁμιλία περὶ τοῦ ἐπέκεινα Θεοῦ γίνεται ἀταπάτη, ὅταν θέλῃ νὰ εἶναι πλέον μιᾶς ἀρνήσεως»²⁷³. Ὁ Θεὸς ἀπουσιάζει καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Heinz—Horst Schrey τόσο ἐκ τοῦ ἀμέσου συναισθήματος, ὡς ἐπίστευεν ὁ Ῥωμαντισμός, διότι εἰς τὸ συναίσθημα παραμένει ὁ ἄνθρωπος πάντοτε ἐντὸς ἑαυτοῦ*, ὅσον καὶ ἐκ τῶν δεδομένων τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς θελήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ὑπαρξίς αὐτοδημιουργεῖ τὸ μέλλον τῆς. «Εἰς τὸ συναίσθημα, τὴν σκέψιν καὶ βούλησιν μένει ὁ ἄνθρωπος πάντοτε πλησίον ἑαυτοῦ καὶ τῆς χρονικότητος τοῦ κόσμου του καὶ οὐδέποτε ἀναχωρεῖ ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς τὸ

* Πρὸς ἀντίληψιν τῆς ἐξελιξεως, ἣ ὁποία ἐπισυμβαίνει εἰς τὴν ρευστὴν πρωταρχικὴν σκέψιν, πρβλ. ἀνωτέρω τὴν θεωρίαν <τοῦ συναισθήματος> τοῦ Schleiermacher.

τὴν ιδιοτυπίαν τοῦ ἀπολύτως Ἑτέρου²⁷⁴. Ὁμιλία περὶ Θεοῦ σημαίνει αὐτοπερινοαφήν»²⁷⁵.

αὐτὴν ἀποψιν τῶν ἀνωτέρω πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν ἀναπτύσσουν οἱ δύο, κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τοῦ συγχρόνου Προτεσταντισμοῦ θεωρούμενοι, Ἑλβετοὶ θεολόγοι Emil Brunner καὶ Karl Barth. Κατὰ τὸν πρῶτον, «ὅσον καλύτερον γνωρίζομεν τὸν Θεόν, τόσον περισσότερο θὰ γνωρίζωμεν καὶ ἀναγνωρίζωμεν ὡς ἀναναίρετον τὸ μυστήριόν του. Ἡ διδασκαλία ἐκείνη, ἢ ὅποια θὰ μεγεθύνῃ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶναι πλησιεστέρα εἰς τὴν ἀλήθειαν»²⁷⁶. Ἡ γνῶσις μας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς μᾶς ἀνήκει, δὲν εἶναι γνῶσις Θεοῦ. «Ὁ Θεός, τὸν ὅποιον δύναμαι νὰ σκεφθῶ, εἶναι, ἐπειδὴ δύναμαι νὰ τὸν σκεφθῶ, ἐν εἰδῶλον»²⁷⁷. Ὁ Θεός, τὸν ὅποιον φαντάζεται ἡ διάνοια, «εἶναι πάντοτε διάφορος ἐκείνου, ὁ ὅποιος διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως του γνωστοποιεῖ ἑαυτὸν εἰς τὴν πίστιν»²⁷⁸. Ἐν τούτοις, «πραγματικῶς μυστηριώδης» δὲν εἶναι οὔτε «ἡ Θεότης τῆς Φύσεως» οὔτε ὁ «Θεὸς τῆς Διανοίας», ἀλλὰ «μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐπέκεινα πάσης ἰδικῆς μας περιοχῆς, διαρρηγνύει τὸν κύκλον τῆς ἐμπειρίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἐγώ μας καὶ εἰσέρχεται ὡς ὁ ὅλος δι' ὅλου μὴ ἀνήκων εἰς αὐτόν»²⁷⁹ α, ὡς ὁ ἀπολύτως Ἑτερος»²⁷⁹ β.

Ὁ Karl Barth συγκεφαλαιώνει καὶ ὀξύνει εἰς τὸ ἔπακρον τὴν ὅλην ἀποφατικὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας του εἰς τὸν δεῦτερον ἰδίως τόμον (II, 1: Die Lehre von Gott) τῆς πολυκρότου καὶ συνεχῶς ἐκδιδομένης «Δογματικῆς» του, ἐνθα διατυπώνει τὴν ἀκόλουθον διδασκαλίαν: Ἡ διανοητικὴ δύναμις δύναται νὰ συλλάβῃ εἰκόνας καὶ εἰδῶλα τοῦ Θεοῦ, «ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ προβολῆς τῆς ἐξοχότητός μας. Ἡ θεωρητικὴ καὶ ἀντιληπτικὴ μας δυνατότης ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν²⁸⁰ α, διότι ὁ Θεὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια δυνάμεθα ἐκάστοτε νὰ ὑποτάζωμεν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς θεωρήσεως, ἀντιλήψεως καὶ ἐκφράσεως καί, οὕτω, εἰς τὴν πνευματικὴν ἐπισκόπησιν καὶ διάθεσιν μας»²⁸⁰ β. Ἡ κρυπτότης τοῦ Θεοῦ «εἶναι μία τῶν ιδιοτήτων τοῦ καὶ ἀκριβῶς ἐκείνη ἢ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις του, ὡς τοιαύτη, λαμβάνει τὴν ἀρχὴν τῆς»²⁸⁰ γ. Ἡ ἐπίγνωσις τῆς ιδιότητος αὐτῆς δὲν σημαίνει ἀναχαίτησιν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀφετηρίαν τῆς οὐσιαστικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ: «Τὸ ἀξίωμα τῆς κρυπτότητος τοῦ Θεοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀξίωμα ἀπέλπιδος ὑποχωρήσεως, ἀλλὰ πράγματι ὡς ὁ terminus a quo τῆς πραγματικῆς μας περὶ Θεοῦ γνώσεως, ὡς ὁ θεμελιώδης καὶ ἀποφασιστικὸς ὀρισμὸς οὐχὶ τῆς ἀγνοίας μας, ἀλλὰ τῆς γνώσεώς μας περὶ Θεοῦ»²⁸⁰ δ. Ὁ χαρακτήρ τῆς ἀγνοίας εἶναι ὁ πυρὴν τῆς χριστιανικῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα διδασκαλία, ἢ ὅποια πιστεύει, ὅτι δύναται διανοητικῶς, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ δημιουργηθέντα ὄντα, νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι «εἰδωλολατρικὴ» καὶ ἐπομένως «δὲν ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ Θεοῦ»²⁸⁰ ε, ἢ δὲ βᾶσις τῆς Καθολικῆς Θεολογίας, ἢ περίφημος ἀρχὴ analogia entis, εἶναι «ἐφεύρεσις τοῦ Ἀντιχρίστου»²⁸¹ καὶ ἡ Φυσικὴ Θεολογία «δύναται μόνον τὴν Θεολογίαν

καὶ Ἐκκλησίαν τοῦ Ἀντιχρίστου νὰ ὠφελήσῃ»²⁸². Κατακλείς τῆς γνωσεολογικῆς ἀπόψεως τοῦ Barth δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀκόλουθος διατύπωσίς του: «Ὁμοιάζομεν πρὸς ὅ,τι δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν. Ὁμοιάζομεν λοιπὸν πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὸν κόσμον.. Ἀλλὰ δὲν ὁμοιάζομεν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν αὐδὲν ὅμοιον τοῦ Θεοῦ εὐρίσκομεν ἐντὸς ἡμῶν, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν. Ἐξουσιάζομεν ὅ,τι δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν. Ὁ Θεὸς ὅμως δὲν εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ περιορίσωμεν διαλεκτικῶς.. Δὲν ἐξουσιάζομεν τὸν Θεὸν καὶ ἐπειδὴ δὲν τὸν ἐξουσιάζομεν, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν. Ἐἴμεθα πρωταρχικῶς καὶ κυρίως ἐν πρὸς ὅ,τι δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν.. Μεταξὺ ὅμως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου δὲν λαμβάνει χώραν τοιαύτη ἐνότης. Μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὡς μεταξὺ Θεοῦ καὶ πλάσματος γενικῶς, ὑπάρχει ἀνέκκλητος ἑτερότης. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει αὕτη, ἐφ' ὅσον ἀπουσιάζει ἐνταῦθα τὸ ὡς βάσις πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀντίληψιν κείμενον μυστήριον τῆς ἐνότητος, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ κατανοήσωμεν τὸν Θεόν»²⁸³ α. «Ἡ διὰ σκέψεων καὶ λόγων συλληφθεῖσα καὶ ὡς παράστασις τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ θεωρηθεῖσα ἰδέα «δὲν εἶναι ἀκόμη ἢ δὲν εἶναι πλέον ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ»²⁸³ β. «Ἡ «καταδίωξις» καὶ «σύλληψις» τοῦ Θεοῦ ὑπερβάλλει τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου καί, οὕτω, «ὁ Θεὸς εἶναι καὶ πκραμένει ὁ ἀπολύτως "Ἐτερος, Ξένος, Ἄγνωστος, Ἀπροσπέλαστος»²⁸².

Ὁ Deus absconditus τοῦ Martin Luther καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς ἀπολύτου ποιοτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς θείας δωρεᾶς ὑπὸ τοῦ Søren Kierkegaard ὑπῆρξαν ἡ βάσις τῆς ἐρμηνείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὑπὸ τῆς νεωτέρας Προτεσταντικῆς Θεολογίας, ὡς διδασκαλίας τῆς κρυπτότητος τοῦ Θεοῦ. Σήμερον ἡ Θεολογία αὕτη διατείνεται, ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίπτωσιν ὁ Θεὸς εἶναι τόσον μυστηριώδης, ὅσον εἰς τὴν «Ἀποκάλυψιν» του²⁸⁵, διότι εἰς ταύτην δὲν ἀποκαλύπτεται ἡ οὐσία του, ἀλλὰ μαρτυρεῖται ἡ ἐπιτάσσουσα πραγματικότης του, συνάγουσα τὸ πόρισμα τοῦτο ἐκ τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ ἀποκαλύψεως πλὴν τοῦ χωρίου I, A 18 τῆς «πρὸς Ῥωμαίους» ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου α, τὸ ὁποῖον ὅμως, εἴτε ὑπερφυσικὴν εἴτε φυσικὴν ἀποκάλυψιν ἐννοεῖ, εἶναι ἄσχετον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Χριστοῦ²⁸⁶ α. «Ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη διὰ τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἐνταῦθα εἰς τὴν πράξιν κρυπτός»²⁸⁶ β. «Ἡ πίστις δὲν εἶναι πλέον πηγὴ γνώσεως, δὲν πιστεύομεν διὰ νὰ γνωρίσωμεν, ὡς ἐπίστευον οἱ Ἀύγουστινός καὶ Anselmus*, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπικυρώσωμεν τὴν ἄγνοιάν μας διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἀγνοουμένου. «Ἀκριβῶς εἰς τὴν πίστιν θὰ πρέπει ν' ἀρνηθῶμεν ἐξ ἡμῶν τὴν ἱκανότητα θεωρήσεως καὶ νοήσεως τοῦ Θεοῦ»²⁸⁹.

α. «Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων»

* Ἰβλ. κατωτέρω κεφ. «Ἡ Προοπτικὴ» πρθ. 193.

Ὁ Θεὸς τῆς πίστεως «παραμένει ἐν ἀδιαπέραστον μυστήριον»²⁸⁸, εἶναι «ἀδιακνήτος, ἀκατανόητος» καὶ «ἰδίως εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ ἄγνωστος»²⁸². Κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως μᾶς ἀφηρέθη ἡ δυνατότης γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁹⁰. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόκρυφος οὐχὶ μόνον πρὸ τοῦ ἀποκαλυφθῆ, ἀλλ' ὡς ἀποκαλυπτόμενος²⁹¹, ὥστε ἡ ἀκρυπτότης του εἶναι, κατὰ περίεργον τρόπον, περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεώς του»²⁹². Κατὰ ταῦτα, ἡ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον «δὲν ἤρθη διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐτέθη»²⁹³. Ἡ Θεολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι «Θεολογία τοῦ Ἀγνωστού Θεοῦ»²⁹⁴.

2. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τῷ 1935 ὁ καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας Arthur Drews, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προέλευσιν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἔγραψεν: «Ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπολύτως Ἴτερον καὶ, ἐπομένως, ἀπεσπασμένος τῆς σκέψεως καὶ διανοίας μου, δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνεπηρέαστου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τοῦ πόθου τῶν θεολόγων νὰ δύνανται νὰ διατυπώσουν περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ Φιλοσοφία οὐδὲν ὀφείλει νὰ εἴπη, περισσύτερον παραβόλου ἐκφράσεις, βάσει τῆς Ἀποκαλύψεως»²⁹⁵. Ἡ σκέψις αὕτη πηγάζει ἐκ τῆς ἐφέσεως τῶν φιλοσόφων νὰ διαγραμματεύωνται τὸ θέμα τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ Θεολογία οὐδὲν ὀφείλει νὰ εἴπη, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λόγου. Ἡ <ἀποφατικῆ> Θεολογία τῶν Νεωτέρων ἰδίως χρόνων ἀνεπτύχθη καὶ ἀναπτύσσεται ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Φιλοσοφίας. Σήμερον, ὅτε ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις ὀρίζεται ὡς «γνῶσις τῶν ὀρίων τῆς γνώσεως»²⁹⁶ καὶ «ἡ Μεταφυσικὴ δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως»²⁹⁷, δονεῖ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τὰ θεμέλια παντὸς θεολογικοῦ συστήματος, ἰσχυρότερον πάσης <παραβόλου θεολογικῆς ἐκφράσεως>. Ἡ ἐνσυνειδήτος Ἀποφατικὴ Θεολογία, ὡς τάσις καὶ ἐκφρασις τῆς αὐτοσυνειδήσεως τῆς γνώσεως, εἶναι τὸ κεντρικὸν νεῦρον τῆς φιλοσοφίας τῶν Νεωτέρων χρόνων γενικῶς. Ἡ θεολογικὴ κριτικὴ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Kant καὶ ἐξῆς, εἶναι κυρίως προσπάθεια ἀναιρέσεως παντὸς περὶ Θεοῦ λόγου. Ὁ θεολογικὸς της χαρακτήρ συνίσταται εἰς τὴν αὐταναιρέσιν. Ἡ ἀποφατικὴ διάθεσις ὁμῶς τῆς ἐπιτιθεμένης κατὰ τῆς λογικῆς καὶ τῶν λόγων Θεολογίας αὐτῆς δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ἀρνήσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἄρνησιν καὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἄρσεως ὡς μεθόδων προσδιορισμοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐν τούτοις, ἡ θεολογικὴ αὕτη Φιλοσοφία εἶναι ἀποφατικὴ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρνήσεως τῆς γνώσεως τοῦ Ὑπερβατικοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἄρσιν της διὰ τῆς ὁμολογίας: «Εἰ.. μὴδὲ εἰς ἐστὶ τοῦ ἐνός λόγος, οὐδὲ αὐτὸς οὗτος ὁ ταῦτα διατεινόμενος λόγος.. προσήκει»²⁹⁸. Ἐνταῦθα ὁ διατεινόμενος λόγος θεωρεῖ τὴν κρίσιν του λογικῶς ἀδιάσειστον. Ἡ φιλοσοφικὴ Θεολογία τῶν Νεωτέρων χρόνων, ἡ ἀρνούμενη τὴν δυνατότητα τῆς θεωρητικῆς γνώσεως τοῦ ὑπερβατικοῦ Λόγου, εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν της Ἀποφατικὴ ἢ Θεολογία.

Τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνεπίκτου τῆς γνώσεως, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἀπολύτως ἕτερον Θεόν, ἀνέπτυξεν εἰς ἀξίωμα ἡ Φιλοσοφία τῆς διαμαρτυρομένης ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἡ Ἀγγλικὴ καὶ Ἀμερικανικὴ ἰδίως σκέψις ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἀντιλήψιν ἐνὸς δυναμικοῦ πεπερασμένου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ κόσμου ἀγωνίζεται πρὸς αὐτοδημιουργίαν, ἡ δὲ Καθολικὴ Φιλοσοφία ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Θ ω μ ᾶ Ἀ κ υ ῖ ν ᾶ τ ο υ. Ἐν τούτοις, ἀντιλήψεις, ὡς αἱ τοῦ H. Spenser: «Εἷς νοητὸς Θεὸς οὐδόλως θὰ ἦτο Θεός. Νὰ σκεπτόμεθα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὡς δυνάμεθα νὰ σκεπτόμεθα ὅτι εἶναι, εἶναι βλασφημία ²⁹⁹ α. Ἡ ὑψίστη σοφία καὶ τὸ ὑψιστον καθῆκόν μας εἶναι ἡ θεώρησις τοῦ λόγου ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων ὡς Ἀδιχγνώστου» ²⁹⁹ β ἢ τοῦ Αὐστραλοῦ καθηγητοῦ S. Alexander: «Οἱ ἀνθρώπινοι βωμοὶ μας ὑψοῦνται ἀκόμη εἰς τὸν ἄγνωστον Θεόν. Ἐὰν ἐγνωρίζομεν τί εἶναι Θεότης,.. θὰ ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ἔχωμεν γίνει Θεοί», ³⁰⁰ χαρακτηρίζουν τὴν γενικωτέραν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς συνείδησιν τῶν ὀρίων του.

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κατέδειξε κατὰ τρόπον κλασσικὸν τὴν <φυσικότητα> τῆς Μεταφυσικῆς, θεωρουμένης ὡς ἐπιστήμης τοῦ Ὑπερφυσικοῦ, εἶναι ὁ Immanuel Kant. Ὁ Kant ὑπῆρξε διὰ τὴν Μεταφυσικὴν ὅ,τι ὁ Korpernigk διὰ τὴν Ἀστρονομίαν. Τὴν αὐτονόητον πεποιθήσιν τοῦ πνεύματος, ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Ὑπεραισθητοῦ, ἡ καντιανὴ κριτικὴ ἀπέδειξεν ὡς εὐφάνταστον αὐταπάτην.

Ἡ κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Kant ὑπῆρξεν ἡ πρώτη οὐσιαστικὴ αὐτονόησις τῆς νοήσεως τῆς μετακλασσικῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. «Εἰς τὴν κριτικὴν αὐτήν», γράφει ὁ ἴδιος, «παρεστάθη ἀρκούντως, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὄντος, τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀναζητηθῆται ἐπέκεινα τῆς φύσεως, οὐδεμίαν θεώρησιν ἀνταποκρίνεται, ἡ ἔννοια τοῦ ὁποῖου ἐπομένως, ἐφ' ὅσον ὀφείλει νὰ ὀρισθῆ θεωρητικῶς διὰ συνθετικῶν κατηγορημάτων, παραμένει ἐχάσποτε δι' ἡμᾶς προβληματικὴ, οὐδεμίαν ἀπολύτως γνῶσις τούτου.. ἐπιτελεῖται καὶ καὶ (ὅτι) ἡ ἔννοια ἐνὸς ὑπεραισθητοῦ ὄντος οὐδόλως δύναται νὰ ὑπαχθῆ ὑπὸ τὰ γενικὰ ἀξιώματα τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ συμπεράνωμεν περὶ αὐτοῦ ὀρμώμενοι ἐξ αὐτῶν, διότι (τὰ ἀξιώματα) ταῦτα ἰσχύουν μόνον διὰ τὴν φύσιν, ὡς ἀντικείμενον τῶν αἰσθήσεων» ³⁰¹. Ἡ φύσις τοῦ ὑψίστου ὄντος παραμένει «πλήρως ἀδιερεύνητος», ἡ δὲ περιγραφή του «δι' ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας πάνποτε δανειζόμεθα ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως», σημαίνει «μὲν σπουδὴν τῆς φύσεως καθ' ἑαυτὴν διὰ τῆς διανοίας» ³⁰², διότι «ὅλαι αἱ κατηγορίαι», διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦμεν νὰ σχηματίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος αὐτοῦ, «οὐδὲν νόημα ἔχουν, ἐὰν δὲν χρησιμοποιῶνται ἐπὶ ἀντικειμένων δυνατῆς ἐμπειρίας, δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἐκτὸς τῆς περιοχῆς ταύτης, εἶναι μόνον τίτλοι πρὸς σχηματισμὸν ἐνοιῶν, τοὺς ὁποίους δύναται τις νὰ παραδεχθῆ, ἀλλὰ δι' αὐτῶν οὐδὲν ἐνοεῖ» ³⁰³. Τὸ γενικὸν συμπέρασμα τῆς Κριτικῆς τοῦ Kant εἶναι, ὅτι ἡ «ἡ διάνοια, δι' ὅλων τῶν a priori ἀρχῶν τῆς, οὐδέποτε διδάσκει οὐδὲν πλέον τῶν ἀπλῶν ἀντικειμένων δυνατῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ τοῦ-

των οὐδὲν πλέον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γνωσθῆ εἰς τὴν ἐμπειρίαν»³⁰⁴. Ὁ Kant, ἡ ἰσχυροτέρα μετασεισμικὴ δόνησις τῆς θεολογίας μετὰ τὸν «τευτονικὸν σεισμὸν» «De revolutionibus orbium coelestium» τοῦ Ν. Κοππερ-
νικ, ἰσχύει διὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν ὡς ὁ «πανθρυμματιστής»³⁰⁵, ὡς
«ὁ ἥρωας, ὁ ὁποῖος διέλυσε τὴν Μεταφυσικὴν»³⁰⁶, ὡς «ὁ καταστροφεὺς τῆς
Φυσικῆς Θεολογίας»³⁰⁷.

Ὁ Johann Gottlieb Fichte εἶναι μετὰ τὸν Kant, ὁ σημαντικώτερος
ἐκπρόσωπος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἑνὸς ὑπερεμ-
πειρικοῦ καί, κατ' ἀκολουθίαν, ἀπολύτου ἀδιαγνώστου Θεοῦ. Πᾶσα θετικὴ
ἢ ἀρνητικὴ ιδιότης, ἡ ὑποία προσγράφεται εἰς τὸν Θεόν, εἶναι διὰ τὸν Fichte
ἄβυσσος. Τὰ εἰς τὸν Θεὸν ἀποδιδόμενα κατηγορήματα ὑπὸ τῶν θεολόγων
εὐρίσκονται εἰς τὴν φαντασίαν των, ἡ δὲ εἰς τὸ ἀπόλυτον ὑπέρθεσις των
σημαίνει ἀπλῶς πολλαπλασιασμὸν τοῦ πεπερασμένου ὡς τοιούτου καὶ οὐχὶ
διάγνωσιν τοῦ ὑπερνοήτου Θεοῦ. Διὰ τῆς προσθήκης τῶν κατηγορημάτων αὐτῶν
«κἀμνετε τὸν Θεὸν πεπερασμένον καὶ δὲν ἔχετε, ὡς θέλετε, σκεφθῆ τὸν Θεόν,
ἀλλ' ἐπολλαπλασιάσατε εἰς τὴν σκέψιν τὸ ἐγώ σας»³⁰⁸, θὰ εἶπη ὁ
Fichte πρὸς τοὺς ἀνθρωπολόγους τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας. «Πῶς ἦτο
δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς ιδιότητας, τὰς ὁποίας προσάπτομεν εἰς τὸν Θεὸν
καὶ ἀποστεροῦμεν ἐξ ἡμῶν, ἐὰν δὲν εὐρίσκοντο ἐν τῶν ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ ὑπὸ
ἑρισμένην μόνον ἄποψιν τὰς ἡρνούμεθα ἐξ ὑμῶν;»³⁰⁹. Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ
ὡς ἀπείρου καὶ ἡ ταυτόχρονος περάσασίς του διὰ τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων
εἶναι ἀνταντίφασις³¹⁰. Ἡ ἀπλῆ σκέψις σημαίνει ἤδη περάτωσιν, ἡ δὲ εἰς
ἄπειρον ἀναγωγὴ καὶ θεώρησις τῆς sub specie infiniti περατῆς ταύτης νοη-
τικῆς μορφῆς ὡς ἀπολύτου δὲν ἰσοδυναμεῖ πρὸς οὐσιαστικὴν ἀπειροποίησιν
τῆς ἰδέας. Οὐδεμία ἐννοια περιλαμβάνει τὴν ὑπερβατικὴν Θεότητα, διότι
«ὅ,τι νοῶ, γίνεται δι' αὐτοῦ μόνον τοῦ νοεῖν μου πεπερασμένον καὶ τοῦτο δὲν
ἐπιτρέπει τὴν δι' ἀπείρου ἀνώσεως καὶ ἀνυψώσεως εἰς ἄπειρον μεταλλα-
γὴν»³¹¹. Περὶ ἑνὸς ὑπερβαίνοντος τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα ὄντος, πᾶς
ἀντικειμενικῶς ἀληθῆς λόγος εἶναι ἀνέφικτος, διότι, «ἐφ' ὅσον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι
εἴμεθα περιορισμένα, πεπερασμένα ὄντα, οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ἐν περιορισμένον
καὶ πεπερασμένον ὃν δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν, ἦτοι πρέπει εἰς πᾶσαν ὑπαρξιν
νὰ δώσωμεν ἀνθρωπίνην μορφήν καί, οὕτω, λαμβάνομεν εὐθὺς ἐν ὑψηλότερον ὄν,
τὸ ὁποῖον ἀντιφάσκει πρὸς τὴν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν, ὡς ὑπερέχοντος παντὸς πέρατος
καὶ ἀνθρωπίνου ὀρίου. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν πραγματοποιήσωμεν τὴν ἰδέαν ταύτην,
δηλαδή θελήσωμεν νὰ θέσωμεν τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς τοιούτου ὄντος, δὲν δύναται
τοῦτο νὰ εἶναι ὑψηλότερον τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀκριβῶς ἡ πραγματοποιηθεῖσα
αὕτη ἰδέα εἶναι προῖον τῆς πρὸς πραγματοποίησιν ἐνεργητικότητός μας»³¹².
Διὰ τῆς ἐπιχειρηματολογίας ταύτης ὁ Fichte προσεπάθησε ν' ἀναιρέσῃ τὴν
πεποίθησιν καὶ ὑπόθεσιν ἀντικειμενικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ὡς ὑπεραντικειμενικοῦ
καὶ «ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθητότητα»³¹³ θεωρητέου Θεοῦ. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς
ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας του κατέληξε τελικῶς ὁ Fichte εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ ἐν

γένει αντικειμενικοῦ κόσμου, εἰς τὴν θεώρησιν τῆς γνώσεως ὡς αὐτογνωσίας, ὡς ἐρμηνείας τοῦ γινώσκοντος ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἀποκλείσας τὴν ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως ὑπόστασιν πάσης αντικειμενικῆς καὶ ὑπεραντικειμενικῆς πραγματικότητος α.

Ἐκτὸς τοῦ Friedrich W. J. von Schelling, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτήριζεν ἀρχικῶς τὴν «ἀληθῆ Ἀπειρότητα πλήρως ανεξάρτητον χρόνου καὶ χώρου»³¹⁵ καί, ὁμοίαν πρὸς ἓν «Μηδέν³¹⁶ α, ἀσύλληπτον, ἀδιανόητον» καί, ὡς «μὴ δυναμένην νὰ ἐγκλεισθῇ ἐντὸς ὀρισμένων ὀρίων, ἀόριστον»³¹⁶ β (καταλήξας ἐν τέλει, εἰς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς ἐντὸς τοῦ χρόνου πρὸς αὐτοδημιουργίαν ἀγωνιζομένου ἀνετοίμου Θεοῦ*), τὰ σύνορα τῆς ὑποκειμενικότητος ἐθεώρησεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς Kant καὶ Fichte, ὡς ἀνυπέρβλητα ὁ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἀκμάσας ἐπίγονος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ Eduard von Hartmann. Αἱ ἐμπειρικαί, θεωρητικαί, παραστατικαί καὶ νοητικαί ἐκφράσεις πηγάζουν ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως καὶ ἀδυνατοῦν νὰ ὑπερβάλλουν τὰ ὅρια τοῦ Ἐγώ, διὰ νὰ συλληφθῇ δι' αὐτῶν ὅ,τι ἀναιρεῖ τὰς λογικὰς κατηγορίας. «Ὅ,τι αἰσθάνομαι, εἶναι τὸ αἰσθητό μου· ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι, εἶναι ἡ ἀντίληψίς μου· ὅ,τι θεωρῶ, εἶναι ἡ θεώρησίς μου· ὅ,τι παριστάνω, εἶναι ἡ παράστασίς μου· ὅ,τι σκέπτομαι, εἶναι ἡ σκέψις μου· ὅ,τι εἶναι ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεώς μου, ἀπεδείχθη ἀκριβῶς δι' αὐτὸ ὡς περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου, ὡς στοιχεῖον τῆς ὑποκειμενικότητός μου, ὡς κατάστασις τοῦ ψυχικοῦ ἐσωτερικοῦ μου. Ἡ συνείδησις δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐσωτερικότητός μου, δὲν δύναται νὰ ἐκταθῇ πέραν τῶν ὀρίων τῆς ἰδανικῆς σφαίρας τῆς καὶ νὰ προτείνῃ κεραίας, διὰ νὰ <ψηλαφίση> ὅ,τι τὴν ὑπερβάλλει»³¹⁷.

Πιστὴ εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην, ἡ Φιλοσοφία τοῦ 20. αἰῶνος ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐκφρασιν τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ πνεύματος ὡς πεπερασμένου. Ἴσως οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐποχὴ ἐπέδειξε τοσαύτην ἐπιμονὴν καὶ ἐνεργητικότητά πρὸς αὐθυπέρβασιν, ὅσην καταβάλλει ἡ παρούσα καὶ ἴσως οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐποχὴ, ὡς ἡ σύγχρονος, ὑπῆρξε τόσον σύμφωνος εἰς τὴν θεώρησιν τῆς αὐθυπερβάσεως ὡς ἀνεπίκτου. Ἡ ἀρνητικὴ αὕτη, ἐν σχέσει πρὸς πᾶν, ὅ,τι δύναται καὶ ὀφείλει νὰ νοηθῇ ἐπέκεινα τοῦ ὄντος καὶ νοῦ, φιλοσοφία ἐκφράζει τὴν βαθυτέραν ἴσως ἐρμηνείαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας. Ἡ ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἐννοίαν τοῦ ὄρου <ἀποφατικῆς> αὕτη τάσις, «εἰς τὴν εἰσπνοὴν καὶ ἐκπνοὴν τῆς *facies Dei abscondita*»³¹⁸ κινουμένη καὶ ἀναιροῦσα τὴν ἀρχὴν τοῦ Θεομορφισμοῦ τῆς φύσεως καὶ τὸ κῦρος τῆς μεθό-

α. «Βλέπεις, κατὰ ταῦτα, ὅτι πᾶσα γνώσις εἶναι μόνον γνώσις σου τοῦ ἰδίου καὶ ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θεωρεῖς ὡς συνείδησιν τοῦ ἀντικειμένου, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ μία συνείδησις ἐνὸς ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον σὺ ἔθεσες ἀναγκαστικῶς, συμφώνως πρὸς ἐσωτερικὸν νόμον τῆς σκέψεώς σου»³¹⁴α. Ἡ σκέψις εἶναι ἡ πηγὴ παντὸς εἶναι»³¹⁴β.

* Πρβλ. κατωτέρω κεφ. «Ἡ Γένεσις», σ. 175 κ. ε.

δου <analogia entis>, αποτελεί τὸν κατ' ἐξοχήν χαρακτήρα τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ παρόντος.

Ἡ περὶ Θεοῦ ἀντίληψις τῆς νεωτέρας κριτικῆς σκέψεως θὰ ἡδύνατο νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: Ἡ σκέψις εἶναι ἔκφρασις καὶ τεκμηρίωσις τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι διὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐννοιολογικῆς συλλήψεως τῆς προϋπαθέσεώς της ἡ σκέψις αὐταπατάται, νοοῦσα ἑαυτὴν ὡς ἀπροϋπόθετον*. Ὁ περιορισμὸς τῆς σκέψεως διὰ τῆς φύσεώς της εἶναι τὸ πεπρωμένον τῆς σκέψεως³²³. Πᾶν νόημα καὶ ἰδεατὸν εἶναι ἔκφράζει τὴν πεπερασμένην ὑποκειμενικότητα εἰς τὴν πρὸς αὐθυπέμβασιν τάσιν της³²⁴. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ ὑπερβάλῃ ἑαυτό, νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα κυκλοφορεῖ ἐντὸς ἑαυτοῦ, αἱ δὲ ἐννοιαί, τὰς ὁποίας φέρει εἰς τὴν ἐκάστοτε ἐπιστροφὴν του, εἶναι ἡ αὐτοσυνειδήσις του, ἡ ὁποία πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως δὲν ὑπῆρχε, διότι ἡ πορεία ὑπῆρξεν ἡ γένεσις της³²⁵. Αὐτὴ ἡ δυναμικὴ ιδιότης τῆς πρὸς ἑαυτὸ ἐπιστροφικῆς τάσεως (das Auf-sich-selbst-intentional-zurückbezogen-sein)³²⁶ εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ὑπερβατισμοῦ τοῦ πνεύματος, τῆς δυναμικότητος τῆς πεπερασμένης συνειδήσεως. Τὸ πνεῦμα ἀναφέρεται πρὸς ἑαυτὸ καὶ τρόπον τινὰ αὐτοδιχάζεται καὶ δημιουργεῖ ἐντὸς του μίαν σχέσιν. Κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ ἐν ἀδιαίρετον Ἐγὼ, τὸ ὁποῖον μεγαθύνει καὶ προβάλλει ἑαυτὸ εἰς τὴν ὀθόνην τοῦ Ἐπέκεινα καὶ ἐκλαμβάνει τὴν ἐπιμηκυνθεῖσαν αὐτοπροβολὴν ὡς τὴν κατ' ἐξοχήν ἀντικειμενικὴν φύσιν του. Τὸ Ἐγὼ τοῦ Ἐπέκεινα ὅμως εἶναι ἐν φάσμα, τὸ δὲ ὑπαρκτικὸν Ἐγὼ καταγίνεται εἰς <ἑαυτοπερισκόπησιν> (Sichumsehen)³²⁷. Ἡ πεποίθησις, ὅτι τὸ πνεῦμα διαθέτει τὴν ἰκανότητα νὰ ὑπερβάλῃ τὴν ὄντικὴν φύσιν του καὶ νὰ ἴδῃ πέραν τοῦ κόσμου, εἶναι μία ἐντελῶς <ἐκ τοῦ ἀέρος> ληφθεῖσα petitio³²⁸. Ἡ εἰς ἄπειρον ἀναγωγὴ τοῦ χωροχρονικοῦ πέρατος δηλοῖ οὐχὶ τὴν ἀπειροποίησιν, ἀλλὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ πέρατος. Ἄπειρος ἐναλλαγὴ τοῦ πεπερασμένου εἶναι ὁ χαρακτήρ παντὸς ὑπερβατισμοῦ.

Ἐὰν σήμερον, ὡς ἄλλοτε, ἡ Γνωσεολογία πιστεύῃ, ὅτι «ὥσπερ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φῶς ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων» α³²⁹, κατὰ μείζονα λόγον ἡ φιλοσοφικὴ Θεολογία ὀφείλει νὰ πιστεύῃ, ὅτι ὁ ὑπεραισθητὸς Θεὸς ὑπέρκειται πάσης γνώσεως. Ἡ ὑπερπραγματικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς σκέψεως εἶ-

* Τὴν κατωτέρω ἀναπτυσσομένην φιλοσοφίαν οἱ ὁπαδοὶ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας χαρακτηρίζουν «Agnostizismus, Immanentismus³¹⁹, Finitismus³²⁰: Φιλοσοφίαν τοῦ Πεπερασμένου»³²¹, τοὺς δὲ ἀντιπροσώπους της «ἰδεαλιστὰς τοῦ Ἐνθάδε»³²². Ἡ φιλοσοφία αὕτη εἶναι ἀντίθετος τῶν ἀπόψεων τῆς Καθολικῆς Θεολογίας.

α. «Τὸ φαινομενικῶς ἐγγύτατα κείμενον καὶ γνωστότατον δεικνύει εἰς ἐγγυτέραν παρατήρησιν ἐν ἀσυλλήπτως κινεματωδῶδες πρόσωπον»^{330α}. «Ὅσον βαθύτερον εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν διεισδύει ἡ γνῶσις, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ πείθεται, ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου κείται τὸ εἰς αὐτὴν ἐγγύτατον, ἀποκρύπτεται τὸ βαθύτατον καὶ ἀνυπέμβλητον ἀδιανόητον»^{330β}.

ναι τὸ αἰνιγμα τῆς σκέψεως κατ' ἐξοχὴν ³³¹. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν καὶ συγχρόνως ὑπερεμπειρικός, ἄρσις καὶ τοῦ a priori καὶ τοῦ a posteriori, ἡ σκέψις δύναται ἀπλῶς νὰ σκέπτεται τὴν ἐντὸς τῆς ὑπερβατικότητα, χωρὶς νὰ τὴν προικίζη διὰ τῶν βιωμάτων τῆς ³³². Ἀπολυτοποίησις τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἐμπειρίας σημαίνει αὐτεπανάληψιν ἀνευ ἀντικρύσματος, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τέλειος, μεγέθυνσις τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀσύλληπτος, ἄρσις τοῦ κόσμου ³³³.

Τὰ λογικὰ κατηγορήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ λόγου ὑπὲρ λόγον λόγον τοῦ λόγου, εἶναι ἄλογα ³³⁴. Ὅσακις ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς νοητός, πρόκειται περὶ μιᾶς αὐταπάτης τῆς σκέψεως, περὶ μιᾶς λογικοποιήσεως τοῦ ὑπερλογικοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅταν θεωρῆται εὐλογος καὶ λογικός, τότε ἀπουσιάζει ἐκ τῆς λογικῆς. Ἀντὶ νὰ παραστήσῃ τὸν ἀπόντα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἐπιστητοῦ Θεόν ³³⁵, αὐτοπαριστᾷ ἢ σκέψις ἑαυτὴν, διότι, πρὸ τῆς ὑπεραντικειμενικῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ, ἡ αὐτεπανάληψις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιμονῆς τῆς. Ἡ συνείδησις τῆς οὐτοπίας συνεπάγεται ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεπαρκείας τῆς νοήσεως ³³⁶ α νὰ συλλάβῃ τὸν ὑπὲρ ὕλην καὶ πνεῦμα ἱστάμενον Θεόν ³³⁷. Ἡ σκέψις ὀφείλει νὰ παύσῃ μεταθέτουσα ἑαυτὴν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιστρέφουσα ἐκεῖθεν ὡς Θεός, διότι ἡ φύσις τῆς εἶναι ἢ αὐτοκατάφασις ³³⁸. "Ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῆ, εἶναι μόνον οἱ <πρόποδες> τῆς Θεότητος, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν ὑψοῦται ὄρος μυστηρίου ³³⁹ α, ἡ φύσις τοῦ ὁποῖου ἀναιρεῖ τὴν ἀντικειμενικότητα πάσης θεωρίας, ἐνοράσεως, ἀναλογίας ³³⁹ β, σκέψεως, θελήσεως καὶ πίστεως ³⁴⁰. Ἡ σκέψις, ἀποδίδουσα τὰς κατηγορίας τοῦ κόσμου εἰς τὸν Θεόν, κατασκευάζει ἓνα mundum fabulosum ³⁴¹, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑποκατάστατον τῆς ὑπερβατικότητός του ³⁴², ἐν «πέπλον» τοῦ Ἄγνωστου ³⁴³, ἐνῶ κύριον θέμα τῆς παραμένει ἢ διαπραγματεύσεις τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς πραγματικότητος καὶ ἢ ἀντίληψίς του ὡς ὑπερπραγματικοῦ ³⁴⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι ἢ ἀπόλυτος «ὀροθετικὴ ἐννοία ³⁴⁵ (Grenzbegriff) καὶ σκέψις ³³⁶ β (Grenzgedanke), ἢ ἐσχάτη ὀροθεσία» ³⁴⁶ (ultimate limitation), τὸ ὑπερβατικὸν «ὄριον τῆς γνώσεως» ³⁴⁷ (notion-limite) καί, ἐπομένως, ὡς «προϋπόθεσις παντὸς ὀρισμοῦ» ³⁴⁸, ἀδιανόητος καὶ ἀνέκφραστος. «Δυνάμεθα μόνον νὰ ἱστάμεθα πρὸ τῆς κλειοτῆς πύλης τῆς αἰωνίας Δυνάμεως. Ἄλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἀνοίγει. Εὐρίσκει μόνον νέας πύλας, θύρας καὶ καθρέπτας. "Ὅ,τι βλέπει εἰς τοὺς καθρέπτας εἶναι πάντοτε μόνον ὁ ἴδιος. Ἡμεῖς ὅμως δὲν ὑπομένομεν πλέον νὰ διαρρηγνύωμεν εἰς τὸ μέλλον πύλας ³⁴⁹ α. Μὲ βαθεῖαν συγκίνησιν ἱστάμεθα πρὸ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ. Ὅλος ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος μας τὸν ποθεῖ καὶ τὸν φωνάζει καὶ δὲν τὸν εὐρίσκομεν. Ὅπουδῆποτε ἀναβλέπομεν, δὲν τὸν ἀνακαλύπτομεν. Ὅσονδῆποτε μακρὰν καὶ ἂν στείλωμεν τὴν φωνὴν μας, δὲν τὸν φθάνομεν. Ὅσον ὑψηλὰ καὶ ἂν ὑψώσωμεν μὲ πόθον τὰς χεῖράς μας, δὲν τὸν θί-

γομεν. Ὑποχώρησις εἶναι ἡ οὐσία του καὶ καλύπτρα ὑπὲρ καλύπτραν τὸ πρόσωπόν του»³⁴⁹ β.

Ἐκεῖνος ὅμως ἐκ τῶν παρόντων φιλοσόφων, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσει συστηματικῶς τὸ ναυάγιον (Scheitern) τῆς σκέψεως πρὸ τοῦ ἐννοιολογικοῦ καθορισμοῦ τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ, εἶναι ὁ εἰς Βασιλείαν τῆς Ἑλβετίας διδάσκων, σημαντικώτατος ἐκπρόσωπος τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς σκέψεως, Karl Jaspers. Ὅλαι αἱ παραστάσεις τῆς ἱστορικῆς θεολογικῆς Φιλοσοφίας εἶναι, κατὰ τὸν Jaspers, καλύπτρα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐντολή <οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον> ὀφείλει νὰ καταδείξῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερβάλλει πᾶσαν παράστασιν. Ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὁμοιώματα εἶναι μῦθοι καὶ δεισιδαιμονίαι, ἐφ' ὅσον ἐκλαμβάνονται ὡς εἰκόνες τοῦ Θεοῦ³⁵⁰. Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀδιανόητον παραμένει εἰσέτι ἀδιανόητον³⁵¹ καὶ διαφεύγει τὴν συνείδησιν, ὅτι ἡ ἐγγύτης καὶ διόρασις τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς μὴ ἀπεικονίσεως (Bildlosigkeit)³⁵². Καθ' ἣν στιγμὴν ἀφίνω τὸ εἶναι* ν' ἀνέλθῃ εἰς τὴν σκέψιν, ἀπολυτοποιῶν ἐν εἶδος κοσμικοῦ εἶναι, ἡτοὶ κατηγορίας, ὡς ὕλην, ἐνέργειαν, πνεῦμα ἢ ζωὴν, ἡ ὑπερβατικότης ἐξαφανίζεται³⁵⁴ α, διότι οὐδὲν συνειδητὸν «εἶναι» εἶναι τὸ εἶναι³⁵⁴ β. Ἡ πραγματικότης τῆς Ὑπερβατικότητος δὲν εἰσχωρεῖ εἰς τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν³⁵⁵. Ἡ Θεότης ἀναγγέλλεται πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἀλλὰ διαφεύγει πάσης ἐξαντικειμενίσεως³⁵⁶. Ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ ἀνακοινοῦται κρυπτογραφικῶς³⁵⁷ διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς κρυπτογραφικὴ τῆς γραφῆς³⁵⁸ (Chiffreschrift), κατ' οὐσίαν ὅμως παραμένει καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ὁ ὁμιλῶν ἀνερμήνευτος, ἀλλ' ἡ συνείδησις τοῦ ἀνερμηνεύτου εἶναι ἡ ἄνευ πραγματικοῦ περιεχομένου ἀντίληψις μιᾶς πραγματικότητος, τῆς ὁποίας ἡ οὐσία ἐγκείται εἰς τὴν ἄρσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ὁποία μόνον ὑπὸ μιᾶς ἀφιλοσοφήτου, ἀπλοϊκῆς πίστεως πραγματοποιεῖται³⁵⁹. Ἀποστολὴ τῆς διανοίας δὲν εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία θὰ ἐσήμαινεν ad infinitum ἀναγωγὴν τῆς στενότητος τοῦ κόσμου³⁶⁰, ἀλλ' ἡ ἄμυνα πρὸ τῆς κηλιδώσεως τῆς ιδέας ὑπὸ τῆς ψευδοῦς σκέψεως, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ τὸν σύρῃ εἰς κατηγορίας, εἰκόνας καὶ σχήματα λόγου³⁶¹. Ἡ προσπάθεια τῆς σκέψεως νὰ παραστήσῃ τὴν ὑπερβατικὴν ὑφὴν τοῦ Ἐνός, διὰ τοῦ συμβατικοῦ περιεχομένου τῆς, κατακερματίζει ἐντὸς τῆς τὸν Ἐνα εἰς τὴν μορφήν τῆς πολλότητος³⁶², τὸν σχετικοποιεῖ καὶ τὸν ἀφομοιοῖ πρὸς τὴν φύσιν τῆς, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ τὸν περιβάλλῃ διὰ τῆς λογικότητός τῆς. Ἡ ἀντίληψις αὕτη σημαίνει ἰδιοποίησιν τῆς ἑτερότητος τοῦ Ὑπερβατικοῦ, προσαρμογὴν εἰς τὴν φύσιν τοῦ λόγου, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐκεῖνος παραμένει μακρὰν, ἐπέκεινα σφετερισμοῦ καὶ πραγματώσεως, κρυφὸς³⁶³ α καὶ ἀνώνυμος³⁶³ β, οὔτε εἰς

* Οἱ ὅροι «εἶναι» (Sein), «Ὑπερβατικότης» (Transzendenz), «Συνέχον» (das Umgreifende) εἶναι termini technici πρὸς ἑκφρασιν τῆς Θεότητος³⁵³.

ἔμμεσον οὔτε εἰς ἄμεσον ἐμπειρίαν ἀνακοινοῦμενος ³⁶⁴. Καθῆκον τῆς διανοίας ἐνώπιον τοῦ Ὑπερδιανοητοῦ εἶναι ἢ αὐτοπραγματώσις τῆς ὡς προσπάθειας αὐθετερώσεως καὶ ὑπερβάσεως τῆς ἐκάστοτε ἐκφράσεώς τῆς ³⁶⁵, ἢ τάσις πρὸς γνῶσιν τοῦ Ὑπεργνωστοῦ ὡς ἀγνώστου, ἢ ὅποια συγχρόνως σημαίνει γνῶσιν τῆς γνώσεως ὡς γνώσεως ³⁶⁶, ὡς ἐρωτήσεως, ἢ ὅποια θέλει νὰ μετουσιωθῇ εἰς τὴν ἀπάντησιν, τὴν ὅποιαν προπαρασκευάζει, παραμένουσα, ὡς τάσις ἀναιρέσεως, ἀναναίρετος. Διὰ τοῦ αὐτοκαταλυτικοῦ αὐτοῦ διαλεκτικοῦ στοχασμοῦ ἀναδύεται ἐντὸς τοῦ πνεύματος μία αὐτοκαταστρεφομένη λογική, μία νόησις, ἢ ὅποια ἐπιτυγχάνει τὸν σκοπὸν τῆς, τὴν αὐθυπέρβασιν, εἰς τὴν ἀκύρωσιν τῆς διανοητικῆς λογικῆς ³⁶⁷. Ἐνῶ ὅμως ἡ σκέψις ναυαγεῖ πρὸ τοῦ εἶναι, τὸ ναυάγιον αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀπώλειαν τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἀποφασιστικὴν παρουσίαν του ³⁶⁸. εἶναι τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ εἶναι ἰδιότυπος χαρακτήρ ἢ ἐμφάνισις τῆς ἐντὸς τοῦ ἐνθάδε, ἢ βεβαίωσις τῆς παρουσίας τῆς ἐντὸς τοῦ πνεύματος, χωρὶς ἢ παρουσία αὕτη νὰ σημαίνῃ τι συγκεκριμένως, διότι ἡ οὐσία τῆς ὑπερβατικότητος εἶναι ἡ ἄρσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ πνεύματος. Ἡ διαλεκτικὴ αὕτη αὐταναιρέσις, ἢ προσπάθεια αὐτοκαταλύσεως καὶ αὐθυπερβάσεως τῆς σκέψεως, μαρτυρεῖ τὴν ὑπερβατικὴν παρουσίαν ἐντὸς τῆς ³⁶⁹. Αὕτη ἢ ἀποκάλυψις τοῦ εἶναι εἰς τὸ ναυάγιον τῆς σκέψεως, ἢ συνειδήσις τοῦ ὁποίου σημαίνει αὐτοσυνειδήσιν τῆς Φιλοσοφίας ὡς ὑπευθύνου Ἀποφατικῆς Θεολογίας ³⁷⁰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἢ τραγικότης καὶ τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως, ἢ ὅποια συνειδητοποιεῖ, ὅτι ὑψίστη ἀποστολὴ τῆς ὑπάρξεώς τῆς εἶναι ἢ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ³⁷¹ καὶ συγχρόνως, ὅτι τότε ἀκριβῶς κερδίζει τὸν σκοπὸν αὐτόν, ὅταν τὸν χάνῃ καὶ εἰς τὴν τραγικότητα ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπερβατικὴν παρουσίαν του, πρὸ τῆς νοητικῆς συλλήψεως τῆς ὁποίας ἢ χρονικὴ ὑπαρξίς τῆς ναυαγεῖ ³⁷².

Οὕτω παριστᾶ ὁ Jaspers τὸν ἀνεδαφισμὸν ὡς τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διαισθάνεται ἢ σκέψις τὸν ὑπερβατικὸν Θεόν. Ἀκριβῶς «τὸ ζωτικὸν στοιχεῖον» εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Karl Jaspers εἶναι, ὅτι «ναυαγεῖ καὶ ἀποθνήσκει» ³⁷³, καθ' ὅτι ἢ ἀναιρέσις παντὸς κατὰ συνθήκην ὑπερβατικοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὸν Ὑπερβατικὸν καὶ ἢ ἄρσις τῆς ἱστορικῆς Μεταφυσικῆς ἀναγγέλει τὴν αἰώνιαν Μεταφυσικότητα.

3. Η ΠΟΙΗΣΙΣ

Τὸ βίωμα τοῦ μυστηρίου τῆς Θεότητος συνεκλόνησεν ἀνέκαθεν, ἐκτὸς τῆς Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας καὶ τὴν Ποίησιν. Συστηματικὴ ἀποφατικὴ ποίησις, ἐν τούτοις, δὲν ἀνεπτύχθη, ἴσως διότι ἢ διαίσθησις τῆς παρουσίας ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον τοῦ συναισθήματος ὁδηγεῖ εὐκολώτερον εἰς συνομιλίαν καὶ προσευχὴν πρὸς τὸν μέγαν Ἀδελφόν, παρὰ εἰς τὴν διαπίστωσιν καὶ διακήρυξιν τοῦ ἀβασίμου τῆς γνώσεως μιᾶς ξένης καὶ ἀπροσώπου αἰτιώδους οὐσίας.

Ἡ Ποίησις ἠσθάνθη ὡς κυρίαν ἀποστολήν τῆς τῆν μεσιτείαν μεταξύ Γῆτινου καὶ Οὐρανίου, τὴν σύλληψιν καὶ προσφορὰν τοῦ Ἀγίου, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν κοινότητα* καὶ οὐχὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς φρίκης πρὸ ἑνὸς ἀχρώμου καὶ ἀσυλλήπτου κοσμικοῦ λόγου. Ἐὰν διὰ τὸν Hölderlin ἡ δυσκολία δὲν αἶρη τὴν δυνατότητα τῆς συλλήψεως τοῦ Θεοῦ 2*, ὁ Herder θεωρεῖ τὸν Θεὸν ἀπόκρυφον καὶ ἀδιανόητον 3*, ὁ Angelus Silesius ἀνόνητον 4* καὶ ἀνέκφραστον 5* καὶ ὁ Goethe ἄγνωστον καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ κόσμου συμβολιζόμενον 6*. Οὕτω καὶ ἡ ποίησις δὲν διαθέτει ὄνομα 379 περὶ τοῦ πέραν παντὸς εἰδώλου τοῦ χώρου καὶ χρόνου Θεοῦ 380, διότι τὸ πᾶν εἶναι συναίθημα 381, ἡ θεωρητικὴ ἔκφρασις τοῦ ὁποίου ὑπερβάλλει τὴν δυνάμιν τῆς καί, ἂν 7* τὸ ὑποκειμενικὸν ἰδεῶδες ὀνομάζεται συνήθως Θεός, αὐτῇ ὀφείλει, ἐν τούτοις, ἐκ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς πρὸ τοῦ ἀδιανοήτου καὶ ἀνεκφράστου Θεοῦ, νὰ σιωπᾷ καὶ νὰ μὴ τὸν χλευάζῃ διὰ τῆς θευποιήσεως τῆς γνώσεως καὶ τῆς τέρψεως 383.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐζήτησεν εἰς στενωτέραν παντὸς ἄλλου σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, εἶναι ὁ Rainer Maria Rilke. Δύο διάφοροι

* «Σ' ἐμᾶς τοὺς ποιητῆς ταιριάζει
Μέσα στὴ θύελλα τοῦ Θεοῦ
Μὲ ξέσκεπο κεφάλι νὰ σταθοῦμε,
τὴν ἀστραπὴ τοῦ Πατέρα, αὐτὸν τὸν ἴδιον,
Μὲ τὸ χέρι μας νὰ πιάσουμε
Καὶ σκεπασμένη μὲ τὸ τραγοῦδι νὰ προσφέρουμε
Στὸν λαὸ τὴν οὐράνια προσφορὰ» 374.

2* «Εἶναι κοντά,
Μὰ δύσκολα μπορεῖς νὰ πιάσεις τὸν Θεό» 375.

3* «Κρυμμένη Θεέ, τόσο κοντά καὶ δίπλα μου...
ὅταν θελήσῃ ὁ νοῦς μου, τὸ κουνουπί, νὰ σὲ πιάσῃ,
μέσα σου βρίσκει τάφο φωτιᾶς.
Ἡ κουκουβάγια προσπαθεῖ τὸ ἥλιο
μὲ τὸν νοῦ τῆς ν' ἀνιχνέψῃ κι' εἶναι τυφλή...
"Ὅσο μιλῶ, γίνεται μεγαλύτερη ἡ προσβολή» 376.

4* «Ὅσο γνωρίζεις τὸν Θεό, τόσο θ' ἀναγνωρίζῃς,
πὼς τόσο τὸ λιγώτερο μπορεῖς, τί εἶναι, νὰ ὀνομάσης» 377α.

5* «Ἀνθρώπε, τὸ εἶναι τοῦ Αἰώνιου ἂν θέλῃς νὰ ἐκφράσης,
τὴ γλῶσσα πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα ν' ἀρνηθῆς!» 377β.

6* «Σ' ἐκείνου τὸ ὄνομα, ποῦ, ἂν καὶ λέγεται τόσο συχνά,
Ἐμείνε στὴν οὐσία του πάντοτε ἄγνωστος, θὰ πῶ:
"Ὅσο μακρὰ τὸ μάτι καὶ τ' αὐτὶ κι' ἂν φτάνῃ,
Μόνο γνωστὸ θὰ βρῆς, ποῦ θὰ τοῦ μοιάζῃ.
Καὶ τὸ ψηλότερο τοῦ νοῦ σου φωτοπέταγμα
Εἰκόνας κλείνει κι' ὁμοιώματα ἐντὸς τοῦ ἑνα σωρό» 378.

7* «Αὐτὸ ποῦ ὁ καθένας ξέρει κι' ἀγαπᾷ,
Θεό, Θεὸ δικό του ὀνομάζει» 382.

έποχαι διακρίνονται εις τόν Rilke. Εις τήν πρώτην ό Θεός είναι ό «αϊτών και ανήσυχος»^{384 α}, ό «ίκέτης» και ό «βαθύτατος άπορος»^{384 β} και ό ποιητής ό πατήρ^{384 γ} και τό ένδυμα του Θεού^{384 δ}, ό όποιος χρειάζεται τήν βοήθειάν του διά νά γίνη³⁸⁵ και ώριμάση³⁸⁶. Εις τήν άλλην περίοδον ώριμάζει ό Rilke και μεταβάλλει γνώμην: «Γώρα με δυσκολίαν θά με ήκουες νά τόν όνομάζω· ύπάρχει μία άπερίγραπτος έχεμύθεια μεταξύ μας.. Ή σαφήνεια φεύγει, μεταβάλλεται, άντι τής καταχής διδασκόμεθα τήν σχέσιν και προκύπτει μία άνωνυμία, ή όποία πρέπει ν' άρχίση πάλιν ώς πρός τόν Θεόν»³⁸⁷. 'Ο Αιώνιος αύτήν τήν φοράν «δέν είναι πλέον ρήτός»³⁸⁸, «δέν θέλει νά λυγίση»³⁸⁹, είναι άπόρθητος*.

Δύο όμως άριστουργηματικοί ύμνοι, ή «Ώδή τών άγγέλων» του μεγάλου Όλλανδοϋ ποιητού του 17. αιώνος Joost van den Vondel και ό εις τόν Γρηγόριον τόν Θεολόγον αποδιδόμενος «Ύμνος» του Πρόκλου «εις Θεόν» υπερβάλλουν ώς πρός τήν ποιητικήν δύναμιν και βίωσιν του θείου Μυστηρίου, πάσαν προγενεστέραν και μεταγενεστέραν ποιητικήν έκφρασιν. Ή «Ώδή τών άγγέλων» εύρίσκεται εις τήν τραγυιδίαν του Vondel «Lucifer», γραφεΐσαν τῷ 1654, έλευθέρα δέ μετάφρασίς της έχει ώς εξής:

«Συχώρεσε, αν δέν μπορούμε
Στ' άνέκφραστο λόγια νά δώσουμε·
Εικόνες, λόγια και σημάδια, ποιός είσαι δέν έκφράζουν.
Έσύ μένεις ό ίδιος.
'Ανίσχυρος κι' αστόχαστος, μωρός και βέβηλος
των άγγέλων θάταν ό ύμνος.
Γιατί, αν όλοι έχουν όνομα, έσύ μένεις άνώνυμος.
Ποιός τάχατε μπορεί νά σ' όνομάση με τ' όνομά σου;
Ποιός προφητεύοντας τολμά νά σε γνωρίση;
Μονάχος είσαι, όποιος είσαι.
Γνωστός στον έαυτό σου· σ' άλλον κανέναν»³⁹².

«Μην πέφτεις, Θεέ, απ' τήν ισορροπία σου.
'Ακόμη κι' όποιος σ' άγαπά και τό πρόσωπό σου
γνωρίζει στο σκοτάδι, . . δέν σε κατέχει.
Ποιός μπορεί νά σε κρατήση, Θεέ; Είσαι δικός σου·
κανενός ιδιοκτήτη τῷ χέρι δέν σ' ένοχλεΐ»^{390α}.

«Όσοι σ' αναζητοϋν, σε πειρασμό σε βάζουν
κι' όσοι σε βρίσκουν, σε δένουν
στην είκόνα και στο σχήμα»^{390β}.

«Σ' έπιασε κάποιος; τόν διέρρηξες,
έμεινε ή καρδιά του άνοιχτή
κι' έσύ δέν ήσουν μέσα·
Θέλησ' ό ρήτορας νά σοϋ μιλήση;
του κόπηκ' ή πνοή: Για ποϋ τραβά ή φυγή σου;»³⁹¹.

Ὁ «Ἕμνος εἰς Θεόν» ἀποτελεῖ ἀκόμη φιλολογικὸν πρόβλημα*. Ὁπωσδήποτε, εἴτε ἀνήκει εἰς τὸν Γρηγόριον εἴτε, πιθανώτερον, εἰς τὸν Πρόκλον, ὁ Ἕμνος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς παγκοσμίου Λογοτεχνίας:

«Ὡ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;
 Πῶς λόγος ὑμνήσει σε; σὺ γὰρ λόγῳ οὐδενὶ ῥητός(α).
 Πῶς νόος ἀθρήσει σε; σὺ γὰρ νόῳ οὐδενὶ ληπτός.
 Μοῦνος ἐὼν ἀφραστός· ἐπεὶ τέκες ὅσσα λαλεῖται.
 Μοῦνος ἐὼν ἀγνώστος· ἐπεὶ τέκες ὅσσα νοεῖται.
 Καὶ πάντων τέλος ἐσσί καὶ εἰς καὶ πάντα καὶ οὐδεὶς,
 Οὐχ ἐν ἐὼν, οὐ πάντα· πανώνυμε, πῶς σε καλέσω,
 Τὸν μόνον ἀκλήϊστον; ὑπερνεφέας δὲ καλύπτρας
 Τίς νόος οὐρανίδης εἰσδύεται; Ἰλαος εἴης,
 Ὡ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;».

* Ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, εὐρίσκεται εἰς τὴν Ἀνθολογίαν τῶν Wilh. Christ καὶ M. Παράνικα³⁹³ καὶ εἰς τὴν Πατρολογία τοῦ J.—P. Migne³⁹⁴. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Ἕμνου ποικίλαι ὑποψίαι καὶ γνῶμαι ἠγέρθησαν καὶ ἐξεφράσθησαν ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα καὶ πατρότητα τοῦ. Ὁ Eduard Norden εἰς τὸ σοφὸν ἔργον τοῦ «Agnostos Theos» εὐρίσκει ἄμεσον ἐξάρτησιν πρὸς παρεμφερῆ κοπτικὸν Ἕμνον ἀγνώστου «Γνωστικοῦ» ποιητοῦ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων^{395α} καὶ παραλλήλως ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Γρηγόριος ἀνύψωσε τὸ πλατωνικὸν στοιχεῖον μὲ λόγους τοῦ Πλωτίνου^{395β}. Ὁπωσδήποτε, ἡ σχέση πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμὸν εἶναι ἄμεσος. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ἡ γλωσσικὴ συνάφεια πρὸς ἄλλους Ἕμνους τοῦ Πρόκλου ὑδηγοῦν εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι τὸν ὡς ἄνω Ἕμνον δὲν ἔγραψεν ἡ γραφὴ τοῦ Γρηγορίου. Περὶ τοῦ Πρόκλου, ὡς ποιητοῦ τοῦ «Ἕμνου εἰς Θεόν», ὁ Alb. Iahnus ἐκφράζεται μετὰ βεβαιότητος: «a Gregorio abiudicandus et Proclo attribuendus est»^{396α}. Κατόπιν φιλολογικῆς συγκριτικῆς ἐργασίας, ὁ ἴδιος συμπεραίνει: «sed utut haec sese habent nemo opinor iam dubitavit quin hic noster Hymnus ex schola Platoniorum recentiorum prodierit. Cur autem potissimum de Proclo tanquam Hymni autore cogitemus, plures causae sunt»^{396β}. Ἀπαριθμεῖ ἐν συνεχείᾳ τὰς αἰτίας, καταλήγων εἰς τὴν ἀποψιν, ὅτι ὁ Πρόκλος συνέθεσε τὸν Ἕμνον αὐτόν, διὰ τὴν θέσιν ὡς πρόλογον εἰς τὴν «Πλατωνικὴν Θεολογίαν» τοῦ. Καὶ ὑπὸ τοῦ R. Keydell θεωρεῖται ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ Ἕμνος δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Γρηγόριον³⁹⁷. Εἴτε ὁμοίως ἀνήκει, εἴτε δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Πρόκλον, ἀνοικτὸν εἰσέτι θέμα τῆς ἐρχομένης κριτικῆς, πρότυπον τοῦ Ἕμνου ὀφείλει, κατόπιν ἡμετέρας ἐρεύνης, νὰ μὴ εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Norden ὑποδεικνυόμενος κοπτικὸς Ἕμνος, ἀλλ' εἰς ἄλλος, ὁμοίος σχεδὸν Ἕμνος, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὀλυμπιοδώρου:

«Καὶ τοῦτο τὸ πρῶτον οὐδὲ ὀνόματος ἔτυχεν.
 Ὡ πάντων ἐπέκεινα, τί γὰρ πλέον ἄλλο σε μέλπω;
 Πῶς σε τὸν ἐν πάντεσσιν ὑπείροχον Ἕμνοπολεύσω;
 Πῶς σε λόγῳ μέλψαμι τὸν οὐδὲ νόῳ περιληπτόν...»³⁹⁸.

(α) Migne: ῥητόν.

ΚΡΙΤΙΚΑ

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω διεξοδικῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως συμπεραίνοντες, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἐν συνόψει τρεῖς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας: α) Ὁ Θεὸς εἶναι ἄρρητος, β) Ἡ ἀγνοία εἶναι ἡ μόνη γνῶσις τοῦ Θεοῦ, γ) Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπολύτως ἑτερον. Αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαὶ ὑπῆρξαν μέχρι σήμερον οἱ μοχλοὶ ὅλης τῆς ἀποφατικῆς σκέψεως: Τὸ *esse ipsum* ὡς *ineffabile* καὶ *valde aliud*, προσιτὸν μόνον εἰς μίαν *doctam ignorantiam*, ἐθεωρήθη τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων: *mysterium mysteriorum* καὶ ὠδήγησεν εἰς μίαν θεολογίαν, ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν θυσίαν τῆς νοήσεως (*sacrificium intellectus*), ὑπὲρ ἐνός Θεοῦ ἀπολύτως κρυφοῦ, ἀνεξιχνιάστου, ἀδιαγνώστου καὶ ἀνεκφράστου (*Deus occultus, inscrutabilis, incognoscibilis, infandus*).

α. Τὸ ἄρρητον (*deus ineffabilis*).

Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς δὲν εἶναι νοητός, ἡ πρώτη συνέπεια διὰ τὴν σκέψιν εἶναι ἡ ἐπίσχεσις τῆς ἐκφράσεως. Οὐδεὶς εἶναι εἰς θέσιν νὰ χαρακτηρίσῃ ὅ,τι ἀναιρεῖ τοὺς κοσμικοὺς χακτῆρας, ἄρα καθῆκον τῆς σκέψεως ἐναντι ἐνός «κρείττονος τοῦ λόγου»³⁹⁹ μὴ ὄντος Θεοῦ εἶναι ἡ ἄρσις καὶ τοῦ λόγου καὶ τῶν λόγων. «Πῶς οὖν ἂν ᾗ διὰ τοῦ στόματος φθέγγαιτ' ἂν τις ᾗ καὶ τῇ διανοίᾳ τὸ παράπαν λάβοι τὰ μὴ ὄντα;»⁴⁰⁰ α. Ὁ Θεὸς ὑπερβάλλει τὸ ὄν, εἶναι ἄ-λογος, ἐφ' ὅσον ὁ λόγος ὀφείλει νὰ ἔχη ἐν <τί> ὡς περιεχόμενον, διὰ νὰ εἶναι λόγος τινὸς καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ὀλιγώτερον σφαλερὰ στάσις τοῦ λόγου ἐναντι τοῦ ὑπερόντος Θεοῦ εἶναι ἡ σιωπή. «Ἄρ' οὖν οὐδὲ τοῦτο συγχωρητέον.. λέγειν μὲν [τι], λέγειν μέντοι μηδέν, ἀλλ' οὐδὲ λέγειν φατέον, ἢς γ' ἂν ἐπιχειρῇ μὴ ὄν φθέγγεσθαι»⁴⁰⁰ β. Ὡς «μὴ πρὸς τι λεγόμενος»⁴⁰¹, ὁ Θεὸς «οὐ καιρίως ἐκφρασθῆναι δύναται», διὰ τοῦτο πᾶς περὶ αὐτοῦ λόγος εἶναι «τὰ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς»⁴⁰², κατ' οὐσίαν ὁμοῦς ὁ Θεὸς νικᾷ «γλώττης δύναμιν ἀνθρωπίνης»⁴⁰³, εἶναι «ὁ μηδενὶ ὀνόματι θετῶ καλούμενος»⁴⁰⁴, ἄρα «ἄρρητος τῇ ἀληθείᾳ· ὅ,τι γὰρ ἂν εἴπῃς, τί ἐρεῖς»⁴⁰⁵, περὶ τοῦ ὁποίου ὡς μόνον «προσφυῆς ὄνομα» ἰσχύει «τὸ ὑπὲρ πᾶν αὐτὸν εἶναι πιστεῦειν ὄνομα» α⁴⁰⁶.

Τὸν «οὐδενὶ ὀνόματι κλητέον πρῶτον Θεόν»⁴⁰⁷ ἐκάλεσεν ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία διὰ πλήθους ὀνομάτων, ἐπιδιώξασα νὰ εὕρῃ ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ ἐκφράζουσαν τὸ ἀνεκφράστον. Ἡ ἀγωνία εὐρέσεως ὀνόματος ἐμφανίζεται εἰς τὸ «*De non aliud*» τοῦ Ν. Κ ο υ ζ ἄ ν ο υ, ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν θεολόγων νὰ χαρακτηρίσουν τὸν Θεὸν <κατ' οὐσίαν>, τὸν ὀνομάζει «οὐσίαν ὑπερούσιον, οὐσίαν ἄνευ οὐσίας, οὐσίαν ἀνούσιον, οὐσίαν μὴ οὔσαν οὐσίαν, οὐσίαν πρὸ οὐσίας»⁴⁰⁸ καὶ εἰς τὸ γλωσσικὸν *haecque* τοῦ Δ ι ο ν υ σ ί ο υ,

α. «Ἐν ὄνομα γνωστικὸν τῆς ἰδίας ἔχοντα φύσεως, τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πᾶν εἶναι ὄνομα»⁴⁰⁶ β.

ένθα ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς «πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος»⁴⁰⁹, ὡς «ὑπεράγαθος ἀγαθότης»⁴¹⁰ α, ὡς «αὐτοῦπεραγαθότης»⁴¹⁰ β, ὡς «ὑπέρθεος Θεότης»⁴¹⁰ α. Ἡ ἰδία ἀγωνία διακρίνεται εἰς τὸν Λύγουστινον: Θεὸς εἶναι «ἐν τι ὑψιστον πρᾶγμα.., ἐὰν ἐν τούτοις πρᾶγμα ὑφείλη νὰ λεχθῆ καὶ οὐχὶ αἰτία πάντων τῶν πραγμάτων, ἐὰν πάλιν καὶ αἰτία. Διότι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εὑρεθῆ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ν' ἀρμόζῃ εἰς τριαύτην ὑπεροχήν»⁴¹¹ α. Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄρρητος. "Ὅ,τι ὅμως ἐλέχθη ὑπ' ἐμοῦ, ἐὰν ἦτο ἄρρητος, δὲν θὰ εἶχε λεχθῆ; Καὶ οὕτω, δὲν πρέπει νὰ λεχθῆ ὁ Θεὸς ἄρρητος, διότι, ἐφ' ὅσον καὶ τοῦτο λέγεται, <κάτι> λέγεται. Καὶ ἀγνοῶ τί εἶδους διαμάχη λόγων προκύπτει, ἐφ' ὅσον, ἐὰν ἄρρητον εἶναι τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λεχθῆ, δὲν εἶναι ἄρρητον τὸ δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἄρρητον»⁴¹¹ β. Ἡ συνείδησις τῆς ἰδίας ἀντινομίας ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Κορζάνου: «"Ὅ,τι δήποτε ὀνομάζεται, εἶναι ἀσήμαντον, ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῖου τὸ μέγεθος εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῆ, παραμένει ἄρρητος. Εἶναι λοιπὸν ἄρρητος; Δὲν εἶναι ἄρρητος, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα ῥητός..»⁴¹². Παρομοίως προσεπλάθει νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἀντίφασιν καὶ ὁ Βασιλείδης: «"Ἔστι γάρ, φησί, ἐκεῖνο οὐχ ἀπλῶς ἄρρητον, ὃ ὀνομάζεται ἄρρητον γοῦν αὐτὸ καλούμεν, ἐκεῖνο δὲ οὐδὲ ἄρρητον· καὶ γὰρ τὸ οὐδ' ἄρρητον οὐκ ἄρρητον ὀνομάζεται, ἀλλ' ἔστι, φησὶν, ὑπεράνω παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου»⁴¹³.

Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, χαρακτηριζομένη «ἄρρητος»⁴¹⁴, ἀφραστος⁴¹⁵, ἀνέκφραστος⁴¹⁶, ἀφθεγκτος⁴¹⁷, ἀθέσφατος⁴¹⁸, ἀπερίγραφος⁴¹⁹, ἀπερίγραπτος⁴²⁰, ἀκλήϊστος⁴²¹, ἀλάλητος⁴²² α, ἀνεκλάλητος⁴²² β, ἀνώνυμος⁴²² γ, ἀνωνόμαστος⁴²³, ἀκατανόμαστος⁴²⁴, ἀνεκφώνητος⁴²⁵, ἀδιήγητος⁴²⁶, ἀνεκδιήγητος»⁴²⁷, δὲν εἶναι τοιαύτη: «λέγεται γὰρ οὐ πέφυκεν, ἀλλὰ μόνον εἶναι τὸ ὄν»⁴²⁸, χαρακτηρίζεται ὅμως διὰ τῶν ἀποφατικῶν αὐτῶν χαρακτήρων, πρὸς ἄρσιν παντὸς κοσμικοῦ χαρακτηριστικοῦ, λόγῳ ἀδυναμίας εὑρέσεως τοῦ καταλλήλου χαρακτηρισμοῦ — «ἀλλ' ἡμεῖς ταῖς ἡμετέραις ὠδῖσιν ἀποροῦμεν ὅ,τι χρὴ λέγειν καὶ λέγομεν περὶ οὗ ῥητοῦ καὶ ὀνομάζομεν σημαίνειν ἑαυτοῖς θέλοντες ὡς δυνάμεθα»⁴²⁹, τοῦτο γὰρ αὐτῆς ἰδιαίτατον γνώρισμα, τὸ παντὸς χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος ὑψηλοτέραν αὐτῆς εἶναι τὴν φύσιν»⁴³⁰— ἐν συνειδήσει τῆς ἀντιφάσεως, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι <Θεός>, ἀλλ' ἀπλοῦς συμβολισμὸς πρὸς ἀναζήτησιν α. Ὑψοῦται λοιπὸν ὁ Θεὸς «ὑπὲρ πᾶν ὄνομα»⁴³² α, ὡς «ἐν ἀνώνυμον μηδέν»⁴³² β καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ προσευχώμεθα «καλύτερον διὰ τῆς σιωπῆς»⁴³³, ἀναπέμποντες «σιγώμενον ὕμνον»⁴³⁴, ἐὰν καὶ τὸ «σιγῆ τὸ ἄρρητον αὐτοῦ ἀνυμνεῖν»⁴³⁵, δὲν ἦτο ἀτελές, διότι τὸ «ὑπεραρρητῶς ὑπεράγνωστον»⁴³⁶ Θεῖον εἶναι «καὶ πάσης σιγῆς ἄρρητότερον»⁴³⁷ καὶ ἐνίοτε ὁ «αἶνος αὐτοῦ ὕβρις»⁴³⁸ ἢ «κενὸς τραυλισμὸς»⁴³⁹. Ὁ διαρρηγνύων πᾶσαν ἀντικειμενικὴν ἔκφρασιν⁴⁴⁰ Θεὸς ἀναιρεῖ διὰ τῆς φύσεώς του πάντα περὶ αὐτοῦ λόγον καὶ πᾶν ὄνομα καὶ εἶναι ἀνέκφραστος. Πᾶσα ὁμιλία περὶ Θεοῦ,

α. «Non est igitur theos nomen dei, nisi ut quaeritur ab homine in hoc mundo»⁴³¹.

ὡς τοιαύτη, εἶναι πάντοτε ἄκυρος, κατὰ τρόπον, ὥστε ἐκείνη φέρει τὸν Θεὸν ἐγγύτατα πρὸς τὴν ἔκφρασιν, ἣτις κατ' ἐξοχὴν γνωρίζει ἐαυτὴν εἰς τὸν τύπον τῆς ἐκφράσεώς της ὡς ὑπερνηκηθεῖσαν καὶ ὅτι διὰ τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀκατάλληλος, θεμελιωδῶς ἀνηρέθη»⁴⁴¹. Οὕτω, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἀνεκοίνωσε τὸ «ἄρρητον τοῦ πάντων ἐπέκεινα Θεοῦ»⁴⁴² ὡς πρώτην ἀρχὴν της. *Vox faucibus haesit.*

β. Ἡ σοφὴ ἀγνοία (*docta ignorantia*).

Ἡ δευτέρα ἀρχὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἐκφράζει τὴν μόνην θετικὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν, τὴν συνειδητὴν ἀγνοσίαν. Ἡ γνῶσις τῆς ἀγνοίας ἀνήχθη εἰς ἀξίωμα ἰδίως ὑπὸ τοῦ Κουζάνου καὶ ἀνεπτύχθη εἰς τὸ ἔργον του «*Docta ignorantia*». Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, τὸν Θεὸν ἀντιλαμβανόμεθα ἀδιανοήτως, («*incomprehensibilitate attingimur*»)⁴⁴³ καὶ γινώσκομεν διὰ τῆς ἀγνοίας: «*dei cognitio per ignorantiam cognita*»⁴⁴⁴. Ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς γνώστην ἐκεῖνον, ὅστις γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ⁴⁴⁵ καὶ ν' ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ὅσον βαθύτερα εἶναι ἡ πεποίθησίς μας ὡς πρὸς τὴν ἀγνοίαν ταύτην, τόσο περισσότερο πλησιάζομεν εἰς τὴν ἀλήθειαν: «*quando in hac ignorantia profundius docti fuerimus, tanto magis ad ipsam accedimus veritatem*»⁴⁴⁶.

Τόσον τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς, ὅσον καὶ τὸν ὄρον «γινώσκουσα ἀγνοία» δὲν ἐφεῦρεν ὁ Κουζάνος. Ἡ ἔννοια εἰς μὲν τὴν Ἄπω Ἀνατολὴν ἐμφανίζεται εἰς τὰς «Ὀὐπανισάδας»: «Μόνον ὅστις δὲν τὸ γνωρίζει, τὸ γνωρίζει· ὅστις τὸ γνωρίζει, δὲν τὸ γνωρίζει»⁴⁴⁷, εἰς δὲ τὴν Ἐγγύς Ἀνατολὴν, ἀναφερομένη ῥητῶς εἰς τὸν Θεόν, ἀπαντᾶται εἰς τὸν Φίλωνα: «Μέγιστον ἀγαθὸν καταλαβεῖν, ὅτι ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός»⁴⁴⁸. Εἰς τὴν Δύσιν ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ διὰ πρώτην φοράν ἀπαντᾶται ὁ ὄρος *docta ignorantia*^{449*}. Ἡ μοναδικὴ γνῶσις τῆς ψυχῆς περὶ τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἀγνοεῖ, εἶναι ὁ τρόπος γνώσεως τῆς ἀγνοίας της: «*cuius (Dei) nulla scientia est in anima, nisi scire quomodo eum nesciat*»^α⁴⁵¹. Διὰ τοῦτο, ἡ ὁμολογία εὐσεβοῦς ἀγνοίας εἶναι προτιμότερα τῆς αὐθάδους γνώσεως: «*pia ignorantia melior quam praesumpta scientia*»^β⁴⁵³. Εἰς τὴν Δύσιν ἐπίσης, πρὸ τοῦ Κουζάνου, ἡ αὐτὴ σκέψις ἐπανελήφθη ὑπὸ τῶν

* Εἰς τὴν περίφημον «Ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Φιλοσοφίας» ὁ H. Höffding⁴⁵⁰ ὑπεστήριξε, χωρὶς νὰ παραθέτῃ τὸ χωρίον, ὅτι ὁ ὄρος παρουσιάζεται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Bonaventura (1221-1274).

α. «*Si intelligentia tibi placet, intellige quid non intelligas ne totum non intelligas*»⁴⁵².

β. «*Sit pia confessio ignorantiae magis quam temeraria professio scientiae*»⁴⁵³.

Ἰερωνύμου α, Ioannes Scoti Eriugena β, Petri Abaelardi γ και Θωμά Ἀκυζνάτου δ.

Ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἰδία ἔννοια, ἐμμέσως ἀναφερομένη εἰς τὸν Θεόν, ἐμφανίζεται ἀρχικῶς εἰς τὸν Ὠριγένην: «Ἐάν γάρ τις κατανοήσῃ τὸ πλῆθος τῶν περὶ Θεοῦ θεωρημάτων καὶ γνώσεως ἄληπτον τυγχάνον ἀνθρωπίνῃ φύσει»⁴⁵⁸ καὶ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα: «Καίτοι φασί τινες τὸν σοφὸν ἄνθρωπον πεπεισθαι εἶναι τινὰ ἀκατάληπτα, ὡς καὶ περὶ τούτων ἔχει τινὰ κατάληψιν, καταλαμβάνοντος, ὅτι ἀκατάληπτα ἔσται τὰ ἀκατάληπτα»⁴⁵⁹, ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου: «Εἶδῃσις ἄρα τῆς θείας οὐσίας, ἡ αἰσθησις αὐτοῦ τῆς ἀκαταληψίας»⁴⁶⁰, ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης: «Ἐν τούτῳ γὰρ ἡ ἀληθής ἐστὶν εἶδῃσις τοῦ ζητουμένου, ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν.. τότε γινῶναι, ὅτι ἐκεῖνό ἐστι τῇ φύσει τὸ Θεῖον, ὁ πάσης γνώσεώς τε, καὶ καταλήψεώς ἐστὶν ἀνώτερον. Τὸ δέ γε γινῶσκῃν ἦν τὸ μηδὲν περὶ αὐτοῦ τῶν ἐξ ἀνθρωπίνης καταλήψεως εἰδέναι»⁴⁶¹, ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Χρυσόστομου: «Ἔστι γὰρ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ γνώσις καὶ ἐν γνώσει ἀγνοίαν εἶναι. Τί δὲ ἐπὶ Θεοῦ; Ἐάν εἶπῃ τις... ἀκατάληπτον αὐτόν..., ἕτερος δὲ καταληπτόν. Ἄρ' οὐχ οὗτος μὲν ἐστὶν ὁ ἀγνοῶν, ἐκεῖνος δὲ ὁ εἰδώς;»⁴⁶², ἀπαντᾶται εἰς τὸν Κύριλλον Ἰεροσόλυμων: «Ἐν τοῖς γὰρ περὶ Θεοῦ μεγάλη γνώσις τὸ τὴν ἀγνωσίαν ὁμολογεῖν»⁴⁶³, λαμπρύνεται ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου: «Ἔστιν αὐθις ἡ θειοτάτη τοῦ Θεοῦ γνώσις, ἡ δι' ἀγνωσίας γινωσκομένη»⁴⁶⁴. Δι' ἀβλεψίας καὶ ἀγνωσίας ἰδεῖν καὶ γινῶναι τὸ ὑπὲρ θεῶν καὶ γνώσιν αὐτῷ τῷ μὴ ἰδεῖν μηδὲ γινῶναι· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ὄντως ἰδεῖν καὶ γινῶναι»⁴⁶⁵ καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ: «Ἀπειρον οὖν τὸ Θεῖον καὶ ἀκατάληπτον καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία»⁴⁶⁶.

Ἡ ἑορταστικὴ αὕτη ὁμολογία τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἀναγωγή της εἰς γνωσεολογικὸν ἀξίωμα σημαίνει αὐτοκατάλυσιν τῆς μεταφυσικῆς γνώσεως. Ἡ ῥιζικότης τῆς προθέσεως δὲν περιορίζει τὴν γνώσιν εἰς τὴν διάγνωσιν τῶν <κατ' ἀλήθειαν> ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰ <πρὸς δόξαν>, ἀλλ' ὀδηγεῖ διὰ τῆς γνώσεως εἰς τὴν ἄρσιν τῆς γνώσεως καὶ ἀνάγει τὴν ἄρσιν εἰς γνω-

α. «Si scias hoc ipsum, quod nescias, nonne magis tibi plus videris scire»⁴⁵⁴ α. Nonne melius est pie ignorantiam profiteri, quam temere sibi scientiam vindicare?»⁴⁵⁴ β. Scio quia me scio nescire quod nescio»⁴⁵⁴ β.

β. «(Deus) incomprehensibilis intelligitur»⁴⁵⁵ α. Cuius (Dei) ignorantia vera est sapientia»⁴⁵⁵ β.

γ. «Hoc solum de eo (Deo) sciens, qui sciri non possit ab homine. Hoc enim docere rectae Sophiae...erat»⁴⁵⁶.

δ. «Illud est ultimum cognitionis humanae de Deo, quod sciat se Deum nescire»⁴⁵⁷.

στικὴν ἀρχήν. Ἡ ἐνσυνείδητος πεποίθησις, ὅτι ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀδια-
 γνώστου ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην σοφίαν καὶ τὸ ὑψιστον καθήκον μας, ὅτι ἡ
 γνῶσις τῆς ἀγνοίας ὀφείλει νὰ ἐπιρρίψῃ μίαν προειδοποιητικὴν φρίκην εἰς τὸ
 πλαίσιον τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν^α, «τὸ πῦρ τῆς μὴ-γιγνωσκούσης γνώσεως
 περὶ Θεοῦ καὶ τῆς γιγνωσκούσης μὴ-γνώσεως περὶ τῆς κενότητος τῆς ὑπάρ-
 ξεώς μας»⁴⁶⁸, ὡς θεμελιώδης γνῶσις τῆς Θεολογίας, ὀδηγεῖ τὴν γνῶσιν εἰς
 καταπάλαισιν ἑαυτῆς πρὸς θετικὴν γνῶσιν τῆς ἀπολύτως ἀγνώστου Ἀρνή-
 σεως, εἰς μίαν λιτότητα, ἡ ὁποία διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀποφάσεων ἐπιδιώκει τὴν
 καταφατικὴν γνῶσιν τοῦ Ἀγνώστου, τελικῶς τὴν γνῶσιν, μετῆμφισμένην
 εἰς ἀγνοίαν. Ἡ ἀγνοία αὕτη δὲν εἶναι ἀτέλεια, «ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ τελειότης»,
 δὲν εἶναι προβληματισμός, «ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ βεβαιότης», δὲν εἶναι οὐτοπία,
 «ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ πραγματικότης τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», οὐχὶ ὡς ὑποχωρη-
 τικὴ παραίτησις πρὸ τοῦ ἀδυνάτου, ἀλλ' ὡς αποφασιστικὸς καθορισμός «τῆς
 γνώσεώς μας περὶ Θεοῦ»⁴⁶⁹. Ἐὰν ἡ ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθῆς
 γνῶσις, ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι τελικῶς γνῶσις τῆς ἀκαταληψίας του»⁴⁷⁰. Αὕτη
 ἡ διαλεκτικὴ πολικότης γνώσεως-ἀγνοίας, ἡ ὁποία ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς γνώσεως
 πρὸς ἀκύρωσιν τῆς γνώσεως καὶ θεωρεῖ τὴν ἀκύρωσιν ταύτην προϋπόθεσιν
 τῆς γνώσεως, εἶναι μία ἰδιότυπος σκέψις, χαρακτηριστικὴ ὅσον οὐδεμία ἄλλη
 τῆς βαθύτητος τῆς αὐτοπεποιθήσεως τῆς γνώσεως. «Ἡ ὑπερβατικὴ σκέψις,
 ἡ ὁποία θὰ ἤθελε νὰ βεβαιωθῇ διὰ τὸ εἶναι τῆς Ὑπερβατικότητος, θέλει ὡς
 σκέψις νὰ ἐπιτελέσῃ μίαν μὴ-σκέψιν. Συγκρατεῖται εἰς τὴν διαλεκτικὴν ταύ-
 την, ἐφ' ὅσον παραμένει ἀληθῆς καὶ δὲν σύρει τὸ εἶναι τῆς Ὑπερβατικότητος,
 ὡς προϊόν σκέψεως, εἰς τὴν ἐνυπαρξίαν, οὔτε χάνεται ἄσκεπτος εἰς ἀπλὴν συναί-
 σθησιν ἐνὸς εἶναι. εἶναι μία συνεχῶς ἀνακαινιστικὴ αὐθυπέρβασις τῆς σκέ-
 ψεως εἰς μίαν δυνατότητα ἐνὸς-μὴ-σκέπτεσθαι (Nichtdenkenkönnen),
 οὐχὶ μόνον ὁ ὑπερβατισμὸς ἐνὸς νοητοῦ εἰς τὸ ἀδιανόητον, ἀλλ' ἡ σκέψις, ἡ
 ὁποία ἐνταῦθα αὐταναιρεῖται: μία μὴ-σκέψις..., ἡ ὁποία δὲν σκέπτεται <κάτι>
 καὶ ὅμως σκέπτεται. Αὕτη ἡ αὐτοκαταλυτικὴ διαλεκτικὴ εἶναι μία ἰδιότυπος
 σκέψις, χωρὶς νόημα δι' ἐμέ, ἐφ' ὅσον ἀντικειμενικότης καὶ καθόρασις παρα-
 μένου μόνον ὅρος ἐνὸς νοήματος, οὐσιαστικὴ ὅμως πρὸς διαφώτισιν τῆς φιλο-
 σοφικῆς μου συνειδήσεως τοῦ εἶναι»⁴⁷¹. Οὕτω, ἡ δευτέρα ἀρχὴ ἐξέφρασε
 τὴν αὐθυπέρβασιν: τὴν αὐτοἀρνήσιν τῆς σκέψεως ὡς αὐτοβεβαιώσιν της.

γ. Ἡ ἀπόλυτος ἑτερότης

(A n u a n t e β α - A l i u d v a l d e - D a s g a n z A n d e r e).

Διὰ τῆς τρίτης βασικῆς τῆς ἀρχῆς, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία χαρακτη-
 ρίζει τὸν Θεὸν ὡς «τὸ ἀπολύτως Ἕτερον»⁴⁷². Ὁ ὅρος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ με-

α. «The knowledge of ignorance may well be the first warning note sending its premonitory shudder through the frame of human values»⁴⁶⁷.

γάλου θρησκευολόγου Rudolf Otto και, εν συσχετισμῷ πρὸς τὸν ὄρον τοῦ ἰδίου «das Numinose»*, χαρακτηρίζει τὸ Θεῖον ὡς ἓν «μὴ-πρᾶγμα (Unding)», ἓν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον «κυριολεκτικῶς δὲν ὑπάρχει», διότι «δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῆς πραγματικότητός μας, ἀλλ' εἰς μίαν ἐντελῶς διάφορον»⁴⁷³ β πάσης γνωστῆς καὶ ἐπέκεινα παντὸς προσδιορισμοῦ. Ἡ ἐννοια αὕτη, ἐν τούτοις, εἶναι ἡλικίας ἄνω τῶν 2.500 ἐτῶν, ἐμφανισθεῖσα εἰς τὰς Ἰνδίας ὡς «Α-νυαντ εβαν»⁴⁷⁴ («Ἔτερον παντελῶς»); «Οὐχὶ μόνον εἶναι διάφορον παντὸς γνωστοῦ, ἀλλ' ἀκόμη ὑπὲρ πᾶν ἄγνωστον»⁴⁷⁵. Εἰς τὴν Εὐρώπην παρουσιάζεται πρὸ 16 αἰώνων εἰς τὰς «Ἐξομολογήσεις» τοῦ Αὐγουστίνου, ὡς «aliud valde»^α (πάνυ ἕτερον).

Εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπολύτως διαφόρου παντὸς γνωστοῦ, συμφωνοῦν, κατὰ παράδοξον τρόπον, σύγχρονοι ἀντιπρόσωποι καὶ τῆς Προτεσταντικῆς καὶ τῆς Καθολικῆς Θεολογίας. Οὕτω, κατὰ τοὺς πρώτους, «ὁ Θεὸς εἶναι ὀριστικῶς καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν, ὁ Ἄλλος, ὁ Ξένος⁴⁷⁸ α, ὁ ἀπολύτως Ἔτερος⁴⁷⁸ β. Οὐδεμία ὑπέρβασις λαμβάνει χώραν μεταξὺ φυσικοῦ καὶ Θεοῦ· μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο χαίνει ἡ ἀπόλυτος ἄβυσσος. Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι μεγαλυτέρα πάσης ἄλλης διαφορᾶς, ἡ ὁποία ἄλλως ὑπάρχει· εἶναι ἡ ἀπόλυτος διαφορὰ οὐσίας. Ὁ ἄνθρωπος μένει πάντοτε εἰς ὅ,τι τὸν καθιστᾷ ὅμοιον τοῦ Θεοῦ, εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπολύτως ἀνόμοιός του»⁴⁷⁹. Καὶ κατὰ τοὺς δευτέρους, ὁ ἄνθρωπος εἶναι «τὸ ἕτερον-πρὸς-τὸν-Θεόν»⁴⁸⁰, ὁ ὁποῖος «δὲν εἶναι μόνον μεγαλύτερος ἢ καλύτερος ἢ ὠραιότερος, ἀλλὰ διάφορος⁴⁸¹. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδιαιτέρον μυστήριον τοῦ Θεοῦ Ἔστι. Εἰς τὸ μυστήριον αὐτὸ ὁμιλεῖ ἡ ἰδιαιτέτη ἑτερότητος τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μυστήριον τῆς Δημιουργίας»⁴⁸².

Κατ' ἀκολουθίαν, περὶ τοῦ πάντη ἑτέρου Θεοῦ εἶναι δυνατὸς μόνον ὁ λόγος: Θεὸς=Θεός, «ὡς ἔκφρασις τοῦ ἀδυνατοῦ ἐνὸς οὐσιώδους καθορισμοῦ διὰ τινος ἄλλου, πλὴν Αὐτοῦ τοῦ ἰδίου»⁴⁸³ 2*, διότι «τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ»⁴⁸⁵ καὶ, ἐπομένως, ἀποκλειστικὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτογνωσία του καὶ μοναδικὴ ἀπάντησις εἰς τὴν περὶ τῆς οὐσίας του ἐρώ-

* Ἐκ τοῦ λατινικοῦ numen=ὑπερφυσικὸν ὄν ἀπροσδιορίστου παραστάσεως⁴⁷³ α.

α. «Intravi in intima mea...et vidi...supra mentem meam lucem incomutabilem, non hanc vulgarem et conspicuam omni carni...Non hoc illa erat sed aliud, a l i u d v a l d e, ab istis omnibus»⁴⁷⁶. Πρβλ.: «Domine Deus meus...dic desideranti animae meae q u i d a l i u d e s, quam quod vidit...?»: Anselmus⁴⁷⁷.

2* Πρβλ. τὴν ἀπάντησιν τοῦ Luc. Vanini πρὶν ἢ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως: «Μὲ ἐρωτᾶτε, τί εἶναι ὁ Θεός. Ἐὰν ἐγνώριζον, θὰ ἔπρεπε νὰ ἤμην Θεός, διότι οὐδεὶς γνωρίζει τὸν Θεὸν ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ»⁴⁸⁴.

τησιν ἢ ἀπάντησις, τὴν ὁποῖαν ὁ ἴδιος ἔδωσεν: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν»^{486*}, 2*.

Αἱ τρεῖς ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαι βασικαὶ ἀρχαὶ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἰσχύουν ὡς προϋποθέσεις τῆς ἄρσεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ συνόλου τῶν κο-

* Λόγω τῆς ὄντολογικῆς σημασίας, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησαν οἱ ὄροι Ὡν - ὄν, Εἶναι εἰς τὴν νεωτέραν Φιλοσοφίαν, ἐπιχειρεῖται ἀκριβεστέρα ἐρμηνεῖα τῶν ἐβραϊκῶν λέξεων τῆς ἀπαντήσεως **אֵינִי אֵשׁ אֲשֶׁר אֵינִי** (aehe yiaeh aschier aehe yiaeh) ὡς ἐξῆς: «Εἶμαι αὐτός, ὁποῖος εἶμαι — θὰ εἶμαι αὐτός, ὁ ὁποῖος θὰ εἶμαι — θὰ εἶμαι αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶμαι»⁴⁸⁷.

2* Ἐνταῦθα ἀναφύεται τὸ δογματικὸν πρόβλημα τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ»⁴⁸⁸ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ διαπραγματεύσις τοῦ ὁποίου δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην. Ὅπωςδήποτε, ὀφείλει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ περὶ Θεοειδεῖας διδασκαλία καθορίζει τὴν μοῖραν πάσης χριστιανικῆς Θεολογίας καὶ ὅτι ἡ ὅλη διαμάχη μεταξύ Προτεσταντισμοῦ καὶ Καθολικισμοῦ ἔχει ἐνταῦθα τὰς ρίζας τῆς⁴⁸⁹. Ἱστορικῶς πρέπει ν' ἀναφερθῇ, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς οὐσιαστικῆς καὶ μωρφολογικῆς σχέσεως μεταξύ Θεοῦ καὶ Ἀνθρωπίνου ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, τὴν τοῦ **Ξενοφάνους**, εἰς τὴν ὁποῖαν διὰ πρώτην φοράν πᾶσα ἐννοία ἀνθρωπομορφισμοῦ τοῦ Θεοῦ ἢ Θεομορφισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου γελοιοποιεῖται: «Ἄλλ' εἰ χεῖρας ἔχον βόες (ἵπποι τ') ἢ λέοντες / ἢ γράψαι χεῖρες καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες / ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι βόες δὲ τοῖς βουσὶν ὁμοίας / καὶ (κε) θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν / τοιαῦθ' οἶόν περ καὶ οἱ δέμας εἶχον (ἕκαστοι)»⁴⁹⁰. Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐκφράζεται ὁ Spinoza: «Τὰ κατηγορήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπον τέλειον, τόσον δυσκόλως δύνανται ν' ἀποδοθοῦν καὶ προσγραφοῦν εἰς τὸν Θεόν, ὡς ἐὰν ἀπεδίδομεν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα τελειοποιοῦν τὸν ἐλέφαντα καὶ τὸν ὄνον, εἰς τὸν ἄνθρωπον»^{491α}. Ἐὰν τὸ τρίγωνον κατεῖχε ἰκανότητα ὁμιλίας, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἔλεγεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν τρίγωνον καὶ ὁ κύκλος, ὅτι ἡ θεία φύσις εἶναι κατ' ἐξοχὴν κυκλωτερῆς»^{491β}. Παρεμφερῆ εἰρωνεῖαν, κατακρίνων τὴν Θεολογίαν τοῦ Schelling, διατυπώνει ὁ Eschenmayer: «Ὁ κάτοικος τοῦ Ἡλίου θὰ ἔπρεπε νὰ μειδιᾷ, ἐὰν ἐμάνθανεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ «μισοκαμμένο πιάτο», Γῆ ὀνομαζόμενον, ἐκόμπαζεν ὡς αὐτόχρημα εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἡμεῖς θὰ ἐγελῶμεν, ἐὰν ἡ φιλοσοφία τῶν σκωλήκων... ἔφθανεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ θεωρήσῃ τοὺς σκωλήκας εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου»⁴⁹².

Κατὰ τῆς Θεοειδεῖας τοῦ Ἀνθρώπου, νοσημένης ὡς σχέσεως οὐσίας, ἐπιτίθεται ἐκ συστήματος ἡ Διαμαρτυρομένη Θεολογία, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐκπληροῦται πλήρως ἡ προφητεία τοῦ Μεφιστοφελῆ⁴⁹³. Ἡ Θεολογία αὐτὴ χαρακτηρίζει τὴν ὑπὸ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑποστηριζομένην ἀναλογίαν μεταξύ Θεοῦ καὶ ὄντος ὡς «ἐφεύρεσις τοῦ Ἀντιχρίστου»⁴⁹⁴, θεωροῦσα τὸ ἀπείκασμα τοῦ Θεοῦ ὡς πρωταρχικὴν καὶ ἀποκλειστικὴν δυνατότητα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ⁴⁹⁵. Ἡ διάστασις μεταξύ Καθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν προβληματικῶν ἐννοιῶν *imago* καὶ *similitudo*, εἶναι ἀπόρροια τῆς διαφορᾶς τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Διὰ μὲν τὴν Καθολικὴν πίστιν *Deus non creditur sed scitur*, διὰ δὲ τὴν Διαμαρτυρομένην πεποιθήσιν *Deus non scitur sed creditur*. Ὁ Προτεσταντισμὸς ὑπῆρξε καὶ παραμένει εἰς τὰς βασικὰς του πεποιθήσεις «ἀντιδιανοητικός»⁴⁹⁶.

Ἡ ὅλη διαμάχη στηρίζεται ἐπὶ τῆς διαφορᾶς **εἰκόνας** καὶ **ὁμοιώσεως**, ἥτις διακρίνεται ἤδη ὑπὸ τοῦ **Εἶρηναίου**⁴⁹⁷, παρέχουσα ἔκτοτε ἀφορμὴν ποικίλου ἐρμηνείας κατὰ καιροὺς καὶ πρόσωπα καὶ εὐκόλως προσαρμοζομένη πρὸς ἄλλας ἀρχάς. Ἀποφατικῶς ἐρμηνεύει τὸ χωρίον ὁ **Γρηγόριος Νύσσης**, θεωρῶν τὸ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» ὡς ἐνδειξὴν «ἀκαταληψίας καὶ ἀσαφείας καὶ ἀδηλίας» τοῦ «ἀνωνόμου καὶ ἀγνωρίστου καὶ ἀκαταλη-

σμικῶν χαρακτηῶν*. Οὕτω, ἀποκλείονται τοῦ Θεοῦ γενικῶς αἱ ἔννοιαι: "Ὄν α, οὐσία β, εἶναι γ, ζωὴ δ, κίνησις-στάσις ε, βούλησις στ, δύνამις-ἐνέργεια ζ, χρόνος η, αὐτάρκεια θ, ὁμοιότης-ἑτερότης ι, ἀλή-

πτου Θεοῦ»⁴⁹⁸. Τελικὴν ἐρμηνείαν δίδει ὁ Ὀριγένης, ἐξηγῶν τὴν περικοπὴν ὡς σημαίνουσαν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τελειώσεως καὶ ἀγιώσεως διὰ τῆς μιμήσεως «τῶν χαρακτηῶν τοῦ Θεοῦ» ὑπὸ τοῦ «ἀναγκαινομένου» ἀνθρώπου⁴⁹⁹. Ἡ ὀριγένειος ἐρμηνεία ἀνανεοῦται καὶ ἀναπτύσσεται σήμερον ὑπὸ νεωτέρων προτεσταντικῶν θεωριῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Θεομορφισμὸς δὲν σημαίνει ἀφετηρίαν, ἀλλὰ προοπτικὴν καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλει νὰ μὴ ἐρμηνεύηται ἐκ τοῦ μύθου τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ ιδεώδους τῆς προσωπικότητος, ὡς μιμήσεως τοῦ Ἰησοῦ⁵⁰⁰. Ἰπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, «εἰκὼν Θεοῦ» σημαίνει «analogia relationis»⁵⁰¹, τὸ δὲ ἀνθρώπινον πνεῦμα πλησιάζει τόσον περισσότερον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὅσον περισσότερον ἐπαφίεται πρὸς διαμόρφωσιν ὑπὸ τῆς θείας ἀληθείας⁵⁰². Κατὰ ταῦτα, τὴν στατικὴν ἔννοιαν τοῦ «κατ' εἰκόνα» ὑπεκατέστησεν ἡ δύνاميκὴ τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», ἣτις ἐχαρακτήρισε τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ «ἴσταται ἔναντι τοῦ Θεοῦ ὡς ὑποκείμενον»⁵⁰³ καί, ἐρμηνευθεῖσα «ἐνεργητικῶς»⁵⁰⁴, ἐσήμανε τὴν ἀνθρωπίνην «εὐθύνην πρὸ τοῦ Θεοῦ»⁵⁰⁵.

* Πρβλ. πρθ: 506-509.

α. «Ὁ λέγομεν ὄν, ἀλλὰ καὶ πλεον καὶ μεῖζον ἢ λέγομεν ὄν⁵¹⁰. Ἐὰν εἶπω: ὁ Θεὸς εἶναι ἔν ὄν, δὲν εἶναι ἀληθές: εἶναι μία ὑπεροντικὴ οὐδένεια (überwesende nihtheit)⁵¹¹. Deus est non ens, sed aliquid altius ente⁵¹². Ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο ὄν, θὰ ὑπέκειτο εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ πεπερασμένου. Ἐὰν ὀνομάζετο τὸ ὕψιστον Ὄν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ τελειοτάτου καὶ παντοδυνάμου ὄντος, τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶχεν ἄλλως»⁵¹³.

β. «Οὐδαμῶς ἄρα τὸ ἐν οὐσίας μετέχει⁵¹⁴. Ἐπέκεινα οὐσίας»⁵¹⁵.

γ. «Καὶ ὑπὲρ αὐτὸ δὲ τὸ εἶναι⁵¹⁶. Ὅτι οὐδὲ τοῦ εἶναι μετέχει⁵¹⁷. Ἐπέκεινα τοῦ εἶναι⁵¹⁸. Est enim (deus) super ipsum esse»⁵¹⁹.

δ. «Δεῖ τοίνυν ἐκεῖνο ζωῆς εἶναι κρεῖττον⁵²⁰. Οὔτε ζῆ, οὔτε ζωὴ ἐστίν⁵²¹. Ζωὴ εἶναι. . . ἡ λειτουργία, εἰς τὴν ὁποίαν δυνاميκὸν εἶναι γίνεται ἐνεργητικὸν εἶναι. Ἄλλ' εἰς τὸν Θεὸν δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ δυνاميκότητος καὶ ἐνεργητικότητος. Ὅθεν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ζῶντος ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν καὶ οὐχὶ συμβολικὴν σημασίαν τῆς λέξεως «ζωή»»⁵²².

ε. «Τὸ ἐν ἄρα, ὡς εἴκειν, οὐθ' ἔστηκεν οὔτε κινεῖται⁵²³ α. Οὔτω δὲ αὐτὸ μὴ ἐν μήτε ποθ' ἐστάναι μήτε κινεῖσθαι λέγομεν⁵²³ β. Οὔτε ἔστηκεν οὔτε κινεῖται, οὔτε ἡσυχίαν ἄγει⁵²⁴. Ὁ Θεὸς δὲν ἔχει σῶμα, διὰ τοῦτο δὲν κινεῖται. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἡρεμία εἶναι δυνατόν νὰ τοῦ ἀποδοθῆ, διότι ἡρεμία δύναται νὰ εἶναι κατηγορηματὶ διὰ τι, τοῦ ὁποίου εἶδος καὶ τρόπος εἶναι ἡ κίνησις»⁵²⁵.

στ. «Προσευχόμεθα: γενηθείτω, Κύριε καὶ Θεέ μου, τὸ θέλημά σου / Καὶ ἰδοὺ, δὲν ἔχει θέλησιν, εἶναι μία αἰωνία στιγμή»⁵²⁶.

ζ. «Οὐ γάρ ἐστι δύνამις τις τὸ ἀγαθὸν τοῦτο⁵²⁷. Οὔτε ἔχει δύναμιν, οὔτε δύνამις ἐστίν⁵²⁸. Ἐπέκεινα καὶ ἐνεργείας»⁵²⁹.

η. «Τὸ ἐν μηδαμῇ μηδενὸς μετέχει χρόνου⁵³⁰. Ὁ Θεὸς δὲν ἔχει διαρκές, οὔτε αἰωνίως διαρκές εἶναι»⁵³¹.

θ. «Καὶ ἐπέκεινα αὐταρκειᾶς»⁵³².

ι. «Οὐδὲ μὴν ὅμοιον τινι ἔσται, οὐδ' ἀνόμοιον οὐθ' ἑαυτῷ οὐθ' ἑτέρῳ⁵³³. Οὔτε ταυτὸν ἐστίν, οὔτε ἕτερον»⁵³⁴.

θεια α, σοφία β, ἀγαθότης-ἠθικότης γ, ποιότης δ, γνῶσις-νοῦς-νόησις ε, ἕν-ἀριθμός στ.

Ἡ ὅλη αὐτὴ ἀποφατικὴ τάσις χαρακτηρίζει τὸν σκοπὸν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας νὰ θεωρήσῃ τὸν πρῶτον κοσμικὸν Λόγον ὡς μὴ-ὄν, διὰ νὰ καταστήῃ ἐξυγώγιμον τὸ συμπέρασμα τῆς πλήρους ἀγνοίας του. «Ἰκνῶς οὖν τοῦτο ἔχομεν κἄν πλεοναχῆ σκοποῖμεν, ὅτι τὸ μὲν ὄν παντελῶς γνωστόν, μὴ ὄν δὲ μηδὲ μὴ πάντῃ ἀγνωστον: Ἰκανώτατα»⁵⁶⁸. Οὕτω, ἐὰν διὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὸ <πρῶτον ὄν> παρέμενε (ὡς ἀπλῶς)⁵⁶⁹, ὁ Θεὸς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας εἶναι ἀνεπιφυλάκτως «εὐκ ὄν»⁵⁷⁰ καὶ διὰ τοῦτο «καλεῖται κατ'

α. «Ὡ δὲ λόγῳ ὁ πατὴρ τῆς ἀληθείας Θεὸς πλείων ἐστὶ καὶ μείζων ἢ ἡ ἀλήθεια. Οὔτε ἀλήθεια⁵³⁵. Δὲν εἶναι ὁ Θεὸς ἡ ἀλήθεια, ὑπερέχει πάσης ἀληθείας. . . Εἶναι ἰσχυρῶς ὑπέρτερος, ἐπέκεινα πάντος, ὅ,τι ὑφ' ἡμῶν νοεῖται καὶ ὀνομάζεται ὡς ἀλήθεια»⁵³⁶.

β. «Σοφίας κρείττων ἐστὶ καὶ διαφέρων ἢ ἡ σοφία⁵³⁷. Ἐὰν εἶπω: ὁ Θεὸς εἶναι σοφός, δὲν εἶναι ἀληθές: εἶμαι σοφώτερός του⁵³⁸. Τὰ ὀνόματα. . . σοφός καὶ παρόμοια δὲν ἐτέθησαν πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν τελειοτήτων αὐτῶν ἀπολύτως»⁵³⁹.

γ. «Ἐὰν ὀνομάζωμεν αὐτὸ ποτε, οὐ κυρίως καλοῦντες. . . ἀγαθόν. . . οὐχ ὡς ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενοι λέγομεν⁵⁴⁰. Οὐ τοίνυν οὐδὲ ἀγαθὸν λεκτέον τοῦτο⁵⁴¹. Οὔτε ἀγαθόν⁵⁴². Οὐδὲ ἀγαθότης⁵⁴³. Ὅστις λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δῆθεν καλός, θὰ ἦτο τόσοσ ἕδικος ἀπέναντί του, ὡς ἐκεῖνος, ὅστις θὰ ὀνόμαζε τὸν Ἥλιον μαῦρον⁵⁴⁴. (Wer spricht, daz got guot were der tete im als unrechte, als der die sunnen swarz hieze). Πρβλ. Deus non est bonus nec melior nec optimus. Ita male dico quodocunque deum voco bonum ac si ego album vocarem nigrum⁵⁴⁵. Ἐὰν εἶπω: Ὁ Θεὸς εἶναι καλός, δὲν εἶναι ἀληθές: ἐγὼ εἶμαι καλός, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι καλός. Εἶμαι καλύτερος τοῦ Θεοῦ⁵⁴⁶. Ἡ ἀπειρος ἀγαθότης δὲν εἶναι ἀγαθότης⁵⁴⁷. Εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἐπιτρέπεται νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ θεία πραγματικότης περιβάλλεται τρόπον τινὰ ὑπὸ τῆς ἠθικότητος καὶ ὅτι εἰς τὴν γνωστὴν μας ἠθικὴν πραγματικότητα ἀποκαλύπτεται ἡ θεία πραγματικότης⁵⁴⁸. Ἡθικὸν ὄν δὲν εἶναι οὔτε ὁ Θεός, οὔτε ἄλλο τι εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ μόνον ὁ πρωταρχικός φορεὺς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἀπαξιῶν, ὁ Ἄνθρωπος⁵⁴⁹. Πλανώμεθα εὐθὺς ὡς ἠθέλομεν ἀποδώσει εἰς τὸν Θεὸν ἠθικὰς ιδιότητας, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου»⁵⁵⁰.

δ. «Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ ποιόν⁵⁵¹. Οὔτε ποιὸν οὔτε ἀποιον⁵⁵². Nec in illo qualitas est»⁵⁵³.

ε. «Οὐδὲ αὐτὴ γινώσκει τὰ ὄντα ἢ ὄντα ἐστίν⁵⁵⁴. Ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως⁵⁵⁵ α. Οὔτε οὖν αὐτὸ νοεῖ⁵⁵⁵ β. Οὐδὲ νοῦς, ὅτι μηδὲ νοεῖ⁵⁵⁵ γ. Ἐπέκεινα νόων⁵⁵⁶. Ἀκατανόητος. . . καὶ εἰς ἑαυτὸν⁵⁵⁷. Νοῦς εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι δὲν εἶναι ὁ Θεός. . . Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι διάνοια, διότι ὅ,τι πράττει εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον τῶν πράξεων τῆς διανοίας»⁵⁵⁸.

στ. «Μὴ τοίνυν μηδ' ἐπιχειρῶμεν ἀριθμοῦ μήτε πλήθος μήτε ἕν πρὸς τὸ μὴ ὄν προσφέρειν⁵⁵⁹. Οὐδ' ἄρα οὕτως ἐστίν, ὥστε ἕν εἶναι: εἴη γὰρ ἂν ἤδη ὄν καὶ οὐσίας μετέχον, ἀλλ' ὡς εἴκειν τὸ ἕν οὔτε ἕν ἐστίν, οὔτε ἐστίν⁵⁶⁰. Ὀνομάζομεν ἕν, ἐξ ἀνάγκης τοῦ σημαίνειν ἀλλήλοις αὐτὴν τῷ ὀνόματι. . . οὐχ οὕτως ἕν λέγοντες καὶ ἀμερές ὡς σημεῖον ἢ μονάδα λέγομεν⁵⁶¹. Ἐν ἑνός πρότερον⁵⁶². Καὶ εἰς καὶ πάντα καὶ οὐδεὶς, οὐχ ἕν ἑών, οὐ πάντα⁵⁶³. Οὔτε τὸ πρῶτον ὡς ἀληθῶς ἐστίν ἕν' κρείττον γάρ. . . καὶ τοῦ ἑνός⁵⁶⁴. Ὡ θαυμαστότατε Θεέ, ὅστις οὔτε εἰς τὸν ἑνικὸν ἀριθμὸν οὔτε εἰς τὸν πληθυντικὸν εἶσαι, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν πληθυντικότητα καὶ ἐνότητα⁵⁶⁵. Neque est unum ... sed ante unum omne⁵⁶⁶. Ὑπὲρ πάντα ἀριθμὸν»⁵⁶⁷.

ἀξίαν μηδέν» α. Ἡ πολλάκις ὑποστηριζομένη θεωρία, ὅτι ἡ θεολογία τῶν Ἀρνήσεων κατέληξε τελικῶς εἰς ἀρνησιθεϊαν⁵⁷², δὲν στερεῖται λόγων. Τὸ φοβερὸν neutrum τῆς Θεολογίας αὐτῆς, ὀνομαζόμενον μετ' ἐμφάσεως «καθαρῶς Μηδέν»⁵⁷³, ἐπεκύρωσε, παρὰ τὰς προθέσεις της, τὴν μηδενιστικὴν τάσιν τῶν Νεωτέρων χρόνων. Ἐὰν πράγματι συνέτεινε καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου νεωτέρου Ἀθεϊσμοῦ⁵⁷⁴, τοῦτο εἶναι ζήτημα ἐρεύνης τῶν βαθυτέρων αἰτίων τοῦ ἀθεϊστικοῦ ρεύματος τῶν τελευταίων αἰώνων. Ὅπωςδὴποτε, ἐὰν μελετήσῃ τις τὰ ἔργα τοῦ μυστικιστοῦ Meister Eckhart ἢ τοῦ θεοσόφου Jakob Böhme, θα πεισθῇ, ὅτι μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἐνισχύουν δυσαναίρετοι λόγοι. Διὰ τὸν πρῶτον, ἡ Θεότης «εἶναι τόσον πτωχὴ καὶ τόσον γυμνὴ καὶ τόσον κενή, ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν (als ob si niht enwêre)· οὐδὲν ἔχει, οὐδὲν θέλει, οὐδὲν χρειάζεται, δὲν ἐνεργεῖ»^{575 α}, ἀλλ' εἶναι ἐν ἀνώνυμον μηδέν (sine ungenannten nihtheit)^{575 β}. Διὰ τὸν δεύτερον, ὁ Θεὸς εἶναι τὸ «Ἀπύθμενον» (Ungrund)*, χωρὶς ἰδίαν θέλησιν ἐναντι τῆς φύσεως καὶ τοῦ πλάσματος⁵⁷⁸, μίᾳ στιγμῇ χωρὶς οὐσίαν καὶ ἀρετὴν⁵⁷⁹, ἤτοι ἐν αἰώνιον Μηδέν⁵⁸⁰ καί, ἐπομένως, ἐφ' ὅσον τὸ <κάτι> (Ichts)^{2*} τοῦ μηδενὸς εἶναι ὁ Θεός⁵⁸¹, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἡ προϋπόθεσίς του: «τὸ Μηδέν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός»⁵⁸².

Ἄν καὶ ἡ Θεολογία αὕτη δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς nihilismus religiosus, πρέπει ἐν τούτοις νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ πρόθεσίς της εἶναι ἡ ριζικὴ ἀντιδιαστολὴ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ-ὄντος. Τὸ δι' ἀποφάσεων καθοριζόμενον μὴ-ὄν εἶναι ἐν μηδέν, τὸ ὁποῖον ὁμῶς ὀφείλει νὰ ὑπάρχη, χωρὶς νὰ ὑπόκειται εἰς τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως, ὡς ἐν <μηδέν>, τὸ ὁποῖον εἶναι χωρὶς νὰ εἶναι, οὐχὶ ὡς οὐδένεια, ἀλλ' ὡς Ὑπερ-εἶναι. «Ἀπόφασις γὰρ τὸ μὴ ὄν, ἀλλ' οὐχὶ οὕτως τὸ μηδαμῶς ὄν... τὸ δὲ αὐτὸ πρὸ τοῦ ὄντος ἐν μὴ ὄν μὲν ἐστίν, οὐ

α. «Dum ergo incomprehensibilis intelligitur, per excellentiam nihilum non immerito vocitatur»⁵⁷¹.

* Ὁ ὄρος «Ungrund», ἀπαντώμενος συχνάκις κατὰ τὸν 18. αἰῶνα εἰς τὴν γερμανικὴν Φιλολογίαν, ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον εἰς τὸ Jakob Böhme (1575-1624), σήμερον δὲ ἐξέλιπεν, ἀνακληθεὶς πρό τινας ὑπὸ τοῦ Ρώσου N. Berdiajew⁵⁷⁶. Ἡ μετάφρασις τοῦ ἰδιοτύπου ὄρου παρουσιάζει δυσχερείας, ἡ δὲ ὡς «Ἀπύθμενον» ἀπόδοσίς του, ὀφειλομένη εἰς τὸν I. N. Θεοδωρακόπουλον, εἶναι μὲν κυριολεκτικὴ, ἀλλὰ δὲν ἀποδίδει πλήρως τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρσεως τοῦ λόγου, τὴν ὁποῖαν ὑποδηλοῖ ὁ γερμανικὸς ὄρος. Ὅπωςδὴποτε, ὁ ὄρος ἐκφράζει «τὸ μὴ διανοητικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν Θεόν»⁵⁷⁷, τὸ <Ἄλογον>, ἐρμηνευόμενος ὑπὸ τοῦ W. Pape, ὡς «τὸ ἀνάληθες» (Deutsch-Griechisches Handwörterbuch, Braunschweig 1905, S. 820) καὶ ὑπὸ τοῦ K. Weigend ὡς Unwahrheit: «ἀναλήθεια» (Deutsches Wörterbuch, Giessen 1910, Bd. 2, S. 1117).

2* Ἡ ἰδιωματικὴ λέξις «Ichts» ἐρμηνεύεται εἰς τὰ Λεξικά: Preussisches Wörterbuch, Ost und Westpreussischen Provinzialismen von H. Frischbier, Berlin 1882, Bd. 1, S. 309 καὶ Schleswig Holsteinisches Wörterbuch hrsg. von Otto Mensing, Neumünster 1927, Bd. 2, S. 978 ὡς irgendd etwas = κάτι, ὅ,τιδὴποτε. Καὶ ὁ διαλεκτικὸς οὗτος τύπος ἐξέλιπε σήμερον.

μέντοι καὶ οὐδέν^{583*}. Ἄν καὶ οἱ θεολόγοι λέγουν, ὅτι (ἡ θεία ὑπερουσιότης) δὲν ὑπάρχει, δὲν θέλουν ἐν τούτοις νὰ πείσουν, ὅτι εἶναι μηδέν, ἀλλὰ πλεον ἢ εἶναι»⁵⁸⁵. Μὴ-ὄν λοιπὸν σημαίνει οὐ τι ὄν καὶ οὐχὶ οὐδέν, ὡς ἐκ τούτου, ἀντιδιαστέλλεται τοῦ οὐκ ὄντος, διότι ἡ διαλεκτικὴ σχέσις αὐτοῦ τοῦ μὴ-εἶναι, νοουμένου ὡς μὴ-τί-εἶναι, πρὸς τὸ εἶναι διατηρεῖται⁵⁸⁶. «Τὸ μὴ ὄν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὄν θεωρούμενον, ἐννοεῖται ὡς μὴ ὄν, διότι στερεῖται τῆς μορφῆς τοῦ προσδιορισμοῦ, τούτέστι εἶναι πάντῃ ἀόριστον. Ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ μορφή εἶναι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα προσδίδουσιν εἰς τὸ εἶναι τὴν ταυτότητα, ἐν ᾧ ἡ μὴ ταυτότης τοῦ μὴ ὄντος εἶναι ταύτῃ πρὸς τὸ ἀόριστον καὶ ἀμορφον»⁵⁸⁷. Οὕτω, ὁ ἄχρωμος ὄρος <Θεός> τῆς *theologiae negativae* ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς *non ens* καὶ οὐχὶ ὡς *nilum*. Ἐὰν ἐν τοιοῦτον οὐδέτερον, τὸ ὁποῖον, ὡς ἡ ἀπόλυτος ἄρνησις, δικαίως χαρακτηρίζεται ἀπρόσωπον⁵⁸⁸, κατορθῶν νὰ διατηρηθῇ εἰς τὴν συνείδησιν ὡς Θεός, τοῦτο εἶναι ζήτημα τῆς θρησκείας καὶ οὐχὶ τῆς θρησκευολογίας. Ἄρκει πάντως νὰ διαβάσῃ τις περὶ αὐτοῦ τοῦ «Ξένου»⁵⁸⁹ εἰς ἔργα συγχρόνου ἀποφατικῆς θεολογίας, διὰ ν' ἀντιληφθῇ, ὅτι τὸ πῦρ εἰς τὸν «βωμὸν τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ», ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς πᾶσαν ψυχὴν⁵⁹⁰, ἀπειλεῖται ὑπὸ ἐνὸς ψύχους, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ νεκρώσῃ πᾶσαν θρησκευτικὴν συνείδησιν καὶ ζωὴν 2*.

Ὅπως δὲποτε, αὐτὸς ὁ ἀνεπίδεκτος σχέσεως <Θεός> ἐπεχειρήθη νὰ καταστῇ ἀντικείμενον λατρείας τοῦ «μοντέρνου ἀνθρώπου» εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ». Ὁ ἰδρυτῆς τῆς, προτεστάντης ἱερέως, Paul Göhre ἀναγγέλλει: «Λάβετε σοβαρῶς ὑπ' ἑψιν τὴν πρότασιν: Θεός ἀπρόσιτος καὶ ἀνεξερεῦνῆτος—καὶ ἔχετε ὅλην τὴν νέαν θρησκείαν, ἡ ὁποία δὲν θὰ γηράσῃ καὶ δὲν θὰ παρέλθῃ ποτὲ πλεον»^{592α} καὶ προφήτεῦει, ὅτι «εἰς τὴν πίστιν τοῦ

* Πρβλ. ἀνάλογον πόρισμα εἰς τὴν ὄντολογία τοῦ M. Heidegger: «Εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιστημονικῆς παραστατικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία γνωρίζει μόνον τὸ ὄν, δύναται νὰ προσφερθῇ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι ὄν (ἦτοι τὸ εἶναι), μόνον ὡς Μηδέν. Τὸ Μηδέν αὐτό... ἐν τούτοις, ὑπάρχει»⁵⁸⁴.

2* Πρβλ. τὸ ἀκόλουθον χωρίον ἐκ τοῦ ἔργου «Ἡ χριστιανικὴ πίστις» τοῦ πρότινος ἀποθανόντος μεγάλου Γερμανοῦ θεολόγου Werner Elert: «Πρὸ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ μᾶς καλεῖ εἰς τὴν ζωὴν, συγχρόνως μᾶς θέτει εἰς χεῖρας τὸ ὄπλον, ὥστε ν' ἀγωνισθῶμεν ἐναντίον του... μόνον φρίκη δύναται νὰ μᾶς καταλάβῃ. Εἶναι ὁ Deus absconditus. Γνωρίζομεν τώρα, ὅτι ἡ κρυπτότης του δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν διανοητικὴν ὀκνηρίαν ἢ ἀδυναμίαν μας. Ἡ ἀπόκρυφος φύσις του εἶναι, κατὰ παράδοξον τρόπον, περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεως του. Εἶναι ἄγνοια ὑπὸ τὴν πλεον φρικτὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἐὰν κατευθύνωμεν... τὴν πρὸς γνῶσιν θέλησιν μας πρὸς τὸν Θεὸν αὐτόν, ὁ ὀφθαλμὸς μας σκοτεινιάζει καὶ ἡ καρδία μας παγώνει. Εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀντίθεσις πρὸς πᾶν, ὅ,τι δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους γνωρίζομεν, ἔχομεν, σκεπτόμεθα, εἴμεθα, θέλομεν, ὀφείλομεν καὶ δυνάμεθα. Εἶναι ὁ ἀπολύτως Ξένος, πρὸς τὸν ὁποῖον οὐδεμία γέφυρα ὑπάρχει, οὐδεμία ἐδὸς, οὐδεμία δυνατότης κατανοήσεως. Γνωρίζομεν μόνον, ὅτι ἐναντιοῦται πρὸς ἡμᾶς. Ἀπέναντί του εἴμεθα ἀπολύτως μόνοι. Εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς σκοτώσῃ...»⁵⁹¹.

ἀγνώστου Θεοῦ ἐξαντλεῖται πᾶσα θρησκεία τοῦ μέλλοντος»⁵⁹² β. Ὁ Paul Göllge πιστεύει, ὅτι παραλλήλως πρὸς τὸν Luther, ὅστις διέρρηξε τὴν παράδοσιν καὶ τὸν Kant, ὅστις ἠκύρωσε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ Θεὸς δύναται ν' ἀποδειχθῆ, αὐτός, διὰ τῆς θρησκείας του, ἡ ὁποία ἐγκείται εἰς τὴν βίωσιν τοῦ ἀμῆ-συνειδήτου Θεοῦ»⁵⁹² γ, συντρίβει τὴν πίστιν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι <βιώσιμος>. Ἐὰν ὁ Schleiermacher ἔλεγεν, ὅτι θρησκεία εἶναι ἀπόλυτος ἐξάρτησις ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνος διακηρύσσει, ὅτι «θρησκεία εἶναι ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία ἐκ τοῦ Θεοῦ (!)... Νὰ ἔχωμεν Θεόν, σημαίνει νὰ μὴ τὸν ἔχωμεν: Θρησκεία εἶναι σκότος καὶ σιωπή, βάρβαρον καὶ ἀπόστασις, παραμερισμὸς καὶ σιγή»⁵⁹² δ*.

Ἐκτὸς τῆς σοβαρότητος τῶν μηδενιστικῶν συνεπειῶν καὶ τῆς φαιδρότητος τῆς ἰδρύσεως νέας <θρησκείας>, ἡ ὑπερβολὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας κατέληξεν εἰς τὸν ὀλοκληρωτικὸν σχετικισμὸν, κατ' ἀναφορὰν οὐχὶ μόνον πρὸς τὰς περὶ Θεοῦ γνώσεις, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν γνῶσιν γενικῶς. Ὁ ἀρχαῖος λόγος τοῦ Μητροδώρου τοῦ Χίου: «Οὐδεὶς ἡμῶν οὐδὲν οἶδεν οὐδ' αὐτὸ τοῦτο, πρότερον οἶδαμεν ἢ οὐκ οἶδαμεν»⁵⁹³, σχετισθεὶς πρὸς τὸν τοῦ Παύλου: «Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γινῶναι»⁵⁹⁴, ἀποτελεῖ τὴν κατάληξιν τῆς Θεολογίας αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν περιορίζεται πλέον εἰς λόγον περὶ Θεοῦ, ἀλλ' ἐπιζητεῖ κῦρος γενικῆς γνωσεολογίας. Ἐὰν ὁ Φίλων ἐπίστευεν, ὅτι τὸ σύνολον τῶν αἰτιατῶν δύναται διανοητικῶς νὰ γνωσθῆ, τοῦ Θεοῦ μόνον παραμένοντος ἀσυλλήπτου^α καὶ ὁ Ernest Renan περιώριζε τὴν ἄγνοιαν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐπέκεινα τοῦ πεπερασμένου β, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς νεωτέρας ἀποφατικῆς Θεολογίας γενικεύουν τὴν ἄγνοιαν ὡς ἐξῆς: «Δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ὑπάρξεώς μας, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ὑπάρξεώς μας»⁵⁹⁷. Δὲν γνωρίζω, πῶς εἶναι ἡ φύσις μου εἰς τὴν πραγματικότητα, διότι θὰ ἠδυνάμην νὰ τὴν γνωρίσω,

* Ἀξιοπρόσεκτα εἶναι τὰ τῆς λειτουργίας τῆς νέας θρησκείας: Ἐνῶ ὅλοι εἰς τὴν συγκέντρωσιν, ἐντὸς εἰδικοῦ ναοῦ, ἴστανται, ἀναπέμπει ὁ ἱερεὺς προσευχὴν: «Ἀνυψοῦμεν τὰς ψυχὰς μας εἰς τὸν Θεόν, τὸν ἄγνωστον, πλήρως ἀπόκρυφον. Δὲν τὸν καλοῦμεν, διότι δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν μᾶς ἀκούῃ. Δὲν αἰτοῦμεν τὴν βοήθειάν του, διότι δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν βοηθῆ. Δὲν τὸν ὑμνοῦμεν, διότι δὲν διαθέτομεν πρὸς τοῦτο λόγους καὶ σχήματα. Οὕτω, ὑψοῦμεν τὰς καρδίας καὶ τὰς χεῖράς μας εἰς τὴν μυστηριώδη μεγαλοπρέπειαν τοῦ Θεοῦ (Συμβαίνει αἱ κεφαλαὶ ὑψοῦνται πρὸς τὰ ἄνω, αἱ χεῖρες ἀνατείνονται ἐλευθέρως). Καὶ σιωπῶμεν ἀπέναντι αὐτοῦ πάντοτε μεθ' ὅλης τῆς καρδίας μας. Παῦσις. Οἱ βραχίονες πίπτουν, αἱ χεῖρες πάλιν διπλοῦνται) Ἄμην... (Σιωπὴ)...». Ἡ ἱεροτελεστικὴ τελειώνει διὰ τῶν λόγων «πορευθῆτε ἐν εἰρήνῃ, μέχρις οὗτου συναντηθῶμεν ἐκ νέου. Ἄμην, ἀπαντοῦν πάλιν οἱ πιστοί» καί, ἐνῶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον κλείει τὴν συνάντησιν, ἀποχωρίζονται «μετὰ θάρρους»⁵⁹² ε.

α. «Πάνθ' ὕσα μετὰ τὸν Θεόν τῷ σπουδαίῳ καταληπτά, αὐτὸς δὲ μόνος ἀκατάληπτος»⁵⁹⁵.

β. «Nous ne savon pas» voilà tout ce qu' on peut dire de chair sur ce qui est au de là du fini»⁵⁹⁶.

ἐὰν θὰ ἐγνώριζον τὸν Θεόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶμαι θεμελιωμένος. Δὲν σὲ γνωρίζω, πῶς πράγματι εἶσαι, διότι ἡ οὐσία σου θὰ ἦτο φανερά, ἐὰν μοῦ ἦτο φανερός ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος σὲ ἐδημιούργησεν. Καὶ δὲν γνωρίζω τὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐτέθην, διότι θὰ ἠδυνάμην νὰ κυττάξω εἰς τὰ βάθη του, ἐὰν ἠδυνάμην νὰ ἴδω τὸν Θεόν, διὰ τοῦ ὁποίου πᾶν, ὅ,τι εἶναι εἰς τὸν κόσμον, εἰς πᾶσαν στιγμὴν διατηρεῖ τὴν ὑπαρξίν του⁵⁹⁸. <Κάτι> ὑπάρχει, ἀλλ' ὅμως δὲν γνωρίζω, τί εἶναι. Ζητῶ καὶ ὀφείλω <κάτι>, ἀλλ' ὅμως δὲν γνωρίζω, τί εἶναι ὅλ' αὐτά, τί ζητῶ καὶ τί ὀφείλω^{599*}.

Ἡ διάνοια σήμερον ἀπειλεῖται, ὅσον σπανίως μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκινδύνευσεν⁶⁰¹. Ἡ σχετικοποίησις τῶν πάντων ἀνατινάσσει καὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀξίαν. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, εἰς τὴν προσπάθειάν τῆς νὰ σχεδιάσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐντελῶς μαύρην, κατέληξε νὰ ὑπερβῆ τὸ διάγραμμα καὶ νὰ μαυρίσῃ ὅλον τὸν πίνακα. Εἰς πᾶν ἔργον συγχρόνου ἀποφατικῆς θεολογίας θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῆ ὡς ἐπιγραμματικὴ εἰσαγωγή ἡ Δαντικὴ ἐπιγραφή τῆς «Κολάσεως»: *Lasciate ogni speranza, voi ch' entrate* καὶ ὡς κατακλείς: *Ignoramus et ignorabimus*. Ἡ νόησις θυσιάζεται εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Ἄγνωστου.

Ὁ λόγος καταλαμβάνεται ὑπὸ φρίκης εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς συμβατικῆς τοῦ φύσεως. Αἰσθάνεται ὡς ἐκθρονισμένος δυνάστης, ὁ ὁποῖος νομίζει, ὅτι ἔχασε διὰ τοῦ θρόνου καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς του. Θὰ πρέπει ὁ λόγος νὰ συνειδητοποιήσῃ εἰς ὅλον τὸ βάθος τῆς τὴν τραγικότητα, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν προϋπόθεσιν τῆς αὐθυπερβάσεώς του, ἀναζητῶν μίαν προοπτικὴν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἀρθῆ, ἡ ἄρσις ὅμως αὐτὴ δὲν θὰ σημαίνῃ τὴν ἐκμηδένισιν, ἀλλὰ τὴν καταξίωσιν του ὡς λόγου ὑπερβατικοῦ, λόγου ἀγωνιστοῦ. Ἡ συνείδησις τοῦ συμβατικοῦ ἀναιρεῖ τὸν λόγον, ἡ ἀναίρεσις ὅμως αὐτὴ εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀναιρέσεως τῆς συμβατικότητος. Οὐχὶ ἡ ἐκπόρθησις τοῦ Ὑπερβατικοῦ ἐκ μέρους τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡ κατάκτησις τοῦ λόγου ὑπὸ τοῦ Ὑπερβατικοῦ θὰ ἐκφράσῃ τὴν οὐσιαστικὴν αὐθυπέρβασιν τοῦ λόγου.

Ὅπωςδήποτε, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, ἀνικανοποίητος ὑπὸ τῶν ἐν γένει περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν καὶ βαδίζουσα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀρνήσεων πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς «Ὑπερ-θεότητος», παρὰ πᾶσαν μέχρις ἀνοησίας ἐνίοτε ἐξι-

* «Μπορεῖς νὰ πῆς: «Κυττῶ»;
καὶ καμαρώνοντας: «Καταλαβαίνω»;
Ἐὶς πλάνην ν' ἀποκρούσης,
Νὰ ξεδιαλύνῃς αἶνιγμα,
Αἶνιγμα σ' ὁ ἴδιος,
Στὸν ἑαυτὸ σου αἶνιγμα
"Ἄλυτο στοὺς αἰῶνες;"⁶⁰⁰.

α. «Ὅ,τι νὰ πῆς γιὰ τὸν Θεό, ἐμένα δὲν μοῦ φτάνει.
Ὑπερ-θεότης λέγεται τὸ φῶς καὶ ἡ ζωὴ μου»⁶⁰².
«Οὐδὲ θεότης»⁶⁰³.

κνουμένην ὑπερβολήν, ἐγκλείει θετικὸν πυρῆνα. Ἡ τάσις τῆς ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ παντὸς ἐνδεοῦς καὶ πεπερασμένου δὲν εἶναι ἀπογύμνωσις, ἀλλὰ προσπάθεια διατηρήσεως ἀσπίλου συνδέσεως πρὸς ἓν ἀσύλληπτον Μέγεθος α, διὰ τὸ ὅποιον τὰ κοσμικὰ ὑπερθετικὰ ἰσχύουν ὡς ὑποκοριστικά β, διότι τὸ πεπερασμένον, συγκρινόμενον πρὸς τὴν ἀπόλυτον πληρότητα τοῦ Ὑπερβατικοῦ, εἶναι κατ' οὐσίαν ἄρνησις. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, ἀρνούμενη τὴν ἄρνησιν, καταφάσκει, κατὰ σχῆμα λιτότητος, τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ. Οὕτω, ἡ Θεότης, νοουμένη ὡς «ἀρνούμενη ἄρνησις»⁶⁰⁶ (Versagende versagen), ὡς «ἄρνησις ἀρνήσεως»⁶⁰⁷ (negationis negatio), εἶναι ἡ θετικωτάτη ἐννοία τοῦ πνεύματος γ. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας προκύπτει κατ' ἀνάγκην, ἐὰν ἡ ἰδία διαφύγη τὸν πειρασμόν, ν' αὐτοθεωρῆται ὡς περιγραφή τοῦ Θεοῦ, ἐκλαμβάνουσα τὰς ἀποφάσεις τῆς ὡς προσδιοριστικὰ θεῖων ἰδιοτήτων. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, ἐπιχειροῦσα διὰ τῆς συστηματικῆς ἀγνοίας νὰ ἐπιτύχῃ τὴν οὐσιαστικὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ὁμοιάζει εἰς τὴν προσπάθειάν τῆς αὐτῆς πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὅποιος θὰ ἤθελε νὰ ζωγραφίσῃ τὸν Ἄρην, φέροντα τὴν πανοπλίαν, ἡ ὁποία τὸν καθιστᾷ ἀόρατον. Ἡ Θεολογία τῶν Ἀποφάσεων ὀφείλει νὰ συνειδητοποιήσῃ, ὅτι ἡ μέθοδός τῆς εἶναι ἄριστος καὶ οὐχὶ ὑποκατάστασις ὀρισμοῦ, ἀντιλαμβανομένη, ὅτι ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ διαρρηγνύει πᾶσαν ἄρνησιν, τῆς ὁποίας ἡ φύσις προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς καταφάσεως, «διότι τὰς ἀρνήσεις περὶ Θεοῦ γνωρίζομεν μόνον διὰ τῶν καταφάσεων»⁶⁰⁸ καὶ ὅτι ἡ ἄρνησις δὲν εἶναι ὑπερπήδησις τῆς ἐνυπαρξίας, ἀλλὰ τὸ <ἀρνητικόν> τῆς φωτογραφίας τοῦ κόσμου τῆς Φυσικῆς Θεολογίας καί, ἐπομένως, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὡς καὶ ἡ κατάφασις, πεπερασμένη. «Ὡστε τὸ ἔσχατον καθ' αὐτὸ οὔτε τί οὔτε ποσὸν οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἐστίν· οὐδὲ δὴ αἱ ἀποφάσεις καὶ γὰρ αὗται ὑπάρξουσι κατὰ συμβεβηκός»^{610*}. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, πᾶν <Ἄρρητον>, <Ἀκατάληπτον> καὶ <ἀπολύτως Ἐτερον>, πᾶν Χ καὶ στερητικὸν Ἀ—, τιθέμενον εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι μυστήριον, ὡς θέλει νὰ ἐκλαμβάνηται, ἀλλ' ἀρνητικὴ βεβαίωσις τῆς γνώσεώς μας, ἐν

α. «Μὴ χαθῆς ἐντὸς ἐνὸς συνειδητοῦ! Μὴ χωρίζεαι ἐκ τῆς Ὑπερβατικότητος!»⁶⁰⁴.

β. «Ἀναφερομένη εἰς τὸν Θεόν, ἡ ὑπέρθεσις γίνεται ὑποκορισμός»⁶⁰⁵.

γ. «Αὐτὸς ὁ ἀποκλεισμὸς κατηγορημάτων ὀφείλει ἀκριβῶς νὰ μὴ σημαίνει πτώχευσιν, ἀλλ' ἀποκλεισμόν παντὸς καθορισμοῦ, ὡς περιορισμοῦ, πτωχείας καὶ σχετικότητος. Εἶναι ἄρνησις ὡς ἄρνησις ἀρνήσεως καὶ διὰ τοῦτο (ὡς λιτότης) εἰς ὑψιστον βαθμὸν θετικός»⁶⁰⁸.

* Ἄρσιν τῶν ἀποφάσεων ἐπρέσβευε κατὰ καιροῦς, μεταξὺ τῆς ὅλης γορείας τῶν ἀποφάσεων τῆς καὶ αὐτῆς ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία: «Καὶ δὴ τῷ πρώτῳ Θεῷ... πάλιν αὐτὸν ἐκ τῶν ἀποφάσεων ἐξαιρεῖν. Εἰ μὴδεὶς ἐστίν ἐκεῖνου λόγος, δῆλον ὡς οὐδ' ἡ ἀπήφασις»⁶¹¹. Οὐδὲ ἐστίν αὐτῆς καθόλου θέσις, οὔτε ἀφαιρέσεις, ἀλλὰ τῶν μετ' αὐτὴν τὰς θέσεις καὶ ἀφαιρέσεις ποιῶντες, αὐτὴν οὔτε τίθεμεν οὔτε ἀφαιροῦμεν. Αὐτὴν ὑπὲρ τὰς στερήσεις εἶναι καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν καὶ θέσιν»⁶¹². Ἡ πάντων θέσις, ἡ πάντων ἀφαιρέσεις, ἡ ὑπὲρ πᾶσαν θέσιν καὶ ἀφαιρέσιν»⁶¹³.

όρόσημον, τὸ ὁποῖον ἡ γνῶσις θέτει εἰς ἑαυτὴν μετὰ πάσης λεπτομερείας καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ παρατηρεῖ ὡς ἄγνωστον, μία ignorantia, ἡ ὁποία θέλει νὰ προβληθῇ ὡς vera sapientia⁶¹⁴. «Ὁ ἀποφασιστικὸς ὀρισμὸς» οὐχὶ τῆς ἀγνοίας, ἀλλὰ «τῆς γνώσεώς μας περὶ Θεοῦ»⁶¹⁵, ἡ ἄρνησις ὡς «ὑψίστη σοφία μας»⁶¹⁶ δὲν γνωρίζει ἀκόμη πόσον μυστηριώδης εἶναι ὁ Θεός»⁶¹⁷. Ὁ Ἄντιδιανοητισμὸς ἐπίστευεν, ὅτι διὰ τῆς συστηματικῆς πολεμικῆς του κατενίκησε τὸν αὐτερωτισμὸν τῆς διανοίας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι αὐτὸς ὁ διανοητισμὸς παρηλλαγμένος, «διότι ἐνταῦθα ἐγείρεται ἡ γνώμη, ὅτι οὗτος κατεπαλαίσθη διὰ τῆς ἀπλῆς ἀρνήσεως, ἐνῶ τώρα εἶναι πλέον ἐπικίνδυνος, διότι δρᾷ κεκαλυμμένος καὶ ἀνενόχλητος»⁶¹⁸.

Τὸ <diminutio> τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἐξ ἴσου πρὸς τὸ <cre-scendo> τῆς Καταφατικῆς, καταχρᾶται τοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον πιστεύει, ὅτι ὑπερβάλλει. Ὁ λόγος=λογικὴ καὶ ὁ λόγος=λέξις εἶναι ἡ κοινότης τῶν δύο Θεολογιῶν: Disputare de Deo εἶναι ὁ συνδετικὸς τῶν κρίκων: Quidditas εἶναι ἡ οὐσία τῶν. Ὁ λόγος αὐταπατᾶται ἐμφανιζόμενος ὡς ἀνίσχυρος, συγχρόνως ὅμως εἰρωνεύεται ὅσους πιστεύουν εἰς τὴν ἀδυναμίαν του. «Ὁ λόγος ἐλέγχεται καὶ ἐπικρίνεται δι' ὅλων τῶν μέσων τοῦ λόγου» καὶ παρουσιάζει συγχρόνως τὴν πίστιν εἰς ἑαυτὸν ὡς «πλήρως ταφειῖσαν»⁶¹⁹, πράγματι ὅμως προσπαθεῖ διὰ τῆς φαινομενικῆς του ἄρσεως νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν, νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ ἀξιωματὸν ἐπὶ παντὸς δυνατοῦ εἶναι. Ἄλλοτε διὰ τῆς αὐτακαταφάσεως καὶ ἄλλοτε διὰ τῆς αὐταρνήσεώς του, ὁ θεολόγος λόγος αὐτοβεβαιόταται. Εἴτε διὰ τῶν καὶ-καί, εἴτε διὰ τῶν οὐτε-οὐτε, ὁ λόγος προσπαθεῖ νὰ ἐγκλείσῃ τὸν Θεὸν ἐντός του. Ἡ θέσις καὶ ἡ ἔρσις τοῦ κόσμου, ὡς μέθοδοι ἀνιχνεύσεως τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζουν τὴν αὐτοπεπολίθισιν τοῦ λόγου εἰς τὸ ἀξιωματικὸν κῦρος του, ὡς κέντρου συνειδήσεως, ἐναντι τοῦ περιεχομένου του, εἴτε χαρακτηρίζει τοῦτο ὡς ὑπερβατικόν, εἴτε τὸ ἐντάσσει εἰς τὰς ἐννοίας, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος θεωρεῖ συμβατικάς. Ὁ λόγος καὶ διὰ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ὡς θεο-λογικῆς λογικῆς, ἐκ τοῦ κόσμου πάσεως πρὸς ὑπερπήδησιν τοῦ κόσμου, παραμένει, ἐπιδεικτικῶς ἀναιρούμενος, ἀναναίρετος. Ὁ ἀποφατικὸς λόγος δὲν ἄφησε χῶρον διὰ μίαν δυνατότητα ἄρσεώς του, οὐχὶ ἐκ μέρους του, ὥστε νὰ παρουσιάζῃ τὴν ἄρσιν ὡς τρόπον γνώσεως τοῦ Ἵπερβατικοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἵπερβατικοῦ, ὡς ἄρσεως τῶν περὶ Ἵπερβατικοῦ διηγήσεων τοῦ λόγου. Τῆς δυνατότητος αὐτῆς ἡ ὅλη Ἀποφατικὴ Θεολογία, ὡς ἐκφρασις τῆς βεβαιότητος τῆς ἀμφιβολίας εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ λόγου, εἶναι προϋπόθεσις. Ἄλλ' ἡ προϋπόθεσις αὕτη θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν πραγμάτωσιν τῆς δυνατότητος, ὅταν ἀντιληφθῇ, ὅτι ἡ ἀμφιβολία τῆς ὀφείλει νὰ μὴ θεωρῇ ἑαυτὴν ὡς μορφήν βεβαιότητος, ἀλλ' ὡς ὑπὸ αἴρεσιν ἐρώτησιν. Ἐὰν ὁ Ἀγνωστικισμὸς προβάλλεται ἀπὸ τοῦ Kant καὶ ἐξῆς ὡς «αὐτονόητος»⁶²⁰, λαμβάνων συνειδήσιν ἑαυτοῦ θ' ἀντιληφθῇ, ὅτι ἡ βεβαιότης του εἶναι ἤδη ἡ κατάργησις του. Οἱ ἀποφατικοὶ θεολόγοι, «τοῦναντίον τοῦ ὄντος τὸ μὴ ὄν ἀποφαινό-

μενοι) ⁶²¹ α. ὀφείλουν ν' ἀντιληφθοῦν, ὅτι καὶ ἡ κατὰ τῶν ὄντων πολεμικὴ των εἶναι ὄντολογία, «ἔτι τῶν ἀδυνάτων ἦν λόγον ὄντα μηδενὸς εἶναι λόγον» ⁶²¹ β. Ἡ ἀκύρωσις τοῦ <τί>, τῆς <quidditas>, σημαίνει συγχρόνως ἀκύρωσιν τοῦ λόγου. «Τὸν δὲ μὴ τί λέγοντα ἀναγκαιότατον, ὡς εἶκε, παντάπασι μηδὲν λέγειν» ⁶²¹ γ. Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ὡς μὴ-ὄντος, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀντινομία τῆς σκέψεως. Ὁ ὢν λόγος θέλει νὰ πραγματευθῇ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ὄντοότητός του, νὰ εὕρη λόγους δι' ὅ,τι αἶρει τοὺς λόγους. Ἡ ἀμυνομένη τοῦ μὴ-ὄντος ὄντολογικὴ κριτικὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας εἶναι κατ' οὐσίαν ἀντιπρατικὴ αὐτοκριτικὴ, λόγος διαφερόμενος ἑαυτῷ. «Καὶ τὸν ἐλέγχοντα εἰς ἀπορίαν καθίστησι τὸ μὴ ὄν οὕτως, ὥστε, ὅποτε αὐτὸ ἐπιχειρῆ τις ἐλέγχειν, ἐναντία αὐτὸν αὐτῷ περὶ ἐκεῖνο ἀναγκάζεσθαι λέγειν» ⁶²¹ δ. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία κρίνει τὴν *contemplationem Dei* ὡς ἀπαράδεκτον καὶ τὴν φυσικὴν καὶ ἐνορατικὴν γνῶσιν (*cognitio naturalis-spontanea*) ὡς ἀνεδαφικὴν, ἐν τούτοις καὶ ἡ κρίσις αὐτῆ, ὡς προλεγόμενον ἑτέρου εἴδους γνώσεως τοῦ Ὑπερβατικοῦ, τῆς Ἀποφάσεως, εἶναι <ἀνεμιαία>, ἐνδεικτικὴ μιᾶς ἀμφιβολίας, ἡ ὁποία δὲν ἔμαθεν ἀκόμη ν' ἀμφιβάλλῃ δι' ἑαυτήν. Ἡ βεβαιότης τῆς ἀμφιβολίας αἶρεται διὰ τῆς ἀμφιβολίας τῆς βεβαιότητος, ὅταν ἡ αὐτοκαλουμένη ἀμφιβολία μάθῃ νὰ ἀμφιβάλλῃ. Ἡ ἀμφίβολος βεβαιότης καὶ ἡ ἀβέβαιος ἀμφιβολία, ὡς συνειδήσις τοῦ Ὑπερβατικοῦ ὡς Ὑπερβατικοῦ καὶ αὐτοσυνειδήσις τῆς κριτικῆς δυνάμεως ὡς ἐν-ὀρίῳ-εἶναι, θὰ κρατήσουν ἀνοικτὴν τὴν πύλην εἰσόδου ἐνὸς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀποκαλυπτομένου, ἀνεκπορθήτου, ὁδηγητικοῦ καὶ ἀγαπῶντος Θεοῦ. Ἡ εἴσοδος αὐτῆ καλεῖται Πίστις.

Π Α Ρ Α Τ Η Ρ Η Σ Ι Σ

Τοῦ Πανθεϊσμοῦ δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐργασίας αὐτῆς οὔτε ἀνάπτυξις, οὔτε κριτική. Ἐὰν ὁ κόσμος εἶναι ὁ Θεός, τότε ἡ Θεολογία, ἀκριβέστερον: ἡ Κοσμολογία, σπουδάζουσα τὰ κοσμικὰ δεδομένα, θ' ἀποκαλύπτῃ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν αἱ φυσικαὶ καὶ ἀνθρωπολογικαὶ Ἐπιστῆμαι θ' ἀποτελοῦν ταυτοχρόνως τὴν ἐπιστημονικὴν Θεολογίαν.

Ἄς ἐπιτραποῦν μόνον ἐλάχισται, προεισαγωγικαὶ τῶν ἀκολουθούντων κεφαλαίων, παρατηρήσεις: Ὁ παραδεδομένος ὅρος «πανθεϊσμός» εἶναι ἀνακριβῆς πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἠρνήθη τὴν ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ αὐθυπόστατον ὑπαρξίν τῶν ὄντων. Ἡ διδασκαλία, ἡ ὁποία πρεσβεύει, ὅτι ὑπάρχει μόνον ὁ Θεός, ἀναιροῦσα τὴν ἀνεξάρτητον ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν τοῦ ὄντος, εἶναι, συμφώνως πρὸς τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Rudole Otto ¹, «Θεοπανισμός» (Theopanismus). Ἡ «ὁ-Θεὸς-εἶναι-τὸ-πᾶν» διδασκαλία ἐκφράζει τὴν ἄκραν ὑπερβατικότητα καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ παραλλήλως ὡς Ἄκροσμία. * Ἡ διδασκαλία, ἡ ὁποία κηρύσσει, ὅτι τὸ κοσμικὸν πᾶν, τὸ ὁποῖον ἀντικειμενικῶς ὑπάρχει, εἶναι ὁ μόνος Θεός, εἶναι Πανθεϊσμός. Ἡ πανθεϊστικὴ ἀντίληψις θεωρεῖ τὸ ὄν ἀποκλειστικὴν πραγματικότητα, αὐτοδημιούργητον, αὐθυπόστατον, αὐτοσκοπὸν καὶ συγχρόνως Θεόν. Ἡ «τὸ-πᾶν-εἶναι-Θεός» θεωρία, ἔκφρασις τῆς ἀκραιφνοῦς ἐνυπαρξέως, δύναται νὰ ἐκληφθῆ παραλλήλως ὡς Ἀθεΐα. Ἐνταῦθα

---

* Ὡς ἀρχὴ τοῦ Θεοπανισμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ κατωιταλικὸς Ἐλεατισμός, ὁ ὁποῖος ἀπέριψε τὴν πολλότητα καὶ μεταβολὴν τῶν ὄντων καὶ ἐθεώρησεν ἓν ἐνιαῖον καὶ ἄφθορον εἶναι, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀπέφυγε νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς Θεόν. Τὸν ἀρχαῖον Θεοπανισμὸν ἐκφράζει ὁ Seneca: «Τὶ εἶναι Θεός; Τὸ σύνολον παντός, ὅ,τι βλέπεις καὶ παντός, ὅ,τι δὲν βλέπεις. Μόνος εἶναι τὸ πᾶν» ², τὸν μεσαιωνικὸν ὁ Eriugena: «Μόνος (ὁ Θεός) ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ ὑπάρχει» ³α. Ὁ Θεός καὶ αἱ βουλήσεις του καὶ πᾶν, ὅ,τι ἔπραξεν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό» ³β, τὸν μεταγενέστερον ὁ Spinoza: «Οὐδεμία ὑπόστασις εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ νοηθῆ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ» ⁴α. Ὅ,τιδήποτε ὑπάρχει, ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἄνευ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ νοηθῆ» ⁴β. Τὴν ἀπήχησιν τῆς ὡς akosmismus χαρακτηρισθείσης ὑπὸ τοῦ Hegel ⁵ θεωρίας αὐτῆς δεικνύουν οἱ λόγοι τοῦ Lessing: «Οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφία ὑπάρχει πλὴν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Spinoza» ⁶ καὶ τοῦ Novalis: «Ἡ ἀληθὴς Φιλοσοφία εἶναι.... Spinosismus» ⁷.

«ἡμεῖς ὅλοι εἴμεθα Θεός»⁹. Ὁ ἄνθρωπος, ἐν μέσῳ τοῦ θείου κόσμου, εἶναι τὸ «ὑψιστον Ὄν»⁹. Ὁ Πανθεϊσμός εἶναι κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Arthur Schopenhauer «εὐφημία τοῦ Ἀθεϊσμοῦ»¹⁰. Ἀντίποδες τοῦ Θεοπανισμοῦ — Πανθεϊσμοῦ εἶναι ὁ Θεϊσμός καὶ «Δεϊσμός» (Deismus), πιστεύοντες ἀμφοτέρω εἰς τὴν ἀπόλυτον ἑτερότητα κόσμου καὶ Θεοῦ καὶ διαφέροντες ὡς πρὸς τὴν περὶ τῆς σχέσεως μεταξύ των ἀντίληψιν. Ὁ Δεϊσμός, ἡ θεωρία περὶ μιᾶς ὑπερβατικῆς καὶ ἀσχέτου πρὸς τὸν κόσμον Θεότητος καὶ ὁ Θεϊσμός, ἡ πίστις εἰς ἓνα προσωπικόν, κατ' ἀναλογίαν γνωστὸν καὶ ἐνεργῶς πρὸς τὸν κόσμον σχετιζόμενον Θεόν, δέον νὰ θεωρηθῶν ὡς προϋποθέσεις, τόσον τῆς Ἀποφατικῆς, ὅσον καὶ Καταφατικῆς Θεολογίας, ἐκθεσις καὶ κριτικὴ τῶν ὁποίων ἐπιχειρήθη ἀνωτέρω¹¹.

Σύνθεσιν τοῦ Πανθεϊσμοῦ καὶ τοῦ Θεϊσμοῦ ἐπιχειρεῖ ὁ <Πανενθεϊσμός> (Panentheismus). Τὸν ὄρον ἔπλασεν ὁ Karl Chr. Fr. Krause¹², πρὸς δὴλωσιν παλαιᾶς ἤδη θεωρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς εἶναι ἐγκόσμιος καὶ ὑπερβατικὸς καὶ ὁ κόσμος ἐνθεὸς καὶ αὐθύπαρκτος ταυτοχρόνως. Θεὸς καὶ κόσμος δὲν ταυτίζονται, «ἀλλ' ἐμπλέκονται ἀμφοτέρω εἰς μίαν ζωτικὴν λειτουργίαν», διὰ τῆς ὁποίας ἀλληλεπιδρῶντες προσδίδουν εἰς τὴν ζωὴν μίαν «ἀνεξάντλητον κίνησιν»¹³. Θεὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἐνότης, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγκλείεται τὸ πολυμερὲς σύστημα τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων, τὰ ὁποῖα ἀναιρεῖ, ἀλλ' ἄνευ τῶν ὁποίων εἶναι ἀδιανόητος. «Τὸ πᾶν εἶναι καὶ ζῆ ἐντὸς, μετὰ καὶ διὰ τοῦ Θεοῦ»¹⁴.

Ὁ πρῶτος συνειδητὸς <πανενθεϊστής> ὑπῆρξεν ὁ Jordano Bruno, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς εἶναι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν Στωϊκὴν διδασκαλίαν, ἡ κοσμικὴ ψυχὴ^α, ἡ ὁποία, ὡς monadum monas, εἶναι ἡ ἐνότης, οὐσία, ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ κόσμου¹⁵, ἀποτελοῦσα συγχρόνως μέρος καὶ διεύθυνσιν τοῦ σύμπαντος, ὁμοία πρὸς τὸν κυβερνήτην ἐνὸς πλοίου, ὁ ὁποῖος κινεῖται ἀναλόγως τῶν κλυδωνισμῶν τοῦ σκάφους, ὡς τμήμα του, ἐνῶ συγχρόνως, ὡς αὐτοτελὴς ἰσχύς, τὸ διευθύνει¹⁷. Ἦδη ὁμοῦς, πρὸ τοῦ Bruno, σπέρματα πανενθεϊσμοῦ ἀπαντῶνται εἰς τὸν Ἀὐγουστῖνον: «Γὰ πάντα εἶναι ἐντὸς αὐτοῦ (Θεοῦ) καὶ τόπος δὲν εἶναι»¹⁸, εἰς τὸν Eriugena: «Ἐντὸς αὐτοῦ ἀμεταβλήτως καὶ οὐσιαστικῶς ὑπάρχουν τὰ πάντα»¹⁹ καὶ εἰς τὸν Meister Eckhart: «Ὁ Θεὸς ἔχει πᾶν πρᾶγμα ἐντὸς ἑαυτοῦ καὶ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ὑπάρχει»^{20α}. Ἡ Θεότης ἔχει πᾶν πρᾶγμα ἐντὸς ἑαυτῆς, ἀλλ' ἀδιαίρετον εἰς μίαν οὐσίαν»^{20β}. Σύγχρονος πρὸς τὸν <μάρτυρα τῆς νεωτέρας κοσμοθεωρίας> Jordano Bruno ἀξιόλογος πανενθεϊστής εἶναι ὁ 19 ἔτη μετ' αὐτόν, ἐπίσης ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, ζῶν καεῖς (1619) Lucilio Vanini: «(Ὁ Θεὸς) εἶναι ἐκτὸς πάντων τῶν πρα-

α. «Διογένης καὶ Κλεάνθης καὶ Οἰνοπίδης (τὸν Θεόν) τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν»¹⁵.

γμάτων, συγχρόνως ἐντὸς παντός, χωρὶς νὰ ἐγκλείηται, ἐκτὸς παντός, χωρὶς ν' ἀποκλείηται. Εἶναι τὸ πᾶν, ὑπὲρ τὸ πᾶν, ἐπέκεινα τοῦ παντός, πρὸ τοῦ παντός καὶ μετὰ τὸ πᾶν καὶ παραμένει πάντοτε τὸ πᾶν»²¹. Μετὰ τὸν Βruno, ἐκτὸς τῶν ἀναφερθέντων Karl Krause καὶ Rudolf Eucken, διάσημος πανενθεϊστής ὑπῆρξεν ὁ Goethe, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐμπλέκεται συνεχῶς ἐντὸς τοῦ κόσμου α, περιλαμβάνων τὸν κόσμον καὶ περιλαμβανόμενος ἐντὸς του, εἰς μίαν δυναμικὴν ἀμοιβαίότητα σχέσεως*.

Ἡ στατική συμβίωσις Θεοῦ καὶ κόσμου, ἐκφρασθεῖσα κυρίως ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοτέρου Πανενθεϊσμοῦ, ἰσχύει ὡς προβαθμὶς τῆς δυνατότητος ταυτίσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ Μυστικισμοῦ, περὶ τοῦ ὁποῖου ὁ ἀμέσως ἀκολουθῶν λόγος.

Ἡ δυναμικὴ ἀλληλεξάρτησις Θεοῦ καὶ κόσμου, τονισθεῖσα ἰδίως εἰς χρόνους νεωτέρους, ὠδήγησεν εἰς τὴν περίφημον θεωρίαν τοῦ «Γινόμενου Θεοῦ», ἢ ὁποῖα ἀνήγαγε τὴν ἀλληλεπίδρασιν καὶ συνωρίμασιν τοῦ Χρόνου καὶ τοῦ Αἰωνίου εἰς πρῶτιστον ἀξίωμα τῆς θεολογίας τῶν Νέων Χρόνων· ταύτης διαπραγματεύσεσι ἐπιχειρεῖται εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἡ Γένεσις».

Ἡ λογικὴ συνύφανσις Θεοῦ καὶ κόσμου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, κατέληξεν εἰς τὸν ἀπόλυτον παλλογισμόν, εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, περὶ τῆς ὁποίας πραγματεύεται τὸ II. κεφάλαιον τῆς ἀκολουθούσης ἐρεῦνης.

Ἡ ἀνάκλησις τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ὑπερκοσμίου μακαριότητος καὶ ἡ ὑπαγωγή του εἰς τὸν κοσμικὸν ῥοῦν ἀπετέλεσεν ἀφρητηρίαν πρὸς τελικὴν ἄρνησιν τοῦ Ὑπερβατικοῦ καὶ ἀπολυτοποιήσιν τοῦ κόσμου εἰς τὸν ὀλίγον προγενέστερον καὶ σύγχρονον Ἀθεϊσμόν, περὶ τὸν ὁποῖον ἀσχολεῖται τὸ τρίτον ἐν συνεχείᾳ πόνημα.

Ἡ <πᾶν-ἐν-Θεῷ> ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν <πᾶν-ἐν-Κόσμῳ> διδασκαλία, ἀπόρροια τοῦ κοππερνικανικοῦ συστήματος, συγγενὴς πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Παύλου: «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν»²⁴, ἀναδρομικὴ εἰσαγωγή τοῦ Μυστικισμοῦ καὶ ἀφρητηρία τῆς Θεογονικῆς σκέψεως τῶν Νέων χρόνων, προϋπόθεσις τῆς συνυφῆς τοῦ κοσμικοῦ καὶ ἀπο-

---

β. «Ὁ ἰδικός μου (Θεός) <μπερδεύεται> συνεχῶς περισσότερο εἰς τὸν κόσμον»²².

* Σὰν τί θὰ ἦταν ὁ Θεός, πού μόνο ἀπ' ἔξω θ' ἄσπρωχνε
Καὶ θ' ἄφινε στὰ δάκτυλα τὸ Πᾶν νὰ φέρνῃ κύκλους!
Σ' αὐτὸν ταιριάζει νὰ κινῆ τὸν κόσμο μέσα του,
Στὴ φύσι ἐντὸς νὰ κλείνεται, τὴ φύσι ἐντὸς του ν' ἄχῃ,
Ἔτσι, πού ὁ,τι ζῆ γι' αὐτόν, κινεῖται καὶ ὑπάρχει,
Νὰ μὴ στερῆται οὔτε στιγμὴ τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ἰσχύ του»²³.

λύτου Πνεύματος τοῦ Hegel καὶ τοῦ Μονισμοῦ τοῦ Schelling, διὰ τῆς ὑψώσεως τῆς σημασίας τοῦ πεπερασμένου μέχρις ἐπενεργείας ἐπὶ τοῦ Θείου, ἀρχὴ τῆς ἀπολυτοποιήσεως τοῦ κόσμου εἰς τὰς νεωτέρας Ἀθεϊστικὰς τάσεις, ἀπετέλεσε τὸ σπέρμα τῆς θεολογικῆς καρποφορίας τῶν μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν αἰώνων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ι. Η ΤΑΥΤΙΣΙΣ

«Ὡς εἴ τις λέγει, ὅτι τὴν σταγόνα τοῦ ὄξους ἐμιχθεῖσαν τῷ πελάγει, θάλασσαν ἢ μίξις ἐποίησε, τῷ μηκέτι τὴν κατὰ φύσιν ποιότητα τοῦ ὑγροῦ τούτου ἐν τῇ ἀπειρίᾳ τοῦ ἐλικρατοῦντος συμμένειν»¹.

Ἡ κατάργησις τῆς ἑτερότητας Ἐνθάδε—Ἐπέκεινα, ἡ ταύτισις τοῦ ἀνθρωπίνου πρὸς τὸ Θεῖον, ἡ θέωσις, εἶναι τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ ἀξίωσις τοῦ Μυστικισμοῦ. Ὡς θεολογικὸν σύστημα, ὁ Μυστικισμὸς εἶναι ἡ πλέον ἀπίθανος, τολμηρά, προσωπικὴ, ἀναπόδεικτος καὶ ἀδιάψευστος ἐμπειρικὴ θεωρία. Ἐνταῦθα ἐπιχειρεῖται τὸ ἀνήκουστον : Ἡ ὑπερπήδησις τοῦ Πεπερασμένου δι' ἀμέσου ἐπιστροφῆς εἰς τὸ Ἀπόλυτον, ἡ διάλυσις τοῦ Χρόνου ἐντὸς τοῦ Αἰωνίου, ἡ μετουσίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς Θεόν. Ἡ unio mystica θέλει νὰ ἄρῃ τὴν πολικότητα τοῦ <κατὰ συμβεβηκὸς> καὶ τοῦ Ὑπερβατικοῦ, νὰ συναιρέσῃ τὸν ἀνθρώπον καὶ τὴν Θεότητα. «Μυστικισμὸς εἶναι ἡ ἄρσις τῆς ἑτερότητας φύσεως καὶ Ἰδέας. Εἰς τὸν Θεὸν φύσις καὶ Ἰδέα συμπύπτουν, ἤτοι εἰς αὐτὸν ἀναιροῦνται ἀμφοτέραι»².

Προϋπόθεσις τῆς μυστικιστικῆς πίστεως εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπὲρ τὰ φαινόμενα πραγματικότητα, ἐσωτάτη συγγένεια συνδέει Θεὸν καὶ ἀνθρώπον. Ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσιαστικῶς particula Dei καὶ δύναται οὐχὶ ἀπλῶς νὰ ἐνωθῆ, ἀλλὰ τὰ ταυτισθῆ καὶ νὰ γίνῃ «ἐν ἀπολύτως Ἐν»³ πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ μυστικιστὴς «ἐξέρχεται τοῦ δέρματός του, διὰ ν' ἀφήσῃ τὸν Θεὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δέσμα του»⁴ καὶ πιστεύει, ὅτι «κερδίζει τὸν Θεὸν διὰ τῆς βίας»⁵ α. κατ' οὐσίαν ὅμως «ἡ φυγὴ ἐξ ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σχετικότητος καὶ χρονικότητος καὶ ἡ εἴσοδος εἰς τὸ Καθαρώτατον καὶ τὸ Πρωταρχικόν»⁶ β. ἡ <ταύτισις> πρὸς τὴν Θεότητα, δὲν εἶναι expugnatio Dei, ἀλλὰ διαπίστωσις τῆς «ὑπαρχούσης ἐνότητος»⁷ γ. δεδομένου, ὅτι τὸ ὄν ὑφείλει νὰ μετέχῃ τοῦ λόγου ὑπάρξεώς του : «Πᾶν, ὅ,τι ὑπάρχει ἐξ αὐτοῦ (Θεοῦ), δὲν εἶναι τι διάφορον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει, εἰμὴ μετοχὴ του»⁸ δ. Αὕτη ἡ participatio divinitatis, «ἡ συμβίωσις μετὰ

τοῦ θείου εἶναι»⁸, δηλοῖ τὴν θεότητα τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅσον «ὁ γήινος ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δύο, ἀλλ' ἓν»⁹. Θεὸς καὶ ἄνθρωπος εἶναι «μία οὐσία καὶ λειτουργία, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται, ἐξ ἀνθρωπίνης πλευρᾶς θεωρουμένη, ὡς πίστις καὶ ἐκ θείας ὡς χάρις»¹⁰. Ἐκφυλισμένος Θεός, «Θεὸς σκεπασμένος μὲ γῆν»¹¹, κατ' οὐσίαν ὁ ἄνθρωπος, δύναται νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν θείαν φύσιν τοῦ δι' ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ Θεοῦ. Ἡ *adhaesio Dei*, διὰ παραλλήλου ἐκηθενίσεως (*annihilatio*) τῆς προσωπικότητος τοῦ *dei humani*, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς θεώσεως¹² (*deificatio*). Ἐὰν ἀτομικὰ <ἐγώ>, <ἐμοῦ>, <ἐμὲ> ὀφείλουν νὰ τακοῦν¹³ καὶ δι' ἐκστάσεως καὶ «ἀπλώσεως»¹⁴ νὰ διαλυθοῦν ἐντὸς τοῦ Ἐγὼ τῆς Θεότητος, ὅπως τὰ ξύλα, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ πῦρ ἀφανίζονται μετουσιούμενα εἰς φλόγα^{15α} ἢ ὅπως ἡ σταγὼν, ἡ ὁποία χύνεται ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ αἶρει τὴν ἀτομικότητά της προστιθεμένη εἰς τὸ ἄπειρον ὕδωρ. «Οὕτω μεταβαλλόμεθα εἰς Θεόν»^{15β}.

Πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θεώσεως, ἡ Μυστικὴ τέχνη ὑποδεικνύει, ἐκτὸς τῆς ἀπαρνήσεως τοῦ <ἐγώ>, τρεῖς <ὁδοὺς>, τὴν *κάθαρσιν*: *via purgativa*, τὸν *φωτισμόν*: *via illuminativa* καὶ τὴν *ἔνωσιν*: *via unitiva*. Τόσον ἡ ἠερολογία, ὅσον καὶ ἡ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τῶν τριῶν λειτουργιῶν, ὀφείλονται εἰς τὸν ψευδώνυμον *Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην* (Ἀποκαρθῆναι τὸ πρῶτον / ἔπειτα ἐπὶ τὴν ἀκρότητα τῶν θείων ἀναβάσεων φθάνει / κατὰ τὸ κρεῖττον ἐνούμενος¹⁶). Καθαίρεται καὶ φωτίζεται καὶ τελεσιουργεῖται^{17α}. Τῆς ὑπεραγνοιάτης καθάρσεως / τοῦ ὑπερπλήρους φωτός / τῆς προτελείου τελειώσεως^{17β}. Πρὸς τὸ τελείως ἐκκαθαρθείσας αὐτὰς εἰς τὴν φωτιστικὴν τῶν φανοτάτων ἱεουργιῶν θεωρίαν τε καὶ κοινωνίαν μεταχθῆναι^{18α}. Κάθαρσις, φωτισμός, τελειώσις: ^{18β} πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοιώσις τε καὶ ἔνωσις¹⁹).

Ὁ Μυστικισμὸς, ἄγνωστος ὡς φιλοσοφικὸν σύστημα εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀναπτύσσεται συστηματικῶς ἐντὸς τοῦ κλίματος τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ μετεμοσχεύθη εἰς τὴν χριστιανικὴν Δύσιν. Σπέρματα ἐν τούτοις μυστικισμοῦ διακρίνονται εἰς τὰ Ὀρφικὰ* καὶ Ἐ-

* Ὑπῆρξεν ὁ Πλάτων Μυστικιστής; Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ αἱ ἀπόψεις τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας διίστανται. Εἶναι ἡ μοῖρα τῆς μεγαλοφυΐας νὰ ὑπερβάλλῃ τὴν ἐρμηνείαν τῆς εἰς τὸν χρόνον καὶ νὰ παραμένῃ <σημεῖον ἀντιβαλλόμενον>. Ὁ Πλάτων ἐρμηνεύεται σήμερον ὡς ὁ φιλόσοφος συγγενῆς καὶ κληρονόμος τοῦ ὀρφικοῦ μυστικισμοῦ, ὡς ἡ πρώτη μυστικιστικὴ προσωπικότης τῆς Ἱστορίας. Ὁ μυστικιστὴς Πλάτων ταξειδεύει εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ Μυστήρια τῆς Ἰσιδος²⁰ καὶ αἰσθάνεται βαθύτατα τὸν «μυστικισμόν τῶν ἀριθμῶν», τὴν ἀφετηρίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ μυστικισμοῦ²¹, τῶν Πυθαγορείων, ἀλλὰ κυρίως εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει «μίαν διαρκῆ κλίσιν πρὸς τὴν ὀρφικὴν ποίησιν καὶ θεωρίαν», πρὸς τὴν ὁποῖαν «τὸν ἔσυρε ἐσωτερικὴ συγγένεια τοῦ αἰσθήματος»²². Ὁ Πλάτων «ἐξαγνίζει καὶ πλουτίζει τὴν ὀρφικὴν εὐσέβειαν»²³ καὶ μεταβάλλει τὴν ὀρφικὴν παράδοσιν «εἰς μίαν θρησκείαν τῆς ψυχῆς. Ἡ περὶ ψυχῆς ὀρφικὴ πίστις εἶναι ἡ ἱστορικὴ προβαθμὶς τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας περὶ ψυχῆς»²⁴. Ὁ Ὀρφισμὸς τοῦ πα-

λευσίγια Μυστήρια καὶ εἰς τὴν ἑκστατικὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου, ἡ ὁποία καὶ ὑποτίθεται⁵⁹, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν τοῦ μεταγενεστεροῦ Ἑλληνικοῦ Μυστικισμοῦ. Μυστικιστικὴ τάσις ἐμφανίζεται ἐπίσης εἰς τὴν πυθαγόρειον κοσμοβιοθεωρίαν, ὡς «φιλοσοφικοποίησιν τοῦ Ὀρφισμοῦ»⁶⁰ καὶ σαφέστερον εἰς τὴν Ἀττικὴν τραγωδίαν, ἐνθα ἡ <συμπάθεια> τοῦ πρωταγωνιστοῦ τελειοῦται διὰ τῆς συνταυτίσεώς του πρὸς τὸν εὐνοοῦντα καὶ ἀγαπώμενον πάσχοντα θεόν. Ἄλλ' ἡ τραγωδία κατάγεται ἀκριβῶς ἐκ τῆς Διονυσιακῆς λατρείας καὶ ἡ φύσις τῆς ὑπῆρξε πρωταρχικῶς λειτουργικῆ, ἐξελιχθεῖσα εἰς σκηρικὴν φιλοσοφίαν.

ῥέχει «τὰ θέματα τῶν ἑσχατολογικῶν του μύθων»²⁵, οἱ ὁποῖοι «λούονται εἰς μυστηριακὴν ἀτμόσφαιραν, ὑπὸ τὸ ὄρφικόν νόημα τῆς λέξεως»²⁶. Ἐκ τῆς ὄρφικῆς διδασκαλίας κατάγεται ὁ «τραχὺς δυῖσμός» μεταξὺ τοῦ Ἐνθάδε καὶ τῶν Ἰδεῶν, ὁ ὁποῖος «ᾤθησε σχεδὸν κατ' ἀνάγκην τὸν φιλόσοφον εἰς μυστικὴν θεώρησιν, κατ' ἐξοχὴν ἐκεῖ, ὅπου θέλει ν' ἀπολογηθῆι περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς θέσεώς της εἰς τὸν κόσμον»²⁷. Ὁ Πλάτων εὑρε πρῶτος «τὸ κλειδί τῆς πλήρους ἀρμονίας» τῶν ἑπτὰ χορδῶν τῆς λύρας τοῦ «ζωοδότου πνεύματος τῆς μεμυημένης Ἑλλάδος: τοῦ Ὀρφέως»²⁸, θεωρήσας τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὡς «τμῆμα τῆς παγκοσμίου Ψυχῆς» ἢ «τούλάχιστον ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης»²⁹. Τὴν μυστικὴν διάθεσιν τοῦ Πλάτωνος, ὡς μίμησιν τοῦ «Ὀρφέως, τοῦ παρ' Ἑλλησι πρώτου θεολόγου»³⁰, ἀποκαλύπτει ὁ σεβασμὸς του πρὸς τοὺς ἀρχαίους (ὄρφικούς) λόγους περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς: «Πείθεσθαι δὲ ὄντως αἰεὶ χρὴ τοῖς παλαιοῖς τε καὶ ἱεροῖς λόγοις, οἱ δὴ μνηύουσιν ἀθάνατον ψυχὴν εἶναι»³¹, ἢ περὶ μαθήσεως ὡς ἀναμνήσεως διδασκαλία του: «Τὸ γὰρ ζητεῖν ἄρα καὶ τὸ μανθάνειν ἀνάμνησις ὄλον ἐστίν»³². Ὅτι ἡμῖν ἡ μάθησις οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει οὔσα»^{33α}, ἢ περὶ παρουσίας καὶ κοινωνίας θεωρία του: «Ὅτι οὐκ ἄλλο τι ποιεῖ αὐτὸ καλὸν ἢ ἡ ἐκείνου τοῦ καλοῦ εἴτε παρουσία εἴτε κοινωνία εἴτε ὄπη δὴ καὶ ὅπως προσγενομένη»^{33β}, ἢ περὶ ὁμοιότητος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστις: «Ἐὼ μὲν θεῖω καὶ ἀθανάτῳ καὶ νοητῳ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτα ἔχοντι ἑαυτῳ ὁμοιότατον εἶναι ψυχῇ»^{33γ}. Ἡ ψυχὴ θεοειδὲς»^{33δ}. Εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ καὶ αἰετὲς ἀπέργεται, θείον τε καὶ ἀθάνατον»^{33ε}, ὁ περὶ συγγενείας τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ Θεῖον λόγος του: «(Ἡ ψυχὴ) ὡς συγγενῆς οὔσα τῳ τε θεῖω καὶ ἀθανάτῳ καὶ τῳ αἰεὶ ὄντι»³⁴. Πρὸς δὲ τὴν ἐν οὐρανῳ ξυγγένειαν ἀπὸ γῆς ἡμᾶς αἴρειν ὡς ὄντας φυτὸν οὐκ ἔγγειον ἀλλὰ οὐράνιον»³⁵, ἢ περὶ κυριαρχίας τῆς ψυχῆς ἀντίληψίς του: «Πᾶσα ψυχὴ παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου...τελέα μὲν οὔσα καὶ ἐπτερωμένη μετεωροπορεῖ τε καὶ πάντα τὸν κόσμον διοικεῖ»³⁶ καὶ αἱ περὶ «ἐξαίφνης»³⁷: «Ἐξαίφνης κατόψεται τι θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλόν»³⁸ καὶ ἀρρήτου: «Ρητὸν οὐδαμῶς ἐστίν ὡς ἄλλα μαθήματα»³⁹, ἐκφράσεις του, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν «ἐν αἴσθημα, μίαν ἀντίληψιν, ἐν βίωμα», τὸ ὁποῖον «οὐχὶ διὰ στιγμιαίας ἀνακοινώσεως, ἀλλὰ δι' ἐμβιώσεως» (Hincinleben) κατακτάται»⁴⁰.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσας γνώμας τῶν Henri Bergson, Édouard Schuré, Rudolf Steiner, Nathan Söderblom, Erwin Rohde, Friedrich Somsen καὶ Werner Jaeger, στοχασταὶ ὡς οἱ Édouard Norden, Ernst Hoffmann, Ernst Cassirer, Hans Leisegang καὶ Ulrich von Wilamowitz ἐρμηνεύουν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ὡς διαλεκτικὴν, οὐχὶ ἐπὶ τῆς ὄρ-

Ἡ ὀρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἀνατολή, παρ' ὅτι κατὰ καιροῦς δι' ἑλληνίζόντων ἀντιπροσώπων ἐπεδίωξεν, «ἵνα πάση δυνάμει φεύγωμεν τὸ εἶναι ἄνθρωποι καὶ σπεύδωμεν γενέσθαι θεοί»⁶¹, διὰ μιᾶς ἀρρητοῦ ἀνατάσεως τοῦ λόγου πρὸς τὸ Ἄρρητον: «Ὁ λόγος... ἀπὸ τῶν κάτω πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἀνιών... ὅλος ἄφρονος ἔσται καὶ ὅλος ἐνωθήσεται τῷ ἀφθέγ-
τῳ»⁶², ὥστε «θεία καὶ ἀνθρωπίνη συνυφαίνεσθαι φύσις»⁶³, θεωρήσα-
σα τὴν ψυχὴν ὡς «λιβάδα οὐρανίαν», ἢ ὁποία ἐχύθη «κατὰ γᾶς» καὶ ἀνα-
ζητεῖ τὴν πηγὴν τῆς, «ὅθεν ἐξεχύθη» ἢ ἀκτῖνα «ἀληθιν», ἢ ὁποία τείνει
«προγόνῳ Φωτὶ μιγῆναι»,⁶⁴ διὰ τὴν ἐορτάση «μιγεῖσα Πατρὶ Θεὸς ἐν

φικῆς παραδύσεως βασιζομένην, ὡς ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἠρμηνεύθη*, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς ἑρμηνευτικοῦ τοῦ λόγου. Κατὰ τοὺς ἑρμηνευτὰς αὐτοὺς «δὲν ὑπάρχει οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔρεισμα ἑρμηνείας τῶν πλατωνικῶν μύθων κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ὀρφέα»⁶⁵. Ὁ Πλάτων εἶναι γνήσιος Ἑλλη-
ν, ὁ ὁποῖος ζητεῖ τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ διὰ τῆς θεωρητικῆς ὁδοῦ καὶ ἀφίνει τὸν νοῦν τοῦ νὰ κτυπᾷ εἰς τὴν θύραν τῆς γνώσεως. Σκοπὸς τοῦ εἶναι ἢ διανοητικὴ ἀντίληψις, διὰ τοῦτο τὸ «μυστικιστικὸν — ἐκστατικὸν στοιχεῖον ἀπεκλείσθη»⁶⁶. Ἡ διάστασις μεταξὺ τοῦ φαινομένου καὶ τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου δὲν αἰρεται οὔτε μυστηριακῶς, οὔτε μυστηριωδῶς. Ἐνταῦθα τὸν λόγον ἔχει ὁ λόγος καὶ οὐχὶ τὸ ἄλογον. «Δὲν πρόκειται εἰς τὸν Πλάτωνα... διὰ μίαν θαυμασίως μυστικιστι-
κὴν ὑπερνίκησιν τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἰδεῶν καὶ Φαινομένου, ἀλλὰ διὰ μίαν <ύδόν>, ἐκ τῆς παραδοχῆς τῶν φαινομένων τῆς αἰσθήσεως, μέχρι τῆς γνώσεως τῶν Ἰδεῶν διὰ τῆς καθαρᾶς σκέψεως»⁶⁷. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος ὁδηγεῖ εἰς τὸ μυστήριον καὶ τὸν μῦθον, ἀλλ' ἢ μυθικότης τοῦ μυστηρίου δὲν εἶναι οὔτε ὑπερ-
λογικὴ οὔτε προλογικὴ, ἀλλὰ μεταλογικὴ. Τὸ μυστήριον τῆς πλατωνικῆς φιλο-
σοφίας προὑποθέτει τὸν λόγον, τὸν ὅποιον διὰ τοῦ μύθου ὑπερβάλλει. «Ἡ ὁδὸς τοῦ πρὸς τὸ μυστήριον καὶ τὸν μῦθον δὲν παρακάμπτει τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν ὑπερβάλλει διὰ τῆς φιλοσοφικῆς διαλεκτικῆς»⁶⁸. Ἐξ ἄλλου ὁ Πλάτων ὑπετίμησε καὶ εἰρωνεύθη τὴν ὀρφικὴν—πυθαγόρειον⁶⁹ ἀσκητικὴν καὶ ἐγκράτειαν καὶ τοὺς θεοσό-
φους τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὁποῖοι διεκήρυττον, ὅτι δύνανται νὰ ἐπενεργοῦν διὰ τῆς μυστηριακῆς τῶν μεθόδου ἐπὶ τῶν θεῶν. «Ἀγύρται δὲ καὶ μάντις ἐπὶ πλουσίων

* Πρβλ. τὴν περὶ θεοποιήσεως τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος(!), <κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὀρφέως>, ἀντίληψιν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόπου: «Κἀνταῦθα τῇ τῶν μύθων ἀπάτῃ συνενεχθεὶς ὁ Πλάτων Θεὸν εἶναι τὸν κόσμον ἐκ τῶν Ὀρφέως λαβῶν ἀπεφήνατο»⁷⁰ α. Ὡστε κἂν λέγη θεὸν εἶναι τὸν κόσμον, ἐκ τῶν ὀρφικῶν λαβῶν ὁ Πλάτων τῇ τῶν ποιητῶν συνηθείᾳ μυθικώτερον ἀπολουθή-
σας θεὸν αὐτὸν εἶρηκε»⁷¹ β. Ἐκτὸς τοῦ ἀριστοτελεῖζοντος νεοπλατωνικοῦ μονοφυσί-
του Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόπου καὶ ὁ <Πλατωνικὸς διάδοχος>, ὁ Πρόκλος, ἑρμηνεύων <πλατωνικώτερον> τὸν Ἰλάτωνα, θεωρεῖ, ὅτι ἢ ἀντίληψις τοῦ περὶ τοῦ κόσμου, αὐτὴν τὴν φορὰν θεωρουμένου οὐχὶ ὡς Θεοῦ, ἀλλ' ὡς εἰκόνοσπιτοῦ Θεοῦ, κατάγεται ἐκ τοῦ Ὀρφέως. «Καθάπερ οὖν Ὀρφεὺς εἶδωλα πλάττει τοῦ Διονύσου τὰ τὴν γένεσιν ἐπιτροπεύοντα καὶ τὸ εἶδος ὅλον ὑποδεξάμενα τοῦ παραδείγματός, οὕτως καὶ ὁ φιλόσοφος, (ὁ Πλάτων) εἰκόνα τὸν κόσμον τοῦ νοητοῦ προσεῖπεν, ὡς εἰκότα τῷ σφετέρῳ παραδείγματι»⁷².

Θεῶν» «β, ἐκ σεβασμοῦ καὶ δέους πρὸ τοῦ Θεοῦ τῆς Πίστεως, ἀπέφυγε ν' ἀναπτύξη συστηματικὴν μυστικὴν θεολογίαν, ὅποια ἦ τῶν μοναχῶν M. Eckhart καὶ J. Scheffler.

Πάντως, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῶν λειτουργικοῦ περιεχομένου εὐχῶν καὶ

θύρας ἰόντες πείθουσι, ὡς ἔστι παρὰ σφίσι δύναμις ἐκ θεῶν ποριζομένη θυσίαις καὶ ἐπιφοδαῖς...ἐπαγωγαῖς τισι καὶ καταδέσμοις τοὺς θεούς, ὡς ἴρασι, πείθοντες σφίσι ν' ὑπηρετεῖν».-: "Ὅστις ἐνταῦθα δὲν διαισθάνεται τὴν περιφρόνησιν»⁴⁸, γράφει ὁ Wilamowitz, «πράγματι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βοηθηθῆ»⁴⁹.

Ὁ Πλάτων δὲν ὑπῆρξεν οὔτε μυστικιστής, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν δυνατότητα ἀφομοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ὡς ἐδίδαξεν ὁ μεταγενέστερος Πλατωνισμός. οὔτε <ἀντιμυστικιστής>, διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς διανοίας ὡς ἀποκλειστικῆς καὶ ἀνυπερβλήτου καὶ ἀπορριψεως μιᾶς ὑπὲρ τὰ φαινόμενα συγγενείας μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Πλάτων ὑπῆρξε <μυστικιστής> εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ὑπερπηδήσεως τοῦ λόγου πρὸς ὑποδήλωσιν ἑνὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος ὑπερβάλλει τὸ ἐνθάδε ὡς πρότυπον καὶ συγχρόνως ὡς ἀναίρεσίς του, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ λόγος δεκνύει τὴν κατεύθυνσιν, ἀλλ' ἢ αὐτοσυνείδησίς του ὡς ὄντος δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ γίνῃ ὁδηγὸς δι' ὅτι ἀνῆκει <ἐπέκεινα τῆς οὐσίας>. Εἰς τὸν ὑπερβατισμὸν του ὅμως αὐτὸν δὲν ἐχρειάσθη οὔτε <ἐπιφοδάς> οὔτε <ἐκστάσεις>, ἀλλὰ μόνον λογικοὺς <λίθους>, διὰ τῶν ὁποίων ἔκτισε τὸν ἀνυπερβλήτον ναὸν τῆς διαλεκτικῆς του. Ἀντὶ τῆς <θεώσεως>, τῆς ταυτίσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὁ Πλάτων προβάλλει τὴν ἀξίωσιν τῆς <ὁμοιώσεως θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν»⁵⁰. Τὴν κατεύθυνσιν τοῦ λόγου πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον δὲν ἐκφράζει ἢ ἄλογος σύντηξις, ἀλλ' ὁ διαλεκτικὸς ἔρωσ, ὁ ὁποῖος δὲν συγγέει, ἀλλὰ συσχετίζει τὸ Ἐνθάδε πρὸς τὸ Ἐπέκεινα. «Θεὸς δὲ ἀνθρώπων οὐ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου (ἔρωτος) πᾶσα ἔστιν ὁμιλία καὶ ὁ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους»⁵¹. Διὰ τῆς ἀποκρούσεως τῆς μίξεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖ ὁ Πλάτων, ὡς διαλεκτικὸς φιλόσοφος, «τὴν ὀξεῖαν τομὴν, τὴν ὁποίαν...ὁ μυστικισμὸς ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιτελέσῃ»⁵². Ἐὰν ἡ ὀρφικὴ λατρεία τὸν συνεκίνησε, παρ' ὅτι πρὸς τὸν <ὀρφικὸν βίον>, τὰς <ὀρφικὰς συνουσίας>, τὰς <ὀρφικὰς ὄργιας>, τοὺς <θιάσους> καὶ τοὺς <ὀρφεοτελεστάς> οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχει καὶ ἐὰν πράγματι εἰς τὸν <κύκλον τῆς γενέσεως> τῆς ὀρφικῆς παραδόσεως ὀφείλῃ τὸν πυρῆνα τῶν κοσμογονικῶν μύθων του⁵³, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ὀφείλει εἰς τὴν μυθολογικὴν αὐτὴν παράδοσιν τὴν διαλεκτικὴν σκέψιν του. Οἰαδήποτε καὶ ἐὰν ὑπῆρξεν ἡ ὀρφικὴ διδασκαλία περὶ ψυχῆς—ἐμίαν ὀρφικὴν διδασκαλίαν περὶ ψυχῆς ὀφείλουσι οἱ ἀνάγοντες τὴν πλατωνικὴν ψυχο-λογία εἰς τὸν Ὄρφέα, ν' ἀποδείξουν»⁵⁴—, ἡ ψυχὴ εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἔχει ὡς προσορισμὸν τὴν καταξίωσιν τῆς χωροχρονικῆς ὑπάρξεως κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰς Ἰδέας, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ γνῶσις τῶν Ἰδεῶν προὑποθέτει τὴν ἑτερότητα, τὴν ὁποίαν ἡ μυστικὴ ταύτισις ἀναιρεῖ. Εἰς τὸν Πλάτωνα «ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ θεμελιώδες ἀξίωμα καὶ ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς πληρώσεως τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸν χρόνον, διὰ τῆς ἀξίας τῶν Ἰδεῶν. Εἰς τὸν μυστικισμὸν δὲν ὑπάρχει γνῶσις Ἰδεῶν, οὔτε φυσικὴ γνῶσις»⁵⁵. Τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον «ἐκ πολλῆς συνουσίας περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καὶ τοῦ συζῆν ἐξαίφνης οἶον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος...ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον ἑαυτὸ ἤδη τρέφει»⁵⁶, ὑποδηλοῖ μίαν διαίσθησιν, τὴν ὁποίαν δὲν προσφέρει ὁ λόγος, ὅμως προπαρασκευάζει διὰ τοῦ ἔρωτός του, ἀλλ' ἢ ὁποία θέτει μέτρα εἰς ἑαυτὴν καὶ δὲν διδάσκει, διότι γνωρίζει, ὅτι δὲν εἶναι ῥητὴ, ὡς ἄλλα μαθήματα. Ὁ «πλατωνικὸς μυστικισμὸς», ὁ ὁποῖος <«γνωρίζομε βεβαίως πόσον

ὑμνων τῆς Ἐκκλησίας α, ἐκτὸς ἐνὸς γενικωτέρου ἐνορατικοῦ μυστικισμοῦ, ἐνθά «τὰ ὑπὲρ λόγον» εἰς τὴν «κεκαθαρωμένην καρδίαν» διδάσκονται «διὰ τῆς ἀλαλήτου τῶν νοημάτων ἐλλάμψεως»⁶³, ἀνεπτύχθη ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Χριστολογικὸς μυστικισμός, ὁ ὁποῖος ἐπρέσβεισεν, ὅτι ἡ θεία φύσις «ἐφέλκεται πρὸς μετουσίαν ἑαυτῆς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν»⁶⁴, ἵνα ὁλος ἄνθρωπος θεωθῇ τῇ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ χάριτι θεουργούμενος»,^{65α}, ὥστε διὰ τῆς «θεώσεως... καὶ ἦν ὁ Θεὸς θεοῖς γενομένοις»^{66β} ἐνοῦται, νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος «τοσοῦτον Θεός, ὅσον ἐκεῖνος ἄνθρωπος»^{67γ} καὶ ἐπιτελεσθῇ οὕτω πλήρως ἡ ἀμοιβαιότης: ὁ μὲν Κύριος Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἄνθρωπος, ὁ δὲ δοῦλος ἄνθρωπος Κύριος Χριστός: «Χριστὸς δὲ καὶ Κύριος ὁ Λόγος ἦν, ταῦτα καὶ ὁ ἐμμιχθεὶς τε καὶ ἀναληφθεὶς ἐν τῇ Θεότητι γίνεται... ἡ τοῦ δούλου μορφή Κύριος γίνεται... τὸν ἐνωθέντα αὐτῷ ἄνθρωπον... Χριστὸν ποιεῖ»⁶⁸. Ἐπομένως «δι' αὐτὸν (Χριστὸν) γενησόμεθα καὶ θεοί... τῷ τῆς χάριτος μυστηρίῳ, μηδὲν τὸ παρῆπαν ἀλλοιοῦντες τῆς φύσεως»⁶⁹.

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τούτοις, παρὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσίν της ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς εὐεπιφόρου πρὸς τὸν μυστικισμὸν Ἀνατολῆς, κατ' ὀρθῶσε γενικῶς, ὡς σύστημα, νὰ συγκερατῆσῃ τὸν ἀνθρώπινον ἔγωϊσμὸν ἐντὸς τῶν πλασίων τῆς χρονικῆς φύσεώς του, ἀναπτύξασα, ὅτε ἡ λίμπις τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἶχε παρῆλθῃ, «Χριστοκεντρικὸν μυστικισμὸν»^{70α}, ἀλλὰ βιώσασα τοῦτον, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, ὡς «συγκλονισμὸν διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ»^{70β}, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ πρώτου καὶ οὐσιαστικωτέρου διὰ τὴν πίστιν χριστιανοῦ μυστικιστοῦ, τοῦ Π α ὕ λ ο υ*.

Ὁ Πλωτῖνος ὑπῆρξεν ἡ σημαντικωτέρα μυστικιστικὴ φυσιογνωμία τῆς Ἱστορίας. Εἰς τὰς «Ἐννεΐδας» ὁ Μυστικισμὸς θέλει νὰ γίνῃ Μετα-

---

ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ μεταγενεστέρου Ἑλληνισμοῦ»⁵⁷, ὑπῆρξε μία γόνιμος παρανόησις τῆς οὐσίας τοῦ πλατωνικοῦ φιλοσοφεῖν. Ὁ λατινικὸς Μυστικισμὸς, ὁ ὁποῖος διεχώρισε τὸν κόσμον εἰς τρία τμήματα, τὸ αἰσθητόν, τὸ πνευματικόν καὶ τὸ Θεῖον, πρὸς ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀπέδωκεν ἓν εἶδος γνώσεως (sensatio, ratio, intuitio) ἐνόμισεν, ὅτι εὔρεν εἰς τὴν <αἰσθησιν>, <διάνοιαν> καὶ <νόησιν> τοῦ Πλάτωνος τὸν σύμμαχόν του. Ἀλλ' «ἀφ' οὔτου ἡ φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἐγινε κριτικὴ, καταβάλλεται προσπάθεια, νὰ μὴ προσδίδεται πλέον τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ Μυστικισμοῦ ἀμέσως εἰς τὸν Πλάτωνα», ἀλλ' εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Πλατωνικῶν «δοθέντα εἰς τὸν Πλατωνισμὸν μεταγενέστερον τύπον»⁵⁸. Σήμερον ἡ κριτικὴ σκέψις ὀφείλει ν' ἀποδώσῃ τὰ τοῦ Πλάτωνος τῷ Πλάτωνι καὶ τὰ τοῦ Πλωτίνου τῷ Πλωτίνῳ.

α. Πρβλ. ποίημα ἐκδήλου μυστικιστικῆς διαθέσεως τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου εἰς τὸ «Μηνιαῖον» τῆς Στ' Ἰανουαρίου.

* Τὸ κλασσικὸν πρότυπον τοῦ Χριστιανικοῦ Μυστικισμοῦ, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν Χριστὸν ὡς συγκεκριμένην ἐμπάνειαν καὶ οὐχὶ τὸν Θεὸν ὡς ἀφηρημένην ἔννοιαν, ὑπῆρξεν ὁ Παῦλος. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Παύλου εἶναι ἀποκλειστικῶς

φυσική ἐνῶ ἤδη εἶναι Θρησκεία. Ὁ Πλωτῖνος ἐνεβολίασεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λόγον τὸ ἀνατολικὸν πάθος καὶ μετέβαλε τὴν Διαλεκτικὴν εἰς μεταφυσικὴν <ψυχολογίαν>. Οἱ καρποὶ τῆς μεταμοσχεύσεως ἔθρεψαν ὀλόκληρον τὸν μεσαιωνικὸν Μυστικισμόν, ὥστε ἡ μυστικὴ Δύσις εἰς τὸν Μεσαιῶνα νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἐπαρχία τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὸν Πλωτῖνον συνέρρευσαν πιθανῶς μυστηριακὰ δρεῦματα τῆς λατρείας ἐνὸς Μίθρα, μιᾶς

«μυστικισμὸς Χριστοῦ»⁷¹. Ἐνιαῦθα συμφωνοῦν ὅλοι οἱ ἐρμηνευταὶ του: «Αἱ μυστικαὶ ἐκφράσεις τοῦ Παύλου ἀναφέρονται εἰς τὸν Χριστόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκινώθη ὁ Θεὸς ἀνθρωπίνως, οὐδέποτε εἰς τὸν Θεόν. Οὐδεὶς <μυστικισμὸς Θεοῦ> ὑπάρχει εἰς τὸν Παῦλον»⁷². Ὁ ὅρος μυστικισμὸς Χριστοῦ χαρακτηρίζει ἄριστα τὴν τάσιν τῆς εὐσεβείας τοῦ Παύλου⁷³. Ὁ Παῦλος εἶναι ὁ μοναδικὸς χριστιανὸς στοχαστής, ὁ ὁποῖος γνωρίζει μόνον μυστικισμόν Χριστοῦ καὶ οὐχὶ παραλλήλως μυστικισμόν Θεοῦ»⁷⁴. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Παύλου εἶναι «ἔλλαμψις καὶ φωτισμὸς τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ»^{75α}. Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ εἶναι διὰ τὸν Παῦλον τὸ αἰώνιον πρότυπον, διὰ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ ὁποίου ὀφείλει ν' ἀγωνισθῇ ὁ χριστιανὸς ἐντὸς καὶ ἐν συνειδήσει τῆς ὑπάρξεώς του. Τελείωσις τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος δὲν εἶναι ἡ ἀπλὴ προσέγγισις, ἀλλ' ἡ συνταύτισις τοῦ στρατευομένου πιστοῦ πρὸς τὸν Χριστόν, ὥστε οὗτος νὰ γίνῃ «κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεῦμα»^{75β}. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Παύλου: «Χριστόν ἐνεδύσασθε»^{76α} καὶ ἡ ὁμολογία του: «Ὡς δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός»^{76β} ἐκφράζουν τὸν ἀγῶνα τῆς ἀγιώσεως τοῦ τελειομένου χριστιανοῦ. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Παύλου δὲν εἶναι ὁ «ξένος πρὸς τὴν ἠθικὴν μυστικισμὸς»⁷⁷ τῆς ἐρημώσεως, ὁ ὁποῖος ἐκπληροῖ τὸν προορισμόν του εἰς τὴν <ἡδονὴν τῆς θείας συνουσίας>, ἀλλ' ὁ ἀγωνιστικὸς μυστικισμὸς, ἡ ἐντὸς τῆς ἠθικῆς ἀντινομίας ἀγωνιζομένη πίστις. Ὁ Παῦλος ἀγνοεῖ τὴν ἀναχωρητικὴν ἀγωνίαν τῆς ἐνώσεως ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου πρὸς τὴν <ἄπειρον Θεότητα>. Ἡ ἐγωϊστικὴ deificatio τοῦ Δυτικοῦ Βορρᾶ ματαίως ἀνεζήτησεν εἰς τὸν Παῦλον ἀριστοκρατικὴν καταγωγὴν. Ἐνιαῦθα δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ θέωσις τοῦ Σύρου δῆθεν πρώτου Ἀθηναίου μαθητοῦ του, οὔτε ἡ sobria ebrietas τοῦ Ἀγίου Βερνάρδου.

«Ὁ Παῦλος εἶναι μυστικιστής»⁷⁸ καὶ ἡ διδασκαλία του «κατὰ τὴν θεμελιώδη οὐσίαν τῆς μυστικισμὸς»⁷⁹ ὁ Παῦλος «χρησιμοποιεῖ μὲ ἰδιαιτέραν προτίμησιν λέξεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν τύπον καὶ τὸ περιεχόμενον των ἐνθυμίζουσι τὰ διάφορα εἶδη τοῦ ἑλληνιστικοῦ Μυστικισμοῦ»⁸⁰ καὶ «ὁ προσωπικὸς του συγκλονισμὸς» πρὸ τῆς Δαμασκοῦ «εἶναι μυστικιστικοῦ εἶδους»⁸¹. Ὁ Παῦλος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἄμεσον συγγένειαν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου: «Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν»⁸² καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ του διδασκαλία πιστεύει εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν πάντων διὰ τοῦ Θεοῦ, «ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν»^{83α} ὁ Παῦλος γνωρίζει «ὀπτασίας» εἴτε «ἐν σώματι» εἴτε «ἐκτὸς τοῦ σώματος»^{83β} καὶ ὁμιλεῖ περὶ μεταμορφώσεως: «Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα»^{83γ}, ἐνθα «ἀποκαλύπτεται ἡ κατ' ἐξοχὴν ἰδιαιτέρα μυστικιστικὴ του ἰδιοσυγκρασία»^{84α}. Ἀλλ' ὁ Παῦλος, ἀγωνιζόμενος κατὰ τοῦ ἐτέρου, ἀντιστρατευομένου πρὸς τὴν θέλησίν του, νόμου οὐδέποτε ἔχασεν ἢ ἀπέρριψε τὴν ὀδυνηρὰν αὐτοσυνείδησιν τοῦ πεπερασμένου. Εἰς τοὺς λόγους του περὶ ἁμαρτίας καὶ μετανοίας, δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ πίστεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν καὶ κρίσεως «ὁ μυστικισμὸς δὲν ἔχει οὐδὲν ἀπολύτως μέ-

Ίσιδος ἢ ἐνὸς Διονύσου, ἀλλ' ὁ ἴδιος, ἀφομοιώσας ἐντὸς τοῦ τὴν προγενεστέρην ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν καὶ ἐκφράσας τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἐποχῆς τοῦ, ὑπερέβαλε πᾶσαν προηγουμένην μυστικὴν ἀντίληψιν καὶ δὲν ἠθέλησεν ἀπλῶς νὰ μετατρέψῃ τὸ κοινὸν λειτουργικὸν στοιχεῖον τοῦ Μυστικισμοῦ εἰς Φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἐπεχείρησε νὰ μνήσῃ τὴν Φιλοσοφίαν εἰς τὸν Μυστικισμόν καὶ νὰ τὴν χοίση πρωθυερείαν του.

Βασικὸς μοχλὸς τῆς ὅλης πλωτικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ πόθος τῆς ψυχῆς νὰ ἐνωθῇ πρὸς τὸν Ἕνα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποσπασθεῖσα ἐρρίφθη εἰς τὸν κόσμον.

Ἡ ψυχὴ, ἐγκλωβισμένη ἐντὸς τῆς ὕλης, «πάσχει τοῦ ἐν εἶναι τὴν ἀπόστασιν» ^{90α} καὶ διακαίεται ὑπὸ τοῦ «οὐρανίου ἔρωτος» ^{90β} νὰ ἐπανέλθῃ, ὡς «κοινωνοῦσα καὶ αὐτῆ» ^{90γ}, εἰς τὴν Πρωταρχὴν τῆς. «Ἐρῶ οὖν κατὰ φύσιν ἔχουσα ψυχὴ θεοῦ ἐνωθῆναι θέλουσα» ^{90δ}. Εἰς τὸ «ἐρωτικὸν πάθημα» ^{90δ} αὐτὰ ἀντίκειται τὸ ἐγὼ καὶ ὁ ὑλικὸς κόσμος, ἐνῶ τὸ Ἕν, ἐπέκεινα τῆς ἑτερότητος, «ἔστι τῷ δυναμένῳ θιγεῖν ἐκεῖ παρόν, τῷ δι' ἀδυνατοῦντι οὐ πάρεστιν» ^{90ε}. Ἦτοι, οἱ δυνάμενοι καὶ παρεσκευασμένοι νὰ ὑπερνικήσων τὴν ἀντίστασιν τοῦ χρόνου, «ὥστε ἐναρμόσαι καὶ οἶον ἐφά-

ρος» ^{90β}. Τὸ ὅτι ὁ Παῦλος ὁμιλεῖ περὶ ταυτίσεως πρὸς τὸν Χριστόν, δὲν σημαίνει, ὅτι «τοῦτο ὀφείλει νὰ νοηθῇ οὐχὶ εἰκονικῶς, ἀλλὰ πραγματικῶς» ⁹⁶. Ἡ ταύτισις περὶ τῆς ἰσότητος ὁμιλεῖ ὁ Παῦλος εἶναι ἡθικὴ καὶ οὐχὶ οὐσιαστικὴ. Ἐὰν οἱ λόγοι αὐτοὶ ἐρμηνευθοῦν πραγματικῶς, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ τὴν ἰκανότητα καὶ ὀφείλει ν' ἀφομοιωθῇ <οὐσιαστικῶς> πρὸς τὸν Χριστόν, περὶ τῆς θεότητος τοῦ ὁποίου ὁ χριστιανὸς Παῦλος οὐδέποτε ἀμφέβαλε καὶ μάλιστα οὐχὶ μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἐπὶ τῆς γῆς, αἶρεται ὅλη ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Παύλου. Αἱ ἔννοιαι <νόμος>, <συγγνώμη>, <μαθητεία>, <μίμησις>, <πίστις>, <ἀνάστασις>, <δίκη> καὶ <ἀγάπη>, αἱ ὁποῖαι προϋποθέτουν τὴν ἑτερότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, καταντοῦν διὰ τῆς παραδοχῆς αὐτῆς ἄνευ σημασίας. Ὁ Παῦλος δὲν εἶπεν, οὔτε ἠδύνατο νὰ εἶπῃ: «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πράγματι Θεὸς καὶ ὁ Θεὸς πράγματι ἄνθρωπος» ⁹⁶. Ὁ γήινος ἄνθρωπος δὲν χρειάζεται νὰ παρακαλέσῃ τὸν Θεόν, ὁ ἴδιος δύναται νὰ διατάξῃ τὸν Θεόν ⁹⁷. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἰδική μου οὐσία-οὔτε ὀλιγώτερον οὔτε περισσότερον ⁹⁸. Γνωρίζω, ὅτι ἄνευ ἐμοῦ οὐδὲ μίαν στιγμὴν δύναται νὰ ζήσῃ ὁ Θεός. Ἐὰν τύχη καὶ χαθῶ ἐγώ, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ παραδώσῃ τὸ πνεῦμα» ⁹⁹ ἀφορισμούς, οἱ ὁποῖοι ἴσχυσαν ὡς κύρια ἄρθρα πίστεως τοῦ Βορειοδυτικοῦ Μυστικισμοῦ. Ὁ Παῦλος ὑπῆρξε καὶ παρέμεινεν <ἐλάσσων> οὐσιαστικώτερον τῶν ἀνωτέρω, ὡς προϋπόθεσιν τοῦ Θεοῦ αὐτοθεωρουμένων, fratrum minorum τῶν μοναχικῶν ταγμάτων τῆς Δύσεως. Ὁ <φόβος Κυρίου>, ὁ ὁποῖος συνεκλόνηζε καὶ τὸν Σαοὺλ καὶ τὸν Παῦλον, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὴν μυστικιστικὴν του προδιάθεσιν καὶ πιθανώτατα παιδεῖαν ν' ἀπωθήσῃ καὶ λησμονήσῃ τὴν ὀδύνην τῆς χρονικῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος. Ὁ Παῦλος ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν προφητικὸς καὶ οὐχὶ μυστικιστικὸς τύπος. Τὸ ἰσραηλιτικὸν δέος πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ εὐθύνη ὡς χριστιανοῦ Ἀποστόλου, ὠδήγησαν καὶ ἐκράτυναν τὸν Παῦλον εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ προορισμοῦ του, διὰ τῆς συνειδήσεως τῶν δυνατοτήτων καὶ ἰδεωδῶν του, ὡς ἀγωνιστοῦ νικητοῦ, ὡς <πρώτου>, ἀλλὰ μετὰ τὸν Ἕνα.

ψασθαι καὶ θιγεῖν ὁμοίωτητι» ^{90στ}, δύνανται ν' ἀναχθοῦν μέχρι τοῦ Ἐνός. «Ἐκεῖνο μὲν οὖν μὴ ἔχον ἑτερότητα ἀεὶ πάρεστιν, ἡμεῖς δὲ ὅταν μὴ ἔχωμεν» ^{90ς}. Διὰ τοῦτο ὀφείλει τις ν' ἀγνοήσῃ τὰ πάντα «καὶ αὐτόν» ^{90η}, διὰ νὰ δυνηθῇ «ἐπὶ τὴν ἐν ἑαυτῷ ἀρχὴν ἀναβεβηκέναι» ^{90θ} καὶ «ἐν τῇ θεᾷ ἐκεῖνου γενέσθαι» ^{90η}.

Ἡ ἀνίβασις καὶ «φυγὴ μόνου πρὸς μόνον» ^{90ι} ὑπερβάλλει τὴν νόησιν, τὴν ἐπιτυγχάνει δὲ μόνον ἢ «ἢ ἐκστάσις καὶ ἀπλωσις καὶ ἐπίδοσις αὐτοῦ», ^{90ια}, διὰ τῆς ὁποίας, ὡς «ἄσπασθεις ἢ ἐνθουσιάσας, ὁ ἰέμενος εἰς τὰ πρῶτα ἐπαναγαγεῖν ἑαυτόν» ^{90θ} φθάνει εἰς ἄμεσον καθόρασιν τοῦ ποθομένου. «Μηδὲ κατ' ἐπιστήμην ἢ σύνεσις ἐκεῖνου μηδὲ κατὰ νόησιν ὡσπερ τὰ ἄλλα νοητὰ, ἀλλὰ κατὰ παρουσίαν ἐπιστήμης κρείττονα» ^{90α}. Εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐκστάσεως καὶ ἀφέσεως ἑαυτοῦ καὶ πάντων ὀφείλει νὰ προσμένῃ ἡσύχως, ἕως ὅτου ἐν φῶς, «αὐτὸ καθ' αὐτὸ μόνον καθαρὸν ἐφ' ἑαυτοῦ, ἐξαίφνης φανέν» ^{90ιβ}, ἐπιφέρει «πλήρωσιν καὶ ἔλλαμψιν» ^{90ιγ}, ἀκριβῶς ὅπως ἀναμένομεν ἀνευ βίας τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. «Διὸ οὐ χρὴ διώκειν, ἀλλ' ἡσυχῇ μένειν... ὡσπερ ὀφθαλμὸς ἀνατολὰς ἡλίου περιμένει· ὁ δὲ ὑπερφανὴς τοῦ ὀρίζοντος... ἔδωκεν ἑαυτὸν θεάσασθαι τοῖς ὄμμασιν» ^{90ιδ}. Τότε ἀνοίγεται ἡ θεᾷ Ἐκεῖνου εἰς τὸν ἤδη ὑπέρφωτον καὶ θεούμενον. «Ὅρα ἡ δὴ ἔστιν ἐνταῦθα κάκεινον καὶ ἑαυτόν...· ἑαυτὸν μὲν ἠγλαῖσμένον, φωτὸς πλήρη νοητοῦ, μᾶλλον δὲ φῶς, αὐτὸ καθαρὸν, ἀβαρῆ, κοῦφον, θεὸν γενόμενον, μᾶλλον δὲ ὄντα» ^{90ιε}. Θεούμενος ὁμοῦς ὑπερβάλλει τὸν κοσμικὸν πόθον τῆς γνώσεως, διότι τὴν θέωσιν ἀναγγέλλει ἤδη ἢ ἄρσις τῆς ἑτερότητος ὄρωντος καὶ θεᾶς, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, «ἐπεὶ τοίνυν δύο οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν ἦν, αὐτὸς ὁ ἰδὼν πρὸς τὸ ἐωραμένον, ἕως ἂν μὴ ἐωραμένον, ἀλλ' ἠνωμένον» ^{90ιστ}. Διὰ τῆς τελικῆς ἐνώσεως ἡ ψυχὴ, «ἐν οὔσα τῷ ἐν εἶναι αὐτῷ οὐκ οἶεται πῶ ἔχειν ὃ ζητεῖ, ὅτι τοῦ νοουμένου μὴ ἕτερόν ἐστιν» ^{90ις}. Διαφέρει γὰρ οὐδὲν τὸ ὄρων πρὸς τὸ ὀρώμενον» ^{90ιη}. Ἡ ὑπέρλογος αὕτη σύντηξις τοῦ ὄρωντος πρὸς τὸ ὀρώμενον ἀναιρεῖ τὴν μεταξὺ των διαφορὰν, διότι ὁ θεώμενος, θεούμενος, δὲν ἀνήκει πλέον εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐπέκεινα αὐτῆς, ὡς ὁ Θεός. «Γίνεται γὰρ καὶ αὐτὸς τις οὐκ οὐσία, ἀλλ' ἐπέκεινα οὐσίας ταύτης, ἢ προσομιλεῖ» ^{90ιθ}, ἐν ἅμα τῷ νοητῷ ταῦτόν γενομένη» ^{90κ}.

Οὕτω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ τελικῶς λόγος περὶ ὁράσεως, διότι ἡ κρείττων τοῦ λόγου θέωσις ἐσήμανεν ἀπόλυτον ταυτότητα μεταξὺ θεατοῦ καὶ θεάματος. Ὁ ἐνθεὸς ἐγένετο Θεός. «Τὸ δὲ ἰδεῖν καὶ τὸ ἐωρακός ἐστιν οὐκέτι λόγος, ἀλλὰ μείζον λόγου καὶ πρὸ λόγου καὶ ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὡσπερ καὶ τὸ ὀρώμενον... τάχα δὲ οὐδὲ ὄψεται λεκτέον... τότε μὲν οὖν οὔτε ὄρα οὔτε διακρίνει ὁ ὄρων οὐδὲ φαντάζεται δύο, ἀλλ' οἷον ἄλλος γενόμενος καὶ οὐκ αὐτὸς οὐδ' αὐτοῦ συντελεῖ ἐκεῖ, κάκεινου γενομένου ἐν ἔστιν ὡσπερ κέντρῳ κέντρον συνάψας· καὶ γὰρ ἐνταῦθα συν-

ελθόντα ἔν ἔστι τό τε δύο, ὅταν χωρίς» ^{90α}. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ θέωσις αἴρει τὴν θέασιν καθίσταται δύσφραστον τὸ θέαμα, διὰ τοῦτο εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐπιταγὴ τῶν Μυστηρίων πρὸς τοὺς μυηθέντας νὰ μὴ διηγῶνται τὰ τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀπείρους, «ὡς οὐκ ἔκρορον ἐκεῖνο ὄν... ὅτω μὴ καὶ αὐτῷ ἰδεῖν εὐτύχηται» ^{90β}. Τὴν ὁμολογίαν αὐτὴν ἐπανέλαβεν ἀργότερον καὶ ὁ Πρόκλος: «Πᾶν τὸ θεῖον, αὐτὸ μὲν διὰ τὴν ὑπερούσιον ἔνωσιν ἄρρητόν ἐστι καὶ ἄγνωστον πᾶσι τοῖς δευτέροις, ἀπὸ δὲ τῶν μετεχόντων, λεπτόν ἐστι καὶ γνωστόν» ⁹¹.

Τὸν Πλωτῖνον ἀνόμασεν ὁ Harald Höffding «γενάρχη» τοῦ μεσαιωνικοῦ Μυστικισμοῦ ⁹². Θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῆ, ὅτι ὀλόκληρος ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Μεσαιῶνος, ὡς παράφρασις τῶν ὑπὸ τῆς πλωτινικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐμεσίτευσεν ταύτην ὁ Πρόκλος, ὀριζομένων ἔργων τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, ἀποτελεῖ ὑπόμνημα εἰς τὸ «Περὶ τ' ἀγαθοῦ ἢ τοῦ ἑνός» κεφάλαιον τῆς ἕκτης «Ἐννεάδος» τοῦ Πλωτίνου. Οὐδὲν τὸ νέον θὰ πληροφορηθῆ τις, ἀναδιφῶν εἰς τὰ πλωτινικὰ ἔκτυπα καὶ συχνάκις κακέκτυπα τοῦ μεσαιωνικοῦ Μυστικισμοῦ τῆς Δύσεως, πλήν, εἰς σπανίας περιπτώσεις, μιᾶς εἰλικρινοῦς συγκινήσεως καὶ πείρας, ἢ περιγραφή τῶν ὁποίων ἐνίοτε ἐγγίζει ἐν τούτοις τὰ ὅρια τῆς ἠθρασύτητος. Ὁ Πλωτῖνος ὑπῆρξεν οὐχὶ μόνον ὁ μεγαλύτερος «ἐπεκεινολόγος», ἀλλὰ καὶ ὁ μεγαλύτερος «ἡμίθεος» τῆς Ἱστορίας. Οἱ λοιποὶ «θεάνθρωποι» τοῦ μυστικοῦ Μεσαιῶνος, καυχώμενοι, ὅτι διὰ τῆς «αὐτοθεώσεώς» των δύνανται νὰ ἐκπορθοῦν καὶ διευθύνουν κατὰ βούλησιν, «πείθοντες σφίσιν ὑπηρετεῖν», τὸν Θεόν, ἀπεδείξαν ἀπλῶς τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας καὶ ἐπάρσεως.

Ἄρξοῦν μόνον ὡς παράδειγμα ν' ἀναφερθοῦν οἱ χριστιανοὶ μυστικισταὶ τοῦ τέλους τῶν Μέσων καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Νέων χρόνων Johann Eckhart καὶ Johann Scheffler. Ὁ πρῶτος (1260-1327), δομινικανὸς μοναχὸς καὶ ἐξέχουσα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του προσωπικότης, ὀνομασθεὶς λόγῳ τοῦ διδακτικοῦ κύρους του Meister (λατ. magister) καὶ γνωστὸς ἔκτοτε ὡς Meister Eckhart, σήμερον δὲ θεωρούμενος ὡς «πατὴρ τοῦ Γερμανικοῦ Μυστικισμοῦ» ⁹³, ἀναγγέλει: «Τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία εἶναι ἡ ζωὴ μου! Ἄν ὅμως ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ζωὴ μου, πρέπει ὅ,τι εἶναι τοῦ Θεοῦ νὰ εἶναι ἰδικόν μου καὶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἰδική μου οὐσία-οὔτε ὀλιγώτερον οὔτε περισσότερον» ⁹⁴, διηγεῖται: «Ὅτε ἰστάμην εἰς τὴν πρωταιτίαν μου, δὲν εἶχον Θεόν, ἀλλ' ἤμην ἐγὼ ὁ ἴδιος..., ὅτε ὅμως ἐξῆλθον τῆς ἐλευθέρας θελήσεώς μου καὶ ἀντελήφθην τὴν πλασματικὴν φύσιν μου, τότε εἶχον Θεόν»^α, κηρύσσει: «Ὁ γήινος ἄνθρωπος δὲν χρειάζεται νὰ

α. Dô ich stuont in mîner êrsten ursache, dô enhâte ich keinen got und was ich mîn selbes... Aber dô ich entgienc mînem friem willen und empfîenc mîn geschaffen wesen, dô hâte ich einen got. ⁹⁵.

παρακαλέση τὸν Θεόν, ὁ ἴδιος δύναται νὰ διατάξῃ τὸν Θεόν. Οὕτω ὁ γήινος ἄνθρωπος ὑπερισχύει τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος, Θεὸς δηλαδή, ὑπερισχύει ἑαυτοῦ»⁹⁶, βεβαιοῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὑπερπηδῶν τὸν χρόνον, «ἐνεργεῖ μετὰ τοῦ Θεοῦ»^{97α} καὶ ὅτι ὁ «Θεὸς δύναται μόνον ὅ,τι θέλει ὁ ἄνθρωπος»^{97β}, τὸν ὁποῖον ἀγαπᾷ κατ' ἀνάγκην καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει λόγος εὐχαριστίας α, ἀναγορεύει ἑαυτὸν μέσον δημιουργίας τῶν ὄντων: «Ὅτε ἰστάμην εἰς τὸ ἀπύθμενον βάθος τοῦ Θεοῦ, ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς πάντα τὰ πράγματα δι' ἐμοῦ»^{98α} καὶ προϋπόθεσιν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ: «Ἡμῖν αἰτία ἐμοῦ τοῦ ἰδίου καὶ πάντων τῶν πραγμάτων καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἐγὼ, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὁ Θεός»^{98β}, αὐτοδημιουργόν: «Ἐκεῖ ὑπῆρχον ἐγὼ ὁ ἴδιος, ἠθέλον ἐμαυτὸν καὶ ἐγνώριζον ἐμαυτὸν ὡς δημιουργὸν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶμαι ὁ ἴδιος ἢ αἰτία μου, συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν μου» β, πατέρα τοῦ πατρὸς τοῦ Θεοῦ: «Εἶμαι πατὴρ καὶ γεννᾷ ἐκεῖνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη»^{98δ} καί, ἐφ' ὅσον «ὁ ἄνθρωπος εἶναι πράγματι Θεός»^{98ε}, ἀνακηρύσσει ἑαυτὸν <πρῶτον κινουῦν αὐτὸ ἀκίνητον>, κατὰ τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους: «Εἶμαι μία ἀκίνητος αἰτία, ἣ ὁποία κινεῖ ὅλα τὰ πράγματα»^{98β}.

Ἁ δεῦτερος (1624-1677), ἐκ Σιλεσίας καταγόμενος, προτεστάντης ἐπιστρέψας εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ γενόμενος μέλος τῶν «Ἐλασσόνων ἀδελφῶν», γνωστὸς ὑπὸ τὸ ποιητικὸν ψευδώνυμον Angelus Silesius, ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν «ἕτερον ἐγὼ τοῦ Θεοῦ»^{100α}, διατείνεται, ὅτι «σβύνει τὴν δίψαν» τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο τὸν βοηθεῖ ἐκεῖνος «ἐξ ἀνάγκης»^{100β}, ἐνῶ παραλλήλως ἔναντι τοῦ Θεοῦ εἶναι πλάσμα καὶ πλάστης: *ich bin ihm Mensch und Gott*, αὐτοθεωρούμενος *conditio sine qua non* τοῦ Θεοῦ. «Οὐδὲν θεωρῶ ὑψηλόν: ἐγὼ εἶμαι τὸ ὑψιστον πρᾶγμα, / διότι καὶ ὁ Θεὸς ἄνευ ἐμοῦ εἶναι ἀσήμαντος^{100γ}. Γνωρίζω, ὅτι ἄνευ ἐμοῦ οὐδὲ μίαν στιγμὴν δύναται νὰ ζήσῃ ὁ Θεός. / Ἐὰν τύχη καὶ χαθῶ ἐγὼ, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ παραδώσῃ τὸ πνεῦμα»^{100δ}.

Ἐκτὸς τοῦ ἀπολυταρχικοῦ τύπου τῶν ἀνωτέρω μυστικιστῶν, εἰς τὴν Χριστιανικὴν μεσαιωνικὴν Δύσιν ἐνεφανίσθησαν ἐνορατικοὶ *homines religiosi*, θεωρήσαντες ἑαυτοὺς ὡς πιστοὺς καὶ οὐχὶ ὡς <ἐγὼ> τοῦ Θεοῦ, ὡς οἱ ἅγιοι Bernardus, Frangiscus καὶ Theresia ἢ οἱ μοναχοὶ Ioannes Crucis, Thomas a Kempis καὶ Ioannes Tauler, οἱ ὁποῖοι δὲν διανοήθησαν νὰ σφετερισθοῦν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐτοποθέτησαν «τὸ νό-

α. «Οὐδέποτε θέλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν Θεὸν ἐπειδὴ μὲ ἀγαπᾷ, διότι δὲν δύναται νὰ πράξῃ ἄλλως, εἴτε θέλει εἴτε δὲν θέλει»⁹⁸.

β. *Dâ was ich selber, dâ wolte ich mich selber unde bekante mich selber ze machenné disen menschen, und hier umbe sô bin ich mîn selbes (ur)sache nâch mînem wesen*^{99γ}.

ημα τῆς μυστικιστικῆς ἐμπειρίας εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς ὀρθῆς σχέσεως»¹⁰¹ καὶ ἠθέλησαν νὰ παραμείνουν ἀγωνιζόμενοι «ἐντὸς τῆς συγχύσεως τῆς χρονικότητος»¹⁰², ἐπιδιώξαντες μίαν ἄμεσον προσέγγισιν οὐχὶ τῆς Θεότητος, ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν σκέψιν τῶν Παθῶν τοῦ ὁποίου ὑπέπεσαν «εἰς τὸ ἁμάρτημα τῆς ζηλοτυπίας»¹⁰³, διὰ τὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἔκφρασιν τῆς σημαντικωτέρας μυστικιστρίας τῶν νεωτέρων χρόνων, τῆς Simon Weil.

Ὁ Μυστικισμὸς αὐτὸς τοῦ πάθους, μὲ τὰς ἐκστάσεις καὶ ὀπτασίας, τὰ στίγματα καὶ τὸν αὐτοβασανισμόν του, δὲν θὰ ἐπιδιώξη νὰ καταργήσῃ ὑπερφυσικῶς τὴν ἀντινομίαν, ἀλλ' «ardens Deo» καὶ ξένος πρὸς μίαν ἀλχημικὴν αὐτοθέωσιν, θὰ παραμείνῃ «συγκλονισμὸς διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ»¹⁰⁴, θὰ ὑπερτιμήσῃ παραλλήλως τὴν ἀρνητικότητα τοῦ κόσμου, θὰ περιφρονήσῃ τὴν ὕλην καὶ θὰ ζητήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προσορισμοῦ του εἰς τὴν «μίμησιν τῆς πτωχῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ»¹⁰⁵, θεωρῶν ὡς ἰδανικόν του τὴν ἐπανάληψιν τοῦ βίου τοῦ Θεανθρώπου, τὴν σταύρωσιν * ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ τοῦ ἀτομικοῦ βίου, ὡς προϋπόθεσιν τῆς ἐν οὐρανῷ λυτρώσεως. Ὁ αὐτοβασανιζόμενος αὐτὸς Μυστικισμὸς θὰ ὁμιλήσῃ ἐκ παραλλήλου περὶ «ἀπολαύσεως τοῦ Θεοῦ»¹⁰⁷ (fruitio Dei) καὶ «νηφαλίας μέθης»¹⁰⁸ (sobria ebrietas), θὰ ὑμνήσῃ τὸν Χριστὸν ὡς θαυμαστῆς καλλονῆς μνηστῆρα, ὁ ὁποῖος «ζητεῖ τοὺς κρυφοὺς ἐναγκαλισμοὺς τῆς ἀγίας ψυχῆς καὶ τέρπεται ἐκ τῶν φιλημάτων της»¹⁰⁹ καὶ διὰ τοῦτο «τὴν ὀδηγεῖ εἰς τὴν κατοικίαν του πρὸς πνευματικὸν γάμον»^{110α}, ἔνθα τῆς προσφέρει εἰς τὴν «παραφροσύνην» τοῦ ἔρωτος ἄρρητον «ἡδονήν»^{110β}, ὑποκαταστήσας τὴν διὰ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος ἀνασχαιτισθεῖσαν ἐρωτικὴν τάσιν του, δι' ἑνὸς μυστικιστικοῦ ἐρωτισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὁμως δετηρήθη μέχρι τέλους ἡ ἑτερότης ἐρῶντος καὶ ἐρωμένου². 2*

* Τὴν σταύρωσιν δὲν ἠρμήνευσεν ὁ «Μυστικισμὸς τοῦ πάθους» μόνον ὡς ἐπίπονον ἀγῶνα ἠθικῆς τελειώσεως, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἐπαναλάβῃ συγκεκριμένως. Ὁ μυστικιστὴς Suso (Heinrich Seuse 1300-1366) π.χ. κατεσκεύασε ξύλινον σταυρόν «εἰς τὰ μέτρα του», προσέθεσε 30 καρφία μὲ τὰς αἰχμὰς ἐξεχούσας καὶ τὸν ἔσυρεν ἐπὶ τῶν γυμνῶν ὤμων τοῦ «ἡμέρα καὶ νύκτα ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη»¹⁰⁶.

2* Περὶ «ἀρρήτου ἀπολαύσεως καὶ γλυκύτητος»^{111α}, τετρωμένοι τῷ οὐρανίῳ πόθῳ πρὸς τὸν οὐράνιον Νυμφίον»^{111β}, ὁμίλησαν ἐπίσης αἱ μνησταί-ψυχαι τῶν μοναχῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἡ ποιητικὴ ἐλευθερία τῶν δυτικῶν μοναχῶν ὑπερέβαλε τὴν ἀνατολικὴν εἰς ἐρωτικὴν εὐφράδειαν. Ἐνταῦθα ἠθικοὶ διάλογοι, ὡς ὁ ἀκόλουθος τοῦ Hugo de S. Victore: «Ψυχὴ: Διατί δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται ἀκόμη ἡ ἀγκάλη τοῦ μνηστῆρος; Ἀνθρώπος: Πῶς ζητεῖς τόσον ταχέως νὰ εἰσαχθῆς εἰς τὸν θάλαμον τῆς αἰδοῦς..., προτοῦ στολισθῆς; Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὁ μνηστῆρ σου... δὲν σὲ εἰσδέχεται μέχρι τώρα εἰς τοὺς ἀμοιβαίους ἐναγκαλισμοὺς καὶ τὰ γλυκὰ φιλήματα»¹¹² καὶ θρησκευτικὰ ποιήματα, ὡς τὸ ἐπόμενον Ioannes Crucis, δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ δημοσιευθοῦν εἰς τὰς συγχρόνους ποιητικὰς Ἀνθολογίας:

Ὁ Μυστικισμὸς μετὰ τὸν Μεσαιῶνα δὲν ἐξέλιπεν. Ἡ δύναμις τῆς αὐθυποβολῆς, ἡ βεβαιότης τῆς ἐμπειρίας ἢ ὁ συγκλονισμὸς οὐσιαστικῆς ὑπερπηδήσεως τῆς πραγματικότητος, ὡς βιώματα τῆς ψυχῆς, εἴαν δὲν διαθέτουν πειθαναγκαστικὴν ἰσχύν, εἶναι ἐν τούτοις λογικῶς ἀκαταμάχητα. Ἐπαίρουμενος μυστικισμὸς τύπου Eckhart ἢ Scheffler εἶναι σπάνιος εἰς τοὺς Νεωτέρους χρόνους. Ὁ μυστικισμὸς αὐτὸς μετεβλήθη εὐκόλως εἰς ἀθεϊσμόν. Ἐκστατικὴ ἀδράνεια ἀνατολικοῦ, εἰς τὴν «Νιρβάνα» ἀποβλέποντος, τύπου δὲν εὐδοκίμει εἰς τὴν κυριαρχικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ Εὐρωπαϊοῦ. Ὁ Μυστικισμὸς αὐτὸς εἶναι ἄγνωστος. Ψυχικὴν ἀνάτασιν εἰς τὴν ἐρημίαν τῆς μονώσεως καὶ τῆς προσευχῆς, ἐν πεποιθήσει ἐκμηδενιστικῆς ἐνίοτε ἑτερότητος πρὸς τὸν ποθούμενον Θεόν, ἐμφανίζει συχνότερον ὁ homo mysticus τῆς Εὐρώπης. Ὁ συναισθηματικὸς αὐτὸς ἄνθρωπος, μὲ τὴν ἐντονον ποιητικὴν του διαίθεσιν, συνεκράτησε πάντοτε τὸν ἐκχυδαϊσμόν τῆς ζωῆς, ἀνεζωπύρωσε τὴν ἰθρησκευτικὴν τῶν κοινῶν συνανθρώπων του, ἐνῶ ὁ κάλαμὸς του προσέφερεν ἀξιολόγους σελίδας εἰς τὴν Λογοτεχνίαν. Ἐκ παραλλήλου, ἡ ἰδιότυπος βίωσις τοῦ πραγματικοῦ, ἡ ὁποία τὸν διακρίνει, ὑπῆρξεν ἡ τροφὸς πλήθους φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων, ἡ ἀνάπτυξις καὶ διαδόσις τῶν ὁποίων ἐνίοτε οὐδύλως προδίδει ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν καταγωγὴν.*

«Ἀνθόστολιστο μᾶς γελᾶ τὸ κρεββάτι
 μὲ λιονταριῶν σπηλιᾶς τριγυρισμένο,
 κατακόκκινο φλέγεται μέσ' τὴν πορφύρα,
 χιλιάδες τριγύρω στολίδια μ' ὀλόχρυση λάμψι.
 ... Ἐδῶ μ' ἐδίδαξ' Ἐκεῖνος γλυκύτατη γνῶσι,
 Στὴ θέλησί του ὀλότελα δόθηκα
 ἀφίνοντας κάθ' ἐπιφύλαξι. . .» ¹¹³

* Συστήματα ὡς τὸ Ἐγγελιανόν, τὸ Μπερξόνειον καὶ ἡ νεωτέρα «Φιλοσοφία τοῦ Ἀνουάρκτου» ἢ ἐκφράσεις ὡς ἡ τοῦ F. Schiller: «Ὅπως εἰς τὸ πρῆμα μία λευκὴ γραμμὴ φωτὸς σχίζεται εἰς ἑπτὰ σκοτεινότερας ἀκτῖνας, διεσπασθῆ τὸ θεῖον Ἐγὼ εἰς ἀναριθμήτους αἰσθανομένας οὐσίας. Ὅπως πάλιν ἑπτὰ σκοτεινότεραι ἀκτῖνες συγχωνεύονται εἰς μίαν λευκὴν λωρίδα φωτὸς, θὰ παρήγετο ἐκ τῆς ἐνώσεως ὅλων αὐτῶν τῶν οὐσιῶν μία θεία οὐσία. Ὁ ὑπάρχων τύπος τοῦ φυσικοῦ οἰκοδομήματος εἶναι τὸ ὀπτικὸν πρῆμα καὶ πᾶσα ἐνεργητικότης τῶν πνευμάτων μία ἄπειρος ποικιλία χρωμάτων τῆς ἀπλῆς ἐκείνης θείας Ἀκτῖνος. Ἐὰν θελήσῃ ποτε ἡ Παντοδυναμία νὰ θραύσῃ τὸ πρῆμα αὐτό, θὰ ἐκρημνίζετο τὸ πρόχωμα μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ κόσμου, ὅλα τὰ πνεύματα θὰ ὑπῆγοντο εἰς ἓν Ἄπειρον, ὅλοι αἱ συμφωνίαι θὰ συνέρρεον εἰς μίαν Ἀρμονίαν, ὅλοι οἱ ῥυακες θὰ ἔπαυον εἰς ἓνα Ὠκεανόν. Ἡ προσέλκυσις τῶν πνευμάτων, εἰς ἄπειρον πολλαπλασιασθεῖσα καὶ ἐπεκταθεῖσα, θὰ ἔπρεπε ἐν τέλει νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ χωρισμοῦ ἐκείνου ἢ... νὰ παραγάγῃ τὸν Θεόν» ¹¹⁴ ἢ τοῦ F. Schlegelmacher: «Ἐντὸς τοῦ πεπερασμένου νὰ γίνῃς ἐν πρὸς τὸ Ἄπειρον καὶ αἰώνιος εἰς μίαν στιγμὴν: αὐτὸ εἶναι ἡ ἀθανασία τῆς θεησκείας» ¹¹⁵ ἢ τοῦ G. W. F. Hegel: «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι Θεός, ἐφ' ὅσον αἰρεῖ τὴν

Λογικῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῆ ὁ Μυστικισμὸς, διότι ἡ μυστικὴ ἐμπειρία δὲν προϋποθέτει τὸν λόγον. Ἡ δὴλωση τοῦ Π ρ ό κ λ ο υ : «Τὸ Θεῖον...ἄρρητόν ἐστι καὶ ἄγνωστον πᾶσι τοῖς δευτέροις, ἀπὸ δὲ τῶν μετεχόντων, ληπτὸν ἐστι καὶ γνωστόν»¹²¹, ἐπιβάλλει δύο ἀποφασιστικὰ ὄρια : Τὸ ἓν ἀπαγορεύει τὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τὸν «μετέχοντα», τὸ δεύτερον ἀναιρεῖ τὴν κριτικὴν παντὸς «δευτέρου». Ἐν τούτοις, τόσον ὁ Μυστικισμὸς, ὅσον καὶ ὁ Ἀντιμυστικισμὸς, κατεπάτησαν τὰ ὄρια ταῦτα. Καὶ ὁ μὲν Μυ-

φυσικότητα καὶ σχετικότητα τοῦ πνεύματός του καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὸν Θεόν. Διὰ τὸν ἄνθρωπον δηλαδὴ, ὁ ὁποῖος...γνωρίζει, ὅτι ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς θείας Ἰδέας, ἐτέθη συγχρόνως ἢ ἄρσις τῆς φυσικότητος, διότι τὸ φυσικὸν εἶναι τὸ ἀνελεύθερον καὶ μὴ πνευματικόν»¹¹⁶ ἢ τοῦ R. Steiner : «(Ὁ μυστικιστής) δύναται νὰ εἶπῃ : Ἀνεκάλυψα ἐν ὑψηλότερον «Ἐγώ» ἐντός μου. Ἡ προσωπικότης μου εἶναι ἐν πλάσμα αὐτοῦ τοῦ «Ἐγώ», ἀλλὰ μὲ ἐνεσωμάτωσε ἐντός του· δημιουργεῖ ἐντός μου· εἶμαι μέρος του. Ἡ προσωπικότης μου εἶναι ἐν μέσον διὰ τὴν δημιουργὸν αὐτὴν δύναμιν»¹¹⁷ ἢ τοῦ H. A. Overstreet : «Πραγματοποιούμε τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ ἐντός ἡμῶν. Ἐπομένως πράγματι...εἴμεθα Θεοί»¹¹⁸ ἢ τοῦ N. Berdiajew : «Μόνον ἡ μυστικὴ—συμβολικὴ Θεολογία ἀνυψοῦται μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς ἀντιλήψεως...τῆς μυχίας ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνάγκης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἑτερόν του. Ἡ μυχία ζωὴ τοῦ Θεοῦ πραγματοποιεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ μυχία ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου πραγματοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ»¹¹⁹ ἢ τοῦ H. Bergson : «Ἡ κατακλείς τοῦ Μυστικισμοῦ εἶναι μία...συνταύτισις πρὸς τὴν δημιουργὸν προσπάθειαν, τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζει ἡ ζωὴ. Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι τοῦ Θεοῦ, εἴαν δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός»¹²⁰ ἢ τῆς S. Weil : «(Ὁ Θεός), ὅπως τὸ παράσιτον ἀλοθῆται τὰ ὠά του εἰς τὸ κρέας τοῦ ζώου, βυθίζει ἐν σπέρμα του εἰς τὴν ψυχὴν μας, τὸ ὁποῖον, ὅταν ὠριμάσῃ, θὰ γίνῃ ὁ Υἱός του»¹²¹ ἢ τοῦ H. Sicker : «Νὰ αἰσθάνεται τις τὸν Θεόν, σημαίνει νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεόν, μάλιστα, ἴσως νὰ εἶναι Θεός»¹²² ἢ τοῦ F. B. von Brandenstein : «Ἐάν τὸ δημιουργηθὲν πνεῦμα ἢ δύνατο νὰ ὑψωθῆ ἐκ τῆς δυναμικότητός του εἰς πλήρη ἐνεργητικότητα..., τότε θὰ μετεβάλετο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἕκαστον πνεῦμα εἰς τὴν κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν δύναμιν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ εἶναι ἐνεργητικῶς ἄπειρον... θεῖαν Πραγματικότητα»¹²³, εἶναι μυστικισμὸς πρῶτου βαθμοῦ καὶ συγχρόνως προσπάθεια θεωρητικῆς παρουσιάζσεώς του. Ὁ μυστικὸς χαρακτήρ τῆς ἐνοράσεως τοῦ ἑνός, ἐκ τοῦ ὁποῖου μᾶς ἀφήρπασεν ὁ χρόνος καὶ τὸ ὁποῖον ἐντός τῆς ὑπάρξεως μᾶς καλεῖ εἰς ἐπανασύνδεσιν, θὰ διαγραφῆ ἐπίσης ἐνίστε εἰς τὸν «δυναμικόν, ἀλλ' οὐχὶ ἐνεργητικόν μυστικισμὸν»¹²⁴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ K. Jaspers, ἢ Μεταφυσικῆ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς μυστικισμὸς τῆς Ὑπερβατικότητος, ἐφ' ὅσον μεταφυσικὴ θεώρησις εἶναι «ἐν νοεῖν, τὸ ὁποῖον νοοῦν τείνει ὑπὲρ πᾶν νοητόν, μυστικισμὸς διὰ τὴν νόησιν, ἢ ὁποῖα θὰ ἠθελε νὰ γνωρίσῃ, φωτεινότης ὁμῶς διὰ μίαν αὐθυπόστασιν, ἢ ὁποῖα ἐνταῦθα ὑπερπηδᾷ τὰ ὄρια»¹²⁵, παρ' ὅτι ἡ Μεταφυσικὴ αὕτη, ὡς σύστημα, οὐδέποτε ἀναιρεῖ τὴν ἑτερότητα ὑπάρξεως—Ὑπερβατικότητος : «Τὸ ἀπολεσθὲν ἑν εἶναι ἢ κλησις ἐκ τοῦ βάθους τῆς χρονικότητος, ὡς εἴαν ὤφειλε ν' ἀποκτηθῆ πάλιν εἰς τὸν διὰ τῆς συναναστροφῆς διασκορπισμὸν, ὡς εἴαν ἢ ἐντός τοῦ πλήθους σύγχυσις ἢδύνατο νὰ διαλυθῆ εἰς τὴν γαλήνην τῆς ἐνώσεως»¹²⁶.

στικισμός, ἐνῶ ὄφειλε νὰ σιωπήσῃ ὡς πρὸς τὸ <ἄρρητον>, ἀκριβῶς ἐν-
ταῦθα ἐρρητόρευσε. Ὁ ἀκράτητος αὐτὸς ἐνθουσιασμός του παρήγαγεν
εἰς τὴν μουσικὴν μεγαλόπνοα ἔργα, ὀδηγήσας δι' αἰθερίων πτερούγων τὴν
ψυχὴν μέχρι τοῦ Θεοῦ, ταυτοχρόνως ὁμῶς ἐπεχείρησε νὰ παραστήσῃ τὴν
πεποίθησίν του ὡς μίαν ἀλήθειαν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν ἢ γεωμε-
τρικὴν»¹²⁹, νὰ ἐκφράσῃ τὸν πραγματικὸν ἀνθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου:
«Ὁ μυστικιστὴς εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς οὗτος ὀφείλει νὰ
εἶναι κατ' ἀλήθειαν»^{129α} καὶ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν θρησκείαν: «Εἰς
θρησκευτικὸς κόσμος... ἀδυνατεῖ νὰ μᾶς σώσῃ. Ἄς ἀναζωπυρώσωμε τὴν
μυστικὴν φλόγα»^{129β}. Ἡ ἀπόλυτος θρησκεία εἶναι μυστικισμός»¹³⁰.

Ὁ ἀντιμυστικισμὸς ἐξ ἄλλου ἔπρεπε ν' ἀντιληφθῆ, ὅτι ὁ *intuitus my-
sticus* ἐκφράζει ἄλογον βεβαιότητα, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ ἐπι-
κυρώσῃ ὁ κριτικὸς λόγος. Διὰ τοῦτο δίκαιον δὲν ἔχουν ὁ V. Cousin,
ὁ ὁποῖος βεβαίῳ, ὅτι ἡ «ἐκστασις, μακρὰν τοῦ ν' ἀνυψώσῃ τὸν
ἄνθρωπον μέχρι τοῦ Θεοῦ, τὸν καταβιβάζει ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον»¹³¹
ἢ ὁ C. Simon, χαρακτηρίζων τὴν θέωσιν ὡς «ἀνοσιουργίαν» καὶ
«βλασφημίαν»¹³² ἢ ὁ L. Feuerbach, θεωρῶν τὸν Μυστικισμὸν ὡς
«ἰστορίαν τῆς ἀσθενείας τοῦ Θεοῦ»^{133α}, ὡς τέχνην, διὰ τῆς ὁποίας ἡ
«παθολογία γίνεται θεολογία»^{133β} καὶ ὅσοι ὁμιλοῦν περὶ ὑστερισμοῦ¹³⁴,
ἀλλ' ὁ N. Berdiajew καὶ ὁ O. Karger, οἱ ὁποῖοι παρατηροῦν, ὅτι, ἐφ' ὅσον
«ὁ μυστικισμὸς βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας», ἡ σημασία του εἶναι ἀκατα-
νόητος, «ἔστω καὶ ἂν ἀκούσωμε προσεκτικῶς τὰς φωνὰς τοῦ μυστικοῦ χο-
ροῦ τῶν ἑκατονταετηρίδων»¹³⁵ καὶ ἐπομένως «ἡ μεταφυσικὴ καὶ θεολογι-
κὴ ἐρμηνεία τῶν μυστικιστῶν εἶναι πάντοτε ἐσφαλμένη καὶ σημαίνει πάν-
τοτε παρανόησιν»¹³⁶. Ἡ ἔκφρασις τοῦ Goethe, ὅτι «ὁ Μυστικισμὸς εἶναι
ὁ σχολαστικισμὸς τῆς καρδίας, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ αἰσθήματος»¹³⁷, εἶναι
ποιητικὴ, ἀλλ' ἀβάσιμος. Τόσον ἡ Σχολαστικὴ φιλοσοφία, ὅσον καὶ πᾶσα
διαλεκτικὴ, βασίζονται ἐπὶ τοῦ λόγου, ἀνεξαρτήτως ἐὰν κάποτε ὁ λόγος
βιάζεται ἢ ἐκουσίως καταλύεται. Ὁ Μυστικισμὸς εἶναι «προ-σκέψις»¹³⁸.
Ἡ οὐσία του ἔγκειται εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀντι-θέσεως ὑποκειμένου καὶ
ἀντικειμένου, ἀλλ' ἡ ἄρσις αὐτῆ, ὡς ἀπὸ τοῦ Πλωτίνου^α ὁ ἄγνός μυ-
στικισμὸς ὁμολογεῖ β καὶ ἡ κριτικὴ ἀναπτύσσει γ, ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἄρσιν

α. «Τότε μὲν οὖν οὔτε δρᾶ οὔτε διακρίνει ὁ ὄρων οὐδὲ φαντάζεται δύο, ἀλλ' οἶον ἄλλος γενόμενος καὶ οὐκ αὐτὸς οὐδ' αὐτοῦ συντελεῖ ἐκεῖ...καὶ γὰρ ἐνταῦθα συνελθόντα ἓν ἔστι τότε δύο, ὅταν χωρὶς»¹³⁹.

β. «Ὅ,τι συμβαίνει κατὰ τὴν ἐνωσιν τῆς ψυχῆς, εἶναι τόσον σκοτεινόν, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ σαφῶς νοητόν»¹⁴⁰. Κατὰ τὸν χρόνον αὐτὸν (τῆς ἐκστάσεως) ἀφανίζονται πλήρως πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ νομίζω λοιπόν, ὅτι δὲν δύναμεθα οὔτε νὰ ἴδωμεν, οὔτε ν' ἀκούσωμεν, οὔτε νὰ ἐννοήσωμε»¹⁴¹.

γ. «Τὸ ἀποφασιστικὸν χαρακτηριστικὸν (τοῦ Μυστικισμοῦ) εἶναι ἡ ἀγαίρεσις

τοῦ λόγου. Ὁ Μυστικισμὸς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς «ἐκδίκησις τῆς ἐνοράσεως κατὰ τῆς διανοητικῆς γνώσεως» ^{143α}, ἀλλ' αὐταπατάται, ἐὰν νομίζῃ, ὅτι δύναται νὰ προβληθῆ ὡς γνωσεολογία. Διὰ τῆς «θεοπαθητικῆς» καταστάσεως ^{143β} δύναται ἴσως ν' ἀνεύρη μίαν πραγματικότητα, τὴν ὁποίαν ὁ λόγος, ὡς λόγος, ἀδυνατεῖ ν' ἀντιληφθῆ, ἢ πραγματικότης ὅμως αὐτὴ δὲν ἀναιρεῖται μὲν ὑπὸ τοῦ λόγου, ἐφ' ὅσον τὸν ὑπερβάλλει, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀνακοινοῦται διὰ τοῦ λόγου, οὔτε εἰς τὸν λόγον καὶ διότι εἶναι προλογικὴ καὶ διότι «ὁ μικρὸς σπουργίτης, ἡ μνήμη, καίει» κατὰ τὴν ἐκστασιν «τὰ πτερά του» ¹⁴⁴. Φιλοσοφία per mysticam inspirationem εἶναι ἀλχημεία. Ἡ scientia intuitiva ζῆ μόνον «ἐντὸς τῆς θαλάσσης τοῦ ἀπείρου εἶναι» ¹⁴⁵. Ἐντὸς τοῦ ἀέρος τοῦ λόγου δὲν δύναται ν' ἀναπνεύσῃ. Εἰς τὴν καύχησιν τοῦ Μυστικισμοῦ: «Κολυμβῶ εἰς τὴν Θεότητα, ὅπως ὁ αἰτὸς εἰς τὸν αἶρα» ¹⁴⁶, ὁ λόγος ἀπαντᾷ: «Δύναμαι νὰ κολυμβῶ.., ἀλλὰ διὰ τὴν μυστικιστικὴν αἰώρησιν εἶμαι πολὺ βαρὺς» ¹⁴⁷. Ἐὰν οἱ μυστικισταὶ ὁμιλοῦν περὶ intuitionis intellectualis, τὸ ἐπίθετον intellectualis ἀναφέρεται εἰς μίαν intuitionem, ἢ ὁποία δύναται νὰ θεωρηθῆ contemplatio μόνον ὡς contemplatio supramentalis ἢτοι inspiratio ἢ illuminatio. Ἐπομένως ὁ Μυστικισμὸς δὲν εἶναι οὔτε αὐταπόδεικτος, οὔτε ἀποδεικτικὸς, οὔτε ἀναιρετός, ἀλλ' ἄλογος, ἢτοι μία ars sacra, ἢ ὁποία δὲν θέλει καὶ δὲν χρειάζεται λογικὰ μέσα καὶ ὡς ἐκ τούτου οὔτε πείθει οὔτε ἀναιρεῖται, ἀλλ' εἶναι ἀνθαίρετος καὶ ἀδιάψευστος ταυτοχρόνως.

Ἡ μόνη κριτικὴ, ἢ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ, θὰ ἀφεώρα εἰς τὸ φρόνημα τῶν μυστικιστῶν. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἰδίως Μυστικισμὸς, μὴ ἀρκοῦμενος εἰς μίαν «ἐνώπιος ἐνωπίω» θέασιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐπιδιώξας τὴν «αὐτοθέωσιν», δὲν συνεκλονίσθη ὑπὸ τῆς σημασίας τῆς πίστεώς του. Οἱ μυστικισταὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Δύσεως ἀγορεύουν, ἐπαίρονται, χλευάζουν καὶ ἀπειλοῦν τὸν Θεόν: τὸν «ἐαυτόν» των, ἀλλὰ δὲν καταλαμβάνονται ὑπὸ δέους πρὸ τοῦ ἐγχειρήματος καὶ τῆς σημασίας μιᾶς Θεώσεως. Αὐτὴ ἡ ἀναίρεσις τοῦ ἑτερουσίου εἰς ἓν «ὑπερούσιον» ὁμοούσιον, βασικὸς χαρακτῆρ παντὸς μυστικισμοῦ, ἢ ἐκκένωσις τοῦ «μιγάδος» ἀνθρώπου πρὸς ὑποδοχὴν τῆς Θεότητος, ἐστάθη ἀφορμὴ τῶν παραδοξωτέρων ἴσως ἀφορισμῶν τῆς πνευματικῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ σπανίως ἀπέκτησε συνείδησιν ἑαυτῆς. Ἡ διὰ τοῦ Μυστικισμοῦ κορυφωθείσα ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνῃ, a posteriori, causa sui καὶ παραλλήλως αὐτόνομος causa finalis, ἐδικαιολόγησε τοὺς ἀφορισμοὺς τῶν Ludwig Feuerbach: «Ὁ ἄνθρωπος θέλει κατ' ἐξοχὴν νὰ εἶναι πρωταρχικῶς καὶ

τῶν ἀντιμετώπων ὑποκείμενον-ἀντικείμενον (Ἐγὼ καὶ Ἀντικείμενον). Ὅθεν πᾶν μυστικιστικὸν στοιχεῖον ὀφείλει νὰ ὀρισθῆ οὐχὶ ὡς περιεχόμενον, ἀλλ' ὡς βίωμα, ἢτοι ὑποκειμενικῶς καὶ ἄνευ καταληπτοῦ νοήματος» ¹⁴⁸.

ἀσυνειδήτως ὅπως ὁ Θεός, ιδίως νὰ εἶναι Θεός» ¹⁴⁸, τοῦ Leopold Ziegler : «Θρησκεία, συμφώνως πρὸς τὴν ζωτικωτάτην τάσιν της, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἐκπεφρασμένος ἢ ἀνομολόγητος πόθος αὐτοθεώσεως, μὲ ὅλας τὰς ἀσυνειδήτους, ὑποσυνειδήτους καὶ ἐνσυνειδήτους κοινοποιήσεις ἢ ὑποκρύψεις του» ¹⁴⁹ καὶ τοῦ J. — P. Sartre : «Ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον προτίθεται νὰ γίνῃ Θεός. Νὰ εἶσαι ἄνθρωπος σημαίνει νὰ τείνης νὰ εἶσαι Θεός ἢ, ἐὰν προτιμᾶτε, ὁ ἄνθρωπος εἶναι θεμελιωδῶς ἐπιθυμία θεότητος (*désir d' être Dieu*) ¹⁵⁰. Ἐὰν ἡ αὐτοκριτικὴ αὐτὴ εἶναι ἀντικειμενικῶς ἀληθής, τοῦτο εἶναι θέμα τῆς θρησκευολογίας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας. Ὅπωςδήποτε ὁ homo mysticus δὲν εἶναι μόνον ἡ ἔφεσις νὰ γίνῃ Θεός, ἀλλὰ καὶ ἡ βεβαιότης καὶ βεβαίωσις, ὅτι εἶναι Θεός καὶ ἡ ἀνάμνησις, ὅτι ὑπῆρξε Θεός. Διὰ τὴν μυστικιστικὴν ἰδιοσυγκρασίαν οἱ ἀνωτέρω ὁρισμοὶ εἶναι μικροί.

Ὁ ἐπαιρόμενος Μυστικισμὸς, ὡς «ὑπέρτασις τῆς συνειδήσεως τῆς δυνάμεως», δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐγωιστικὴ ἔκφρασις τοῦ ἀνθρωπίνου «αὐτισμοῦ» (*autismus*) ¹⁵¹, ἀλλ' ἐπίσης προβαθμὶς τοῦ Ἀθεϊσμοῦ. Ἡ ἐπιδεικτικὴ πεποίθησις «αὐτοθεώσεως», ἐὰν δὲν καθιστᾷ τὸν θεούμενον ἄθεον, παρακινεῖ ἐν τούτοις τὸν στερούμενον τοιαύτης ἐπιτηδειότητος θεατὴν εἰς ἀμφιβολίαν, οὐχὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ κῦρος τῶν διηγήσεων τοῦ ἐνθέου, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ παρατήρησις τοῦ Leibniz, ὅτι εἰς τοὺς μυστικιστὰς ὑπάρχουν ὠρισμένοι ἐκφράσεις, τῶν ὁποίων ἡ θρασύτης παρακινεῖ εἰς τὴν ἀσέβειαν α, εἶναι ἀνάλογος τῆς πραγματικότητος. Ἐὰν σήμερον ὁμιλοῦν περὶ «ἄθεου Μυστικισμοῦ» ¹⁵², κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν Ψυχολογίαν ἄνευ ψυχῆς, τοῦτο δὲν εἶναι περίεργον δι' ἐκεῖνον, ὅστις ἐδιάβασε τὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ «Θεοῦ» εἰς τὰ ἔργα τοῦ Γερμανικοῦ Μυστικισμοῦ.

Τὴν ἐρώτησιν διὰ τὸν Θεὸν οὔτε θέτει, οὔτε αἶρει ἡ μυστικιστικὴ Θεολογία. Δὲν τὴν θέτει, διότι ὁ μυστικισμὸς εἶναι πίστις. Δὲν τὴν αἶρει, διότι *intuitio* καὶ *unio mystica* διαδραματίζονται πρὸ τῆς σκέψεως.

Ἡ βίωσις τοῦ Θεοῦ δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν Θρησκείαν, οὔτε εἰς τὴν Μεταφυσικὴν, ἀλλ' εἰς τὸν Μυστικισμὸν, ὡς μέθοδον θεώσεως.

Ἡ ἀπάντησις περὶ τοῦ Θεοῦ δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν Μεταφυσικὴν, οὔτε εἰς τὸν Μυστικισμὸν, ἀλλ' εἰς τὴν Θρησκείαν, ὡς πεδῖον ἀποκαλύψεως.

Ἡ ἐρώτησις διὰ τὸν Θεὸν δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὸν Μυστικισμὸν

α. «*Interea sunt quaedam interdum in mysticis illis mire audacia et pane vergentia ad impietatem, qualia notavi in Germanicis carminibus cujusdam, qui se Ioannem Angelum Silesium vocat* ¹⁵².

σιμόν, οὔτε εἰς τὴν Θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὴν Μεταφυσικὴν, ὡς κεραίαν ἐρεῦνης.

Ἐν κατακλείδι θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ, ὅτι Μυστικισμὸς εἶναι ἓν εἶδος πίστεως, αὐθυποβολῆς καὶ ὑπερβατισμοῦ, ἓν μυστήριον ἀδιαφανές, χλευάζον καὶ χλευαζόμενον, μὴ πείθον, ἀλλ' ἀναμφισβήτητον, πρὸ καὶ ἐπέκεινα τοῦ λόγου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ

II. Η ΤΑΥΤΟΤΗΣ

«Ενόμισα, ότι είδα, αλλά τότε υπεχώρησα έντρομος, ως εάν ή,τι είδα ήτο ή ιδική μου μορφή είναι ως εάν ήσθάνθην τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, <σάν τὸ ζεστό χέρι> ενός φίλου, αλλά ξυπνώ και φοβοῦμαι, ότι ἐκράτησα τὸ δάκτυλόν μου»¹.

Τὸν Μυστικισμόν μετημίρυσεν ὁ ιδεαλιστικὸς Μονισμὸς εἰς θεωρητικὸν σύστημα. Ἡ ἔκστασις παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν λογικὴν, ἡ θέσις εἰς τὴν αὐτοσυνείδησιν, ἡ ταύτις εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ πεπερασμένου και τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος. Ἀμφότεροι ἐπεδίωξαν τὴν θέσιν, ἀλλά δι' ἄλλης μεθόδου: Ὁ πρῶτος διὰ τῆς ἐνοράσεως, ὁ δεύτερος διὰ τῆς διαλεκτικῆς. Ἰνυμὸς ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Μεσαιῶνος ἐμφανίζεται εἰς τὴν νεωτέραν Ἱστορίαν ἐνδεδυμένος τὴν χλαμύδα τοῦ Λόγου.

Τὰ μονιστικὰ συστήματα τῶν Fichte, Schelling και Hegel ἀποτελοῦν τὸ φιλοσοφικὸν ἔνδυμα τοῦ Μυστικισμοῦ. Ἡ ἐμπειρικὴ τέχνη μεταμορφοῦται ἐνταῦθα εἰς γνῶσεολογικὴν ἐπιστήμην. Ἡ συνταύτις ἀνθρώπου και Θεοῦ ἀνάγεται εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς ἀπολύτου ταυτότητος τοῦ ἐνὸς Πνεύματος πρὸς ἑαυτό. Ὁ Μυστικισμὸς ἐορτάζει ὑψίστην ἀκμὴν, ἀλλ' ἡ ἐορτὴ αὐτὴ ἀναγγέλλει τὴν ὑπέρβασίν του. Ὁ λόγος λαμπρύνει, συγχρόνως ὁμῶς ἐκθρονίζει τὸν μυστικισμόν. Δὲν ζητεῖ πλέον <ἄρσιν ἑτερότητος> διὰ τῆς ταύτισεως, ἀλλά διαπίστωσιν μοναδικότητος διὰ τῆς ταυτότητος. Εἰς τὸν Μονισμόν <ἐν ἀρχῇ ἐστὶν ὁ λόγος> και ὁ λόγος ἐστὶν ὁ Θεός.

Ὁ Johann Gottlieb Fichte ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Γερμανὸς ιδεαλιστής, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ λογικεύσῃ τὴν μυστικὴν ἐμπειρίαν. Χαρακτηριζόμενος σήμερον ὡς ὁ «ἐπιστημονικὸς θεμελιωτὴς τοῦ Μυστικισμοῦ»², ὁ Fichte ἀπετέλεσε τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τάσεως τῆς ἐνώσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὴν θεωρητικὴν «ὑπὸ τοῦ καθαροῦ πρὸς τὸ ἐμπειρικὸν Ἐγώ»³. Ὁ Fichte ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Αἰωνίου ὡς ὁ Meister Eckhart⁴.

* Πρβλ. κατωτέρω τὰς παραθέσεις 56, 57.

«Τὸ αἰώνιον Ἐν ζῆ ἐντὸς τῆς ζωῆς μου, βλέπει διὰ τῆς δράσεώς μου»⁴ καὶ ἐπαναλαμβάνει, «κατὰ τρόπον ἐκπληκτικόν»⁵, σκέψεις τοῦ «πατρὸς τοῦ Γερμανικοῦ Μυστικισμοῦ»⁶, μετὰ τοῦ ὁποίου τὸν συνδέει ἄμεσος «συγγένεια»⁷, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία του ὡς σύστημα, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν τοῦ Georg Berkeley*, θὰ ἐκφράσῃ τὸν ἀπόλυτον solipsismum, τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ καὶ ὑπαρκτὴ πραγματικότητα. Οὐχὶ μόνον ὁ Θεὸς, ἀλλὰ τὸ σύνολον τοῦ ὡς ἀντικειμενικοῦ θεωρουμένου κόσμου εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Fichte εἶναι προῖον τῆς παραστατικῆς δυνάμεως τῆς ὑποκειμενικῆς ἀρχῆς. Ἡ οὐσία καὶ ἡ πηγὴ τῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ συνείδησις. Ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι προβολὴ τοῦ Ἐγώ. «Εἰς πᾶσαν στιγμὴν τῆς συνειδήσεώς μου λέγω: «Ἐγώ, Ἐγώ, Ἐγώ καὶ πάντοτε Ἐγώ, ἦτοι Ἐγὼ καὶ οὐχὶ τὸ ὀρισμένον ἐκτὸς ἐμοῦ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐσκέφθην αὐτὴν τὴν στιγμὴν»^α. Διὰ τοῦ ἐσωτάτου λόγου τῆς οὐσίας σου, τῆς σχετικότητός σου, ἐτέθης πρὸ τοῦ Ἐγώ σου καὶ ἐρρίφθης ἐκτὸς τοῦ Ἐγώ σου»^β. Ἡ σκέψις εἶναι ἡ πηγὴ παντὸς εἶναι καὶ πάσης πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν φαντάζομαι»^γ. Εἰς τὴν «μυστικὴν-μεταφυσικὴν» φιλοσοφίαν τοῦ Fichte, ἡ «εἰτανικότης» τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἀποκτᾷ τὴν ὑψίστην «αὐτοσυνείδησιν» της^δ. Λιὰ τοῦ μονιστικοῦ του συστήματος ὁ Fichte ὑπῆρξεν ὁ πιστότερος ὑπερέτης τῆς αὐτοπεποιθήσεως καὶ τῆς φαντασίας τοῦ πνεύματος.

Εἰς τὴν εὐμετάβλητον λογικὴν τοῦ Fr. W. J. von Schelling πέρας καὶ ἄπειρον δὲν εἶναι αἱ πολικαὶ ἔννοιαι τοῦ νοῦ, ὡς ἐκφράσεις τῆς ἑτερότητας μεταξὺ ἐνθάδε καὶ ἐπέκεινα, διότι κατ' οὐσίαν ἡ πραγματικότης εἶναι μία, συναιρουσα ἐντὸς της τὸν φαινομενικὸν διαφορισμὸν τῆς ὑτάξεως. «Πᾶν, ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι καθ' αὐτὸ ἔν. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ἡ ἀπόλυτος ταυτότης καθ' αὐτήν»^ε. Ἡ ἐνιαία καὶ ἀποκλειστικὴ πραγματικότης αὐτὴ εἶναι ἡ διάνοια καὶ μέγιστος νόμος της ἡ ταυτότης. «Ὁ ὑψίστος νόμος διὰ τὸ εἶναι τῆς διανοίας, καί, ἐφ' ὅσον ἐκτὸς τῆς διανοίας οὐδὲν ὑπάρχει, διὰ πᾶν εἶναι..., εἶναι ὁ νόμος τῆς ταυτότητος»^{στ}. Ἡ διάνοια ἀναιρεῖ ἐντὸς της τὴν συμβατικὴν ἑτερότητα νοήσεως καὶ ἀντικειμένου: «Ὅ,τι γινώσκει ἐντὸς ἡμῶν, εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς ὅ,τι γινώσκεται»^ζ. Ὅ,τι κεῖται ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ἔν συνειδήσει^η. Ὅ,τι ὀνομάζομεν Ἐγώ, εἶναι μόνον ἡ ἐνότης ἐκείνη τοῦ

* Πρβλ. τὴν ἐξιδανίκευσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Ἰρλανδοῦ <ἰδεολόγου>: «Εἰς πάντα, ὅστις παρατηρεῖ τ' ἀντικείμενα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἶναι προφανές, ὅτι ταῦτα εἶναι ἐν μέρει ἰδέαι ἐνεργητικῶς ἐντετυπωμένα ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων, ἐν μέρει ἰδέαι, κερτημένα διὰ τῆς προσοχῆς ἐκείνων, τὰ ὁποῖα πάσχει καὶ ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ. τέλος ἰδέαι μορφωθεῖσαι τῇ βοήθειᾳ τῆς μνήμης καὶ φαντασίας, διὰ συνθέσεως, διαιρέσεως ἢ ἀπλῆς ἀναπαραστάσεως τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι πρωταρχικῶς συνελήφθησαν διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων τρόπων»⁸.

ἰδεατοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ Ἀπολύτου»¹⁵. Εἰς τὴν ταυτο-λογίαὶν τοῦ Schelling ὁ παλλογισμὸς τοῦ Παρμενίδου κυριαρχεῖ διὰ μίαν ἀκόμη φοράν: «Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»^{16α}. Ταῦτόν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὐνεκὲν ἐστὶ γόημα»^{16β}.

Ὁ Schelling ἀνήγαγε τὸ συναίσθημα τῆς ἀλόγου ταυτίσεως τοῦ Μυστικισμοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς λογικῆς ταυτότητος τοῦ Μονισμοῦ. Ὁ Wilhelm Lütgert εἶπεν, ὅτι ὁ Schelling εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔφευρεν εἰς πέρας τὴν ὑπέρβασιν τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ εἰς τὸν Μυστικισμόν»¹⁷. Ἀκριβεστέρα θὰ ἦτο ἡ κρίσις ὡς ἑξῆς: «Ὁ Schelling εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔφευρεν εἰς πέρας τὴν ὑπέρβασιν τοῦ Μυστικισμοῦ εἰς τὸν γερμανικὸν Ἰδεαλισμόν, διαλύσας τὴν μυστικὴν πείραν διὰ τῆς λογικῆς ἀξιώσεως. Ὁ Schelling «ἐβαπτίσθη εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Μυστικισμοῦ»¹⁸ καὶ ἠθέλησεν εἰς μίαν τῶν περιόδων τῆς φιλοσοφίας του νὰ μετατρέψῃ τὴν σκέψιν «εἰς μαγείαν»¹⁹ δι' ἐνός «μυστικισμοῦ τῆς φαντασίας»²⁰.

ΕΓΕΛΙΑΝΗ <ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ>

Ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀνεπέωσεν, ἐξελέπτυνε καὶ ὑπερέβαλε τὸν Μυστικισμόν, εἶναι ὁ Georg W. F. Hegel. Διὰ τοῦ Hegel κορυφούται ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμός, αὐτὴ ἡ τάσις τοῦ πνεύματος νὰ προβληθῇ εἰς τὸ πνεῦμα ὡς ἀπόλυτος πρωταρχή. Διὰ τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς τὸ <Ἐγώ>, τὸ <Υποκειμενον>, ἢ <Συνείδησις>, ἀνυψοῦνται εἰς σημεῖον ἀνήκουστον. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα εἶναι τὸ <Γενικόν>, τὸ <Ἀποκλειστικόν>, τὸ <Κυριαρχικόν>. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι ἢ <Ἰδέα>, ἢ <Ἄυτοσυνείδησις>, ἢ <Λογική>. Πρωταρχικὴ πραγματικότης εἶναι τὸ <Ἀπόλυτον Πνεῦμα>. Μεταξὺ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος δὲν ὑπάρχει ἀντίθεσις. Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια εἶναι αὐτὴ ἡ θεία διάνοια. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα κατ' ἐξοχὴν, ἀλλ' ἐν πνεῦμα ἄνευ αὐτοσυνειδήσεως. Συνείδησιν ἑαυτοῦ ἀποκτᾷ ὁ Θεὸς ἐντὸς καὶ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ Θεὸς κατανοεῖ τὸν Θεὸν ἐκεῖ, ὅπου ἡ πεπερασμένη συνείδησις τὸν νοεῖ καὶ τὸν γνωρίζει. Ἡ ἀμοιβαιότης αὐτὴ εἶναι τὸ μυστικὸν τοῦ Πνεύματος.

Τὰς παραλλήλους σκέψεις τοῦ Schelling: Ὁ Θεὸς «ἐξέρχεται ἑαυτοῦ, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ τελικῶς καθαρὸς εἰς ἑαυτόν»²¹. Διὰ τοῦ αἰωνίου <εἰς-ἑαυτόν-ἔρχεσθαι> ὁ Θεὸς δὲν ἔρχεται εἰς τι ξένον, ἀλλ' εἰς ἑαυτόν (εἰς τὰ ἴδια²²)²². Ἡ ἀρχὴ τῆς συνειδήσεως εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ὁ χωρισμὸς ἑαυτοῦ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἡ θέσις ἑαυτοῦ ἔναντι ἑαυτοῦ»²³, ἀναπτύσσει ὁ Hegel

* Πρὸς κατανόησιν τῆς κρίσεως ἴδε κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 349—358.

2* Ἑλληνιστὶ εἰς τὸ κείμενον.

ὡς βασικὴν σχέσιν τοῦ Πνεύματος πρὸς ἑαυτὸ κατὰ τρόπον μοναδικόν. Ὁ Θεός, τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα, αὐτοδιχάζεται καὶ - περατοῦται * παράγει ἐν ἑτερον ἑαυτοῦ, παραλλήλως ὁμῶς διατηρεῖ τὴν ταυτότητα πρὸς ἑαυτόν, θέτει τὸ ἕτερον ἀπέναντί του καὶ ἐν συνεχείᾳ αἶρει τὴν ἑτερότητα καὶ ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτόν. Οὕτω τὸ πεπερασμένον <ἕτερον> ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τοῦ Ἀπολύτου, τοῦ ὁποῖου ἡ φύσις ἐγκείται εἰς τὴν <αὐτοπεράτωσιν> καὶ τὴν ἄρσιν τοῦ πέρατος, εἰς μίαν ἀέναον κίνησιν ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτό. «Τὸ Πνεῦμα παράγει ἑαυτό, ἀποκαλύπτεται εἰς ἑαυτό καὶ γεννᾷ ἐξ ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς ἐνότητος πρὸς τὸ ἀντικείμενόν του, ἐνῶ τὸ ἴδιον εἶναι τὸ ἀντικείμενόν του²⁰. (Ἡ Ἰδέα) χωρίζει ἑαυτήν, φέρει ἑαυτήν πρὸ ἑαυτῆς ὡς τι ἕτερον, δὲν χάνεται ὁμῶς ἐντὸς τοῦ ἑτέρου αὐτοῦ, ἀλλὰ θέτει τοῦτο ὡς μὴ-ἕτερον καὶ ἐπιστρέφει οὕτω εἰς ἑαυτήν²¹. Τὸ αἰώνιον <ἐν (ἑαυτῷ)-καὶ-δι' ἑαυτοῦ-εἶναι> εἶναι ἡ ἀποκάλυψις, ὁ καθορισμός, ἡ κρίσις, ἡ θέσις ἑαυτοῦ ὡς ἑτέρου, ἀλλ' ἀκριβῶς οὕτω ἡ αἰώνια ἄρσις τῆς διαφορᾶς²² α. Τὸ Γενικὸν οὐδέποτε ἐξέρχεται τοῦ αἰθέρου τῆς πρὸς ἑαυτό ἰσότητος καὶ τοῦ παρ' ἑαυτῷ εἶναι»^{23β}.

Ἐπὶ τὰς ἐννοίας <Πνεῦμα>, <Ἰδέα>, <ἐν-ἑαυτῷ-καὶ-δι' ἑαυτοῦ-εἶναι>, <Γενικόν>, νοεῖται εἰς τὴν ἐγγελιανὴν φιλοσοφίαν ὁ Θεός. Οὕτω Θεός εἶναι τὸ <Ἀντιμέτωπον ἑαυτοῦ>, τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀντί-κειται πρὸς ἑαυτό καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναιρεῖ τὴν ἑτερότητα καὶ ἀντί-θεσιν, διὰ τὴν ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτό.

Ἐθεὸς εἰς τὴν γενικότητά του εἶναι: ὁ αὐτο-χωρισμός καὶ-καθορισμός, ἡ θέσις ἐνὸς ἑτέρου πρὸς ἑαυτόν καὶ ἡ ἄρσις τῆς διαφορᾶς: ὁ διαφορισμός ἑαυτοῦ καὶ ἡ ἐξαντικειμένισις ἑαυτοῦ (sich von sich selbst zu unterscheiden, sich Gegenstand zu sein), ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος ταυτότης πρὸς ἑαυτόν ἐντὸς τῆς διαφορᾶς αὐτῆς^{24γ}. Ὁ Θεός εἶναι αὐτοσυνείδησις. Γνωρίζει ἑαυτόν εἰς μίαν τῶν διαφορῶν αὐτοῦ συνειδήσεων, ἡ ὁποία καὶ εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐπίσης καὶ δι' ἑαυτὴν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ γνωρίζει τὴν ταυτότητά της πρὸς τὸν Θεόν, ἡ

* Ὡς πρώτη ἐμφάνισις τῆς ὑπὸ τοῦ Hegel κλασσικῆς διατυπώσεως τῆς θεωρίας περὶ <ἐκουσίας περατώσεως> τοῦ Θεοῦ πρὸς δημιουργίαν δυνατότητος αὐτοσυνειδήσεως, δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἔργον τοῦ Io. Sc. Eriugena «Περὶ φύσεως μερισμοῦ» (De divisione naturae). Αἱ σκέψεις τοῦ «Hegel τοῦ 9ου αἰῶνος»²⁴: «Ὁ Θεός κατὰ θαυμάσιον καὶ ἀνέκφραστον τρόπον δημιουργεῖται ἐντὸς τῆς φύσεως, ἀποκαλύπτων ἑαυτόν... ὑπερφυσικὸς φυσικὸν καὶ ἀπλοῦς σύνθετον καὶ ὑπερβατικὸς εἰς τὸ συμβατικὸν ὑποκείμενον καὶ ἄπειρος πεπερασμένον^{25α}. Ὁ Θεός ἀγνοεῖ ἑαυτόν, ἦτοι τί εἶναι, διότι δὲν εἶναι τί^{25β}. Ἡ Θεότης, περατοῦται, διότι θέλει ν' ἀναδυθῇ ἐκ τῶν ἀποκρύφων ὀρίων τῆς φύσεώς της, ἐντὸς τῶν ὁποίων καὶ εἰς ἑαυτήν εἶναι ἄγνωστος, τοῦτέστιν δὲν γινώσκει κατ' οὐσίαν ἑαυτήν, διότι εἶναι ἄπειρος»^{25γ}, ἀποτελοῦν τὸ πρῶτον σχεδιάσμα τῶν σκέψεων τοῦ Hegel τοῦ 19ου αἰῶνος. Ὁ ἐκπληκτικὸς Ἰρλανδὸς φιλόσοφος τῶν καρολείων χρόνων, νεοπλατωνικὸς καὶ συγχρόνως πρόδρομος τῆς συγχρόνου θεωρίας τοῦ «Δημιουργομένου Θεοῦ», προέλαβε χίλια ἔτη πρὸ τῆς ὀριστικῆς ἀναπτύξεώς της καὶ τὴν περὶ σχέσεως τοῦ Πνεύματος πρὸς ἑαυτό ἐγγελιανὴν θεωρίαν. Πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσει 174, 176.

ὅποια ὅμως καθίσταται δυνατὴ διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ πεπερασμένου ^{28δ}. Ὁ Θεὸς αὐτοπερατοῦται, καθιστᾷ ἑαυτὸν συγκεκριμένον. Θέτει ἑαυτὸν ὡς ἕτερον καὶ γίνεται οὕτω ὁ ἴδιος ἕτερος ἑαυτοῦ, πεπερασμένος, διότι ἔχει ἐν ἕτερον ἀπέναντί του. Ἡ ἑτερότης ὅμως αὐτὴ εἶναι ἡ ἀντινομία ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτό. (Ὁ Θεὸς) εἶναι τὸ ἕτερον καὶ τὸ μὴ ἕτερον· αὐτοδιαλύεται· δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀλλ' ἐν ἕτερον· ἐκμηδενίζεται. Οὕτω ὅμως ἐξαφανίζεται ἡ ἑτερότης καὶ ὁ Θεὸς γνωρίζει ἑαυτόν. Ἐπομένως τὸ πεπερασμένον εἶναι στοιχεῖον τῆς θείας Ζωῆς ^{28ε}. Ὁ Θεὸς εἶναι αὐτὴ ἡ κίνησις ἐν ἑαυτῷ καὶ μόνον διὰ ταύτης ζῶν Θεός. Ὁ Θεὸς εἶναι αὐτὴ ἡ κίνησις πρὸς τὸ πεπερασμένον καὶ οὕτως, ὡς ἄραις τούτου, (ἡ κίνησις) πρὸς ἑαυτόν. Ὁ Θεὸς ἐπιστρέφει πρὸς ἑαυτόν εἰς τὸ ἐγώ, ὡς εἰς τὸ αἶρον ἑαυτὸ ὡς πεπερασμένον καὶ εἶναι Θεὸς μόνον ὡς ἡ κίνησις αὐτῆ. Ἄνευ κόσμου ὁ Θεὸς δὲν εἶναι Θεός» ^{28στ}).

Ὁ κόσμος ἀποτελεῖ τὸν ἕνα τῶν ὄρων μιᾶς πράξεως, τῆς ὁποίας ἐξαγόμενον εἶναι ἡ θεία αὐτοσυνείδησις. Τὸ πεπερασμένον πνεῦμα εἶναι ἡ γέφυρα τοῦ Θεοῦ εἰς ἑαυτόν. Διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἐκπληροῦται «ὁ ἀπόλυτος σκοπός» τοῦ Θεοῦ, «να γνωρίσῃ ἑαυτόν, νὰ συλλάβῃ ἑαυτόν... ὡς πράγματι εἶναι, νὰ ἔλθῃ εἰς τελείαν γνῶσιν ἑαυτοῦ» ^{29ζ}. Ἡ ὅλη αὐτὴ «αὐταντιμετώπισις» εἶναι μία πανουργία τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ κερδίσῃ αὐτοσυνείδησιν, ἢ «πανουργία» ὅμως αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ψυχαγωγίαν, ἀλλ' ἀναγκαιότητα τῆς ἀντινομικῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ ²⁹. Ἡ πεπερασμένη κοσμικὴ συνείδησις εἶναι τὸ ὀπτικὸν μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Θεὸς αὐτοθεωρεῖται. Ἡ αὐτοθεώρησις τοῦ Θεοῦ σημαίνει ἐκ παραλλήλου Θεο-γνωσίαν διὰ τὴν συνείδησιν. «Ἡ πεπερασμένη συνείδησις γνωρίζει τὸν Θεὸν μόνον, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς γνωρίζει εἰς αὐτὴν ἑαυτόν» ³⁰. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ ταυτόχρονος γνῶσις εἶναι ἀμοιβαία, ὁ Θεὸς «δὲν εἶναι πλέον ἐν ἐπέκεινα, ἐν ἄγνωστον, διότι ἐγνωστοποίησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, τί εἶναι καὶ οὐχὶ εἰς μίαν ἐξωτερικὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ἐντὸς τῆς συνειδήσεως» ³⁰.

Τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα δὲν ἐξέρχεται λοιπὸν εἰς τὴν αὐτοκαταλυτικὴν αὐτὴν κίνησιν του ἐκ τῆς πρὸς ἑαυτὸ ταυτότητος, ἀλλ' εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ταυτότητος αὐτῆς, ἢτοι ἀποκτᾷ αὐτοσυνείδησιν, ἐνῶ παραλλήλως τὸ περατὸν πνεῦμα ἀναγνωρίζει ἑαυτὸ ὡς ἀπόλυτον, διότι οὐδεμίαν ποιοτικὴν ἀντίθεσιν ὑφίσταται μεταξὺ πέρατος καὶ ἀπείρου. Τὸ πνεῦμα ἐμφανίζεται «τὴν μίαν φορὰν» ὡς «ὑποκειμένον» καὶ «τὴν ἄλλην φορὰν» ὡς «ἀντικείμενον», ἀλλ' «ὅ,τι κεῖται ἔναντι τοῦ Ἐγὼ εἶναι ὡσαύτως Ἐγὼ. Τὰ ἀντι-κείμενα εἶναι τὰ αὐτά» ³¹. Ἡ φύσις τοῦ πνεύματος εἶναι νὰ ζῆ ὡς «συναμρότερον», ὡς ἐν καὶ συγχρόνως ὡς μέρος τῆς ἐνότητος. Οὐσία του εἶναι ἡ συννυφὴ ὑποκειμενικότητος καὶ ἀντικειμενικότητος, «ἡ ἐνότης τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ» ^{32α}, τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου» ^{32β}. Διὰ τοῦτο δὲν ἰσχύουν αἱ προτάσεις : «Ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος, ἐγὼ πεπερασμένος». Αἱ ἐκφράσεις αὗται εἶναι «ἐσφαλμέναι καὶ κακαί», ἀκατάλληλοι πρὸς χαρακτηρισμὸν «τῆς φύσεως τοῦ πράγματος». Πεπερασμένον καὶ ἄπειρον «εἶναι στοιχεῖα λειτουργίας» ^{32α}. Τὸ ἐν εἶναι

μέσον θεωρήσεως ἑαυτοῦ, παραλλήλως τοῦ ἑτέρου καὶ συγχρόνως τῆς ἐνό-
τητος ἀμφοτέρων. « Ἀδιαίρετος ἐνότης » συνέχει ἐνθάδε καὶ ἐπέκεινα, διὰ
τοῦτο τὸ πεπερασμένον ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ « μόνον ὡς βασικὸν στοιχεῖον
τοῦ Ἐπολύτου »^{33β}.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτουν οἱ ὅρισμοί τοῦ < Πνεύματος > τοῦ Hegel.
Πνεῦμα εἶναι : « Ἡ δημιουργία προϋποθέσεως ἑαυτοῦ³⁴. Ἡ ἄρνησις ἑαυ-
τοῦ καὶ ἡ ἐπιστροφή εἰς ἑαυτό³⁵. Ἡ αὐτο-θανάτωσις καὶ -περίτωσις (sich
abzusterben, sich endlich zu machen), ἀλλὰ διὰ τῆς ἐκμηδενίσεως τῆς φυ-
σικότητος ἢ ἐπάνοδο; εἰς ἑαυτόν³⁶. Ἡ ἀνταντίληψις (Das Vernehmen
seiner selbst³⁷, das sich selbst Vernehmende)³⁸. Ἡ γνῶσις ἑαυτοῦ
εἰς τὴν ἀπαλλοτριώσιν του³⁹. Ἡ αἰωνία αὐτογνωσία, ὁ < αὐταποκλεισμός >
εἰς τὰς σπείδας φωτός τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἐκ τοῦ πεπερασμέ-
νου αὐτοῦ αὐτοσυλλογὴ καὶ αὐτεπίγνωσις, ἐνῶ εἰς τὴν πεπερασμένην συν-
είδησιν ἐπέρχεται ἡ γνῶσις τῆς οὐσίας της καὶ οὕτω ἡ θεία αὐτοσυνεί-
δησις »^{40 α}.

Ὡστε τὸ Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μὲν καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ μόνον
ὡς πεπερασμένον ἔρχεται εἰς ἑαυτό, διὰ νὰ καταστῆ καὶ δι' ἑαυτό,
ἐπιτελεῖ διὰ τοῦ αὐτοδιχασμοῦ του δύο λειτουργίας : τὴν συνείδησιν
ἑαυτοῦ καὶ τὴν συνείδησιν περὶ ἑαυτοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν ἑαυτῷ,
ἤτοι εἰς τὴν ἀπόλυτον φύσιν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρ' ἑαυτῷ, ἤτοι εἰς
τὴν πεπερασμένην ἐπίσης φύσιν του. « Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει περὶ Θεοῦ
μόνον, ἐφ' ἔσον ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον γνωρίζει περὶ ἑαυτοῦ· αὕτη ἡ
γνῶσις εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡσαύτως, μία γνῶσις τοῦ
ιδίου περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὕτη ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ ἀνθρώπου
εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου,
γνωρίζον περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καθ' αὐτό^{40β}.
Ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς μόνον, ἐφ' ὅσον γνωρίζει ἑαυτόν· ἡ αὐτεπίγνωσις
του εἶναι πρὸς τούτοις ἡ αὐτοσυνείδησις του εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ γνῶ-
σις τοῦ ἀνθρώπου περὶ Θεοῦ προβαίνει εἰς αὐτο-γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου
εἰς τὸν Θεόν »⁴¹.

Μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ θείου πνεύματος ὑπάρχει κοινότης
ἐνεργητικότητος. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι ἡ ἄρνησις, ὡς προϋπόθεσις
τῆς αὐτοκαταφάσεως τοῦ θείου Πνεύματος. Τὸ περατὸν Ἐγὼ τοῦ πνεύμα-
τος εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ ἀντίληψις, τὸ Θεῖον ἢ παθητικὴ ἀντίληψις, ἀλλὰ
τὸ Θεῖον πνεῦμα εἶναι ἡ ἐνεργητικότης καθ' ἑαυτήν. « Ὑπάρχει μόνον ἐν
Πνεῦμα, τὸ γενικὸν θεῖον Πνεῦμα »^{42 α}. Τὸ πεπερασμένον πνεῦμα, τὸ ὁ-
ποῖον διεξάγει τὴν λειτουργίαν τῆς ἀντιλήψεως εἶναι ἡ δραστηκὴ ὄψις τοῦ
Θείου πνεύματος. Ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα εἶναι οἱ πό-
λοι τοῦ ἐνὸς συναμφοτέρου Πνεύματος. Τὸ πνεῦμα σχετίζεται μόνον πρὸς
ἑαυτό. « Τὸ Θεῖον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον καθίσταται ἀντικείμενον ἀντιλή-

ψεως, είναι τὸ ἀντικειμενικόν. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται... εἶναι τὸ ἐνεργητικόν, ἀλλὰ τὸ ἀντικειμενικὸν Πνεῦμα εἶναι αὐτὴ ἡ ἐνεργητικότητα. Τὸ ἐνεργητικὸν ὑποκειμενικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται τὸ Θεῖον Πνεῦμα..., εἶναι τὸ θεῖον Πνεῦμα καθ' αὐτό. Αὐτὴ ἡ σχέση τοῦ πνεύματος πρὸς ἑαυτό εἶναι ὁ ἀπόλυτος καθορισμός» ^{42β}.

Ἡ ἀπόλυτος ταυτότης τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ὅλης γνωστικῆς λειτουργίας τοῦ Πνεύματος. Ἐν τὸς τῆς ἐνότητος αὐτῆς διαδοματίζεται * ἡ ὅλη πορεία τοῦ Πνεύματος ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτό. Τὸ Πνεῦμα προσδίδεται εἰς ἑαυτό καὶ λαμβάνεται ὑφ' ἑαυτοῦ, ἐνῶ ἡ ὅλη λειτουργία διεξάγεται ἐν ἑαυτῷ. «Τὸ ὑποκειμενικόν, ἀτομικὸν πνεῦμα εἶναι τὸ γενικὸν θεῖον Πνεῦμα, ἐφ' ὅσον τοῦτο προσλαμβάνεται, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἀποκλύπτεται εἰς πᾶν ὑποκείμενον. Τὸ πνεῦμα ἐπομένως προσλαμβάνει μόνον τὸ πνεῦμα. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ γενικὸν Πνεῦμα, ἤτοι εἶναι τὸ προσλαμβάνον καὶ προσλαμβανόμενον, ἀλλ' εἶναι τοῦτο μόνον ὡς ἡ ἐνότης αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει καὶ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνεται : ἡ ἐνεργητικότης τῆς «αὐτοπροσλήψεως» αὐτῆ καθ' ἑαυτήν» ⁴⁶. Ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπολύτου Πνεύματος καθορίζεται μόνον διὰ τῆς συνυφῆς Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου, διότι μόνον ἡ ἐνεργητικὴ αὐτὴ ἀμοιβαιότης τοῦ Γενικοῦ καὶ Ἀτομικοῦ ἐκφράζει τὴν φύσιν τοῦ Πνεύματος. «Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐνότης τῆς Θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ ἐνότης τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα ⁴⁷. Εἰς τὴν θεϊαν ἰδέαν ὑπάρχει τὸ εἶναι τῆς ἐνότητος, τῆς γενικότητος τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ὑπαρχούσης συνειδήσεως διὰ τούτου ἐλέχθη, ὅτι τὸ πεπερασμένον εἶναι ἠνωμένον πρὸς τὸ ἄπειρον» ⁴⁸. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι πεπερασμένος κατὰ συνθήκην. Ὁ ἴδιος

* Ἐκ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Πνεύματος πρὸς αὐτοσυνείδησιν ἠρμήνευσεν ὁ Hegel καὶ τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Θρησκείαν. Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν Ἱστορίαν—ἐκὶ πλέον: ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ καὶ συμβαίνει ἐπὶ παντὸς δυνατοῦ εἶναι, εἶναι στοιχείον τῆς μιᾶς προσπαθείας τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος πρὸς ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος του. «Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸν Οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς Γῆς, ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅ,τι πράττεται ἐντὸς τοῦ χρόνου, ἐκφράζει τὴν τάσιν τοῦ Πνεύματος νὰ γνωρῶσιν ἑαυτό, νὰ γίνῃ δι' ἑαυτό, νὰ συνδεθῇ πρὸς ἑαυτό» ^{42γ}. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὁμῶς πεδίον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου διενεργεῖται ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ Θρησκεία. Ἐφ' ὅσον Πνεῦμα εἶναι τὸ «Ἀὐτοσχετιζόμενον» ⁴³, Θρησκεία εἶναι ἡ πνευματικὴ ἐκφρασις, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα «συμπεριφέρεται πρὸς ἑαυτό» ⁴³, ἤτοι τὸ Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον αὐτογιγνώσκειται, εἶναι εἰς τὴν Θρησκείαν ἀμέσως ἡ ἰδική του καθαρὰ αὐτοσυνείδησις» ⁴⁴. Ἐπομένως: «Θρησκεία εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος» ^{45α}, «ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ» ^{45β}. Ἐξ ὅλων τῶν ἱστορικῶν θρησκειῶν, ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιτελεῖται πλήρως «αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ Πνεύματος δι' ἑαυτό, ὅπως εἶναι ἐν ἑαυτῷ, τὸ καθ' ἑαυτό καὶ δι' ἑαυτό εἶναι τοῦ γιγνώσκοντος Πνεύματος, εἶναι ἡ τελεία, ἀπόλυτος Θρησκεία: ἡ Χριστιανικὴ Θρησκεία» ^{45γ}.

είναι «στοιχείον τοῦ Ἀπολύτου» ⁴⁹. Μεταξύ των ὑπάρχει «οὐσιαστική ἐνότης» ⁵⁰, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν ἄρσιν τῆς σχετικότητος: τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν Θεϊαν Ἰδέαν. «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι Θεός, ἐφ' ὅσον αἶρει τὴν φυσικότητα καὶ περατότητα τοῦ πνεύματός του καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὸν Θεόν. Διὰ τὸν ἄνθρωπον δηλαδή, ὁ ὁποῖος... γνωρίζει, ὅτι ἀποτελεῖ στοιχείον τῆς θείας ιδέας, ἐτέθη συγχρόνως καὶ ἡ ἄρσις τῆς φυσικότητος, διότι τὸ φυσικὸν εἶναι τὸ ἀνελεύθερον, μὴ-πνευματικόν» ⁵¹.

Ἡ ἀνωτέρω ἔκφρασις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Μυστικισμοῦ. Ἀνελευθέρου φυσικότης», ἄρσις τοῦ πεπερασμένου καὶ ἀνάτασις μέχρι τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐσιαστικῶς θείου ἀνθρώπου εἶναι ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ σαφέστερον τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν πόθον παντὸς μυστικιστικοῦ συστήματος. Τὸ ὅτι ὁ Hegel, ὡς ὁ «βαθύτατος μυστικιστής» ⁵², ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Γερμανικοῦ Μυστικισμοῦ * καὶ ὑπηρέτησε τὸ μυστικιστικὸν πνεῦμα ἀπὸ τῶν πρωτολείων του (1807), μέχρι τέλους τῆς δημιουργίας του (1831), θεωρεῖται ὑπὸ τῶν σοβαρωτέρων μελετητῶν του ⁵³: Wilhelm Dilthey, Georg Lasson καὶ Wilhelm Lütgert, ὡς ἀναντίρρητον.

* Ὁ Hegel ἠσθάνθη ἰδιαιτέραν συγγένειαν πρὸς τὸν Meister Eckhart καὶ τὸν Jakob Böhme. Ἡ πεποίθησις τοῦ πρώτου, ὅτι ὁ Θεός εἶναι «ἐκ κατασκευῆς (von Hause aus) διάνοια» ⁵³, ἡ ὁποία «ἐννοεῖ ἑαυτὴν ἐντὸς ἑαυτῆς» ^{54α}, ἐφ' ὅσον πρὸς τοῦτο συνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος: «Ὁ πατὴρ δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἑαυτὸν ἄνευ ἐμοῦ (eniac der vater sich nicht verstân ane mich)» ^{54β}, ὥστε διὰ τῆς γνώσεως νὰ ταυτίζονται ἄνθρωπος καὶ Θεός: «Θεὸς καὶ ἐγὼ εἴμεθα ἐν εἰς τὴν γνώσιν» ^{54γ}, εἶναι ἡ βάση τῆς περὶ Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Hegel. Ἡ σκέψις τοῦ Eckhart, τὴν ὁποίαν γνωρίζει καὶ παραθέτει ὁ Hegel ⁵⁵: «Ὁ ὀφθαλμὸς, διὰ τοῦ ὁποίου βλέπω τὸν Θεόν, εἶναι ὁ αὐτὸς ὀφθαλμὸς, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Θεός βλέπει ἐμέ. Ὁ ὀφθαλμὸς μου καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι εἰς ὀφθαλμὸς». [Oculus, in quo video deum, est ille idem oculus, in quo me deus videt. Oculus meus et oculus dei est unus oculus» (Das ouge) dâ inne ich got sihe, daz ist daz selbe ouge, dâ inne mich got siht: min ouge unde gotes ouge daz ist ein ouge ⁵⁷], ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου ἐγελιανοῦ μυστικισμοῦ. «Εἰς τὴν πρᾶξιν ἐπήγασεν ὁ μυστικισμὸς τοῦ Hegel ἐκ τῆς σκέψεως αὐτῆς τοῦ Eckhart ἀκριβῶς» ⁵⁸. Ἐν τούτοις, ἡ πρὸς τὸν Meister Eckhart σχέσις ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ὡς συγγένεια καὶ οὐχὶ ὡς ἐπίδρασις καὶ τοῦτο, διότι ὁ Hegel ἐγνώρισε τὰ ἔργα τοῦ Γερμανοῦ μυστικιστοῦ μόλις τῷ 1824, συμφώνως πρὸς ἀνακοίνωσιν τοῦ Franz Hoffmann περὶ μιᾶς συνομιλίας του μετὰ τοῦ Franz von Baader, φίλου τοῦ Hegel, τὴν 22αν Ἀπριλίου τοῦ 1841 (Ὁ Baader ἐδιάβασεν εἰς τὸν Hegel (1824) ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ M. Eckhart, τὰ ὁποία τόσον τὸν ἐνεθουσίασαν, ὥστε τὴν ἐπομένην ἔκαμεν ὀλόκληρον παράδοσιν περὶ αὐτοῦ, προσθέσας εἰς τὸ τέλος, ὅτι εὔρε «ὅ,τι» ἐζήτει) ⁵⁹.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ Hegel πρὸς τὸν Jakob Böhme, διὰ τὸν ὁποῖον ἐξεφράσθη ἐπίσης εἰς τὸν Baader, ὅτι εἶναι ὁ «βαθύτατος πάντων τῶν θεολόγων» ⁶⁰, εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ ἐπίδρασεως. Ἐνῶ τὸν Eckhart πρὸ τοῦ 1824 ἐγνώριζε μόνον κατ' ὄνομα, τοῦ Böhme κατέχει τὰ ἔργα ἀπὸ τοῦ 1811, ἀλλ' ἡ γνωριμία του πρὸς τὸν Γερμανὸν θεόσοφον ἀνάγεται εἰς χρόνους παλαιότερους ⁶¹. Σχέ-

Ο Hegel δὲν διετήρησε μόνον καὶ ἀνενέωσεν ἀπλῶς τὴν κληρονομίαν τοῦ Μυστικισμοῦ⁶⁰, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Gerhard Dulckeit, ἀλλ' ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς Fichte καὶ Schelling ὑπερεθεμάτισε τὸν Μυστικισμόν. Ὁ μυστικιστὴς <ἀναρριχᾶται> μέχρι τοῦ Θεοῦ, ἐπιδιώκων νὰ ταυτισθῇ πρὸς ὅ,τι ἤδη εἶναι. Σκοπὸς του εἶναι ἡ συνταύτισις αὐτῆ' ὅ,τι ἄλλο ἐκφράζει, εὐθύς ὡς πιστεύσει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποπείρας του, εἶναι ἡ <ἀγαλλίασις τῆς ἐνότητος>. Ὁ Hegel δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἔνωσιν καὶ δὲν ἱκανοποιεῖται <συνθεούμενος>. Εἰς τὸ μονιστικὸν σύστημά του ὑποτάσσεται τὸ Θεῖον εἰς τὸν λόγον. Τὸ <ἔν καὶ πᾶν> εἶναι ὁ νοῦς. Θεὸς τελικῶς εἶναι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, νοοῦν καὶ θεωρῶν ἑαυτὸ ὡς Θεόν. Ἡ ἀνομολόγητος αὐτῆ εἰς τὴν γενικότητα τοῦ ἑγελιανοῦ συστήματος πεποίθησις ἐμφανίζεται συχνάκις ἐντελῶς γυμνή. «Βεβαίως, ἡ ὑποκειμενικότης εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀνελίσσει ἐξ ἑαυτῆς πᾶσαν ἀντικειμενικότητα καὶ οὕτω, ὡς μορφή, μεταβάλλεται εἰς περιεχόμενον καὶ γίνεται διὰ πρώτην φοράν ἀληθῆς μορφή διὰ τοῦ ἀληθοῦς περιεχομένου της»⁷⁰. Σαφέστερον: «Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται τὸ θεῖον πνεῦμα, εἶναι ἀκριβῶς τὸ θεῖον Πνεῦμα. Τὸ θεῖον Πνεῦμα δὲν ὑπάρχει καθ' αὐτό, ἀλλ' εἶναι παρὸν μόνον εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα...καὶ τὸ ἀτομικὸν πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται λοιπὸν τὸ θεῖον Πνεῦμα, δηλαδὴ τὴν οὐσίαν του»⁷¹. Συγκεκριμένως: «Ἐγὼ εἶμαι αὐτός, ὁ ὁποῖος παράγει τὸ Ἐπέκεινα ἐκεῖνο..., ἐγὼ εἶμαι ὁ κύριος καὶ δεσπότης τοῦ καθορισμοῦ αὐτοῦ..., ἐγὼ τὸ ἐπέκεινα τεθὲν Καταφατικόν, ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀρνησις τῆς ἀρνήσεως, ἐγὼ εἶμαι αὐτό, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ ἀντίθεσις ἐξαφανίζεται»⁷² α. Ἀπροκαλύπτως: «Ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι τὸ μόνον ἀποκλειστικῶς οὐσιώδες, δηλαδὴ

ψεις τοῦ Böhme, ὡς: Ἐφ' ὅσον ἐν πρᾶγμα «δὲν διαθέτει ἀντι-κείμενον ἐξέρχεται συνεχῶς ἑαυτοῦ καὶ δὲν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό. Οὕτω, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό..., οὐδὲν γνωρίζει περὶ τῆς ἀρχικῆς του καταστάσεως»⁷². Ἡ φύσις καὶ ἡ δημιουργία εἶναι τὸ <τι> του (Θεοῦ), διὰ νὰ ἴδῃ, αἰσθανθῇ καὶ εὔρη ἑαυτόν, ἀμφοτέρω κατὰ τὴν αἰωνιότητα καὶ τὸν χρόνον⁷³. Ὁ Θεὸς δίδει ἑαυτὸν εἰς <τι> καὶ προσλαμβάνει πάλιν τὸ <τί> εἰς ἑαυτόν»⁷⁴, εἶναι βασικοὶ ἀρμοὶ τοῦ ἑγελιανοῦ συστήματος. Αὐτὸς ὁ Hegel, ἐρμηνεύων τὸν Jakob Böhme, ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας του: «Ὁ Böhme δὲν παριστᾷ τὸν Θεόν ὡς κενὴν ἐνότητα, ἀλλ' ὡς τὴν αὐτοδαιουμένην ἐνότητα καθ' ἑαυτήν»⁷⁵ α καὶ «ἀντιλαμβάνεται τὰς ἀντιθέσεις κατὰ τὸν σκληρότερον καὶ ὁμότερον τρόπον, ἐν τούτοις γνωρίζει ἐπίσης νὰ θέτῃ τὴν ἐνότητα»⁷⁵ β. Ὁ «ὠμὸς καὶ βάρβαρος»⁷⁵ γ Böhme ὑπῆρξε διὰ τὸν Hegel ὁ διδάσκαλος. Ἡ «φοβερά βαρβαρικὴ δύναμις»⁷⁵ γ τοῦ Böhme μετεβλήθη εἰς φοβερὰν λογικὴν δύναμιν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Hegel. Ὁ τελευταῖος ἰδεαλιστὴς ἐξιδανίκευσε τὴν «σκληρότητα καὶ βαρβαρικότητα τῆς παραστάσεως τοῦ Böhme»⁷⁶ δ καὶ τὴν «ἐπεξεργάσθη» διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς, καινοτόμου καὶ ἀφομοιωτικῆς πνευματικῆς του δυνάμεως «εἰς λογικῶς δεδομένον νόμον»⁷⁶, ὑποτάξας τελικῶς οὐχὶ τὴν ἀντινομίαν διὰ τῆς Θεότητος, ἀλλὰ τὴν Θεότητα εἰς τὴν ἀντινομίαν⁷⁷.

Ἐγώ, αὐτὸ τὸ πεπερασμένον, εἶμαι τὸ Ἄπειρον. Τὸ Ἄπειρον, ὡς ἐπέκεινα ἐκφραζόμενον, τίθεται μόνον δι' ἐμοῦ. Εἰς τὸν ὄρισμόν αὐτὸν περιέχεται ἡ ἐνότης τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ Ἀπολύτου, ἀλλὰ μία τοιαύτη ἐνότης, ἐνθάδε τὸ πεπερασμένον δὲν ὑπετάχθη, ἀλλ' ἔγινε τὸ πάγιον, τὸ ἀπόλυτον, τὸ αἰώνιον»^{12β}.

Ἐνταῦθα, δὲν πρόκειται πλέον περὶ μυστικισμοῦ. Οὐδεμία ἀντί-θεσις καὶ σύνθεσις, οὐδεμία ἄρσις ἑτερότητας, μνηστεύει τὸν πόθον συναιρέσεως τοῦ Ἐνθάδε πρὸς τὸ ἀδελφὸν Ἐπέκεινα. Ἡ ὡς προϋπόθεσις ἐνώσεως ἀναγκαῖα διάστασις μεταξύ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου ἀπουσιάζει. Τὸ <ἄπειρον> δὲν εἶναι ἀνθυλόστασις ὑπὲρ τὸ πεπερασμένον, ἀλλ' ἐπιγενόμενον τοῦ πεπερασμένου. Τὸ ἐνθάδε εἶναι τὸ <πάγιον>, τὸ <ἀπόλυτον>, τὸ <αἰώνιον>. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Hegel εἶναι «ἐνόρασις τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος»¹³, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ὑποταγὴ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ οὕτω ἄρνησις τῆς μυστικιστικῆς ἐκμηδενίσεως καὶ διαλύσεως τῆς ἀτομικότητος ἐντὸς τοῦ <Ἐγὼ τῆς Θεότητος>. Ἐνταῦθα ἡ Θεότης διελύθη ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγώ. «Ὁ Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ἐντὸς τῆς σκέψεως»¹⁴. Ὁ ὑπερθεματισμὸς τοῦ Μυστικισμοῦ ἐσήμανε τὴν ἄρσιν του.

Οὔτε περὶ Πανθεϊσμοῦ καὶ Σπινοζισμοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος, ὡς σύγχρονοί του¹⁵ καὶ μεταγενέστεροι¹⁶ μελετηταὶ τοῦ Hegel ὑπεστήριξαν. Τοὺς λόγους τοῦ W. Dilthey περὶ «μυστικιστικοῦ Πανθεϊσμοῦ»¹⁷ καὶ τοῦ N. Hartmann περὶ «δυναμικοῦ καὶ μεγαθύμου Πανθεϊσμοῦ»¹⁸ οὐχὶ μόνον διαψεύδει ὁ ἴδιος ὁ Hegel, ἀπορρίψας πᾶσαν περὶ Πανθεϊσμοῦ μομφήν α, ἀλλ' ἀναιρεῖ αὐτὴ ἡ πραγματικότης τῆς φιλοσοφίας του. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Hegel δὲν εἶναι οὔτε ἀμιγῆς μυστικισμὸς, οὔτε πανθεϊσμός, οὔτε «πανενθεϊσμός», ὡς σήμερον ὑποστηρίζεται¹⁹. Ἡ <πνευματολογία> τοῦ Ἐγέλου εἶναι διαλεκτικὸς παλλογισμὸς, ὃ Hegel ὁποῖος δὲν συγγενεῦει πρὸς τὸ ἤρεμον, συμφιλιωμένον πρὸς ἑαυτό, «ἀπολλώνειον Πνεῦμα»²⁰, ἀλλὰ πρὸς τὸ <ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα> ἡρακλείτειον Πῦρ*. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν <οὐσία> εἰς τὸν Hegel, ἀλλὰ <πνεῦμα>, δὲν εἶναι ἀντικείμενον, νεκρὰ φύσις, ἀλλ' ὑποκείμενον, ἐνεργητικὸν πρόσωπον.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ πνεύματος ὡς ὑποκειμένου εἶναι τὸ βασικὸν

α. «Τὴν παράστασιν αὐτὴν θέλουν νὰ χαρακτηρίσουν διὰ τοῦ ὀνόματος <Πανθεϊσμός>.. Τὸ ἀπόλυτον Ὑποκείμενον, τὸ Πνεῦμα, παραμένει ἐπίσης οὐσία, δὲν εἶναι ὅμως μόνον οὐσία, ἀλλ' ἐπίσης εἰς τὴν φύσιν του καθωρισμένον ὡς ὑποκείμενον. Περὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς <οἱ συνήθως> οὐδὲν γνωρίζουν, λέγουν, ὅτι θεωρητικὴ Φιλοσοφία εἶναι Πανθεϊσμός καὶ παραβλέπουν τὸ κυριώτερον, ὅπως πάντοτε»¹⁹.

* Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Hegel πρὸς τὸν Ἡρακλείτειον πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 335 κ.έ.

τῆς ἔγελιανῆς διαλεκτικῆς. Τὸ οὐσιῶδες τῆς πραγματικότητος εἶναι τὸ αἶρον τὴν πραγμα-τικότητα: Ἡ συνείδησις. Πεπερασμένη καὶ ἀπόλυτος συνάμα, ἄνθρωπος καὶ Θεὸς ταυτοχρόνως, ἡ συνείδησις εἶναι ὁ ἀπόλυτος λόγος τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἰδεατοῦ. Ὁ λόγος αὐτός, ἐνθάδε καὶ ἐπέκεινα συγχρόνως, συμβατικὸς καὶ ἀπροϋπόθετος ἐν ταύτῳ, εἶναι ἡ πρωταρχὴ τοῦ περιεχομένου του. Ἡ ὑπερβατικότης δὲν εἶναι ἄρσις τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡ ἐπικύρωσις τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ λόγου.

Τὸ ὁμοιωματικὸν εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ Herder: «Ἐγὼ ὡς Θεός!»⁸² ἀντικατέστησεν ὁ Hegel διὰ τοῦ συνδετικοῦ: Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα «εἶναι» τὸ θεῖον Πνεῦμα. Ἐγὼ «εἶμαι» τὸ Ἄπειρον⁸³. Ὁ λόγος διὰ τῆς λογικῆς του, ὡς τοῦ συστήματος «τῆς καθαρᾶς διανοίας», θέλει νὰ «εἶναι ἡ παράστασις τοῦ Θεοῦ»⁸⁴ καὶ συγχρόνως ἡ φύσις καὶ ἡ προϋπόθεσις του. «Ἡ λογικὴ Ἰδέα εἶναι ὁ Θεός»⁸⁵. Ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἀνέχεται συγκυριαρχίαν. Ζητεῖ νὰ ἐπιβληθῇ ὡς τὸ Ἐν τοῦ παντός, τὸ Πρῶτον τοῦ ὄντος. Ὁ λόγος κατεπάλαισε τὸν Θεὸν καὶ ἐτέθη <ἐν ἀρχῇ>.

Ἐὰν ὁ λόγος θέλῃ νὰ ἐπιβίῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀντινομίαν, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ εἶναι ὁ ἐφευρέτης τῆς ἀντινομίας. Ὁ λόγος ἐθεώρησε τὴν ἀντινομίαν ὡς τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν του, ἀλλ' ὁ ἴδιος γεννᾷ καὶ καθορίζει τὰ μέτρα του. Ὁ αὐτοβέβαιος, ἠνωμένος πρὸς ἑαυτὸν, ἔγελιανὸς λόγος, εἶναι ὁ πατὴρ καὶ τοῦ <Ἀπολύτου πνεύματος> καὶ τῆς ἀντινομίας του. Ὁ λόγος αὐτὸς ἀνεκάλυψε τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν ἐνεσφήνωσεν εἰς τὸ ὑπερβατικὸν ἰδεῶδες του, αὐτὸς ὅμως, ὁ συγκεκριμένος, προσωπικὸς λόγος, τῆς διέφυγε, διότι διενήργησε τὴν <ἐνεσφήνωσιν>. Ὁ λόγος τοῦ Hegel εἶναι ἐξυπνώτερος τοῦ ἰδανικοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος ὑπομένει ἀγογγύστως τὸν ζυγὸν τῆς αὐτοσυντριβῆς. Γνωρίζει ν' ἀποκρούσῃ τὴν αὐτοκατάλυσιν καὶ τὴν συνείδησιν της, ἐνῶ διὰ τῆς φαινομενολογίας του ἐπιτρέπει εἰς τὴν ἀντινομίαν νὰ νομίζῃ, ὅτι οὐχὶ μόνον αὐτός, ὁ <κατὰ συμβεβηκός>, ἀλλὰ καὶ τὸ <κατ' ἔξοχὴν> ἐγὼ του εἶναι ὑπήκοός της. Ὁ Hegel ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὀλίγων στοχαστῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ πνεύματος, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον διέπει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐνότης καὶ βεβαιότης. Ἡ πανουργία τοῦ ἔγελιανοῦ λόγου ὑπῆρξε μεγαλυτέρα τῆς <πανουργίας> τοῦ πρὸς αὐτοσυνείδησιν αἰωνίως αὐτοκτονουῦντος ἀπολύτου Πνεύματος.

Τὸ ἐρμηνευτικὸν σύστημα τοῦ Hegel εἶναι ἓν μεγαλοπρεπὲς διαλεκτικὸν ἔπος, «εἷς λογικὸς μῦθος»⁸⁶, ὡς τὸ ἐξαγακτήρισεν ὁ K. Jaspers. Ἡ ἔγελιανὴ φιλοσοφία παραμένει Ἰδεαλισμὸς, δηλαδή φιλοσοφία τοῦ λόγου. Ἡ λογικὴ τοῦ Hegel εἶναι Θεο-λογικὴ, κριτικὴ τοῦ λόγου ὡς Θεοῦ. Ἡ <Θεολογικὴ> τοῦ Hegel εἶναι μονιστικὴ, ἀντικρούζει τὴν πραγματικότητα ἐκ μιᾶς ἀπόψεως, ὁμοιάζει, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ μίαν ἔκφρασιν τοῦ Ed. von Hartmann, «πρὸς ἓν κτίριον, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ ἐγὸς σημείου»⁸⁷.

Ἡ φιλοσοφία ἐν τούτοις τοῦ Hegel εἰς τὴν γενικότητά της δὲν εἶναι μονισμός, * διότι ἀφίνει χῶρον διὰ τὸν κόσμον, ὡς τὸ <φυσικὸν> καὶ <μῆ-πνευματικόν>. Ἡ προσπάθεια ὁμως τοῦ Hegel νὰ συνταυτίσῃ τὸ ἀνθρώπινον καὶ τὸ Θεῖον Πνεῦμα ἐμφανίζει τὴν ἰδεαλιστικὴν θεολογίαν του ὡς θεολογικὸν μονισμόν. «Ὁ Hegel εἶδε τὴν κοσμικὴν ὁλότητα ἐκ μιᾶς ἀπόψεως»⁹¹, δὲν ἐταύτισεν ὁμως τὴν κοσμικὴν πρὸς τὴν ἰδεατὴν πραγματικότητα, δὲν συνέθλιψε τὸν κόσμον ἐντὸς τῆς συνειδήσεως, ὡς ὁ Fichte καὶ ὁ Schelling, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἐνοποιήσῃ τὸ Πνεῦμα, ν' ἀντιληφθῇ τὴν φύσιν του «ἐπέκεινα τῆς ἀντιθέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου»⁹¹. Ὁ Hegel ἐμοναδικοποίησε τὸ Πνεῦμα, ἐξήτασε ἄνθρωπον καὶ Θεὸν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἀντικατέστησε τὴν συνάφειαν ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὡς πνευματικῶν ὄντων, διὰ τῆς συνυφῆς ἀμφοτέρων εἰς μίαν ὑπερπραγματικὴν ὄντοτητα, τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα. Ἡ <θεολογικὴ> τοῦ Hegel εἶναι μονιστικὴ, διότι ὁ πυρὴν της ἔγκειται εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἑτερότητας μεταξὺ πέρατος καὶ ἀπείρου εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ μονιστικὴ θεολογία τοῦ Hegel εἶναι θεολογία τοῦ ἀριθμητικοῦ ἔν. Ἐὰν «ea res dicitur in suo genere finita, quae alia ejusdem naturae terminari potest»^{92(*)} καὶ ἐφ' ὅσον οὐδεμία διαφορὰ οὐσίας ὑπάρχει μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ θεολογία τοῦ Hegel εἶναι εἰς τὸ κεντρικόν της νεῦρον μονισμός, ἀναγωγὴ τοῦ περατοῦ πνεύματος εἰς πρωταρχὴν τοῦ πραγματικοῦ καὶ θεώρησις του ταυτοχρόνως, sub specie divinitatis, ὡς ὄρου αὐτοσυνειδήσεως καὶ συνάμα ὡς οὐσίας τοῦ Θεοῦ Πνεύματος.

Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ «φιλοσοφικωτάτου φιλοσόφου»⁹³, τοῦ μεγίστου μεταφυσικοῦ φιλοσόφου τῶν χρόνων μας Hegel»⁹⁴, ἐπηρεάσαν ὡς «μαγικὴ ἐπφδὴ»⁹⁵ τὴν παγκόσμιον σκέψιν καὶ πορείαν - ἃς σκεφθῇ τις τὸν διαλεκτικὸν Ὑλισμὸν καὶ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τοῦ Μαρξισμοῦ, τῶν ὁποίων πηγὴ καὶ ἐγγύησις εἶναι ἡ ἐγγελιανὴ διαλεκτικὴ - καὶ ἐπιδρῶν ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐπὶ θεολογικῶν συστημάτων^{2*} καὶ ἐπὶ μέρους θεωριῶν^{3*}

* Μονισμός γενικῶς εἶναι τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀνάγει τὴν ποικιλίαν εἰς μίαν a priori ἐνότητα καὶ παράγει τὴν ἑτερότητα ἐκ μιᾶς γενεσιουργοῦ ἀρχῆς, ἥτοι ἀναίρει τὸν διαφορισμὸν τοῦ πραγματικοῦ διὰ τῆς ἀπλότητος τοῦ ἰδεατοῦ. Ὁ Christian Wolff εἶχε χαρακτηρίσει ὡς μονιστὰς τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους, «qui unum tantummodo substantiae genus admittunt»⁹⁶, ὅσους ἀναγνωρίζουν ἐν μόνον γένος οὐσίας. Ἡ οὐσία τοῦ Μονισμοῦ συνίσταται εἰς τὴν προσπάθειαν προσαγωγῆς μιᾶς ἐνιζούσης ἀρχῆς τῆς φαινομενολογικῆς διαφορᾶς τοῦ ἐπιστητοῦ⁹⁷, εἴτε τοῖτο εἶναι δεδομένον ἀμέσου ἐμπειρίας, εἴτε καθαρῶς νοητικῆς ὑφῆς⁹⁸.

(*) «Πεπερασμένον εἰς τὸ γένος του λέγεται ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ περιορισθῇ ὑπὸ ἄλλου τῆς αὐτῆς φύσεως».

2* Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Hegel διὰ τὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ» ἴδε κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 328—334.

[:«Εἶναι ἡ παλαιὰ σκέψις τοῦ..Hegel. : Τὸ πρωταρχικὸν Ὁν αὐτοσυνειδητοποιεῖται εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὴν ἰδίαν πράξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ ἑαυτὸν θεμελιωμένον εἰς αὐτό ¹⁰² (Max Scheler). Θέλω μετὰ τοῦ Hegel ν' ἀναλάβω τὸ ἔσχατον τόλμημα νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι τὸ πνεῦ-

3* Ἐπιγένεσις τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος, τὸ ὅποιον συνειδητοποιεῖται διὰ τῆς πεπερασμένης ἐμφάνισέως του ἐντὸς τοῦ χρόνου, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ <Ἄσυνειδήτου Θεοῦ> τοῦ Eduard von Hartmann. Διὰ τῆς συνθέσεως τῆς φιλοσοφίας τῶν Hegel καὶ A. Schopenhauer, ὁ Ed. von Hartmann ἐζήτησε νὰ καταρρίψῃ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τοῦ Θεϊσμοῦ: «Τὸ Ἀπόλυτον διαπεράται ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ὑπὸ αὐτοσυνειδησεως» ⁹⁶, διακηρύξας ὅτι τὸ «Πᾶν - Ἐν ἐκρέει διὰ τοῦ κόσμου μετὰ τῶν προσωπικῶν καὶ συνειδητῶν ἀτομικοτήτων του ὡς ἀπρόσωπος θέλησις καὶ ἄσυνειδήτος διάνοια» ⁹⁷ καί, «ἐφ' ὅσον διὰ τὸν Θεόν, ὡς τὸ <πανπεριβάλλον>, οὐδὲν μὴ - ἐγὼ ὑπάρχει, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ δι' αὐτὸν οὔτε Ἐγώ. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι ἐνεργητικὸς, θεωρεῖ βεβαίως ἄσυνειδήτως ἑαυτὸν, δηλαδὴ τὴν ἀνέλκιν τῆς οὐσίας του εἰς κόσμον, ἀλλὰ δὲν σκέπτεται, ὅτι τὸ θεωρούμενον εἶναι ἡ ἀνεπτυγμένη φύσις του, διότι ἀπολύτως δὲν σκέπτεται» ⁹⁸. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄσυνειδήτου Θεοῦ τοῦ Ed. von Hartmann εἶναι ὁ ἐπίλογος τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἄσυνειδήτου Πνεύματος τοῦ Hegel. Ἡ διαφορὰ ἐγκεῖται εἰς τὴν μετὰπτωσιν τοῦ δυναμισμοῦ εἰς παθητικότητα, τῆς ἀντινομίας εἰς ἀδράνειαν, τῆς διαλεκτικῆς εἰς θεωρίαν. Τὸ <Πᾶν - Ἐν> τοῦ Hartmann δὲν ἔχει τὴν τύχην νὰ κερδίσῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος του τὴν αὐτοσυνείδησιν, τὴν ὁποίαν κατακτᾷ τὸ πολυμήχανον πνεῦμα τοῦ Hegel. Ὁ Θεὸς ἐνταῦθα εἶναι καὶ παραμένει ἄσυνειδήτος. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται φειδωλότερος αὐτὴν τὴν φορὰν ἔναντι τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Eduard von Hartmann ἀπέδωκεν εἰς τὸν Θεὸν τὸν ἀλύτρωτον πόθον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτοσυνείδησιν, ὅμοιος πρὸς τὸν πρωταγωνιστὴν τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας, ὁ ὅποιος συμπάσχει παριστῶν τὸ πάθος τοῦ Θεοῦ του, χαρακτηρίσας οὕτω κατ' οὐσίαν τὴν τραγικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ⁹⁹. Ἡ θεωρία τοῦ <ἄσυνειδήτου Θεοῦ> διαφωτίζει τὴν ἄσυνειδήτην ἔφασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ Ὑπερφυσικοῦ εἰς τὴν φυσικὴν νομικότητά του. Διὰ τοῦτο ὀφείλει πᾶν μὴ - λόγος νὰ εἶναι ἄλογον καὶ πᾶν μὴ - συνείδησις ἄσυνειδήτην. «Ὁ Θεὸς ὀφείλει ἐκ τῶν προτέρων νὰ εἶναι ἄσυνειδήτην Πνεῦμα, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι λόγος τῆς ἄσυνειδήτου φύσεως, ὅπως ἐπίσης ὀφείλει νὰ εἶναι ἄσυνειδήτην πνεῦμα, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι λόγος τοῦ συνειδητοῦ πνεύματος. Ἐπομένως ὁ Θεὸς εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας καθαρῶς ἄσυνειδήτος» ¹⁰⁰. Ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ἄ-συνείδητον Πνεῦμα, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι λόγος παντός ἄσυνειδήτου καὶ ἐνσυνειδήτου, ἢ μὴ - συνείδησις ὅμως τοῦ Θεοῦ ὀφείλει ἐκ τῶν προτέρων νὰ μὴ εἶναι στέρησις, ἀλλὰ προϋπόθεσις συνειδήσεως καὶ ὁ ἴδιος νὰ μὴ ἐπιδιώκῃ ἄσυνειδήτως νὰ ἔλθῃ διὰ τοῦ ἐνσυνειδήτου κοσμικοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου εἰς τὴν συνείδησιν, ὡς τόσον ὁ Hegel ὅσον καὶ ὁ Hartmann ἠθέλησαν ν' ἀποδείξουν, διότι ἡ ὑπερβατικὴ φύσις του αἴρει τὴν πλασματικὴν ἀντίθεσιν τοῦ καθ' αὐτὸ καὶ τοῦ δι' ἑαυτὸ, τῆς φυσικότητος καὶ τοῦ λόγου. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν οὔτε ἡ διαλεκτικὴ οὔτε ἡ θρησκεία βοηθοῦν τὸν «σκοτεινὸν Ἄ-συνείδητον εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» ¹⁰¹ ν' ἀποκτήσῃ αὐτοσυνείδησιν, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ κατανοήσῃ τὸ πραγματικὸν καὶ νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ ὑπερπραγματικόν, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τοῦ συμβατικοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατοικεῖ ἡ χρονικὴ ὑπαρξίς του.

μα τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτεται ἀμέσως εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ μάλιστα, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἔλθῃ εἰς ἑαυτόν, εἰμὴ διὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰς σκέψεις τοῦ ἀνθρώπου»¹⁰³ (Eduard Spranger)], ὑπῆρξεν ἡ βᾶσις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔστησεν ἡ σκέψις τῆς τελευταίας ἑκατονταετηρίδος τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς 'Αθεΐας*.

Ἡ <ἐγωλογία> τοῦ Fichte, ἡ <αὐτο-λογία> τοῦ Schelling καὶ ἡ <Θεολογική> τοῦ Hegel ἀποτελοῦν τὴν ἰδεαλιστικὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ λόγου ὡς Θεοῦ. Ἡ <αὐτοπερισκόπησις> τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ ᾠδήγησεν εἰς τὴν θεωρητικὴν κατασκευὴν ἑνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο τὸ ἐξιδανικευθὲν εἶδωλον τοῦ ἀνθρώπου. <Πολλὰ δ' ἄγαντα κίταντα πᾶρυντ' ἔτε δόχμια τ' ἤλθον>, τελικῶς ὅμως οἱ Γερμανοὶ Ἰδεαλισταὶ ἐξηνθρόπισαν τὸν Θεόν. Ἡ ὅλη θεολογία τοῦ κριτικοῦ Ἰδεαλισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἀνάλυσις τῆς συνειδήσεως. Ὁ λογικὸς ἰδεαλισμὸς εἶναι βασικῶς ἀνθρωπο-λογικὸς. Μία ἐνσυνείδητος «τιτανικότης πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ὑπερβατικότητος διὰ τῆς ἐνυπαρξίας»¹⁰⁴, εἰς εὐθεροῦς ἐμπειρισμὸς, ἀγωνιζόμενος καὶ σεμνυνόμενος διὰ τὴν ἀντικειμενικότητά του, εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἰδεαλιστικοῦ πνεύματος. Ἐπιστέγασμα τοῦ θαυμασίου ὑπερβατικοῦ συστήματος ὑπῆρξε τελικῶς ἡ καθάρσις τοῦ ὑπερβατικοῦ ἀπὸ τῆς αὐτονόμου καὶ ἀντικειμενικῆς περιωπῆς του καὶ ἡ ἀπόπειρα αὐτενθρονισμοῦ τοῦ πνεύματος εἰς τὸν θρόνον τῆς πρώτης Ἀρχῆς. Ὁ ἀνθρώπος ἔπλασε τὸν Θεόν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν κατ' εἰκόνα του, εἰς τὴν οὐσίαν ὅμως τὸν ἠρνήθη καὶ ἐθεοποίησε τὸ πνεῦμα του.

Τὸν Γερμανικὸν Ἰδεαλισμὸν δὲν συνεκλόνησεν ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὅπως δύναται τὸ πνεῦμα νὰ φαντασθῇ ὅτι εἶναι, ὑπῆρξε τὸ δεδομένον τῆς ὅλης θεολογικῆς σκέψεώς του. Τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἰδεαλιστικῆς Θεολογίας ἔστηρίχθη ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως αὐτῆς. Ἐξαιρέσει τοῦ Kant τῆς κριτικῆς περιόδου, ἡ πίστις, παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἀποδοκιμασίαν της, ὑπῆρξε τὸ θεμέλιον τοῦ θεολογικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Τὸ πνεῦμα ὠμίλησε καὶ πάλιν περὶ τοῦ πνεύματος, ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν διὰ τῆς αὐθεντίας ἑνὸς μεγαλοφυοῦς ὁμίλου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ὑπεστηρίχθη, ἀνεκηρύχθη καὶ ἐπεβλήθη ὡς ὁ μονάρχης τῆς ἀντικειμενικότητος. Τὴν ἰδέαν τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ ἀντικατέστησεν ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ πνεύματος. Ἡ αὐτοπεποίθησις αὐτῆ τοῦ πνεύματος ὑπῆρξεν ἡ κλασσικὴ του ἀνθάδεια (αὐτὸς + ἡδομα). Τὸ Πνεῦμα ἐρωτεύεται ὡς Νάρκισσος τὸ πνεῦμα καὶ συνθέτει τὸν ὕμνον τοῦ πνεύματος :

* Πρβλ. κατωτ. κεφ. <Ἡ Ἀπουσία>, παράθεσιν 16.

«Τὸν <ἐαυτὸν> μου τραγουδῶ !
Θεὸς καὶ κόσμος
Ἐν Σύμπαν !
Ἐντὸς μου !» ¹⁰⁵.

Τὸ πνεῦμακ ατώπτεισε καὶ πάλιν τὴν «σκιάν» του εἰς τὸν «ἥλιον» καὶ «ἔρριψε τὴν δρόσον τῶν παραστάσεων του εἰς τὰ σύννεφα» ¹⁰⁶. Ἡ ἐγωκεντρικὴ αὐτὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία δὲν περιορίσθη εἰς ἀντικατάστασιν τῶν <κατὰ συνθήκην> διὰ τῶν <ὡς ἀληθῶς>, ἀλλ' ἐπεχείρησε νὰ γίνῃ θεογονία, ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τοῦ νεωτέρου, ῥιζικωτέρου καὶ ὠμοτέρου θεολογικοῦ συστήματος τοῦ «Γνωμένου Θεοῦ». Ἡ ἀτίθασος Vernunft τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ κατεπάλασε τὴν summam intelligentiam τοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ ἠθέλησε νὰ γίνῃ causa sui καὶ finalis αὐτὴ καθ' ἑαυτήν: ratio ipsissima. Ὁ incurvatus in se γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς, «μὲ τὴν ὁριμὴν του πρὸς ἑνωσιν καὶ σύντηξιν πρὸς τὸ Ἄφθορον» ¹⁰⁷, θεωρῶν ὡς «ὑψιστον σκοπὸν διὰ πᾶν ἔλλογον ὃν τὴν ταυτότητα πρὸς τὸν Θεόν» ¹⁰⁸, θὰ θεωρηθῆ συγγενὴς τοῦ Ἰνδικοῦ Μυστικισμοῦ ¹⁰⁹, παραλλήλως «πλωτικὴ ἀναγέννησις» ¹¹⁰, κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἄμεσος ἀπόγονος καὶ εὐπειθῆς μαθητὴς τῶν Γερμανῶν μυστικιστῶν τῶν Μέσων καὶ Νέων χρόνων, εἰς τὴν σχολὴν τῶν ὁποίων ἐφοίτησε καὶ εὔρε τὰς ἀρχάς του «οὐχὶ ἀπλῶς ἐν σπέρματι, ἀλλ' ἐν μέρει πλήρως ἀνεπτυγμένας» ¹¹¹.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς ἐγκλείει «ἓνα μυστικιστικὸν δυναμισμὸν» ¹¹², ἀλλ' ὑπερέβαλε κατὰ πολὺ προγόνους καὶ διδασκάλους καὶ δὲν ἐδίδαξε κυρίως τὴν <αὐτοθέωσιν>, ἡ ὁποία ἀνέχεται τὴν συν-θέωσιν, ἀλλὰ τὴν μονοθέϊαν τοῦ πνεύματος. Ὁ Ἰδεαλισμὸς ἐγεννήθη «ἐκ τοῦ πνεύματος, τοῦ Μυστικισμοῦ» ¹¹³ καὶ ἐπεκύρωσε τὴν ἐνότητα τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος, ἀπὸ τῆς αὐτοσυνειδήσεώς του εἰς τὸν μεσαιωνικὸν μυστικισμὸν μέχρι τοῦ <χρυσοῦ αἰῶνος> (1781 - 1831), ἀποδείξας «τὴν ἐσωτερικὴν ἐγρήγορσιν τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας» ¹¹⁴, δὲν ὑπῆρξεν ὅμως ἀπλῶς «φιλοσοφικὴ λογικοποίησις τοῦ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ» ¹¹⁵, ὁ ὁποῖος εὔρισκε τὴν εὐδαιμονίαν του εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ <ἐγὼ> ἐντὸς τῆς <Θεότητος>, ἀλλ' ἐπεζήτησε τὴν διάλυσιν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ <ἀπολύτου Πνεύματος>. Ὁ Γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς εἶναι ὁ «ἄθεος Μυστικισμὸς» ¹¹⁶ καὶ ἀκριβῶς ἡ ἀντίφασις τοῦ ὅρου χαρακτηρίζει τὴν οὐσίαν του. Τὴν μυστικὴν ἔφεσιν συγχωνεύσεως ἀντικατέστησε διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνοποιήσεως τοῦ πνεύματος. Ἡ ὑποκατάστασις τῆς τ α ν τ ῖ σ ε ω ς διὰ τῆς τ α ν τ ὅ τ η τ ο ς αἶρει τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ὡς μυστικισμοῦ καὶ ἐὰν «ἡ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ συγγένεια μεταξὺ Μυστικισμοῦ καὶ Ἰδεαλισμοῦ» ¹¹⁷ διατηρῆται εἰς τὴν τάσιν τῆς ἐνώσεως, κατ' οὐσίαν ὁ Ἰδεαλισμὸς εἶναι «ἀμιγῆς ἐμπειρισμὸς» ¹¹⁸.

Ὁ ἀφορισμὸς: «Διὰ τοῦ ἐσωτάτου λόγου τῆς οὐσίας σου, τῆς σχετικῆς

τητός σου, ἐτέθης ἐνώπιόν σου καὶ ἐρρίφθης ἐκτός σου» ¹¹⁹ ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκριτικὴ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ἐκφρασθεῖσα ἄνευ συνειδήσεως καὶ εἰς τρίτον πρόσωπον. Ἐὰν ἡ <ἀπόλυτος Συνείδησις> τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἀπέκτα πετεροισμένην αὐτοσυνείδησιν, τὰ ἐξέφραζε τὴν αὐτοκριτικὴν αὐτὴν εἰς πρῶτον πρόσωπον : « Ἄχ, ἀδελφοί μου, αὐτὸς ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον κατέσκεύασα, ἦτο ἔργον ἀνθρώπου ! Ἄνθρωπος ἦτο, μόνον ἐν πτωχὸν τμῆμα ἀνθρώπου καὶ Ἐγώ » ¹²⁰.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΦΙΛΙΔΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

I. Η ΑΠΟΥΣΙΑ

«Βλέπεις αὐτὸ τὸ κενὸ ἐπάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας; Εἶναι ὁ Θεός. Βλέπεις αὐτὴν τὴν ρωγμὴν στὴν πόρτα; Εἶναι ὁ Θεός. Βλέπεις αὐτὴν τὴν τρύπα στὴν γῆ; Εἶναι ἐπίσης ὁ Θεός. Ἡ σιωπὴ εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἀπουσία εἶναι ὁ Θεός»¹.

Α: ΛΙΤΙΑ — ΛΙΤΙΑΤΑ

Ἡ σύγχρονος πίστις εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἄθεϊσμός, ἐθεωρήθη ὡς ἀποκλειστικὸν τέκνον τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας² καὶ ὠνομάσθη ἐπίσης *theologia negativa*³. Τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἐπιβεβαιοῖ ἡ <προσευχὴ> τοῦ ἀθέου βαρῶνου D' Holbach: «ὦ Θεέ... πάτερ, ὁ ὅποιος παρέμεινες ἀόρατος εἰς τὸ τέκνον σου! Ἀκατάληπτε καὶ ἀπόκρουφε Κινητῆρ, τὸν ὅποιον δὲν ἠδυνήθην ν' ἀποκαλύψω! Συγχώρησον, εἴαν ἡ περιορισμένη μου νόησις δὲν κατώρθωσε νὰ σὲ γνωρίσῃ... Ἐὰν σὺ ἐδημιούργησες τὴν διάνοιαν, ἐγὼ ὑπήκουσα πάντοτε εἰς αὐτήν... Ἐὰν δὲν ἐσκέφθην καλῶς περὶ σοῦ, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ σὲ κατανοήσω»⁴. Ἡ ἀναχαίτησις τῆς θρησκευτικότητος καὶ ἡ ἀμφισβήτησις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, ὡς συνέπεια τῆς θεωρητικῆς ἀγνοίας τοῦ Θεοῦ, διακρίνεται ἐπίσης εἰς τὴν πορείαν τῆς σκέψεως τοῦ Arthur Drews: «Πῶς ὄφειλον νὰ δύναμαι νὰ λατρεύω εἰλικρινῶς καὶ πραγματικῶς <κάτι>, περὶ τοῦ ὁποίου <τὸ πολὺ-πολὺ> γνωρίζω, ὅτι ὑπάρχει, ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον, τί εἶναι; Ἐν ὄν, τὸ ὅποιον, πλήρως ἀδιερεύνητον, εἶναι τελείως καὶ αἰωνίως ἄγνωστον εἰς τὴν σκέψιν μου, ἔχει δι' ἐμὲ τοιαύτην σημασίαν, ὡς εἴαν δὲν ὑπῆρχεν»⁵. Ὅθεν ἡ εἰς Θεὸν πίστις τῆς συγχρόνου ἀνθρωπότητος ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐκλείπῃ, «ὅπως ἡ τελευταία ἐσπερινὴ ἐρυθρότης μιᾶς ἡμέρας, ἡ ὁποία βάφει προσέτι τὸν οὐρανόν, ἀφ' ὅτου ὁ ἥλιος ἐβυθίσθη ὑπὸ τὸν ὄριζοντα»⁶.

Ἡ σημασία τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας καὶ μάλιστα τῆς βαθύτητος

ένος Ν. Κ ο υ ζ ά ν ο υ ἢ τῆς ὠμότητος ένος J. Böhme *, ὑπῆρξεν ἀποφασιστική διὰ τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τοῦ Ἀθεϊσμοῦ τῶν Νεωτέρων χρόνων. Ἡ ἄρνησις τῆς γνώσεως τῆς essentiae ὠδήγησεν εὐκόλως εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς existentiae Dei. Τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποιον ἐλάμπρυνεν ὁ ἀποφατικὸς ζῆλος τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ μεταγενεστέρου σχολαστικισμοῦ, ἀντιγὰ διεγείρη τὸ δέος πρὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς προέτρεπεν ὁ Αὐγουστῖνος: «Secretum dei intentos debet facere non adversos»^α, ὠδήγησε τὴν σκέψιν ἀρχικῶς εἰς τὴν φρίκην καὶ τὴν θεώρησιν τῆς ἐρεῦνης ὡς βεβήλου: «Ἡμεῖς δὲν τολμῶμεν γὰ παίζωμεν μὲ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ»^α, τελικῶς ὅμως διήγειρε τὴν ἀντιθέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐβεβαίωσε τὴν ἀπουσίαν του.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἀποφατικοὶ φιλόσοφοι ὀφείλουν γὰ ἐνταχθοῦν, «ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς στατιστικῆς»^α, μεταξὺ τῶν ἀθέων, ὡς ἀμφιοβητοῦντες τὸ κῦρος τῶν περὶ Θεοῦ δοξασιῶν, οὐσιαστικῶς παρέμειναν ἀναζητηταὶ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς «ἀθέους» ἐνθέους, ἐφ' ὅσον «αἰτοῦν» καὶ «κρούουν», «δοθῆσεται» καὶ «ἀνοιγήσεται». Καὶ ἐὰν ὡς «δύσις» καὶ «ἄνοιγμα» δὲν ἀνατεῖλη ἡ πίστις, ἔχουν ἤδη λάβη τὴν εἰλικρινῆ ἐρώτησιν καὶ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὑπεύθυνον ἐρευναν, αἱ ὁποῖα καταξιῶνουν τὴν «αἴτησιν» καὶ τὴν «κρούσιν», τὴν ἀγωνιστικὴν τάσιν τῆς αὐθυπερβάσεως. Ἐὰν ὅμως ἡ ὑπερβολὴ τῆς εὐθύνης ἐμφανίζῃ τὸν μὴ ὑποκείμενον εἰς ὑπαρξιν Θεὸν ὡς ἀνύπαρκτον, τοῦτο ἔχει σημασίαν οὐχὶ τόσον διὰ τοὺς ἰδίους, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὡς ὑψίστην τὴν πραγματικότητα ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀναιρεῖ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ δι' ὄσους θεωροῦν ὡς μόνην πραγματικότητα τὴν πραγματικότητα καὶ ἐρμηνεύουν τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ-πραγματοῦς ὡς πραγματικὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, οἱ ἀποφατικοὶ φιλόσοφοι εἶναι οἱ ἄρνηται ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ζῆλος των πρὸς ἄρσιν τῶν τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ Θεοῦ συνέτεινε καὶ συντείνει εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου.

Ῥιζικωτέρα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἀθεϊστικῆς τάσεως τῶν δύο τελευταίων αἰῶνων ὑπῆρξεν ἡ σημασία τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Ἡ ἐν γένει ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία μορφολογικῶς οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἄθεος, κατ' οὐσίαν ὅμως, διὰ τῆς προβολῆς τῆς ὑποκειμενικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς θεωρήσεώς της ὡς προϋποθέσεως παντὸς εἶναι, ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις διὰ τὴν ἀπόρριψιν πάσης ὑπερβαίνουσας τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἐγὼ πραγματικότητος. Ἡ ἀπολυτοποίησις τῆς συνειδήσεως ὑπὸ τῶν Schelling καὶ Fichte ἐσήμαινεν οὐσιαστικῶς οὐχὶ μόνον ἄρνησιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐπίσης θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς αὐτοπροβολῆς τοῦ

* Πρβλ. ἀνωτ. κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις», παραθέσεις 575—582.

πνεύματος. Ὁ Schelling, ἀναγαγὼν τὴν ταυτότητα νοῦντος καὶ νοουμέ-
νου εἰς θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς πραγματικότητος, ὑπέταξε τὸ εἶναι εἰς τὸν
νοῦν καὶ ἐθεώρησεν ἐκ τῶν προτέρων τὸν ἀντινομικὸν <δημιουργούμενον>
Θεὸν τῆς τελευταίας του περιόδου* ὡς ἰδέαν τῆς συνειδήσεως, ὡς προσωπο-
ποίησιν τῆς ἀντινομίας καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτοδημιουρ-
γίαν. Διὰ τῆς ἑγωκεντρικῆς του φιλοσοφίας, τῆς ἀντιλήψεως παντὸς ὑπαρ-
κτοῦ ὡς αὐτοσυλλήψεως τοῦ «Ἐγώ», ὁ Fichte ἀνήρξε τὴν ἀντικειμενικότη-
τα καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς «ἠθικῆς Κυβερνήσεως» του, τῆς ὁποίας μετὰ ζή-
λου ὑπερημύνθη α. Ὁ Hegel, ὁμιλήσας περὶ τοῦ πνεύματος ὡς κατοπτρί-
ζοντος καὶ κατοπτριζομένου, ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου συγχρόνως, ἐδί-
δαξε τὴν μονοθεϊαν τοῦ περατοῦ πνεύματος, ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα ἐκλαμ-
βάνει μόνον ἑαυτὸ καὶ ἐφ' ὅσον διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐκλαμβάνε-
ται ἢ περὶ ἀπολύτου Πνεύματος ἰδέα 2*.

Εἰς τὸν Ludwig Feuerbach ἐμφανίζεται ἀπροκαλύπτως ἡ σημασία
τοῦ Hegel, διὰ τὸν Ἄθεϊσμόν. εἶναι ἡ μοῖρα τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας νὰ
ἐπιδρῶ τότε, ὅταν ἐπιχειρῆται ἡ κριτικὴ τῆς, νὰ καθορίζη τὴν σκέψιν οὐ-
χὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως, οὐχὶ ὡς εἶναι καὶ θέλει νὰ εἶναι, ἀλλ' ἀντε-
στραμμένη. Ὁ Ludwig Feuerbach εἶναι τὸ τυπικὸν παράδειγμα τῆς ἀπο-
στροφῆς πρὸς τὴν λογοκρατίαν τοῦ Hegel¹⁷ καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀποστροφὴν
αὐτὴν ὀφείλεται ὁ ἀθεϊστικὸς ἐνθουσιασμός του. Ὁ ἄνθρωπος ἐνταῦθα

* Πρὸβλ. κατωτ' κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 349—358.

α. «Οὐδόλως εἶναι ἀμφίβολον, ἀλλὰ τὸ βεβαιότατον παντός, ὅ,τι ὑπάρχει, μά-
λιστα ὁ λόγος πάσης ἄλλης βεβαιότητος, ἡ μοναδικὴ ἀπολύτως ἰσχύουσα ἀντικειμε-
νικότης, ὅτι ὑπάρχει μία ἠθικὴ κοσμικὴ Κυβέρνησις»⁹.

2* Ὁ Hegel οὐδέποτε ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ἄθεον, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐνόμιζεν, ὅτι,
ὡς προτεστάντης (ἰ: «Ἡμεῖς οἱ Λουθηρανοί, εἶμαι καὶ θέλω νὰ μείνω...¹⁰), ἦτο
«ὁ πλέον πεπεισμένος πιστός»¹¹, σήμερον δὲ χαρακτηρίζεται <Ἄγιος>, «ἐὰν
ὡς Ἄγιον θεωρῶμεν τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος δὲν παλαίει ὡς ἀσκητῆς πρὸς ἐξιλα-
σμόν, ἀλλ' εἶναι βαθύτατα ἐξιλεωμένος πρὸς τὸν Θεόν του»¹². Τὸ ὅτι ἡ μεταγενε-
στέρα κριτικὴ ἐντάσσει τὸν Hegel εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἄθεϊσμοῦ, φαίνεται τό-
σον ὀξύμωρον, ὡς ἐὰν ἀνῆκεν «ὁ Μεφιστοφελῆς εἰς τὸν Οὐρανόν»¹³. Ἐν τούτοις
τὸ ἐγγελιανὸν λογικὸν σύστημα, μὲ τὴν ἀνήκουστον ἐξύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύ-
ματος καὶ τὴν «γοητείαν»¹⁴ καὶ «μαγείαν», ἡ ὁποία «μᾶς αἰχμαλωτίζει καὶ σήμερον
ἀκόμη εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς»¹⁵, (τὸ «σήμερον» τοῦ Dilthey ἀφεῶρα εἰς τὴν πνευ-
ματικὴν ἐποχὴν τῆς στροφῆς τοῦ αἰῶνος. Ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ἐγγελιανόν,
κύριον θεωρητικὸν ἔργον τοῦ συγχρόνου Ἄθεϊσμοῦ, «L' être et le néant» τοῦ
J.—P. Sartre ἐδημοσιεύθη τῷ 1943, θὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὅτι τὸ «σήμερον» ἐκεῖνο
διαρκεῖ μέχρι τοῦ νῦν), ἠρμηνεύθη ὑπὸ τῶν Νεο-εγγελιανῶν ὡς «τηρῶν τὰ προσχήμα-
τα» Ἄθεϊσμός, «διότι κατὰ βάθος ὁ Hegel ἠρνεῖτο τὸν Θεὸν τῆς Ἐκκλησίας, τὸ
ἀπόλυτον Πνεῦμα, ἐφ' ὅσον ἐθεώρει τὸ πεπερασμένον πνεῦμα, τὴν λειτουργίαν τῆς
συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀναγκαῖον, διὰ νὰ πληροφορηθῆ ὁ Θεὸς αὐτὸς
περὶ ἑαυτοῦ»¹⁶.

δὲν εἶναι ἡ κατοικία τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος, δὲν παρουσιάζεται ὡς διαιτητῆς τῆς ἐσωτερικῆς φιλονεικίας τοῦ Πνεύματος πρὸς ἑαυτό, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς τὸ αἰτιατὸν τῆς τροφῆς, τὴν ὁποίαν ἐκάστοτε ἀφομοιώνει. «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅ,τι τρώει»¹⁶. Ὡς θεολόγος, ὁ Feuerbach θέλει νὰ εἶναι ἐγγελιανός, διὰ νὰ ὑπερβάλῃ τὸν Hegel διὰ τοῦ Hegel, νὰ χρησιμοποίησιν τὴν θεολογικὴν διαλεκτικὴν τοῦ Πνεύματος ὡς ἐπιχειρηματολογία ὑπὲρ τοῦ Ἀθεϊσμοῦ. Οὕτω ὁ Feuerbach θὰ ἐπαναλάβῃ, ὅτι «συνεῖδησις εἶναι διχασμός· μόνον ὅ,τι δύναται νὰ τεθῆ ἀντιμέτωπον ἑαυτοῦ, νὰ διαστείλῃ τὴν οὐσίαν του ἐξ ἑαυτοῦ... καὶ οὕτω νὰ σχετισθῆ πρὸς ἑαυτό, ὡς ἀντικείμενον ἑαυτοῦ, ἀποκτᾷ συνείδησιν»¹⁷, ὅτι Θρησκεία εἶναι «ἡ ταυτότης τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ»^{20α} καὶ ὅτι «ἡ συνείδησις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ ἀνθρώπου»^{21α}. Εἰς τὴν πραγματικότητά ὁ Θεὸς ἀπουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ἑαυτόν ὡς Θεόν: «Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτογνωσία τοῦ ἀνθρώπου»^{21α}. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα συμπεριφέρεται ὡς τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα τοῦ Hegel, δηλαδὴ αὐτοδιχάζεται καὶ «θέτει τὸν Θεὸν ὡς ἐν ἀντικείμενον ἀπέναντί του»^{21β}. Ἡ θεώρησις τοῦ ὑποκειμενικοῦ ὡς ἀντικειμενικοῦ εἶναι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ. «Ἡ ἀντικειμενικότης ὡς ὑποκειμενικότης... ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ὡς διαφόρου τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ θεία οὐσία»^{21β}. Οὐσιαστικῶς ὁμοῦς ἡ οὐσία αὐτὴ εἶναι φανταστικὴ, ἡ αὐτοσύλληψις τοῦ πνεύματος ὡς ἑτέρου. Θεὸς εἶναι τὸ αὐτοσυνείδητον πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. «Τὸ ὄν αὐτό», ὁ Θεός, «οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἡ διάνοια, ἡ νόησις ἢ ὁ νοῦς». Θεὸς εἶναι «ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ νοῦ»²².

Διὰ τοῦ ἀδημοσιεύτου ἐν ὄσῳ ἔζη ἔργου του, γνωστοῦ ὡς «Opus postumum», ὁ Immanuel Kant ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐθεμελίωσε κατὰ τρόπον κλασσικὸν τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς πλάσματος τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ἐνῶ εἰς τὰς δύο κριτικὰς τοῦ λόγου καὶ εἰς τὴν κριτικὴν τῆς κρίσεως ὁ Θεὸς κατώρθωνε νὰ εὐρίσκη θέσιν ὡς ὑπαρξίς ὑπερμπειρικὴ καὶ ἀπρόσιτος εἰς τὴν διάνοιαν, εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ «ἐξιδανικεῖται». Οὕτω, ἐὰν εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαρῦ Λόγου» ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης τοῦ Θεοῦ βεβαιούται κατηγορηματικῶς ὡς ὑπερβατικὸς λόγος τῶν κοσμικῶν φαινομένων («Ἐρωτᾷ τις... ἐὰν ὑπάρχη τι διάφορον τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον ἐνέχει συμφώνως πρὸς γενικοὺς νόμους τὸν λόγον τῆς κοσμικῆς τάξεως καὶ τῆς συναφείας τῆς; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ἡ ἐξῆς: Χωρὶς ἀμφιβολίαν. Διότι ὁ κόσμος εἶναι ἐν ἄθροισμα φαινομένων· πρέπει ἐπομένως νὰ ὑπάρχη ἐν οἷονδήποτε ὑπερβατικὸν αἷτιον»²³), εἰς τὸ «Opus postumum» ὁ Θεὸς θεωρεῖται ὡς «μία ἀπλή νοητικὴ ἰδέα»^{24α}, ἢ προσωπικὸν ἀξίωμα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας^{24β}, τὸ ἰδεῶδες μιᾶς ὑπόστασεως, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι δημιουργοῦμεν ἐντὸς ἡμῶν»^{24γ}. «Ὁ,τι ὀνομάζομεν Θεόν, εἶναι μία ἰδεατικὴ προσωπικότης, τὴν ὁποίαν πλάττει ἡ

Ε. Δ. ΤΣΙΤΣΙΡΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

πρακτική διάνοια, κατ' αναφορὰν πρὸς τὸ δίκαιον, διὰ τὴν ἐπικυρώσιν νομικῶς τὴν κατηγορικὴν Προσταγὴν τῆς : « Ἡ ἐννοία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἰδέα ἐνὸς ὑψίστου ὄντος, τὴν ὁλοίαν, ὃ ἄνθρωπος, ὡς ἠθικὸν ὄν, κατασκευάζει εἰς ἑαυτὸν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου, θεωρῶν, συμφώνως πρὸς τὴν κατηγορικὴν Προσταγὴν, πᾶν καθῆκον ὡς διαταγὴν τῆς ^{24δ}. Ὑπάρχει εἰς Θεὸς εἰς τὸν ἠθικο-πρακτικὸν λόγον, ἢτοι εἰς τὴν ἰδέαν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ δίκαιον καὶ τὸ καθῆκον. Ἄλλ' οὐχὶ ὡς ὄν ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου» ^{24ε}. Οὕτω, εἴαν «ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μία ὑπόστασις, ἀλλ' ἡ προσωποποίησις τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς βουλήσεως» ^{24στ} καὶ ἡ φύσις τοῦ ἐγκρίεται «εἰς τὴν σκέψιν» ^{24ς}, ὅ,τι θεωρεῖται ὡς Θεός, εἶναι «ἐν πλάσμα τῆς φαντασίας» ^{24η}. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς ἀντικειμενικῶς δὲν ὑπάρχει, «Θεὸς εἶναι... ὁ καθαρὸς πρακτικὸς λόγος εἰς τὴν προσωπικότητά του» ^{24θ}. Θεός, θεωρούμενος ὡς σχέσις τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, εἶναι ὁ φορεὺς τῶν σχέσεων τῆς συνειδήσεως. «Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μία ἐκτὸς μου εὐρισκομένη ὑπόστασις, ἀλλὰ μόνον μία ἠθικὴ σχέσις ἐντὸς μου» ^{24ι}. Ἐγώ, ὁ ἄνθρωπος, εἶμαι κατ' οὐσίαν τὸ ὄν αὐτὸ καὶ οὐχὶ δῆθεν μία ὑπόστασις ἐκτὸς μου» ^{24ια}. Ἡ ἀργότερον ὑπὸ τῶν Καντιανῶν κατάταξις τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς «ὡς-εἰάν-παρατηρήσεις» ²⁵ καὶ ἡ θεώρησις τῆς σχέσεως «Ἐγὼ-Θεός, Θεός-Ἐγὼ» ὡς ἀποκλειστικῆς ἀφετηρίας, ὡς «terminus a quo» ²⁶, τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, ὑπῆρξεν ἀπλῆ ἐπανάληψις τῶν πορισμάτων τοῦ ἐπιλόγου τῆς Καντιανῆς κριτικῆς.

Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς ἠθικῆς σχέσεως τῆς πρακτικῆς διανοίας, ὡς προσωποποιήσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὑπὸ τοῦ Immanuel Kant εἰς τὸ τέλος τῆς κριτικῆς του σκέψεως, ὑπῆρξεν ἡ ἔκφρασις τοῦ πλέον ὑπευθύνου καὶ ἐνσυνειδήτου Ἀθεϊσμοῦ ὁλοκλήρου τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Ἐὰν ὁ Fichte, παρὰ τὴν θεώρησιν τοῦ παραστατικοῦ συνόλου ὡς προβολῆς τοῦ «Ἐγὼ», ὁμίλει παραλλήλως περὶ ἠθικῆς Κυβερνήσεως τοῦ κόσμου, ὁ Schelling, ἀναιρέσας τὴν ἀρχὴν τῆς λογικῆς ταυτότητος, ἠσχολεῖτο εἰς τὴν τελευταίαν περιόδον του μὲ τὴν βιογραφίαν τοῦ παλαίοντος πρὸς αὐτοπραγματάωσιν Θεοῦ καὶ ὁ Hegel οὐδέποτε ἀμφέβαλε διὰ τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπολύτου Θεοῦ, ὁ Kant ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀντινομίαν μεταξὺ Θεονομίας καὶ αὐτονομίας τῆς ἠθικῆς, δὲν τὴν ἀποσιωπᾷ, οὔτε ἐπιχειρεῖ συνδιαλλαγὴν τῶν διαφορομένων, ἀλλ' αἶρει τὴν pugnam legum διὰ τῆς ὑποταγῆς τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν. Ὁ ἄθεος moralismus τοῦ «Opus postumum» ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος αὐτοσυνειδήτος καὶ θεμελιωμένος Ἀθεϊσμός τῶν Νεωτέρων Χρόνων.

Ἡ πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ ἠθικοῦ κύρους ἀξίωσις ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐκδοχὴ του ὡς αὐτοπροσωποποιήσεως τῆς πρακτικῆς διανοίας εἰς τὸ «Opus postumum» τοῦ Imm. Kant, ὠδήγησε, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Rudolf Reicke (1882—1884) δημοσίευσίν του, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νεοκαντιαν-

νοῦ «ἀξιωματικοῦ Ἀθεϊσμοῦ τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς εὐθύνης»²⁷. Ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ Ἀθεϊσμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Nicolai Hartmann: «Ἡ ἠθικὴ πράττει καὶ πρέπει νὰ πράττῃ ὅ,τι κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ πιστοῦ εἶναι ὕβρις τοῦ Θεοῦ. Δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ κατηγορήματα τῆς Θεότητος. Τοῦ προσδίδει πάλιν ὅ,τι ἐκεῖνος, παραγνωρίζων τὴν φύσιν του, ἀφῆρεσεν ἐξ ἑαυτοῦ καὶ προσέγραψεν εἰς τὸν Θεόν»²⁸, κυρίως ὅμως ὁ ἐνωρὶς ἀποθανὼν (1881-1921) νεοκαντιανὸς φιλόσοφος Dietrich Heinrich Kerler. Ὁ βιβλιοπώλης D. H. Kerler ἐκπροσωπεῖ τὴν «ἐσχάτην ἐξύψωσιν τῆς εὐθύνης καὶ τῆς κυριαρχικότητος»²⁹.

«Ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὸ μέτρον τῆς πνευματικῆς ἀξίας <εἰς τὸ χέρι>, εἶναι πράγματι τὸ ὑψιστόν καὶ ἰσχυρότατον ὄλου τοῦ κόσμου»^{30α}. Ἐὰν ὑποτεθῇ, ὅτι ὑπάρχει Θεός, «τὸ ἠθικὸν ὑποκείμενον εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἐπιτρέπεται νὰ τιμᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὴν <ἀγίαν> θέλησίν του»^{30β}. Οἱ πιστοὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν ἀνήθικοι, διότι ἐνεργοῦν συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τῆς ἠθικότητος. «Ἡ ἀνηθικότης τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐκλαμβάνει τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, ὡς θέλησιν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ ὡς θέλησιν τῆς ἀξίας»^{30γ}. Ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ εἶναι εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ἀνήθικος»^{30δ}. Ὁ ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἐγκείται «εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἀξίας του εἰς ἑαυτόν»³¹. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς θέλει νὰ ὑπάρχη, σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς του θὰ ἦτο ἡ ἐξυπηρέτησις τῆς ἀξίας. «Ὁ Θεὸς ἐπιτρέπεται νὰ ἐκλαμβάνηται καὶ χρησιμοποιῆται μόνον ὡς ὑπηρέτης καὶ μεσάζων τῆς ἀξίας»^{32α}. Ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ «ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον καὶ τὴν ὀφειλήν»^{32β} καὶ νὰ μὴ θεωρῆται νομοθέτης τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς: «Ἡ ἀξία εἶναι ὁ Κύριος, οὐχὶ ὁ Θεός»³³. Ὑπηρέτης τῆς ἀξίας εἶναι ὁ Θεὸς καί, ἐφ' ὅσον ἐγὼ εἶμαι ὁ φορεὺς τῆς ἀξίας, «εἶναι ὁ ὑπηρέτης μου»^{34α}. Ἐγὼ ὅμως, ἡ ἐνσυνείδητος ἀρχή, ὑπόκειμαι εἰς τὴν ἀπόλυτον προσταγὴν τῆς ἀξίας καὶ εἶμαι ὑπηρέτης της. «Ὁ Θεός», ἄρα, «εἶναι ὑπηρέτης τοῦ ὑπηρέτου. Ἀποκλειστικὸς Κύριος εἶναι ἡ ἀξία»^{34β}. Ἐφ' ὅσον ἐγὼ, «ὡς ἠθικὸν ὄν, γνωρίζω καθαρῶς καὶ εὐκρινῶς, τί εἶναι καλόν», ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὴν ἠθικὴν κρίσιν μου. «Ἐὰν ὅμως δὲν συμφωνῇ, τότε θὰ τὸν πτύσω»³⁵. Ἡ προσβολὴ αὕτη ἀφορᾷ φυσικὰ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν τῆς θρησκείας καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Θεὸν <καθ' αὐτόν>, διότι κατ' οὐσίαν ἀντικειμενικὸς Θεὸς εἶναι ἀνύπαρκτος. «Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπλῶς ἓν κατηγορημα. Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ ἄνθρωπος»³⁶. Ὁ ἀξιολογικὸς αὐτὸς Ἀθεϊσμός, ἐμφανισθεὶς ὡς «ἀναπόφευκτος ἀκολουθία τῆς υπερτιμήσεως τῆς ἠθικῆς»³⁷ ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν του οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐνσυνειδήτως ἄθεος, θεωρεῖται σήμερον «ἀφετηρία τοῦ ἀπολύτου Ἀθεϊσμοῦ»³⁸ τοῦ παρόντος αἰῶνος.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς μηδενιστικῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας καὶ τῆς Ἰδεαλιστικῆς ἀπολυτοποιήσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ φιλοσοφικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἀθεϊστικὴν τάσιν τῶν Νεωτέρων χρόνων, ἡ Ἀστροφυσικὴ, ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεώς της ὑπὸ τοῦ Νικ. Κόουζίχου* καὶ τοῦ Nic. Kopernigk, ὑπῆρξεν ἡ ἀδιάρκυστος ἐπιστημονικὴ ἐπικύρωσις ὀλοκλήρου τοῦ μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν Ἀθεϊσμοῦ. Ὁ Kopernigk δὲν διέλυσε μόνον τὸν ἑγωκεντρισμὸν τῆς ἐποχῆς τούτης, δὲν ἐγγελιοποίησε μόνον τὴν μεγαλοπρεπῆ ἑγωκεντρικὴν κοσμολογίαν τῆς «Θείας Κωμωδίας» τοῦ Dante καὶ τὸ κύρος τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας τοῦ Σχολαστικισμοῦ, ὥστε νὰ καταντήσῃ τὸ «ἀξίωμα τῆς ἀναλογίας μεταξὺ ὑπὸ καὶ ὑπέρ, φυσικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ»⁴², ἀνευ σημασίας καὶ νὰ ἐμφανισθῇ «ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κορυφὴ τῆς Δημιουργίας καὶ ὅτι εἰς αὐτόν, ὡς εἰς τὸ ἐκπρεπέστατον παντός, ὅ,τι ἡ φύσις παρουσιάζει, τὸ Σύνπαν κατέχει τὸ κεντρικὸν τοῦ σημείου»⁴³, ὡς ἀνόητος ἀνθρωποκεντρισμὸς, ἀλλὰ προσέτι ὑπῆρξεν ὁ κύριος ἀνατροπὴς τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ, αἴτιος τῶν μεγάλων θεολογικῶν θρημάτων τῶν μεταγενεστέρων αἰώνων, τοῦ Πανθεϊσμοῦ καὶ Πανενθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ Μηδενισμοῦ. Ἡ κοσμολογικὴ ἐπαναστάσις τοῦ Kopernigk, τὴν ὁποίαν ὁ Goethe ἐξαγακτήρισεν ὡς τὴν «μεγίστην, ὑψίστην, πλουσιωτέραν εἰς ἐπακόλουθα, ἀποκάλυψιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμιν ποτε ὁ ἄνθρωπος... σημαντικωτέραν ὀλοκλήρου τῆς Βίβλου»⁴⁴,

*Αἱ «*Revoluciones orbium caelestium*» τοῦ N. Kopernigk, δημοσιευθεῖσαι κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του (1543), ἴσχυσαν γενικῶς ὡς ἡ πρώτη μεταρρυθμίσις τῆς Πτολεμαϊκῆς Κοσμολογίας. Σήμερον θὰ ἠδύνατο νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ὁ Kopernigk ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐξ ἐπαγγέλματος μεταρρυθμιστῆς ἀστρονόμος. Ὁ θεολόγος Νικόλαος Κόουζίχους ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ κατ' οὐσίαν ὡς πρῶτος εἰσηγητὴς τοῦ νεωτέρου κοσμοειδώλου. Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καρδινάλιου τοῦ ὄρθρου τῶν Νέων χρόνων (1401-1464) α. «Ἡ Γῆ δὲν εἶναι τὸ κέντρον τοῦ κόσμου»³⁹α, β. Ἡ γῆ εἶναι μικροτέρα τοῦ Ἡλίου καὶ μεγαλυτέρα τῆς Σελήνης³⁹β, γ. Ἡ γῆ συμμετέχει εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἄλλων ἀστέρων³⁹β, δ. Ἡ Γῆ... εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κινῆται³⁹α, ε. Ἡ Γῆ εἶναι κινητὴ καὶ σφαιρικὴ μορφή καὶ ἡ κίνησις της κυκλοτερῆς³⁹γ, στ. Ὁ Κόσμος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ πεπερασμένος, διότι στερεῖται ὁρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων νὰ ἐγκλεισθῇ³⁹δ. Ὁ Κόσμος δὲν ἔχει περιφέρειαν. Διότι, εἰάν εἶχε κέντρον, θὰ εἶχε περιφέρειαν καὶ οὕτω θὰ ἐνέκλειε τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος του καὶ θὰ ἦτο κατ' ἀναφορὰν πρὸς τι ἄλλο πεπερασμένος καὶ ἐκτὸς τοῦ κόσμου θὰ ὑπῆρχεν ἄλλο τι καὶ χῶρος»³⁹δ. Τὸ «Σύνπαν εἶναι στερητικῶς ἄπειρον»³⁹ε, δὲν δύνανται ἀπλῶς νὰ θεωρηθοῦν ὡς εἰσαγωγή, ἀλλ' ὡς πλήρης πρόληψις τῶν ἰδεῶν τοῦ Kopernigk καὶ τῆς συγχρόνου Ἀστρονομίας. Ὁ Νικόλαος θεωρεῖται σήμερον «πρόδρομος τοῦ Kopernigk»⁴⁰ καὶ εἰκάζεται, ὅτι ὑπῆρξεν ἐμμέσως ὁ διδάσκαλός του, διὰ τῆς ἀνακοινώσεως τῶν ἰδεῶν του εἰς τὸν Peuerbach, διδάσκαλον τοῦ Regiomontani καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸν μαθητὴν του Novara, διδάσκαλον τοῦ Kopernigk⁴¹.

κατέδειξε τὸν ἀνεδαφισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης αὐθαιρεσίας, τὴν ὁποίαν ὑπέθαλπε τὸ κοσμοεἶδωλον τοῦ Πτολεμαίου.

Ἐπισημασθέντες ἡ κοππερνικανικὴ Κοσμολογία ὑπῆρξε διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν ἀφρητοῦ εὐρυτέρων πορισμάτων, ἀσυλλήπτων διὰ τὴν χωροδομικὴν διάρθρωσιν τοῦ νοῦ. Σήμερον ἡ Ἀστροφυσικὴ ἀπαριθμεῖ εἰς τὸν Γαλαξίαν 100.000 ἑκατομμύρια ἀστέρων καὶ θεωροῦσα τὴν ἐλαχίστην διάμετρόν του 20.000 καὶ τὴν μεγίστην 100.000 ἔτη φωτός⁴⁵, ὁμιλοῦσα περὶ ἀναριθμητῶν ἄλλων ἀστρικῶν «νεφελῶν», τὰ ἀπώτατα ὄρατὰ μέλη τῶν ὁποίων ἀπέχουν ἔκ τῆς Γῆς ὑπὲρ τὰ 200.000.000 ἔτη φωτός⁴⁶ καὶ βεβαιοῦσα, εἴτε ὅτι ὁ Κόσμος εἶναι «ἄπειρος», εἴτε ὅτι ὁ ὅλος πεπερασμένος κοσμικὸς χώρος διευρύνεται διαρκῶς καὶ μάλιστα μετὰ ταχύτητα φωτός, δὲν ἀποδεικνύει μόνον τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ εἰς ὅσους πιστεύουν εἰς αὐτόν, ἀλλ' ὁδηγεῖ εἰς τὴν φρίκην τῆς σκέψιν ὅσων ἀγωνίζονται νὰ συλλάβουν τὸ νόημα τοῦ Χωροχρόνου⁴⁷. Ἡ σκέψις ἀντιλαμβάνεται εἰς τὸν progressum ad infinitum τοῦ Κόσμου οὐχὶ μόνον τὴν μεγαλειώδη θεϊαν δημιουργικότητα, ἀλλὰ διὰ πρώτην φοράν διζικῶς τὴν τροχικότητα τῆς «κρίσεως στέγης» τοῦ Θεοῦ⁴⁸. Τὸ ἐρώτημα: «ποῦ εἶναι ὁ Θεός, ἐὰν ὁ Κόσμος εἶναι ἢ γίνεται ἄπειρος», συγκλονίζει τὰ θεμέλια παντὸς θεολογικοῦ συστήματος. «Ὁ ἡσυχώτερος θεωροῦστος τοῦ κόσμου»⁴⁹, ὁ Nic. Kopernik, δὲν θὰ ἐφαντάζετο, ὅτι αἱ Revolutiones orbium caelestium θ' ἀνέτροπον οὐχὶ μόνον τὴν «Μαθηματικὴν σύνταξιν» τοῦ Πτολεμαίου ἢ τὰ νεώτερα Arcana caelestia τοῦ ἀπλοῖκου διηγηματογράφου τοῦ Οὐρανοῦ E. Swedenborg, ἀλλὰ καὶ «τὸ κάθισμα ὑπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀρχαίου Ἰουδαϊκοῦ καὶ Χριστιανικοῦ Θεοῦ»⁵⁰ καὶ θὰ ἐχάριζον «εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Προμηθέως εὐρύτερον κόσμον, εὐρύτεραν κοσμοθεωρίαν, εὐρύτεραν εὐτυχίαν»⁵¹, συγχρόνως ὅμως θὰ τοῦ ἀπεδείκνυον, ὅτι δὲν εἶναι πλέον «μέγας, κέντρον εἰς τὴν γαλήνην τοῦ Θεοῦ»⁵², ἀλλ' ἓν ἀσήμαντον σημεῖον εἰς μίαν «γωνίαν» ἐνὸς «ἀθέου» χείους. Τὰ νεώτερα ἀστροφυσικὰ ἔργα <de caelo et ejus mirabilibus> δὲν ὑποβιβάζουν μόνον τὸν ἀνθρώπον, ἀλλ' ἐκτοπίζουν τὸν Θεόν.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ κόσμος ἔπαυσε νὰ θεωρῆται ὡς κλειστὸν κιβώτιον καὶ ἐπιδίδει ἢ τάσις μιᾶς «ἄπειρον κοσμικότητος», ἢ ὑπερκόσμος ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ χάνει τὸν πρωταρχικὸν χαρακτήρα της καὶ καταντᾷ, εἰς τὴν πάντοτε ἔκ τῆς παραστάσεως τοῦ χώρου ἐξαρτομένην παραστατικὴν ἰκανότητα τοῦ νοῦ, κενὴ σημασίας. Οὕτω φαίνεται, ὅτι ἀπομένουν δύο μόνον δυνατότητες: «Ἡ μία εἶναι ὁ Μηδενισμός, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ λογικῶς ἀνεπίτευκτον σκέψιν. Ἡ ἄλλη εἶναι ὁ Πανθεϊσμός, ὁ ὁποῖος ταυτίζει Θεὸν καὶ κόσμον»⁵³. Μία τρίτη δυνατότης, τὴν ὁποίαν δὲν παρετήρησεν ὁ Karl Heim, εἶναι ἡ παραδοχὴ ἐνὸς ἐνυπάρχοντος Θεοῦ, διαφόρου καὶ μέρους τοῦ κόσμου συγχρόνως καὶ ὑποκειμένου εἰς τὴν ὅλην ἐξέλιξίν του. Ἡ «ἀπολυτοποίησις» τοῦ πεπερασμένου

ώδηγησεν εἰς τὴν <περάτωσιν> τοῦ ἀπολύτου, εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀλληλεξάρτησιν κόσμου καὶ Θεοῦ. Ὁ Πανενθείσιμος αὐτός, τὸν ὁποῖον ἐλάμπρυνεν ὁ Jordano Bruno, ἐκβάλλει σήμερον εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ πεπερασμένου, ἐντὸς καὶ διὰ τοῦ κόσμου <δημιουργομένου Θεοῦ> καὶ εἰς τὴν μυστικὴν-μηδενιστικὴν θεωρίαν τοῦ <Ἀνυπάρχοντος>, ἢ ὅποια, ἀπότοκος τῆς προηγουμένης, ἐθεώρησε τελικῶς τὴν διήγησιν περὶ δημιουργίας τοῦ Θεοῦ ὡς μῦθον καὶ ἀναλαμβάνει νὰ δημιουργήσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὸν ἀνύπαρκτον Θεὸν ἐντὸς τῆς ψυχῆς.

Ἐὰν ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀπορρήσεων ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἢ προβολὴ τῆς διανοίας ὡς Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰδεαλισμοῦ καὶ ἢ ἀποβολὴ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κοσμικοῦ χώρου ὑπὸ τῆς Ἀστροφυσικῆς εἶναι τὰ ἀρνήσασθαι αἰτία τοῦ θεωρητικοῦ Ἀθεϊσμοῦ τῶν Νέων χρόνων, ἀντιθέσεις πρὸς ἐπικρατούσας περὶ Θεοῦ ἰδέας καὶ σύγχυσις τελικῶς τοῦ ἀντιθεϊσμοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀθεϊσμόν *, ἢ κατὰ πάσης θρησκείας δυναμικὴ πολιτικὴ κυριαρχουσῶν πολιτικῶν κοσμοθεωριῶν, ὡς π.χ. ὁ Μαρξισμός, ἢ δευστότης τῆς Διαμαρτυρομένης Ἐκκλησίας, εἰς τρόπον ὥστε, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἐρμηνευτῶν, νὰ πρᾶσβεύωνται ἄλλοτε ἄλλα, ἢ μεσαιωνικὴ ἀδιαλλαξία καὶ ἡ ἀνικανότης τῶν Καθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν νὰ ἐπισημάνουν τὰ δημιουργηθέντα νέα προβλήματα τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς εὐκολώτερον διαπιστούμενα συμπαρομοιοῦντα αἰτία τῆς ἀρνησιθείας. Ἰδίως ὅμως ἐμφανέστερος καὶ οὐσιωδέστερος παράγων τοῦ ἀθεϊστικοῦ δυνάματος εἶναι ἡ ὑπὲρ πᾶσαν προσδοκίαν ἐξέλιξις τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων μεταβάλλουν ἄρδην τὸν τρόπον ζωῆς καὶ τῶν περὶ κόσμου καὶ ἀξίας ἀντίληψιν, ὥστε ἡ πίστις εἰς μίαν μεταφυσικὴν Ἀρχὴν, ἀναπόδεικτον διὰ τῶν μεθόδων τῆς βασιλευούσης Ἐπιστήμης, νὰ ἐμφανίζηται ὡς κατάλοιπον δεισιδαιμονίας. Ὁ δικαιολογημένος θαυμασμός διὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ ἔρως τοῦ ἀπτοῦ καὶ συγκεκριμένου, ὁ προοδευτικὸς ἐκμηχανισμὸς τῆς ζωῆς, ἡ λατρεία καὶ ἀξίωσις τῶν ἀποδείξεων, ἢ ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν ἀπεριόριστον ἰσχὺν τῆς Ἐπιστήμης^{2*}.

* Τὴν τελευταίαν περίπτωσιν π.χ. θεωρεῖ ὁ Max Scheler ὡς μόνην αἰτίαν τοῦ Ἀθεϊσμοῦ ²¹.

^{2*} «Δόξα στὶς θετικὰς μας Ἐπιστήμες!
Ζήτω ἡ ἀκρίβεια τῶν ἀποδείξεων!...
Κυττάξτε!
Στὰ ὕψη πετώντας ἡ ἀετόφθαλμη Ἐπιστήμη,
Ὡσὰν ἀπὸ ψηλὰς κορυφὰς
ἐμᾶς θεωρώντας τοὺς <μοντέρνους>,
ἀπόλυτα μᾶς στέλνει
συνεχῶς προστάγματα!» ἴβ...

αὐτὸς ὁ ἀκατάσχετος αὐτοθαυμασμός καὶ ἡδονισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τῆς τεχνικῆς, εἶναι ἢ πλέον ἐναργῆς αἰτία τῆς δυσπιστίας ἐν σχέσει πρὸς ὅσα ἐδίδασκε περὶ Θεοῦ ἢ θρησκευτικῆς παράδοσις.

Διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ἀποδεικνύεται σήμερον, ὅτι ὁ τεχνικὸς Πολιτισμὸς δὲν συμβαδίζει πρὸς τὸν πνευματικὸν Πολιτισμὸν, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰς ἐποχάς, ἐνθα παρατηρεῖται τεχνικὴ ἀνοδος καὶ ἔπαρσις, ὡς ἄλλοτε κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικὸς χρόνους, ἢ ἠθικὴ ποιότης τοῦ πνεύματος καταπίπτει. Ὁ σύγχρονος, φλεγόμενος διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Γῆς καὶ τοῦ Σύμπαντος, ἄνθρωπος δὲν ἔχει οὔτε καιρὸν, οὔτε διάθεσιν νὰ κατακτηθῇ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου ἀγωνίζεται νὰ ἰδρύσῃ τὴν θρησκείαν τῆς Τεχνικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὸς εἶναι ὁ λατρευόμενος καὶ ὁ λατρευτῶν. Ὁ μηχανικὸς Πολιτισμὸς εἶναι ἢ πίστις καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ <I' homme machine> τοῦ 20. αἰῶνος.

Β. ΚΡΙΣΙΣ - ΚΡΙΤΙΚΗ

Ὁ Friedrich Nietzsche ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν 20. αἰῶνα «τὴν μεγαλυτέραν πρᾶξιν τῆς Ἱστορίας, τὸν φόνον τοῦ Θεοῦ»⁶⁶. Αἱ νεώτεραι Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι καὶ ἡ Ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία ἀνακοινοῦν ἐπισήμως διὰ τοῦ Nietzsche, ὅτι ὁ Θεὸς «ἐξεμηδενίσθη»⁶⁷ καὶ εἶναι πλέον «ἐντελῶς νεκρός»⁶⁸. Πρὸ τοῦ ἐν τούτοις ὁ Nietzsche γίνῃ ἀγγελιαφόρος τοῦ θανάτου, ἠθέλησε νὰ ταχθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ «Ἄγνωστου Θεοῦ».*

Ὁ «Ἄγνωστος» ὁμως «ἀρχαῖος Θεὸς δὲν ζῆ πλέον»⁶⁹ καὶ ἡ κραυγὴ τοῦ Nietzsche : «Ζητῶ τὸν Θεόν !» συναντᾷ τὴν εἰρωνίαν τῶν ἀδιαφόρων βεβαίων διὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοῦ⁷⁰. Ὁ Nietzsche ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ καὶ προσηρμύσθη συντόμως πρὸς τὸ μέγα γεγονός τῆς Ἱστορίας. Ἡ προσαρμογὴ ὁμως αὐτῇ δὲν ἐσήμαινεν ἐγκατάλειψιν τοῦ Θεοῦ. Ζῶν ἢ νεκρός, ὁ Θεὸς ἦτο καὶ ἔμεινε διὰ τὸν Nietzsche ἢ μεγάλη ὑπόθεσις : «Ὁ-

* «Ἀκόμη μιά φορά πρὶν προχωρήσω
Καὶ ρίξω πρὸς τὰ ἔμπροσθέν μου
Μοναχικὸς τὰ χέρια μου ὑψώνω
Ψηλά σὲ Σένα, καταφύγιό μου,
πὺρ στής καρδιάς τὸ πιὸ βαθύ μου βάθος
Γιορτῆς βωμοῦ σου ἔχω ἀφιερῶσει,
Παντοτεινά
Νὰ μὲ καλῇ κάθε φορά ἢ φωνὴ σου.

«Στὸν Ἄγνωστο Θεό» καίει ὁ λόγος
βαθειά πάνω σ' αὐτοὺς γραμμένους...

Ἦ Ἄγνωστε, ζητῶ νὰ σὲ γνωρίσω,

στις δὲν εὐρίσκει πλέον τὸ μέγα εἰς τὸν Θεόν, δὲν τὸ εὐρίσκει ποτὲ πλέον. Ὅφείλει ἢ νὰ τὸ ἀρνῆται ἢ νὰ τὸ πλάσῃ»⁶¹. Τελικῶς ὁ Nietzsche ἐπεχείρησεν ἀμφοτέρωθεν. Ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξεμηδενίσθη, ἐπέδιωξε νὰ πλάσῃ τὸν Ὑπεράνθρωπον, ἐνῶ παραλλήλως ἐπετέλεσε τὸ καθῆκον τῆς ἀρνήσεως κατὰ τρόπον μοναδικόν διὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀθεϊσμοῦ.

Ὅπωςδήποτε, ὁ ζῆλος τοῦ Nietzsche ὑπερέβη τὰ ὄρια ἀπλῆς ἀναγγελίας καὶ ἐξετάθη εἰς γενικὴν κριτικὴν τοῦ ὑπάρχοντος ἢ τῆς δυνατοῦτος ὑπάρξεως Θεοῦ, κατὰ τρόπον προκριτικόν, ἀφελῆ καὶ ὠμόν. Τὸ ὄνομα «Θεός» εἶναι «βασικῶς μία λέξις διὰ τὸ ἡλιθιώτερον εἶδος ὄλων τῶν συμπτώσεων»⁶². Θεὸν εἶχον ὀνομάσει οἱ ἄνθρωποι «τὸ «παραγέμισμά» των»^{63α}, ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸς ὑπῆρξε «τόσον ἡλίθιος, ὅσον ἦτο δυνατόν»^{63β} καὶ ἐπὶ πλέον «ἀντίθετος τῆς αἰσθητικῆς»^{63γ}. Ὁ Θεὸς φυσικὰ «ἀπέθανε», πράγματι ὅμως ἦτο ἀνύπαρκτος, διότι ἡ ὑπαρξίς του θὰ προσέκρουεν εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐγωϊσμόν: «Ἐὰν ὑπῆρχον θεοί, πῶς θὰ ὑπέφερον νὰ μὴ εἶμαι ἐγὼ Θεός! Ἐπομένως δὲν ὑπάρχουν θεοί»^{63δ} καὶ τὴν δημιουργικότητα: «Τὶ θὰ ὑπῆρχε λοιπὸν νὰ δημιουργήσωμεν, ἐὰν ὑπῆρχον θεοί;»^{63ε}. Εἶναι καλύτερον νὰ μὴ ὑπάρχη Θεός καὶ Θεός νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος. «Προτιμώτερον ἄνευ Θεοῦ... προτιμώτερον νὰ εἴμεθα οἱ ἴδιοι Θεός»^{63στ}. Εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς δυνάμεθα βασιμῶς νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει πλέον τὴν δύναμιν νὰ θεωρήσῃ τὴν πίστιν εἰς Θεὸν ἴδιον παιδικῆς ἀφέλειας καὶ ὅτι ἀπέκτησε τὴν ἀπαιτούμενην ἰσχύν, ὥστε νὰ ἐντρέπηται διὰ τὴν πίστιν αὐτήν: «Δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται τόσον, ὥστε νὰ ἐμφανίζηται εἰς αὐτὸν ἡ πίστις εἰς Θεὸν παιδικῆ-παιδαριώδης»⁶⁴. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλέον ἀρκετὰ ἰσχυρός, ὥστε νὰ αἰσθάνεται ἐντροπὴν διὰ τὴν πίστιν εἰς Θεόν»^{65α}. Αἱ βασικαὶ προϋποθέσεις τοῦ δημιουργοῦ ἀνθρώπου εἶναι: «Οὐδεὶς Θεός: οὐδεὶς σκοπός: πεπερασμένη δύναμις»^{65β}.

Ἡ εἶδησις τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχαίου Θεοῦ ὀφείλει νὰ γεμίξῃ τὴν ψυχὴν ἀνακούφισιν καὶ ἐλπίδα. Τὸ μέγα ἐμπόδιον, τὸ ὅποιον ἔφρασσε τὴν ὁδὸν τῶν ἰδανικῶν, ἐξηφανίσθη ἢ φιλοσοφικῆ ἀναζήτησις δύναται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς νέας αὐγῆς τῆς σκέψεως ν' ἀποπλεύσῃ καὶ πάλιν. «Ἡμεῖς, φιλόσοφοι καὶ «ἐλεύθερα πνεύματα», αἰσθανόμεθα εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ ἀρχαῖος Θεός εἶναι νεκρός, τὴν ἀκτινοβολίαν μιᾶς νέας ῥοδαυγῆς. Ἡ καρδία μας πλημμυρίζει ὑπὸ εὐγνωμοσύνης, ἐκπλήξεως, προαισθήσεως, προσδοκίας. Ἐπὶ τέλους ὁ ὀρίζων μᾶς ἐμφανίζεται πάλιν ἐλεύθερος... ἐπὶ τέλους δύνανται πάλιν τὰ πλοῖα μας ν' ἀναχωρήσουν. Πᾶν τόλμημα πρὸς γνῶσιν ἐπιτρέπεται πάλιν. Ἡ θάλασσα, ἡ θάλασσά μας, εὐρίσκεται ἐδῶ ἀνοιχτή. Ἴσως οὐδέποτε μέχρι σήμερον ὑπῆρξε μία τόσον ἀνοιχτὴ θάλασσα» *⁶⁶. Οὕτω, ὁ Friedrich Nietzsche ἀνήγγειλεν εἰς τὸν 20. αἰῶνα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ, πιστεύων, ὅτι «χρειαζόνται δύο ἢ τρεῖς αἰῶνες ἀκόμη, μέχρις ὅτου ἀνέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Εὐρωπαίων ὁ φοβερός νεωτερισμός»⁶⁷. Εἰς τὸν ὑπολογισμόν του αὐτὸν ὁ Nietzsche διεψεύσθη. Τὴν εἶδησιν ἤκουσε καὶ ἐνε-

Ἐσένα, ποὺ στὰ βάθη τῆς ψυχῆς μὲ συγκλονίζεις,
σὰν καταγίδα τῆ ζωῆ μου στροβιλίζεις,
Ἀκατανόητε, Συγγενῆ μου!

Νὰ σὲ γνωρίσω θέλω, μάλιστα: νὰ σὲ ὑπηρετήσω»⁶⁸.

* Πρὸβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 367—369.

στερνίσθη άμίσως μετά τόν θάνατόν του ό 'Υπαρξισμός, του όποιου, εάν ό Kierkegaard είναι ό πατήρ, ό Nietzsche ύπηρεξεν ό παιδαγωγός.

Οί ώς βασικοί φιλόσοφοι τής <ύπάρξεως> θεωρούμενοι K. Jaspers, G. Marcel, J.—P. Sartre και M. Heidegger λαμβάνουν διαφορετικήν θέσιν εναντι του Θεού. 'Ο πρώτος σέβεται, ό δεύτερος πιστεύει, ό τρίτος χλευάζει, ό τέταρτος σιωπᾶ. Είς τό περίεργον αυτό σύμπλεγμα φιλοσοφικής⁶⁹ και θρησκευτικής πίστεως, άρνήσεως και επιφυλακτικότητας, εμφανίζεται ή άμφιβολία του συγχρόνου ανθρώπου εις όλην της τήν τραγικότητα. 'Ενωτικός δεσμός του άνωτέρω φιλοσοφικού τετραπύχου είναι «ή πεποίθις, ότι ή ύπαρξις προηγείται τής ούσίας», ήτοι, ότι «πρέπει ν' άναχωρώμεν εκ τής ύποκειμενικότητας»^{70α}. 'Αλλ' ενῶ ό Marcel άναγνωρίζει τήν διάσπασιν τών όρίων τής ύπάρξεως υπό του Θεού τής Χριστιανικής θρησκείας και ό Jaspers εντός τών όρίων αυτών διακρίνει τό κρυπτογράφημα τής 'Υπερβατικότητας, ό 'Υπαρξισμός όφείλει νά θεωρηθῆ, κατά τόν Sartre, ως «ούδέν άλλο ή ή προσπάθεια νά παραχθούν πᾶσαι αί συνέπειαι εκ μιᾶς συναφοῦς άθεϊστικῆς άπόψεως»^{70β}. 'Εκτός του Καθολικού Marcel, τήν έρμηνείαν αυτήν άπορρίπτουν τόσο ό Jaspers⁷⁰, όσο και ό Heidegger⁷¹.

'Ο κύριος εκπρόσωπος του άθεϊστικού 'Υπαρξισμού Jean—Paul Sartre θεωρεῖ ως άποκλειστικήν πραγματικότητα τό ένθάδε. «Τό Είναί είναι έδῶ και, εκτός αυτού, ούδέν ύπάρχει»^{72α}. 'Η φύσις τής συνειδήσεως είναι κατ' έξοχήν άντανακλαστική^{72β}, δηλαδή συνειδησις είναι ή διαρκής πολικότης εκ του προβάλλοντος προς τό προβαλλόμενον και εκ του προβαλλομένου εις τό προβάλλον, μία «διάρθρωσις κατοπτρίζοντος κατοπτρισμού (structure du reflet - reflétant)»^{72γ}. 'Η ιδιότης αυτή τής συνειδήσεως, εκ παραλλήλου προς τήν τάσιν τής μετατροπῆς τής άτομικῆς ύποκειμενικότητας (pour - soi) εις ύποκειμενικότητα και άντικειμενικότητα ταυτοχρόνως (En - soi - Pour - soi)^{72δ}, είναι ή προϋπόθεσις τής ιδέας του Θεού. 'Ο άνθρωπος τείνει πρωταρχικῶς νά υπερβάλῃ τήν σχετικότητά του και νά γίνῃ Θεός. «'Ανθρωπος είναι τό ὄν, τό όποϊον προτίθεται νά γίνῃ Θεός. 'Ο άνθρωπος είναι θεμελιωδῶς επιθυμία θεότητος (desir d' être Dieu)»^{72ε}. "Ο,τι έξελήφθη ως Θεός είναι ή εις άπόλυτον άντικειμενικότητα άναχθεῖσα αυτοπροβολή του ανθρώπου: «Πραγματοποιῶ τήν άντικειμενικότητά μου εν άπολύτῳ και τής δίδω ύπόστασιν: ή θέσις του Θεού συνοδεύεται υπό μιᾶς πραγματώσεως τής άντικειμενικότητός μου' επί πλέον, θεωρῶ τήν εις Θεόν άναχθεῖσαν άντικειμενικότητά μου (mon être objet - pour - Dieu) ως πραγματικώτεραν έμαυτοῦ' ύπάρχω μακράν έμου του ιδίου και έπαφίεμαι νά διδαχθῶ εκ του εκτός μου, ὅ,τι όφείλω νά είμαι»^{72στ}. 'Η αυταπάτη ὅμως και ή πραγματική άπουσία του Θεού όφείλουν ν' άναχθούν υπευθύνως εις τήν συνείδησιν. «'Ο Θεός δέν ύπάρχει και όφείλομεν εκ τούτου νά έξαγάγωμεν μέχρι τέλους τās συνεπειάς»^{72α}, δια νά επιδοθῶμεν έλευθέρως εις τήν αυτοδημιουργίαν τής ανθρώπινῆς φύσεως—«ούδέν ύπάρχει εις τόν νοητόν ούρανό και ό άνθρωπος θά γίνῃ πρωταρχικῶς ὅ,τι προτίθεται νά είναι»^{72β}—δεδομένου ότι ή φύσις αυτή είναι κατ' ούσίαν άνύπαρκτος και ό άνθρωπος, έξαρτώμενος εκ του ιστορικού χρόνου τής ύπάρξεός του, είναι ή ένσάρκωσις του σχεδίου του. «Οί άν-

θρωποι εξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐποχῆς των καὶ οὐχὶ ἐκ μιᾶς ἀνθρωπίνης φύσεως⁷³. Δὲν ὑπάρχει ἀνθρωπίνη φύσις, διότι ἀπουσιάζει ὁ Θεὸς διὰ τὴν σχεδιάσιν. Ὁ ἀνθρωπος οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὅ,τι ὁ ἴδιος δημιουργεῖ ἑαυτόν»⁷⁴. Τελικῶς ὁμως, τόσον ἢ προσπάθεια τῆς εὐρέσεως τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ὁ ἀγὼν τῆς αὐτοδημιουργίας, εἶναι μία ἄσκοπος ταλαιπωρία. «Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὄντινομικὴ καὶ χανόμεθα ἀδίκως· ὁ ἀνθρωπος εἶναι ἐν ἄχρηστον πάθος»⁷⁵.

Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀθεϊστικοῦ Ὑπαρξισμοῦ εἶναι ἡ σύνθεσις τῆς ἰδεαλιστικῆς ἀντιλήψεως: Θεός = «ὡς - ἐὰν - παρατήρησις»⁷⁶ καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Nietzsche: Θεός = «ἡ μεγαλυτέρα ἔνστασις κατὰ τῆς ὑπάρξεως»⁷⁷. Ὁ κριτικὸς Ἰδεαλισμὸς τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὑπερτροφίαν τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ πρὸς

*Ἡ διαστολὴ τῶς ὑπερβατικῶν ὄρων «εἶναι» καὶ «Θεός»⁷⁵, ἡ διαπραγματεύσις μόνον τοῦ εἶναι καὶ ἡ μὴ ἄρνησις (α), ἀλλ' ἀποσιώπησις τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Martin Heidegger, ἐρμηνεύονται συνήθως ὡς ἀνομολόγητος ἀθεϊσμός ἢ ὡς ἀδιαφορία τῆς φιλοσοφίας του πρὸ τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ (β). Ἐν τούτοις, ἐνταῦθα δὲν πρόκειται οὔτε περὶ ἀθείας οὔτε περὶ ἐλλείψεως ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐπιγνώσεως τῶν ὁρίων τῆς σκέψεως. Ὁ Heidegger χαρακτηρίζει τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα «τόσον ὀλίγον θεϊστικόν, ὅσον καὶ ἀθεϊστικόν» τοῦτο ὁμως οὐχὶ λόγῳ μιᾶς ἀδιαφόρου στάσεως, ἀλλ' ἐκ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ὁρίων, τὰ ὅποια ἐτέθησαν εἰς τὴν σκέψιν, ὡς «σκέψιν»⁷⁹. Ἡ διαπίστωσις ὁρίων σημαίνει ἀναζήτησιν τοῦ ὑπερορίου. Ἐὰν ὁ Heidegger δὲν τὸ καταφάσκη ὡς Θεόν, τοῦτο δὲν σημαίνει ἄθεον ἢ ἀδιαφοροῦντα φιλοσοφικόν προσανατολισμόν, ἀλλ' ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεπαρκείας τῶν δυνατοτήτων τῆς διανοίας πρὸς σύλληψιν τοῦ Θεοῦ, νοητοῦ ὡς ὑπερβατικοῦ. Ὁ Heidegger θὰ χαρακτηρίσῃ ὅσους ἐξ ἀδιαφορίας δὲν πιστεύουν εἰς τὸν Θεόν «ἀπίστους, οὐχὶ ἐπειδὴ ἔγινεν εἰς αὐτοὺς ὁ Θεός, ὡς Θεός, ἀναξιόπιστος, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι ἐγκατέλειψαν τὴν δυνατότητα τῆς πίστεως, ἐφ' ὅσον δὲν δύνανται πλέον νὰ ζητήσουν τὸν Θεόν. Δὲν δύνανται πλέον νὰ ζητοῦν, διότι δὲν σκέπτονται πλέον. Οἱ δημοσίᾳ περιιστάμενοι κατήργησαν τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀντικατέστησαν διὰ τῆς «λυαρίας»⁸⁰.

Ὁπωσδήποτε, ὁ Martin Heidegger, χωρὶς νὰ εἶναι πιστός, ἀλλ' οὔτε ἄθεος, ἐκφράζει τὴν ἐρωτηματικότητα τῆς σκέψεως, ἡ ὅποια λαμβάνει συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς εὐθύνης της. Ἐὰν ὁ Descartes, ὡς ἀρχὴ τῆς Νεωτέρας Φιλοσοφίας, ἦτο τῆς γνώμης, ὅτι ἐρωτήσεις, ὡς ἡ περὶ Θεοῦ ἐρώτησις, πρέπει νὰ ἐρευνῶνται μᾶλλον διὰ τῆς Φιλοσοφίας καὶ οὐχὶ διὰ τῆς Θεολογίας(γ), ὁ Heidegger, ἡ ἐπι-

(α) «Διὰ τῆς ὄντολογικῆς ἐρμηνείας τῆς ὑπάρξεως ὡς ἐν-τῷ-κόσμῳ-εἶναι δὲν ἐλήφθη ἀπόφασις οὔτε θετικῶς οὔτε ἀρνητικῶς περὶ ἐνός δυνατοῦ εἶναι εἰς τὸν Θεόν⁷⁶. Διὰ τοῦ ὑπαρξικοῦ καθορισμοῦ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀπεφασίσθη ἀκόμη περὶ τῆς <ὑπάρξεως Θεοῦ> ἢ τῆς <μὴ ὑπάρξεώς> του, πολὺ ὀλιγώτερον περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ ἀδυνάτου (ὑπάρξεως) Θεῶν»⁷⁷.

(β) «Τὸ νὰ μὴ θέλῃ τις ν' ἀποφασίσῃ περὶ ἐνός δυνατοῦ εἶναι εἰς τὸν Θεόν, θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ, ἐὰν μὴ ὡς Ἀθεϊσμός, ὁμως ὡς ἀπὸ συστήματος ἐλλειψίς ἐνδιαφέροντος (indifferentismus)»⁷⁸.

(γ) «Semper existimavi duas quaestiones, de Deo et de Anima, praecipuas esse ex iis, quae Philosophiae potius quam Theologiae ope sunt demonstrandae»⁸¹,

ἀπόκτησιν δυνάμεως ἔφρασις τοῦ Nietzsche, ἐν συνεργασίᾳ πρὸς τὴν Μηχανοκρατίαν τῶν τελευταίων χρόνων, εἶναι αἱ προϋποθέσεις τῆς ἀθεΐας τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ὑπάρξεως. Τὸ ἀθεϊστικὸν θεῦμα τοῦ παρόντος εἶναι τέκνον τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ καὶ τῆς Φυσικῆς, υἰοθετηθὲν ὑπὸ τοῦ Ὑπαρξισμοῦ καὶ βαπτισθὲν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Nietzsche. Ἡ υἰοθεσία τοῦ Ἀθεϊσμοῦ εἶναι ἀναπλήρωσις τῆς ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ δηλητηριασθείσης Μεταφυσικῆς, τὸν θάνατον τῆς ἧποίας ἀνήγγειλεν ὁ Nietzsche καὶ ἐπεκύρωσεν ἡ Τεχνικὴ καὶ τὴν ἧποίαν ἐκήδευσεν ἡ Μηχανὴ καὶ θρηνοῦν σήμερον μετ' ἀγαλλίαςιν οἱ ἀνατόμοι τῆς Ὑπάρξεως.

Ὁ ἀθεὸς Ὑπαρξισμὸς εἶναι ἡ ἀποκρουστικότητα τῆς ἀντιμεταφυσικῆς τάσεως, ἡ ἧποία χαρακτηροῖται τὸν σύγχρονον «ἄνθρωπον τῆς <ἐνθαδικότητος> (Diesseitigkeitsmensch)»⁸⁷. Σήμερον οἱ ἄνθρωποι βιάζονται καὶ ὁρμοῦν πρὸς τὴν τραγικότητα, χωρὶς διὰθεσιν καὶ χρόνον <διὰ μεταφυσικὴν>, πάντοτε ἀνυπόμονοι καὶ πίντοτε καθυστηρημένοι, κατάκοποι καὶ ἀκάματοι συγχρόνως, ἀναζητηταὶ ἄνευ σκοποῦ. Fugitivi errantes, δραπέται ἑαυτῶν καὶ ζητοῦντες εἰς τὴν προσέγγισιν τῶν ἐπιδερμίδων τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ τῶν, ἀσυγκίνητοι καὶ χωρὶς ἐλπίδα, ἀδιάφοροι καὶ ἐπίμονοι ταυτοχρόνως, ἀντινομικοὶ καὶ νομοθέται ἐκ παραλλήλου, «φεύγουσιν αὐτοὶ αὐτοῦ ἔξω, μᾶλλον δὲ αὐτῶν ἔξω· οὐ δύνανται οὖν ἐλεῖν ὃν πεφεύγασιν οὐδ' αὐτοὺς ἀπολωλεκότες ἄλλον ζητεῖν»⁸⁸. «Ὁ <μοντέρνος> ἄνθρωπος», γράφει ὁ <λεπτότερος ἀθεὸς τοῦ 20. αἰῶνος> Nicolai Hartmann, «δὲν εἶναι μόνον ὁ ἀκαταπαύστως βιαστικός, εἶναι ἐπίσης ὁ <ἀμβλυνοθεὶς>, ὁ <ἀηδιασμένος>, τὸν ἧποῖον οὐδὲν πλέον ἀνιψώνει, ἐρεθίζει, ἐσώτατα συγκινεῖ... Τὸ πάθος αὐτὸ εἶναι τυπικόν. Δὲν ἐμφανί-

σημοτέρα ἴσως μορφή τῆς συγχρόνου θεωρητικῆς σκέψεως, ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀποψιν, ὅτι ἡ Φιλοσοφία δὲν δύναται ν' ἀναχθῆι μέχρι τοῦ Θεοῦ, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δεδομένον τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, ἀλλὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας. Ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας εἶναι τὸ εἶναι. Ἐπομένως, ἡ ὄντολογία τοῦ Heidegger εἶναι ἀθεϊστικὴ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τῆς, δὲν εἶναι ὅμως ἀρνησιθεῖα. Ἡ φιλοσοφία αὐτή, ὁρμωμένη ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐν <ἐν-ὄριω-εἶναι>, ὁδηγεῖ εἰς τὴν αὐτοσυνείδησιν τῆς σκέψεως, ὑποδεικνύουσα καὶ ἐλέγχουσα τὴν πίστιν (α), ἐνῶ συγχρόνως προσπαθεῖ «νά ὑπερβάλῃ τὸν ὑποκειμενισμόν» διὰ τῆς διαλεκτικῆς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μαθητὴν τοῦ Sartre, ὁ ἧποῖος ἐμμένει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐννοίας τοῦ «δημιουργοῦ ὑποκειμενισμοῦ»⁸⁹. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ὁ Heidegger, ἂν καὶ ὁ Sartre⁹⁰ τὸν κατατάσῃ εἰς τὸν ἀθεϊστικὸν ὑπαρξισμόν, διὰ ν' ἀντιπαρατεθῆι μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν θεϊστικὸν Ὑπαρξισμόν τῶν Jaspers καὶ Marcel, δύναται κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ προβληθῆι ὡς ἐγγυητὴς τοῦ Ἀθεϊσμοῦ, ὅσον καὶ τοῦ Θεϊσμοῦ.

(α) «Ἴσως ἐνταῦθα ἔγκειται ἡ μεγίστη συμβολὴ τοῦ Heidegger διὰ τὴν θεολογίαν, ὅτι δηλαδὴ τῆς προσφέρει ἀποφασιστικὴν βοήθειαν, διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ἐμπλοκῆς εἰς σύστημα, ἀφαιρέσεως καὶ πλάνης, πρὸς τὴν γνησίαν ἱστορικότητα τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν πίστιν»⁹¹.

ζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἱστορίαν. Ἐπειδὴ ὅπου πάντοτε ἀνεφύει, ὑπῆρξε σύμπτωμα ἀδυναμίας καὶ δύσεως»⁸⁹. Ἡ δύσις ὁμῶς εἶναι ὁ πρῶτος οἰωνὸς τῆς ἐρχομένης ἀνατολῆς. Ἡ πίστις εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ Θεοῦ, «ἡ θρησκεία τῆς φυγῆς: ὁ Ἄθεϊσμός»⁹⁰, ἐμφανίζεται εἰς ἐποχὰς πνευματικῆς κοπώσεως, ὡς εἰσαγωγή τῆς ἐπομένης πνευματικῆς ἀκμῆς. Τὸ πνεῦμα εἰς τὸν Ἄθεϊσμόν αὐτοδιωρίζεται καὶ ἀνασυγκροτεῖται, ἀρνεῖται τὴν βεβαιότητά του καὶ χλευάζει ὡς πίστις τὴν πίστιν του. Ἡ ἀθεϊστικὴ ἀντεπίσχεσις τῆς σκέψεως χαρακτηρίζει τὴν ἐπιστροφήν τοῦ πνεύματος εἰς ἑαυτό, ὡς προϋπόθεσιν τῆς νέας δημιουργοῦ ἐποχῆς του. Ἐάν ἡ Φιλοσοφία τῆς Ὑπάρξεως, ἐπιδιδόμενη εἰς τὴν συγγραφὴν «τοῦ μυθιστορήματος τῆς <μοντέρνας> ψυχῆς»⁹¹, περιγράφῃ τὴν δύσιν μιᾶς ἀπογοητευμένης ἐγωϊστικῆς ἐποχῆς, βεβαιοῖ ἐν τούτοις τὴν προαίσθησιν νέας αὐγῆς. Ἡ ἡμέρα ἀρχίζει τὰ μεσάνυκτα.

Ὁ Ὑπαρξισμὸς εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ παρουσίασις τῆς πνευματικῆς κρίσεως τῶν μετὰ τὸν πρῶτον καὶ δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον δεκαετηρίδων. Θεωρῶν τὴν <ὑπαρξιν> ὡς τὸ *ens realissimum*, προσπαθεῖ νὰ τὴν εὐρύνη, ὥστε νὰ περιλάβῃ ἐντὸς τῆς τὸ πᾶν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξογκώσεως αὐτῆς καθιστᾷ διαφανέστερον τὸ περιεχόμενόν τῆς. Ὁ μεταπολεμικὸς ἄνθρωπος, συμπλεγματικὸς καὶ ἀπροσάρμοστος, μὲ τὸ κατάλοιπον τοῦ πολέμου καρκίνωμα τοῦ φόβου ἐντὸς τῆς σκέψεως, ζητεῖ νὰ ἐγκλωβισθῇ εἰς ἑαυτόν, νὰ συγκρατηθῇ εἰς τὴν ὑπαρξιν, νὰ παραμείνῃ *homo ipsissimus et miserrimus*. Ὁ Ὑπαρξισμὸς εἶναι ἡ φοβία καὶ ὁ αὐτερωτισμὸς τῆς ὑπάρξεως, ἡ ἔκφρασις τοῦ πέρατος καὶ τῆς ἀνταρκειᾶς εἰς τὸ πέρας, ἕν περιέργον εἶδος ἐνθουσιαστικῆς ἀπελπισίας: «ἡ μαγεία μιᾶς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία εὐρίσκει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὸν μηδενισμόν, προσκαλοῦσα εἰς μίαν θαυμασίως ἡρωϊκὴν ὑπαρξιν, ἄνευ παρηγορίας καὶ ἐλπίδος»⁹². Τοποθετῶν «τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ κέντρον τῆς Φιλοσοφίας»⁹³, τὸν ἄνθρωπον τῆς κοπώσεως καὶ τοῦ διχασμοῦ, τὸν «ἐρεθισμένον καὶ μαστιγωμένον ὑπὸ τῶν θραυσμάτων καὶ τῶν δακῶν τοῦ κόσμου»⁹⁴, προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀγωνίαν του ὡς «βίωσιν»⁹⁵, νὰ θεωρήσῃ τὸν «καίθερα τοῦ μηδενιστικοῦ δηλητηρίου, τὸ ὁποῖον ἀποπνέει τὸ καχεκτικὸν πνεῦμα τῆς Εὐρώπης»⁹⁶, ὡς *philosophiam perennem*. Ἡ φιλοσοφία αὐτῆ, γεννηθεῖσα ἐντὸς τῶν ἐρειπίων τῶν ἰσχυροτέρων σεισμῶν τῆς Εὐρώπης, θεωρεῖ τὴν γνωστὴν τῆς πραγματικότητά, τὴν δόνησιν, τὸ χάσμα καὶ τὸν φόβον, ὡς μόνην ἀλήθειαν. Ἡ Ὑπαρξιστικὴ Φιλοσοφία εἶναι ἡ *philosophia temporalis*. Δὲν εἶναι ἡ «τελευταία μεγάλη κρίσις τῆς Φιλοσοφίας»⁹⁷ — κρίσις εἶναι ἡ αὐτοκριτικὴ τῆς Φιλοσοφίας καὶ αὐτοκριτικὴ εἶναι ὁ σφυγμὸς τῆς Φιλοσοφίας — ἀλλ' ὁ πρῶτος μέγας συγκλονισμὸς τῆς ὑπάρξεως πρὸ τῆς ὑπάρξεως, ἡ συντριβὴ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἡ συνειδήσις τῆς συντριβῆς ταυτοχρόνως⁹⁸: ἡ φιλοσοφία τῆς βεβαιότητος τῆς ἀβεβαιό-

τητος καὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ἡ ἀνατομία ἐν τούτοις τῆς ὑπάρξεως καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ πεπερασμένου, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ Ὑπαρξισμός, καταδεικνύουν, ἕσον οὐδεμία ἀποφατικὴ δητορεία καὶ οὐδὲν *ignotabimus* τὸ <κατὰ συμβεβηκός> καὶ τὸ <πρῶτον ψεῦδος> τοῦ πέρατος ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ὑπαρξισμός εἶναι τὸ *purgatorium* τῆς <Ἀνθρωπίνης Κωμωδίας>: Εἰς ἔλεγχος καὶ μία ὑπόσχεσις εἰς τὴν ὁδύνην.

Παρὰ τὴν βεβαιότητά του εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀθεϊστικὸς Ὑπαρξισμός εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἀμφιβολίας τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου δι' ἑαυτόν. Τὴν ἀμφιβολίαν ὅμως γνωρίζει ὁ Ὑπαρξισμός μόνον ὡς προϋπόθεσιν τῆς βεβαιότητός του. Ὁ Ὑπαρξισμός εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς ἀμφιβολίας, θεωρουμένης ἀντικειμενικῶς ὡς θέματος διαπραγματεύσεως, ὡς ιδιότητος τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἴδιος, ὡς ὑποκείμενον, ὡς κριτικὸν σύστημα, ἀγνοεῖ τὴν ἀμφιβολίαν, τὴν ὁποίαν νομίζει ὅτι ἐκπροσωπεῖ. Συγχρόνως ὅμως ἡ μηδενιστικὴ ἀντίληψις του καὶ ἡ ἀγκίστρωσις εἰς τὴν ὑπαρξιν, ὁ στιγματισμὸς τῆς πίστεως ὡς ἰδαισιδαιμονίας καὶ ἡ θεώρησις τοῦ ἀνθρώπου ὡς <ἀχρήστου πάθους>, εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀμφιβολίας τῆς συγχρόνου σκέψεως, ἐνδεδυμένη τὴν βεβαιότητα. Ἡ ἀμφιβολία τοῦ Ὑπαρξισμοῦ δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἴδιος διμλεῖ περὶ ἀμφιβολίας, ἀλλ' ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἴδιος δὲν ἀμφιβάλλει διὰ τὸ κῦρος τῆς βεβαιότητός του.

Ὅπωςδήποτε, ἡ ἀμφιβολία δὲν ἐνεφανίσθη οὔτε εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν οὔτε εἰς τὴν Ὑπαρξιστικὴν τῆς Φιλοσοφίας. Αἱ ῥίζαι τῆς ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἀνιχνεύσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρώτη αὐτοσυνείδησις ἦτο παραλλήλως ἡ γένεσις τῆς πρώτης ἀμφιβολίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀμφιβολία δὲν εἶναι προῖόν οὔτε τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας οὔτε τοῦ Ἀθεϊσμοῦ. Ἀντιθέτως, ἡ Θεολογία τοῦ στερητικοῦ Ἀ-, ὅσον καὶ ἡ πίστις εἰς τὸ Ἐνταῖθα, εἶναι βέβαιαι ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν διακηρύσσουν. Ἡ ἀμφιβολία ἀνάγεται εἰς σύστημα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Σοφιστῶν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ Σοφιστικὴ εἶναι ἡ πρώτη ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον. Σοφιστικὴ καὶ μετακλασσικὸς σκεπτικισμὸς θὰ θέσουν ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν βεβαιότητα, ἀλλὰ θὰ ἐπιμείνουν εἰς τὴν βεβαιότητα τῆς ἀμφιβολίας. Ἡ βεβαιουσα αὐτὴ ἀμφιβολία θὰ κληρονομηθῇ διὰ τοῦ Descartes εἰς τὴν Ὑπαρξιστικὴν Φιλοσοφίαν.

Ἄλλ' ὁ *homo suspiciosus* θέλει νὰ ἄρῃ σήμερον τὴν θέσιν καὶ τὴν ἄρσιν καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἄρσιν τῆς θέσεως καὶ τῆς ἄρσεως. Σήμερον ἐμφανίζεται μία μορφή σκεπτικισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ τολμήσῃ ν' ἀμφιβάλλῃ οὐχὶ μόνον διὰ τὴν βεβαιότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀμφιβολίαν του. Ἡ ἀμφιβολία, ἡ ὁποία ἀμφιβάλλει δι' ἑαυτήν, ἡ ἀμφιβολία τῆς ἀμφιβολίας, εἶναι ἡ εἰσαγωγή τῆς πίστεως. Ἐὰν καὶ ἐκεῖ διατηρῆται, αὐτὸ σημαίνει ἐγρήγορσιν εἰς τὸ δράμα καὶ συμπαράστασιν εἰς τὴν ἀνάστασιν.

Μέχρι σήμερον ἡ ἀμφιβολία, βεβαία ὡς πρὸς τὴν ἀμφιβάλλουσαν κρίσιν τῆς, ὠδήγει ἀπὸ τῆς θετικῆς πίστεως εἰς τὴν ἀρνητικὴν πίστιν, ἀπὸ τῆς θρησκείας εἰς τὴν ἀθεΐαν. Σήμερον ἡ ἀμφιβολία «πιστεύει μόνον διὰ τοῦ ὅτι ἀμφιβάλλει ἐὰν πιστεύῃ»⁹⁹, ἤτοι ἀμφιβάλλει μόνον διὰ τοῦ ὅτι ἀμφιβάλλει ἐὰν ἀμφιβάλλῃ. Ὁ σοβαρότερος ἐχθρὸς τοῦ Ἀθεϊσμοῦ σήμερον δὲν εἶναι ἡ πίστις, ἀλλ' ἡ ἀδελφὴ του ἡ ἀμφιβολία. Ἡ ἀμφιβολία αὕτη, ἡ ὁποία διατηρεῖται ὑπὸ αἵρεσιν, εἶναι ἡ τραγικωτέρα μορφή τῆς ἐρωτήσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν Θεόν. Σήμερον ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι βέβαιος διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν θέσεων τῆς Καταφατικῆς, οὔτε διὰ τὴν ἀξίαν τῶν ἄρσεων τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, οὔτε ἐπίσης διὰ τὴν δυνατότητα ταυτίσεώς του πρὸς τὸν Θεόν, οὔτε διὰ τὴν ταυτότητα Θεοῦ καὶ πνεύματος, οὔτε διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὔτε καὶ διὰ τὴν βεβαιότητα τῆς ἀμφιβολίας του εἰς ὅ,τι ἀμφιβάλλει. Ἡ ὑπὸ αἵρεσιν αὕτη ἀμφιβολία εἶναι τὸ <δοκίμιον> τοῦ πιστεύειν. Διὰ τοῦτο δύναται σήμερον νὰ γίνῃ λόγος τόσον περὶ κρίσεως τῆς πίστεως, ὅσον καὶ περὶ κρίσεως τῆς ἀπιστίας, διότι ἀπιστία εἶναι ἡ πίστις ἐκείνη, ἡ ὁποία ζετεῖ νὰ ἄρῃ μίαν ὁμοούσιον ἀντίπαλον. Ἐὰν μέχρι σήμερον ἡ ἀπιστία ἔσυρε τὸν Θεὸν εἰς κρίσιν, σήμερον ἡ ἴδια κρίνεται ὑπὸ τῆς ἀμφιβολίας. Ἡ σκέψις: «Ὁ Θεὸς εὐρίσκεται εἰς κρίσιν»¹⁰⁰, ἀναφερομένη εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ συγχρόνου Ἀθεϊσμοῦ, εἶναι μονοσήμαντος. Ὁ <Θεὸς> εὐρίσκεται ἀνέκαθεν εἰς κρίσιν. Νὰ ἔχη τις Θεὸν σημαίνει ν' ἀγωνίζεται νὰ τὸν εὔρῃ, νὰ τὸν κρατήσῃ, νὰ γίνῃ ἀξιὸς του. Ἀγὼν καὶ ἀγωνία διὰ τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἄπανστος πάλη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὑπερπήδησιν τῶν ὁρίων του, ἡ αἰωνία <κρίσις τοῦ Θεοῦ>, κατ' οὐσίαν, ὡς συνεχῆς κατάκτησις πίστεως, ἡ ἀνειρήνευτος αὐτοκριτικὴ τοῦ ἀνθρώπου¹⁰¹.

Σήμερον ἡ ἀμφιβολία εἶναι ὁ κριτὴς τῆς κριτικῆς τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ἡ ἀπιστία. «Ἡ ἴδια ἡ ἀπιστία εἰσηλθε σήμερον εἰς κρίσιν»¹⁰². Ἀθεΐα εἶναι ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν ἀφιλοσοφῆτων καὶ ἀπροσαρμοστων τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Francis Bacon, ὅτι μόνον «ἐπιπολαία γνῶσις φιλοσοφίας δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τὸν νοῦν εἰς τὸν Ἀθεϊσμόν»¹⁰³, προσθέτει ὁ Karl Jaspers, ὅτι εἰς τὴν πραγματικὴν φιλοσοφίαν «ἡ Ἀθεΐα φαίνεται, ὅτι ἐκφέρει περιπετειώδεις ἰσχυρισμούς», προσπαθοῦσα, ὡς «ἀνόητος δεισιδαιμονία», νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν θρησκείαν¹⁰⁴. Διὰ τὴν αἰωνίαν ἐρωτηματικότητα τῆς Φιλοσοφίας ὁ Ἀθεϊσμός θὰ παραμείνῃ προκριτικὴ μυθολογία.

Ἐὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ νεωτέρου Φιλοσοφικοῦ Ἀθεϊσμοῦ ὑπέρμαχοί του ὡς οἱ Feuerbach, Nietzsche καὶ Sartre ἐπέδειξαν θαυμαστὴν μαχητικότητα, ἰκανότητα καὶ πεποίθησιν εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔλλειψαν ἐν τούτοις ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τῆς αὐτῆς ῥώμης, μεθόδου καὶ πίστεως, ἐβεβαίωσαν τὴν ὑπαρξίν του. Οὕτω, εἰς τὴν διακήρυξιν, ὅτι ὁ

Θεός απουσιάζει, ἀντετάχθη, ὅτι, «ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο ἀνύπαρκτος, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφευρεθῆ» ¹⁰⁵, ὅτι «ὅστις δύναται ν' ἀρνηθῆ τὸν Θεόν, πρέπει νὰ δύναται ἐπίσης ν' ἀρνηθῆ ἑαυτόν» ¹⁰⁶, ὅτι «γνωρίζομεν τὴν ὑπαρξιν τῆς Θεότητος ἀμέσως, διότι αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ πάσης γνώσεως» ¹⁰⁷, ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι τύσον πραγματικός, ὅσον ἡ συνείδησις» ¹⁰⁸. Τὴν τελευταίαν βεβαιότητα ὑπερθεματίζοντες, προβάλλουν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας Καθολικοῦ δόγματος φιλόσοφοι: (Ὁ Θεός) «εἶναι ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς, παρ' ὅσον ἡμεῖς εἰς ἡμᾶς αὐτούς» ¹⁰⁹. Αὐτός, ὁ ὅποιος εἶναι ἐντός μου, (εἶναι) περισσότερο ἐγὼ ὁ ἴδιος, παρὰ ἐγὼ ¹¹⁰. (Ὁ Θεός) εἶναι περισσότερο ἐμοῦ τοῦ ἰδίου ἐγὼ ¹¹¹. Ὁ Θεός εἶναι ἡ τελεῖα ἐσωτερικότης τῆς συνειδήσεως ¹¹², τὸ μυστήριον τοῦ Αὐτογνοήτου, τὸ ὅποιον εἶναι εἰς ἐμὲ ἐγγύτερον τοῦ «ἐγὼ μου» ¹¹³. Ἄλλοι στοχασταὶ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς περὶ «τετάρτης διαστάσεως» ¹¹⁴ ἢ «κατακορύφου-μεταφυσικῆς διαστάσεως» ¹¹⁵, ὁ δὲ ποιητὴς θεωρεῖ τὸν Θεὸν ἀναγκαῖον «σὺν ψομί» ¹¹⁶.

Ἄλλ' ἢ διεκκυστὶς αὐτὴ μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι «θεῶν χατέουσι» ¹¹⁷ καὶ ὅσων ἀρνοῦνται, ὅτι δύνανται «περὶ θεῶν εἰδέναί ὡς εἰσιν» ¹¹⁸, μεταξὺ τῶν θεωρούντων τὸν Θεὸν ὡς <διάστασιν τῆς πραγματικότητος> καὶ <ἐγγύτερον τοῦ ἐγὼ των> καὶ αὐτῶν, οἱ ὅποιοι διακηρύσσουν, ὅτι <ἀπέθανε>—ὁ ἀτελεύτητος αὐτὸς ἀγὼν μεταξὺ ἀθέων καὶ θεηλάτων, ὁ ὅποιος εἰς ἐκάστην ἱστορικὴν ἐποχὴν παραμένει ἰσόπαλος, εἴτε κρίνεται ἀναλόγως τῆς συμβατικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀντιπάλων—ἀποδεικνύει τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἱερογλυφικὴ γλῶσσα τῆς ὁποίας χαρακτηρίζεται ταυτοχρόνως ἀδιάγνωστος καὶ γνωστή, ἀνόητος καὶ βαθύνους, συμπτωματικὴ καὶ σκόπιμος, ἀνυπόστατος καὶ ἀναντίρροτος. Ἡ ὑπερβατικὴ αὐτὴ συννυφὴ αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ καθιστᾷ καὶ τὴν βεβαίωσιν καὶ τὴν ἀρνησιν καὶ τὴν ἰδιοποίησιν καὶ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Θεοῦ ἀνθαιρέτους. Ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ ^{2*} ἀναιρεῖ καὶ τὴν κατάφασιν καὶ τὴν ἀπόφα-

* Ἡ βεβαίωσις αὐτὴ εἶναι ἡ παλαιὰ πεποίθησις τῶς μυστικιστῶν: «Ὁ Θεὸς εἶναι ἐγγύτερον εἰς ἐμὲ, παρ' ὅσον ἐγὼ εἰς ἑμαυτόν (Meister Eckhart) ¹¹⁹. Ὁ Θεὸς εὐρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς, παρ' ὅσον ἡ ἰδικὴ μας ψυχὴ (Juliana of Norwich) ¹²⁰.

^{2*} Ἀνεξαρτήτως τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅρος <ὑπαρξις> εἶναι ἀκατάλληλος διὰ νὰ ἐκφράσῃ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι. Ὁ ἑλληνικὸς ὅρος «ὑπαρξις» ἔχει τέσσαρας βασικὰς σημασίας: α. ἀρχὴ (ἐναρξις), β. ὑπόκεισθαι, γ. ἐξάρτησις, δ. ἐμφάνισις (πρόκυψις) ¹²¹. Προκειμένου περὶ τῆς ὑπάρξεως ὡς χαρακτηριστοῦ τοῦ Θεοῦ, τὰ «ὑπόκεισθαι-ἐξαρτᾶσθαι», ὡς καὶ ἡ χρονικὴ σημασία τοῦ «ἀρχεσθαι», ἀποκλείονται. Ἡ ἔννοια «ἐμφάνισις-πρόκυψις» συνέπεσε πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶναι.

Ἐτυμολογικῶς ὁ λατινικὸς ὅρος *existentia*, ἐκ τοῦ ὁποίου κατάγονται ὁ γαλλικὸς καὶ ἀγγλικὸς «*existence*» (ἀγγλ. ὡσαύτως «*existency*») καὶ ὁ γερμανικὸς «*Existenz*», προερχόμενος ἐκ τοῦ *ex-sistere*, σημαίνει τὴν κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὅποιον ἐξέρχεται ἐκ τινος προδεδομένου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἐξαρτᾶται ¹²². Πρὸς τὴν ἀνω-

σιν τοῦ λόγου. Τόσον ἡ προσπάθεια ἀποδείξεως τῆς εὐσταθείας τῶν ἀποδείξεων τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἀναποδείκτου τῆς ὑπάρξεώς του, ἡ βεβαιωτική καὶ ἀρνητική ἀπόδειξις *, ἀναχωροῦν ἐκ τοῦ πέ-

τέρω ἐρμηνείαν τοῦ Étienne Gilson συμφωνῶν ὁ Jacques Maritain, θεωρεῖ τὸ «existere» ταυτόσημον τοῦ «ἵστασθαι ἐκτὸς τῶν αἰτίων» ἢ «ἐκτὸς τοῦ μηδενός»¹²³. Καὶ ἐνταῦθα ἡ ἔννοια τῆς existentia συμπύκνεται πρὸς τὴν τῆς προκύψεως-ὑπάρξεως. Ἀμφότεραι, ὡς δηλωτικαὶ ἐκστάσεως, προϋποθέτουν προκατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐξ-ιστάμενον ὑπῆκε προτοῦ ἐκ-σταθῆ. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι, ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ Ἀπρὸ ὑπὸ θετοῦν καὶ νὰ μὴ «ἵσταται ἐκτὸς τῶν αἰτίων» του, ὡς ἐὰν ἦτο αἰτιατός, οὔτε ἐκτὸς τοῦ μηδενός, ὡς ἐὰν τὸ Μηδὲν προηγείτο τοῦ Θεοῦ. Τόσον ὁ ὄρος «ὑπαρξίς», ὅσον καὶ ὁ ὄρος «existentia», κυριολεκτικῶς ἐννοοῦμενοι, ἀντιφάσκουν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ λέξις «ὑπαρξίς», ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα «Θεός», τὸ ὁποῖον ποικιλοτρόπως ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἠρμηνεύθη (*Ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς τοῦ θεῖν θεοῦς αὐτοῦς ἐπονομάσαι : Πλάτων¹²⁴. Τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα... εἴτε παρὰ τὸ αἰεὶ θεῖν ὀνομασμένον, εἴτε παρὰ τὴν θεάν : Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος¹²⁵. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ (κλήσις), κἂν ἀπὸ τοῦ θεῖν ἢ αἰθεῖν ἠτυμολόγηται: Πρηγόριος ὁ Θεολόγος¹²⁶. (Ὁ ὄρος «Θεός») παράγεται εἴτε ἐκ τοῦ ῥήματος θεωρῶ εἴτε ἐκ τοῦ ῥήματος θέω : Ioannes Sc. Eriugena¹²⁷ μεταφέρουν τὰ δεδομένα τοῦ κόσμου εἰς τὸν λόγον τοῦ κόσμου. Ὁ Θεός, ὡς Θεός, ἀποκλείει τὴν ὑπαρξίν. «Τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον εὗρίσκεται εἰς τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως, εἶναι μόνον ὁ ἄνθρωπος. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει»¹²⁸.

* Ἐὰν ὁ Descartes ἐχαρακτήριζεν τὴν ὑπαρξίν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων ὀλιγώτερον βεβαίαν¹²⁹ τῆς ἐμφύτου ιδέας τοῦ Θεοῦ (non mirum est Deum, me creau-do, ideam illam mihi indidisse)¹³⁰, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ὁποίου ἔγραψε τὰς περιφήμους «Meditationes de Prima Philosophia», ὁ ὀλίγον μεταγενέστερός του homo religiosus Pascal ἀντέτεινεν: «Αἱ μεταφυσικαὶ ἀποδείξεις τοῦ Θεοῦ εἶναι τόσον ἀπομεμακρυσμένα τῆς διανοίας (=ὀρθῆς σκέψεως) τοῦ ἀνθρώπου καὶ τόσον πολύπλοκοι, ὥστε μικρὰν ἐντύπωσιν προκαλοῦν καί, ἐὰν πράγματι χρησιμεύουν εἰς τινὰς ἡμῶν, χρησιμεύουν μόνον, ἐφ' ὅσον διατηροῦν τὴν ἀπόδειξιν πρὸ ὀφθαλμῶν μίαν ὥραν ἀργότερον ὅμως φοβοῦνται, ὅτι ἠπατήθησαν. Quod curiositate cognouerunt, superbia amisserunt¹³¹ (*). Ἡ σκέψις αὕτη ἐπαναλαμβάνεται, ἀναπτύσσεται καὶ ὑπερθεματίζεται σήμερον ὡς ἐξῆς: «Ὅστις μὲ ἀποδείξεις περὶ Θεοῦ νομίζει, ὅτι λέγει τι περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ, διαπραγματεύεται περὶ ἐνὸς φάσματος¹³⁴. Τὸ νὰ θέλῃ τις ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, σημαίνει, ὅτι τὸν ἀρνεῖται¹³⁵. Εἰς ἀποδεδειγμένον Θεὸς δὲν εἶναι Θεός, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀπλῶς ἓν πρᾶγμα τοῦ κόσμου¹³⁶. Ἀποδείξεις περὶ Θεοῦ δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν λογικὴν κριτικὴν. Δὲν ἀποδεικνύουν ὅτι προτίθενται ν' ἀποδείξουν. Οὐδεμία βᾶσιμος ἀπόδειξις τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει»¹³⁷. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, εἴτε εἶναι innata εἴτε acquisita, εἴτε ἐδόθη μετὰ τῆς συνειδήσεως¹³⁸ εἴτε εἶναι ἀναπόφευκτον συμπέρασμα¹³⁹, ὑπερβάλλει τὴν ἀποδεικτικὴν δύναμιν τοῦ λόγου. Ἐν ζητούμενον ἀποδεικνύεται, ὅταν εἶναι τῆς αὐτῆς ὑφῆς πρὸς τὸ δεδομένον. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Θεός, ὡς ζητούμενον, παράγεται ἐκ τοῦ δεδομένου «κόσμος», ἐγκλείεται ἐντὸς τοῦ κόσμου. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἐν τμήμα ἢ τὸ συν-

(*) «Ὅ,τι ἐγνώρισαν ἐκ περιεργείας, ἀπώλεσαν διὰ τῆς ὑπεροψίας. Παραλλαγὴ τῶν αὐγουστινείων: Quod curiositate invenerunt superbia perdidierunt¹³². Quo enim propinquaverunt intelligentia, inde superbia recesserunt»¹³³.

ρατος καὶ λήγουν ἐντὸς τοῦ πέρατος. Πᾶσα κατηγορικὴ κρίσις περὶ Θεοῦ εἶναι ἀντιφατικὴ. Θέσις ἢ ἄρσις, ἐνθουσιασμός ἢ ἀδιαφορία, δέος ἢ χλευασμός, σιωπὴ ἢ λόγος, εἶναι ἐκφράσεις τῆς ἐρωτήσεως περὶ τοῦ Θεοῦ, τῆς συνυφασμένης πρὸς τὴν συνείδησιν τοῦ πέρατος. Τὸ ἐνθάδε εἶναι τὸ ἐρωτηματικὸν τοῦ ἐπέκεινα. Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀπαντᾷ πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζει τὴν ἐρωτηματικὴν φύσιν του. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀπαν-

ολον τοῦ κοσμικοῦ εἶναι, ἀλλ' ὁ ὑπερβατικὸς λόγος του, ἀναιρεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας καὶ ἐπομένως τὴν λογικὴν κριτικὴν. Διὸ ν' ἀποδειχθῇ ἡ <ὑπαρξις> τοῦ Θεοῦ, θὰ ἔπρεπεν ὁ λόγος νὰ διαθέτῃ ἐν ἀξίωμα, τὸ ὅποῖον νὰ ἐγκλείῃ τὸν Θεόν· Πρωταξίωμα τοῦ κόσμου, ὡς ὑπαξίωμα. Τὸ ἀξίωμα αὐτό, ἐάν ὑπάρχῃ, εἶναι μόνον ὁ Θεὸς καὶ ὁ λόγος, διὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν του θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο αὐτὸς ὁ Θεός.

Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀδιαφιλονείκητον λογικὸν συμπέρασμα, ἀλλὰ πεποίθησις τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Τὸν Θεὸν δύναται ν' ἀποδείξῃ εἰς ἑαυτὸν ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἤδη τὸν ἔχει εὑρεῖ. Ὁ Θεός, ὡς ἀδιάσειστον δεδομένον, δὲν εἶναι προῖον συλλογισμοῦ, ἀλλὰ παρουσία πίστεως, ἀφετηρία σκέψεως καὶ οὐχὶ ἐξαγόμενον κριτικῆς. «Μόνον ὅστις ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ Θεοῦ, δύναται νὰ τὸν ἀναζητήσῃ. Μία βεβαιότης τοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὅσονδήποτε σπερματικὴ καὶ ἀκατάληπτος, εἶναι προϋπόθεσις καὶ οὐχὶ ἀποτέλεσμα τοῦ φιλοσοφεῖν» ¹¹⁰. Ἡ προϋπόθεσις αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις, ἡ σημασία καὶ ἡ οὐσία τῆς ὁποίας ἐγκείται εἰς τὴν ὑπέρβασιν τοῦ λόγου. Ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος πιστεύει, δὲν χρειάζεται οὔτε φοβεῖται τὰς ἀποδείξεις, διότι ἡ πίστις του εἶναι ἡ ἄρσις τοῦ <ἀποφαντικοῦ λόγου>, εἴτε ὁ λόγος αὐτὸς θέλει νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ εἴτε νὰ τὴν διαψεύσῃ. Ὁ πιστὸς δὲν κλονίζεται, ὅταν ἡ Ἀστροφυσικὴ σήμερον τὸν βεβαιοῖ, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἄπειρος, οὐχὶ τόσον ἐπειδὴ δύναται ν' ἀντιτάξῃ, ὅτι ἡ λογικὴ τῆς Ἀστροφυσικῆς εἶναι χωρο-λογικὴ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χώρου καὶ χρόνου συνυφασμένη πρὸς τὴν σκέψιν, ἀλλὰ διότι ὁ ὑπερέκεινα τοῦ χωροχρόνου Θεὸς του τὸν πείθει, ὡς αὐθεντία, εἰς τὴν ἄμεσον σχέσιν τῆς <τετάρτης δυνατότητος>*, τῆς πίστεως, ὅτι εἶναι <ὁ ὢν>, πέραν τῶν τριῶν φαινομένων δυνατοτήτων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὁ λόγος ὡς μόνας. Συγχρόνως ὅμως ὀφείλει νὰ μὴ νομίζῃ, ὅτι δύναται νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸν κόσμον ὡς ἀπόδειξιν, διότι <οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ>, ἀλλ' ἡ γλῶσσα των γίνεται ἀντιληπτὴ μόνον ὑπ' αὐτοῦ ὡς πιστεύοντος, διότι ἡ γλῶσσα τῶν οὐρανῶν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ὡς <διήγησις> ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ, ἐάν ἡ προϋπόθεσις τῆς πίστεως ἀπουσιάζῃ. Τὴν πίστιν του δὲν ἀνατρέπει οὔτε ἡ ὑπεραμυνομένη τῆς αὐτονομίας κριτικὴ τῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ τόσον ἐπειδὴ οὗτος διαθέτει τὴν ἐνστασιν τῆς προσωρινότητος τῶν ἐκάστοτε ἠθικῶν ἀξιῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι διὰ τοῦ <ρήματος τῆς πίστεως> ὁμιλεῖ αὐτὸς ὁ ὑπερβατικὸς Δημιουργὸς τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ θέλει ν' ἀκούσῃ τὸν <Κύριον καὶ οὐχὶ τὸν ὑπὲρ-ρέτην του> ^{2*}. Παρὰλλήλως ὅμως ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ἡ φωνὴ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως οὐδὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τοῦ εἴπῃ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἀρνητικὴν καὶ τὴν θετικὴν κριτικὴν τῆς ἠθικῆς, καὶ τὴν ἀπόρριψίν του καὶ τὴν ἀπόδειξίν του ὑπὸ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. «Δὲν μοῦ ἐχάρισε τὸν Θεὸν μου μία ἀπόδειξις, οὔτε θὰ μοῦ τὸν ἀφαιρέσῃ ἡ κριτικὴ μιᾶς ἀποδείξεως» ¹¹¹, διότι «ὅ,τι-

* Πρὸβλ. ἀνωτ. παράθεσιν 53.

^{2*} » » παράθεσιν 32—34.

τήσεως. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἐρωτηματικὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀπάντησις του <ἐν διαφερόμενον ἑαυτῷ>.

Ἡ ἀκαταγώνιστος ἀνάγκη τοῦ Ὑπερβατικοῦ ἀναμοχλεύει καὶ τὸν πιστὸν καὶ τὸν ἄπιστον, ἐφ' ὅσον ἔχουν συνείδησιν τῆς πίστεώς των. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται περὶ διαφοροῦ ἐρμηνείας τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς πίστεως ἐπικρατεῖ ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ὑποταγή,

---

δήποτε δύναται ν' ἀποδειχθῆ, δύναται καὶ ν' ἀμφισβητηθῆ. Ἀναμφισβήτητον εἶναι μόνον τὸ ἀναπόδεικτον» ¹⁴². Ὁ πιστός, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει τὴν λογικὴν κριτικὴν μὲ τοὺς λόγους αὐτούς, γνωρίζει, ὅτι ἡ ἀπόδειξις βασιίζεται πάντοτε ἐπὶ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ πίστις <οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου>.

Τὰς συστηματικὰς ἀποδείξεις περὶ Θεοῦ τῆς ἱστορικῆς Θεολογίας ἀπέδειξεν ὀριστικῶς ὁ Immanuel Kant εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαρῦ Λόγου» ὡς ἀβασίμους. Ἀλλ' ὁ Kant ἐφεύρε τὴν <ἠθικὴν ἀπόδειξιν>, θεωρήσας τὴν «ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀξίωμα τοῦ καθαρῦ-πρακτικοῦ λόγου» ¹⁴³ καὶ τὴν πίστιν εἰς Θεόν <συνυφασμένην πρὸς τὴν ἠθικὴν συνείδησιν» ¹⁴⁴. Ἡ βᾶσις τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως εἶναι «ἡ ἠθικότης», ἡ ὁποία μᾶς ὠθεῖ «νὰ ζητήσωμεν ἐν ὑψίστον ἀξίωμα ^{145α}, ἐν ἠθικὸν ὄν, ὡς πρωτουργὸν τοῦ κόσμου» ^{145β}. Ὁ ἠθικο-πρακτικὸς λόγος ἀναγκάζει τὴν διάνοιαν νὰ ζητήσῃ τὸν «ἠθικὸν Πρωτουργόν» ¹⁴⁶ ὡς τελικόν του αἴτιον καί, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος εἶναι ἀναμφισβήτητος, κατ' ἀνάγκην εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς του πραγματικὸς. «Πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν μίαν ἠθικὴν αἰτίαν, διὰ νὰ προτάξωμεν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, συμφώνως πρὸς τοὺς ἠθικοὺς νόμους, ἓνα τελικόν σκοπὸν καὶ ὅσον τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, τόσον (δηλ.κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν καὶ λόγον) εἶναι ἀναγκαῖον νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τὸ πρῶτον: ἦτοι ὑπάρχει εἰς Θεός» ¹⁴⁷. Τὴν καντιανὴν αὐτὴν πεποίθησιν τῆς κοινότητος τοῦ ἠθικοῦ λόγου καὶ τοῦ Θεοῦ θὰ θεωρήσῃ ἀργότερον ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς οὐχὶ μόνον ὡς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὡς διάγνωσιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεός, δι' οἰουδήποτε τρόπου καὶ ἂν γνωσθῆ, εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἠθικός... Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἠθικότητος εἶναι μία οὐσία καὶ ἡ ἔκφρασις ταύτης εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἔκφρασιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ» ¹⁴⁸.

Ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρως κριτικῆς ὁ <καθαρὸς-πρακτικὸς λόγος> χαρακτηρίζεται ὡς «ψυχολογικὴ φαντασίωσις» ¹⁴⁹, ἡ <κατηγορικὴ προσταγή>, ὡς «πρόδηλον πλάσμα τῆς φαντασίας» ¹⁵⁰, ὁ <ἠθικός Θεός> ὡς «εἰδῶλον» ¹⁵¹ καὶ ἡ ἰδεαλιστικὴ ἀπαίτησις τοῦ Θεοῦ, «πρὸς ἀντικειμενικὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἠθικότητος», ¹⁵² ὡς «προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνῃ Θεός καὶ Κύριος ἑαυτοῦ» ¹⁵³. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἀπαιτῆ ἓνα ἠθικὸν Θεόν διὰ νὰ δύναται νὰ ζήσῃ ἠθικῶς, αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ, ὡς ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπινοεῖ τὸν Θεόν» ¹⁵⁴. Τὴν συμπερασματικὴν αὐτὴν πρότασιν εἶχεν ὁμολογήσει ὁ ἴδιος ὁ Kant: «Πρέπει νὰ κατασκευάσωμεν ἐν ὄν, πρὸς τὸ ὁποῖον ν' ἀπευθύνωμεν εὐγνωμοσύνην, λατρείαν καθὼς καὶ ἐνεργητικότητα... καὶ τοῦτο, ἀμέσως χάριν ἡμῶν τῶν ἰδίων» ¹⁵⁵. Ἡ φύσις τοῦ ὄντος αὐτοῦ ὀφείλει νὰ καθορίζηται ὑπὸ τῆς a priori ὡς ἀντικειμενικῆς θεωρουμένης ἰδανικῆς ἠθικῆς. Τὰς ἠθικὰς «ιδιότητας τοῦ ὑψίστου ὄντος δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν μόνον κατ' ἀναλογίαν» ^{156α} πρὸς τὰς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει σημασίαν, διότι πρωτεῦον δὲν εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς καθορισμὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ αὐτοκαθορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Θεοῦ. «Εἶναι δυνατόν αἱ ἰδιότητες, τὰς ὁποίας προσάπτομεν εἰς τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον οὕτως ἐσκέφθημεν, ἐὰν ἐπιζητήσωμεν

εις τὴν περίπτωσιν τῆς ἀπιστίας τὸ πείσμα. Ἄλλὰ πείσμα σημαίνει ἐν πρώτοις σχέσιν. Εἰς τὸ πείσμα αὐτὸ ἀναδύεται τὸ <προμηθεϊκὸν> στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀξίωσις ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτονομίας τῆς πράξεως. Ἡ πεισματικὴ αὐτοπεποίθησις τοῦ Ἀθεϊσμοῦ ἐκφράζει τὸ <κονταροπάλημα> τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ οὐχὶ ἀδιαφορίαν ἐνώπιόν του. <Ἔρην> πρὸς τὸν Θεὸν ὁμως σημαίνει καὶ ἡ πίστις, εἰς τὴν προσπάθειαν ἀνιχνεύ-

ἀντικειμενικὴν χρῆσιν, νὰ ὑποκρίπτονται ἀνθρωπομορφισμόν, ἢ πρόθεσις ὁμως τῆς χρήσεώς των εἶναι... ἢ θέλησις νὰ καθορίσωμεν, συμφώνως πρὸς αὐτάς, ἡμᾶς τοῖς ἰδίους καὶ τὴν θέλησίν μας»^{156β}.

Ὁ Kant, παρὰ τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀντικειμενικότητος τοῦ λόγου, τὴν ὁποίαν αὐτὸς προέβαλε ὑπὲρ πάντα ἄλλον, ἐθεωρήθη ἀργότερον «πατὴρ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ τῶν Νεωτέρων χρόνων»¹⁵⁷. Περιεχόμενον τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ ἀπειτέλεσεν εἰς τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν τῆς τελευταίας του περιόδου τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν ἀξιών τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὴν ἠθικὴν ἀπαίτησιν προσέδωκεν ὁ Kant κῆρος Θεοῦ, τοῦτο ὁμως ἐσήμαινε βλασφημίαν αὐτοβραβείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀξιολογικοῦ ὄντος καὶ ἀποκλεισμόν πάσης ἀξιώσεως, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ ἄρῃ τὴν ἀξίαν ὡς αὐτοσκοπὸν. Ὁ ἄνθρωπος ἐσκέφθη τὸν Θεὸν ὡς νομικὴν σφραγίδα ἐπικυρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, κατ' οὐσίαν ἐδιπλασίασε τὴν φύσιν του, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν <ἔξωθεν> ἐπιβεβαίωσίν του. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἐθεωρήθη ἀναγκαῖος, διὰ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν κατηγορικὴν προσταγὴν, ὄφειλεν ἐν τούτοις νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν νομικότητά της. Μεταξὺ αὐτονομίας καὶ θεονομίας *modus coexistendi* κατέστη ἀδύνατος. Μία ἐκ τῶν δύο ἔπρεπε νὰ ὑποταχθῇ. Ἡ «ἠθικὴ θεολογία»^{158α} τοῦ Kant δὲν ὑπῆρξε λόγος περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ λόγος περὶ ἠθικῆς, ἐνεφανίσθη ὡς <ἠθικολογία> περὶ Θεοῦ, ἤτοι ὡς θεολογία τῆς ἠθικῆς. «Ἡ ἰδέα ἐνὸς ἠθικοῦ Σκοποῦ» δὲν ἔχει, οὔτε θέλει ἀντικειμενικότητα, ἀλλὰ μόνον «ὑποκειμενικὴν-πρακτικὴν πραγματικότητα»^{158β}, δὲν ἐπιζητεῖ γνωστικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἐνδιαφέρει «ἀπλῶς τὴν πρακτικὴν χρῆσιν τῆς διανοίας μας»^{158γ}. Οὕτω, προβάλλει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἠθικὴν του συνειδήσιν, διὰ ν' ἀντικειμενικοποιήσῃ τὸ περιεχόμενόν της καὶ ν' αὐτοπατηθῇ, ἐκλαμβάνων τὴν ἀξίωσιν τῆς συνειδήσεως αὐτῆς ὡς ἰσχύουσαν ἀπολύτως. Κατ' ἀναφοράν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Kant προβληθεῖσαν ἠθικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζεται ὁ Kierkegaard ὡς ἑξῆς: «Τὸ Ἐγώ...διπλασιάζει ἀπλῶς ἑαυτὸ, νομίζει ὅτι εὐρίσκειται εἰς μίαν προσπάθειαν καὶ συγχρόνως σκέπτεται τὸ ὑψιστον σημεῖον της, ἐν Ἰδεῶδες. Τοῦτο εἶναι ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον θέτει εἰς ἑαυτὸ (καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς εἶμαι κατ' οὐσίαν ἐγὼ ὁ ἴδιος) καὶ τὸν ὁποῖον ἀποκαλύπτει εἰς ἑαυτὸ. Ὅπως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θέλει ν' ἀναπνεύσῃ εἰς ἓνα κενὸν ἀέρος χώρον, κατ' ἀρχὰς ἐκπνέει καὶ εἰσπνέει κατόπιν τὴν ἀναπνοὴν του—ἐν εἶδος ἐγγαστριμυθίας»¹⁵⁹.

Ἡ ὅλη κριτικὴ τῶν ἀξιώσεων τοῦ καντιανοῦ πρακτικοῦ λόγου, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ἡ μεταγενεστέρα Φιλοσοφία, θεμελιοῖ λογικῶς τὴν εἰρωνίαν αὐτὴν τοῦ Kierkegaard. Ἡ κριτικὴ ὁμως αὐτὴ ὑπῆρξε κατ' οὐσίαν περιττή. Τὸ «*Opus postumum*» τοῦ Kant ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκατάλυσις τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως. Εἰς τὸ τέλος τῆς κριτικῆς του σκέψεως ὁ Immanuel Kant κατέληξεν, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύχθη (πρβλ. παράθεσιν 21), εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἠθικῆς σχέσεως τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ὡς προσωποποιήσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἐνσυνείδητος ἄρνησις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεώρησις του ὡς περιεχομένου τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκαταλυτικὴ κριτικὴ τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως. Ἡ ἀπόδειξις αὐτὴ ἀπέδειξε τελικῶς τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θεότητα τῆς αὐτονόμου ἀξίας. Ἄλλὰ καὶ πρὸ

σεως, έκπορθήσεως καὶ ἀξιώσεως τῆς χάριτος. Ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται ἡ πίστις, «βιάζεται καὶ βιασται ἀρπάζουσιν αὐτήν»¹⁰³. Ἡ διαφορὰ πίστεως καὶ ἀπιστίας εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἀγῶνος. Ἐνῶ ἡ πίστις ἐννοεῖ, ὅτι νίκη εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ ὑποταγὴ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀπιστία ἀναζητεῖ τὴν νικην εἰς τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ Θεοῦ—ἡ αἰωνία διαφορά μεταξὺ ταπεινώσεως καὶ ἐγωϊσμοῦ, ἀνα-

τοῦ αὐτοελέγχου τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως, βάσις τῆς ὑπῆρξεν ἡ πίστις. Ὡς λόγος περὶ τοῦ Ὑπερεμπειρικοῦ, ἡ ἠθικὴ ἀπόδειξις ὑπῆρξεν ἐνστάσις καθ' ὅλης τῆς κριτικῆς τῶν θεωρητικῶν ἀποδείξεων, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ Kant. Ἡ νέα ἀπόδειξις ἐπεκύρωσε τὴν παλαιὰν Μεταφυσικὴν, τὴν ὁποίαν ὁ <θρυμματιστής>* τῆς προσελάθησε νὰ παραστήσῃ ὡς ἀνεδαφικὴν καὶ ὑπῆρξεν ἡ μεγαλυτέρα ἀντινομία τοῦ καντιανοῦ κριτικοῦ συστήματος, ἡ καταπολέμησις τῆς ἀθεμελιώτου πίστεως διὰ μιᾶς νέας <λογικῆς> πίστεως. Εἰς τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀποταθεῖσαν ἐρώτησιν: «Δὲν εἶναι ὅλα αὐτά...τὰ ὅποια ἐπιτελεῖ ἡ διάνοια, ἐφ' ὅσον διευθύνει τὴν ἐνεργητικότητά τῆς πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας, οὐδὲν πλέον ἢ δύο ἄρθρα πίστεως;»^{100α}, ἀπῆντησεν ὁ Kant διὰ τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεώς του καταφατικῶς. Δια τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως τοῦ Θεοῦ, ὁ Kant ἐπραγματοποίησεν ὅ,τι ὁ ἴδιος ἐθεώρει εἰς τὸν πρόλογον τῆς Β' ἐκδόσεως τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου» ὡς ὀφειλὴν: «Ὁφείλα νὰ ἄρω τὴν γνῶσιν, διὰ νὰ εὔρω θέσιν εἰς τὴν πίστιν»^{100β}.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας προβάλλεται, ὡς συμπλήρωσις τῶν πέντε <ὁδῶν> ἀποδείξεως τοῦ Θεοῦ τοῦ Θ ω μ ἁ Ἀ κ υ ῖ ν ἄ τ ο υ¹⁰¹, ἡ <ἕκτη ὁδός> τοῦ Γάλλου φιλοσόφου Jacques Maritain. Ἡ ὁδός-ἀπόδειξις αὐτὴ πρεσβεύει τὰ ἑξῆς:

Εἶναι ἀδύνατον ὅ,τι ἐντὸς τοῦ χρόνου διανοεῖται νὰ ἦτο πρὸ τῆς αὐτοσυνειδήσεώς του ἀπλοῦν μηδέν. «Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῇ τοῦτο εἰς τὴν ὑπαρξιν;» Ἡ σκεπτομένη συνείδησις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἤρχισεν εἰς μίαν δεδομένην χρονικὴν στιγμὴν νὰ ὑπάρχῃ, ἀλλ' ὀφείλει ἀνεκάθεν νὰ ἔχῃ προϋπάρξει ἐντὸς μιᾶς ἄλλης προσωπικότητος. «Ἐγώ, ὁ ὁποῖος σκέπτομαι, ὑπῆρξα πάντοτε, ἀλλ' οὐχὶ ἐντὸς μου ἡ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀτομικῆς μου προσωπικότητος καὶ ἀκόμη ὀλιγότερον (ἐντός) μιᾶς ἀπροσώπου ὑπάρξεως ἢ ζωῆς. (Ἄνευ προσωπικότητος δὲν ὑπάρχει σκέψις καὶ ἡ σκέψις πρέπει βεβαίως νὰ ἔχῃ ὑπάρξει, διότι εὐρίσκεται ἐντός μου...).» Ἡ συνείδησις ἔζη αἰωνίως εἰς τὴν ὑπερπροσωπικὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, προτοῦ ἀποκτήσῃ τὴν χρονικὴν φύσιν τῆς^{102β}. Εἰς τὸν Θεόν, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται πᾶν εἶναι, σκέψις καὶ ἐγώ, ἐνυπάρχουν τὰ πάντα, ἀποτελοῦντα «τὴν θεῖαν οὐσίαν. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν καθ' ἑαυτά, ζοῦν εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος τὰ γνωρίζει, ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχουν εἰς τὴν θεῖαν σκέψιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ». Τοῦτο ἰσχύει οὐχὶ μόνον διὰ τὰ σκεπτόμενα ὄντα, ἀλλὰ «δι' ὅλα τὰ ἄλλα δημιουργήματα. Προτοῦ ὑπάρξουν καθ' ἑαυτά, ὑπῆρξαν αἰωνίως εἰς τὸν Θεόν, ὡς μετοχὴ ἢ ὁμοιότης τῆς θεῖας οὐσίας». Ἐπομένως ὁ ὑποκειμενικὸς καὶ ἀντικειμενικὸς χρονικὸς κόσμος ὑπῆρξε πάντοτε εἰς τὸν Θεόν. Τὸ <πλάσμα> ἔζη ἐκεῖ «βαπτισμένον εἰς τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, ἔζη ἐκεῖ μίαν ζωὴν ὑπερπροσωπικὴν». Ὁ Θεὸς ἄρα ὑπάρχει^{102α}.

Ὁ Θεὸς τοῦ Jacques Maritain εἶναι ἡ θεῖα Coincidentia τῶν ὄντων τῆς Φυσικῆς Θεολογίας καὶ ἡ ἀπόδειξις του ἡ λογικοποίησις τῆς ἐνορατικῆς βεβαιότητος τοῦ μυστικιστικοῦ Σχολαστικισμοῦ, μὲ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς

* Πρβλ. ἄνωτ. κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις», παράθεσιν 305.

γνωρίσεως καὶ ἀδιαλλαξίας. Πίστις καὶ πείσμα εἶναι κατ' οὐσίαν <παρεξηγημένοι> μεταξύ των ἀδελφοὶ καὶ οἱ δύο ζητηταὶ τοῦ Ἀσυγκρίτου. «Ἐπειδὴ τὸ πείσμα εἰς τὴν ἀρνητικότητά του προσανατολίζεται ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἀρνησις τοῦ Θεοῦ δὲν γίνεται ἀδιαφορία, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ἔκφρασις τῆς σχέσεως πρὸς τὴν Ὑπερβατικότητα. Πείσμα—εἴτε ἀρνούμενον εἴτε καταρώμενον τὸν Θεόν—εἶναι κυρίως συγκίνησις πρὸ τῆς Ὑπερβατικότητος. Δύναται νὰ εἶναι βαθύτερον τῆς μὴ ἐρωτώσης πίστεως. Φιλονεικία πρὸς τὸν Θεόν εἶναι ἀναξήτησις τοῦ Θεοῦ. Πᾶν <οὐχὶ> θὰ ἤθελεν ἐν <ναί>, ἀλλ' ἀντικειμενικῶς καὶ τιμίως. Πᾶσα ἀφοσίωσις, ἐὰν εἶναι ἀληθῆς, εἶναι δυνατὴ μόνον δι' ὑπερνικήσεως πείσματος»¹⁶⁴. Ἴσως ἡ πίστις θ' ἀπετελματοῦτο, ἐὰν δὲν τὴν ἀνετάρασεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ θύελλα ἐνὸς Ἀθεϊσμοῦ καὶ ἴσως δὲν θὰ εἶχε σημασίαν, ἐὰν δὲν ἦτο ὑπερνικήσις ἀπιστίας ἐὰν ὁ πυρὴν τῆς δὲν συνίστατο ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀκοίμητον ἀγωνιστικὴν προσπάθειαν, νὰ διατηρηθῆ ὡς πίστις ἐκεῖ, ὅπου ἡ βεβαιότης τοῦ λόγου ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ἀρνησιν.

Ἐὰν ἡ «ἀγωνιώδης προσπάθεια ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ» σημαίνει «πραγματικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁵, θὰ παραμείνῃ ἐρώτησις, ἡ ἀπάντησις τῆς ὁποίας θὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ διαθέσεως.

Εἰς τὰς γνώμας : «Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον ἀντιλαμβάνομαι τὴν <περατότητα> μου, λαμβάνω ἐμπειρίαν τοῦ ἀπείρου Θεοῦ»¹⁶⁶. Τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πεπερασμένον καὶ ἡ ἄγνοια ὁμολογοῦν τὴν εὐθραυστον ἀπατηλότητά των, μᾶς διαβεβαιοῦν περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς πληρότητος ἐκείνης, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁷, ἀπήντησεν ὁ ὑπερθεματισμὸς τοῦ Ἀθεϊσμοῦ, ἡ θεωρία τοῦ ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργουμένου συμβατικοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐνέπνευσαν τὸ πέρας, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀπατηλότης τοῦ κόσμου.

<ἐαυτότητος> (Atam) τοῦ Ἰνδικοῦ Μυστικισμοῦ. Ἡ <ἕκτη ὁδός>, ὡς λογικὴ ἀπόδειξις τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀπαντᾷ εὐκρινῶς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἐὰν τὰ πλάσματα ἦσαν <πλάσματα> εἰς τὴν θεϊαν ὑπερπροσωπικότητα ἢ <μέρος> τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ Θεός. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὀφείλουν <κάποτε> νὰ ἐπλάσθησαν—ἡ ὑπερχρονικὴ φύσις τοῦ δημιουργοῦ δὲν αἶρει τὴν προτεραιότητά του ὡς πρὸς τὸ δημιούργημα. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὁ Θεὸς διεσκορπίσθη εἰς τὰ ὑπάρχοντα ὄντα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὰ χρονικά μέλη του, ἐὰν ὁ κόσμος πρὸ τῆς δημιουργίας ἀπετέλει τὴν προχρονικὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ πανθεϊσμός εἶναι ἡ δευτέρα ἀκολουθία τῆς <ἕκτης ὁδοῦ>, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς διαλυθεὶς δὲν ὑπάρχει ὡς πρόσωπον καὶ ἐφ' ὅσον τὸ πᾶν εἶναι διεσκορπισμένη θεία οὐσία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ <ἕκτη ὁδός> τοῦ Jacques Maritain εἶναι εἶδος μυστικιστικῆς πεποιθήσεως, μία «*experience intuitive*»^{168β}, ὡς ὁ ἴδιος ἐχαρακτήρισεν τὴν ἀπόδειξίν του καὶ ἐπομένως, λογικῶς ἀθεμελίωτος καὶ ἀναντίρρητος.

Ἐἰς τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι «οὐδέποτε ὑπῆρξε καθαρῶς φιλοσοφικὸς Ἀθεϊσμός»¹⁶⁸, εἶναι μία ἀγαθὴ αἰσιοδοξία, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σπουδῆς τῆς περὶ Θεοῦ ἐρωτήσεως.

Τὸ ὅτι ὁμως ἡ Ἀρνησις «ὑπῆρξεν ἱστορικῶς μία ἀπαραίτητος ἀντενέργεια, πρὸς ἐμβάθυνσιν καὶ λήψιν ὑγιоῦς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁹ καὶ ὅτι ἡ πίστις χρειάζεται τὴν ἀπιστίαν ὡς «ἐσωτερικὸν ἐχθρὸν, διότι ἔχει ἀληθινὴν ἀξίαν, ὅταν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀγῶνος, μυχίου ἀγῶνος»¹⁷⁰ πρὸς τὸν ἐχθρὸν αὐτόν, ὁ ὁποῖος «γίνεται διὰ τῆς κριτικῆς του ὁ καλύτερος φίλος»¹⁷¹, εἶναι ἀναμφίβολον.

Ἡ πίστις θὰ ἦτο ἡ μακαρία κατάστασις ἐνὸς ὕπνου, τὸν ὁποῖον τέρπον εὐχάριστα ὄνειρα, ἀλλ' ἔκ τοῦ ὁποῖου θὰ ἔλλειπεν ἡ συνείδησις, ὁ ὑπεύθυνος ἀγὼν καὶ ἡ καταξίωσις. Ὁ Ἀθεϊσμός εἶνε ὁ «πειρασμός» καὶ τὸ «μαστίγωμα» τῆς πίστεως¹⁷², ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἡ προϋπόθεσις τῆς αὐτοσυνειδήσεως καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἀντοχῆς τῆς, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τὴν βοηθεῖ ν' ἀποτοξινωθῆ καὶ νὰ προχωρήσῃ, ἀκριβῶς ὅταν ἡ ἀδράνεια συσσωρεύῃ ἐντὸς τῆς νοσηρὸν κάματον. Ὁ ἴδιος, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰλικρινῆς καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν εὐθύνην του, θὰ συνειδητοποιῆ, ὅτι εἶναι μία κατάστασις ἐκκρεμότητος καὶ οὐχὶ ἡ διακήρυξις μιᾶς εὐρέσεως, ὅτι, ἀντὶ ῥητορικῆς, ὀφείλει νὰ διδαχθῆ ἐν πνεῦμα μαθητείας καὶ ὅτι τὴν πολεμικὴν πρὸς ὅσους πιστεύουν ὀφείλει ν' ἀντικαταστήσῃ διὰ μιᾶς διαμάχης πρὸς ἑαυτόν, διὰ νὰ γίνῃ βαιύτερος ἢ ν' ἀνθυπερβληθῆ, εἰδεμὴ θὰ παραμείνη στεῖρος δογματισμός, ὑποκατάστατον θρησκείας, ἀφιλοσόφητος, ψευδαίσθησις καὶ ὑπεκφυγὴ ἐνὸς κουρασμένου πνεύματος, «ἀμαθία τις μάλᾳ χαλεπὴ δοκοῦσα εἶναι μεγίστη φρόνησις»¹⁷³.

II. Η ΓΕΝΕΣΙΣ

«Τὸ σπῖτι μου εἶναι στὰ ὕψη,
τὰ ὕψη δὲν ποθῶ.

Τὰ μάτια μου δὲν τὰ σηκώνω ἐπάνω,
εἶμαι ἕνας ποὺ κοιτάζει πρὸς τὰ κάτω,
ἕνας ποὺ πρέπει νὰ εὐλογῇ:
αὐτοὶ ποὺ εὐλογοῦν κοιτάζουν κάτω»¹.

Ὡς χωρολογικὸν ἐπακόλουθον τῶν ἀρχῶν τοῦ κομπερνικανικοῦ κοσμικοῦ συστήματος καὶ ἀντίδρασις πρὸς τὴν ἀκοσμίαν τοῦ θεολογικοῦ συστήματος τῶν Ἀρνήσεων, ἐνεφανίσθη ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Φυσικῆς Θεολογίας καὶ τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἢ ἐκ τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας πηγάζουσα μυστικιστικὴ «Φιλοσοφία τοῦ Ἀνυπάρκτου» (des Ungegebenen) ἢ τοῦ «Δημιουργομένου Θεοῦ», ἢ ὁποία διαθέτει καὶ σήμερον ἀντιπροσώπους². Ἐν τούτοις, οὐσιαστικὸν τέλος τῆς ἀποτελεῖ ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος. Ἡ Φιλοσοφία αὕτη, συνδεομένη στενῶς πρὸς τὸ γερμανικὸν Ἐθνικοσοσιαλιστικὸν κίνημα, ὑπῆρξεν ἢ θεωρητικὴ συμβολὴ εἰς τὴν πρὸς αὐτοθέωσιν τάσιν τοῦ προπολεμικοῦ Γερμανισμοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἱκανοποιεῖται διὰ τῆς θεολογικῆς του καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως, δὲν ἀνέχεται τὴν μυστικὴν συνθέωσιν, δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν ἀποθέωσιν τῆς συνειδήσεως, οὔτε εἰς τὸν ἄγονον ἀθεϊσμόν, ἀλλ' ἐπιχειρεῖ νὰ πλάσῃ ὁ ἴδιος τὸν Θεὸν <ἐκ τοῦ μὴ ὄντος>. Ὁ ἀνθρώπινος τιτανισμὸς, διὰ τῆς θεογονικῆς θεωρίας τοῦ <γινομένου Θεοῦ>, ὑπερθεματίζει ὅλας τὰς προηγουμένας ἐκφράσεις του. Αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἐκμηδένισιν «τοῦ μεγάλου Θεοῦ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ κόσμου», ἀλλὰ τὴν κατασκευὴν ἐνὸς «μικροῦ Θεοῦ», τὸν ὁποῖον νὰ ἔχη «εἰς τὸ χέρι» του^{3α}. Ἡ ἀθεΐα ἐπιδιώκει νὰ γίνῃ θεογονία, τέχνη δημιουργίας ἀνυπάρκτου Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται «τόσον μέγας, ὥστε ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἢ μοῖρα τοῦ Θεοῦ»^{3β}. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, διότι μόνον εἰς αὐτὸν γεννᾶται ὁ Θεός⁴. Ἡ Γ' ἢ δὲν εἶναι θέατρον πρὸς διασκέδασιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀμφιθέατρον, εἰς τὸν στίβον τοῦ ὁποῖου ὁ Θεὸς ἀγωνίζεται ἀγῶνα ὑπάρξεως. «Ἐπὶ τοῦ μικροῦ μας πλανήτου παίζεται τὸ νόημα τῆς Θεότητος⁵. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι θεῖον παιγνίδι, εἶναι θεῖον πεπρωμένον». Ὁ Θεὸς δὲν ἀρχει,

ὡς ἐπιστεύετο εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' ὑπ-άρχει, δὲν εἶναι ὁ διαθέτων τῆς παλαιᾶς, ἀλλ' ὁ διαθέσιμος τῆς νέας πίστεως. «Εἶναι δυνατὸν ν' ἀνήκη εἰς τὴν ἀρχαίαν πίστιν εἰς Θεὸν ἢ πεποιθήσις: 'Ὁ Θεὸς μᾶς ἔχει <εἰς τὸ χέρι>..., ἐνῶ οἱ νέοι πιστοὶ τοῦ Θεοῦ λέγουν: 'Ἡμεῖς ἔχομεν <εἰς τὸ χέρι> τὸν Θεόν»⁶. 'Ἡ νέα ἐποχὴ διατάσσει τὸν ἄνθρωπον ν' ἀπορρίψη «τὸ <συναξάρι> ἐνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγένεν ἄνθρωπος» καὶ ἀντ' αὐτοῦ νὰ πλάσῃ ἐντὸς του «τὸ ὄνειρον καὶ τὸ ἰδεῶδες ἐνὸς ἄνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐγένε Θεός»⁷. Σήμερον ἡ φιλοσοφία ἀπαιτεῖ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνῃ Θεός» καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει πλέον «νὰ κρημνίζεται εἰς τὸν Θεόν», ἀλλὰ τὸν προτρέπει νὰ κρημνίσῃ αὐτὴ «τὸν Θεὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον»⁸.

Εἰς τὴν Φιλοσοφίαν «τοῦ Ἀνυπάρκτου» *in statu nascendi* καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ «δημιουργουμένου Θεοῦ» *in statu involutionis*, ὁ Θεός, ἀγωνιζόμενος καὶ ἀγωνιῶν πρὸς αὐτοπραγμάτων, μὴ ὄν καὶ γεννώμενος πεπερασμένος, ἀναζητεῖ τὸν πατέρα καὶ σωτήρα του. 'Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ μεγαλουργήσῃ, νὰ γίνῃ *pater et salvator Dei*.

'Ἡ «φιλοσοφία τοῦ γινομένου Θεοῦ» ἐμφανίζεται ὡς ὀδυνηρὰ ἐπανάστασις τῆς σκέψεως ἐναντίον τῆς καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς ἀπολυτοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μ ἄ λ λ ο ν μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ <ναί> καὶ <οὐχί>. Ἐπιχειρεῖ τὴν σύνθεσιν τῆς καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως τοῦ ἀνθρώπου, προβάλλουσα μὲ τὴν σειράν της ὡς Θεὸν ἐπίσης τὸν ἄνθρωπον, αὐτὴν τὴν φορὰν οὔτε ὡς ἀπόλυτον θέσιν οὔτε ὡς ἀπόλυτον ἄρσιν, ἀλλὰ καθ' αὐτόν, πεπερασμένον καὶ διαμαρτυρόμενον, ἐπαναστάτην κατὰ τῶν δρίων του, αἰωνίαν ἀπαίτησιν αὐθυπερβάσεως. 'Ἡ Φιλοσοφία τοῦ πεπερασμένου Θεοῦ θὰ ἰσχύσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς σκέψεως ὡς προβολὴ τῆς τραγικότητος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ Θεῖον, ὡς θεοποίησις τῆς ταλαιπωρίας, τῆς σχετικότητος καὶ τοῦ διχασμοῦ.

Παρ' ὅτι ὁ μῦθος τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ εἶναι ἰδιοκτησία γερμανική, προερχομένη <«ἐκ τῆς συνδέσεως νεογερμανικῆς ἀκολασίας καὶ πρωτογερμανικοῦ ἐλαττώματος εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ φωτὸς ἄνευ σκότους»⁹, τὸ δίκαιον τῆς γερμανικῆς ἰθαγενείας δὲν εἶναι ἀπόλυτον. 'Ὡς πρόγονοι καὶ συγγενεῖς του θὰ ἰσχύσουν ὁ Ἡ ρ ἄ κ λ ε ι τ ο ς, ὁ *Ioannes Scotus Eriugena*, ὁ *Willam James* καὶ ὁ *Henri Bergson*. 'Ὁ ὑπ' ἀνάπτυξιν Θεὸς κατὰγεται ἐκ τοῦ <ρεῖν τὰ ὅλα ποταμοῦ δίκην>, τοῦ <*dei creantis creati*>, τοῦ <*finite God*> καὶ τῆς <*évolution créatrice*>. 'Ἡ <κοσμικὴ ῥοή>, ἢ <δημιουργὸς αὐτοδημιουργία>, ἢ <σχετικότης τοῦ Θεοῦ>, ἢ <ζωτικὴ φορὰ> ἀφ' ἐνὸς καὶ ὁ ἀλύτρωτος <*Wodan*> τῆς γερμανικῆς μυθολογίας ἀφ' ἑτέρου, ὑπῆρξαν οἱ βασικοὶ γονότυποι τοῦ ὑπὸ γένεσιν Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τελικῶς γερμανικὴν ἀνατροφὴν καὶ ἀναπτυχθεὶς συγκινεῖ ἰδιαιτέρως τὴν πραγματιστικὴν σκέψιν τῆς Ἀμερικῆς, ἢ ὁποία τοῦ ἐπιδαψιλεύει ἰδιαιτέραν ἀγάπην, ὡς συμφώνου πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα της.

Α'. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Ι. Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΙΣ

Ἡ «Φιλοσοφία τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ» ἀποτελεῖ τὴν κατάληξιν τῆς δυναμικῆς Θεολογίας τῶν Νέων χρόνων, ἡ ὁποία, προσαρμοσθεῖσα εὐκόλως πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, προσεπάθησε νὰ μεταβάλλῃ τὴν σχολαστικὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ, ὡς *esse immotum*, εἰς *ultiman actualitatem*. Ἡ περιφρονηθεῖσα ὡς ἀτέλεια κίνησις θὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικὴ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ φύσις συνίσταται *in actu continuo*. Δυναμικότης, ἐξέλιξις καὶ ἀέναιος πρᾶξις, πρὸς ἐκπλήρωσιν αἰωνίως ἐπιτελουμένου σχεδίου, ἀντὶ τῆς παγίου καὶ νεκρᾶς καταστάσεως ἑνὸς ἀσυνειδήτου εἶναι, συνιστοῦν στοιχεῖα οὐχὶ μόνον τελειώσεως, ἀλλὰ τελειότητος. Ἡ παλαιὰ σκέψις τοῦ Θ ω μ ᾶ : «Τὸ εἶναι εἶναι ἢ ἐνεργητικότης πάσης πράξεως καὶ ὡς ἐκ τούτου ἢ τελειότης πάσης τελειότητος», ¹⁰, ἐκφράζει τὴν εὐστοχωτέραν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν. Τὸ «πρῶτον κινουὺν αὐτὸ ἀκίνητον» ὀφείλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀκίνησίαν του καὶ νὰ κινήται, διότι ἡ κίνησις, ὡς ἐκφρασις τοῦ φυσικοῦ δυναμισμού, δηλοῖ τὴν θείαν ζωτικότητα. «Φοβοῦνται νὰ προσδώσουν εἰς τὸν Θεὸν τὴν κίνησιν, διότι αὕτη δεικνύει μίαν ἔλλειψιν, μίαν ἀνάγκην συμπληρώσεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἔλλειψις κινήσεως εἶναι ἐλάττωμα, ἢ ἀπουσία τῆς δυναμικῆς ἰδιότητος τοῦ ὄντος, τῆς ζωτικῆς δυναμικότητος» ¹¹.

Ἡ στατικὴ Μεταφυσικὴ, διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς ἀκίνησίας ὡς θεμελιώδους ἀξιώματος, ὑπῆρξεν εἰς τὴν πραγματικότητα ἀνθαίρετος καὶ ἀπροσάρμοστος, διότι «πραγματικότης εἶναι κινητικότης» ^{12α}. Τὸ πρῶτον κινουὺν κινεῖ, διότι κινεῖται, εἶναι ἢ κίνησις κατ' ἐξοχὴν καί, ὡς τοιαύτη, ἢ προϋπόθεσις τῆς στάσεως. «Ἡ κίνησις προηγεῖται τῆς ἀκίνησίας» ^{12β}. Ἡ δοξασία τῆς Μεταφυσικῆς, ὅτι ὁ Θεὸς ἀπέχει τῆς κινήσεως, ἐπισημαίνει τὰ ὅρια τῆς νοησιαρχίας. «Ἡ θεολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ διδυσκαλία περὶ ἀπολύτου ἀκίνησίας τῆς Θεότητος, περὶ ἀπολύτου ἡρεμίας εἰς τὸν Θεόν, εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ ὀρθολογιστικὴ ὑποδηλοῖ τὰ σύνορα μιᾶς ἐκάστης λογικῆς ἐννοίας περὶ Θεότητος» ¹³. «Ἐν ἀρχῇ» δέν «ὑπῆρξεν» οὔτε ὁ λόγος οὔτε τὸ νόημα, ἀλλ' «ἡ δύναμις» καὶ «ἡ πρᾶξις» ¹⁴. Πρωταρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι «ἡ καθαρὰ καὶ ὑπερβατικὴ Ἐνέργεια» ¹⁵, διὰ τοῦτο καὶ ἐντὸς τοῦ χρόνου «πᾶσα πραγματικότης εἶναι τάσις» ¹⁶. Ἡ Αἰωνιότης ὀφείλει νὰ εἶναι «δημιουργὸς δυναμικότης» ¹⁷, ἥτοι ζωὴ καὶ οὐχὶ ἄοσιμος μεταφυσικὸς ὄρος, ζωὴ ὅμως σημαίνει προοδευτικὴν ἀνάπτυξιν, τάσιν ἐξελίξεως. «Εἰς τὴν θείαν ἐπίσης Ζωὴν, ὡς εἰς πᾶσαν ἄλλην, ὑπάρχει κίνησις, πρόοδος. Ὁ Θεὸς εὐρίσκεται εἰς μίαν διαρκῆ ἀνύψωσιν» ¹⁸.

Τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ μὴ φανταζώμεθα ὡς ἀμέτοχον θεατὴν τῶν ἐπὶ τῆς κοσμικῆς σκηνῆς διαδορυματιζομένων, ἀλλ' ὡς συμπαίκτην εἰς τὸ ἔργον, τελειοῦντα καὶ τελειούμενον. «Ἀντὶ ἐνὸς Θείου ὄντος, τὸ ὁποῖον παραμένει μακρὸν τῆς κοσμικῆς πορείας καὶ δύναται μόνον νὰ εἶναι θεατῆς τῆς, θεωρῶν, ὅτι εἶναι ἤδη στατικῶς τελεία, ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται ἐντὸς τῆς πορείας αὐτῆς. Εἶναι ἡ πορεία ἀπὸ βαθμοῦ εἰς βαθμόν, ἀπὸ τελειώσεως εἰς τελείωσιν»¹⁹. Ἄν φανταζώμεθα τὸν Θεὸν ὡς παράγοντα δημιουργὸν ἢ ὡς δημιουργὸν βούλησιν συνεχῶς ἐργαζομένην διὰ μέσου τῆς φύσεως, ἡ ἀποψις αὕτη φαίνεται ὡς ἡ καλυτέρα^{20α}. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι δυναμικὴ καὶ οὐχὶ στατικὴ, εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου»^{20β}. Ἡ ὑψίστη ἰδέα περὶ Θεοῦ εἶναι «ἡ αὐτοκίνησις»²¹, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται, εἶναι *esse in fieri*, μία αὐτοδημιουργουμένη *forma fluens* καὶ οὐχὶ νεκρὰ *forma permanens*. Ὡς ἐνεργὸς ἔφρασις ὑπερβατισμοῦ, «ὁ Θεὸς θέλει νὰ γεννᾷ ἐν τι <θειότερον> ἑαυτοῦ»²², ν' αὐθυπερβάλλῃ συνεχῶς τὴν θεότητά του. «Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι τὸ εἶναι, δὲν εἶναι διὰ νὰ εἶναι, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸ ὑπερβάλλῃ»^{23α}. Ὑπερβασιν ὁμῶς ἐπιτελεῖ μόνον μία βούλησις καὶ ὁ Θεὸς εἶναι βούλησις, «οὐχὶ ὁμῶς μεταβατικὴ», μία ἐκτὸς ἑαυτῆς ἐνέργεια, ἀλλὰ μία αὐτοκυκλοφορία, «μία μόνον ἑαυτὴν κινουσα βούλησις»^{23β}. Ἡ θεία βούλησις αὐτομεταβίλλεται αἰωνίως εἰς Δύναμιν, δὲν εἶναι ὁμῶς οὔτε Παντοδυναμία οὔτε δυνατότης Παντοδυναμίας, ἡ ὁποία θὰ ἐσήμαινεν ἄρσιν δυναμικότητος, ἀλλὰ πηγὴ ἀενάου ἐνεργείας, ἡ ὁποία <ἕως ἄρτι ἐργάζεται>, «μία αἰωνίως γεννῶσα Ἴσχύς»²⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν ἀνήσιχον, ἀνανεούμενον καὶ αὐτοπολλαπλασιαζόμενον ῥεῦμα. «Εἰς αἰωνίαν ῥοὴν ἐκρέει ὁ Θεὸς εἰς τὸν Θεόν»²⁵.

Πλάστης ἀτελευτήτου δημιουργίας, ἀπαυστος ὁρμὴ ἀνελίξεως, ἀτέλεστος σκοπὸς αἰωνίως αὐτοπραγματούμενος, «εἰς πᾶν δημιούργημα δημιουργῶν καὶ ὑπὸ πᾶν δημιούργημα ὑπάρχων, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρχόμενος ὢν καὶ κινῶν αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ κινούμενος πρὸς ἑαυτὸν καί...διὰ γενῶν καὶ εἰδῶν ἀπείρως πολλαπλασιαζόμενος εἰς ἑαυτόν»²⁶, κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Egiugena, ὁ Θεὸς τῆς ἐξελικτικῆς Θεολογίας εἶναι ἡ ὑψίστη ἔκφρασις τῆς ἐνεργητικότητος, τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς προόδου, ὁ δυναμικὸς λόγος τοῦ γίνεσθαι, τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ζωῆς. Τὸ Αἰώνιον εἶναι ἡ ἰδέα τῆς Κινήσεως καὶ τῆς Δυνάμεως*.

«Τοῦ πρέπει κίνησι, ἔργο καὶ δράσι.
Πρῶτα νὰ πλάθεται, μετὰ ν' ἀλλάζῃ
Στιγμὲς μονάχα ἡσυχὸ μοιάζει.
Ὅρμᾶ τὸ Αἰώνιο ἐμπρός, στὰ πάντα
Γιατὶ τὸ πᾶν πρέπει νὰ σβύσῃ,
Στὸ εἶναι ἄν θέλῃ νὰ κλειστῇ»²⁷.

II. Η ΑΝΤΙΝΟΜΙΑ

Ἡ ἀνωτέρω δυναμικὴ ἀντίληψις ὑπῆρξεν ἀφρητοῖα ἀπροβλέπτων διὰ τὴν ἐξελικτικὴν Θεολογίαν συνεπειῶν. Ἐνῶ ἀπέδιδε τὸν δυναμισμὸν ἀναλογικῶς ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸν Θεόν, πρὸς τελειότεραν ἀντίληψίν του, ἐνεφύτευεν συγχρόνως ἐντὸς του τὴν ἀντινομίαν. Ἡ κίνησις, ὡς ἄρσις θέσεως καὶ ἡ ἐνεργὸς δυναμικότης, ὡς ὑπέρβασις, προϋπέθετον ἀντίθεσιν καὶ ὑπερνίκησιν ἀντιστάσεως. Ἡ ἀκατάπαυστος τάσις πρὸς αὐτοπραγματώσιν ὡδήγει εἰς τὴν ἀντίληψιν μιᾶς ἀρνητικῆς ἀντενεργείας, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἀγωνίζεται νὰ ἄρῃ, αἴρει, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ ἐξαλείψῃ. Ἡ συνεχὴς προσπάθεια ἐπιτελέσεως ἐνὸς αἰωνίως ἀνετοίμου σχεδίου δὲν ἀπεκάλυπτεν μόνον ἀνύψωσιν «ἀπὸ τελειώσεως εἰς τελείωσιν», ἀλλ' ἀγῶνα αὐθυπερβάσεως, χαρακτηριστικὸν φύσεως ἀτελοῦς, ἐξηρητημένης καὶ ἀγωνιώσεως ἐντὸς ὁρίων.

Ἡ θεώρησις τοῦ γίνεσθαι ὡς ἀπολύτου ἐνεφάνισε τὸν Θεὸν πεπερασμένον. «Πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, ἴσταται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τι ἄλλο· πᾶσα θεσις περικλείει εἶδος τι ἀντιθέσεως. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ περιέχῃ ἐναντίωσιν καὶ ἔντασιν. Ἀλλὰ πᾶσα ἐναντίωσις φέρει εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ζωῆς· πᾶς ἀγὼν προσδιορίζει ὑψηλοτέραν ἔννοιαν συνθέσεως. Ἡ Θεία ζωὴ συνίσταται οὐσιαστικῶς ἐξ ἀγῶνος καὶ νίκης ὑπὲρ τὴν ἀντίθεσιν. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ εὐτυχῆς, ἀγαπῶν πατήρ· εἶναι ὁ ἀγὼν καὶ ὁ μυστηριώδης πόνος εἰς τὸ κέντρον τῆς ζωῆς»²⁸. Περὶ τῆς ἀντιφάσεως εἰς τὸν Θεὸν πείθει «ὁ κόσμος τοῦ πεπερασμένου», ὁ ἀντίρροπος δυναμισμὸς τοῦ ὁποῖου «ὑποδεικνύει ἐπιτακτικῶς, ὅτι εἰς τὸ Ἀπόλυτον ἐνοικεῖ μία ἀντιτιθεμένη ἀρχή, μία ἀρχὴ ἀρνήσεως καὶ διαστροφῆς. Ὁ αἰώνιος κοσμικὸς λόγος εἶναι ἀμφότερα: θετικὸς καὶ ἀρνητικὸς. Ὁ Θεὸς παρουσιάζεται αἰωνίως ἐκ τοῦ ἀγῶνος πρὸς τὸ ἐντὸς τοῦ ἀρνητικόν, σκοτεινὸν καὶ ἐγωϊστικόν, ὡς θεία, μακαρία φωτεινὴ μορφή»²⁹. Ὁ F. W. J. von Schelling ὑπερβάλλει εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ πρὸς ἑαυτὸν δισταμένου Θεοῦ τοὺς μεταγενεστέρους μιμητάς του. Ὁ Θεὸς ἐγκλείει μίαν καταφατικὴν καὶ μίαν ἀρνητικὴν τάσιν, ἡ ἐναλλαγὴ τῆς διαστάσεως καὶ ἐνώσεως τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν βασικὸν χαρακτήρα του. Ἡ ἀρνητικὴ τάσις «εἶναι τόσον οὐσιώδης, ὅσον καὶ ἡ καταφατικὴ»³⁰, διὰ τοῦτο ἡ Θεία ἔρις παραμένει ἰσόπαλος. «Τὸ ὑψηλότερον εἰς τὸν Θεὸν ἀπωθεῖ τρόπον τινὰ ἐξ ἑαυτοῦ τὸ χαμηλότερον, μετὰ τοῦ ὁποῖου συνέζη μέχρι τοῦδε ἀδιαφόρως ἢ ἐμειγνύετο καὶ ἀντιθέτως τὸ χαμηλότερον ἀποχωρίζεται διὰ τῆς συστολῆς του ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου»³¹. Αἰωνίως γεννᾶται ἡ ἀντίθεσις, διὰ ν' ἀφανίζεται συνεχῶς ὑπὸ τῆς ἐνότητος καὶ αἰωνίως ἀφανίζεται ἡ ἀντίθεσις ὑπὸ τῆς ἐνότητος, διὰ ν' ἀναστῇ πάντοτε ἐκ νέου»^{32α}, Ὁ Θεός, συμφώνως πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς

φύσεώς του, είναι ὁ <αὐταντίπαλος>: Deus contra ipse. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐνό-
τητος ἄρσις τῆς διαστάσεώς του ἀναιρεῖται αἰωνίως, διότι εἰς τὴν ἐνότη-
τα, ὡς νέαν θέσιν, ἀντίκειται ἡ ἐπομένη ἄρνησις. Ἡ ἄπαυστος αὐτὴ κί-
νησις δύναται νὰ παρασταθῇ ὡς «συστολὴ καὶ διαστολή», ἢ «ὡς ἀμπωτις
καὶ παλίρροια»^{2β}. Εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν δύο ἀντιστρατευομένων νό-
μων χάνει τὴν ἐλευθερίαν του, ἀλλ' ἡ παλινδρομικὴ αὐτὴ κυκλοφορία,
σημαίνει ζωὴν, «εἶναι ἡ πάλλουσα καρδιά τῆς Θεότητος, ἡ ὁποία εἰς ἀδιά-
λειπτον συστολὴν καὶ διαστολὴν ζητεῖ ἡσυχίαν καὶ δὲν εὕρισκει»^{2γ}. Ἡ
ἀκάματος ἀντινομία εἶναι ἡ πηγή τῆς ζωτικότητος, διὰ τοῦτο ἡ ἀπουσία
τῆς θὰ ἐσήμαινε ἀρχὴν θανάτου. «Ἄνευ ἀντινομίας οὐδεμία κίνησις, οὐ-
δεμία ζωὴ, οὐδεμία πρόσδος θὰ ὑπῆρχεν, ἀλλ' αἰωνία στασιμότης, εἰς νε-
κρικὸς ὕπνος πάσης δυνάμεως»^{2δ}.

Ὁ ἀνθρώπινος διχασμὸς ἐξέφρασε τελικῶς «τὸν ἀλγεινὸν πόθον τῆς
Θεότητος διὰ τὴν ἀδημιούργητον ὑποληφθεῖσαν ἐνότητά της»³ καὶ παρέ-
στησε τὴν Θεότητα ὡς «τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην τυφλὴν Ζωὴν, ἡ φύσις τῆς
ὁποίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀγωνία καὶ ἀντίφασις»³⁴, ὡς πρόσωπον,
ἐντὸς τοῦ ὁποίου παλαίουν ἀγῶνα θανάτου δύο ἐχθραὶ ψυχαί*.

III. Η ΤΡΑΓΙΚΟΤΗΣ

«Ὁ Θεός, οὕτως ὀριζόμενος, οὐδὲν διαθέτει τετελεσμένον»³⁶. Ἡ ἀν-
τινομία, ἐνσπηνωθεῖσα ἐντὸς τοῦ Θεοῦ ἀνήρθεσε τὸ <ἄπειρον> ὡς τὴν κατ'
ἐξοχὴν ιδιότητά του. Ὁ Θεὸς ὑπῆκει εἰς ἓνα <ἕτερον νόμον>, ὁ ὁποῖος ἀν-
τίκειται πρὸς τὴν θέλησίν του, περιορίζει τὴν δικαιοδοσίαν καὶ προσδιορί-
ζει τὴν ἐξέλιξίν του. Τὸ Ἄπόλυτον ἐχαρακτήρισεν ὁ William James ὡς
«ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ, ἀπίθανον ὑπόθεσιν»^{37α} καὶ «ἀναντιρρήτως ἄλο-
γον»,^{37β} διατυπώσας τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Θεὸς «ἔχει ὅρια»^{37γ} καὶ ὅτι «ὁ
μόνος ἄξιος τοῦ ὀνόματος Θεὸς ὀφείλει νὰ εἶναι πεπερασμένος»^{37δ}. Ὑπάρ-
χει Θεός, ἀλλ' ὀφείλει νὰ εἶναι πεπερασμένος, εἴτε ὡς πρὸς τὴν δύναμιν,
εἴτε ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν, εἴτε ὡς πρὸς ἀμφοτέρωτα ταυτοχρόνως»^{37ε}. Ἡ
<κλασικιστικὴ>² ἀντίληψις αὐτὴ εὐδοκιμεῖ εἰς τὸ ἀμερικανικὸν κλῆμα

* «Ἄχ! Δύο ψυχὲς στὸ στήθος μου φωλεύουν.
Νὰ χωριστῇ ζητεῖ ἡ μι' ἀπ' τὴν ἄλλη...»³⁵

2* Διὰ τὴν περὶ <Ἀπίρου> ἀντίληψιν τῆς κλασσικῆς σκέψεως πρβλ. ἀνωτέρω
κεφ. «Ἡ Ἄποφασις», παραθῆσεις 88-91. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκτιμῆσεως
τοῦ πέρατος καὶ τῆς συγχρόνου θεολογικῆς <περατολογίας> ἔγκειται εἰς τὴν διάφο-
ρον ἐνατένισιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος καὶ τῆς νεωτέρας πραγματι-
στικῆς Θεολογίας. Τὸ πέρας διὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν ἀντίληψιν εἶναι μορφή, ἐνταῦ-
θα εἶναι σύγκρουσις, τὸ ἑλληνικὸν <ἄπειρον> εἶναι ἀόριστον χάος, τὸ σύγχρονον
χάος εἶναι στέρησις καὶ ἰδεῶδες τοῦ πέρατος. Τὸ πέρας σχετίζεται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου

μέχρι σήμερον. «Είναι τελείως ανάρμοστον να σκεπτόμεθα τὴν θεϊαν ζωὴν ὡς ἓν τέλειον πρόσωπον ἢ ὅ,τιδήποτε τέλειον»³⁸. Ἡ ἄρνησις ὁρίων εἰς τὴν θεϊαν φύσιν ἰσοδυναμεῖ «πρὸς ἄρνησιν οἰασθήποτε σημασίας τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δύναται νὰ ὀνομασθῇ τὸ πλέον περιορισμένον τῶν ὄντων»³⁹. Αἱ δυνατότητες τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄπειροι, ἀλλ' αἱ ἐνεργητικότητες εἶναι πεπερασμέναι⁴⁰. Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, ὡς συνειδητοῦ ὄντος, θέτει συνεχῶς ὄρια εἰς τὴν θέλησίν του»⁴¹.

Ὁ Θεὸς, χαρακτηρισθεὶς πεπερασμένος, ἔγινε τραγικός. Ἄντινομία καὶ ὄριον τὸν ἐπότισαν ἑξῆς καὶ χολήν». Ἡ θεολογία τοῦ πεπερασμένου ἐφύτευσεν ἐντὸς τοῦ πόθου λυτρώσεως. Ἡ τραγικότης ἤρχισε νέον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν θεϊων Παθῶν. «Ὁ Θεὸς φέρει αὐτοπροσώπως εἰς πεπερασμένην μορφήν τὸν πόνον τοῦ κόσμου. Βαδίζει δεσμευμένος ὑπὸ τῶν ὄρων τῆς φύσεως εἰς δουλικὴν ταπείνωσιν τὴν ὀδυνηρὰν ὁδὸν τῆς λυτρώσεως καὶ ὑπομένει νὰ κτυπηθῇ εἰς τὸν σταυρὸν τῆς ὑπάρξεως, χάριν τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς κοσμικῆς λυτρώσεως»⁴². Ὁ Θεὸς ἔχει τὸ «τραγικὸν πεπωμένον» ν' ἀγωνίζεται πρὸς πραγμάτων τῶν ἐντὸς τῆς φύσεώς του κεκλεισμένων σκοπῶν, «οὐχὶ δι' εὐθείας ὁδοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ διχασμοῦ, εὐρισκόμενος εἰς αἰώνιον ἀγῶνα πρὸς ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ εἶναι»⁴³. Ἐντὸς τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει «μόνον ἡ ἰδιότης τῆς πείνης, ἡ ὁποία εἶναι ὁ ἴδιος»⁴⁴. Τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ φαντασθῶμεν «ὡς τραγικὸν ἥρωα, εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὁποίου ἀνήκει οὐσιαστικῶς ἡ διάστασις καὶ ἡ ἀντινομία»⁴⁵. Ἡ τραγικότης αὐτῆ, ἡ ὁποία κατοικεῖ ἐντὸς τοῦ Θεοῦ⁴⁶, εἶναι ὁ λόγος τῆς κοσμικῆς τραγικότητος. Τὸ *cor nostrum inquietum* δεικνύει, ὅτι εἰς τὸ βάθος τοῦ κόσμου ὑπάρχει ἓν Ἄλυτον, Ἄνικανοποίητον καὶ Ἀνέτοιμον»⁴⁷, τὸ ὁποῖον «ἀγωνίζεται πρὸς μίαν καθεκλύουσαν ἀντενεργὸν Δύναμιν», ἀγωνιῶν νὰ πραγματοποιηθῇ «διὰ τῆς διαστάσεως καὶ διαστροφῆς»⁴⁸. Ὡς ἀτελὴς τραγικὸς λόγος τοῦ κόσμου, ὁ «Θεὸς ἔχει ἀνάγκην λυτρώσεως», διὰ τοῦτο «ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ», ἡ ὁποία μέχρι σήμερον ἐθεωρήθη ὡς σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πόθου πρὸς λύτρωσιν, «ἐμφανίζεται συγχρόνως καὶ ὡς σκοπὸς τῆς θείας δραστηριότητος»^{49α}. Ἡ λύτρωσις τοῦ πλάσματος σημαίνει ταυτοχρόνως διὰ τὸν πλάνητα Θεὸν «ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχικὴν του οὐσίαν»^{49β}. Ἡ λύτρωσις τοῦ κόσμου εἶναι κατ' οὐσίαν «αὐτολύτρωσις τοῦ Θεοῦ»⁵⁰.

Ἡ «πραγματικὴ τραγωδία τοῦ Θεοῦ»^{51α} ἐν τούτοις, δὲν εἶναι δεῖγμα

πνεύματος πρὸς τὴν καλαισθησίαν, σημαίνει ὑπερνίκησιν τοῦ ἀμόρφου, σύλληψιν τοῦ τελείου. Τὸ πέρας ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» εἰς τὴν δύναμιν, δηλοῖ τὸ ἀτέλεστον, τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀτελείας. Τὸ κλασσικὸν πέρας εἶναι λύτρωσις, τὸ πέρας τῆς δυναμικῆς Θεολογίας εἶναι πόθος λυτρώσεως. Ἡ αἰωνία διαφορὰ μεταξὺ <Ἀπολλωνείου> καὶ <Φαουστικοῦ>

ἀτελείας, ἀλλ' «ἐκφρασις τῆς τελειότητος τῆς θείας ζωῆς, διότι «τραγικό-
της προκύπτει ἐκ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς ἀφθονίας καὶ οὐχὶ ἐξ ἐλλεί-
ψεως»^{51β}, ὡς στοιχεῖον «ὑπηρετοῦν εἰς τὴν νίκην»⁵². Διὰ τοῦ καθορι-
σμοῦ τοῦ Θεοῦ ὡς τραγικοῦ ὑποκειμένου «ἐξεφράσθη ἢ ἐσχάτη καὶ βα-
θυτάτη ἀπαίτησις τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως»⁵³. Θεὸς εἶναι «ὁ βα-
θύτατος Ἐπιπορευτής, ὁ Ἐπαίτης»⁵⁴, ὁ ὁποῖος «ἀνηφορίζει μὲ τὰ χέρια, μὲ
τὰ πόδια, πνιμένος στὰ δάκρυα καὶ στὰ αἵματα καὶ ἀγωνίζεται νὰ σταθῆ.

— Κύριε, ποῖος εἶσαι;...

— Εἶμαι ἐκεῖνος πὺ αἰώνια ἀνεβαίνει!...

— Γιατί τρέμεις;

— Φοβοῦμαι!...»⁵⁵.

IV. Η ΕΞΑΡΤΗΣΙΣ

Ὁ ἄνθρωπος μάχεται ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς ὑπάρξεως διὰ νὰ ὑπερ-
νήσῃ τὰς ἀντιθέσεις, ἀναζητῶν λύτρωσιν. Ὁ Θεὸς ἀγωνίζεται κατὰ τῆς
ἀντιφατικῆς φύσεώς του, διὰ νὰ ὑπερβάλλῃ τὴν τραγικότητα καὶ νὰ λυ-
τρωθῆ. Τὰ πρὸς ἦσαν ἀνάλογα καὶ ἡ «φιλοσοφία τοῦ δημιουργουμένου
Θεοῦ» ἀντέστρεψεν τὴν σχέσιν των. Ὁ ἀντινομικός, πεπερασμένος καὶ
τραγικός Θεὸς χρειάζεται λυτρωτήν. Εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς λυτρώσεως
τοῦ Θεοῦ ἐκλήθη ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἀλύτρωτος λυτροῦται εἰς τὴν λύτρωσιν
τοῦ ἄλλοτε λυτρωτοῦ. Ὁ λυτρωτὴς ἀναζητεῖ λύτρωσιν εἰς τὸν ἄλλοτε λυ-
τρούμενον. Ἄμφότεροι λυτροῦνται λυτροῦντες.

Ἡ προσδοκία λυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξεν ὁ
πυρὴν τῆς θρησκευτικῆς μυθολογίας. Ἡ ἀναμονὴ βοηθείας ἔδειξε τὴν
μικρότητα καὶ τὸν ἐγωϊσμόν τοῦ ἀνθρώπου. «Ἐνταῦθα προβάλλεται ἄλλη
ἀπαίτησις. Σὺ, ἄνθρωπε, ὀφείλεις νὰ λυτρώσῃς ἐντὸς σου τὸν Θεόν»^{56α}.
Διὰ τὸ ὅτι «οὐδεὶς βοηθὸς Θεὸς ὑπάρχει» ὀφείλομεν νὰ μὴ θλιβώμεθα,
ἀλλ' «ἀντιθέτως, νὰ εἴμεθα πλήρεις εὐτυχίας»^{56β}, διότι εἰς τὸ λειτούργη-
μα τοῦ σωτῆρος ἐκπληροῦται ἡ ὑψίστη ἠθικὴ μας ἀποστολή. Οὐσία καὶ
ἀπαίτησις τῆς ἠθικῆς «δὲν εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου», ἡ χωροχρο-
νικὴ ὑπαρξίς τοῦ ὁποῖου συνεχῶς μεταβάλλεται, ἀλλ' «ἡ σωτηρία τοῦ Θεοῦ,
πὺ μέσα ἀπὸ ἀρίφνητες ρεούμενες ἀνθρώπινες μορφῆς καὶ περιπέτειες,
εἶναι πάντα ὁ ἴδιος, ὁ ἀκατάλυτος ρυθμὸς, πὺ μάχεται γιὰ λευτεριά»⁵⁷.
Ὁ ἄνθρωπος ἔχει χρέος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐγωϊστικὴν σκέψιν τῆς ἀτο-
μικῆς σωτηρίας του καὶ νὰ προσπαθῆσῃ «νὰ καθησυχάσῃ τὸν πόθον τοῦ
Θεοῦ. Τοῦτο εἶναι εὐγενὴς ὑποχρέωσις»^{58α}. Διότι, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν
προσφέρῃ τὴν δωρεάν του, ὁ Nicolai Berdiajew βεβαιοῖ, ὅτι «ὁ Θεὸς <θὰ
λιώνῃ ἀπὸ τὸν πόθον> καὶ θὰ ὑποφέρῃ»^{58β}. Salvatores Dei κατῳρίασε
τοὺς ἀνθρώπους <ἀδήριτον σθένος ἀνάγκης>.

Ἡ πρὸς λύτρωσιν Θεία ἔφεσις κατέδειξεν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι

μόνον ἀτελής, ἀλλ' ἀτέλεστος. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀντινομία καὶ ἡ ἀδυναμία τελικῆς ὑπερνικήσεώς της ἀπεκάλυψαν ἀγῶνα τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοπραγμάτων. Θεὸς αἰχμάλωτος, ὁ ὁποῖος «μὲ ὑπομονὴν ὑποφέρει τὰ τείχη»⁶⁰, ἡ ἄστεγος, οἰκτρὸς ὁδοιπόρος, «ὄλο πληγές», τοῦ ὁποῖου «τὰ μᾶϊα εἶναι γεμάτα φόβος καὶ πείσμα, τὰ σαγόνια του καὶ τὰ μηλίγγια του εἶναι συντριμένα» καὶ ὁ ὁποῖος «μὲ τὰ πόδια, μὲ τὰ χέρια, δαγκάνοντας τὰ χεῖλια ἀνεβαίνει ἀγκομαχώντας»⁶¹, εἶναι ἀνέτοιμος Θεός, παλαίων ν' αὐθυπερβληθῆ καὶ νὰ πραγματώσῃ τὴν δυνάμει ἐντὸς του ὑπάρχουσαν θεότητα.

Ἡ ὅλη προσπάθεια τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ» τείνει εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Θεοῦ, νοουμένου ὡς <αἰεὶ ὡσαύτως κατὰ τὰ αὐτὰ ἑαυτῷ ἔχοντος>, διὰ τῆς ἐννοίας ἐνός Θεοῦ, ὁ ὁποῖος <οὐδέποτε κατὰ τὰ αὐτὰ ἑαυτῷ ἔχει>. Ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι αἰωνίως <ἀνεξέλικτος>: deus implicitus, τοῦ ὁποῖου ἡ φύσις ἔγκειται εἰς τὴν ἐξέλιξιν: deus explicitus. Εἶναι ὁ «κατ' ὁδὸν πρὸς ἑαυτόν» Θεός, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ γίνῃ «ὄ,τι πράγματι εἶναι», ἀλλ' ἀκόμη δὲν ἔχει ἐξελιχθῆ⁶¹. Τῆς ἀνεξέλιξος αὐτῆς πυρῆν εἶναι ἡ ὁριμὴ τῆς Θεότητος πρὸς αὐτοδημιουργίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Max Scheler θεωρεῖ γενετικὴν προϋπόθεσιν τοῦ θείου ἰδανικοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλ' εἰς τὸ τέρμα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Θεοῦ. «Ὁ πάνσοφος, πανάγαθος καὶ παντοδύναμος Θεὸς τοῦ Θεϊσμοῦ ἴσταται εἰς τὸ τέλος τῆς γενετικῆς πορείας τοῦ Θεοῦ»⁶². Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ «Α» καὶ τὸ «Ω», ἀλλ' ἡ πορεία ἐκ τοῦ «Α» πρὸς τὸ «Ω»⁶³. Πυρῆν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δημιουργὸς πορεία⁶⁴, ἡ ἀξίωσις τοῦ εἶναι, ἡ «ὁριμὴ γενέσεως»⁶⁵ (Werdedrang). Ὡς ἀγὼν αὐτοδημιουργίας, ὁ Θεὸς «γεννᾶται εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων εἰς ἑαυτόν»⁶⁶.

Γεννώμενος ὁ Θεὸς πεπερασμένος ὡς πρὸς τὰς δυνατότητάς του, χρειάζεται τὴν περίθαλψιν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται τὴν ἰδικήν του. «Εἰς τὸ βάθος της ἀποκαλύπτεται οὐχὶ μόνον ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐπίσης ἡ ἀνάγκη τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον»⁶⁷. Ὁ Θεὸς χρειάζεται τὴν βοήθειάν μας⁶⁸, μᾶς χρειάζεται ὅπως τὸν χρειαζόμεθα»⁶⁹. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Θεοῦ «ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συνεργασίας τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνατραφέντων πνευμάτων»^{70α}. Ὁ Θεὸς εἶναι πλήρης Θεός, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὰ πεπερασμένα πνεύματα πιστεύουν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἀγαποῦν»^{70β}. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἱερὰν ὑποχρέωσιν νὰ συνδράμουν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑπὸ τῶν ἀντινομικῶν ὄρων τῆς φύσεώς του καὶ τοῦ κόσμου ἐμποδιζομένου προορισμοῦ τοῦ Θεοῦ, νὰ βοηθήσουν τὸν Θεόν «νὰ ἐξασκήσῃ ἀποτελεσματικώτερον» τὸ ἔργον του⁷¹. «Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νὰ δοθοῦν εἰς ἐξηρητημένην ἔμπρακτον θέλησιν, διὰ νὰ ἐκπληρωθῆ» ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ πολιτισμοῦ «ἡ πορεία τοῦ Θεοῦ»⁷². Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συνειδητοποιήσῃ, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος, ἐὰν δὲν ἐπιτυχῆ ὁ Θεός»⁷³, διότι, ἐὰν αὐτὸς δὲν συνδράμῃ, «οἱ ἄγιοι σκοποὶ τοῦ πα-

ῥαμένουν ἀνεπίτευκτοι καὶ ἡ ἅγια θέλησίς του ματαιοῦται» ¹⁴. Ὁ Θεὸς ἀναπτύσσεται καὶ φέρει εἰς πέρας τὸν ἀγῶνα του «διὰ τῶν συνεργατικῶν συμπράξεων» ¹⁵ τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῶν ὁποίων «ἐξαρτᾶται ἀποφασιστικῶς, ἐὰν ὁ Θεὸς νικήσῃ ἢ ἡττηθῇ» ¹⁶. Ἡμεῖς στηρίζομεν καὶ συντηροῦμεν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ἐγκλείεται εἰς τὰς πράξεις μας καὶ τὸ ἀποτέλεσμά των» ¹⁷. Μέχρι σήμερον ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ παντοδύναμος Θεὸς ἦτο ὁ φιλόδωρος ὑποστηρικτὴς τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ σήμερον «ἀντιθέτως, ὁ ἀνθρώπος ἐμφανίζεται ἐντεταγμένος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὰ κυκλοφοροῦντα αἵμοσφαίρια εἶναι ἐντεταγμένα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματός μας. Οὐχὶ ἡ τελειότης τοῦ Θεοῦ, ἡ ἔνδεια τοῦ Θεοῦ θὰ ἦτο τὸ οὐσιῶδες μιᾶς τοιαύτης πίστεως» ¹⁸. Ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι πλέον «δοῦλος» ἢ μόνον «τέκνον» τελείου Θεοῦ, ἀλλὰ «συμπράκτωρ...τῆς μετὰ τῆς κοσμικῆς πορείας πραγματουμένης Θεότητος» ^{19α}. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζει τὴν ἐκβασιν τῆς θείας ζωῆς, διότι εἶναι «ἐμπεπλεγμένη ἐντὸς τοῦ γίνεσθαι αὐτῆς τῆς Θεότητος» ^{19β}. Λατρεία εἶναι συνεργασία ²⁰. Ὁ Θεὸς πρέπει γὰρ συμπληρώσῃ τώρα τὴν γένεσιν του καὶ εἴμεθα ἡμεῖς ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ τὸν βοηθήσωμεν πρὸς τοῦτο» ²¹. Ἀνθρώπος σημαίνει <Θεοῦ συνεργός> ²².

Ἡ συνεργασία αὕτη, θεωρουμένη ὑπὸ τοῦ ἀμερικανικοῦ πνεύματος ὡς ἐμπορικὴ συναλλαγή—«ἡμεῖς καὶ ὁ Θεὸς ἔχομεν <δουλειὰς> (business) μεταξύ μας» ²³—ἐμφανίζεται εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν ὡς <συνωρίμασις>. «Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ τέλειον—ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι τὸ τέλειον: ἀμφοτέρω ὑποφέρουν πλησίον ἀλλήλων» ²⁴. Ἀνθρώπινον καὶ Θεῖον γίνεσθαι ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως ²⁵. Ἀνθρώποποίησις σημαίνει συμπραγμάτωσιν τῆς αἰωνίως μόνον γινομένης... Θεότητος» ²⁶. Ἡ προαγωγή τοῦ ἀνθρώπινου ἐγὼ εἰς προσωπικότητα «ἀποτελεῖ παραλλήλως θεογονικὴν πρόοδον καὶ θείαν εἰρήνην, διότι «καίθησυχάζει τὴν πείναν τῆς ἀλυτρώτου Θεότητος» ²⁷. Ἡ «συμ-πλοκή» τοῦ γίνεσθαι τῆς Θεότητος πρὸς τὴν κοσμικὴν Ἱστορίαν ²⁸ σημαίνει «συναγωνισμόν, συμπραγμάτωσιν» ²⁹, διότι, ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου, «ὁ κόσμος εἶναι διὰ τὸν Θεὸν τὸ μέσον πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ἐσωτερικῆς του ἀντινομίας» ³⁰. Διὰ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως αὐτῆς «ἡ θεότης γίνεται Θεός» καὶ «ἡ φυσικὴ ἀτομικότης τοῦ ἀνθρώπου πνευματικὴ προσωπικότης» ³¹. Ἡ ἀνάπτυξις ἀμφοτέρων συμπίπτει ³². Ὁ ἀνθρώπος γνωρίζει, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὀρμαίνει διὰ τῆς ὀρμασεώς του. *

* «Μὲ τὸ δικό μου μέστωμα
μεστῶνει
τὸ Βασίλειο σου..» ³³.

V. Η «ΠΛΑΣΜΑΤΙΚΟΤΗΣ»

Τὴν ὑποκρυπτομένην ἀντίφασιν εἰς τὴν κεντρικὴν πρότασιν τῆς ἐξε-
λικτικῆς Θεολογίας: «Ὁ Θεὸς ἀναπτύσσεται καὶ αὐξάνεται διὰ τῆς ἀτο-
μικῆς ἐργασίας τῶν ἰδίων τῶν δημιουργημάτων»⁹⁴, ἡ ὁποία, προϋποθέ-
τουσα Θεὸν δημιουργὸν τοῦ δημιουργήματος, μεταβάλλει τὸ δημιούργημα
εἰς δημιουργὸν τοῦ δημιουργοῦ του, προσπαθεῖ νὰ ἄρῃ ἢ «φιλοσοφία τοῦ
Ἐπιπέδου» (des Ungehebenen)⁹⁵, ὑποστηρίζουσα, ὅτι ἡ φύσις καὶ ὁ
ἄνθρωπος δὲν συνδημιουργοῦν τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸν δημιουργοῦν ἐξ ἀρχῆς.

Ἡ ἀντίφασις, ἡ ὁποία ἠπείλησε τὴν ὅλην πίστιν εἰς δημιουργούμενον
Θεὸν καὶ ἐδείκνυεν ἕκ νέου ὡς μόνον διεξόδου τὸν τέλειον Θεὸν τοῦ
Θεϊσμοῦ καὶ τὸν Μηθεϊσμόν, παρεκάμφθη διὰ τῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ
ὡς ἐπιφύσεως τοῦ κοσμικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀναρχον ὄν,
ἀλλ' ἐν προῖόν τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον διατελεῖ ὑπ' ἀνάπτυξιν, ὑπόκειται
εἰς τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι καὶ θὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς κοσμικῆς
ἐξελίξεως. Δὲν εἶναι πλέον «ἐκείνης καὶ ἀνήσυχος»⁹⁶, τὸν ὁποῖον ὀφείλει
«ἀλτροῦστικῶς»⁹⁷ νὰ βοηθήσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ σβύσῃ «τις σκιὰς τοῦ
προσώπου του»⁹⁸ ἢ αἰχμάλωτος, «ποὺ πλαντᾷ νὰ λευτερωθῇ»⁹⁹ καὶ
ζητεῖ σύμμαχον πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ του, οὔτε «ποζιτρόνιον»
ἢ «σταγὼν πρωτοπλάσματος» ἢ «νεφέλωμα»¹⁰⁰, ἐν ἄμορφον quantum,
τὸ ὁποῖον, ὡς a priori δεδομένον, ὀφείλει ἐντὸς τοῦ κόσμου ν' ἀποκτήσῃ
συνεπικουρούμενον μορφήν. Ὁ Θεὸς εἶναι «ἀνύπαρκτος, μία νεκρὰ ἐρη-
μία»¹⁰¹, ὁ status evenescens: ἐν «θεῖον Μηθέν»¹⁰² καί, ὡς ἐκ τούτου,
«οὔτε ἀναπτυσσόμενος οὔτε γινόμενος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ
ὑπῆρχεν ἤδη ὡς σπέρμα ἐντὸς, ὀπισθεν ἢ ὑπεράνω τῶν πραγμάτων»¹⁰³.
Ἐπαρξὶν ἀποκτᾷ ὁ Θεὸς ἐντὸς τῆς ἀπροϋποθέτου κοσμικῆς πραγματικό-
τητος, ὡς προῖόν τῆς ἐξελεκτικῆς τῆς πορείας. «Θεὸς δὲν εἶναι ὁ πρω-
ουργὸς τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐν μεταγενέστερον γέννημα, ἐν ἐπακόλουθον
τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως»¹⁰⁴. Ἡ φύσις δὲν εἶναι creatura Dei, ἀλλὰ
faber Dei.

Ἡ θεωρία τῆς ἐπιγενέσεως τοῦ Θεοῦ διακρίνεται εἰς φυσικιστικὴν
καὶ μυστικιστικὴν. Ἡ πρώτη ἀντιλαμβάνεται τὸν Θεὸν ὡς «πεπερασμένον
δημιούργημα τοῦ σύμπαντος Χωροχρόνου»¹⁰⁵ καὶ θεωρεῖ τὴν Φύσιν, «μὲ
τὸ θεῖον τέκνον πνεῦμα εἰς τὴν ἀγκάλην»¹⁰⁶α, ὡς Θεομήτορα. «Ἡ κοσμι-
κὴ ἐξέλιξις ἀπέκτησε τὸν Θεὸν ὡς ἐπακολούθημα καὶ τὸν παρήγαγεν εἰς
τὴν πρόοδόν της»¹⁰⁶β. Ὁ Θεὸς «δὲν εἶναι δημιουργός, ἀλλὰ δημιούργη-
μα»¹⁰⁷, δὲν ἔχει ὑπαρξιν»¹⁰⁸, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ ἀνέλιξιν, ὀφείλει
νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ ὄν, εὐρισκόμενος εἰς «αἰωνίαν κίνησιν πρὸς τὸ εἶ-
ναι»¹⁰⁹ καὶ «δὲν ἴσταται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τοῦ ἢ
καλύτερον εἰς τὸ τέλος τῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου»¹¹⁰.

Ἡ δευτέρα, κατ' ἐξοχὴν «Φιλοσοφία τοῦ Ἐνυπάρχοντος», περιορίζει τὴν γέννησιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς εἶναι «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου». Ἐὰν ὁ Kant εἰς τὴν δύσιν τῆς σκέψεώς του ὑπεστήριξεν, ὅτι «ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἰδέα ἐνὸς ὑψίστου ὄντος, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἠθικὸν ὄν, κατασκευάζει εἰς ἑαυτόν»^{11α}, ὅτι Θεὸς εἶναι «τὸ ἰδεῶδες μιᾶς ὑποστάσεως, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι δημιουργοῦμεν ἐντὸς ἡμῶν»^{11β}, ἡ ἀπότοκος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ «Φιλοσοφία τοῦ Ἐνυπάρχοντος» ἐκλαμβάνει τὴν σχέσιν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου <πραγματικώτερον>. Ὁ Θεὸς-ἰδέα τοῦ Kant κατορθώνει ἐνταῦθα «να γεννᾶται συνεχῶς εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχάς»^{11γ}. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «τὸ ὄν, εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τοῦ ὁποῖου δύναται ὁ Θεὸς νὰ πραγματοποιῆ καὶ ἀγιάζῃ τὴν γυμνὴν οὐσίαν του»^{11δ}. Ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ ἐξαρτᾶται πρωταρχικῶς ἐκ τῆς «ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως»^{11ε}. Ἡ Θεότης ἀντικειμενικῶς εἶναι «ἀνυπάρχουσα»^{11ς}, εἶναι δυνατόν ὁμως νὰ γεννηθῆ «ὑπὸ τύπον θεογονικῶν δυνάμεων εἰς τὴν συνείδησιν»^{11ζ}, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐπιδοθῆ εἰς ἀξιολογικὴν ζωὴν. Ἡ βίωσις τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν εἶναι «συγχρόνως γέννησις τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν»^{11η}. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ σπέρμα τοῦ Θεοῦ καὶ συγχρόνως ἡ μήτρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας κνοφορεῖται. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, ὁ Θεὸς ἔρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξ ἡμῶν ἐξαρτᾶται, ἐὰν πράγματι ἔρχεται»^{11θ}. Ὁ δυνάμει Θεὸς ἐντὸς τοῦ πνεύματος, ἡ ἀόριστος Θεότης, «θέλει νὰ δημιουργηθῆ»^{11ι}, ν' ἀποκτήσῃ οὐσίαν καὶ μορφήν, νὰ μεταβάλλῃ τὴν δυνατότητα εἰς πραγματικότητα ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου «Ἐγὼ»^{11κ}. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πιστεύσῃ, ὅτι εἶναι ὁ πατὴρ καὶ ἡ φάτις τοῦ Θεοῦ καὶ ν' ἀντιληφθῆ, ὅτι ἡ πρᾶξις του ἀντανακλᾷ εἰς τὸν γεννώμενον ἐντὸς τοῦ Θεοῦ^{11λ}. Ἡ πίστις αὐτὴ εἶναι «ἡ ὑψίστη θρησκεία»^{11μ}, εἰς τὴν ὁποίαν <σαρκοῦται> ἡ ἰδέα τῆς Θεότητος, διὰ νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ <ἐπὶ γῆς εἰρήνη>.*

IV. Η Τ Α Σ Ι Σ

Αἱ θεωρίαι τοῦ «Δημιουργομένου Θεοῦ» καὶ τοῦ «Ἐνυπάρχοντος» ἐξειλίχθησαν εὐκόλως εἰς δυναμικὸν Πανθεϊσμόν καὶ εἰς ἰδεαλιστικὸν Ἀθεϊσμόν. Ὁ Θεός, ὡς προϊόν τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς παμμήτορος Φύσεως, ἡ ὁποία, γενεσιουργὸς αἰτία *a posteriori* εἰς τοὺς κόλπους τῆς γεννηθέντος Θεοῦ, ἦτο φυσικώτερον ὁ πρωταρχικὸς

* «Ἄγια τότε μὲ σήκωσ' ἓνα χέρι
καὶ μοῦδειξε ἀνυπάρκτη μιὰ χώρα,
ὅπου Θεὸς ἀπ' τὴν Θεότητα γεννιέται
καὶ τὸ Ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου ἡσυχάζει...»^{11ν},

Θεός. Ὡς ἰδέα τοῦ λόγου, ὑπὸ ἀντιμυστικιστῶν ἀντιπροσώπων ὁ Θεὸς ἐθεωρήθη λογικώτερον ἢ ἰδανικὴ τάσις τοῦ λόγου, ἄνευ πραγματικῆς ὑποστάσεως, ἢ ἔκφρασις τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτοτελείωσιν. Ἐμφότεραι αἱ θεωρίαι ἔχουν πλεόν συνείδησιν τῆς πλασματικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκφράζουν θεολογικῶς τὴν μηδενιστικὴν τάσιν τοῦ νεωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος.

Ἡ ὁρθόδοξος φιλοσοφία τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ προσεπάθησε νὰ εὕρη ὁδὸν «ἐπέκεινα τοῦ Θεϊσμοῦ καὶ Πανθεϊσμοῦ»¹²⁴. Ἡ ἀξίωσις : «Ἰστέπει νὰ ὑπερβάλλωμεν τὸν Θεϊσμόν καὶ Πανθεϊσμόν»¹²⁵, ὑπῆρξεν ἡ ἀφρηγία καὶ τὸ σύνθημα ὅλης τῆς ἐξελικτικῆς Θεολογίας. «Οὔτε ὁ ἀρχιτέκτων οὔτε ὁ ἐργάτης τοῦ ναοῦ γίνονται οἱ ἴδιοι ναὸς, ἐν τούτοις, ἡ ἐργασία των εἰσέρχεται εἰς τὸν ναόν· ἄνευ αὐτῆς ὁ ναὸς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῆ»¹²⁶. Ἡ πρόθεσις τῆς θεογονικῆς φιλοσοφίας ἦτο νὰ γίνῃ «Πανενθεϊσμός», νὰ θεωρήσῃ τὸν Θεὸν διάφορον τοῦ κόσμου, διὰ ν' ἀναιρέσῃ τὸν Πανθεϊσμόν καὶ ἐντὸς τοῦ κόσμου πεπερασμένον, διὰ ν' ἀναιρέσῃ τὸν Θεϊσμόν. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἡ φιλοσοφία αὐτὴ ἀνήρесе τελικῶς τὴν πρόθεσιν τῆς κατέληξεν εἰς δυναμικὸν «Κοσμοθεϊσμόν» καὶ εἰς ἰδεαλιστικὸν «Ἀνθρωποθεϊσμόν».

Ὡς δυναμικὸς «Κοσμοθεϊσμός», ἡ θεωρία τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ πρὸςβέβη, ὅτι ὁ Θεός «δὲν γίνεται ἡ οὐσία του, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας του, γίνεται ἐπὶ τῆ βίσει τῆς οὐσίας του»¹²⁷, θεωροῦσα τὴν κοσμικὴν ἐξέλιξιν ὡς «ἐσωτερικὴν γενετικὴν πορείαν τοῦ Ἀπολύτου»¹²⁸. Κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι ὁ Samuel Alexander, κατὰ τὸν ὁποῖον Θεὸς εἶναι «αὐτὸ τὸ Σύμπαν, τείνον εἰς τὴν Θεότητα»^{129α}. Ἡ ὁλότης τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος κατέχει τὴν Θεότητα ὡς δυνάμει ἰδιότητα καὶ τείνει νὰ τὴν ἀναπτύξῃ εἰς πραγματικότητα. «Θεὸς εἶναι ὁ σύμπας κόσμος, ὡς κάτοχος τῆς ποιότητος τῆς Θεότητος. Ὡς ἐνεργητικὸν ὄν, Θεὸς εἶναι ὁ ἄπειρος κόσμος μετὰ τοῦ ἀγῶνος του πρὸς τὴν Θεότητα»^{129β}. Ὁ Θεός, ὡς «δυνάμει Θεότης», ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν καὶ δυνατότητα ἀνωτέρας βαθμίδος ὑπάρξεως, τὴν ὁποίαν, κατ' οὐσίαν ἄγνωστον, κυοφορεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ γεννήσῃ τὸν κοσμικὸν εἶναι. «Θεότης εἶναι ἡ ἐπομένη ἐμπειρικὴ ποιότης, τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται νὰ παραγάγῃ τὸ Σύμπαν. Ὅτι τὸ Σύμπαν κυοφορεῖ τοιαύτην ποιότητα εἴμεθα θεωρητικῶς πεπεισμένοι. Τί εἶναι ἡ ποιότης αὐτὴ ἀγνοοῦμεν»^{129γ}. Πᾶν ἀντικείμενον τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος εἶναι θεῖον σπέρμα. «Εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει ἐγκλεισμένη δυνατότης Θεοῦ»^{130α}. Θεότης εἶναι «ἐν Μηδέν»^{130β}, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ πεινᾷ καὶ «ἢ ἀνικανοποίητος πεῖνα» τοῦ ὁποῖου «διὰ τὴν ἀνύπαρκτον θεότητά» του «διατρέχει πᾶν ὑπαρκτόν». Πᾶν πνεῦμα ἐνέχει τὸ «οὐχί» τῆς Θεότητος καὶ «ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ οὐχί εἰς πᾶν πρᾶγμα εἶναι ἡ ἐντὸς του ἐγκλεισμένη τάσις πρὸς Θεότη-

τα»^{130α}. Ἐντὸς παντὸς πράγματος κατοικεῖ ὁ μυστηριώδης λόγος: «Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου»¹³¹. Ὁ κόσμος, «ἐκβλαστάνων τὸν Θεόν»^{132α}, ἀποτελεῖ τὸ «σῶμα»^{132β} τοῦ Θεοῦ. Σῶμα ἐκτὸς τοῦ θείου Κόσμου δὲν ὑπάρχει, διότι ὁ Θεὸς ἀπαρτίζει τὸ ὅλον χωροχρονικὸν οἰκοδόμημα. «Θεός... εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ χωρόχρονος»^{133α} καὶ «ἡμεῖς πάντες εἴμεθα ἡ πεῖνα καὶ ἡ δίψα, ὁ παλμὸς καὶ ὁ ἰδρῶς τοῦ Θεοῦ»^{133β}. Θρησκεία εἶναι τὸ αἰσθημα τῆς ἐξαρτήσεως εἰς τὴν ἐνθεὸν χωροχρονικὴν πραγματικότητα καὶ ἡ συνειδητὴ μετοχὴ εἰς τὴν προοδευτικὴν ὁρμὴν τοῦ Σύμπαντος πρὸς αὐτοτελείωσιν. «Θρησκεία εἶναι ἡ αἰσθησις ἐντὸς ἡμῶν, ὅτι σπρόμεθα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἴμεθα ἐμπεπλεγμένοι εἰς τὴν κίνησιν τοῦ κόσμου πρὸς ἀνώτερον ἐπίπεδον ὑπαρξέως»^{133γ}. Ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς θρησκείας συμμετέχει ὁ ἄνθρωπος ἐνσυνειδήτως εἰς τὴν θείαν ζωὴν, ἥτοι συνειδητοποιεῖ τὴν ἐντελέχειαν τῆς ζωῆς του. «Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ ἐντὸς καὶ διὰ πάντων ἡμῶν. Ἐὰν αὕτη εἶναι ἡ ἐξελικτικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἔννοια τῆς θείας Ζωῆς, συνάγεται, ὅτι θρησκεία εἶναι, οὔτε περισσύτερον οὔτε ὀλιγώτερον, ἡ μετοχὴ εἰς τὴν ἀνελισσομένην αὐτὴν τάσιν τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι πράγματι ἡ οὐσιαστικὴ ὑπαρξις μας»¹³⁴. Ἡ θρησκεία ἐν τούτοις ὀφείλει νὰ εἶναι πεπεισμένη, ὅτι «ὁ κόσμος, εἰς τὴν ἄπειρον ὁρμὴν του πρὸς ἄπειρον Θεότητα», εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κυφορεῖ τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι Θεὸς ἀντικειμενικῶς «δὲν ὑπάρχει»¹³⁵.

Τοῦ ἰδεαλιστικοῦ <Ἀνθρωποθεϊσμοῦ> ἀρχὴ ὑπῆρξεν ὁ ἄθεος ἰδεαλισμὸς τοῦ Ludwig Feuerbach καὶ ὁ θεολογικὸς πραγματισμὸς τοῦ William James. «Ὅ,τι δὲν εἶναι, ἀλλὰ θέλει ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ μόνον αὐτὸ καὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ὁ Θεός»¹³⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν ἰδεατὸν ὄν, τὸ ὁποῖον ἐνσαρκώνει τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων, θεωρούμενος ὡς ἡ ἀντικειμενικότης, ἡ ὁποία ἐκπληροῖ ὅ,τι ὡς δυνατότητα διαθέτει τὸ ὑποκείμενον. «Ὁ Θεὸς ἐκπληροῖ ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ὁ ἄνθρωπος» εἶναι ἐν ὄν, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς ἀνθρωπίνους πόθους· διαφέρει μόνον τοῦ πόθου διὰ τοῦ ὅτι εἰς αὐτὸν εἶναι <πραγματικότης> ὅ,τι εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον δυνατότης¹³⁷. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ εἰς τὸν πόθον, τὸ εἰς τὴν ἐλπίδα, ὁ Θεὸς τὸ εἰς τὴν προᾶξιν μακάριον ὄν»¹³⁸. Ὁ ἄνθρωπος ἐσχημάτισε τὴν θείαν ἰδέαν κατὰ τὴν ἰδανικὴν τοῦ εἰκόνα καὶ μετέθεσεν ἔπειτα τὴν εἰκόνα αὐτὴν εἰς τὸ ἐπέκεινα. Ἡ στατικὴ ὅμως αὕτη χίμαιρα θὰ διαλυθῇ, ἐὰν κατορθώσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ τὴν μεταβάλῃ εἰς πραγματικότητα. Ἔργον τοῦ Πολιτισμοῦ εἶναι «νὰ ἐργασθῇ εἰς τὴν πραγμάτωσιν» τοῦ ἰδανικοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον «ἡμεῖς ἐντὸς ἡμῶν ἐδημιουργήσαμεν»¹³⁹. Διὰ τοῦτο «Θεός», ὡς «ἡ εἰς τὰ πράγματα ἰδανικὴ τάσις, πιστευόμενος ὡς ὑπερανθρώπινον ὄν, τὸ ὁποῖον μᾶς καλεῖ νὰ συνεργασθῶμεν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του καὶ προάγει τοὺς ἰδικούς μας

ἐφ' ὅσον ἀξίζουν»¹⁴⁰, ὀφείλει νὰ νοηθῆ οὐχὶ ἰn concreto, οὐχὶ ὡς «ὑπερ-ανθρώπινον πρόσωπον», ἀλλ' ὡς ἡ «πνευματικὴ κατασκευὴ τοῦ Σύμπαντος»¹⁴¹, ὡς ὁ «αἰώνιος σκοπὸς τῆς πραγματικότητος»¹⁴², τὸ ὄνειρον τῆς τελειότητος, τὸ ὁποῖον φέρομεν ἐντὸς ἡμῶν καὶ μάλιστα τῆς γενικῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος, τῆς πνευματικῆς ἠθικῆς καὶ π.χ. ἐπίσης τῆς ἐξωτερικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς βιολογικῆς τελειότητος»¹⁴³. Οὕτω, ὁ Θεὸς ὠχρίασεν πρὸ τῆς ἀνθρωπίνης ιδέας καὶ τελικῶς ἐξηφανίσθη. Τὸ φῶς τοῦ πνεύματος ἐξηφάνισε τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ. Πραγματικὴ εἶναι μόνον ἡ ὁρατὴ πραγματικότης, ἀγωνιζομένη νὰ ἐνσαρκώσῃ αὐτὴ τὰς ιδιότητας τοῦ τέως Θεοῦ.*

Β. Ἡ ΓΕΝΕΑΓΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΓΟΝΙΑΣ

Ι. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῆς δυναμικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς Φιλοσοφίας, τὸν Ἡράκλειτον. Ἡ Φιλοσοφικὴ σκέψις διὰ τοῦ Ἡρακλείτου ἀνατέλλει εἰς τὴν Ἰωνίαν] ὡς θεωρία τοῦ γίνεσθαι. <Ἐν ἀρχῇ> τῆς φιλοσοφίας <ἦν ὁ Λόγος>, ἀλλ' εἰς λόγος ἕμοιος πρὸς «πῦρ ἀείζωον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»^{144α}. Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε τὴν ἀντινομίαν καὶ τὴν ἀνήρθεσε διὰ τῆς συμπτώσεως καὶ ἄρσεως τῶν ἀντιθέσεων ἐντὸς τοῦ ὑπερβατικοῦ Λόγου. Εἰς τὴν Ἑλέαν, ὀλίγον ἀργότερον, ἡ ἀντινομία θὰ ἀρθῆ ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου διὰ τῆς λογικῆς ταυτότητος τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι. Ἡ Ἰωνία ὅμως εἶναι ἡ πατρίς τῆς συνειδήσεως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς μεταβολῆς. Ἐδῶ ἀνάγεται ἡ οὐσία εἰς ἀρχὴν, ἀποκτᾷ θεῖον χαρακτῆρα καὶ δι' ἐσωτερικῆς κινήσεως ἀναπτύσσεται εἰς κοσμικὴν πραγματικότητα. Ὁ Ἡράκλειτος ἐγκαταλείπει πρῶτος τὴν ἀκτὴν τῆς οὐσίας, ἀναζητεῖ *terram incognitam*, ἀνακαλύπτει τὸν <Λόγον> καὶ τὸν περιγράφει ὡς πρωταξίωμα τοῦ εἶναι.

Ὁ ἠρακλείτειος Λόγος <ἐνσαρκοῦται>, μεταβάλλει ἓν μέρος του εἰς κόσμον, δημιουργεῖ τὴν ἀντινομίαν καὶ ἀναμειγνύεται εἰς τὴν λειτουργίαν της, «ἄλλοιοῦται ὄκωσπερ (πῦρ) ὁπότεν συμμιγῆ θυώμασιν»^{144β} καὶ ὀνομάζεται ἀναλόγως τῆς ἐμφανίσεώς του. Οὕτω, ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς «ἡμέρα εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός»^{144β}. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ Θεὸς δὲν εἶναι οὔτε <ἡμέρα>, οὔτε <εὐφρόνη>, οὔτε <χειμῶν>—αἱ ἀντιθέσεις εἶναι μόνον τρόποι ἐμφανίσεώς του, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶναι

* «Ἡ σοφία μου ἔκανε ὅ,τι καὶ ὁ ἥλιος:
τὸ φῶς του ἤθελα νᾶμαι,
ὁμως τὸν τύρωσα»¹⁴⁴.

ἡ ὑπερβατικὴ συννυφὴ των. Ὁ Λόγος-Θεὸς παρουσιάζεται, ὅπως τὸ σύμβολόν του «πῦρ», ὡς «χρησιμοσύνη καὶ κόρος» ^{145γ}, ἀλλ' αὐτὸς παραμένει πέραν τῶν φαινομένων. Ὁ θεῖος Λόγος «ὕφαινει εἰς τὸν ἀργαλιὸν τοῦ χρόνου τὸ ζωντανόν του φόρεμα» καὶ προβάλλεται εἰς μίαν περίοδον τοῦ χρόνου φορῶν ἐν ἔνδυμα τῆς πραγματικότητος. Ἐν συνεχείᾳ ἀνακαλεῖ τὴν εἰς μίαν δεδομένην περίοδον ἐμφάνισίν του καὶ μεταμορφοῦται ἐκ νέου, ἕως ὅτου ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐπομένην ἀλλαγὴν. Τῆς κυκλοφορίας αὐτῆς «ὁδὸς κάτω» εἶναι ἡ κοσμικοποίησις τοῦ Λόγου καὶ «ὁδὸς ἄνω» ἡ ἐπάνοδος τοῦ συγκεκριμένου εἰς τὴν ἀρχικὴν ὑπερβατικότητα. Αἱ δύο ὁδοὶ κατ' οὐσίαν ἀποτελοῦν μίαν κυκλοφορίαν. «Ὁδὸς ἄνω καὶ κάτω μία καὶ ὡυτή» ^{145δ}. Τὰ ἐπαναλαμβανόμενα φαινόμενα τοῦ κόσμου παρουσιαζοῦνται ὡς «πυρὸς ἀνταμοιβή» ^{145ε}, διδάσκουν «γίγνεσθαι πάντα κατ' ἐναντιότητα καὶ δεῖν τὰ ὅλα ποταμοῦ δίκην» ¹⁴⁶, παραλήλως ὅμως, ὅτι αἱ ἀντιθέσεις τῶν πραγμάτων εἶναι συμβατικαὶ οὕτως, ὥστε νὰ ταυτίζηται «ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ [τὸ] ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν, τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κακεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα» ^{147α}.

Αἱ ἀντιθέσεις συμπλέκονται, συναιροῦνται καὶ ἀναιροῦνται, ἐμφανιζόμενα ὡς διαφωνία καὶ συμφωνία ταυτοχρόνως. «Συνάψεις ὅλα καὶ οὐχ' ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον καὶ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα» ^{147β}. Εἰς τὴν ὁλότητά της ὅμως θεωρουμένη, ἡ ἀντίθεσις ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ κόσμου εἶναι «παλίντροπος ἀρμονίη», τῆς ὁποίας ἡ οὐσία καὶ ἀξία ἔγκειται εἰς τὴν κίνησιν καὶ δυναμικότητα, «ὄκωσπερ τόξου καὶ λύρης» ^{147γ}. Ὡς αἷτιον τοῦ κοσμικοῦ δυναμισμοῦ, ὁ Λόγος δεικνύει ἑαυτὸν ἀντιφατικόν, εἰς τὴν ὑπερβατικὴν του ὅμως πληρότητα «ἑαυτῷ ὁμολογέει» ^{147γ}. Ὁ νομοθέτης Θεὸς ὑπερβάλλει κατ' οὐσίαν τὴν συνήθη συμφωνίαν τῶν φυσικῶν νόμων—«ἀρμονίη ἀφανῆς φανερῆς κρείττων» ^{147δ}—συντηρεῖ τὴν ὑπάρχουσαν νομοτέλειαν—«τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ Θεοῦ» ^{147ε}—ἐπιτηρεῖ τὰς κοσμικὰς λειτουργίας, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ὑπερβοῦν τὰ ὑπ' αὐτοῦ τεθέντα «μέτρα» ^{147στ} καὶ διὰ τῆς ὑπερβατικῆς του αὐτονομίας πληροῖ καὶ διευθύνει τὸ πᾶν: «κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρχεῖ πᾶσι καὶ περιγίγνεται» ^{147ε}. Οὕτω, ὁ αἰώνιος Θεὸς «ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει... καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισι» ^{147ζ}, θέτων εἰς κίνησιν, κυβερνῶν καὶ κατὰ βούλησιν μεταβάλλων τὴν πορείαν καὶ ἀπατηλὴν ἀντινομίαν τοῦ κόσμου, ἐνῶ συγχρόνως συμμετέχει αὐτοπροσώπως, ἀλλ' incognito, εἰς τὴν Κοσμικὴν κίνησιν, διότι εἶναι «παῖς», ὁ ὁποῖος θέλει νὰ παίξῃ. Ὁ κόσμος τὸ παιγνίδι τοῦ Αἰωνίου. «Αἰὼν ἐστι παίξων πεσσεύων· παιδὸς ἦ βε

Ὁ Ἡράκλειτος ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἀρχαίους «σκοτεινός». Σήμερον εἶναι «σημεῖον ἀντιβαλλόμενον». Ὅπωςδήποτε, ἡ θεότης τοῦ Ἡρακλειτείου Λόγου δὲν ἀμφισβητεῖται ¹⁴⁸. Παρ' ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπι-

στέυετο, ὅτι ἡ κατανόησις τῶν ἀφορισμῶν τοῦ Ἡρακλείτου «Δηλίου τινὸς δεῖται καλυμβητοῦ», ἡ νεωτέρα φιλοσοφία ἀπερρόφησεν τὸν Ἡράκλειτον. Ἐὰν ἡ «ἀπορρόφησης» αὐτὴ ὑπῆρξε συχνότερον παρανόησις καὶ οὐχὶ κατανόησις, τοῦτο δὲν ἠμπόδιζε νὰ θεωρῆται ὁ Ἡράκλειτος «γενάρχης τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως»¹⁴⁹. Τὸ μνημειῶδες ὕφος καὶ τὸ μεγαλοφυῆς περιεχόμενον τῶν στοχασμῶν του ἐξήσκησαν τύσην μαγείαν ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ὥστε νὰ ταυτίζηται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἠρακλειτείων ἢ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὴν ἀλήθειαν. «Ὁ κόσμος χρειάζεται αἰωνίως τὴν ἀλήθειαν, ἐπομένως χρειάζεται αἰωνίως τὸν Ἡράκλειτον»¹⁵⁰.

Διὰ τῶν ἐνορατικῶν του συλλήψεων, τῆς λογικῆς του δυνάμεως καὶ τῶν προφητικῶν ἀφορισμῶν του, ὁμιλήσας «ὡς ἐξουσίαν ἔχων», ὁ Ἡράκλειτος ἐπέδρασεν οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῆς ἀρχαίας σκέψεως καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς Στοᾶς*, ἢ ὑποῖα «ὅλας σχεδὸν τὰς θεμελιώδεις παραστάσεις τῆς ἐκκληρονόμησεν ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου»¹⁵¹, ἀλλ' ἐγονιμοποίησεν ὅλην τὴν νεωτέραν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ ἰδίως τὴν θεογονικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ θεωρία τοῦ ἀναπτυσσομένου ἀνωρίμου Θεοῦ ἀντίκρουσεν εἰς τὸν Ἡράκλειτον τὸν σηματοφόρον της. Ἡ παράστασις τῆς πραγματικότητος ὡς λύρας καὶ τόξου, ἢτοι ὡς ὀργάνων, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἔγκειται εἰς τὴν ἔντασιν καὶ τὸ ἀέναον μεταβάλλεσθαι τοῦ Λόγου ἐντὸς τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι ἀπετέλεσαν κύρια ἄρθρα πίστεως τοῦ «πανδυναμισμοῦ» τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ ἠρακλειτεῖος Λόγος-Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ὁ ὑπέρτατος ποιητῆς καὶ νομοθέτης τῆς κοσμικῆς ῥοῆς^{2*}, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὁποίας μετέχει ὁ ἴδιος μετημφιεσμένος, ἡ θεωρία «τοῦ γινομένου Θεοῦ» ὑποτάσσει τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνυπερβλήτους διὰ τὴν πεπερασμένην φύσιν του ὄρους τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς πρωταρχικὸν ἀξίωμα πάσης δυνατῆς ὑπάρξεως. Ὁ «μικρὸς Θεός» τῆς ἐξελικτικῆς Θεολογίας

* Πρβλ. τὰ θεολογικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χρυσίππου: «(Θεός) ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν καὶ πάλιν ἐξ αὐτοῦ γεννῶν^{151α}. Πῦρ τεχνικὸν ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γένεσιν κόσμου καὶ πνεῦμα μὲν διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον κατὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις»^{151β}, πρὸς τὰ τοῦ Ἡρακλείτου: «Πυρὸς τε ἀνταμοιβῆ τὰ πάντα καὶ πῦρ ἅπαντων^{152α}. Ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ (πῦρ) ὁπότεν συμμιγῆ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου»^{152β}.

2* Διὰ τινὰς συγχρόνους ἐρευνητὰς «εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν, ὅτι τὸ κοσμολογικὸν τοῦ Ἡρακλείτου σύστημα εἶναι εἰς ἄκρατος πανθεϊσμός, τουτέστιν, ὅτι Θεὸς καὶ κόσμος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα»¹⁵¹. Μία τοιαύτη ἐρμηνεία τῆς ἠρακλειτείου κοσμολογίας μαρτυρεῖ περὶ τῆς εἰρωνικῆς διαθέσεως καὶ τῆς πρὸς ἐξαπάτησιν ἐπιτηδειότητος τοῦ «Λόγου», νὰ παρουσιάξῃ τὴν ἐκάστοτε ἐμφάνισίν του ὡς πραγματικὴν φύσιν του.

είναι ὁ ἀσθενικός, δεσμευμένος ἐντὸς τῆς κλίνης τοῦ <παῖς>. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ὁ νομοθέτης Αἰών-Παῖς, ὁ αὐτεξούσιος κύριος τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐντὸς μέτρων δεσμευμένου κόσμου, ὁ ὁποῖος διασκεδάζει μὲ τὴν κοσμικὴν παράστασιν, τὴν ὁποῖαν διευθύνει <ὄκόσον ἐθέλει> καὶ τοῦ ἀντινομικοῦ περιεχομένου τῆς ὁποίας ἀπολύτως <περιγίγνεται>. Ἐξ ἄλλου, ἡ θεωρία <τοῦ Ἁγυπάρχτου> ἀντιλαμβάνεται τὸν Θεὸν ὡς μεταγενέστερον προῖόν τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως ἢ ὡς ἐπιγέννημα τῆς ψυχῆς καὶ τελικῶς ὡς ἰδανικὸν σκοπὸν τῆς πρὸς αὐτοτελείωσιν τάσεως τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ πνεύματος. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν μυθολογίαν τοῦ ὑποτεταγμένου εἰς γέννησιν καὶ γένεσιν Θεοῦ. Ὁ Ἡρακλείτειος Λόγος δὲν ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὰς διηγήσεις περὶ <πρωτοπλασματικοῦ> Θεοῦ ἢ Θεοῦ <ποῦ πλαντάει νὰ λευτερωθῇ>. Ὁ αὐτσοινεῖδης καὶ εἰρωνικὸς Θεός, τὸν ὁποῖον ἀνεκάλυψε τὸ πύρινον βλέμμα τοῦ Ἡρακλείτου, ἔδειξε πρῶτος τὴν ὁδὸν πρὸς ἀντίληψιν τῆς ὑπὲρ τὰ φαινόμενα Πρωταρχῆς, ἀλλ' ἔμεινεν ἀνεριμήνευτος: «Τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος, αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον»^{165*}.

II. IOANNES SCOTUS ERIUGENA

Ὁ νεοπλατωνίζων Ἰρλανδὸς Ioannes Scotus^{2*} Eriugena εἶναι ὁ Ἡρακλείτειος θεολόγος τῶν Μέσων χρόνων. Ὁ ἰδιότυπος «Graecorum Graecus»¹⁶⁸ θεωρεῖται ὡς «ἡ καθαρωτέρα ἔκφρασις τοῦ νεοπλατωνικοῦ πνεύματος εἰς τὸν Μεσαιῶνα»¹⁶⁹ καὶ συγχρόνως ὡς ὁ «βόρειος πνευματικὸς συγγενὴς τοῦ Ἡρακλείτου»¹⁶⁰. Ὁ Eriugena ὑπῆρξεν ἐπαναστατικὸς διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ φιλόσοφος, ἀλλὰ τὴν καινοτόμον διάθεσίν του ἐσφράγισεν ὁ ψευδο-Ἀρεοπαγίτης, τὰ ἔργα τοῦ ὁποίου πρῶτος ἐπέβαλε εἰς τὴν Δύσιν διὰ τῆς λατινικῆς μεταφράσεώς του. Τὸ κύριον χαρακτηρι-

* Εἰς τὴν πρᾶσπάθειαν τῆς κριτικῆς νὰ διαστείλῃ τὴν Ἡρακλείτειον καὶ τὴν σύγχρονον κοσμολογικὴν θεολογίαν τοῦ Γίγνεσθαι ἐμφανίζονται ἐνίοτε φαιδραὶ περιπτώσεις. Μία ἐκ τούτων εἶναι ἡ τοῦ εἰς Mainz καθηγητοῦ Fritz—Ioachim von Rintelen, ὁ ὁποῖος εἰς δύο ἔργα του, ἀπέχοντα 4 ἔτη μεταξύ των, ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀκόλουθον σκέψιν: «Ὁ Ἡράκλειτος ἦτο γενικῶς ὁ ἀγνότατος Ἕλληνας, διότι ἔλεγε: Πάντα ρεῖ, δός μοι ποῦ στῶ καὶ τὰν γὰν κινάσω (!). Τὸ πᾶν εἶναι ῥοή, τὸ πᾶν γίνεται... Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειτος ἤδη ἀπῆται: Δώσατέ μου τὸ σημεῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύναμαι νὰ σταθῶ καὶ θὰ θέσω τὸν Λόγον ὑπεράνω τοῦ Γίγνεσθαι»¹⁶⁶. Ὁ Ἡράκλειτος θ' ἀνεφώνει δικαίως πάλιν: Πάντα ρεῖ, δός μοι ποῦ στῶ...»¹⁶⁷. Διὰ νὰ εὖρη καίριον ἐπιχείρημα ὁ Rintelen κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ γίγνεσθαι εἰς τὸν Θεὸν ἐπικαλεῖται αὐτὸν τὸν Ἡράκλειτον, θέτων (κακοπιστία ἢ ἄγνοια;) εἰς τὸ στόμα του λόγους τοῦ Ἀρχιμήδους!

2* Ἡ Ἰρλανδία ὠνομάζετο τότε ἐπισήμως Scotia major.

κὸν ἔργον του, δημοσιευθὲν ἑννέα ἔτη μετὰ τὴν μετάφρασιν τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου, ὑπῆρξε τὸ πρωτοτυπότερον ἔργον τοῦ μεσαιωνικοῦ Σχολαστικισμοῦ. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ παρουσιάζεται ἡ πρώτη κόπωσις τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ δυναμισμοῦ, ὡς χαρακτηῖρος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Eriugena θεωρεῖται σήμερον «θεμελιωτὴς τῆς Δυτικῆς Φιλοσοφίας τῆς θρησκείας»¹⁶¹ καὶ παραλλήλως ἡ «πλέον ἀπομεμονωμένη φυσιογνωμία εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως»¹⁶². Ἡ δογματικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται εἰς τὸ «De divisione naturae id est perī φύσεως μερισμοῦ» ἔργον του, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ξηρότητα τῶν λογίων τοῦ Μεσαιῶνος*. Ἐὰν τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου διὰ δύο Καθολικῶν συνόδων (1050, 1059 μ. Χ.) κατεδικάσθη καὶ ἀπηγορεύθη, τοῦτο ὑπῆρξεν ἔντελως φυσικόν. Ὁ Eriugena δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὸν Μεσαιῶνα οὔτε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ νεοπλατωνίζων Ἰρλανδοῦς θεολόγος εἶναι ἐν τούτοις ὁ πρῶτος ἀπορρίψας τὴν νεοπλατωνικὴν Ἀκοσμίαν. Ὁ ἄχρωμος <εἷς> τοῦ Πλωτίνου καὶ ἡ ἄσιατικὴ <ὑπερθεότης> τοῦ Διονυσίου καταβιβάζονται εἰς τὴν Ἰρλανδίαν, κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ἐντὸς τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ συμπληρώσουν τὴν ἡμιτελῆ φύσιν των. Ἐντὸς καὶ διὰ τοῦ κόσμου ὀφείλει νὰ κορεσθῇ ἡ θεία πείνα πρὸς δημιουργίαν. Ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ ἐξακολογήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν του ἐντὸς τοῦ χρόνου, νὰ <ξετυλίξῃ τὸ κουβάρι> τῶν δυνατοτήτων του, νὰ μεταβάλλῃ τὴν κοχλάζουσαν ἐντὸς του δύναμιν εἰς ἐνέργειαν, διὰ νὰ γίνῃ, ὡς deus explicitus, πραγματικὸς Θεός. Ὑπάρχει ἐπομένως μία μόνον οὐσία, ὁ ἀναπτυσσόμενος εἰς κόσμον Θεός: «Ὀφείλομεν νὰ μὴ θεωρῶμεν τὸν Θεὸν καὶ τὴν φύσιν ὡς δύο κεχωρισμένα ἀλλήλων, ἀλλ' ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτό»^{167α}. Ὁ εἰσέτι deus implicitus θὰ συνεχίσῃ αἰωνίως τὸν πολλαπλασιασμόν του ἐντὸς τοῦ κόσμου. Ὁ Θεός, «εἰσερχόμενος εἰς τὰ πάντα, δημιουργεῖ τὰ πάντα καὶ γίνεται ἐντὸς πάντων τὰ πάντα καὶ ὀμιλεῖ πρὸς ἑαυτόν, ἀνακαλῶν εἰς ἑαυτὸν τὰ πάντα καί, ἐνῶ γίνεται ἐντὸς πάντων, δὲν παύει ὑπερβάλλον τὰ πάντα»^{167β}. Διὰ τῆς δημιουργοῦ φορᾶς του, ὁ Θεός «εἰσχωρεῖ εἰς τὸ πᾶν»^{167γ}, συγχρόνως «εἶναι τὸ πᾶν»^{167δ} καὶ εἶναι Θεὸς μόνον εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς δημιουργίας

* Τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ Ἰρλανδοῦ φιλοσόφου τονίζουν ὅλοι οἱ ἐρευνηταί του. Ὑπὸ τοῦ Franz Overbeck χαρακτηρίζεται ὡς «μοναχικὴ μεγαλοφυΐα», ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ξένη πρὸς ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς θεολογίας¹⁶³. «Ὡς μονῆρες ἀνάστημα ἐξέχει μεταξύ τῶν συγχρόνων τῆς ἡ πνευματικῆ μορφῆ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου»,¹⁶⁴ γράφει ὁ Arthur Schneider. «Οὐδεμίαν ἀπολύτως σχέσιν τοῦ Eriugena πρὸς τὴν ἐποχὴν του, μάλιστα περαιτέρω, γενικῶς πρὸς τὸν Μεσαιῶνα»¹⁶⁵ εὐρίσκει ὁ Paul Kletler. «Ἐρημον εἰς ἀφιλοσόφητον ἐποχὴν»¹⁶⁶ τὸν θεωρεῖ ὁ Karl Jaspers.

ἑαυτοῦ, ὡς θεούμενος Θεός, ὡς δημιουργός αὐτοδημιουργούμενος δημιουργῶν, ὁ ὁποῖος δὲν «ὑπῆρχε πρὶν ἀρχίσῃ τὴν δημιουργίαν τῶν πάντων» ¹⁶⁷ ε .

Δυσκόλως θὰ εὑρισκεν ὁ μεθυσθεὶς ὑπὸ τῆς δυνάμεώς του Θεὸς ἱκανώτερον τοῦ Eriugena βιογράφον. Μία βιαία μεγαλοπρέπεια ἐκτυλίσσεται εἰς τὰς σελίδας τῆς «Divisionis naturae». Ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐσορτάζει τὴν ἐπέτειον τῆς ἐπὶ Βιργιλίου ἀκμῆς τῆς. «Ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ τὰ πάντα καὶ πᾶς ἐντὸς τοῦ παντός καὶ πρᾶκτωρ καὶ πρᾶγμα καὶ θεατῆς καὶ θέαμα... Ὑπὲρ πᾶν δημιουργημάτων δημιουργός καὶ εἰς πᾶν δημιούργημα ὑπάρχων, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρχόμενος ὢν καὶ κινῶν ὁ ἴδιος ἑαυτὸν καὶ κινούμενος πρὸς ἑαυτόν... καὶ διὰ γενῶν καὶ εἰδῶν ἐν ἑαυτῷ πολλαπλασιαζόμενος» ¹⁶⁷ στ. Μία ἀδάμαστος ἐγωιστικὴ ὁρμὴ ὠθεῖ τὸν Θεὸν νὰ κατακυριεύσῃ τοῦ παντός, νὰ γίνῃ «ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπόστασις ὅλου τοῦ σύμπαντος καὶ γένος καὶ εἶδος καὶ ποιότης καὶ ποσότης καὶ σύνδεσμος ὅλων καὶ θέσις καὶ διαίθεσις καὶ τόπος καὶ χρόνος καὶ ἐνέργεια καὶ πάθος» ¹⁶⁷ ζ , ὥστε «πᾶν ὄρατὸν καὶ ἀόρατὸν δημιούργημα» νὰ εἶναι αὐτὸς καὶ ἡ ἀποκάλυψις ἑαυτοῦ, Θεὸς καὶ «θεοφάνεια» ¹⁶⁸.

Ὁ ἀπολυταρχικὸς Θεὸς τοῦ Eriugena, ἀπώτατος συγγενῆς πρὸς τὸν <ὀλοκλήρωτικόν> Θεὸν ἐνὸς ἄλλου <ἐθνικοῦ> χριστιανοῦ, τοῦ Συνεσίου Κυρηνησῆ^α, εἶναι ὁ ἀδελφὸς τοῦ <Πνεύματος> τοῦ Hegel. Καὶ οἱ δύο εἶναι ταυτοχρόνως ἀπόλυτοι καὶ συμβατικοί, ταυτότης καὶ ἑτερότης, ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον. Δέκα αἰῶνας πρὸ τῆς Διαλεκτικῆς τοῦ Πνεύματος ἐμφανίζεται ἡ αὐτὴ ἐνότης πεπερασμένου καὶ ἀπείρου, ἡ αὐτὴ κλειστὴ κυκλοφορία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἑαυτοῦ, ἀλλ' εἰς μίαν παράστασιν δυναμικωτέραν, ἀμεσώτερον τοῦ ἐγγελιανοῦ ἠρακλειτισμοῦ πρὸς τὸν ἠρακλείτειον Λόγον σχετιζομένην. «Ὁ Θεός, κατὰ θαυμάσιον καὶ ἀνέκφραστον τρόπον, δημιουργεῖται εἰς τὴν φύσιν, ἀποκαλύπτων ἑαυτόν... ὑπερφυσικὸς φυσικὸν καὶ ἀπλοῦς σύνθετον καὶ ὑπερβατικὸς εἰς συμβατικότητα ὑποκείμενον καὶ ἄπειρος πεπερασμένον καὶ ἀπερίγραπτος περιγεγραμμένον καὶ ὑπερχρονικὸς χρονικὸν καὶ ὑπερτοπικὸς τοπικὸν καὶ τὰ πάντα δημιουργῶν ἐν πᾶσι δημιουργούμενον καὶ πρᾶκτωρ πάντων πρᾶγμα ἐν πᾶσι» ¹⁷⁰.

Τὸ δημιουργοῦν ἐνστικτὸν τοῦ Ἰρλανδικοῦ Θεοῦ ἐπιδιώκει ὅ,τι καὶ τὸ ἐγγελιανὸν Πνεῦμα: τὴν αὐτοσυνείδησιν. Ὁ Θεὸς αὐτοπερατοῦται, διὰ ν' ἀντιληφθῇ τὴν φύσιν του. Καὶ ἐνταῦθα «ἄπειρα τῇ φύσει οὐχ οἶόν

α <Σὺ τὸ τίκτον ἔφυς,
Σὺ τὸ τικτόμενον,
Σὺ τὸ φωτίζον
Σὺ τὸ λαμπόμενον.
Σὺ τὸ φαινόμενον,
Σὺ τὸ κρυπτόμενον
Ἰδίαις ἀγαῖς» ¹⁶⁹.

τε περιλαμβάνεσθαι»¹⁷¹. Ὁ ἐλληνίζων Ἴρλανδός, ἐπαναλαμβάνων τὸ τόλμημα¹⁷² τῆς περατώσεως τοῦ Θεοῦ τοῦ Ὠριγένους, ἐγκλείει ἐντὸς τοῦ συγκεκριμένου τὸν Θεόν, διὰ τὴν τοῦ δόση τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσῃ τὴν φύσιν του. Ἡ Θεότης «πράττει καὶ πράττεται καὶ δημιουργεῖ καὶ δημιουργεῖται»^{173α}, διὰ τὴν μεταβάλλει τὸ ἀχανές εἰς πεπερασμένον, διότι, ὡς ἄπειρος, «ἀγνοεῖ, τί εἶναι ἢ ἴδια, διότι δὲν εἶναι τί»^{173β}. Ὁ Θεὸς δημιουργεῖται, μεταβάλλει ἑαυτὸν εἰς κόσμον, ὥστε «τὸ πᾶν» νὰ εἶναι Θεός^{173γ}, ἀλλὰ ταυτοχρόνως «ἡ οὐσία τῶν πάντων εἶναι γνῶσις» ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ^{173δ}. Διὰ τῆς περατώσεώς του ὁ Θεὸς θέλει νὰ φθάσῃ «ἐνώπιος ἐνωπίω», ν' ἀναδυθῇ ἐκ τῶν ἀποκρούφων ὁρίων τῆς φύσεώς του, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι «καὶ εἰς ἑαυτὸν ἄγνωστος, τοῦτέστιν κατ' οὐδὲν γνωρίζει ἑαυτὸν, διότι εἶναι ἄπειρος»^{173ε}.

Ὁ «Hegel τοῦ 9. αἰῶνος»¹⁷⁴ εἶναι ὁ πρῶτος ῥαψωδὸς τοῦ ἐκ τῆς ἀσυνειδήτου δυνάμεως του μεθυσθέντος Θεοῦ. Ἡ περιγραφή τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνάμει καὶ γίνεται ἐνεργεῖα τὸ πᾶν, διὰ τὴν κατορθώσῃ ν' αὐτοθεωρηθῇ, εἶναι ἢ κατὰ πρόληψιν ἐμφάνισις οὐχὶ μόνον τῆς Διαλεκτικῆς τοῦ Πνεύματος τοῦ Hegel, ἀλλὰ καὶ τοῦ στατικού «Θεοπανισμοῦ»^{2*} τοῦ Spinoza. Τὸν «Θεοπανισμόν» τοῦ Eriugena διακρίνει τοῦ ἀντιστοίχου τοῦ Spinoza ὁ δυναμισμός. Ὑπάρχει καὶ ἐνταῦθα μία οὐσία, κρυφοροῦσα ἀκατάσχετον δύναμιν, τὴν ὁποίαν μεταβάλλει εἰς κίνησιν καὶ ἐνέργειαν, ἐνῶ συγχρόνως συνειδητοποιεῖται, καθισταμένη ὑποκείμενον. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἴρλανδοῦ θεολόγου δὲν εἶναι οὔτε μόνον οὐσία, ὡς ὁ Θεὸς-substantia τοῦ Spinoza, οὔτε ἀποκλειστικῶς ὑποκείμενον,

* Ὁ Eriugena θεωρεῖται ταυτοχρόνως ὁ Hegel τοῦ 9. αἰῶνος καὶ ὁ «εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Μεσαιῶνος Ὠριγένους τῆς Δύσεως»¹⁷⁵. Ἀνεξαρτήτως τῆς γενικωτέρας εὐσταθείας τῆς δευτέρας αὐτῆς συγκρίσεως, ὁ Ἰωάννης, ὡς πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν διάθεσιν τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας του, ὑπενθυμίζει μᾶλλον τὸν Διονύσιον καὶ οὐχὶ τὸν Ὠριγένην. Ἄν καὶ παρήκουσε συχνάκις τὸν Διονύσιον, δὲν ἐλησμόνησε ποτέ, ὅτι εἶναι ὁ ἐπίσημος ἀντιπρόσωπός του. Τὴν θεογονικὴν περιγραφὴν του διακόπτει κατ' ἐπανάληψιν ὁ δυσανασχετῶν ἐντὸς του νεοπλατωνισμοῦ τοῦ Διονυσίου. Οὕτω, ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος «γίνεται ἐντὸς πάντων τὰ πάντα», αἴφνης μεταβάλλεται, ὡς Πρωτεύς, εἰς «ὑπερφυσικὸν καὶ ὑπερούσιον καὶ ὑπὲρ πᾶν, ὅ,τι δύναται νὰ νοηθῇ καὶ νὰ μὴ νοηθῇ»^{176α}, εἰς μίαν φύσιν, ἢ ὁποία «οὔτε δημιουργεῖ οὔτε δημιουργεῖται»^{176β}. Ἡ νεοπλατωνικὴ «ὑπερουσιότης»: super-essentialitas^{176γ} ἀποτελεῖ τὸ intermedium εἰς ὅλας τὰς πράξεις τῆς δραματικῆς περιγραφῆς τῆς θεογονίας^{176δ}. «Αὐτὸς ὁ Θεός, πέραν παντός δημιουργήματος (ῶν), ὑπὸ οὐδεμιᾶς διανοίας συλλαμβάνεται»^{176δ}. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀποκεχωρισμένος παντός, ὅ,τι δύναται νὰ λεχθῇ καὶ νὰ νοηθῇ^{176ε}. Περὶ τοῦ ἀνεκφράστου τίς καὶ τί δύναται νὰ εἴπῃ, τοῦ ὁποίου οὔτε τὸ κύριον ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε φωνὴ κυριολεκτικῆ, οὔτε ὑπάρχει οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ;»^{176στ}.

2* Ἴδε ἄνωτ.: «Παρατήρησις», παράθεσιν 1.

ὡς ὁ Θεὸς-Geist τοῦ Hegel, οὔτε «ἀπολύτως ἐπιτυχθεῖσα ὑποκειμενικοποίησις τοῦ κόσμου»¹⁷⁷, ἀλλ' ἡ μεταβάσις ἀπὸ τῆς οὐσίας εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ὁ Eriugena, «διὰ τῆς βιαιότητος τῆς διαλεκτικῆς του»¹⁷⁸, ἔγραψε τὴν εἰσαγωγὴν τῶν λογικῶν συστημάτων τοῦ Spinoza καὶ τοῦ Hegel, μίαν εἰσαγωγὴν ἐνορατικὴν, μεστὴν ζωῆς καὶ σφρίγους, βλάστησιν ἐνὸς σπέρματος, τὸ ὁποῖον ἐρρίφθη εἰς ἄγονον ἔδαφος καὶ ὅμως ἐκαρποφόρησε καὶ ἔδωσε τὴν γῆριν εἰς τὰ πτερὰ τοῦ χρόνου, διὰ νὰ γονιμοποιηθοῦν οἱ καρποὶ τῶν δύο συγγενῶν βλαστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφύτρωσαν εἰς τὸν παρακείμενον καλλιεργημένον κῆπον.

Ὁ θεολογικὸς πανδυναμισμὸς τοῦ Ἰωάννου Σκώτου, ὁ ὁποῖος «μὲ τὴν διαρκῆ διασταύρωσιν ἰδεαλιστικῶν-πανθειστικῶν καὶ πραγματιστικῶν-θειστικῶν σκέψεων», φωτιζόμενος κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ προσώπου του «ὑπὸ τῆς τελευταίας θαιπῆς βραδυνῆς ἐρυνθρότητος τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ δευτέρου ἡμίσεος, ἐστραυμένος πρὸς τὴν Δύσιν»¹⁷⁹, διείδε τὰς θεμελιώδεις σκέψεις τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας μίαν χιλιετηρίδα προηγουμένως, ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν τὴν ἀρχὴν τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ» τῶν Νέων χρόνων. Ἐνῶ ὁ ἠρακλείτειος Λόγος χρησιμοποιοῖ τὴν κυριαρχικὴν δυνάμιν του πρὸς διασκέδασιν καὶ παίξει «κρυφτὸ» μὲ τὸν κόσμον, ὁ Θεὸς τοῦ Eriugena ἤδη ἀγωνίζεται. Ὁ πρῶτος εἶναι «παῖς», ὁ δεύτερος «ἔφηβος», τὸν ὁποῖον ἐκπλήττει ἡ δύναμις τῆς φύσεώς του, ἡ ὁποία διὰ τοῦ χρόνου πολλαπλασιάζεται καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ χωρέσῃ ἐντὸς του καὶ ἀνήσυχος ὁρμᾷ εἰς τὴν δρᾶσιν, διὰ ν' ἀντιληφθῇ ἑαυτὸν εἰς τὰ ἔργα του. Ὁ σφριγῶν αὐτὸς ἔφηβος, μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων, θὰ μεγαλώσῃ, κατὰ περίεργον ὅμως τρόπον, οὐχὶ διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀνδρικήν ἰσχύν, ἀλλὰ διὰ ν' ἀντιληφθῇ, ὅτι εἶναι αἰωνίως καχεκτικὸς καὶ ἀνώριμος... Τέλος «ἐγέρασε» καὶ «ἔκατσε μαρμαμένος στὸ τζάκι του, λιπήθηκε γιὰ τ' ἀδύνατα πόδια του, κουρασμένος ἀπ' τὸν κόσμον, μ' ἀποσταμένη θέλησι, ὥσπου μιὰ μέρα πνίγηκε»¹⁸⁰, διὰ νὰ δώσῃ τόπον εἰς τὸν διάδοχον, τὸν Ὑπεράνθρωπον.

III. HENRI BERGSON

Τὴν σχετικότητά του ἀντελήφθη ὁ «ἐνηλικιωθεὶς» Θεὸς εἰς τὴν βιολογικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Henri Bergson. Ἡ συνείδησις δὲν εἶναι πλέον *finis viarum Dei*, ἀλλὰ προϋπόθεσις τοῦ ὑπερβατισμοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ, ἀλλ' αὐτοσυνείδησις σημαίνει «αὐτομεταβολὴν» αὐτομεταβολὴν πρὸς ὠρίμασιν ὠρίμασιν πρὸς ἄπειρον αὐτοδημιουργίαν¹⁸¹. Ἡ αὐτοσυνείδησις ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀντίληψιν ὁρίων.

Προϋπόθεσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι «ἡ κίνησις εἶναι προγενεστέρα τῆς ἀκινήσιας»¹⁸² — πᾶσα πραγματικότης εἶ-

ναι «κινητικότητα^{182β}, τάσις^{182γ}, ἀδιαίρετος συνέχεια»¹⁸³—καὶ «ἡ διάρ-
κεια». ἡ ὁποία σημαίνει «ἐφευρετικότητα, δημιουργίαν μορφῶν, συνεχῆ κα-
ν τοῦ ἀπολύτως νέου»¹⁸⁴. Ἐντὸς τοῦ χρόνου ἐμφανίζεται μία
...ως ἔντασις, «μία ζωὴ ἀγῶνος»¹⁸⁵, μία «ζωτικὴ ὁρμή», τῆς ὁποίας ἡ
φύσις «συνίσταται εἰς τὴν ἀνάγκην δημιουργίας¹⁸⁶». Ἐνώπιόν μας ἐργάζεται
μία Δύναμις, ἡ ὁποία προσπαθεῖ ν' ἀπελευθερωθῆ ἔκ τῶν δεσμῶν τῆς
καὶ συγχρόνως ν' ἀνθυπερβληθῆ, γὰρ δόση κατ' ἀρχὰς ὅ,τι ἔχει καὶ ἐν συν-
εχεῖα πλεον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει»¹⁸⁷. Εἰς τὴν «ἐνιαίαν προώθησιν»
τῆς Δυνάμεως αὐτῆς «συνέχονται καὶ ὑποτάσσονται ὅλα τὰ ὄντα»^{188α}. Ἡ
ζωτικὴ ὁρμή, «διασχίζουσα τὰ γένη, σχηματίζει ἐξ ὅλης τῆς σειρᾶς τῶν ἐμ-
βίων ἓν μόνον πελώριον κῆμα, φερόμενον ἐπὶ τῆς ὕλης»^{188β}. Τὴν ὁλότη-
τα τῆς πραγματικότητος ἐμψυχώνει «ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ ὀργανικοῦ
κόσμου μία μόνον μεγάλη προσπάθεια»^{188γ}. Ἄλλ' ἡ διαρκῶς ἀνανεουμέ-
νη αὐτὴ πραγματικότης, ἡ ὁποία «γίνεται διὰ μέσου ἐκείνης, ἡ ὁποία
φθίρεται»^{188δ}, εἶναι μόνον δυνατότης ἐν ἐνεργείᾳ καί, ὡς ἐκ τούτου,
«δὲν δύναται νὰ ὑπερβάλῃ ὅλα τὰ ἐμπόδια»^{188ε}. Ἡ ζωτικὴ ὁρμή «εἶναι
δύναμις πέπερασμένη», διὰ τοῦτο, ἐνῶ «ἐπιδιώκει ν' ἀνθυπερβληθῆ, πα-
ραμένει πάντοτε ἀτελής εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ δημιουργή-
σῃ»^{188στ}. «Τὸ ἀκαθόριστον καὶ ῥέον» διὰ μέσου τῆς φύσεως «ὄν^{188ζ}, τὸ
ῥεῦμα τῆς Συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον διεισδύει εἰς τὴν ὕλην»¹⁸⁹, συναντᾷ
«ἐξωτερικὰς ἀντιστάσεις, θραύεται»^{190α} καί, ὅπωςδήποτε, «ἐπεζήτησε νὰ
πραγματοθῆ καὶ δὲν τὸ κατώρθωσεν^{190β}. Ὁ Θεός, ὀριζόμενος οὕτω, οὐ-
δὲν τὸ τετελεσμένον διαθέτει»^{190γ} *.

Ὁ Θεός, ὡς «Δημιουργὸς ἐξελίξις», εἶναι μία *creatio continua* ψυχο-
λογικῆς φύσεως¹⁹², ἐν πρόσωπον», τὸ ὁποῖον ἔχει «τὰς ποιότητας καὶ τὰ
ἐλαττώματά του¹⁹³, ἡ δημιουργὸς προσπάθεια τοῦ ὁποίου συνεχίζεται εἰς
τὴν περιοχὴν τῆς ζωῆς, διὰ τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν καὶ τῆς συγκροτή-
σεως ἀνθρωπίνων προσωπικοτήτων»¹⁹⁴. Ἡ Θεία Δύναμις, ἡ ὁποία ἀνα-
μοχλεύει τὴν ὕλην διὰ τῆς ἀκαταπαύστου διαμορφώσεώς της, εἶναι ἡ ἰδία
πρὸς ἐκείνην, ἡ ὁποία διὰ τῶν διακεκριμένων ἀτόμων ὀδηγεῖ τὸν πνευμα-
τικὸν κόσμον εἰς διαρκῆ πρόοδον. «Ἐὰν κατέβαινέ τις εἰς τὴν ῥίζαν αὐτῆς
τῆς φύσεως, θὰ παρατήρει ἴσως, ὅτι εἶναι ἡ ἰδία Δύναμις, ἡ ἐκδηλουμένη
ἀμέσως—στρεφομένη περὶ ἑαυτὴν—ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, μετὰ τὴν
συγκρότησίν του καὶ ἡ ἐνεργοῦσα ἐν συνεχείᾳ ἐμμέσως διὰ τῆς μεσολαβή-
σεως προνομιούχων ἀτομικότητων, διὰ νὰ προωθῆσῃ τὴν ἀνθρωπότητα»^{195α}.
Οἱ προνομιούχοι αὐτοὶ συνδημιουργοὶ εἶναι οἱ μυστικισταί, οἱ ὁποῖοι

* Ὅτι ἡ «*elan vital*» ἀποτελεῖ τὴν ἀνελισσομένην φύσιν τοῦ Θεοῦ, παρ' ὅτι ὁ
Bergson οὐδέποτε ἀνέλαβε τὴν εὐθύνην νὰ τὴν ὀνομάσῃ Θεόν, εἶναι ἀναμφίβολόν.
Ὅπωςδήποτε, τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν τῶν σοβαρωτέρων μελετητῶν καὶ φίλων του ὁ
Bergson οὐδέποτε διέψευσε¹⁹¹.

«μὲ ἀτομικὴν προσπάθειαν, ἢ ὁποία προσετέθη εἰς τὴν γενικὴν ἐργασίαν τῆς ζωῆς, κατώρθωσαν νὰ σπάσουν τὴν ἀντίστασιν, τὴν ὁποίαν προέβαλλε τὸ ὄργανον, νὰ καταβάλουν τὴν ὑλικότητα, νὰ ἐπανεύρουν τέλος τὸν Θεόν» ^{195β}. Ὁ μυστικιστὴς δὲν «βλέπει» μόνον «τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καθ' αὐτήν» ^{195γ}, ἀλλὰ κατορθώνει νὰ ἐπιτύχῃ μίαν «ἐπὶ μέρους συνταύτισιν πρὸς τὴν δημιουργὸν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν φανερῶνει ἡ ζωὴ» ^{195δ} καὶ οὕτω, ἡ ἐλευθερία του «συμπίπτει πρὸς τὴν θείαν ἐνέργειαν» ^{195ε}. Διὰ τοῦτο εἶναι μεγάλη ἡ ἀτομικότης ἐκείνη, ἢ ὁποία ἐπιτυγχάνει νὰ διασκελίσῃ τὰ ὅρια τῆς φύσεώς της καὶ νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν «δημιουργὸν ἐνέργειαν», ἢ ὁποία «εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός» ^{195β}, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπεκτείνει τὴν θείαν δημιουργίαν ^{195δ}.

Ἡ βιολογικὴ θεολογία τοῦ Bergson εἶναι ἀξιοθαύμαστος σύνθεσις Φυσικῆς καὶ Μυστικισμοῦ. Evolutionismus καὶ irrationalismus συνδέονται εἰς τὴν μυθιστορηματικὴν φιλοσοφίαν του κατὰ τρόπον ἀμίμητον. Τὸν Henri Bergson ἀντίκρουσαν οἱ σύγχρονοί του ὡς προσωποποίησιν τῆς ἐνστάσεως κατὰ τῆς ἀφηρημένης Μεταφυσικῆς τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ¹⁹⁶, ὡς ῥωμαλέον ὑπέρμαχον τῆς «ψυχῆς» ἐναντίον τῆς νοησιαρχίας, τὴν ὁποίαν ὡς θηρίον κατεπάλασε καὶ ἐφόνευσεν, ὥστε νὰ θεωρῆται πλέον «ἀπολύτως νεκρά» ¹⁹⁷. Τὸ σύστημα τοῦ Bergson ὑπῆρξε πράγματι ἡ ἰσχυροτέρα διανοητικὴ ἔκφρασις ἀντιδιανοητισμοῦ τῶν Νεωτέρων χρόνων.

Ἀντὶ τῆς διανοίας, ἢ ὁποία «χαρκτηρίζεται ὑπὸ φυσικῆς ἀκατανόησias τῆς ζωῆς» ^{198α}, ὁ Bergson ἀνεζήτησεν ἄμεσον κατανόησιν τῆς πραγματικότητος διὰ τῆς ἐνοράσεως. Ἡ ἐνόρασις εἶναι «μία ἔμφυτος ἐπιστήμη» ^{198β}, δυναμένη νὰ διαφωτίσῃ τὸ «σκότος τῆς νυκτός, εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς ἀφήνει ἡ διάνοια» ^{198γ} καὶ οὐχὶ μόνον κατανοεῖ ἀμέσως τὴν ζωτικότητα τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἶναι ἡ διέξοδος, διὰ τῆς ὁποίας «δύναται νὰ προχωρήσῃ «ἢ ἐντὸς τῆς διάνοιας ἀμηχανοῦσα Μεταφυσικὴ» ^{198α}. Ἡ ἐνόρασις ἐπιτυγχάνει τὸ ἀπόλυτον» ^{198β}.

Ὁ Bergson ἐθεώρησε τὸ σύστημά του «Φιλοσοφίαν τῆς Ζωῆς» ^{200α}, ἥτις, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν διανοητισμὸν, προσπαθεῖ ν' ἀντιληφθῇ τὴν δρᾶσιν, «εἰς τὴν μήτραν» τῆς ὁποίας «ἐχύθη ἡ διάνοιά μας» καί, παρακάμπτουσα τὴν σκέψιν ὡς «πολυτέλειαν» ^{200β}, καταβάλλει προσπάθειαν «ν' ἀπορροφήσῃ τὴν νόησιν ἐντὸς τῆς ἐνοράσεως» ^{200γ}. Ἐκ παραλλήλου, ἡ βιολογικὴ παρατήρησις διὰ πρῶτην φορὰν συνάπτει τόσον φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὴν μυστικιστικὴν διαίσθησιν οὕτως, ὥστε νὰ ἐμφανίζηται ὁ μεσάζων τῆς φιλίας αὐτῆς «ὑπερφυσικιστῆς» ²⁰¹ Bergson, οὐχὶ μόνον ὡς τὸν θέλει ὁ Fritz Mauthner, ὡς ὑπερβάλλοντα τὴν σημασίαν τῆς Φυσικῆς εἰς τὴν Μεταφυσικὴν του, ἀλλὰ προσέτι ὡς ὑπερβάλλοντα τὴν σημασίαν τῆς Ὑπερφυσικῆς εἰς τὴν Φυσικὴν του διὰ τοῦ πρώτου ἀξιώματος τῆς φιλοσοφίας του, τῆς ἐνοράσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίστευεν, ὅτι

«συννεοῦνται ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Μεταφυσική»²⁰². Ἡ παρατήρησις τοῦ Harald Höffding, ὅτι ὁ Bergson «ἠθέλησε, πρὸς ἕξαρσιν τῆς ἐνοράσεως, νὰ ἐνώσῃ τὴν Φυσικὴν, τὴν Βιολογίαν, τὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Θεολογίαν»²⁰³, χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τὴν «μονιστικὴν»²⁰⁴ πρόθεσιν τοῦ μεγάλου Γάλλου ἐνορατικοῦ. Τόσον εἰς τὸ «σιεγά μνημεῖον τῆς σκέψεως»²⁰⁵, τὴν «θεϊαν ἀποκάλυψιν»^{206α}, τὸ «ἀληθὲς θαῦμα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας»^{206β}, τὴν «Δημιουργὸν ἔξελεξιν», ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀπολογία τῶν Μυστικισμῶν, τὰς «Δύο πηγὰς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας», ὁ Bergson ἐπιχειρεῖ βιολογικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ, ἀντικαθιστῶν τὴν ἐλλείπουσαν ἔρευναν διὰ τῆς μαγικῆς τέχνης του. Ὁ βιολογισμὸς τοῦ «ἀληθῶς μεγάλου»²⁰⁷ Bergson, συγγενὴς πρὸς τὰς ἀκμαζούσας πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων θεωρίας τῆς ἐξελέξεως τῶν Lamarck καὶ Darwin καὶ τὸν πραγματισμὸν τοῦ θαυμαστοῦ του James, ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστημονικὸν ἔνδυμα τοῦ Μυστικισμοῦ. «Ἐνόρασις» καὶ «αἰφνίδιος ἔλλαμψις»²⁰⁸ δὲν ἠμπούσαν νὰ θεωρηθῆ ἡ φιλοσοφία του «διδασκαλία τῆς Ἐξελέξεως»²⁰⁹ καὶ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς γείτονος γερμανικῆς Θεολογίας β, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ ἀγαθότερον ἔδαφος, διὰ τὴν βλάστησιν καὶ καρποφορίαν τῶν γαλλικῶν σπόρων τῆς «δημιουργοῦ ἐξελέξεως».

Ὁ βιολογικὸς μυστικισμὸς τοῦ Henri Bergson ἴσχυσεν ὡς ἐπιστημονικὴ θεμελίωσις τῆς ἐξελικτικῆς θεολογίας. Ὁ ἀενάως δημιουργούμενος Θεὸς εὐρίσκει εἰς τὸν Bergson τὴν συνήγορον αὐθεντίαν, πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ πρὸ ἡμίσεως αἰῶνος ἤδη ἀποθανόντος πρώτου ἐπισήμου ὑπεραπιστοῦ του εἰς τὸ φιλοσοφικὸν βῆμα τῶν Νεωτέρων χρόνων, τοῦ F.W.J.

α. Πρβλ. : «Ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀρθροπόδων ἐκορυφώθη εἰς τὸ ἔντομον καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ ὑμενόπτερα, ὡς ἡ τῶν σπονδυλωτῶν εἰς τὸν ἄνθρωπον»²¹⁰. Κατὰ μῆκος τῶν δύο ὁδῶν, τὰς ὁποίας εὗρεν ἀνοικτὰς ἡ φορὰ τῆς ζωῆς, τῆς σειρᾶς τῶν ἀρθροπόδων καὶ τῶν σπονδυλωτῶν, ἀνεπτύχθησαν πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις ἔνστικτον καὶ διάνοια, κατ' ἀρχὰς συγκεχυμένως ἐμπεπλεγμένα πρὸς ἄλληλα. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πρώτης ἐξελέξεως ἴστανται τὰ ὑμενόπτερα ἔντομα, εἰς τὸ τέλος τῆς ἄλλης ἴσταται ὁ ἄνθρωπος²¹⁰. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅλα τὰ ἐξαγόμενα, τὰ ὁποῖα, ἀπὸ τοῦ Lamarck εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τοῦ Darwin εἰς τὴν Ἀγγλίαν, προσήχθησαν πρὸς ἐπικύρωσιν μιᾶς ἐξελέξεως τῶν εἰδῶν, ἤτοι τῆς γεννήσεως ὀρισμένων εἰδῶν ἐξ ἄλλων, ἀρχῆς γενομένης πιθανῶς ἐκ τῆς ἀπείρου ἀπλότητος. Νομίζω, ὅτι εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον νὰ διαφιλονεικῶμεν ἀποτελέσματα, ἀναγνωρισθέντα σήμερον πρακτικῶς ὑφ' ὄλων τῶν βιολόγων»²¹¹.

β. Πρβλ. : «Ὁ δημιουργὸς ζωτικὸς λόγος ἐντὸς τοῦ Σύμπαντος καὶ τὸ αἰωνίως δημιουργοῦν βάθος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓν (Wilhelm Hauer)²¹². Ἡ προσωπικότης μου εἶναι ἓν μόνον μέσον διὰ τὴν δημιουργὸν αὐτὴν δύναμιν (Rudolf Steiner)²¹³. Εἰς τὸ φυτὸν καὶ τὸ ζῷον ἡ ζωτικὴ ὁρμὴ τοῦ κόσμου εὐρίσκειται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν γινώσκουσαν οὐσίαν, τὸ πνεῦμα (Ernst Bergmann)²¹⁴. Γιὰ ποῖόν εἰμ' ἄβυσσος καὶ κοίτη / νὰ μὲ περάσῃ ὀριμητικὰ / πηδώντας πάνωθ' ἐμοῦ / καὶ σὰν σκακιῶν στρατιώτη νὰ μὲ πάρῃ / κί' ἀπὸ τὴν ἡττα μου νὰ ζῆ;» (R. M. Rilke)²¹⁵.

von Schelling. Ὁ Henri Bergson, τὰ θεωρηθῆ ὁ σπουδαιότερος ὑμνωδὸς τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ : «Οὐδεὶς ἐξ ὄλων τῶν λογίων καὶ φιλοσόφων ἔψαλεν εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν μεγαλοπρεπεστέρους ὑμνους τῶν τοῦ Bergson» ²¹⁶. Ἐὰν ὁ Θεὸς «τοῦ φιλοσόφου συγχρόνου θρησκείας ²¹⁷, θεωρηθεὶς ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς Βιολογίας» ²¹⁸ ὡς *natura naturans*, ²¹⁹ ὡς μία ἀπλῆ ζωικὴ δύναμις» ²²⁰ διασχίζουσα τὴν ὕλην, φθειρόμενος καὶ ἀνανεούμενος ὡς Φοῖνιξ, μὲ ἐλαττώματα καὶ οὐδὲν τετελεσμένον, ἀδυνατῶν νὰ ὑπερβάλη τὰς ἐξωτερικὰς ἀντιστάσεις καὶ τὰ ἐμπόδια πρὸς αὐτοπραγμάτων, παραμένων πάντοτε ἀτελῆς εἰς τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ, ἐν «κινούμενον δράμα» ²²¹ γεννῶν πᾶν ἔμβιον, διὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὡς πέρασμα εἰς τὴν καταδίωξιν τοῦ συνεχῶς ἀπομακρυνομένου σκοποῦ του, εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς Θεὸς λατρείας ἢ, ἐὰν «Θεὸς, διατελῶν ἐν ἀδιακόπῳ γενέσει, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λατρεύηται ὡς τοιοῦτος, ἀφοῦ οὐδὲν καταφύγιον ἢ σωτηρίαν δύναται νὰ παράσχη εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν ὄν καθημερινῶς μεταβαλλόμενον» ²²², τοῦτο δὲν εἶναι θέμα θεολογικῆς γνωσεολογίας, ἀλλὰ θρησκαιολογίας, ὡς *a posteriori* περιγραφῆς, συγκριτικῆς καὶ κριτικῆς τῆς Θρησκείας. Ἐνταῦθα ἠρεῖ νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι ἡ γενετικὴ φιλοσοφία καὶ ὁ δυναμικὸς μυστικισμὸς τοῦ Henri Bergson, ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς κινήσεως καὶ τῆς διαρκείας καὶ ἡ ὑπερθέτουσα εἰς τὸν Θεὸν δεδομένα τῆς ἐπιστημονικῆς Φυσικῆς καὶ Βιολογίας λογοτεχνία του, ἐδραίωσαν τὴν βάσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ ἀναπήρου <δημιουργομένου> Θεοῦ, ἡ ἀγωνία τοῦ ὁποῖου πρὸς λύτρωσιν θ' ἀποτελέσῃ τὸ θέμα τῆς τραγωδίας τῶν Νεωτάτων χρόνων.

IV. Ο Γ Ε Ρ Μ Α Ν Ι Σ Μ Ο Σ

Ἡ λατρεία τοῦ <Θείου Γίνεσθαι> ὑπῆρξε Γερμανικὴ ὑπόθεσις, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοσυνειδήσεως τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος μέχρι σήμερον. Ἡ ἀνώριμος Γερμανικὴ ψυχὴ, ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἕως τῆς σημερινῆς ἐφηβείας της, μὲ τὴν ἀδιοχέτευτον εἰσέτι δυνάμιν της, τὸ συναίσθημα τῆς μειονεξίας ἔναντι τοῦ Γαλλικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν παράλληλον ἔφεσιν ὑπερανάπληρώσεως, συνδεδυασμένην πρὸς τὰ κατάλοιπα τῆς ἀνησυχίας νομάδων προγόνων καὶ τὸν πόθον πρὸς ἄρσιν τῆς πολιτικῆς μέχρι τοῦ παρελθόντος σιῶνος διαιρέσεως, ἐλάτρευσε κατὰ προβολὴν Θεὸν ἀνάλογον, ἀνώριμον καὶ μειονεκτικόν, ἐξελισσόμενον καὶ ἀνικανοποίητον, διχασμένον καὶ ἀγωνιζόμενον πρὸς ὑπεροχὴν, ἐντὸς περιβάλλοντος ἐχθρικοῦ καὶ αἰωνίως προσωρινοῦ. Ἡ διάστασις, ἡ ἀνεστιότης καὶ ἡ θέλησις πρὸς ἀπόκτησιν δυνάμεως εἶναι αἱ προϋποθέσεις τῆς γενετικῆς Γερμανικῆς θεολογίας. «Εἰς τὸ πλήρωμα καὶ βάθος τῆς γερμανικῆς πίστεως ἀνήκει τὸ βίωμα καὶ ἡ ἀφομοίωσις τῆς βιαίας διαστάσεως, ἡ ὁποία δημιου-

γείται διὰ τῶν ἀντιθέσεων. Ἐκ τῆς διαστάσεως αὐτῆς προέρχεται ἡ δημιουργὸς δυναμικότης, ἡ ὁποία πάντοτε παρουσιάζεται εἰς τὴν γερμανικὴν πίστιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ²²³. Οὐδεὶς ἄλλος Εὐρωπαῖος, ὡς ὁ Γερμανός, αἰσθάνεται ἐντονώτερον τὴν ἐσωτερικὴν ἀντινομίαν»²²⁴.

Ὁ Γερμανικὸς λαός, ὅπως αὐτοπροβάλλεται εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν σκέψιν του, εἶναι ὁ λαὸς τοῦ διχασμοῦ καὶ τῆς ἀγωνίας, παραλλήλως τῆς αὐτοπεποιθήσεως καὶ τοῦ πείσματος καὶ συγχρόνως δραματιστής, «εἰς ὑπνοβάτης ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου»²²⁵. Εἰς τὸν «Φάουστ» τοῦ Goethe, τὸν «Ἐμπεδοκλῆν» τοῦ Hölderlin, τὴν «Ἠθικὴν ἀντινομίαν» τοῦ Kant, τὴν «Βούλησιν» τοῦ Schopenhauer, τὴν «Διαλεκτικὴν τοῦ Πνεύματος» τοῦ Hegel, τὸν «Ὑπεράνθρωπον» τοῦ Nietzsche καὶ τὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ Ἀσυνειδήτου» τοῦ Ed. von Hartmann καθρεπτίζεται ἡ ἀντινομία, ἡ ἀμφιβολία, ὁ δυναμισμὸς, ἡ διάστασις διανοητισμοῦ καὶ ἀντιδιανοητισμοῦ καὶ ταυτοχρόνως ἡ φαντασία, ἡ ἔφεσις ὑπεροχῆς καὶ ἡ πρὸς αὐτοθέωσιν τάσις τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος. «Οὐδεὶς λαὸς εὐρίσκεται εἰς τοιαύτην ἐσωτερικὴν κόλασιν, ὡς ὁ γερμανικός. Ἐὰν εὐρωμεν τὴν δύναμιν νὰ ὑπερνικήσωμεν τὴν ἐσωτερικὴν αὐτὴν κόλασιν..., ἢ ἀποκτήσῃ ὁ λαὸς μας ἓνα ἐσωτερικὸν οὐρανόν»²²⁶ καὶ «ὁ ἀλγεινὸς πόθος του...διὰ τιμὴν, δύναμιν καὶ μεγαλεῖον θὰ ζήσῃ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκπληρώσεως»^{227α}. Ἐξ ἄλλου, ἡ δυναμικὴ ἀντίληψις εὐρίσκεται «εἰς τὸ αἷμα» τοῦ Γερμανικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος πιθανῶς «δεικνύει εἰς ἀφέλειαν καὶ βλακειάν, εἰς ἀθωότητα καὶ ὀμότητα...περισσότερον παντὸς ἄλλου λαοῦ τῆς Εὐρώπης τὰ διάφορα εἰσέτι στάδια τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας»^{227β}, ὅμως ἡ νεότης αὐτὴ δεικνύει, ὅτι δὲν γνωρίζει τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ γήρατος καὶ τὴν στατικότητα τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἐξελίσσεται ἀποδίδει «ἐνστικτωδῶς εἰς τὴν ἐξέλιξιν ἓν βαθύτερον νόημα καὶ μίαν πλουσιωτέραν ἀξίαν»²²⁸. Ὁ «ιδιότυπος χαρακτήρ τῆς Γερμανικῆς οὐσίας εἶναι ἡ ἐκτίμησις τοῦ γίγνεσθαι, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν στατικὴν ἀντίληψιν τῆς ἀρχαιότητος»²²⁹. Ὁ Γερμανὸς δὲν πιστεύει «εἰς τὸ δικαίωμα τῆς ἐννοίας εἶναι»²³⁰, ἀλλ' αἰσθάνεται «ὑποχρεωμένος ἐναντι τῆς ἀσυνειδήτου ἰσχύος τοῦ γίγνεσθαι»²³¹. Γερμανικὴ οὐσία δὲν εἶναι εἶναι, ἀλλὰ γίγνεσθαι. Ὑπάρχει πάντοτε μία γέννησις Θεοῦ εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ βορείου αἵματος»²³².

Ἐκ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν ἐπήγασεν ἡ γερμανικὴ θεωρία τοῦ ὑπό, ἐντὸς καὶ διὰ τοῦ κόσμου δημιουργουμένου Θεοῦ. Ὁ θεωρητικὸς διαχωρισμὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου εἶναι ἀντίθετος τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος. Ἀντιθέτως, γερμανικὴ εἶναι ἡ πεποίθησις ἐκείνη, ἡ ὁποία συνδέει τὸ Αἰώνιον καὶ τὸν Χρόνον εἰς μίαν αὐτόνομον δημιουργὸν ἐξέλιξιν τῆς Πραγματικότητος, ὡς σύνολον θεωρουμένης. «Ἡ διαχωριστικὴ θεώρησις Θεοῦ καὶ κόσμου, ἡ ὁποία ἐφευρίσκει μίαν ἐντελῶς ἀνθαίρετον ἀντίθεσιν ἀμφο-

τέρων καὶ ἀρνεῖται τὴν θεότητα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι γερμανική. Γερμανική εἶναι ἡ ἐνιστική ἐνατένισις κόσμου καὶ Θεοῦ, ὑπὸ τὸ πνεῦμα μιᾶς δημιουργοῦ ἀυτανελίξεως τῆς <Θεο-φύσεως>»²³³. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ βεβαίως προξενεῖ ἀντιδράσεις, διότι εἶναι «πολὺ γερμανική, πολὺ δυναμική, πολὺ συγκλονιστικὴ διὰ τὸ γλυκὺ σύνηδες φρόνημα»²³⁴. Καθῆκον τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ εἶναι γὰρ συλλάβῃ τὸν Θεόν «εἰς γερμανικὴν πραγματικότητα»^{235α} καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα «Γερμανὸν Θεόν»^{235β} διὰ τὴν «φωτεινὴν γερμανικὴν φύσιν»^{235β} του. «Ὁ Γερμανὸς Θεός»^{235γ} δὲν εἶναι ὑπερχρονικὸς κυβερνήτης τοῦ κόσμου, ἀλλ' «ἐσωτερικὴ Θεότης, ἡ ὁποία θέλει νὰ βιωθῆ, δημιουργουμένη ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ πεπωμένου, μὲ τὴν δύναμιν τῆς γερμανικῆς ψυχῆς»^{235δ}. Ὁ Γερμανὸς Θεὸς κοιμᾶται εἰς τὴν γερμανικὴν ψυχὴν καὶ «ξυπνᾷ», ὅταν οἱ Γερμανοὶ «ξυπνοῦν διὰ τὸν λαόν»^{235ε}.

Οὔτε τὸ ἄτομον οὔτε ἡ ὁλότης εἶναι βεβαίως Θεός, ἀλλὰ προσωπικότης καὶ ἀπρόσωπος λαὸς εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπιτρέψῃ τὴν εἴσοδον τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς θ' ἀπουσιάζῃ αἰωνίως. Ἡ γερμανικὴ αὐτὴ πεποίθησις εἶναι ἡ αὐτοπεποίθησις τῆς ἀνθρωπίνης ἀνωτερότητος, ἐφ' ὅσον ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου κυφορεῖται ἡ Θεότης. «Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι Θεός, ἀλλ' εἶναι ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν ἄνθρωπον γίνεται καὶ ἀναπτύσσεται ὁ Θεός. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν ἔλθῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, δὲν ἔρχεται ποτέ. Ὅθεν ἡ γερμανικὴ θρησκεία εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ὑψηλῆς πίστεως εἰς τὸν ἄνθρωπον. Εἶναι ἡ μεγάλη καὶ ἀγία γνῶσις τῆς γερμανικῆς θρησκείας, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι <κάτι>, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς, ὡς δημιουργουμένην καὶ ἀναπτυσσομένην μορφήν, φέρομεν ἐντὸς ἡμῶν»²³⁶. Ἡ ἀνθρωπολογία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς δυναμικῆς γερμανικῆς Θεολογίας ἀπὸ τῆς μυστικιστικῆς ἀρχῆς τῆς διὰ τοῦ Meister Eckhart, ἕως τῶν Γερμανῶν γενετικῶν θεολόγων τοῦ 20. αἰῶνος Johannes Volkelt, Ernst Troeltsch, Max Scheler, Paul Junker, Ernst Bergmann, Wilhelm Hauer, Otto Kähler, Hugo Sieker καὶ Hermann Schwarz.

1. W O D A N

Πρόγονος τοῦ <Δημιουργουμένου Θεοῦ> ὑπῆρξεν ὁ πρωτεύων α θεὸς τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας Wodan (Odin). Ὁ μυθολογικὸς αὐτὸς θεὸς εἶναι ὁ «ἀκάματος ὁδοιπόρος»²³⁷, ἡ προσωποποίησις τῆς «βιαίας καὶ θυελλώδους

α. «Μεταξὺ τῶν γερμανικῶν θείων μορφῶν οὐδεμία ἀνυψοῦται εἰς μίαν τόσον κραταιὰν σημασίαν ὡς ὁ Wodan, οὐδεμία φθάνει εἰς μίαν τόσον πολύπλευρον ἀνάπτυξιν»^{237α}. Εἶναι ὁ ὑψιστος θεός»^{237β}.

κινήσεως» α²³⁹. Ἡ φύσις τοῦ Wodan ἔγκειται εἰς τὴν πορείαν, τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς μορφῆς. Wodan εἶναι ἡ μεταμορφουμένη ἔκφρασις τῆς μαχητικότητος καὶ καθρεπτίζει τὴν ἀεικινησίαν καὶ ἀγωνιστικὴν διάθεσιν τῶν νομαδικῶν γερμανικῶν φύλων, ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν Wodan δημοτικὴ ποίησις τῶν ὁποίων ἔχει ὡς βασικὸν χαρακτῆρα τὴν ἀνεσιότητα. *

Ἐπιπέδου τοῦ Wodan εἶναι ὁ ἀγωνιζόμενος θεός, ὁ θεὸς τῶν ἀθλῶν, τῆς ἀντιξοότητος καὶ τῆς πανουργίας, θεὸς ἡράκλειος καὶ πρωτεϊκός. Εἰς τὴν μοῖραν τοῦ «κυριαρχεῖ μία ἐνασχολήσις δυναμικότης, εἶναι ὁ γῆινος, ἀναπτυσσόμενος θεὸς καὶ οὐχὶ ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ: ἀγωνιστὴς καὶ οὐχὶ θεωρὸς»²⁴³. Ἡ ἀδιάκοπος πλάνη καὶ περιπλάνησις ἀποτελεῖ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Wodan, τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος παλαίει διὰ τὴν γίνη θεὸς καὶ βοηθεῖται πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν ἡρώων β. Ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἀγωνία πρὸς ἐκπλήρωσιν διὰ παντὸς τρόπου τοῦ ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς φύσεώς του ἐμποδιζομένου σκοποῦ του καὶ ἡ ἀνύπητος καὶ κακόνους συμπεριφορὰ του: «ἡ ἀπροσδόκητος καὶ κακοήθης στροφὴ του ἐναντίον τοῦ καλύτερου φίλου»²⁴⁵, τὸν καθιστοῦν, ὡς τὸ ὄνομά του δηλοῖ^{2*}, «θεὸν τῆς λύσεως, τῆς πλάνης καὶ τῆς μανίας»¹⁴⁷.

Εἰς τὸν μονόφθαλμον Wodan, ὁ ὁποῖος «ἐθυσίασε τὸν ἕνα ὀφθαλμόν, διὰ τὴν γίνη μέτοχος τῆς βαθυτάτης σοφίας»²⁴⁹, τὸν πατέρα τῶν θεῶν τῶν, ἐνεσίχθοντες ὅλοι οἱ Γερμανοὶ «τὴν ἰδιότυπον χαρὰν δι' ἀγῶνα καὶ νίκην»²⁴⁹. Διὰ μέσου τοῦ Wodan ἀντικρούσει τὴν πραγματικότητα «τὸ χρυσοῦν, τίμιον, ἐκτιμῶν τὴν φύσιν, μέχρι θανάτου πιστόν, γερμανικὸν φρόνημα»²⁵⁰. Ὡς αἰώνιος ὁδοιπόρος, εἶναι ἐν σύμβολον τῆς βορείου, αἰωνίως ζητούσης, ψυχῆς, ἡ ὁποία δὲν δύναται ν' ἀναχθῆ ἰκανοποιημένη πρὸς τὸν Ἰεχωβά ἢ τὸν ἐκπρόσωτόν του»²⁵¹. Ὁ «ἀνικανοποίητος, αἰώνιος ζητη-

α. «Ἡ μορφή τοῦ Wodan προέκυψεν ἐξ ἑνὸς φυσικοῦ φαινομένου, ἐκ τῆς θυέλλης»^{240α}. Ὡς θεὸς τῆς θυέλλης κατ' ἀρχάς, ἀνεπτύχθη εἰς βίαιον θεὸν τοῦ πολέμου»^{240β}.

* «Ἀπὸ τὸ σπῆτι μου ξεκίνησα,
Πῆρ' ἀπ' τὸ σπῆτι μου τὸ μονοπάτι
Εἶδα τοὺς δρόμους ἀραδιαστούς:
Δρόμος κάτω
Δρόμος πάνω
Δρόμος ἦτανε παντοῦ»²⁴¹.
Ἐνας διαβάτης εἰμ' ἐγώ,
γιὸς τοῦ πολέμου»²⁴².

β. «Δὲν βοηθεῖ ὁ Odin τοὺς ἥρωας, ἀλλ' οἱ ἥρωες τὸν Odin»²⁴⁴.

2* Ἡ παραγωγή τοῦ μυθολογικοῦ ὀνόματος Wodan ἐκ τῆς λέξεως Wut: λύσσα εἶναι ἡ γενικῶς ἀναγνωρισθεῖσα καὶ «ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ ὡς βεβαία»²⁴⁶.

τῆς»²⁵¹, Wodan, ὡς οὐσιαστικὴ ἔκφρασις τοῦ προϊστορικοῦ Γερμανισμοῦ, ἐκκληροδότησεν τὸν ἀγωνιστικὸν καὶ τραγικὸν χαρακτήρα του, εἰς τὴν νεωτέραν γερμανικὴν ψυχὴν, ἣ ὁποία ἀργότερον εἰς τὴν ποίησιν, τὴν μουσικὴν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν τῆς ἐδημιούργησεν, «ὑπακούουσα προθύμως εἰς δυνάμεις, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ πόσον βαθέως ἐπανῆγον εἰς τὴν καρδίαν τῆς <Γερμανικότητος>»²⁵².

Τὸ ζωτικὸν στοιχεῖον Wodan θὰ συναγωνισθῆ τὸν ἄχρωμον Θεὸν τοῦ ἀποφατικοῦ Σχολαστικισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐχθρικῶς πρὸς τὸν κόσμον διακειμένην θεολογίαν του εἰς τὰ πολιτικῶς, λόγῳ οἰκονομικῶν ἀγαθῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκχριστιανισθέντα γερμανικὰ κρατίδια^α καὶ, τυπικῶς ὑποταγμένον, οὐσιαστικῶς θὰ ἐπικρατῆ μέχρι σήμερον, ὅτε ἀποστηρίζεται, ὅτι «Ἀποκίλυψις εἰς τὸ βίρειον αἴσθημα δύναται νὰ εἶναι μόνον ἀνύψωσις, στέψις ἐνὸς γίνεσθαι»²⁵⁴ ἢ ὅτι «ὁ Θεὸς χρειάζεται, ὅπως ὁ Odín διὰ τὸν ἀγῶνα του..., τὴν θέλησιν τοῦ ἀτόμου»²⁵⁵ καὶ δημιουργεῖται ἡ ὅλη θεολογικὴ ἱστορία τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ. Διὰ τῆς ἀπροκαλύπτου ἐπιβεβαιώσεως : «Ὁ Odín, ὡς τὸ αἰώνιον καθρέπτισμα τῶν ἀρχηγόνων ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ βορείου ἀνθρώπου, ζῆ σήμερον, ὅπως πρὸ 5000 αἰῶνων»²⁵⁶, διεκηρύσσετο πρὸ δύο δεκαετηρίδων ὑπὸ τῶν ἐθνικιστῶν, ὅτι ὁ Γερμανὸς <πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε> εἶναι γερμανικὸν «ἐθνικὸν ἀγαθόν»²⁵⁷ καὶ κατεβάλλετο προσπάθεια ἀναζωπυρώσεως καὶ ἐπισημοποιήσεως τῆς λατρείας του : «Λατρεία τοῦ Wodan! Διατήρησε τὴν κληρονομίαν σου γερμανικὸν δίκαιον καὶ ἔθνος»²⁵⁷.

Ὁ ἀμέσως πρὸς τὴν μοῖραν καὶ τὴν ὑφὴν τοῦ Γερμανικοῦ λαοῦ συνδεόμενος ἀντινομικὸς καὶ ἀγωνιζόμενος θεὸς τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας Wodan θὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἱστορικὴν Γερμανικὴν ἐξέλιξιν καί, ἡττηθεὶς ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου καὶ ἀμεταβλήτου Θεοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, θὰ ἐμφυτεύσῃ ἐν τούτοις τὴν ὀδύνην του εἰς τὴν μακαριότητα τοῦ νικητοῦ, ἐμπνέων σήμερον αὐτοπροσώπως τοὺς συγγραφεῖς τοῦ <βίου καὶ τῆς πολιτείας> του : «Τὸ αἷμα μας ἐσκέφθη ἐνωρὶς τὴν κατηγορίαν τῆς δημιουργουμένης θεότητος. Βεβαίως, ἡ ἀνάμνησίς της ἐξηφανίσθη ἐκ τῆς σκέψεώς μας, ἀλλ' ὁ μῦθος τῆς δημιουργουμένης θεότητος ζῆ ἀπαρατήρητος, τρόπον τινὰ ὡς εἰς ὄνειρον, εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν. Πρέπει μόνον νὰ κάνωμεν τὴν φωνὴν αὐτὴν ἀκουστήν. Τότε θὰ γίνῃ μία κωδωνοκρουσία, ἣ ὁποία θὰ σκεπάσῃ διὰ τοῦ ἤχου τῆς ὄλας τὰς καμπάνας τῶν ἐκκλησιῶν»²⁵⁹.

2. M E I S T E R E C K H A R T

Ὁ δομηρικανὸς μοναχὸς Meister Eckhart (1260-1327) ὑπῆρξεν ἐκεῖ-

α. «Διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνεμείνοντο πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ ὀφέλη. Ὁ Θεὸς τῶν Φράγκων εἶναι ὁ ἰσχυρότερος. Ἐπομένως, ἡ ὑπηρεσία εἰς αὐτὸν ἴσχυσεν ὡς αὐτονόητος»²⁵³.

νος, εις τὸν ὁποῖον «ἐνειρανίσθη διὰ πρώτην φοράν ὁ γερμανικὸς ἄνθρωπος»²⁵⁹. Εἰς τὸν μυστικιστὴν Meister Eckhart «ἡ βορεία ψυχὴ ἀπέκτησε διὰ πρώτην φοράν πλήρη αὐτοσυνείδησιν»²⁶⁰. Ὁ δυναμικὸς μυστικισμὸς τοῦ Meister Eckhart ἀπεκάλυψε «τὴν ζωτικὴν διάθεσιν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος»²⁶¹. Ὁ Meister Eckhart ὑπέθεσεν ὁ «θηρησκευτικώτατος πάντων τῶν Γερμανῶν»²⁶², ὁ γερμανικώτατος μεταξὺ πάντων τῶν ἐκπροσώπων τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος²⁶³, ὁ μέγιστος Ἀπόστολος τῆς Β.Λ. Εὐρώπης, ὁ Ἀπόστολος τῶν Γερμανῶν»²⁶⁴, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ πρῶτον ἐγεννήθη ἡ ἐθνικοσοσιαλιστικὴ Ἰδέα»²⁶⁵. Διὰ τῆς ἀρείας²⁶⁶ θεολογίας του διδάσκονται οἱ Γερμανοὶ «τὴν Ἑ-Ἄλφα-Βῆτα» τῆς γερμανικῆς πίστεως»²⁶⁷.

Χωρὶς νὰ γνωρίζη τὰ ἔργα τοῦ Io. Sc. Eriugena, τὰ ὁποῖα, κατόπιν αὐστηρᾶς ἀπαγορεύσεως, εἶχον ἀποσυρθῆ τῆς χρήσεως, ὁ Meister Eckhart εἶναι ὁ πρῶτος Γερμανὸς θεολόγος, ὁ ὁποῖος διέστειλε τὰς ἐννοίας <Θεός> καὶ <Θεότης>, ἐπέλεξε περὶ ἐσωτερικῆς κυκλοφορίας καὶ βρασμοῦ, δημιουργίας καὶ φθορᾶς τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς ψυχῆς ὡς τόπου τῆς γεννήσεώς του. Ὁ Θεός, κατὰ τὸν Meister Eckhart, δὲν εἶναι μορφή, ἀλλὰ δύναμις, δὲν εἶναι θέασις, ἀλλὰ θέλησις, αἴτιον καὶ ἀποτέλεσμα μέσῳ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Τὸ δημιούργημα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δοξασίαν τοῦ Σχολαστικισμοῦ, δὲν εἶναι ἀπλοῦν esse participatum, ἀλλ' ὁμοούσιον τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι «ἡ ὑπόστασις πάσης ὑπάρξεως καὶ ἡ ζωὴ πάσης ζωῆς καὶ αἰτία πάσης ὑπάρξεως καὶ ζωῆς»²⁶⁸. Μεταξὺ Θεοῦ καὶ δημιουργημάτων ὑπάρχει μία διαρκῆς ἀλληλενέργεια, «διότι ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ διὰ καὶ ἐντὸς τούτων καὶ ταῦτα διὰ καὶ ἐντὸς τοῦ Θεοῦ»²⁶⁹. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ ἔκφρασις τοῦ ιδεώδους του, φθειρόμενος καὶ ἀνανεούμενος ἐντὸς τοῦ κόσμου. «Θεὸς καὶ Θεότης διαφέρουν ὅσον ὁ οὐρανὸς ἐκ τῆς γῆς. Ὁ Θεὸς γίνεται καὶ ἀπογίνεται»^{270α}. Ὁ Θεὸς ἀπορρέει ἐξ ἑαυτοῦ εἰς πᾶν πρᾶγμα^{270β}. Γεννητικότης καὶ παραγωγικότης εἶναι οἱ ἔσχατοι καθορισμοὶ τῆς θείας οὐσίας²⁷¹. Διάπυρος καὶ ἐντὸς ἑαυτοῦ τηκόμενος καὶ παφλάζων»²⁷², ὁ Θεὸς κοχλάζει καὶ χύνεται ἐφ' ἑαυτοῦ, ὡς λάβα διὰ τοῦ κρατῆρος κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν συγκεκριμένην ἐμφάνισίν του. Οὕτω, «ὁ Θεός, ὡς αἰώνιον ῥεῦμα, ῥέει εἰς τὸ Θεόν»²⁷³.

Τύσον ἢ διαστολὴ τῶν ἐννοιῶν <Θεός> καὶ <Θεότης>, ὅσον καὶ ἡ ὅλη θεογονικὴ σκέψις τοῦ Eckhart, εἶναι ἀσαφεῖς καὶ δίδουν σήμερον ἀφορμὰς εἰς συνεχεῖς προστριβὰς ὡς πρὸς τὴν ἐριμηνείαν του, ὡς εἶναι «εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ Meister Eckhart νὰ διχάζη τὰ πνεύματα»^{274*}. Εἰς τὰ κηρύ-

* Προβληματισμὸν παρουσιάζει οὐχὶ μόνον ἡ θεολογία ἢ ὁ γενικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ Eckhart (π.χ. ὑπὸ τοῦ A. Schopenhauer θεωρεῖται «πατὴρ τοῦ Γερμανικοῦ Μυστικισμοῦ»²⁷⁵, ἐνῶ διὰ τὸν H. Schwarz «δὲν εἶναι κἄν μυστικιστὴς»)²⁷⁶ ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομά του, τὸ ὁποῖον παραδίδεται ὑπὸ τούτους ἑξῆς τύπους: Eckhart,

γιατά του επικρατεῖ ἡ αὐτὴ σύγχυσις, ὡς εἰς τὸν <βρασμὸν> τοῦ Θεοῦ. Οὕτω, ἐνῶ ὁ ἴδιος καυχώμενος βεβαιοῖ: «Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ζωὴ μου! Ἄν ὅμως ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ζωὴ μου, τότε πρέπει ὅ,τι εἶναι τοῦ Θεοῦ νὰ εἶναι ἰδικόν μου καὶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἰδική μου οὐσία—οὔτε ὀλιγώτερον οὔτε περισσότερον»²⁷⁸, ἐνθυμεῖται αἴφνης, ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὸν Διόνυσιον καὶ διακηρύσσει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «τὸ ἀκαταληπτότατον» (daz unbegreiflichste)^{279α}, ὅτι «οὐδεὶς δύναται κατ' οὐσίαν νὰ εἴπῃ τί εἶναι ὁ Θεὸς^{279β}, οὔτε νὰ τὸν ἐννοήσῃ^{279γ}, διότι πᾶν δημιουργήμα... χωρίζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅπως...τὸ σκότος ἐκ τοῦ φωτός καὶ τὸ μηδὲν ἐκ τοῦ εἶναι»²⁸⁰.

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω θεωρίας περὶ ἐσωτερικῆς κυκλοφορίας τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἀγὼν τοῦ Θεοῦ, προσπαθοῦντος νὰ πραγματώσῃ τὸ ἰδεῶδες του, τὴν Θεότητα, ἡ περὶ γεννήσεως τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ψυχῆς διδασκαλία του, τὴν ὁποίαν ἡ «Φιλοσοφία τοῦ Ἄνυπάρκτου» ἐρμηνεύει ὡς ex nihilo δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ τὴν προβάλλῃ πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἰδικῆς τῆς ἀντιλήψεως, ὀφείλει νὰ μὴ θεωρηθῇ πραγματικῶς, ἀλλὰ πνευματικῶς, ὡς ἀφρηρία ἡθικῆς ζωῆς*, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁμιλεῖ ἀλλαγῶν περὶ συμβιώσεως του πρὸς

Eckart, Ekhart, Ekehart, Ekkehart, Eccardus, Ekardus, Equardus, Ekehardus, Aicardus, Aychardus...²⁷⁷.

* Ἡ μυστικιστικὴ διδασκαλία τοῦ Meister Eckhart περὶ γεννήσεως τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ψυχῆς σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. «Ὅπως ὁ Θεὸς γεννᾷ αἰωνίως τὸν Υἱόν του ἐντὸς του, καθ' ὅμοιον τρόπον τὸν γεννᾷ ἐπίσης ἐντὸς τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν ἔστρεψεν πρὸς ἑαυτόν»²⁸¹. Ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ-Θεοῦ ἐντὸς τῆς: «Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὴν ψυχὴν, διὰ νὰ γεννηθῇ ἐντὸς αὐτῆς ὁ μονογενὴς του Υἱός»^{282α}. Ὁ Θεὸς ἐξαντλεῖ τὴν ἐνεργητικότητά του εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ του ἐντὸς τῆς ψυχῆς: «Ὁ Πατήρ...ἐπιδιώκει καὶ ἀγωνίζεται εἰς πάντα χρόνον, νὰ γεννηθῇ ὁ Υἱός του ἐντὸς μου»^{282β}. Ἡ γέννησις αὐτὴ εἶναι τὸ <σπὸρ> τοῦ Θεοῦ: «Ἡ γέννησις τοῦ προξενεῖ τόσον <κέφι>, ὥστε ἐξοδεύει τὴν δύναμιν καὶ ὅλην τὴν φύσιν του πρὸς τοῦτο». (Die geburt ist ime sô lustic, daz er sine maht und alle nâtûre daz zuò tuot)^{282γ}. Ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὁ τόκος τῆς συζυγικῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς: «Ὅπως ἀκριβῶς μία σύζευξις εἶναι ἀδιαίρετος ἐνότης μεταξὺ γυναικὸς καὶ ἀνδρός, οὕτως ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ μία σύζευξις μεταξὺ τῶν ψυχῶν σας καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ παρθένος δίδεται εἰς τὸν ἄνδρα πρὸς ἀναμονὴν τῆς γεννήσεως. Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὴν ψυχὴν, διὰ νὰ γεννᾷ εἰς αὐτὴν τὸν υἱόν του». (Want ze glicher wise als ein ê ist ân entwesen zwischen frouwen unde man alsô sol ein ê sin zwischen iuvern sêlen und gcte. Dar umbe gibet man eine juncfrouwen einem manne, durch die wartunge der gebürte. Dar umbe hât got dise sêle geschaffen, daz er sinen eingebornen sun in sî gebêre)^{282δ}. Ὁ Θεὸς εἶναι «ὁ ἀνὴρ τῆς ψυχῆς»^{282ε} καί, ἐφ' ὅσον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς συζύγου του ὑπάρχει ταυτότης οὐσίας, «ὁ Θεὸς ἀπολαύει ἑαυτοῦ²⁸³ καὶ γεννᾶται συνεχῶς εἰς τὸν Υἱόν του»²⁸⁴.

τὸν Θεὸν πρὸ τῆς ἐλευθέρως ἀποσκιρτήσεώς του ἐξ αὐτοῦ καὶ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸν χρόνον. Ὅπωςδήποτε, ἐνσυνείδητον, καὶ ὑπεύθυνον θεογονικὴν θεωρίαν, ὁμοίαν τῆς τῶν J. Böhme καὶ Fr. Schelling ἢ τῆς νεωτέρας «Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρκτου», ὁ Eckhart, ὡς μοναχὸς καὶ καθηγητὴς ἐν Παρισίοις, δὲν ἐδίδαξεν ²⁸⁹. Ἐν τούτοις, ἡ μυστικιστικὴ θεολογία τοῦ Meister Eckhart, θεωρουμένη ὡς «γένον ἱστορικὸν μεγαλεῖον εἰς τὴν ἰθρησκευτικὴν ζωὴν καὶ σκέψιν» ^{289α}, ἀνήγγειλε τὴν «αὐτὴν μῦς νέας κοσμοθεωρίας» ^{289β}, τῆς συγχρόνου Γερμανικῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρκτου», ὑπὸ τῆς ὁποίας προβάλλεται ὡς εἰσαγωγή καὶ ἐγγύησις *.

3. J A K O B B Ö H M E

Εἰς τὸν Jakob Böhme (1575-1624), τὸν «πρῶτον γερμανὸν φιλόσοφον» ²⁹¹, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Hegel, ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν, φοβερὰ διὰ τὴν ὁμότητα τῆς περιγραφῆς της, ἡ παράστασις τῆς μανίας τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοδημιουργίαν. Εἰς τὸ «καθαρῶς γερμανικὸν περιεχόμενον» ²⁹¹ τῆς θεοσοφίας του ὁ ἐλεύθερος ἐφηβικὸς Θεὸς τοῦ Egiugena ἐνηλικιούται, δεσμεύεται καὶ μάχεται νὰ δραπετεύσῃ ἐκ τοῦ ἀμόρφου, ν' ἀναδυθῇ εἰς τὸν αέρα τοῦ χρόνου καὶ νὰ ἐνσαρκωθῇ. Ἡ γέννησις, ὡς ἀθλητικὴ διασκέδασις, τοῦ Θεοῦ τοῦ M. Eckhart, μεταβάλλεται ἐνταῦθα εἰς ἐπίπο-

Ἡ γενετήσιος <ψυχοθεολογία> τοῦ Eckhart ἔχει ἠθικὸν χαρακτῆρα. Γέννησις τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν σημαίνει ἐξάσκησιν δικαιοσύνης: «Ἡ ἐνέργεια τοῦ δικαίου εἶναι γέννησις τοῦ Πατρὸς ^{285α}. Διὰ τῶν ἀρετῶν τοῦ δικαίου γεννᾶται ὁ Θεός ^{285β}. Πᾶσα ἀρετὴ τοῦ δικαίου ..οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ γέννησις τοῦ Υἱοῦ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ^{286α}. Εἰς πᾶσαν καλὴν σκέψιν ἢ καλὴν γνώμην ἢ καλὴν ἐνέργειαν γεννώμεθα πάντοτε ἐκ νέου εἰς τὸν Θεόν» ^{286β}. Ἡ βασιζομένη ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ Ἀγίας Τριάδος γενετικὴ θεογονία τοῦ M. Eckhart χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρκτου» ὡς εὐσχημον πρόσχημα πρὸς ἐπιβολὴν τῆς θεογονικῆς του διδασκαλίας ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ M. Eckhart ὠχυρώθη «εἰς τὸ δόγμα τῆς Τριάδος», διότι τοῦτο ἦτο «ἐν προπύργιον, ἡ δύναμις τοῦ ὁποίου ἐνέπνεε ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς ἀκροατάς του» ²⁸⁷.

* Ἡ «φιλοσοφία τοῦ Ἀνυπάρκτου», ἐρμηνεύουσα τὸν Eckhart, ἀναπτύσσει τὴν ἰδικὴν της θεογονικὴν θεωρίαν. Ἡ Θεότης τοῦ Eckhart «οὔτε εἶναι νεκρὰ οὔτε ζῆ.., ἀλλ' εὐρίσκειται εἰς τὴν τάσιν νὰ γίνῃ ζωὴ. Ὑπάρχει εἰς αὐτὴν μία φοβερὰ δυναμικότης, νὰ φθάσῃ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι, νὰ ζωογονηθῇ, νὰ γίνῃ χρονικὴ ὑπαρξις ἐντὸς τῶν πραγμάτων ^{290α}. Ὁ Eckhart ἐννοεῖ τὴν ἄμορφον βαθύτητα τῆς δημιουργουμένης ἀνυπάρκτου Θεότητος ^{290β}. Εἰς τὸν Eckhart ἐν ἀρχῇ ἴσταται ἡ δημιουργουμένη Θεότης, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πραγματικὴ, ἀλλὰ ζητεῖ πραγματικότητα, κατ' ἀρχάς τὴν πραγματικότητα τῆς χρονικῆς ζωῆς, κατόπιν τὴν πραγματικότητα τῆς πνευματικῆς ζωῆς ^{290γ}. Ἐν εἶναι βέβαιον κατὰ τὸν Eckhart: Ἡ δημιουργουμένη Πρωταρχὴ θέλει νὰ γεννᾷ. Θέλει νὰ γίνῃ ὑπαρξις, διότι δὲν εἶναι ἀκόμῃ» ^{290α}.

νον ἀγῶνα αὐτοπραγματώσεως. Μία σκοτεινὴ ὁρμὴ ἀνέρχεται ἐκ τοῦ βάθους τῆς θείας ἀβύσσου, ἀγωνιζομένη νὰ προβληθῇ ὡς πραγματικότης. Ὁ Θεὸς διακαίεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐνσαρκωθῇ, νὰ γίνῃ ὄντοτης, νὰ ὑπερνικήσῃ τὸ ἐγκεκλεισμένον ἐντὸς τοῦ <Μηδέν>.

Εἰς τὸ σύστημα τοῦ J. Böhme ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀφηρημένη ἔννοια ἢ ἀπλὴ ἐσωτερικὴ κυκλοφορία, ἀλλ' ἠφαιστέιον ἐν ἐνεργείᾳ, τὸ ὁποῖον μετατρέπαι τὴν φλόγα τοῦ εἰς ὕλην. Πνεῦμα καὶ ὕλη παλαίουν ἐντὸς τοῦ νὰ συνουσιασθοῦν καὶ νὰ γεννήσουν ὅ,τι διατίθεται ὡς δυνατότητα. Ἡ ὑλιστικὴ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ βασικὴ προϋπόθεσις τῆς θεολογίας τοῦ Jakob Böhme. «Τὸ αἰώνιον χάος, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ὄνομα εἶναι Θεός»^{292α}, εἶναι «ἐν μηδένε, τὸ ὁποῖον «πεινᾶ δι' ἐν οἷονδῆποτε τί»^{292β}. Ὁ Θεὸς «οὐδὲν ἕτερον» ἐγκλείει ἐντὸς τοῦ, «εἰμὴ μόνον μία θέλησιν, ἥτοι: νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ γεννηθῇ»^{293α}. Ὁ Θεὸς εἶναι «ἡ αἰωνία γέννησις»^{293β} καὶ «μόνον εἰς τὴν αἰωνίαν αὐτὴν γέννησιν... ὀφείλει νὰ νοηθῇ»²⁹⁴. Ἡ συνεχὴς Θεία «αὐτογέννησις», ὁμοιάζουσα πρὸς τὸν «τροχόν»²⁹⁵, ἐπισυμβαίνει πανταχοῦ, διότι οὐσία καὶ τόπος τῆς εἶναι «χρόνος καὶ αἰωνιότης», ἀλλ' εἶναι ἀκατάληπτος, διότι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι «λόγος καὶ ἄλογον ταυτοχρόνως»²⁹⁶. Ὁ ἔλλογος Θεὸς προκύπτει, ὡς «arcanum τοῦ μεγίστου μυστηρίου»²⁹⁷, ἐκ τοῦ Ἄλόγου. «Ἡ οὐσία πάσης οὐσίας εἶναι μόνον μία μαγικὴ γέννησις»²⁹⁸, ἡ ὁποία «ἀναδύεται ἐκ τοῦ ἀπείρου βάθους τῆς Θεότητος» καὶ «συγκλονίζει τὴν θείαν ψυχὴν εἰς τὴν ἀναζητήσιν ἑαυτῆς»²⁹⁹. «Ἡ θεία μαγεία» μεταβάλλει συνεχῶς «τὸ Μηδέν εἰς Τί»³⁰⁰. «Τὸ Μηδέν», ἥτοι «ὁ ἴδιος ὁ Θεός»*, ποθεῖ καὶ καταγίνεται νὰ συλλάβῃ μορφήν ἐντὸς τῆς Ὑλης. «Μορφή εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ τὸ ἔσχατον τὴν θείας γεννήσεως»^{301α}. Ἡ θέλησις τοῦ θείου δημιουργουμένου Πνεύματος εἶναι νὰ κατασκευάσῃ δι' ἑαυτὸ μορφήν καὶ σῶμα»^{301β}. Οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ἐνστικτώδης πόθος τῆς Μορφῆς, ἡ μεταβολὴ τοῦ Μηδενὸς εἰς Πραγματικότητα. «Ὁ Θεός...οὐδὲν ἄλλο εὕρισκει, πλὴν τῆς ιδιότητος τῆς πείνης, ἡ ὁποία εἶναι ὁ ἴδιος, τὴν ὁποίαν γεννᾷ εἰς ἑαυτόν, ἥτοι γεννᾷ ἑαυτὸν ἐντὸς ἑαυτοῦ καὶ εὕρισκει ἑαυτὸν ἐντὸς ἑαυτοῦ»^{302 2*}.

Τὴν θεοσοφίαν αὐτὴν ἐχαρακτήρισεν ὁ Ed. von Hartmann «ἀρχαϊστικὴν βαρβαρότητα»³⁰³, ἐνῶ ὁ Hegel εἶχε θανατώσει τὴν «φοβεράν βαρβαρικὴν δυνάμιν τῆς»³⁰⁴, σήμερον δὲ ὁ Alexandre Kouré ὀνομάζει τὸν Jakob Böhme «μεγαλοφυῆ βάρβαρον»³⁰⁵. Τὴν σημασίαν ὅμως τοῦ βαρβαρισμοῦ αὐτοῦ δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ εἰς τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τῆς μεταγενεστέρης γερμανικῆς θεολογικῆς σκέψεως, οὐχὶ μόνον τῆς αὐτῆς

* Πρβλ. ἀνωτ. κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις», παραθέσεις 580—584.

2* Πρβλ. » » «Ἡ Ταυτότης», παραθέσεις 62—64.

πρὸς τὴν τοῦ Böhme <βαρβαρότητος>, ἀλλ' ἐπὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel*, ἐπεκτεινομένη μέχρι σήμερον ἐπὶ τῆς θεολογίας τοῦ N. Berdiajew π. χ., τὴν ὁποίαν ὁ «ὑπὲρ τοὺς ἄλλους στοχαστάς» ἱστάμενος θεόσοφος ἐπηρεάζει «μέχρι λεπτομερείας»³⁰⁶. Τὸ «μεταφυσικὸν μυθιστόρημα»³⁰⁷; τὸ ὁποῖον «μὲ τὴν βεβαιότητα ἐνὸς προφήτου»³⁰⁸ ἐφαντάσθη καὶ παρέδωκεν εἰς τοὺς συγχρόνους του ὁ Jakob Böhme, ἀπετέλεσε τὸ κατάλληλον κλίμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑπαρχούσης ἤδη θεογονικῆς ιδέας. Ὁ Jakob Böhme, ὁ «philosophus teutonicus»³⁰⁹, ἐσκηνοθέτησε τὴν πρώτην πρᾶξιν τῆς <Θείας Τραγωδίας> ἐπὶ τῆς Γερμανικῆς θεολογικῆς σκηνῆς³¹⁰.

4. FRIEDRICH CHR. OETINGER

Ὁ Friedrich Christoph Oetinger (1702-1782), μαθητὴς τοῦ Jakob Böhme, ἀποτελεῖ τὴν ὑπέρβασιν τῆς θεογονικῆς σκέψεως εἰς τὸν Friedrich W. J. von Schelling. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Oetinger εἶναι διανοητικωτέρα ἐπανάληψις τῶν ὠμῶν ἐνοραματισμῶν τοῦ J. Böhme. Ἡ ἀξία του ἔγκειται εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἀκατεργάστου σκέψεως τοῦ διδασκάλου καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Schelling ἐπίδρασίν του.

Προϋπόθεσις τῆς θεοσοφίας εἶναι ἐνταῦθα ἡ συνειδητὴ πίστις, ὅτι «τὸ Ἄνω εἶναι ὅπως τὸ Κάτω»^{311α}. Ἡ ἀπόκτησις αἰσθητῆς μορφῆς εἶναι, ὡς καὶ εἰς τὴν θεογονίαν τοῦ J. Böhme, ὁ σκοπὸς τῆς θείας ἐνεργητικότητος. «Σωματικότης εἶναι τὸ τέλος τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ»^{311β}. Ἡ σωματικότης αὕτη ὀφείλει νὰ νοηθῆ οὐχὶ χονδροειδῆς, ἀλλ' «ἀνωτέρου εἶδους»^{311γ} καὶ «καθαρῶς πάσχουσα»³¹². Ὁ σωματικῶς πάσχων Θεὸς «εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ἀρχικῆς καταβρώσεως»³¹³. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς ἔχει «εἰς ὑψιστον βαθμὸν πᾶν, ὅ,τι ὑπάρχει εἰς τὰ πλάσματα»³¹⁴, εἶναι ἐπόμενονον νὰ περικλείῃ ἐντὸς του «ἐνεργητικότητα καὶ πάθος» καὶ τὰς λοιπὰς <καθαρὰς>—«τὸ χονδροειδὲς καὶ ἡ δυσμορφία καὶ ἄλλα τυχαῖα ἀποκλείονται»³¹⁵—«σωματικὰς καὶ μὴ σωματικὰς ιδιότητας»³¹⁶. Τὴν ὕλικὴν μορφήν ἀποκτᾷ τὸ «θεῖον χάος»³¹⁶ ἐντὸς τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν αἰσθητὴν οὐσίαν του καὶ διὰ τοῦτο εὐρίσκεται «εἰς μίαν διαρκῆ ἔξοδον ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτό»^{317α}.

Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ ἔγκειται εἰς προοδευτικὴν ἀναζήτησιν μορφῆς, ὡς αἰωνία «progressio a forma ad formam»^{317β}. Ἡ συνεχὴς αὕτη μορφοποίησις σημαίνει «ἀτελεύτητον γέννησιν ἑαυτοῦ ἐξ ἑαυτοῦ εἰς ἑαυτόν»^{317γ}. Ἡ θεία γέννησις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνώσεως δύο ἀντιθέτων δυνάμεων ἐντὸς του, διότι εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχει «μία αἰωνία κίνησις, μία αἰωνίως

* Πρβλ. ἄνωτ. κεφ. «Ἡ Ταυτότης», παραθέσεις 65—67.

έλκυσσα και μία πρὸς αὐτὴν ἀντενεργοῦσα δύναμις και ἐξ αὐτῆς ἡ πυρῶδης καταβιβρώσκουσα και ἡ πυρῶδης διατηροῦσα και ἐκ ταύτης ἡ παρυστωσα, ἑαυτὴν εἰς ἑαυτὴν ἀποκαλύπτουσα..., δύναμις» ³¹⁷ γ. Ἡ ὄλη κίνησις εἶναι «ἐν ἐντὸς ἑαυτοῦ τρέχον πῦρ», ὅμοιον πρὸς πύρινον «περιστρεφόμενον τροχόν» α, ὁ ὁποῖος «προκύπτει ἐκ τῆς ἔλξεως και ἀπόσεως» τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποῖου κέντρον εἶναι ἡ θέλησις «να καταστῆ ὁ Θεὸς πλάσμα, ὅσον εἶναι δυνατόν, ὥστε να δύνηθῆ να γίνῃ τὸ πᾶν ἐντὸς τοῦ παντός» β, ἄξων του, «ἐνθα εἶναι στερεωμέναι αἱ ἀκτῖνες, εἶναι ἡ ἐλκυσουσα ἐπιθυμία» και αἰτία «τῆς ταχείας περιστροφικῆς κινήσεως εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, μετὰ τοῦ ὁποῖου ὁ Θεός... ἐγκλείεται εἰς τι πλασματικόν...» ³¹⁸.

Ὁ Fr. Chr. Oetinger προσεπάθησε να κατευνάσῃ τὸ μένος τοῦ Θεοῦ τοῦ Jakob Böhme, να τὸν συσχετίσῃ στενώτερον πρὸς τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα και παραλλήλως ἐπεδίωξεν ἐρμηνείαν και θεμελίωσιν τῆς θεογονικῆς ὁριμῆς, ἀντὶ ἀπλῆς *per inspirationem* περιγραφῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰς λογικὸν σύστημα μεταπλασμοῦ τῆς μυστικῆς ἐνοράσεως, τὴν εἰσαγωγὴν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως εἰς τὴν θεογονικὴν ἱστορίαν.

5. Ο ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ

α. Τὸ πνεῦμα τῆς γερμανικῆς <Θεογονίας>, πηγάζον ἐκ τοῦ βάθους τῆς γερμανικῆς προῖστορίας και ἐνισχυθὲν καθ' ὁδὸν ὑπὸ τριῶν ὀριμητικῶν χειμάρρων, ἐκβάλλει εἰς τὸν γερμανικὸν Ἰδεαλισμὸν, ἐνθα ἡ ἰλύς, τὴν ὁποῖαν συνεπέφερε, θὰ κατακαθήσῃ και τὸ <θεῖον Γίγνεσθαι> θὰ καταστῆ διαυγὲς ὡς λίμνη. Ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς θὰ περιβάλλῃ μὲ φιλοσοφικὸν ἔνδυμα τὴν μυστικιστικὴν διαίσθησιν και θὰ τὴν παρουσιάσῃ ὡς θεωρίαν, τῆς ὁποῖας τὸ κῦρος ἐγγυᾶται ὁ λόγος. Τὸ πνεῦμα θ' ἀποχωρίσῃ τὴν ὕλην ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Θεοῦ και θὰ τὸν ἀφήσῃ να μεταλάβῃ τῆς οὐσίας του, να γίνῃ ὁμοούσιον Πνεῦμα, τείνον πρὸς αὐτοσυνείδησιν, ὠρίμασιν και ἐκπλήρωσιν τῶν πνευματικῶν του σκοπῶν εἰς τὴν Ἱστορίαν.

Ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς θὰ προβληθῆ ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐκπροσώπων τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» ὡς «ὁ κύκλος τῆς διανοητικῆς κινήσεως», ἐντὸς τοῦ ὁποῖου «ἀναδύεται ὁ λόγος περὶ δημιουργουμένου Θεοῦ, διὰ να μὴ χαθῆ πλέον μέχρι τῶν ἡμερῶν μας» ³¹⁹. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι *petitio principii*. Ἡ Ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία δὲν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχή, ἀλλ' ὁ καθαρισμὸς τῆς θεωρίας τοῦ δημι-

α. Περὶ βλ. «Τροχὸς τῆς γενέσεως»: Ἐπιστ. Ἰ α κ ὡ β ο υ Γ', 6.

β. Περὶ βλ. «Ἴνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν»: 1, Κορινθ. ΙΕ', 28.

ουργουμένου Θεοῦ. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ὡς πατρὸς καὶ οὐχὶ ἐκπαιδευτοῦ τῆς θεογονικῆς σκέψεως εἶναι ἰδιοποίησις ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς.

Ὁ Gotthold Ephraim Lessing εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ἰδεαλιστῶν, ὁ ὁποῖος συνδέει τὰς ἐννοίας τῆς συμβατικότητος καὶ τοῦ Θεοῦ. «Ὅ,τι εἶναι τυχαῖον ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ θὰ εἶναι τυχαῖον ἐπίσης εἰς τὸν Θεόν, εἶδε- μὴ θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ ἔχη ἰδέαν ὁ Θεὸς τοῦ ἐκτὸς αὐτοῦ τυχαίου»³²⁰. Πρὸς τὸν συμβατικὸν Θεόν, ὁδοιπόρον κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Wodan, ὁ Lessing ἐκφράζει τὴν συμπάθειάν του: «Ὁφείλεις εἰς τὸν δρόμον σου νὰ καταπονηθῆς τόσον πολὺ! Τόσα <λοξοδρομήματα> νὰ κάμῃς!»^{321α} καὶ προσθέτει εἰς τὴν παράστασιν τοῦ <Θείου τροχοῦ> τοῦ Oetinger «μικροτέ- ρους» καὶ «ταχύτερους τροχοὺς», οἱ ὁποῖοι «κινητοποιοῦν» τὸν «μέγαν ἀργὸν Τροχόν»^{321β}. Ὁ Lessing «εἶναι ὁ πρῶτος φιλόσοφος τοῦ γερμα- νικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς ἐσωτερικὴν ζωὴν τοῦ ζῶντος ὀργανικοῦ κόσμου, ἐξελισσόμενον ἀναλόγως τῆς κοσμικῆς πορείας καὶ ἐκλαμβάνει τὴν Ἱστορίαν ὡς «πολυσήμαντον ἀνάπτυξιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου»³²².

Περὶ ἀναπτυσσομένου καὶ μεταβαλλομένου Θεοῦ ἐκφράζονται ὁμοίως οἱ Goethe, Herder, Fichte καὶ Fr. H. Jakobi: «Ἡ Θεότης εἶναι ἐνεργὸς εἰς τὸ ζῶν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὸ νεκρὸν· εὐρίσκεται εἰς γένεσιν καὶ μετα-βολήν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τετελεσμένον καὶ πάγιον»³²³. Τὸ Πνεῦμα τοῦ κόσμου εὐ-ρίσκεται εἰς διαρκῆ συστολήν καὶ διαστολήν, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς κόλπους τῆς καρδίας καὶ τοὺς πνεύμονας^{324α}. Ὁ Θεὸς συναντᾷ συνεχῶς ἑαυτόν^{324β}: εἶναι μία ἀέναος ὕφανσις εἰς τὴν βαθυτάτην σιγήν³²⁵. Ὅστις πιστεύει εἰς ἓν σταθερὸν, ἐμμένον καὶ νεκρὸν εἶναι, πιστεύει μόνον, ἐπειδὴ ἐντὸς του εἶναι νεκρὸς καί, ἐφ' ὅσον εἶναι νεκρὸς, δὲν δύναται ἄλλως, παρὰ νὰ πι-στεύῃ οὕτω. Οὐδὲν <εἶναι> ὑπάρχει ὀπισθεν τῆς πράξεως, ἐνεργείας, γενέ-σεως. Πράττειν εἶναι τὸ πᾶν³²⁶. Ἄλλ' ὁμοία Ζωὴ ἐκτός μου, Ψυχὴ, ἐκτὸς τῆς Ψυχῆς μου, ἄριστον, δυνατὸν Σύ, Σὺ δὲν εἶσαι ἀκόμη. Χά! Γίνεσαι... Θεέ!»³²⁷.

β. G. W. F. H E G E L

Ἐὰν ὁ Immanuel Kant, εἰς τὸ τέλος τῆς κριτικῆς του σκέψεως, κατ-έληξεν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπλῆς ἰδέας τοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ ἔγινεν οὕτω ὁ πρόγονος τῆς συγχρόνου «Φιλοσοφίας τοῦ Ἄνυπάρ-κτου», ὁ Hegel εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐθεμελίωσε τὴν ἰδέαν ἐνὸς διχα-σμένου, ἐντὸς τῆς ἱστορικῆς πορείας ἐξελισσομένου καὶ πρὸς αὐτοσυνείδη-σιν μηχανευομένου Θεοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ἐξελίξεως εἰς τὸν Hegel δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀνάπτυξις, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀγῶνος. Γίγνεσθαι εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ

σύνθεσις τῶν ἀντιμαχομένων δυνάμεων εἰς τὸ κέντρον τῆς ζωῆς. Πρῶδος εἶναι ὑπερνίκησις ἀντινομίας. Πύρην τοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ ἀντίφασις. Ἡ Ἰδέα «αὐτοδιαλύεται» ^{328α}, ἑτεροιοῦται, τίθεται ὡς <τόδε τι> ἀπέναντι ἑαυτῆς, διότι εἰς τὴν φύσιν τῆς ἐδρεύει ἡ ἀντίθεσις. Τὸ εἶναι τῆς Ἰδέας συνίσταται εἰς τὴν ἀπαλλοτριώσιν, εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐνότητος μεταξὺ τοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου, εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ παραγώγου εἰς τὸ πρωταρχικόν, εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ ἀναίρεσιν τῆς ἑτερότητας. «Ἡ ἑτερότητας αὐτὴ εἶναι ἡ ἀντινομία ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτό» ^{329α}. Ἔργον τῆς Ἰδέας εἶναι «ναῖ ἄρη τὴν ἀντινομίαν, ἤτοι τὸ ἀτομικόν τῆς περιεχόμενον, ναῖ θέτη τὴν διαφορὰν αὐτὴν καὶ ναῖ τὴν αἴρη ἀπολύτως» ^{329β}. Ἡ αὐτοκατάφασις καὶ ἀναίρεσις «εἶναι ἡ ζωτικότης τῆς Ἰδέας καθ' αὐτήν» ^{329β}.

Ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα δὲν ἀναπαύεται ἐντὸς τοῦ γίνεσθαι, ὡς ἤθελεν ὁ Fr. Schiller*. «Τὸ Πνεῦμα» εἶναι τὸ «ἀπολύτως ἀνήσυχον» ³³⁰. Ἡ ἐξέλιξις, ἡ ὁποία εἰς τὴν Φύσιν εἶναι ἐν ἡρεμίῳ φαινόμενον, εἰς τὸ Πνεῦμα εἶναι εἰς τὸ κινῆσι, ἀτελεύτητος ἀγὼν ἐναντίον ἑαυτοῦ» ³³¹. Ὁ διχασμὸς τοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ἱστορικότητός του. Τὸ Πνεῦμα ὀφείλει ν' αὐθυπερβληθῆ, διὰ ν' ἀποκτήσῃ αὐτοσυνείδησιν. Τὸ καθ' αὐτὸ ἀσυνείδητον ἀπόλυτον Πνεῦμα πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν παλαιστράν τῆς περατώσεως καὶ τῆς ἄρσεως τοῦ πέρατος. Ἡ ἱστορικὴ ἐνεργητικότης προσφέρει εἰς τὸ Πνεῦμα τὴν γνῶσιν τοῦ Πνεύματος. Ἡ ἱστορία εἶναι ὁ <ἀνεμοστρόβιλος>, ὁ ὁποῖος ἀναταράσσει τὰ <λιμνάζοντα ὕδατα> τοῦ Πνεύματος. ἱστορία εἶναι τὸ <ζωοποιοῦν Πνεῦμα> τοῦ Πνεύματος. Ὁ Hegel σύρει τὸ Ἀπόλυτον εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὸ σκέπτεται <ἱστορικῶς>. Τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ ἀπολύτως ἀνέτοιμον καὶ διὰ τοῦτο ἡ πρῶδος εἶναι ἡ ζωὴ του. Πρῶδος ὅμως σημαίνει ὑπερνίκησιν στατικότητος, ἀνάπτυξιν. «Ἡ πρῶδος τοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ ἐξέλιξις» ³³². Τὸ Πνεῦμα πρέπει «ναῖ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὑπαρξιν, ν' ἀναπτυχθῆ, ναῖ παραχθῆ, ναῖ ὀριμιάσῃ, ναῖ παραγάγῃ τὴν ἔννοιαν του, ὅ,τι πρῶγματι εἶναι, οὕτως, ὥστε ὅ,τι εἶναι καθ' αὐτό, ναῖ εἶναι ἡ ἔννοιά του δι' ἑαυτό» ³³³. Τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος ἐπιτελεῖ ἡ πεπερασμένη ἐμφάνισις του, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, διὰ τοῦ ἱστορικοῦ του γίνεσθαι. Οὕτω, ταυτίζεται τὸ γίνεσθαι τοῦ πεπερασμένου πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἀπολύτου καὶ ἀνάγεται ἡ ἱστορικὴ πρῶδος εἰς αὐτοπραγμάτωσιν τοῦ Θεοῦ. «Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ» ³³⁴.

Ὁ Hegel ἰσχύει ὡς ὁ συνεπέστερος ἡρακλείτειος φιλόσοφος. Τὸ ὅτι ὁ Hegel ἀπερρόφησε τὸν Ἡράκλειτον καὶ συνεσχέτισε τὸ Πνεῦμα

* Κι' ἂν ὅλα στὴν αἰὼνι' ἀλλαγῇ στριμογυρίζουν,
Μένει μέσ' τὴν ἀλλαγῇ ἓνα ἡσυχὸ Πνεῦμα » ³²⁹.

πρὸς τὸν <Λόγον> εἶναι ἀναμφίβολον. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Ἡράκλειτος ἀνήρρεσε τὴν ἀντινομίαν ἐντὸς τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Λόγου—«οὐ ξυνιάσιν ὅπως διαφερόμενον ἑαυτῷ ὁμολογέει»—^{335α}, ὁ Hegel τὴν ἐφύτευσε εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Πνεύματος. Καὶ ἐνῶ «τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα» ἐθεώρει ὁ Ἡράκλειτος «παίδων ἀθύσματα»^{335β} καὶ συγκρίνων τὰ προτερήματα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἐχαρακτήριζε ταῦτα ιδιότητος πιθήκου—«ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πιθήκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν»^{335γ}—, ὁ Hegel ἀπολυτοποιεῖ τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα καὶ τὸ θεωρεῖ «τὸ πάγιον, τὸ ἀπόλυτον, τὸ αἰώνιον»³³⁶. Τελικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ ἐγελιανοῦ συστήματος ὑπῆρξεν ἡ θεωρητικὴ ἀποθέωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὴν ἱστορικότητά του. Τὴν συνείδησιν τῆς αὐτοθεώσεως αὐτῆς, τῆς ὁποίας ἦτο δυσχερὴς *modus coexistendi* πρὸς τὴν ἐπίσημον εὐσεβείαν τοῦ αὐτοθεωρουμένου ὡς Χριστιανοῦ Hegel, ἐκφράζει χαρακτηριστικῶς ὁ Fr. Nietzsche: «Ἡμεῖς οἱ Γερμανοὶ εἴμεθα ἐγελιανοὶ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶχεν ὑπάρξει Hegel. Ὁ Hegel...ἔκαμε τὴν μεγαλοπρεπῆ προσπάθειαν νὰ μᾶς πείσῃ διὰ τὴν θεότητα τῆς ὑπάρξεως μὲ τὴν βοήθειαν τελικῶς τῆς ἔκτης αἰσθήσεώς μας, τῆς ἱστορικῆς αἰσθήσεως»³³⁷. Ὅπωςδήποτε, ὁ Hegel ὑπῆρξεν ὁ πρῶτιστος τῆς ἀντιλήψεως ἐνὸς διεσπασμένου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν ἐσωτερικὸν διχασμὸν του καὶ νὰ πραγματοποιῆ ἐντὸς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Διὰ τοῦ Hegel ἡ θεωρία τοῦ «δημιουργουμένου Θεοῦ» εἰσηλθὲν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας καὶ ἀπέκτησε συγχρόνως ὕψος ἀπρόσιτον εἰς ὅλην τὴν μεταγενεστέραν ἐξελίξιν της*.

* Διὰ τῆς ἐν γένει ἱστορικῆς ἀντιλήψεώς του ὁ Hegel δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀρνητικὸν αἷτιον τοῦ Μαρξισμού, ἀλλ' ἐπίσης, ἐν συνεργασίᾳ πρὸς τὴν ψύχωσιν τοῦ Nietzsche διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Ὑπερανθρώπου, ἐκ τῶν βασικῶν θετικῶν αἰτιῶν τοῦ γερμανικοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον ἐτσλαιπόρησεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὴν Οἰκουμένην. Ἡ περὶ αὐτοπραγματώσεως τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν διδασκαλία του συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίτασιν τῆς προπολεμικῆς αὐθυποβολῆς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἐντεταλμένος νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἱστορικὸν ῥοῦν.

Περὶ τῆς σημασίας τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Πνεύματος ὁ Hegel εἶχεν ἐκφρασθῆ συγκεκριμένως: «Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἡ ἠθικὴ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ, ἐφ' ὅσον αὐτὸ εἶναι ἡ ἄμεσος ἀλήθεια»³³⁸. Τὸ ὅτι ὁ Hegel ἐθεώρησε τὸν συνετὸν πολιτικὸν βίον ὡς ὄρον δημιουργίας τοῦ Πνεύματος—«Ἡ ἀληθὴς διαλλαγή, διὰ τῆς ὁποίας πραγματοποιῶται τὸ Θεῖον εἰς τὸ πεδῖον τῆς πραγματικότητος, συνίσταται εἰς τὸν ἠθικὸν καὶ ἔννομον πολιτικὸν βίον»^{339α}—δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς ἐφέσεως πρὸς δύναμιν. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Hegel, ὅτι ἡ συνυφῆ Θεοῦ καὶ Κοσμικοῦ «δικαιοῦται εἰς τὸν ὄργανισμὸν τοῦ Κράτους»^{339β} καὶ ἡ ἐγελιανὴ ἀντίληψις, ὅτι «ἡ ἱστορία ἐνὸς λαοῦ εἶναι ἡ μορφοποίησις τοῦ Θεοῦ εἰς τόπον καὶ χρόνον»³⁴⁰, οἰκειοποιηθεῖσα προθύμως ὑπὸ τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρκτου» («Τὸ λαϊκὸν βίωμα...εἶναι τὸ ζωτικὸν κέντρον παντὸς ἄλλου αἰωνίου βιώματος»^{341α}). Εἰς

γ. F. W. J. VON SCHELLING

Ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ <δημιουργομένου Θεοῦ> εἰς τὸν Γερμανικὸν Ἰδεαλισμὸν εἶναι ὁ συμμαθητὴς τοῦ Hegel Friedrich W. J. von Schelling, κατὰ τὴν τελευταίαν περιόδον τῆς σκέψεώς του. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Fichte, ὁ Schelling ἀνέπτυξεν ἀρχικῶς λογικὸν μονισμόν. Διὰ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητος νοοῦντος καὶ νοουμένου εἰς πρῶτιστον νόμον τῆς πραγματικότητος, ὁ Schelling τῆς πρώτης περιόδου θεωρεῖται ὁ κατ' ἐξοχὴν μονιστὴς τῆς γνωσεολογίας τῶν Νεωτέρων χρόνων*. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Spinoza, ὁ Schelling ἐνεφανίσθη ἀργότερον ὡς πανθειστὴς^{2*}, ἐνῶ εἰς ἄλλην πνευματικὴν του στροφὴν ὑπερημύνθη τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς πεπεισμένος ἀποφατικὸς φιλόσοφος^{3*}. Ἀπὸ τοῦ 1809^{4*} ὁ Schelling ἀναπτύσσει τὴν δυναμικὴν θεωρίαν τοῦ <δημιουργομένου Θεοῦ>, τῆς ὁποίας καὶ γίνεται ὁ πρῶτος συνειδητὸς θεωρητικὸς ἐκπρόσωπος. Τὴν τελευταίαν φιλοσοφικὴν περίοδον τοῦ Schelling καθορίζουν οἱ θεοσόφοι J. Böhme καὶ F. C. Oetinger,

τὸ αἰώνιον πνεῦμα τοῦ λαϊκοῦ γίνεσθαι εἰσρέουν αἱ ὑπόλοιποι δυνάμεις τῆς Αἰωνιότητος^{341β}. Ἡ Θεότης γεννᾶται εἰς τὴν <λαότητα>^{342α}. Ἡ δημιουργὸς Δύναμις προσπαθεῖ νὰ δημιουργηθῇ εἰς μίαν <λαότητα>, νὰ τεθῇ ἱστορικῶς. Ὁ Θεὸς ἐπιδιώκει καὶ ἐκβιάζει νὰ δημιουργηθῇ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ὡς ἡ <λαότης> των»^{342β}) ἐθεωρήθη ὡς ἀξίωμα τῆς γερμανικῆς πίστεως. «Διὰ τὴν γερμανικὴν πίστιν τὸ γίνεσθαι τοῦ λαοῦ εἶναι τὸ γίνεσθαι τοῦ Θεοῦ»³⁴³. Ὁ Hegel εἴθεσε τὴν ἠθικὴν καὶ θεωρητικὴν βᾶσιν εἰς τὴν ἀξίωσιν τῆς γερμανικῆς ὑπεροχῆς καὶ ἐθεωρήθη ὡς ἡ via philosophica τῆς αὐτοθεώσεως τοῦ Γερμανισμοῦ. Ἡ γνώμη τοῦ Wilhelm Lütgert θὰ ἦτο ἀκριβεστέρα, ἐὰν περιορίζετο εἰς ὑποδήλωσιν τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἱστορικῆς διαλεκτικῆς τοῦ Πνεύματος τοῦ Hegel: «Ὁ ἐπαναστατικὸς Σοσιαλισμὸς εἶναι τὸ τέλος τοῦ Ἰδεαλισμοῦ»³⁴⁴.

* Πρβλ. ἄνωτ. κεφ. «Ἡ Ταυτότης», παραθέσεις 11—15.

2* Πρβλ.: «Θεὸς καὶ Σύμπαν εἶναι ἐν ἡ μόνον διάφοροι ἀπόψεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ. Θεὸς εἶναι τὸ Σύμπαν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ταυτότητος θεωρούμενον, τὸ Σύμπαν εἶναι Θεὸς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ὁλότητος ἐκλαμβανόμενον»³⁴⁵.

3* Πρβλ. ἄνωτ. κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις», παραθέσεις 315—316.

4* Ἡ τελευταία φιλοσοφικὴ μεταστροφή τοῦ Schelling συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὸν αἰφνίδιον θάνατον τῆς ἐκτάκτως ἀγαπωμένης συζύγου του τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1809, ἡ ἔλλειψις τῆς ὁποίας τὸν ἐξώθει εἰς θεωρίας περὶ συνεχίσεως τῆς σχέσεως μετὰ τῶν νεκρῶν, διατηρήσεως τῆς ὅλης ψυχοσωματικῆς ἀτομικότητος μετὰ θάνατον (π. χ.: «Ἀνέκαθεν δὲν ὑπετίμησα τὴν σωματικότητα τόσον, ὅσον ἐπραξε καὶ ἀκόμη πράττει ὁ Ἰδεαλισμὸς τοῦ καιροῦ μας... Δὲν δυνάμεθα νὰ ἰκανοποιηθῶμεν μὲν μίαν γενικὴν διάρκειαν τῶν νεκρῶν μας· θὰ ἠθέλομεν νὰ διατηρήσωμεν τὴν ὅλην προσωπικότητά των οὐδέν, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἐξ αὐτῆς ν' ἀπολέσωμεν»³⁴⁶) καὶ τέλος, εἰς τὴν πίστιν ἑνὸς μαχομένου Θεοῦ εἰς τὰ βάθη τοῦ κόσμου, τοῦ ἑποίου σκοπὸς εἶναι ἡ αὐτοσυνειδήσις καὶ ἡ ὑλοποίησις.

ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος θεωρεῖται, ὅτι «προσδιορίζει τὴν ὅλην ἀποψίν» του³⁴⁷ καὶ ὁ δεύτερος, ὅτι ἐπηρεάζει τὸ ἔργον του «μέχρι τῆς ἐκφράσεως»³⁴⁸.

Προϋποθέσεις τῆς θεογονικῆς φιλοσοφίας τοῦ Schelling εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς προτεραιότητος τοῦ Χρόνου : «Ὁ Χρόνος, συμφώνως πρὸς τὴν πραγματικότητα, προηγεῖται τῆς Αἰωνιότητος—οὐχὶ ὡς κοινῶς θεωρεῖται : ὁ Χρόνος ἐτέθη ὑπὸ τῆς Αἰωνιότητος, ἀλλ' ἀντιθέτως : Ἡ Αἰωνιότης εἶναι τὸ τέκνον τοῦ Χρόνου»^{349α} καὶ τῆς διαφορᾶς ὄντοτης, ἀλλὰ ταυτότητος ὑφῆς Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου : «Πᾶν Θεῖον εἶναι Ἀνθρώπινον, πᾶν Ἀνθρώπινον Θεῖον. Ἡ ἀμοιβαία κοινότης ἀνθρωπίνων καὶ θεῶν ἰδιοτήτων εἶναι... εἰς θεμελιώδης νόμος καὶ τὸ σπουδαιότερον <κλειδί> πάσης ἀληθοῦς γνώσεως»^{349β}.

Ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος διαφέρει τοῦ ἀνθρώπου μόνον κατὰ ποσόν, ἐγκλείει ἐντὸς του ἐν χάος ἀσυνειδήτου, ἀνάλογον τοῦ ἀνθρωπίνου, τὸ ὅποιον εἶναι πεπερασμένον, ἐνῶ «τὸ ἀσυνειδήτον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄπειρον, ὡς καὶ ὁ ἴδιος»^{350α}. Σκοπὸς τοῦ διαφόρου πρὸς τὸ ἰδανικόν του Θεοῦ (:«Τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν ἴδιον, ἀλλὰ πραγματι διάφορον, ὡς εἰς τὸν ἀνθρώπον»^{350β}) εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις : «Ἡ ὅλη ζωὴ εἶναι κυρίως μόνον μία πάντοτε ὑψηλοτέρα γένεσις συνειδήσεως..., πάντοτε ὅμως παραμένει ἐν σκοτεινὸν ὑπόλοιπον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει λοιπὸν περὶ τοῦ Θεοῦ»^{350γ}. Πᾶσα ζῶσα ὑπαρξὶς ἀρχίζει ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου. Ὁμοίως ἀρχίζει ἐπίσης καὶ ἡ θεία ζωὴ»^{350δ}. Συνείδησις σημαίνει συνειδητοποίησιν, ἥτοι ἐνεργητικότητα κατανοήσεως, ἐπομένως ὁ Θεὸς οὔτε εἶναι ἀπόλυτος συνείδησις, οὔτε ἔχει τοιαύτην, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ ἄνοδον ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου εἰς τὴν συνείδησιν : «Ἡ συνείδησις συνίσταται μόνον εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς γενέσεως τῆς συνειδήσεως καὶ οὕτω, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ σκεπτόμεθα εἰς τὸν Θεὸν αἰωνίαν συνείδησιν, μόνον ἀπόκτησιν συνειδήσεως»³⁵¹. Ἡ ἐνεργητικότης τῆς συνειδητοποιήσεως αὐτῆς ἐμφανίζεται εἰς τὴν κοσμικὴν καὶ ἱστορικὴν πορείαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπροσώπου ἀσυνειδήτου εἰς συνειδητὸν πρόσωπον. «Ἡ ζωτικὴ πρόοδος εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν... οὐδὲν ἄλλο κυρίως εἶναι, εἰμὴ ἡ πρόοδος τῆς πλήρους συνειδητοποιήσεως καὶ προσωποποιήσεως τοῦ Θεοῦ»³⁵².

Ἡ δημιουργὸς ὅμως θεία ὁρμὴ, διὰ τῆς ὁποίας Θεὸς τείνει πρὸς αὐτοσυνείδησιν, διαφεύγει τὴν συνείδησίν του. Τὸν Θεὸν γεννᾷ αἰωνίως μία αὐτόνομος καὶ ἀκατάληπτος διὰ τὸν ἴδιον ὁρμὴ <ἀναζητήσεως>. «Ἐνῶ ἡ Αἰωνιότης εἶναι ἠναγκασμένη ν' ἀναζητῇ ἀσυνειδήτως ἑαυτήν, παράγει ἑαυτὴν ἐντὸς ἑαυτῆς, ἀνεξαρτήτως πρὸς αὐτὴν καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνῃ συνείδησιν τούτου, δι' ἐνὸς ἀκαταλήπτου δι' αὐτὴν τρόπου. Μία ἀνθυπόστατος βούλησις, μία βούλησις, ἡ ὁποία δὲν τὴν γνωρίζει ἀκόμη, ἡ ὁποία τιμωρεῖ μόνον τὴν Αἰωνιότητα, καὶ τυφλῶς, χωρὶς

τὴν συνδρομὴν τῆς, ἀναζητεῖ τὴν οὐσίαν, οὐχὶ ὡς συνειδητὴ, ἀλλ' ὡς μία ἐξ ἀρχῆς ἀσυνεΐδητος βούλησις»^{553α}, εἶναι τὸ κύριον ἔνστικτον τῆς γενέσεως καὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ πραγματικότητος. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀσυνεΐδητος <δυνατότης Θεοῦ>, μεταβαλλομένη εἰς συνειδητὴν πραγματικότητα, κατ' οὐσίαν ὁμως «δὲν εἶναι πραγματικός, ἀλλὰ πραγματοποιεῖται»^{553β}. Δημιουργεῖ ἑαυτὸν, ὅμοιος πρὸς τὸν καλλιτέχνην, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι «ἐνταῦθα ἡ ὕλη δὲν εἶναι ἐκτὸς τοῦ καλλιτέχνου, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐσωτερικῶς σύμφυτος»^{553γ}. Ἄλλ' ἐνῶ «ἡ ὕλη», ὡς «τὸ ἀσυνεΐδητον μέρος τοῦ Θεοῦ», ἀποτελεῖ «τὸ σκοτεινόν», τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐπιδιώκει διαρκῶς «να ἐξωθήσῃ καὶ ν' ἀποκλείσῃ ἑαυτοῦ»⁵⁵⁴, παραμένει ἐν τούτοις «ἡ σωματικότης» ὁ «ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ»⁵⁵⁵. Ἡ ὑλικότης ἀποτελεῖ τὸ διυλιστήριον τῆς Θείας οὐσίας.

Ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ δώσῃ μορφήν εἰς τὸ ἀσυνεΐδητον περιεχόμενον του, διὰ νὰ δυνηθῇ οὕτω ἐντὸς τῆς πραγματικότητος νὰ κατανοήσῃ τὴν φύσιν του. Ἡ πρὸς αὐτοσυνεΐδησιν αὐτῆ τάσις ἀποτελεῖ τὴν αὐτοδημιουργίαν καὶ τελειοποίησιν τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς ἀναχωρεῖ ἐξ ἑαυτοῦ, διὰ νὰ καταλήξῃ καθαρὸς τελικῶς εἰς ἑαυτὸν: Ὁ Θεὸς δημιουργεῖ ἑαυτὸν καί, ὅσον εἶναι βέβαιον, ὅτι δημιουργεῖται, τόσον βέβαιον εἶναι, ὅτι δὲν εἶναι τι ὀριστικῶς ἐξ ἀρχῆς ἔτοιμον καὶ ὑπάρχον»^{556α}. Ἡ ἀκοίμητος δημιουργὸς ἀνησυχία τοῦ Θεοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀντινομίαν, ἡ ὁποία διασπᾷ τὴν ἐνότητά του. Ὁ Θεὸς ἔχει ἐντὸς του «ἐν ὑψηλότερον καὶ ἐν χαμηλότερον»^{556β}. Τὸ <ὑψηλότερον> προσπαθεῖ ν' ἀπωθήσῃ τὸ <χαμηλότερον> καὶ νὰ ἄρῃ «τὴν μέχρι τοῦδε» ἀδιάφορον μετ' αὐτοῦ συνύπαρξιν ἢ μεῖξιν^{556γ}. Ἡ ἐνέργεια αὐτῆ, τὴν ὁποίαν ἐκ παραλλήλου ἐπιχειρεῖ καὶ τὸ <χαμηλότερον> ἐντὸς τοῦ Θεοῦ, ἐμφανίζεται, «κατὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ», ὡς «αἰώνιον οὐχί» καὶ «αἰώνιον ναί»^{557α}, ὡς «συνεχῆς ἐναλλαγὴ ἐκτάσεως καὶ συμπτύξεως»^{557β}, ὡς «συστολὴ καὶ διαστολὴ» ἢ «ἄμπωτις καὶ παλίρροια»^{557γ}, ὡς «οἱ διακεχωρισμένοι πόλοι ἐνὸς μαγνήτου», οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται «εἰς διαρκῆ ἀσυνεΐδητον πόθον, δυνάμει τοῦ ὁποίου τείνουν νὰ πλησιάσουν ὁ εἰς τὸν ἄλλον»^{557δ}. Εἰς τὴν ἔλξιν καὶ ἄπωσιν τῶν δισταμένων αὐτῶν δυνάμεων ὁ Θεὸς «χάνει τὴν ἐλευθερίαν του» καὶ γεννᾶται εἰς τὴν πάλλουσαν καρδίαν του, «ἡ ὁποία εἰς ἀδιάκοπον συστολὴν καὶ διαστολὴν ἀναζητεῖ ἡσυχίαν καὶ δὲν εὐρίσκει»^{557ε}, ἡ ἀγωνία τῆς ἀντινομίας. Ὁ Θεός, τὴν διάστασιν τοῦ ὁποίου ἀναιρεῖ συνεχῶς στιγμιαία ἐνότης, διὰ νὰ διασπασθῇ καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῆς ἐπομένης ἀντινομικῆς μορφῆς, εἶναι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Γραφῆς α, ἐν ἀκάματον καταλυτικὸν πῦρ: «Ὁ Κύριος ὁ Θεός σου εἶναι... κατὰ τὴν φύσιν του ἐν διαβρωτικόν

α. «Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον»: Πρὸς Ἑβραίους IB', 26.

πῦρ» ³⁵⁷στ. Αἰτία τῆς ἐσωτερικῆς πάλης τοῦ Θεοῦ πρὸς εἶναι ἢ προὑπό-
θεσις τῆς ζωτικότητός του ³⁵⁷ξ, ἢ ἀντίφασις: «Ἡ ἀντίφασις... εἶναι ἡ
πηγὴ τῆς αἰωνίας Ζωῆς» ³⁵⁷η. Ἡ ἀντίφασις εἶναι ὁ δῆμιος καὶ συγχρό-
ως ὁ ζωοδότης Θεὸς τοῦ Θεοῦ. «Τυφλὴ ζήτησις καὶ ἐπιθυμία, ἀκαταγώ-
νιστος ὁρμή, ἀναίσθητος κίνησις» ³⁵⁷θ, δημιουργοῦν ἓνα ζῶντα Θεόν, τοῦ
ὁποίου ἡ φύσις «οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ φόβος, φόβος καὶ ἀντίφασις» ³⁵⁷ι.
Ἐπιθυμία καὶ ἀντίφασις εἶναι «μία ζωὴ ἀηδίας καὶ ἀγωνίας» ³⁵⁷ια. Διὰ τοῦ βασανιστικοῦ
ὁμοῦς αὐτοσπαραγμοῦ πραγματοποιεῖται ἡ ἐνοστικτώδης ἔφεσις τοῦ Θεοῦ
πρὸς δημιουργίαν ἑαυτοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως ἑαυτοῦ, διὰ ν' ἀναπτυχθῆ
πλήρως εἰς τὸ τέλος τῆς πάλης του καὶ νὰ πληρώσῃ μόνος τὰ πάντα: «Ἐπιθυμία
ὄψιστος τελικὸς σκοπὸς τῆς δημιουργίας τώρα ἐξεπληρώθη. Ἐπιθυμία, ὄρα-
τός: σωματικός, ἐπραγματοποιήθη τελείως... Τότε ὁ Θεὸς θὰ εἶναι τὸ πᾶν
ἐντὸς τοῦ παντός, ὁ Πανθεϊσμός ἀληθής» ³⁵⁸.

Ἐπιθυμία εἶναι ὁ πρῶτος τραγικὸς φιλόσοφος τῆς «Φιλοσοφίας
τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ». Διχασμὸς, βασανισμὸς καὶ ἀπόγνωσις ἀξιοῦν
εἰς τὴν φιλοσοφίαν του νὰ ἐκφράσῃ τὸν πυρῆνα τοῦ Θεοῦ. Ἡ
ἀτομικὴ τραγωδία προσπαθεῖ νὰ λυτρωθῆ διὰ τῆς ἀπολυτοποιήσεώς της
εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ. Ἐπιθυμία προέβαλε, μετὰ τὸ ἀτύχημα τοῦ
1809, τὴν τραγικότητα τῆς ὑπάρξεώς του εἰς τὸν Θεόν καὶ μετέβαλε τὴν
λογικὴν φιλοσοφίαν τῆς πρώτης περιόδου τῆς σκέψεώς του εἰς δραματικὴν
ἀνάλυσιν τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἡ Μεταφυσικὴ τοῦ Schelling εἶναι ἡ ἐκρη-
κτικὴ ἀναγωγὴ τῶν κατηγοριῶν τῆς ἐμπειρίας εἰς τὸ Ἄπολυτον, μεθο-
δεύουσα ὡς ἡ Φυσικὴ Θεολογία τοῦ Μεσαιῶνος ³⁵⁹, μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι
προσγράφει εἰς τὸν Θεόν, ἀντὶ <ἀγαθῶν, ἡρέμων> ἰδιοτήτων, τὸν δυναμι-
σμὸν καὶ τὴν ὀδύνην τῆς ὑπάρξεως. Ἐπιθυμία, διὰ τῆς προβολῆς τοῦ
ἀνθρωπίνου διχασμοῦ εἰς τὴν Θεότητα, ὠδήγησε τὴν Ἰδεαλιστικὴν Μετα-
φυσικὴν εἰς ἀπροκάλυπτον περιγραφὴν τοῦ πεπερασμένου, ἀντικαταστή-
σας τὴν Φιλοσοφίαν διὰ τῆς Μυθολογίας καὶ πλάσας τὸν «πλέον πολυσή-
μαντον, πλούσιον καὶ πλήρη περιεχομένου μῦθον τῆς μεγάλης ἐποχῆς τῆς
ἰδεαλιστικῆς Φιλοσοφίας» ³⁶⁰. Ἡ μυθογραφία τοῦ Schelling ὑπῆρξεν ὁ πυ-
ρῆν ὅλων τῶν μυθολογικῶν παραλλαγῶν τῆς νεωτέρας <Θεογονίας>.

6. F R I E D R I C H N I E T Z S C H E

Ὡς σύνδεσμος τῆς θεογονικῆς φιλοσοφίας τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλι-
σμοῦ καὶ τῶν περὶ <δημιουργομένου Θεοῦ> θεωριῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος
ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ Friedrich Nietzsche. Ἐκ συστήματος ἀρνητῆς τοῦ
Θεοῦ, ὁ Nietzsche δὲν ἔπρεπε νὰ σχετίζεται πρὸς θεολογικὰς θεωρίας.
Ἐν τούτοις, ὁ ἀντιθεϊσμός του συνδέεται πρὸς τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς με-
ταγενεστέρως του φιλοσοφικῆς Θεολογίας. Ἐπιθυμία ὑπῆρξεν ὁ σὴν

μαντικώτερος ἄθεος θεολόγος, ἐπιδρῶν θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς μέχρι σήμερον ἐπὶ τῆς θεολογικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία, συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως, λαμβάνει θέσιν ἀπέναντί του. Εἰδικῶς ἡ δυναμικὴ Θεολογία τοῦ 20. αἰῶνος ὀφείλει εἰς τὸν Nietzsche τὴν δημιουργίαν τοῦ «πνευματικοῦ κλίματος», ἐντὸς τοῦ ὁποίου «ἀφθόνως ἠὺδοκίμησε»³⁶¹.

Ὁ Nietzsche εἶδε τὸν κόσμον «μὲ τὰ μάτια» τοῦ Ἡρακλείτου, θεωρήσας τὴν φιλοσοφίαν ὡς προσπάθειαν περιγραφῆς τοῦ ἠρακλειτείου Γίγνεσθαι καὶ ἔκλεισε τὸν «ἠρακλειτεῖον αἰῶνα», τὸν ὁποῖον ἠνοιξεν ὁ Hegel³⁶². Ἄλλ' ἐὰν ὁ Ἡράκλειτος διέκρινεν ἐντὸς τοῦ κόσμου τὸν Λόγον, ὁ ὁποῖος θέτει εἰς κίνησιν καὶ διευθύνει «ὁκόσον ἐθέλει»³⁶³ τὴν πορείαν τοῦ Γίγνεσθαι, ὁ Nietzsche διεκήρυσσε, θέτων τοὺς λόγους του εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἡρακλείτου: «Οὐδὲν βλέπω, πλὴν Γίγνεσθαι»³⁶⁴. Ἡ πραγματικότης τοῦ Γίγνεσθαι εἶναι διὰ τὸν Nietzsche τὸ κατ' ἐξοχὴν πραγματικὸν τοῦ πραγματικοῦ. Τὸ «εἶναι» εἶναι μία ἐπικίνδυνος καὶ μὴ ἀναγκαία ἔννοια. «Εἰς οὐδὲν ἀπολύτως εἶναι ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιτρέπωμεν θέσιν, διότι τότε τὸ Γίγνεσθαι χάνει τὴν ἀξίαν του καὶ παρενθύς ἐμφανίζεται ὡς ἀνόητον καὶ περιττόν»^{365α}. Ὁ κόσμος εἶναι μία αἰωνία βακχικὴ αὐτοδημιουργία καὶ αὐτοκαταστροφή καί, ὡς τοιοῦτος, αὐτοσκοπός. «Εἰς διονυσιακὸς κόσμος, αἰωνίως αὐτοδημιουργούμενος καὶ αἰωνίως αὐτοκαταστρεφόμενος», τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς εὐρίσκεται «εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ κύκλου»^{365β}, ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος δαίμων δυνάμεως: «ἐν τέρας ἰσχύος, ἄνευ ἀρχῆς, ἄνευ τέλους...μία θάλασσα δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀναταράσσονται καὶ πλημμυρίζουν ἐντὸς ἑαυτῶν, αἰωνίως μεταβαλλόμενος, αἰωνίως παλινδρομῶν, μὲ ἀπίθανα ἔτη ἐπιστροφῆς, μὲ μίαν ἄμπωτιν καὶ παλίρροιαν τῶν μορφῶν του»^{365γ}, εἶναι τὸ βακχικὸν κοσμοεἶδωλον τοῦ Nietzsche.

Αὕτη «ἡ κατάφρασις τῆς παροδικότητος καὶ ἐκμηδενίσεως, τὸ ἀποφασιστικὸν εἰς μίαν διονυσιακὴν φιλοσοφίαν, τὸ ναι πρὸς τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὸν πόλεμον, τὸ Γίγνεσθαι, μὲ δριζικὴν ἀπόρριψιν ἐπίσης αὐτῆς τῆς ἔννοιᾶς τοῦ ὄρου «εἶναι»³⁶⁶, ἀξιοῖ, πρὸς διατήρησιν τῆς αὐτονομίας καὶ ἀξίας τοῦ περιεχομένου της, ἀπουσίαν τοῦ Θεοῦ. «εἶναι ἀνάγκη... ν' ἀρνούμεθα τὸν Θεόν, διὰ νὰ μὴ θέσωμεν τὸ γίγνεσθαι ὑπὸ τὴν περιοπὴν ἐνὸς συνεκπληροῦντος... ὄντος»³⁶⁷. Ὁ Θεὸς δὲν συμβάλλει εἰς τὴν ἀπόκτησιν δυνάμεως, εἶναι ἔννοια στατικὴ καὶ ἀποχαινωτικὴ καὶ ἐπομένως «ἄχρηστος», ἡ δὲ παραδοχὴ του θὰ ἦτο «ἐν ἄθροισμα δυσαρεσκείας καὶ παραλογισμοῦ», τὸ ὁποῖον «θὰ ἐξηυτέλιζε τὴν ὅλην ἀξίαν τοῦ Γίγνεσθαι»³⁶⁷. Διὰ τοῦτο «ἡ» ὑπὸ τῆς θεωρίας τοῦ «δημιουργουμένου Θεοῦ» «θεοποίησις τοῦ Γίγνεσθαι εἶναι μία μεταφυσικὴ ἄποψις», ὅμοια πρὸς τὸ φῶς ἐνὸς φάρου εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Ἱστορίας, εἰς τὴν ὁποίαν μία «γενεὰ λογίων εὔρε τὴν παρηγορίαν της»³⁶⁸. Ἐναντι τῆς θεωρίας αὐτῆς, «ὄσον καὶ ἂν εἶναι πεπλανημένη», ὀφείλει τις νὰ εἶναι ἐπεικῆς καὶ «νὰ μὴ «θυμώνη»»³⁶⁹. Ἐν

τούτοις, ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ μόνον ὡς μία στιγμή εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς πρὸς ἀπόκτησιν δυνάμεως ἐφέσεως θὰ εἶχε ἓν νόημα. «Ἡ μοναδικὴ δυνατὸτης διατηρήσεως ἐνὸς νοήματος διὰ τὴν ἔννοιαν <Θεός> θὰ ἦτο : <Θεός> : ἐν σημείον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θελήσεως πρὸς ἀπόκτησιν δυνάμεως»⁸⁰⁹.

Οἱ μεταγενέστεροι Γερμανοὶ θεολόγοι τοῦ Γίγνεσθαι, οἱ ὅποιοι ἐμαθήτευσαν εἰς τὸν Nietzsche, ἔδειξαν πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀνυπακοὴν καὶ παρεδέχθησαν ὑπάρχοντα ἢ γεννώμενον Θεόν. Ἡ ἀπίθεια αὐτὴ κατ' οὐσίαν εἶναι φαινομενικὴ. Αἱ θεωρίαι περὶ ἐξελισσομένου ἢ ἐμφανιζομένου εἰς τὴν κοσμικὴν πορείαν Θεοῦ, ἔθεσαν εἰς ἐφαρμογὴν τὴν ἀποκλειστικὴν δυνατὸτητα ὑπάρξεως Θεοῦ τοῦ τελευταίου ἀφορισμοῦ τοῦ Nietzsche. Ὁ Θεός ὑπ-άρχει : ἀρχίζει ἐντὸς τοῦ Γίγνεσθαι νὰ ὑπάρχη καὶ ἄρχεται ὑπὸ τοῦ Γίγνεσθαι, ἐξαρτώμενος εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος τὸν βοηθεῖ ἢ τοῦ ἐπιτρέπει τὴν ὑπαρξιν. Ἡ διδασκαλία περὶ δημιουργομένου καὶ ὑποτελοῦς εἰς τὸν ἄνθρωπον Θεοῦ ὑπῆρξεν οὐσιαστικῶς μέσον ἀποκτήσεως δυνάμεως, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν διάσπασιν τοῦ ἀτόμου, διὰ τῆς διασπάσεως τοῦ Θεοῦ, ἡ καθυπόταξις τοῦ ὁποίου ἐφάνη, ὅτι προσέδωσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐξουσίαν καὶ ἰσχὺν τοῦ οὐρανοῦ.

7. HERMANN SCHWARZ

Ἐκεῖνος ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς θεογονικῆς Φιλοσοφίας, ὁ ὅποιος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ κλασσικὸς καὶ τελικὸς τῆς διαμορφωτῆς εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα, εἶναι ὁ διδάξας Φιλοσοφίαν εἰς Greiswald καὶ Marburg ἐθνικοσοσιαλιστῆς Hermann Schwarz. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι θεωρητικοὶ τοῦ γινομένου ἢ γεννωμένου Θεοῦ τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀφιέρωσαν εἰς τὴν ὄλην ἐξέλιξιν καὶ συγγραφικὴν δρασιν των ἓν ἢ δύο ἔργα, κυρίως διὰ νὰ συγχρονισθοῦν πρὸς τὴν νέαν θεολογικὴν τάσιν, ἐπιδοθέντες κατ' ἐξοχὴν εἰς ἄλλην πνευματικὴν περιοχὴν, π.χ. ὁ Wilhelm Hauer ὑπῆρξε καθηγητῆς τῆς Ἰνδολογίας εἰς Tübingen, ὁ δὲ θεμελιωτῆς τῆς φιλοσοφικῆς Ἀνθρωπολογίας Max Scheler εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του προσηλυτίσθη εἰς τὴν θεογονικὴν πίστιν ἢ ἐξ ἰδίων ἀνέπτυξε θεωρίαν περὶ δημιουργομένου Θεοῦ*, ὁ Hermann Schwarz, ἀπὸ τῶν πρώτων (1913)⁸¹² μέχρι τῶν τελευταίων δημοσιευμάτων του (1938)⁸¹³, ὑπηρέτησε τὴν ἰδέαν ἐνὸς ἀνυπ-

* Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρχτου» τὸν θεωροῦν ὡς προσήλυτον⁸¹⁰, ἐνῶ «οἱ οἱ ἴσταντο ἐσωτερικῶς πλησίον εἰς τὸν Scheler καὶ συνέζων τὴν ἐξέλιξιν του, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ νέα περὶ Θεοῦ ἰδέα του ὑπῆρξε τελικῶς ἡ ἀντανάκλασις τῶν ἀτομικῶν τραγικῶν διαστάσεων καὶ δυσαρμονιῶν του»⁸¹¹.

άρκτου, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ψυχῆς γεννωμένου ἐντός της Θεοῦ. Τὴν <ψυχολογικὴν> θεολογίαν του προσεπάθησεν ὁ Schwarz νὰ θεμελιώσῃ διὰ πλήθους συγγραφῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς διαφορετικαὶ ἐκδόσεις τοῦ αὐτοῦ ἔργου ὑπ' ἄλλον τίτλον. Ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα του, ἡ ὁποία κατάγεται ἀμέσως ἐκ τοῦ μυστικισμοῦ τῶν M. Eckhart καὶ J. Böhme³⁷⁴, θὰ ἠδύνατο νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς :

Ἑβραϊκὴ καὶ ἑλληνικὴ ἐννοιολογία ἐβασάνισαν τὸν Θεὸν κατ' ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Θεολογίας. Σήμερον ὁ <Θεὸς> ἔχασε τὴν ὑπομονὴν του καὶ περιμένει ἐκ τῆς γερμανικῆς πραγματικότητος τὴν ἀληθῆ του ἔκφρασιν. «Ὁ Θεὸς δὲν ἀντέχει πλέον νὰ ἐκφράζηται δι' ἑλληνικῶν καὶ ἑβραϊκῶν ἐννοιῶν, ἀλλὰ θέλει νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αὐτοῦ μὲ γερμανικὰς γλώσσας ἢ μᾶλλον νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αὐτοῦ μὲ γερμανικὰς γλώσσας πάλιν, ὅπως κάποτε ὁ Eckhart καὶ ὁ J. Böhme»³⁷⁵. Τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ ἴδωμεν «μὲ γερμανικὰ μάτια» καὶ θ' ἀντιληφθῶμεν, ὅτι δὲν εἶναι οὔτε Ἰουδαῖος, οὔτε Ἕλληνας, ἀλλ' «ἄρειος καὶ γερμανικός»^{376α}. Ἐὰν ὁ Θεὸς ὀφείλῃ νὰ εἶναι τριαδικός, τότε «ὁ Γερμανισμός, ἐφ' ὅσον εἶναι ζωτικὸς καὶ ἐνσυνείδητος, εἶναι ὁ Θεὸς-Πατὴρ εἰς τὴν ψυχὴν μας—Ὁ Υἱός, τὸν ὁποῖον ὁ ἰδεατὸς αὐτὸς Θεὸς θέλει νὰ γεννήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν μας, εἶναι ἡ μεγαλυτέρα θεότης τῆς γερμανικῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης. Θεὸς-Πνεῦμα εἶναι τὸ ρεῦμα πνευματικῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον εἰσέρχεται εἰς τοὺς δημιουργοὺς ἐκάστης γενεᾶς διὰ τῆς γερμανικῆς Ἱστορίας»^{376β}.

Ἡ Γερμανικὴ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ προῖποθέτει, ὅτι ὁ Θεὸς ἀντικειμενικῶς ἀπουσιάζει, ἀλλ' εἶναι παρὼν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, μόνον ὡς δυνατότης Θεοῦ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλέον ὁ ἀντινομικὸς δημιουργούμενος Θεὸς τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἢ τοῦ Bergson, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσεται, ὑπάρχων ἐκ τῶν προτέρων ὡς δεδομένον. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὑπαρξιν, ὁ Θεὸς εἶναι ἀνύπαρκτος, ἀλλὰ δύναται νὰ γίνῃ ὑπαρκτός, ἐὰν ἡ ἔλευθέρα ἀνθρωπίνη θέλησις ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἔμφυτον <ἄλτρουϊστικότητά> της. «Ὁ Θεὸς μου ὀνομάζεται ἀνύπαρκτος. Εὐρίσκεται εἰς ἓν μὴ-εἶναι, τὸ ὁποῖον τὸν διαχωρίζει πάσης <κοσμικότητος>. Δὲν εἶναι κἄν ἀναπτυσσόμενος καὶ δημιουργούμενος, διότι τότε θὰ ὑπῆρχεν ἤδη ὡς σπέρμα ἐντός, ὀπισθεν ἢ ὑπεράνω τῶν πραγμάτων. Ἐὰν ὑπαρξίς εἶναι τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων, ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει. Οὕτω ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἀνυπάρκτου Θεοῦ μου»³⁷⁷, ὁ ὁποῖος παύει παραμένων ἀνύπαρκτος, ἐὰν ὁ ἀνθρώπος δοθῇ εἰς μίαν «ἄλτρουϊστικὴν ἀφοσίωσιν»³⁷⁸ καὶ ἀφήσῃ ἀνοικτὴν τὴν θύραν εἰσόδου τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ὑπαρξιν, «τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως»³⁷⁹.

Ἡ Θεότης λοιπὸν δὲν ἐξελίσσει τὴν πραγματικότητά της «ἐξ οἰωνοῦ ποτε σπερμάτων, τὰ ὁποῖα ἤδη θὰ ὑπῆρχον»^{380α}, εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ πτωχοτέρα παντὸς ὄντος : «πᾶν ὄν εἶναι πλουσιώτερόν της· τὸ ὄν ὑπάρ-

χει, αὐτὴ δὲν ὑπάρχει, εἶναι μὴ-ὄν» ³⁸⁰ β, δύναται ὅμως νὰ τεθῆ ὡς «νέον τι» ³⁸⁰ γ ὑπὸ τῆς δημιουργικότητος καὶ ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐντὸς τῆς. Ἐκ μιᾶς «μηδενικῆς καταστάσεως» ³⁸¹ ἢ ἀνύπαρκτος Θεότης πηγάζει καὶ βλαστάνει ἐντὸς ἡμῶν» ³⁸² α καὶ τρόπον τινά «ἀποσφραγίζεται» ³⁸² β ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Τῆς ἐμφανίσεως ὅμως αὐτῆς τοῦ Θεοῦ ὀφείλει νὰ μὴ θεωρηθῆ ὡς αἰτία ἐν ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου δεδομένον, ἀλλ' ὡς ἀφετηρία μόνον «ἐν θείῳ Μηδέν, τὸ ὁποῖον προσιμένει τὴν αὐτοδημιουργίαν του εἰς Θεόν» ³⁸³. Ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπον εἶναι ἐν «θείῳ θαυμά, οὐχί» ὅμως «ὡς ἐπενέργεια ἐνὸς ἐπέκεινα Θεοῦ», ἀλλ' ὡς αὐτενεργὸν ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρώπου ³⁸⁴ α. Ἐν τούτοις, «παρ' ὅτι ἡ Θεότης δὲν ὑπάρχει», ἐνεργεῖ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ³⁸⁴ β. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ εἶναι ἡ ἀνησυχία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἔφεσις τῆς πρὸς ὅ,τι ὑπερβάλλει τὸ παροδικόν. Τὸ *cor nostrum inquietum* σημαίνει τὸν «εἰς τὸν ἀνθρώπον διακαῆ πόθον τῆς Θεότητος διὰ τὸ εἶναι τῆς» ³⁸⁵. Ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου πεινᾷ ἡ Θεότης, ἐπιζητοῦσα ζωὴν» ³⁸⁶ α. Ἡ ἱκανοποίησις τῆς πείνης αὐτῆς εἶναι ἡ ἀξιολογικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία ἀνυψώνει τὸν ἀνθρώπον καὶ συγχρόνως «ὑφαίνει τὸ φόρεμα τῆς Θεότητος εἰς τὴν Ἱστορίαν» ³⁸⁶ β. Ὡς συμπέρασμα τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρκτου» προκύπτει, ὅτι «ἡ Θεότης... δὲν εἶναι ὑπαρκτόν, λογικόν ἢ εὐδαιμονικῆς πληρότητος ὄν, ἀλλὰ σκοτεινὸν καὶ ἀσυνείδητον ἑαυτοῦ Αἴνιγμα» ³⁸⁶ γ καὶ ὅτι «σχηματίζει τὸν σκοπὸν, διὰ τοῦ ὁποίου...δύναται νὰ κερδίσῃ ζωὴν. Τὸ τρίτον εἶναι, ὅτι τὴν ζωὴν τῆς δύναται νὰ κερδίσῃ μόνον δι' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων» ³⁸⁷.

Ἡ «ψυχοθεολογία» τοῦ Hermann Schwarz εἶναι κατ' οὐσίαν μαγεία. Ὁ τρόπος ἐπενεργείας τῆς «ἀνυπάρκτου» Θεότητος καὶ ἡ «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος» διὰ τῆς «ἀλτροῦιστικῆς» ἐλευθερίας τῆς ψυχῆς δημιουργία τῆς εἶναι «σκοτεινὸν καὶ ἀσυνείδητον ἑαυτοῦ αἴνιγμα». Ὁ Hermann Schwarz, συνδέσας τὴν μυθολογίαν καὶ τὸν μυστικισμόν εἰς τὴν μυστηριακὴν του θεογονίαν καὶ τὸν θεολογικόν του σωβινισμόν, γράφει τὴν τελευταίαν παράγραφον τῆς ταλαιπωρίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σκέψεως καὶ ὁ ἀκολουθῶν δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος συνεχίζει μὲ αἶμα τὸν ἐπίλογον τῆς Γερμανικῆς ἀνθυποβολῆς. Ἐὰν μετὰ τὸν πόλεμον ὁ Hugo Sieker εἰς Γερμανίαν καὶ ὁ Walter Robert Corti εἰς Ἑλβετίαν προσπαθοῦν νὰ συνεχίσουν τὴν ἔκδοσιν, κατ' οὐσίαν ἐπιχειροῦν ἐπηυξημένην καὶ οὐχὶ πάντοτε βελτιωμένην ἐπανεκδοσιν τοῦ προπολεμικοῦ ἔργου. Ἡ Γερμανικὴ θεογονία ἀπὸ τοῦ Ἰδεαλισμοῦ διὰ τοῦ Nietzsche μέχρι τοῦ Schwarz, κορυφωθείσα εἰς τὸ Ἐθνικοσοσιαλιστικὸν κίνημα, ὑπῆρξεν ἡ συναισθηματικὴ ἔκρηξις ἐνὸς ἀνωρίμου, εὐφαντάστου, ἐγωιστοῦ καὶ παραλλήλως προικισμένου ἐφήβου, ἡ αἱματηρὰ περιπέτεια τοῦ ὁποίου πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δὲν ἔκλεισε τὸ μέλλον, ἀλλ' ἴσως τοῦ ὑπέδειξε τὴν ὁδὸν τῆς αὐτοσυνειδήσεως.

Γ'. ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Αἱ θεωρίαι τοῦ ἐντὸς τοῦ κοσμικοῦ Γίγνεσθαι δημιουργουμένου Θεοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναχθῶν εἰς ἓν αἷτιον. Ὡς ἐνότης κατευθύνσεως, ὑπῆρξαν μία τῶν προσπαθειῶν τοῦ πνεύματος νὰ ἐξημερεύσῃ τὴν Ὑπερβατικότητα ἐξ ἐκείνων τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας του, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ἱστορίαν του ὑπετίμησεν. Ἡ <παρμενίδειος> κυριαρχία εἰς τὴν Θεολογίαν ὄφειλε νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν της εἰς τὴν <ἡρακλείτειον>, ἡ τοπικὴ ἀντίληψις νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τῆς χρονικῆς, τὴν στατικότητα νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸ γίγνεσθαι οὕτως, ὥστε ἡ ὁλότης τῆς ἐμπειρίας ἀντιπροσωπευθῆ μετὰ τὴν σειράν της εἰς τὸν Θεόν.

Ἐκτὸς τοῦ νόμου τῆς ἱστορικῆς διαδοχῆς, ὡς συγκεκριμένοι παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ἐξώθησαν εἰς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς δυναμικοῦ Θεοῦ, ὄφειλον νὰ ἐκκληφθῶν αἰσινεῖται, εἰς τὰς ὁποίας ὡδήγουν αἱ ὑπάρχουσαι θεολογικαὶ θεωρίαι, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς λογικὰς ἀκολουθίας τῆς νεωτέρας Ἀστρονομίας καὶ Φυσικῆς. Τὸ δυναμικὸν εἶδωλον τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐξῆς, ἐμφανίζεται γενικῶς ὡς ἀναλογικὸν συμπέρασμα τῆς Φυσικῆς Θεολογίας, ὡς κόπωσις τῆς μεθόδου τῶν Ἀποφάσεων, ὡς ὑπερθεματισμὸς τοῦ Μυστικισμοῦ καὶ ὡς ἐπακολούθημα τῶν ἀπόψεων τῆς νεωτέρας <δευτέρας Φιλοσοφίας>.

I. ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀναγωγῆς *via eminentiae* τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος εἰς τὸν Θεόν, ἡ Φυσικὴ Θεολογία δὲν ἠδυνήθη τελικῶς ν' ἀποφύγῃ καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἡ ἰδία ἀρχικῶς εἶχε θεωρήσει ὡς ἀτελείας τοῦ ὄντος. Οὕτω, ὑποστηρίζουσα, ὅτι «τὸ Ἄνω εἶναι ὅπως τὸ Κάτω, τοῦ χονδροειδοῦς μόνον καὶ τῆς δυσμορφίας καὶ ἄλλων τυχαίων ἀποκλειομένων»³⁰⁰, ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἐνστάσιν, ἡ ὁποία ἤλεγχε τὸ κριτήριον τελειότητος καὶ ἀτελείας, ἐφ' ὅσον, κατὰ τὴν γενικὴν της ἀρχήν, ἀμφότεραι ὄφειλον νὰ εἶναι ἀπεικάσματα τοῦ γενεσιουργοῦ των λόγου. Ὅθεν, διὰ τοῦ ἰδίου ἐκπροσώπου ἡ ἀναλογικὴ Θεολογία ἠναγκάσθη νὰ πρεσβεύσῃ, ὅτι «ὁ Θεὸς ἔχει εἰς ὕψιστον βαθμὸν πᾶν, ὅ, τι ὑπάρχει εἰς τὰ δημιουργήματα, ἔχει ἐντὸς του ἐνεργητικότητα καὶ παθητικότητα... σωματικὰς καὶ μὴ σωματικὰς ἰδιότητας»³⁰⁰. Ἐφ' ὅσον «ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς γενικὴ ὁ εἶναι ἡ τελεία ὁμοιότης πάντων, κατ' ἀναφορὰν πρὸς πᾶν, ἔται εἰς τὰ πράγματα»³⁰⁰ καὶ ὁ Θεὸς εἶναι «ἐνέργεια καὶ πάθος καὶ πᾶν, ὅ, τι εἰς πᾶν δημιούργημα καὶ περὶ πᾶν δημιούργημα ὑφ' οἵασδήποτε διανοίας εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ»³⁰¹, ὀφείλει νὰ ἐγκλείῃ τὴν κίνησιν,

διότι αὕτη ἀποτελεῖ τὴν «δυναμικὴν ιδιότητα τοῦ ὄντος»³⁹² καὶ «προηγείται τῆς ἀκίνησιος»³⁹³ καί, πλὴν ταύτης, πᾶν εἶδος ἐνεργητικότητος: «οὐχὶ μόνον τὰς ἐνεργητικότητας πολλῶν προσωπικοτήτων, ἀλλ' ὡσαύτως τὰς ἐνεργητικότητας τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν δένδρων καὶ τοῦ ἀνθρακος καὶ πολλὰς ἄλλας τοῦ οὐρανοῦ χοροῦ καὶ τῆς προμηθείας τῆς γῆς»³⁹⁴ καί, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον εἶναι, ἀλλὰ Ζωή, «πᾶσα ἕμως ζωὴ ἔχει ἐν πεπωμένον καὶ εἶναι ὑποτελής εἰς τὸ πάθος καὶ εἰς τὸ γίνεσθαι»³⁹⁵, ὁ Θεὸς εἶναι «ἐν αἰῶτιον γίνεσθαι»³⁹⁶ περαιτέρω δέ, ἐφ' ὅσον «πᾶν Θεῖον εἶναι ἀνθρώπινον καὶ πᾶν ἀνθρώπινον Θεῖον»³⁹⁷ καὶ «ἡ ἀληθῆς αὐτογνωσία τὸ κλειδί πάσης Θεογνωσίας»³⁹⁸, πρέπει ὁ Θεὸς νὰ εἶναι ὅμοιος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τὰ ὅρια καὶ τὸν ἐσωτερικὸν διχασμόν, «ἐν ὃν ἐν συγκρούσει πρὸς τὸ ἄγνωστον καὶ τὸ ἄπειρον καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ θανάτου»³⁹⁹.

Οὕτω, ἡ Φυσικὴ Θεολογία παρέστησε τελικῶς εἰς τὸν Θεὸν τόσον τὰς ἐκάστοτε ὡς τελειότητας θεωρουμένας ιδιότητας τοῦ κόσμου, ὅσον καὶ ὅ,τι ἐν συνειδήσει ἐκφράζει τὴν τραγικότητα τοῦ πεπερασμένου, εἴτε θεωρεῖται αὕτη ὡς «ἐκκρῆσις τῆς τελειότητος τῆς Θείας Ζωῆς»⁴⁰⁰, εἴτε ὡς χαρακτηρ τῆς πλασματικῆς ἀτελείας καὶ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς θεολογίας τοῦ πέρατος καὶ τῆς ἀντινομίας, ἀποτελέσασα τὴν ἀρχὴν καὶ προϋπόθεσιν τῆς θεωρίας τοῦ συμβατικοῦ, διεσπασμένου καὶ ἐντὸς τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι συνεξελισσομένου Θεοῦ. *

* Ἐκτὸς τῆς συμβολῆς τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ὡς οὐστήματος, τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ τοῦ ὁποίου ἐμέλλε ν' ἀναπτυχθῆ ὁ πεπερασμένος Θεός, ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ μεταγενεστέρου Σχολαστικισμοῦ. Ἡ διανοητικὴ διαπραγματεύσις τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῆς Σχολαστικῆς νοησιαρχίας, διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν καὶ τοῦ Ἀύγουστινοῦ μέχρι σήμερον καταβαλλομένης προσπαθείας περιορισμοῦ τῶν δυνατοτήτων τοῦ Θεοῦ, ὑποκειμένου εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον χαρακτηρ, τὴν δυνατότητα, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἐπικύρωσις τοῦ συμβατικοῦ Θεοῦ. Τὴν σημασίαν τοῦ Σχολαστικισμοῦ διὰ τὴν οὐστηματικὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» δεικνύουν τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα: «Χρῆσιμος ἐν τοῖς περὶ μαντικοῖς λέγει μὴ δύ(νασθαι) τὸν Θεὸν εἰ(δέναι πάντα)⁴⁰¹. Δὲν δύνασαι ἄκων νὰ ἐξαναγκασθῆς εἰς τὴν διάπραξιν μιᾶς πράξεως, διότι ἡ θέλησίς Σου δὲν εἶναι μεγαλυτέρα τῆς δυνάμεώς Σου⁴⁰². Ἐάν ὁ Θεὸς γνωρίζῃ τί εἶναι, δὲν ὀρίζεται ἑαυτόν; Ὅθεν, δὲν εἶναι γενικῶς, ἀλλ' ἐν μέρει ἄπειρος... ἐάν δύναται νὰ περιορισθῆ ὑφ' ἑαυτοῦ. Ἐάν ὁμοῦς ὁ Θεὸς δὲν περιορίζεται ἢ δὲν δύναται νὰ περιορισθῆ, ποῖος θὰ ἠδύνατο ν' ἀρνηθῆ, ὅτι δὲν περιορίζεται ὑπὸ τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς ἀδυναμίας; ⁴⁰³. Τὸ πᾶν ἴσταται ἀμέσως εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, πλὴν τῆς δυνάμεώς του, τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θελήσεώς του, ἐκτός, <χωρὶς ἄλλο>, αὐτῆς τῆς θελήσεώς του⁴⁰⁴. Δύναται ὁ Θεὸς νὰ κἀνῃ τὸ παρελθὸν νὰ μὴ ἔχη συμβῆ; ⁴⁰⁵. Δύναται ὁ Θεὸς νὰ ἐκλέξῃ, ἐάν ἡ φύσις του ὀφείλῃ νὰ εἶναι ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ χρόνου;... Δύναται νὰ κατασκευάσῃ ἐν κυκλικόν τρίγωνον, ἐν δύο, τὸ ὁποῖον πολλαπλασιάζεται ἐπὶ δύο, νὰ παραγάγῃ ἕξ, ἓνα χρόνον πρὸ τῆς ὑπάρξεώς

II. Η ΚΟΠΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΚΟΣΜΙΑΣ

Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἠθέλησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν κοσμικοποίησιν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας παριστῶσα τὸν Θεὸν ὡς ἀπολύτως ὑπερβατικόν. Κύριος σκοπὸς τῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀντικατάστασις τῆς παραστάσεως τοῦ Θεοῦ, θεωρουμένου ὡς *rei infinitae-entis illimitissimi*, διὰ τῆς παραστάσεώς του ὡς *qualitatis occultae-dei incogniti*. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀτελευτήτου συσσωρεύσεως τῶν ἀρνήσεων τῆς ἀποφατικῆς μεθόδου ὑπῆρξε τελικῶς ἡ κόπωσις τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ἠθέλησε διὰ τῶν ἀρνητικῶν κατηγορημάτων τῆς νὰ συλλάβῃ τὴν ἔννοιαν τῆς Ὑπερβατικότητος ἀλλὰ τῆς διέφυγεν ἐν τέλει τὸ νόημα τῶν ἀποφατικῶν τῆς ἐκφράσεων. Ὅτε ἡ ἀδυναμία τῆς γνώσεως ἐγένε συνειδητή, οἱ θεολόγοι τοῦ Ἀγνωστικισμοῦ ἀνῆρσαν τὴν ἀποφατικὴν ἀρχὴν ὡς ἄπορον καί, ἐν ἀντιθέσει πάντοτε πρὸς τὴν Καταφατικὴν Θεολογίαν, ἠθέλησαν νὰ εὑρουν τρίτην μέθοδον γνώσεως τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ».

Εἰς τὴν ιδέαν ἐνὸς ἀπολύτως ἀντιθέτου πρὸς τὸν κόσμον Θεοῦ ὑπερέτησαν εἰς μίαν περίοδον τῆς σκέψεώς των ἢ καὶ συγχρόνως πρὸς τὴν θεογονικὴν διδασκαλίαν των ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιόλογοι ἐκπρόσωποι τῆς δυναμικῆς Θεολογίας, ἀπὸ τοῦ Io. Eriugena μέχρι τοῦ Hermann Schwarz. Οὕτω, ἐνῶ ἡ «*Divisio naturae*», ὡς σύνολον, εἶναι τὸ πρῶτον ἔπος τοῦ «μεινομένου Θεοῦ», τὰς ἐπὶ μέρους περιγραφὰς τῆς διανθίζου ἀποφατικαὶ ἐκφράσεις πρῶτου βαθμοῦ : «Ὁ Θεὸς καθ' ἑαυτόν, πέραν παντὸς δημιουργήματος (ῶν), ὑπὸ οὐδεμιᾶς διανοίας συλλαμβάνεται ^{409α}. Ἡ ὑψίστη ἀξία καὶ τὸ ὑψιστον ἀξίωμα πάντων, ὁ Θεός, δὲν ἐπιδέχεται ἐνέργειαν καὶ πάθος ^{409β}. Ὁ Θεός... εἶναι ὑπερφυσικὸς καὶ ὑπερούσιος καὶ ὑπὲρ πᾶν, ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ καὶ νὰ μὴ νοηθῇ ^{409γ}. Περὶ τοῦ ἀνεκφράστου τίς καὶ τί δύναται νὰ εἴπῃ, τοῦ ὁποίου οὔτε κύριον ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε φωνὴ κυριολεκτικὴ, οὔτε ὑπάρχει, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ» ; ^{409δ}. Ὁ ἠφαιστειώδης καὶ λιμοκτονῶν Θεὸς τοῦ Jakob Böhme χαρακτηρίζεται αἴφνης ἀδιανόητος ⁴¹⁰, ἀκατάληπτος θέλησις ⁴¹¹, οὔτε αὐτὸ οὔτε ἐκεῖνο, οὔτε ὑψηλὸς οὔτε βαθύς» ⁴¹², ἡ δὲ παραστατικωτέρα περιγραφὴ τῆς θεογονίας, τὸ ἔργον τοῦ «*Mysterium magnum*», δηλοῖ τελικῶς «οὐδέν, πλὴν τῆς κρυπτότητος τῆς Θεότητος» ⁴¹³. Εἰς στιγμὰς ἐνθουσιαστικῆς εὐπειθείας πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν παράδοσιν, ὁ κοχλάζων Θεὸς τοῦ M. Eckhart γίνεται «ἀπόκρυφος» ^{414α}, ὀνομάζεται «τὸ ἀδιανοητότατον» ^{414β}

του; Πασίφανῶς οὐχί! ⁴⁰⁸. Ὁ Θεὸς-Δημιουργὸς εἶναι παντοδύναμος κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ ὄν, τὸν δημιουργηθέντα κόσμον· δὲν ἰσχύει ὅμως ἐπὶ τοῦ μὴ ὄντος, τῆς ἀδημιουργήτου ἐλευθερίας ⁴⁰⁷. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι Θεός, δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ τὸ Μηδέν, ἐὰν βεβαίως τὸ «Ἀπόλυτον» ἀποκλείῃ ἑαυτοῦ πᾶσαν οὐδένεϊαν» ⁴⁰⁸.

(das unbegriffenlichste) καὶ διαχωρίζεται τοῦ δημιουργηθέντος κόσμου «ὅπως τὸ σκότος ἐκ τοῦ φωτός καὶ τὸ μηδὲν ἐκ τοῦ εἶναι» ⁴¹⁵, ἐνῶ εἰς τὸν σωματικὸν Θεὸν τοῦ F. C. Oetinger «οὐδὲν ἀνάλογον τῶν πλασμάτων ὑπάρχει» ⁴¹⁶. Ὁ συστελλόμενος καὶ διαστελλόμενος Θεὸς τοῦ Schelling ὑπῆρξε παραλλήλως «ἀσύλληπτος, ἀκατανόητος καὶ ἀόριστος, εἰς οὐδὲν συγκεκριμένον ὄριον εἰσχωρῶν» ^{417α}, ἐν Μηδέν ^{417β}, πλήρως ἀνεξάρτητος τόπου καὶ χρόνου» ⁴¹⁸ καὶ τόσον «ὑπερκείμενος παντὸς ἀνθρώπινου», ὥστε «πᾶσα ἀναφορὰ ἀνθρώπινων διανοητικῶν ὄρων εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἀπαράδεκτος καὶ μωρὰ» ⁴¹⁹. Ἡ ἐντὸς τῆς κοσμικῆς πορείας καὶ τῆς Ἱστορίας πραγματοποιημένη «Deitas» τοῦ M. Scheler διῆλθε περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν «τὸ σύνολον τῶν κατηγοριῶν τῆς κοσμικῆς μας σκέψεως καὶ τοῦ συνενήκοντος κοσμικοῦ εἶναι (αἱ κατηγορίαι τοῦ ἐξωτερικοῦ ὡς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου)» ἦσαν «ἐμφανῶς ἀνεπαρκεῖς πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας» ^{420α} τῆς καὶ μόνον ἡ ἐνσυνείδητος ἄγνοια θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀληθῆς γνῶσις, ἐφ' ὅσον ἡ Θεότης «δὲν ἀντανακλᾷ ἐντὸς τοῦ οὐσιώδους χαρακτῆρος αὐτοῦ τοῦ κόσμου» ^{420β}. Ἴτελος, ὁ υἱὸς τῆς ψυχῆς Θεὸς τοῦ H. Schwarz «κατ' οὐδένα τρόπον ἐπιτρέπει νὰ περιγράφηται δι' ἰδιοτήτων τῆς ὑπάρξεως» ⁴²¹ καὶ εἶναι κατ' οὐσίαν σιωπῆ ἐναντι παντὸς λόγου καὶ ὀρισμοῦ» ^{422α}, παραλλήλως ὅμως δὲν εἶναι ὑπερβατικός, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς ὑπερθέσεως τοῦ πραγματικοῦ, ἀλλὰ δύναται νὰ δημιουργηθῆ ἐντὸς τῆς πραγματικότητος ὡς «ὑπερπραγματικότης». «Νὰ σκεπτώμεθα τὸν Θεὸν ὑπερβατικόν, σημαίνει νὰ τὸν σκεπτώμεθα πάντοτε ὅμοιον πρὸς τὰ πράγματα, ἤτοι ἐν πρᾶγμα μὲ ὑψιστον καθορισμόν, res infinita. Ἐὰν ὑπαρξίς εἶναι τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων, ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει. Ἐὰν τὰ πράγματα ἔχουν ὀρισμούς, αὐτὸς δὲν ἔχει. Ἐὰν ὅμως ἐδημιουργεῖτο ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὴν ὑπαρξιν, δὲν θὰ ἐγένετο βεβαίως ὑπερθετικὸν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μία ἐντελῶς νέα <οὐσιότης>, ἡ ὁποία θὰ ἀνήρει καὶ θὰ ὑπερέβαλλε πᾶσαν πραγματικότητα» ^{422β}.

Οὕτω, ὁ Hermann Schwarz, ἀναπτύξας τὴν θεωρίαν περὶ ἀνυπάρκτου καὶ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ὡς αὐτοδυνάμου ὄντότητος γεννωμένου Θεοῦ, συνεδύασε τὴν ἀποφατικὴν μέθοδον πρὸς τὸ Γίγνεσθαι, τὴν Ἀκοσμίαν πρὸς τὴν δημιουργίαν μιᾶς <ἐντελῶς νέας> ψυχικῆς ποιότητος, ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπολύτως διάφορος τοῦ κόσμου καὶ τῆς θεομήτορος ψυχῆς, χαρακτηρίσας περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» ὡς ἀντίδροσιν πρὸς τὸν ἀνεδαφικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, θεωρουμένης ὡς μεθόδου καθορισμοῦ τοῦ Θεοῦ.

III. ΘΕΩΣΙΣ ΚΑΙ ΘΕΟΓΟΝΙΑ

Ἡ «Φιλοσοφία τοῦ Ἀνυπάρκτου» οὐχὶ μόνον ἠσθάνθη ἄμεσον συγγένειαν πρὸς τὸν Μυστικισμόν, οὐχὶ μόνον ἀφιέρωσε τὸ ἥμισυ τῆς διδα-

σκαλίας της εἰς ἀπολογία καὶ ἔπαινον τῶν μυστικιστῶν, οὐχὶ μόνον ἄφησε τὸν βλαστάνοντα Θεὸν νὰ ποτισθῇ ἀφιδόνως ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ μυστικιστικοῦ ρεύματος, ἀλλ' εἶναι μυστηριακὴ τέχνη. Εἰς τὴν θεουργὸν διδασκαλίαν της *omnia abeunt in mysterium*. Ἡ φιλοσοφία αὐτή, βαδίζουσα «ἐπὶ τῶν ὁδῶν τοῦ Μυστικισμοῦ»⁴²³, αὐταποκαλουμένη «μυστικισμὸς καταφάσκων τὴν ζωὴν»⁴²⁴, ἀνοικοδομήσασα «τὴν διδασκαλίαν τοῦ γερμανικοῦ Μυστικισμοῦ»⁴²⁵, τελικῶς ὑπερεθεμάτισε τὴν μυστικὴν πίστιν. Ἐνῶ ἡ οὐσία τοῦ Μυστικισμοῦ ἔγκειται εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἑτερότητας, τὴν διαπίστωσιν τῆς ταυτότητος καὶ τὴν ἔνωσιν πρὸς τὸν Θεόν, κατάληξις τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρκτου» ὑπῆρξεν ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἑτερότητας διὰ μιᾶς «μηδενικῆς καταστάσεως», τῆς ταυτότητος διὰ τῆς μοναδικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐνώσεως διὰ τῆς ἐκ τοῦ «μὴ ὄντος» γεννήσεως τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Ὁ ἐνθεὸς Μυστικισμὸς μετεβλήθη εἰς Θεογονίαν, ἡ Θεώσις κατέστη Θεουργία. Τὸν Μυστικισμὸν, τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ὁποίου ἐκβιάζει κατ' ἐπανάληψιν νὰ συμφωνήσουν ἐκ τῶν ὑστέρων πρὸς τὰς ἀρχάς της*, μετέτρεψεν ἡ θεογονικὴ Φιλοσοφία εἰς «μαγείαν». Ὅπως δὲ ποτε, ἀμφοτέρωθεν τὰ ρεύματα ἔχουν κοινὴν τὴν πηγὴν, ῥέουν εἰς μέγα μέρος τῆς πορείας των παραλλήλως καὶ ἐνίοτε συγχωνεύονται, ἐκβάλλουν ὅμως ἐν τέλει εἰς διάφορον κατεύθυνσιν.

Ὁ Μυστικισμὸς, ἡ μεσαιωνικὴ *philosophia teutonica*⁴²⁶, ὑπῆρξεν ὁ ἐμπνευστὴς τῆς θεωρίας τοῦ «δημιουργομένου Θεοῦ». Ἡ κρίσις: «Ὁ Μυστικισμὸς δὲν καταφάσκει τὴν ὑπερβατικότητα, ἀλλὰ τὴν συνύπαρξιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐσωτερικὴν δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ ἀτομικοῦ στήθους εἰς τὸ βίωμα τῆς *unio mystica*»⁴²⁷, ἡ βεβαιότης καὶ διαβεβαίωσις: «Ἡ προσωπικότης μου εἶναι ἐν μέσον διὰ τὴν δημιουργὸν αὐτὴν δύναμιν, διὰ τὸ Θεῖον αὐτὸ ἐντός μου», αὐτὴ ἡ πείθουσα πεποίθησις τοῦ μυστικιστοῦ, ὅτι «ἡ ἐνέργειά του ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν μέλος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ»⁴²⁸, ἐχρησίμευσεν ὡς θεμέλιον τῆς Θεογονίας. Εἰς τὴν βεβαιούσαν ἐρώτησιν τοῦ Io. Scheffler, ὡς πρὸς τὴν δισυπόστατον—δημιουργὸν καὶ δημιουργομένην—φύσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς α, ἔδωσε τὴν ἀπάντησιν ὁ R. M. Rilke: Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ «υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου» β. Ὁ Μ.

* Πρβλ. ἀνωτ. παράθεσιν 290.

α. «Τοῦ Θεοῦ εἶμαι παιδί καὶ γιὸς κι' αὐτὸς εἶναι παιδί μου: Πῶς γίνεται λοιπὸν κι' οἱ δυὸ νὰ εἴμαστε τὸ ἴδιο;»⁴²⁹.

β. «Κι' ἐγὼ-πρέπει ἐγὼ πατέρα νὰ σὲ πῶ; Αὐτὸ θὰ σήμαινε χίλιες φορὲς νὰ σ' ἀποχωριστῶ. Εἶσαι ὁ γιὸς μου. Θὰ σὲ γνωρίσω, ὅπως κανεὶς γνωρίζει τὸ μονάκριβο παιδί του, κι' ὅταν ἀκόμη αὐτὸ μεγάλωσε κι' ἐγέρασε»⁴³⁰.

Eckhart ἔξ ἄλλου, συγγράψας εἰς τὰ κηρύγματά του τὴν <αὐτοβιογραφίαν> τοῦ Θεοῦ*, ὑπῆρξεν ὁ πατήρ τῆς θεωρίας τοῦ ὑπὸ τῆς ψυχῆς γεννωμένου Θεοῦ καὶ παραλλήλως ἡ ὑπέρβασις εἰς τὸν θεογονικὸν ἀθεισμόν. Αἰσκέψεις του : « Ὅτε ἰστάμην εἰς τὴν πρωταιτίαν μου..., ἤθελον ἑαυτὸν καὶ ἐγνώριζον ἑαυτὸν ὡς δημιουργὸν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί, ὡς ἐκ τούτου, εἶμαι ὁ ἴδιος ἡ αἰτία μου, συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν μου. Ἦμην ἡ αἰτία ἐμοῦ τοῦ ἰδίου καὶ ὅλων τῶν πραγμάτων..., εἰ δὲν ὑπῆρχον ἐγώ, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὁ Θεός. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ὑψώνεται ὑπεράνω τοῦ χρόνου εἰς τὴν αἰωνιότητα, ἐνεργεῖ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Εἶμαι πατήρ καὶ γεννῶ ἐκεῖνον, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου ἐγεννήθη »⁴³¹, ὑπῆρξεν εἰσαγωγή εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς θεωρήσεώς του ὡς πλάσματος τῆς ψυχῆς. Τὰς μυστικιστικὰς πεποιθήσεις : « Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ »⁴³² καὶ : « Ὁ Θεὸς βλέπει διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἐπὶ τοῦ Σύμπαντος, εἰς τὸ ὁποῖον διεισδύει· διὰ τῶν ἰδικῶν μας χειρῶν θέτει ἐπ' αὐτοῦ τὰς χειρὰς του· πᾶσαν ἀλήθειάν μας, πᾶσαν πρόθεσίν μας καὶ ἐπιτείνξιν συλλέγει εἰς ἑαυτόν, εἶναι ἡ ἀθάνατος ἀνθρωπίνη μνήμη καὶ ἡ ἀξανομένη ἀνθρωπίνη θέλησις »⁴³³, ἡ « Φιλοσοφία τοῦ Ἐνυπάρχοντος », πνευματικὸν τέκνον τοῦ M. Eckhart, ἐθεώρησε τελικῶς ὡς ἀφελεῖς, διότι προϋπέθετον Θεὸν συνυπάρχοντα καὶ συμβιούντα, δημιουργὸν καὶ συγχρόνως ἐκ τῶν δημιουργημάτων ἐξαρτώμενον. Ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει ὡς δεδομένον εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ὡς ζητούμενον ἐντὸς τοῦ στήθους α .

Ἡ « Φιλοσοφία τοῦ Ἐνυπάρχοντος », ἀναχωρήσασα ἐκ τοῦ Μυστικισμοῦ καὶ θεωροῦσα ἑαυτὴν μυστικισμόν, ἠρνήθη τελικῶς τὴν ὑπαρξιν Θεοῦ, τοῦ ὁποῖου ὁ ἄνθρωπος ἀπλῶς « σβύνει τὴν δίψαν »⁴³⁴ καὶ ἐπίστευσεν εἰς τὴν « γένεσιν τοῦ Θεοῦ », τῆς ὁποίας « μοναδικὸς τόπος εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἐγώ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη καρδιά »⁴³⁵. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ « μοναδικὸς τόπος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου τὸ πρωταρχικόν Ὄν οὐχὶ μόνον κατανοεῖ καὶ γνωρίζει ἑαυτό, ἀλλ' ἐπίσης τὸ ὄν, εἰς τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τοῦ ὁποῖου ὁ Θεὸς δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ ἀγιάσῃ τὴν γυμνὴν οὐσίαν του »⁴³⁶ α . Διὰ τῆς ἐντὸς τῆς ψυχῆς θεογονίας, ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ἡ αἰτία καὶ ὁ χῶρος τῆς Θείας δημιουργίας, ὁ πυρὴν, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου διαδραματίζε-

* Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 86 κ.έ.

α. « Στῆς γαλανῆς χαρᾶς βαθειὰ
Ποθούμενη αἰθεροθάλασσα
Μὴ ψάχνης, τὴ χώρα τῆς ψυχῆς σου
Ν' ἀντικρύσης.
Τὰ μάκρη ἐκεῖνα εἶναι ἄδεια.

* Ἀφισε τὸν Θεό, πού χάθηκ' ἐκεῖ πάνω
Ν' ἀναστηθῇ μέσ' τὴν καρδιά σου! »⁴³⁴.

ται «ή παγκόσμιος εξέλιξις, εις την οποίαν ή Θεότης πραγματοποιει τήν ούσίαν της» ⁴⁸⁷β. Ούτε εις την γήινην φύσιν ούτε εις τόν άχανή κοσμικόν χώρον, εν τούτοις ανθρωπου λαμβάνει χώραν τόν μέγιστον Γίγνεσθαι. Ο άνθρωπος γίνεται ό Θεός του Θεού. Ούχι πλέον ό Μυστικισμός, ή θέωσις, άλλ' ή Μαγεία, ή θεουργία, είναι ή πίστις και ή τέχνη τής «Φιλοσοφίας του Άνυπάρκτου».

IV. Η ΦΥΣΙΚΗ

Άφ' ότου ήρχισεν ή Γή να θεωρηται υπό τής Άστροφυσικής ως «κόκκος άμμου» εντός του Άπείρου, ή «κρίσις στέγης» ⁴⁸⁸ έπεξετάθη και εις τόν Θεόν. Αί «*Revolutions orbium caelestium*» του Ν. Κορπερνίγκ δέν συνέτριψαν μόνον μίαν άπηρχαιωμένην κοσμολογίαν, άλλ' έδόνησαν τά θεμέλια όλων των θεολογικών συστημάτων. Η «Έπανάστασις του Ούρανού» υπήρξεν ό ισχυρότερος «σεισμός» τής ιστορίας τής Θεολογίας, αι μετασεισμικαι δονήσεις του όποιου δέν παρήλθον, άλλ' έντεινόμεναι από ήμέρας εις ήμέραν, φθάνουν μέχρι των ήμερών μας. Έάν ή μικροτέρα διάμετρος του Γαλαξίου είναι 20.000 και ή μεγαλυτέρα 100.000 έτη φωτός και οι έγγύτεροι γείτονές του απέχουν εκ τής Γής περι τόν 1.000.000 έτη φωτός και πέραν αυτών ύπάρχει άμετρον πλήθος άλλων, εάν οι άστρονόμοι μετρούν επί μιας ούρανιας κηλίδος 2.775 «άντικείμενα», τόν πλέον άπομεμακρυσμένον των όποιων εύρίσκεται 200.000.000 έτη φωτός μακράν τής Γής και σήμερα όμιλούν περι συνεχώς έπεκτεινομένου με ταχύτητα φωτός Σύμπαντος ⁴⁸⁹ ούτως, ώστε να μη δύναται πλέον ή σκέψις να διακρίνη τόν regressum in infinitum και τόν infinitum καθ' αυτό και να θεωρη τόν κόσμον «άπειρον», είναι φυσικόν ν' αναδυθη εις την κεφαλήν του φιλοσοφούντος κατοίκου τής Γής ή έρώτησις «που είναι ό Θεός;». Εις την έρώτησιν αυτήν έδόθησαν υπό τής χωροδομικής λογικής φαινομενικώς δύο άπαντήσεις: α) Ο άπειρος κόσμος είναι ό Θεός, β) Ο άπειρος κόσμος δέν έχει Θεόν. *

Η «Φιλοσοφία του δημιουργουμένου Θεού» υπήρξεν ή τρίτη χωρολογική λύσις του προβλήματος: Ο Θεός, είτε ως έγκόσμιος λόγος του κόσμου, είτε ως έγκόσμιον προϊόν, έγκλείεται εις τόν αιτιατόν ή τήν αιτίαν του και έπενεργει, συμμετέχει ή μόνον υπόκειται εις την εξέλιξίν των. Ούτω, εις τόν Πανθεισμόν και τόν Άθεισμόν προσετέθη και ή θεογονική Φιλοσοφία. Ο Κορπερνίγκ υπήρξεν άφετηρία, ως δέν θα ήδύνατο ίσως να φαντασθη, τόσον των πανθειστικών και μηδενιστικών τάσεων, όσον και των θεογονικών θεωριών των τελευταίων αιώνων. Τοιουτοτρόπως θα παρουσια-

* Πρβλ. άνωτ. κεφ. «Η Άπουσία», παράθεσιν 53.

σιῆ ἢ περιεργος ἀναστροφή: Τὰ προκοππερνικὰ συστήματα προῖπέθετον πε-
ρασμένον κόσμον· ὁ ἄνθρωπος ὁμως ἐσφρατερίζετο τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπεί-
ρου. Αἱ μετακοππερνικαὶ κοσμολογίαι ὁμιλοῦν περὶ ἀπείρου Σύμπαν-
τος· ὁ ἄνθρωπος, ἐν τούτοις, θεοποιεῖ τὸ πέρας. Τὴν ἰδέαν ἐνυπαρχούσης
Θεότητος εἰς τὸν ἀπείρον Κόσμον, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἀνέπτυξεν ὁ <πο-
λίτης καὶ ὑληρέτης τοῦ Κόσμου, τὸ τέκνον τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς μητρὸς Γῆς>, ὁ
Jordano Bruno, ἐφάνη, ὅτι ἐπεκύρωσεν ἡ νεωτέρα Φυσικὴ τοῦ Οὐρα-
νοῦ, διὰ τῆς θεωρίας περὶ ἀπείρου ἢ ἐπεκτεινομένου σύμπαντος καὶ τῆς
παρατηρήσεως νέων ἀστέρων αὐτῶς, ὥστε νὰ θεωρῆται ἔκδηλον, ὅτι «ἡ
λειτουργία τῆς γεννήσεως νέας ὕλης» εἶναι «ἐν διαρκές, ἀκόμη καὶ σήμε-
ρον δυνάμενον νὰ παρατηρηθῆ, γεγονός»⁴⁰, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Βιο-
λογίαν, ἡ περὶ ἀναπτύξεως καὶ ἐπιγενέσεως τῶν ἐμβίων θεωρία τῆς ἐδει-
κνυε μίαν διαρκῆ προσπάθειαν τῆς ἀπροσώπου Ζωῆς πρὸς διατήρησιν
καὶ ἀνέλιξιν, «μίαν Δύναμιν, ἡ ὁποία προσπαθεῖ ν' ἀπελευθερωθῆ ἐκ τῶν
δεσμῶν τῆς καὶ συγχρόνως ν' ἀνθυπερβληθῆ, νὰ δώσῃ κατ' ἀρχὰς ὅ,τι
ἔχει καὶ ἐν συνέχειᾳ πλέον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει»⁴¹. Τὴν δημιουργὸν
πρόοδον «ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς», τὴν «προοδευτικὴν <πυγκοσμιοτή-
τα>» καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν «ἀξίωμα τῆς ἐξελίξεως»⁴² ἠομήνευσεν ἡ δυνα-
μικὴ Θεολογία ὡς ἀνάπτυξιν τοῦ Θεοῦ. «Ἐξέλιξις τοῦ Κόσμου=ἐξέλιξις τῆς
ζωῆς τοῦ Θεοῦ»⁴³. Οὕτω, ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀπείρου σύμπαντος καὶ ἡ ἀνέλι-
ξις τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου ἐξελήφθησαν ὡς προσωπικὴ αὐτοδημιουργία τοῦ
Θεοῦ. Ἡ θεοποίησις τοῦ Γίγνεσθαι «ὑπῆρξεν εἰς μεταφυσικὸς φάρος» εἰς
τὴν θεολογικὴν ἱστορίαν⁴⁴ τῶν Νεωτέρων χρόνων.

Ἡ ὅλη κατεύθυνσις τῆς δυναμικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι
ἄσχετος πρὸς τὴν γενικωτέραν ἐξέλιξιν τῆς Στατικῆς εἰς Δυναμικὴν ἐντὸς
τοῦ πλαισίου τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Οὐχὶ μόνον ἡ ἐξακολουθοῦσα
<Ἐπανάστασις τοῦ Οὐρανοῦ>, τὸ Γίγνεσθαι τοῦ μακροκόσμου, ἀλλὰ καὶ ἡ
ἀποκάλυψις τοῦ δυναμισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐγκλείει ὁ μικρόκοσμος καὶ ἡ ση-
μασία, τὴν ὁποίαν προσλαμβάνουν αἱ ἔννοιαι <ὕλη>, <δύναμις> καὶ <ἐνέργεια>,
συντετέλεσαν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν <φυσικοποίησιν> τῆς Φύσεως, ἀναιρέσασαι
τὴν ἀκοσμίαν τοῦ Μεσαιῶνος, διὰ τῆς ὑπερεκτιμήσεώς των ἀφ' ἑτέρου,
ἐπέτειναν τὴν τάσιν τῆς <κοσμικοποιήσεως> τοῦ Θεοῦ. Συγχρόνως, ἡ
σπουδαιότης, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ἡ ἔννοια τοῦ Χρόνου εἰς τὴν Φυσικὴν,
μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς θερμοδυναμικῆς θεωρίας τῆς Ἐντροπῆς, τὴν
διατύπωσιν τῆς θεωρίας τῆς Σχετικότητος καὶ τῆς μηχανικῆς τῶν Κυμάτων
εἰς τρόπον, ὥστε νὰ θεωρηθῆ ὁ Χρόνος ὡς διάστασις τῆς πραγματι-
κότητος, ὠδήγησε τὴν σκέψιν εἰς ῥιζικωτέραν ἀντίληψιν τοῦ χρονικοῦ χα-
ρακτῆρος τῶν ἐννοιῶν τῆς. Μετὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῆς διαστάσεως τοῦ
Χρόνου ὑπὸ τῆς <δευτέρας φιλοσοφίας>, ἀντιλαμβάνεται καὶ ἡ <πρώτη φι-
λοσοφία> τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐσωτερικῆς χρονικότητος, θεωρεῖ τὰς ἀρχαίας

ἐννοίας—τὰ <Ἄτομα> τοῦ Δ η μ ο κ ρ ί τ ο υ, τὰς <Ἰδέας> τοῦ Π λ ά τ ω ν ο ς, τὴν <Οὐσίαν> τοῦ Ἄ ρ ι σ τ ο τ έ λ ο υ ς, τὴν <substantiam> τοῦ Σχολαστικισμοῦ - στατικῶς=χωρολογικῶς καὶ ἀνάγει τὸν παλαιὸν λόγον : «Δεῖ δὲ οὐκ ἔξωθεν τῆς ψυχῆς λαμβάνειν τὸν χρόνον..., ἀλλ' ἐνορώμενον καὶ ἐνόητα καὶ συνόητα» ⁴⁴⁵, ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς. Τόσον ἡ βιολογικὴ φιλοσοφία τοῦ Bergson καὶ ἡ ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ W. Dilthey, ὅσον ἰδίως ἡ φαινομενολογία τοῦ Ed. Husserl, ἡ ὁποία προϋπέθετεν τὸ Ἔγώ «χρονικῶς τεταγμένον» καὶ ὑπὸκειται περὶ «ἐνδομύχου χρόνου» ⁴⁴⁶, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν τὸ ὄντολογικὸν σύστημα τοῦ Martin Heidegger, εἰς τὸ κύριον ἔργον του «Εἶναι καὶ Χρόνος», καταλήγουν εἰς τὸ κοινὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ «χρόνος ἐνοικεῖ τὸ εἰς ὑποκείμενον πρωταρχικώτερον τοῦ τόπου» ⁴⁴⁷. Οὕτω, θεωρηθείσης τῆς χρονικότητος «πολὺ γενικωτέρας τῆς χωρικότητος» καὶ τῆς ἀρχῆς : «ἡ προτεραιότης ἀνήκει εἰς τὸν χρόνον» ⁴⁴⁸ θεμελιώδους διὰ τὴν αὐτοσυνείδησιν, ὁ χρόνος προβάλλεται ὡς προϋπόθεσις πάσης δυνατῆς ἐννοίας καὶ πραγματικότητος. Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτὴν ἀρχὴν ὑπέκρουσα ἡ δυναμικὴ Θεολογία, θὰ διατυπώσῃ ὡς ἐξῆς τὴν ἀφετηρίαν τῆς σκέψεώς της : «Ὁ χρόνος, συμφώνως πρὸς τὴν πραγματικότητα, προηγείται τῆς αἰωνιότητος—Οὐχὶ ὡς κοινῶς θεωρεῖται : Ὁ χρόνος ἐτέθη ὑπὸ τῆς αἰωνιότητος, ἀλλ' ἀντιθέτως : Ἡ αἰωνιότης εἶναι τὸ τέκνον τοῦ χρόνου» ⁴⁴⁹.

Ἡ νεωτέρα Φυσικὴ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Στατικὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν Ἀλχημείαν, εἶναι Δυναμικὴ. Ἡ Μορφή καὶ ἡ Μαγεία παραχωροῦν τὴν θέσιν των εἰς τὴν Δύναμιν. Τὸ «ἀπολλώνειον» κοσμοεἰδωλον μεταβάλλεται εἰς «φαιουστικόν» ⁴⁵⁰. Συγχρόνως, τὸν παρμενίδειον χωροστατικὸν προσανατολισμὸν ἀντικαθιστᾷ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ὁ ἡρακλείτειος Χ ρ ο ν ο δ υ ν α μ ι σ μ ό ς. Ἡ ἐξέλιξις ἐκφράζει τὸ <ἐν καὶ πᾶν>. Τὸ εἶναι ἀποτελεῖ στιγμὴν προόδου. Ὁ Θεός-μορφή, μεταβάλλεται εἰς Θεό-τάσιον. <Ἐν ἀρχῇ> ἦν τὸ γίγνεσθαι καὶ τὸ γίγνεσθαι <ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἐστὶ> τὸ γίγνεσθαι.

Γ Ε Ν Ι Κ Η Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Η

Ἐκ παραλλήλου πρὸς Καταφατικὴν καὶ Ἀποφατικὴν Θεολογίαν, αἱ ὁποῖαι ἀπέδωσαν εἰς τὸν Θεὸν στατικῶς τὴν θετικὴν καὶ ἀρνητικὴν ὄψιν τῆς ἐμπειρίας, ἡ «Φιλοσοφία τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» εἶδε τὸν Θεὸν ὑπὸ τὴν ἄποψιν τοῦ δυναμισμοῦ τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου. Ἡ θεογονικὴ αὐτὴ Φιλοσοφία, ἀναχωρήσασα ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς Φυσικῆς Θεολογίας, ἠθέλησε νὰ γίνῃ τελικῶς θεολογικὴ Φυσικὴ. Ὡς <θεοφυσικὴ>, ἡ δυναμικὴ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ, ἀνάγουσα ἐν συνειδήσει «τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος» εἰς τὸν Θεόν ⁴⁵¹, ὑπῆρξεν ἡ πλέον προσηγορευμένη πρὸς τὴν ἐρμηνεύσαν τοῦ κόσμου Θεολογία.

*Η σκέψις ἔμεινε, παρὰ τὴν νέαν θεολογικὴν τῆς βεβαιότητα, μακρὰν τῆς Ὑπερβατικότητος. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐφραντάσθη αὐτὴν τὴν φορὰν τὸν Θεὸν ἀπλῶς ὁμοιον πρὸς τὸ πεπερασμένον, ἀλλ' ἐθεώρησε τὸν Θεὸν πεπερασμένον, ἐθεοποίησε τὴν κατὰ τὴν γνώμην του βασικὴν ἰδιότητα τοῦ κόσμου. Μία ἄποψις τοῦ ἐνθάδε, τὸ Γίγνεσθαι, ἐκλήθη μὲ τὴν σειρὰν του νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του ὡς Θεός. Ὁ ἄνθρωπος δὲν <ποιεῖ> πλέον <εἶδωλον> τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' <εἶδωλοποιεῖ> τὸν Θεόν.

*Ἐξ ἄλλου, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Θεοῦ ὡς προσώπου, τὸ ὅποιον ὀφείλει ν' ἀγωνίζεται κατὰ τῆς ἀντενεργούσης φύσεώς του καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἰσχύος του ὄρων τοῦ περιβάλλοντος, συντριβόμενος καὶ βοηθούμενος εἰς τὸν πρὸς λύτρωσιν ἀγῶνά του, ὑπῆρξεν ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ἠθικῆς συγκρούσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ περὶ διχασμοῦ καὶ πάλης τοῦ Θεοῦ θεωρία κατέδειξε, διὰ τῆς προσπλαθείας τῆς νὰ καταστῇ ὁ Θεός «σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου» ¹⁵², τὴν ἀνθρωπολογία ὡς βάσιν τῆς θεολογίας. Ὁ ἐμπειρισμὸς ὑπῆρξεν ἡ προἰπόθεσις, ὁ χαρακτῆρ καὶ τὸ τέλος τῆς δυναμικῆς Θεολογίας.

Τὸ ὅλον πρόβλημα τοῦ πεπερασμένου Θεοῦ συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἀνοιχτὴν πληγὴν πάσης θεολογίας, τὴν θεοδικίαν. Ἡ ὑπαρξις τοῦ Κακοῦ, ἡ συντριβὴ τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀνοσίου, ὁ ἀνερμήνευτος αὐτὸς πόνος τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, δὲν ἠδύναντο λογικώτερον νὰ ἐρμηνευθοῦν, εἰμὴ ὡς ἀντιανάκλασις μιᾶς Πάλης καὶ ἐνὸς Δράματος εἰς τὴν ρίζαν τοῦ κόσμου, ὡς ἡχὼ τῆς κραυγῆς ἐνὸς στρατευομένου Θεοῦ, πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ἐντὸς τῆς φύσεώς του ἐδρευούσης ἀντινομίας. Ἡ ἑτερόνομος διαρχία τῆς Περσικῆς θρησκείας τοῦ Ζαροτούστρα συνεχωνεύθη εἰς τὴν ἰδέαν ἐνὸς πρὸς ἑαυτὸν διίσταμένου Θεοῦ. Ahura Mazda καὶ Ahriman, Φῶς καὶ Σκότος, Ζωὴ καὶ Θάνατος, Εἶναι καὶ Μή-Εἶναι, μονομαχοῦν ἐντὸς τοῦ διεσπασμένου καὶ ἀγωνιζομένου πρὸς ἀνθυπέρβασιν Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς-Δημιουργὸς ἔπραξε τὸ πᾶν..., ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Κακοῦ» ¹⁵³, διότι «τὸ κακὸν εἶναι ἐν συστατικὸν τῆς ἀτομικῆς του φύσεως» ¹⁵⁴, πρὸς καταπάλαισιν τοῦ ὁποίου τὸ ἀγαθὸν του στοιχείον ὀφείλει ν' ἀγωνισθῇ ἀγῶνα ὑπάρξεως. Εἰς τὴν <μονομαχίαν> αὐτὴν, ἐν τούτοις, ἔχει καθῆκον νὰ λάβῃ μέρος, ὡς «ἐθέλοντης» ¹⁵⁵ καὶ «σύμμαχος» ^{156α} τοῦ θετικοῦ Ἐγὼ τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος, «ἐν τιμῆμα Θεοῦ ὁ ἴδιος, μία σπίθα Φωτός, ἡ ὁποία πρέπει νὰ παλαίσῃ πρὸς διατήρησιν καὶ ἐπέκτασιν» ^{156β}, αἰσθανόμενος «ὑψίστην παρηγορίαν» ¹⁵⁷ διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸν πόνον καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ Θεοῦ, βέβαιος ὢν ὅτι ἐξ αὐτοῦ «ἐξαρτᾶται ἀποφασιστικῶς, ἐὰν ὁ Θεὸς νικήσῃ ἢ ἡττηθῇ» ¹⁵⁸.

Τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας εἶναι ἡ βαθυτέρα ρίζα τῆς θεωρίας τοῦ <δημιουργομένου Θεοῦ> καὶ συγχρόνως ἡ λογικώτερα τῆς θεμελίωσις. Ἡ

βάσις τῆς τραγικῆς αὐτῆς θεωρίας εἶναι ἡ αἰωνία ἐρώτησις τοῦ ἀνθρώπου : «Διατὶ αὐτὸ τὸ ἐν ὕψιστον ὄν παραμένει ἄνευ κόπου καὶ ἀγῶνος ἄνω, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἱεραρχίας τοῦ εἶναι, ἐνῶ ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ κοπιῶμεν εἰς ἐξαντλητικὸν ἀγῶνα ἄνευ τέλους καὶ εἰς τὴν πλήρη πόνου ἀνησυχίαν τῆς ὑπάρξεως;» ⁶⁹. Ἡ ὀδύνη τοῦ πνεύματος ὑπῆρξεν ἡ ἀφειρηρία καὶ ἡ δικαιολογία τῆς θεολογίας τῆς Ὀδύνης. Ἡ φιλοσοφία τοῦ συμβατικοῦ καὶ ἀγωνιζομένου Θεοῦ εἶναι, ἐν συνειδήσει ἡ ἀσυνειδήτως, ὁ οὐσιαστικώτερος συνήγορος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἐδώλιον τῆς ἠθικῆς δικαιοσύνης. Ἡ «Φιλοσοφία τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» δὲν εἶναι ὁ μηνυτής, ἀλλ' ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Θεοῦ πρὸ τοῦ κριτικοῦ πνεύματος. Ὑπῆρξε, χωρὶς ἴσως νὰ ἐπέδιώκε τοῦτο, μία ἔκκλησις συμπαραστάσεως εἰς τὸ Θεῖον ἔργον, ὡς ἔκφρασις τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης, εἰς ἠθικὸς ἀνθρωπισμός, προϋπόθεσις καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ἦτο ὁ ἐξανθρωπισμός τοῦ Θεοῦ. Παραλλήλως ὁμως, παρὰ τὴν νέαν περιπέτειαν τοῦ πνεύματος, ἡ τραγικὴ ἐρώτησις τῆς Θεοδικίας ἔμεινεν ἀναπάντητος, διότι δὲν λύεται ἐν πρόβλημα διὰ τῆς καταστροφῆς ἐνὸς ἄλλου προβλήματος, ἀλλ' ἀκριβῶς τότε συγχέεται καὶ ἀπομακρύνεται τῆς λύσεως περισσότερο.

Ὁ θεῖος Διχασμός, τὸ ἀνθρώπινον καθῆκον τῆς συμμαχίας καὶ συγχρόνως ὁ ὑπερτονισμός τῆς ἀνικανότητος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον του, ἐξέφρασαν τὴν τραγικότητα, τὴν ἠθικὴν καὶ παραλλήλως τὴν ἔπαρσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαπίστωσις, ὅτι «τὸ πεπερασμένον εἶναι καθ' αὐτὸ διεσπασμένον, διὰ π ε π ε ρ α σ μ έ ν ο ν πανταχοῦ ὑφ' ἐνὸς ἀρνητικοῦ ἀξιώματος» ^{69α} καὶ ὅτι «ἡ πλήρης ἀντινομίας σύνδεσις τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου σχηματίζει τὸν τραγικο-μεταφυσικὸν πυρῆνα τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας» ^{69β}, ἀπετέλεσαν τὴν μεταφυσικὴν βάσιν τῆς θεολογίας τοῦ Πέρατος. Ὁ ἀνθρώπινος διχασμός ὑπηγόρευσε ἐξ ἀρχῆς τὴν θεωρίαν τοῦ διεσπασμένου Θεοῦ. Ἡ ἀντίφασις τοῦ πνεύματος ἀνεζήτησε κάθαρσιν εἰς τὴν ἰδέαν ἐνὸς ἀντιφατικοῦ Θεοῦ. Ἡ κοινότης ἀνθρώπινου καὶ Θεοῦ δράματος, ἡ ἀλληλεξάρτησις ἀνθρωποδικίας καὶ Θεοδικίας, ἡ περάτωσις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεοποίησις τοῦ πέρατος, ἀνήγαγον τὴν Τραγικότητα εἰς πρῶτιστον ἀξίωμα τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου. Θεὸς καὶ ἀνθρώπος εἶναι ὑπήκοοι μιᾶς πανδαμάτορος Εἰμαρμένης. Ἡ Εἰμαρμένη αὐτῆ, εἶναι ὁ «πρῶτος Θεὸς» καὶ ἡ περιγραφή της ἡ «πρῶτη θεολογία». Λύτρωσις εἶναι ἡ ἀναίρεσις τοῦ ἀτομικοῦ πόνου εἰς τὴν ὀδύνην τοῦ Θεοῦ. Ἡ φύσις τοῦ πνεύματος εἶναι τὸ πάθος καὶ ἡ συμπάθεια... «Ἡ κοσμοθεωρία μας εἶναι τραγικὴ» ^{69γ}.

Ἡ «Φιλοσοφία τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» ἀνέστησε τὸ διονυσιακὸν τραγικὸν πάθος. Περιγραφαὶ πληγῶν, βορβόρου καὶ ἐρωτισμοῦ ἀναδύουν ὁσμὴν αἵματος, κόπου καὶ συνουσίας εἰς μίαν ἀτιμόσφαιραν θανάτου : «Κύριε ! Κύριε ! Μουγκαλιέσαι σὰ ζῶο. Τὰ πόδια σου εἶναι γιομαῖτα αἶμα

καί λάσπη... Βαριά σὰ μυλόπετρες εἶναι τὰ σαγόνια σου καὶ ἀλέθουν. Πιάνεσαι ἀπὸ τὰ δέντρα, ἀπὸ τὰ ζᾶ, πατᾶς τὸν ἄνθρωπο φωνάζεις. Ἄνηφορίζεις τὸν ἀτέλειωτο μαῦρο γκρεμὸ τοῦ θανάτου καὶ τρέμεις ^{462α}. Ὁ Θεὸς εἶναι ἄντρας καὶ γυναῖκα, θνητὸς καὶ ἀθάνατος, κοπιὰ καὶ πνέμα. Γεννάει, γονιμοποιεῖ καὶ σκοτόνει, ἔρωτας μαζὶ καὶ θάνατος ^{462β}. (Ὁ κόσμος εἶναι) ἐρωτικὴ παλαίστρα... Ἐκ τὸ πιὸ βαρὺ, σκοτεινὸ μὀριο τῆς ὕλης, ὡς τὸν πιὸ μεγάλο στοχασμὸ, μεταδίνεται ὁ χορὸς τῆς γιγάντιας ἐρωτικῆς σύγκρουσης. Ἡ ὕλη εἶναι ἡ γυναῖκα τοῦ Θεοῦ μου. Οἱ δυὸ μαζὶ παλαίβουνε, γελοῦνε καὶ κλαῖνε, φωνάζουν μέσα στὸ θάλαμο τῆς σάρκα» ^{462γ}. Προσωπικὰ συμπλέγματα καὶ πόθος ὑπερπηδήσεως τοῦ ἀτομικοῦ δράματος ζητοῦν τὴν λύτρωσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Θεοῦ πάθους. «Θεῖον καὶ ζωῶδες συγκρούονται» οὐχὶ μόνον «εἰς τὸν διονυσιακὸν πανθεισμὸν τῆς 19.», ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βακχικὸν πανθεισμὸν τῆς 20. «ἑκατονταετηρίδος» ⁴⁶³.

Ἡ <διονυσιακὴ> αὐτὴ τραγωδία ἐπήγασε κυρίως ἐκ τῆς ἐνοράσεως, ἐκ τῶν ἀλόγων στοιχείων τῆς φαντασίας, ἐνθα ἡ κριτικὴ δύναμις δὲν ἔχει ἀκόμη κατ' οὐσίαν γεννηθῆ καὶ τὴν βάσανον τῶν λογικῶν πορισμάτων ὑποκαθίστα ἡ ἀκατέργαστος ὕλη τοῦ προλογικοῦ μύθου. Ἡ τραγικότης καὶ ἡ ἀντίφασις ὑπῆρξαν στοιχεῖα τόσον αὐτοῦ τοῦ <δημιουργομένου Θεοῦ>, ὅσον καὶ τῆς φιλοσοφίας του. Δισυπόστατοι οἱ πλεῖστοι τῶν <δοξογράφων> τοῦ γινομένου Θεοῦ, λατρεύοντες τὸν <ἄγνωστον Θεὸν> καὶ ἐπιχειροῦντες ἐκ παραλλήλου συγγραφὴν τῆς βιογραφίας ἐνὸς ἐγκοσμίου Θεοῦ, ἤτο φυσικὸν νὰ συγχέουν τοὺς δύο Θεούς, ν' ἀντιμεταθέτουν τὰς ιδιότητάς των καὶ νὰ παρουσιάσουν τελικῶς τὴν εἰκόνα ἐνὸς Θεοῦ ἀντιφατικοῦ, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖται, ἐκτείνεται, συστέλλεται, πάσχει καὶ ἔχει σωματικὰς ιδιότητες, ὑποκείμενος εἰς τὸν χρόνον καὶ παραλλήλως εἶναι ὑπερούσιος, ἀνεκφραστος, κατ' οὐδὲν ἀνάλογος τῶν πραγμάτων καὶ ὑπερχρονικός. Οὕτω, εἰς τὸν αὐτὸν φιλόσοφον ἐμφανίζονται ζεύγη σκέψεων ὡς τὰ ἀκόλαθα : «Ὁ Θεός... καταφθάνει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον καὶ ταχὺς διατρέχει τὰ πάντα, ἤτοι χωρὶς ἀνάπαυλαν δημιουργεῖ τὰ πάντα καὶ δημιουργεῖται ἐντὸς πάντων τὰ πάντα καί... ἐκτείνεται εἰς τὰ πάντα καὶ ἡ ἰδία ἡ ἕκτασις εἶναι τὰ πάντα ^{464α}. Περὶ τῆς ἀνεκφράστου καὶ ὑπερουσίας Φύσεως οὐχὶ μόνον νὰ λέγωμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ σκεπτόμεθα καὶ νὰ φαντασιοκοπῶμεν μὲ ψευδεῖς παραστάσεις εἶναι εἰς ὕψιστον βαθμὸν γελοῖον καὶ ὀλέθριον» ^{464β} : Io. Sc. Eriugena. «Ὁ Θεὸς ἔχει εἰς ὕψιστον βαθμὸν ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ δημιουργήματα, ἔχει ἐνεργητικότητα καὶ παθητικότητα... ἔχει αἰωνίαν συστολήν καὶ διαστολήν... ἔχει ιδιότητα σωματικὰς καὶ μὴ σωματικὰς ^{465α}. Ἐντεῦθεν καθίσταται δῆλον, ὅτι εἰς τὸν Θεόν, ὡς Θεόν., οὐδὲν δυναμικὸν σκότος, οὐδεὶς χῶρος ἢ χρόνος, οὐδὲν ἀνάλογον τῶν πλασμάτων ἐνυπάρχει» ^{465β} : Fr. Chr. Octinger. «Ὁ Χρόνος, συμφώνως πρὸς τὴν πραγματικὴν

τητα, προηγείται τῆς Αἰωνιότητος. Ἡ Αἰωνιότης εἶναι τὸ τέκνον τοῦ Χρόνου ⁴⁶⁶. Ἡ ἀληθὴς <Ἀπειρότης> εἶναι... πλήρως ἀνεξάρτητος τοῦ...Χρόνου» ⁴⁶⁷ : Fr. W. J. von Schelling*.

Συγχρόνως, ἡ θεογονικὴ λογοτεχνία διανθίζεται δι' ἀποδείξεων περιέργων καὶ ἐνίοτε προκριτικῶν. Οὕτω, ἄλλοτε ἀποδίδονται εἰς τὸν Θεὸν ἀνθρώπιναι ιδιότητες καὶ συναγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν φορέως τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν : «Εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀνήκει θέλησις, νόησις καὶ προσωπικότης. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ ἰδιάζον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ τόπος τοῦ Θεοῦ» ⁴⁷¹, ἄλλοτε ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ «τέλειον ἐν προόδῳ», θεωρεῖται «συμφωνοτέρα πρὸς τὴν ἐμπειρίαν μας εἰς τὸν παρόντα κόσμον» ⁴⁷², ὡς ἐὰν ὑπῆρχε <τελειότερον> τοῦ τελείου, ἄλλοτε ὁ Θεὸς εἶναι «ἐν δημιουργούμενον Ἄπειρον» ⁴⁷³, ὡς ἐὰν τὸ Ἄπειρον ὤρπειλε τὰ γίνη <ἀπειρότερον> καὶ ἄλλοτε ὁ Θεὸς πλάττει τὸ πλάσμα, διὰ νὰ πλασθῇ ὑπὸ τοῦ πλάσματος : «Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησεν ἐν ὄν, διὰ νὰ δημιουργηθῇ ὑπ' αὐτοῦ ὁ ἴδιος» ⁴⁷⁴.

Ἡ ἀνωτέρω ἐπιχειρηματολογία εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐνὸς τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ κριτικὴ καλεῖται ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ἐπικυρώσῃ ἕτοιμα πορίσματα. Ἡ θεωρία τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου γεννωμένου Θεοῦ, ἀναχωρήσασα ἐκ τῶν ἀλόγων βιωμάτων τοῦ μυστικισμοῦ καὶ καταλήξασα εἰς τὴν ἐξέλιξίν της, διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀλχημικῆς του κατασκευῆς, εἰς τὴν μαγείαν, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς περὶ Θεοῦ διηγήσεις της, εἶναι μῦθος. Ὁ Θεὸς της εἶναι *deus fabulosus*. Αἱ περιπέτειαι, αἱ ὁποῖαι ἐκτυλίσσονται εἰς τὴν βιογραφίαν του, ἀποδεικνύουν τὴν ὑποκατάστασιν τοῦ λόγου διὰ τῆς μυθολογίας. Οἱ θεουργοὶ τῆς <Φιλοσοφίας τοῦ Ἀνυπάρκτου>, «διὰ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν μῦθον» προσπαθήσαντες νὰ συσφίγξουν τὴν «ἐσωτερικὴν σύνδεσιν πρὸς τὴν μητέρα

* Ἡ ἀντινομία, ἄνευ τῆς ὁποίας «δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε ζωὴ, οὔτε κίνησις, οὔτε πρόοδος» ^{468α}, ἠθέλησε νὰ μὴ θεωρῆται μόνον «πηγὴ τῆς αἰωνίας ζωῆς» ^{468β}, ἀλλὰ νὰ ἐπιδείξῃ πραγματικώτερον τὴν παρουσίαν της καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θεολογίαν τοῦ Schelling. Οὕτω, ἐνῶ «εἰς τοὺς «Weltalter» (δύο σχεδιάσματα : 1811 καὶ 1813) ὑποστηρίζει, ὅτι «ἡ αἰωνία φύσις εἶναι τὸ αὐτὸ εἰς τὸν Θεόν, ὅ,τι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ φύσις του» ^{468γ} καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «τυφλὴ ζήτησις καὶ ἐπιθυμία... ἀκαταγώνιστος ὁρμὴ, ἀναίσθητος κίνησις ^{468δ}—μία ζωὴ ἀηδίας καὶ ἀγωνίας» ^{468ε}, εἰς τὴν ἀπάντησίν του πρὸς τὴν κριτικὴν τοῦ Eschenmayer διὰ τὸ ἔργον του «*Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit*», τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1812, ὁ Schelling γράφει : «Ὁ Θεὸς ὑπέρκειται παντός ἀνθρωπίνου. Πᾶσα ἀναφορὰ ἀνθρωπίνων διανοητικῶν ὄρων εἰς τὸν Θεόν εἶναι ἀπαράδεκτος καὶ μωρὰ» ⁴⁶⁹, ἐνῶ τῷ 1836 («*Darstellung des philosophischen Empirismus*») διαβεβαίωσεν, ὅτι «ὁ Θεός», συμφιλιούμενος πρὸς τὴν φύσιν του, «δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τίποτε δι' ἑαυτόν, διότι εἶναι «*sui securus*» ⁴⁷⁰.

γῆν»⁴⁷⁶, ἀντικατέστησαν τὸ <θαυμάζειν> διὰ τοῦ θαύματος, τὴν σκέψιν διὰ τῆς τέχνης. Μόνον ἐκ τῆς «μυθοποιήσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου»⁴⁷⁶, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ θεογονικὸς μῦθος, προσπαθίσας ν° ἀπαγάγη τὴν λογικὴν εἰς τοὺς κρυψῶνας του, ἐρμηνεύονται τὰ ἀνωτέρω ἴχνη τῆς ἀντιστάσεως, τὴν ὁποίαν προέβαλεν αὕτη κατὰ τὴν ἀπαγωγὴν της. Ἡ «μυθολογία»⁴⁷⁷ τοῦ «κατὰ τὸ ἥμισυ χωλοῦ, βωβοῦ, κωφοῦ καὶ τυφλοῦ» Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «ἔρπει καὶ σύρεται, ψελλίζει καὶ τραυλίζει»⁴⁷⁸, ἀλχημεία ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς θεραπείας τῆς ἀναπηρίας του καὶ μαγεία ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἐρμαιφοδίτου γεννήσεώς του εἰς τὴν ψυχὴν, εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς πλέον ὀδυνηρᾶς περιπτώσεως ἀνθυποβολῆς τῆς ἱστορικῆς Θεολογίας.

Ὁ ἄνθρωπος ἐσφετερίσθη καὶ πάλιν τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως δὲν τὴν ἐπροίκισε μετ' ὅ,τι ὁ ἴδιος θὰ ἐπειθύμει νὰ ἔχη, ὡς πράττει διὰ τῶν θεϊστικῶν συστημάτων του, ἀλλὰ μετὰς τὰς ιδιότητας καὶ τὰς καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι τὸν δυσαρεστοῦν καὶ ἐκφράζουν τὴν παροδικότητά του. Ἡ ἐρώτησις περὶ Θεοῦ δὲν ἐτέθη καὶ δὲν εὔρεν ἀπάντησιν εἰς τὰς Φιλοσοφίας τοῦ <δημιουργουμένου> καὶ τοῦ <ἀνυπάρχοντος> Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἐξηκολούθησε διὰ τῆς <δυναμικῆς> θεολογίας του ν° ἀπαντᾶ, νὰ περιγράψῃ καὶ νὰ εἰδωλοποιῇ, πρὶν ἐρωτήσῃ, ἐὰν ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ δίδῃ ἀνθρώπινον περιεχόμενον εἰς τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται, ὅτι δηλοῖ ὁ ὄρος <Θεός>. Ἡ φιλοσοφικὴ <θεογονία> ἐπεβεβαίωσεν, ὅτι ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν Θεολογίαν δὲν προϋποθέτει τὴν ἐρώτησιν: Ἡ θεωρία τοῦ τραγικοῦ Θεοῦ ὑπῆρξεν ἡ τραγικωτέρα προερωτηματικὴ ἀπάντησις τῆς θεολογικῆς σκέψεως.

Κυρίως ὅμως ἡ θεγονικὴ Φιλοσοφία, παρὰ τὴν λογικότητα τῆς ἀρχῆς της ὡς <Φιλοσοφία τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ> καὶ τὴν ἀξιολογικὴν της πρόθεσιν ὡς <Φιλοσοφία τοῦ Ἀνυπάρχοντος>, ὑπῆρξεν ἡ διζικωτέρα προσπάθεια αὐτονομίας καὶ ἀπολυτοποιήσεως τοῦ πνεύματος. Ἡ Φιλοσοφία αὕτη δὲν ἐνεφανίσθη μόνον ὡς *ars magna* τῆς μαγικῆς διαθέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι ἡ βιαιότερα ἔκφρασις αὐτοθεώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν εἰς τὴν ἱστορίαν του ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τῆς προσπαθείας του νὰ διχάσῃ καὶ ἐγκλείσῃ ἐντὸς ὁρίων τὸν Θεόν, ἀνικανοποίητος μετὰ τὴν ἄγονον ἐπιδιώξιν ἐκμηδενίσεως τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀθεϊσμοῦ καὶ ἐπιδιώκων ἢ νὰ δημιουργήσῃ τὸν Θεόν <ἐκ τοῦ μὴ ὄντος> ἢ, δημιουργηθέντα ὑπὸ μιᾶς ἀδυσωπήτου μοίρας μειονεκτικόν, νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῆς σισυφείου πορείας του, ὁ ἄνθρωπος ἔπεισε ἑαυτόν, ὅτι ὁ «<μοντέρνος> Θεὸς χρειάζεται Θεόν»⁴⁷⁹ καὶ ὅτι αὐτὸς ἐκλήθη «ν° ἀντιπροσωπεύσῃ τὸ Θεῖον εἰς τὸ Σύμπαν»⁴⁸⁰. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει, αὐτὴν τὴν φορὰν ἀπροκαλύπτως καὶ ἐνσυνειδήτως, τὴν εἰς ἄλλας ἱστορικὰς ἐποχὰς καὶ θεολογικὰς ἔκφρασις ἀνομολόγητον ἢ ἀσυνειδήτητον «αὐτοεἰδωλοποίησιν»⁴⁸¹:

«Φώναξε τὸν ἑαυτὸν σου», ὅταν κινδυνεύης! Οὕτω θὰ σώσης τὸν «ἑαυτὸν» σου καὶ ὀφείλεις νὰ ὑμνῆς τὸν «ἑαυτὸν» σου»⁴⁸². Ὁ τιτάνιος ἄνθρωπος δὲν ἐπιζητεῖ πλέον νὰ κρημνίσῃ τὸν Οὐρανόν, θέλει ν° ἀναρριχηθῆ εἰς τὸν Οὐρανόν; νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν Θεὸν καὶ νὰ χρισθῆ μονοκράτωρ ὁ ἴδιος, διὰ νὰ δύναται οὐχὶ ν° ἀνυψώσῃ τὸ βλέμμα πρὸς δέξιν, ἀλλὰ νὰ χαμηλώσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς εὐλογίαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Η

ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΣ

—«*Nonne nominatis deum: deum?*»

—*Nominamus.*

—*Vel verum dicitis, vel falsum?*

—*Neque alterum: neque ambo. Non enim dicimus verum, quod hoc sit nomen ejus, nec dicimus falsum, quia hoc non est falsum, quod sit nomen ejus. Neque dicimus verum et falsum, quum ejus simplicitas omnia tam nominabilia quam non nominabilia antecedit*»^{1*}.

Εἰς τὸν διάλογον τοῦ Νικολάου Κουζάνου «*De deo abscondito*», κατὰ τὴν αὐγὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ νεωτέρα σκέψις συνειδητοποιεῖ διὰ πρώτην φοράν τὴν ἀντίφασιν τοῦ ὄρου «Θεός». 350 ἔτη ἀργότερον εἰς τὴν «*Kritik der Urteilskraft*», ὁ Immanuel Kant ἀπαιτεῖ μίαν «ὑπεραισθητὴν δυνατότητα», διὰ νὰ δυνηθῶμεν «ἀπλῶς νὰ σκεφθῶμεν τὸ δεδομένον Ἀπόλυτον ἄνευ ἀντιφάσεως»².

Ἡ ὄρος «Θεός» εἶναι ἡ ἀντίφασις τῆς σκέψεως κατ' ἐξοχὴν. Θεός εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ λόγου, ἡ ὁποία ἀναιρεῖ ἑαυτήν. Ἡ ἀντιφατικότης τῆς ἔννοιᾶς τοῦ Θεοῦ ἐγκεῖται εἰς τὴν ιδέαν ἐνός εἶναι ὑπερβάλλοντος τὸ συμβατικὸν καὶ τῆς παραστάσεως συγχρόνως τῆς ιδέας αὐτῆς διὰ τῶν τύπων τῆς λογικῆς καὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ ὄντος. Ἡ λέξις Θεός σημαίνει δύο ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι ἀλληλαιναιροῦνται. Ἡ πρώτη ἔννοια θέλει νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὸν κόσμον, νὰ ταυτίσῃ τὸ ἀντικείμενόν τῆς πρὸς ὃ, τι αἶρει τὴν ἀντικειμενικότητα ἐξ ὁλοκλήρου.

* —«Δὲν ὀνομάζετε τὸν Θεόν: Θεόν;

—Τὸν ὀνομάζομεν.

—Εἶναι ὁ λόγος σας ἀληθὴς ἢ ψευδής;

—Οὔτε ἐν ἐκ τῶν δύο, οὔτε ἀμφοτέρα. Δὲν λέγομεν δηλαδὴ ἀλήθειαν, διότι δῆθεν αὐτὸ εἶναι τὸ ὄνομά του, οὔτε ψεῦδος, διότι αὐτὸ δὲν εἶναι ψευδές, ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἐν ὄνομα δι' αὐτόν. Καὶ οὔτε λέγομεν ἀλήθειαν καὶ ψεῦδος, διότι ἡ ἀπλότης τοῦ ὑπερβάλλει πᾶν ὀνομαζόμενον καὶ μὴ ὀνομαζόμενον».

Ἡ δευτέρα θεᾶται μίαν ὑποκειμενικὴν ἀρχήν, προικισμένην μὲ χαρακτηριστικὰ καὶ ἐνεργοῦσαν συμφώνως πρὸς νόμους. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀόριστος ἔκφρασις τοῦ ὑπεραντικειμενικοῦ. Ἡ δευτέρα εἶναι τὸ σύμβολόν της, ἡ κοσμικὴ ἀντίληψις τοῦ ὑπερκοσμίου. «Ἡ λέξις Θεὸς ἐμφανίζει εἰς τὴν συνειδήσιν μίαν ἀντίφασιν μεταξὺ ἐνὸς ἀκαταλλήλως νοουμένου, τὸ ὁποῖόν εἶναι περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως καὶ ἐνὸς καταλλήλως νοουμένου, τὸ ὁποῖόν ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ»³. Ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ παρουσιάζει τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ὑπερβάσεως τοῦ περιεχομένου της. Ἡ θέσις της εἶναι ἡ ἄρσις της καὶ ἡ συναλληλία θέσεως-ἄρσεως ἡ χαρακτηριστικὴ της.

Ἡ θέσις τῆς ἀντιφάσεως εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ ὡς προσώπου ἔχοντος ὠρισμένας ιδιότητας εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν παραστατικὴν δύναμιν τῆς διανοίας· ἐὰν αἱ ιδιότητες ἀρθοῦν, αἴρεται καὶ ἡ παράστασις τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἄρσις ἀντιτείνει: α. Εἰς τὸν Θεὸν συμπίπτουν ὑποκείμενον καὶ κατηγορήματα, ἰδιότητες ὁμοῦς τοῦ ὑποκειμένου ὅα ἦσαν τὰ κατηγορήματά του· ἐπομένως ὑφείλουσαν αἱ ιδιότητες νὰ ἀρθοῦν ἐκ τοῦ Θεοῦ. β. Ἐφ ὅσον ἡ ὑπερβατικότητα, ἀπαιτοῦσα ἀπόλυτον ἀπλότητα, εἶναι *simplex omnino*, αἱ διάφοροι ὁμοῦς ιδιότητες συνιστοῦν πολλότητα, ἡ *sancta simplicitas* εἶναι ἀδύνατον νὰ χαρακτηρισθῇ δι' ἰδιοτήτων, θεωρουμένη ἐν ταυτῶ *perfectioe infinita*. γ. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ τελείου, ἡ δὲ φύσις τῆς ιδιότητος εἶναι πεπερασμένη, Θεὸς καὶ ιδιότητες εἶναι ἐννοιαὶ ἀποκλειστικαὶ ἀλλήλων.⁴ δ. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι τὸ εἶναι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπίσης «εἶναι», ἀμφότεροι παρουσιάζονται συγχρόνως συμβατικοὶ καὶ ὑπερβατικοί· ὅπερ ἄτοπον⁵*. Εἰς τὴν προσυνειδητὸν ἐποχὴν τῆς ἀντιφάσεως τὴν θέσιν υἰοθέτησεν ἡ Φυσικὴ Θεολογία καὶ τὴν ἄρσιν ἡ νεοπλατωνικὴ Ἄκοσμία. «Πᾶσα ὑπεκφυγὴ εἶναι ἐπίσης

* Ἡ ἐπιδίωξις τῆς σκέψεως νὰ ὀρίσῃ τὴν «πάλαι τε καὶ νῦν καὶ ἀεὶ ζητούμενην καὶ ἀεὶ ἀπορουμένην» ἐννοίαν τοῦ εἶναι χαρακτηρίζει τὴν κατ' ἐξοχὴν τάσιν τῆς συγχρόνου θεωρητικῆς φιλοσοφίας. Οἱ ὅροι «Sein» «Eiltes» καὶ «Being» εἶναι οἱ συνηθέστεροι καὶ ἀσαφέστεροι τῆς φιλοσοφικῆς ὀρολογίας τοῦ παρόντος. Ὁ ὅρος εἶναι ἐγκλείει τὴν ἀντίφασιν τοῦ ἔρου Θεός. εἶναι εἶναι τὸ προσδιοριστικὸν ἀπροσδιόριστον. «Ἡ λέξις εἶναι εἶναι εἰς τὴν σημασίαν της ἀόριστος καὶ ἐν τούτοις τὴν ἀντιλαμβάνομεθα ὠρισμένως. Τὸ εἶναι παρουσιάζεται ὡς ἐν εἰς ὑψιστον βαθμὸν ὀριστικὸν πλήρως ἀκαθόριστον. Κατὰ τὴν συνήθη λογικὴν πρόκειται ἐνταῦθα μίᾳ πασίδηλῳ ἀντίφασιν. Ἐν πρὸς ἑαυτὸ ἀντιφάσκον δὲν δύναται νὰ εἶναι. Οὐδεὶς τετράγωνος κύκλος ὑπάρχει. Καὶ ὁμοῦς ὑπάρχει ἡ ἀντίφασις αὐτῆ: τὸ εἶναι ὡς τὸ ὠρισμένον πλήρως ἀόριστον»⁶. Τὸ ἀντιφατικὸν εἶναι θεωρεῖ ὁ Martin Heidegger, ὁ κύριος ἀντιπρόσωπός του εἰς τὴν νεωτέραν Ὄντολογίαν, τὸ αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ (ταυτότης), ἄσχετον τοῦ ὄντος καὶ τοῦ Θεοῦ (αὐθύπαρξις), παρὸν καὶ ἀπὸν ταυτοχρόνως (ἄχρονον). «Τί εἶναι τὸ εἶναι; εἶναι ὁ ἑαυτός του: τὴν ἀντίληψιν καὶ ἔκφρασιν αὐτὴν ὀφείλει νὰ μάθῃ ἡ μέλλουσα σκέψις. Τὸ εἶναι δὲν εἶναι Θεός, οὔτε εἰς κοσμικὸς λόγος. Τὸ εἶναι εἶναι πέραν παντός ὄντος καὶ εἶναι ἐν τούτοις εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐγγύτερον παντός ὄντος, εἴτε τούτο εἶναι βράχος, ζῷον, καλλιτέχνημα, μηχανή, εἴτε ἄγγελος ἢ Θεός. Τὸ εἶναι εἶναι τὸ ἐγγύτατον. Ἡ ἐγγύτης ὁμοῦς αὐτῆ παραμένει εἰς μεγίστην ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἀπόστασιν»⁷. Διὰ τῆς

ένταῦθα ματαία. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλυτον, νὰ ἐπιμείνωμεν δηλαδὴ εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ Ἰδεώδους καὶ ἐν τούτοις ν' ἀναιρέσωμεν τὴν ἀνθρωπίνην, πεπερασμένην μορφήν καὶ ποικιλίαν»²². Τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται νὰ θέσῃ ἢ σκέψῃς, «χωρὶς νὰ καταντήσῃ εἰς ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτὴν»²³ καὶ ἡ αἰχμὴ τῆς ἀντιφάσεως εἶναι ὀξυτέρα, «ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐπιχειρῇ νὰ τὴν ὑπερνικήσῃ»²⁴.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφούσης Θεολογίας εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἀντιφάσεως τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ Θεολογία εἰς τὴν ἱστορικὴν τῆς ζωῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀσυνειδήτος ἢ ἐνσυνειδήτος προσπάθεια τοῦ λόγου νὰ ὑπερβάλλῃ τὴν ἀντίφασιν τῆς σημαντικωτάτης τῶν ἐννοιῶν του διὰ τῶν δυνατοτήτων του καὶ τῶν

ὑπερβατικότητος του τὸ εἶναι ὑπερβάλλει καὶ τοὺς ἀξιολογικοὺς⁸ καὶ τοὺς ἐντολογικοὺς καθορισμοὺς. «εἶναι εἶναι τὸ ἀπολύτως ὑπερβατικόν»⁹ καὶ ὡς ἐκ τούτου κλειστὸν εἰς τὴν ἀλήθειάν του: «Τὸ εἶναι καθ' αὐτὸ εἶναι τὸ εἶναι εἰς τὴν ἀλήθειάν του, ἡ ὅποια ἀλήθεια ἀνήκει εἰς τὸ εἶναι»^{10α}. Ἐνῶ τὸ εἶναι καθ' οὐσίαν ἀπουσιάζει ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ὄντος^{10β}, «ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψις σκέπτεται συνεχῶς, ἀντὶ τοῦ εἶναι καὶ τῆς ἀληθείας του, τὸ ὄν ὡς τοιοῦτον»^{10γ}. Τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ εἶναι ἀντικατέστησεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας ἡ χρονικότης τοῦ ὄντος, ὥστε «ἡ ἐποχικὴ οὐσία τοῦ εἶναι» παριστᾷ τὴν ὡς-ἐάν ὑπερχρονικὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χρόνου»^{10δ}. Τὸ εἶναι, ὡς ἄρσις τοῦ χρόνου, εἶναι «ἀπλῶς ἐν μηδέν, τὸ ὅποιον ὑπάρχει»¹¹ καὶ ὁ ὅρος του «ὁ σκοτεινότετος»¹² τῆς χρονικῆς σκέψεως. Τὸ συγκεκριμένον ἀδιανόητον «εἶναι» εἶναι ὁ *crux philosophorum* τοῦ παρόντος.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐντολογικῆς σκέψεως τὸ εἶναι, θεωρηθὲν ὡς ὁ λόγος τοῦ κόσμου, ὑπῆρξε συνώνυμον τοῦ Θεοῦ. Ἐννοία ὑπερβάλλουσα τὸν κόσμον ὡς προὑπόθεσίς του, ἀλλὰ διάφορος τοῦ Θεοῦ, ὑπῆρξε μέχρι τοῦ Heidegger ἀδιανόητος. Ἡ παραλληλία δύο ἀνεξαρτήτων κοσμογονικῶν ἀρχῶν θὰ ἐσήμαινε διθείαν ἢ ἀθεϊσμόν. Οὕτω ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὅποιος πρῶτος συσχετίζει τὸ λογικὸν εἶναι τοῦ παρμενιδείου παλλογισμοῦ πρὸς τὸ Ἄγαθόν («Πολιτεία»), τὴν Αἰτίαν («Φίληβος») καὶ τὸν Δημιουργόν («Τίμαιος»), ὑπανισσόμενος τὸν ὑπερβατικὸν Θεόν, μέχρι τοῦ Σχολαστικισμοῦ («Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ εἶναι, ἡ πληρότης τοῦ εἶναι, τὸ πλήρες εἶναι»¹³) καὶ διὰ τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ («Ἐπειδὴ τὸ πεπερασμένον, ἢ καθ' αὐτὴν ἀντιφάσκουσα ἀντίθεσις, δὲν εἶναι, τὸ Ἀπόλυτον εἶναι»¹⁴) καὶ Νεοκαντιανισμοῦ (Μεταξὺ εἶναι καὶ Θεοῦ ὑπάρχει «αὐστηρά ταυτότης. Μόνον ὁ Θεὸς ἔχει εἶναι. Μόνον ὁ Θεὸς εἶναι εἶναι. Ὑπάρχει μόνον ἐν εἶδος εἶναι, μόνον ἐν μοναδικῶν εἶναι. Τὸ μοναδικὸν αὐτὸ εἶναι εἶναι ὁ Θεός»¹⁵. «Ὁ μοναδικὸς Θεὸς εἶναι τὸ μοναδικὸν εἶναι»¹⁶) μέχρι τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν τάσεων («Ὁ Θεός, ἀντικειμενικῶς ἐκλαμβάνομενος, εἶναι τὸ εἶναι ἀπολύτως»¹⁷. Τὸ εἶναι καθ' αὐτὸ = ὁ Θεός»¹⁸. Θεὸς εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἡ ὅποια ἐγκλείεται εἰς τὸ εἶναι»^{19α}. «Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ εἶναι καθ' αὐτό»^{19β}. Τὸ καθ' αὐτό, ἢ Ὑπερβατικότης, τὸ Ἀπόλυτον, ἢ Θεότης εἶναι συνώνυμα αὐτοῦ, τὸ ὅποιον εἰς τὸν ὅρον τοῦ εἶναι ἐκλαμβάνει τὴν ὑψίστην ἐκφρασίαν του»²⁰), τὸ εἶναι ὑπῆρξεν ὁ γενικὸς φιλοσοφικὸς ὅρος πρὸς συμβολισμόν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως.

Ἐὰν τὸ εἶναι καὶ ὁ Θεὸς εἶναι τὰ σύμβολα τῆς Ὑπερβατικότητος, ἡ ἑτερότης ἢ τῆ ταυτότης των εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀναπόδεικτος. Τὸ εἶναι τῆς Μεταφυσικῆς καὶ ὁ Θεὸς τῆς Θρησκείας εἶναι ἢ περὶ τοῦ Ἐπέκεινα ἐρώτησις τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Τὸ εἶναι, εἴτε ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Θεόν εἴτε διακρινόμενον τοῦ Θεοῦ, ἔχει ἐν νόημα μόνον ὡς ἐρώτησις. «Ἡ ἐρώτησις διὰ τὸ εἶναι εἶναι ἢ πρώτη καὶ ἡ τελευταία ἐρώτησις τῆς Φιλοσοφίας»²¹. εἶναι εἶναι ἢ ἐρώτησις τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ νοήματος

δεδομένων τοῦ κόσμου. Τὰ θεολογικὰ συστήματα, τῶν ὁποίων διαπραγματεύσεις ἐπεχειρήθη διὰ τοῦ πικρόντος ἔργου, ὑπῆρξαν αἱ μέθοδοι, τὰς ὁποίας ἐφεῦρεν ὁ λόγος εἰς τὴν ἱστορικὴν του ἐξέλιξιν πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς διαστάσεως πρὸς ἑαυτὸν, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐντὸς του εὐρισκομένην ἰδέαν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλοτε καταφάσκων καὶ ἄλλοτε ἀρνούμενος ἑαυτὸν καὶ τὸν κόσμον, (Καταφατικὴ—Ἀποφατικὴ Θεολογία), ἄλλοτε ζητῶν τὴν ταύτισιν (Μυστικισμὸς) καὶ ἄλλοτε ἀναγγέλων τὴν ταυτότητά του πρὸς τὸ ἀπόλυτον Ἰδεῶδες του (Ἰδεαλιστικὸς Μονισμὸς), ἄλλοτε βεβαιοῦν τὴν ἀτυπάτην (Ἀθεϊσμὸς) καὶ ἄλλοτε τὴν θεογονικὴν του δύναμιν (Φιλοσοφία τοῦ γινομένου Θεοῦ), ὁ λόγος ἀγωνίζεται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν παρουσίαν καὶ ἐρμηνεύσῃ τὸ νόημα τῆς ἀντιφατικῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ ἐντὸς του. Αἱ αὐτοβέβαιοι θεωρίαι τῆς ἱστορικῆς Θεολογίας, εἰς τὴν ἄτομικὴν των προσπάθειαν νὰ διαψεύσουν τὰς λοιπὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις καὶ ν' ἀποδείξουν τὴν ἀποκλειστικότητά τῆς ἀληθείας των, ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀντιφατικότητά τοῦ Θεοῦ, θεωρουμένου ὡς ἀντικειμένου, τὸ ὅποion ὑπόκειται εἰς τὴν λογικὴν κριτικὴν. Διὰ τῆς διαπραγματεύσεως τοῦ Θεοῦ ὁ λόγος ἐξέφρασε τὴν ἀντίφασιν ὡς βασικὸν χαρακτῆρα τῆς φύσεώς του. Ὁ λόγος ἔχει τὴν μοῖραν νὰ εἶναι δέκτης ἐνὸς ὑπερκοσμίου πομποῦ, τὴν γλῶσσαν τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ καὶ ἐν τούτοις διαθέτει ἐν πλῆθος διαφορομένων ἐρμηνειῶν, ἀναλόγων πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς γνωστῆς του πραγματικότητος. Ἡ ἐκάστοτε θεολογία τοῦ λόγου εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Χρόνου sub specie aeternitatis.

Ἡ προσπάθεια τῆς θεωρητικῆς Θεολογίας νὰ διαφωτίσῃ «τὸν γνόφον, οὗ ἦν ὁ Θεός», διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ κόσμου, ἐπύκνωσε τὸ μυστήριόν του. Αἱ aeternae tenebrae ὑπῆρξαν τὸ ὕφασμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ ὄντολογικὴ Θεολογία ἐζωγράφησε τὸν κόσμον καὶ ἐθεώρησε τὸ ἔργον ὡς προσωπογραφίαν τοῦ Θεοῦ. Αἱ ἀλληλοσυγκρουόμεναι ἀπαντήσεις κατέδειξαν οὐχὶ μόνον τὴν ἔλλειψιν ἀπαντήσεως, ἀλλὰ τὴν ἀπουσίαν τῆς ἐρωτήσεως περὶ Θεοῦ. Ἡ πρὸς ἀπάντησιν τάσις καὶ μέθοδος τῶν προερωτηματικῶν θεολογικῶν συστημάτων ὑπῆρξεν ἡ πραγματάωσις τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπερβατικότης παρέμεινεν εἰς τὰ ὄντολογικὰ συστήματα τῆς ἱστορικῆς Θεολογίας ἀδιανόητος.

τοῦ ὄντος ὡς ἄρσις του καὶ ὅα ὑπάρχη ὡς ἐρώτησις, ἐφ' ὅσον ἡ σκέψις ὅα παραμένη σκέψις. Ἡ διάκρισις του ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι διαφορά ἀπόψεως. Τὸ εἶναι, ἀπασχολεῖ τὴν ὄντολογίαν ὡς μορφή, ὁ Θεὸς ἐνδιαφέρει τὴν πίστιν ὡς σχέσις. Τὸ εἶναι εἶναι ἢ ἐπιδιώξις τῆς ἐφέσεως πρὸς γνῶσιν, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ πόθου πρὸς λύτρωσιν. Ὁ ἄνθρωπος τείνει πρὸς ὅ,τι ὑπερβάλλει τὸν ἄνθρωπον, πρὸς τὴν κατάκτησιν τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ τὴν κατάκτησίν του ὑπὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ, πρὸς τὴν διέγνωσιν καὶ τὴν ἐπίγνωσιν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπερασμένος, μίξ τάσις πρὸς γνῶσιν καὶ λύτρωσιν. Ὡς ἐκφράσεις τῆς αὐθυπερβάσεως, ἡ γνῶσις καὶ ἡ λύτρωσις εἶναι προϋποθέσεις ἀλλήλων. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ζητητὴς τοῦ ὑπερανθρώπινου. Τὸ ὑπερανθρώπινον δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν οὐτοπίαν τοῦ ὑπερανθρώπου, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματάωσιν τοῦ ἄνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ζητητὴς τοῦ ἄνθρώπου: μίξ τάσις πρὸς τὸ ὑπερανθρώπινον.

Ὁ λόγος εἶναι ἡ ὑπέρβασις τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸ ἀντικείμενον, ἡ ἔρευνα τοῦ <αὐτὸ> ὑπὸ τοῦ <ἐγώ>, ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς ἀνάγκης. Ὁ Θεὸς ὅμως εἶναι ὁ λόγος καὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ <ἐγώ> καὶ τοῦ <αὐτὸ> καὶ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου: Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ λόγος τοῦ λόγου καὶ διὰ τοῦτο ἐπέκεινα πάσης ὑπερβάσεως, ἐρεύνης καὶ ἐπιβολῆς. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ὑπεραντικειμενικὸς λόγος τῆς ἀντικειμενικότητος, θέμα τῆς κριτικῆς Θεολογίας δὲν εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ ἐρμηνεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ ἀντίληψις τῆς ἐρωτήσεως περὶ τοῦ ἀναιροῦντος τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου ὑπερβατικῶς Θεοῦ. Ἡ θεολογικὴ φιλοσοφία ὀφείλει νὰ κατανοήσῃ καὶ διατυπώσῃ τὴν λογικὴν σχέσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ τοῦ ὑπεραντικειμενικοῦ καὶ νὰ παρασκευάσῃ τὸν χῶρον διὰ μίαν δυνατὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Οὐχὶ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν ἀντινομίαν, ἀλλὰ νὰ τὴν φέρῃ «εἰς πληρεσ φῶς καὶ νὰ ἴδῃ, ἐὰν πρόκειται περὶ οὐσιαστικοῦ ἢ κενοῦ λογικοῦ ἀδιεξόδου»²⁵, εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφικῆς θεολογίας. Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ σκότους εἶναι ἐκείνη ἡ διαφώτισις τοῦ σκότους, ἡ ὁποία δὲν τὸ διαλύει, ἀλλὰ τὸ ἐπικυροῖ. Τὸ σκότος-Ἐπέκεινα εἶναι ἡ ἐρώτησις τοῦ φωτός-Ἐνθάδε. «Τὸ σκότος εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον φωτίζει τὸ φῶς»²⁶. Ἀναγνώρισις σκότους σημαίνει σεβασμὸν μυστηρίου. Συνείδησις μυστηρίου εἶναι τελικῶς ἡ ὑπεύθυνος στάσις τοῦ λόγου πρὸ τοῦ Ὑπερβατικοῦ. Οὐχὶ ὁ progressus ad infinitum, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι reductio ad absurdum ἢ progressus in simile, ἀλλ' ἡ reductio ad mysterium, ἡ ὁποία ὑπερβάλλει καὶ τὴν plenam scientiam καὶ τὴν doctam ignorantiam, ἐκφράζει τὴν αὐτοσυνείδησιν τοῦ λόγου πρὸ τῆς ὑπερβατικῆς πρωταρχῆς του. Οὐχὶ illustratio, adoratio mysterii εἶναι ἡ αὐγὴ τοῦ Θεοῦ.

ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΣ

Ἡ σκέψις εἶναι τὸ <μεταξὺ> ἐνὸς ἔχειν καὶ ἐνὸς μὴ ἔχειν, ἐνὸς γινώσκειν καὶ ἐνὸς ἀγνοεῖν, τὸ μεταίχμιον τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἀπουσίας τοῦ εἶναι. Ἡ βεβαιότης τοῦ εἶναι καὶ συγχρόνως τὸ εἶναι ὡς πρόβλημα, ἡ κατασχὴ καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ ἐν ταυτῶ, ἐμφυτεύουν εἰς τὴν σκέψιν τὴν ἐρώτησιν. Ἐρώτησις εἶναι ἡ ἀγωνία τοῦ φαινομένου πρὸ τοῦ πραγματικοῦ.

Ἐρώτησις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σκέψεως. Ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ἐκπορθεῖ ἡ σκέψις, εἶναι ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῆς ἐπομένης ἐρωτήσεως. Ἡ σκέψις-ἐρώτησις εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ens interrogativum. Ὁ συλλογισμὸς: «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον ἀπαντητικὸν κατ' ἐξοχὴν²⁷ α - respondeo ergo sum»²⁷ β, εἶναι δευτέρου βαθμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀπαντᾷ συχνότερον ἴσως ἀπ' ὅσον ἐρωτᾷ, εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ὅμως ἡ βεβαιοῦσα ἀπάντησις εἶναι μορφή ἐρωτήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀπαντᾷ, διότι ἐντὸς του εἶναι διάπυρος ἡ ἀνησυχία πρὸ τοῦ ἀγνώστου, ἡ ἐρώ-

τησις. Ἡ ἀπάντησις εἶναι τὸ ἔνδυμα τῆς ἐρωτήσεως. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἀπάντησις, ἡ ὁποία μεταβάλλει τὸ ἄγνωστον εἰς γνωστόν, εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ὁποία μετατρέπει τὴν ἄγνοιαν εἰς γνῶσιν. Ἡ ἀπάντησις πρὸ τοῦ ἀγνώστου, τὸ ὁποῖον παραμένει ἄγνωστον, εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ὁποία παρεγνώρισε καὶ τὸ ἄγνωστον καὶ ἑαυτήν. Ἡ ὑπόθεσις: «Ἐὰν γενικῶς μία ἐρώτησις δύναται νὰ τεθῆ, κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ εὔρη ἀπάντησιν»²⁸, ἐκφράζει τὴν προερωτηματικὴν αὐτοπεποίθησιν τῆς σκέψεως εἰς τὴν ἀξίαν τῆς κρίσεως. Αἱ ἐρωτήσεις τῆς σκέψεως δύναται νὰ εὔρουν ἀπαντήσεις, ἀλλ' αἱ ἀπαντήσεις δύναται νὰ μὴ συνιστοῦν τὴν ἀπάντησιν. Αἱ ἀπαντήσεις τῆς μιᾶς ἐρωτήσεως εἶναι αἱ δυνατότητες προβολῆς τῆς ἀνευ ἐρωτηματικοῦ. Ἡ ἐρώτησις εἶναι τὸ ἀπόλυτον τοῦ πνεύματος, ἡ ἀπεριόριστος δυνατότης του, ἡ προϋπόθεσις τοῦ ὑπερβατισμοῦ του. Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι πάντοτε ὁ σκοπὸς τῆς ἐρωτήσεως. Ἡ ἐρώτησις εἶναι τὸ πρωταρχικόν, ἡ οὐσία τῆς σκέψεως, ἡ τόλμη καὶ τὸ ἄλμα πέραν τῆς ἀτμολογίας καὶ τῆς βαρύτητος τῆς ἀνάγκης. Αἱ θεμελιώδεις ἐρωτήσεις τοῦ πνεύματος εἶναι οἱ πλανῆται δορυφόροι του, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἀνήκουν, χωρὶς νὰ εἶναι ἰδιόκοι του. Αἱ ἐρωτήσεις, <ἀπὸ γῆς ἄνω μετέωροι ἀρθεῖσαι, αἰθεροβατοῦσι καὶ συμπεριπολοῦσι ἠλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ>, περικυκλῶνουν τὸ πνεῦμα καὶ συγχρόνως εἶναι ἀνεξάρτητοι τοῦ πνεύματος. Κινουῦνται ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ οὐρανοῦ οὐχὶ μόνον διὰ νὰ συναντήσουν τὴν ἀπάντησιν, ἀλλὰ κυρίως διὰ νὰ ἐκφράσουν τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος. «Διὰ τοῦτο ἡ ἀγνῆ, ἐρώτησις δὲν αἶρεται διὰ τῆς εὐρεθείσης ἀπαντήσεως»²⁹. Ἡ σκέψις, ἡ ὁποία θέλει νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὴν σκέψιν, «εἶναι ἡ διαρκὴς τάσις πρὸς τὸ ἕτερον» καὶ ἐπομένως «παραμένει ἐρώτησις»³⁰. Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν ἰδιαιτέραν μοῖραν εἰς ἓν εἶδος τῶν γνώσεών της ν' ἀσχολῆται μὲ ἐρωτήσεις, τὰς ὁποίας δὲν δύναται ν' ἀπορρίψῃ, διότι τῆς ὑπεβλήθησαν διὰ τῆς ἰδίας τῆς φύσεώς της, ἀλλ' εἰς τὰς ὁποίας δὲν δύναται ν' ἀπαντήσῃ, διότι ὑπερβάλλουν πᾶσαν ἀνθρωπίνην διανοητικὴν δύναμιν»³¹. Ἡ μετερωτηματικὴ ἀπάντησις εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ὁποία ὠρίμασεν. Ἡ προερωτηματικὴ ἀπάντησις εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ὁποία δὲν ἐπρόλαβε νὰ ὠριμάσῃ. Ἡ ἀπάντησις τοῦ ἀναπαντήτου εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ὁποία δὲν ἤρχισε νὰ ὠριμάζῃ.

Ἡ ἐνσυνείδητος ἐρώτησις εἶναι ἡ αὐτοβεβαίωσις τοῦ ἐρωτῶντος. Ἡ συνείδησις τῆς ἐρωτήσεως εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐρώτησις εἶναι τάσις ἄρσεως τοῦ μὴ δεδομένου, ἀλλὰ συγχρόνως αὐτοκατάρασις τοῦ δεδομένου ἐρωτηματικοῦ. Ὁ ἀνθρώπος ἀντιλαμβάνεται τὴν παροδικότητά του εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἀναιρέσεώς της. Ἡ συνυφὴ τῆς παροδικότητος καὶ τῆς τάσεως πρὸς ἄρσιν τοῦ παροδικοῦ, ἡ ἐρώτησις, εἶναι ἡ οὐσία καὶ ἡ αὐτανίχνευσις τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν ἐρώτησιν ἀποκαλύπτεται ὁ ἀνθρώπος εἰς τὸν ἀνθρώπον. *Interrogo ergo sum.*

Ἡ ἐρώτησις διὰ τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἐρώτησις κατ' ἐξοχήν. «Εἶναι ἡ πλέον ἀποφασιστικὴ ἐρώτησις τῆς αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆς ἀντιλήψεως τοῦ

Εἶναι καὶ τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ³², ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερα ζωτικὴ ἐρώτησις τῆς Φιλοσοφίας ³³, τὸ κεντρικὸν θέμα δι' ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ τὰ γένη ³⁴, ἡ θεμελιώδης ἐρώτησις πάσης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως) ³⁵. Ἡ ἀντιφατικότης τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔκφρασις τοῦ ἐρωτηματικοῦ χαρακτήρος τῆς. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λόγου ὁ Θεὸς μόνον ὡς Θεὸς-ἐρώτησις δύναται νὰ τεθῆ. Ἡ ἐρώτησις περὶ Θεοῦ εἶναι «τὸ πάλαι τε καὶ νῦν καὶ αἰεὶ ζητούμενον καὶ αἰεὶ ἀπορούμενον τὸ τὸ ὄν» ³⁶. Τὸ ἐρωτᾶν διὰ τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἰδιοτυπία τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ πλασματικοῦ κόσμου. Ἡ ἐρωτηματικὴ ἐννοία τοῦ Θεοῦ, χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον, τὴν ἐρώτησιν-σύνδεσιν τοῦ <κατὰ συμβεβηκὸς> καὶ τοῦ <κατ' ἐξοχὴν>. Ἡ ἐρώτησις τοῦ Θεοῦ χαρακτηρίζει τὴν ἐσωτάτην ἀπαίτησιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ εὔρη τὸν μίτον τοῦ εἶναι. «Ἡ μεταφυσικὴ ἐρώτησις εἰς τὴν πληρότητά της καθιστᾷ συνειδητὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, τί εἶναι εἰς τὸ βάθος τῆς οὐσίας του: Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἐρωτᾷ διὰ τὸ εἶναι» ³⁷. Ἡ περὶ Θεοῦ ἐρώτησις ζητεῖ νὰ ἄρῃ τὸ ἐνταῦθα, νὰ ὑπερνικήσῃ τὸ πέρασ, ν' αὐθυπερβληθῆ, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θέαν τοῦ Ἐτέρου. Προσπαθεῖ νὰ ἐκτοξευθῆ πέραν τοῦ κόσμου, νὰ συναντήσῃ τὴν πρωταρχὴν τῆς. Χαρακτηρίζει, ὅσον οὐδεμία ἄλλη μεθυσιακὴ ἔφρασις τοῦ πνεύματος, τὸ μή-παρ'-ἐαυτῶ-δύνασθαι-μένειν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν βασικὸν ἀνθρώπινον χαρακτήρα, τὸν ὑπερβατισμὸν. Εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ τοῦ Θεοῦ αὐτοσυνειδητοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος ὡς «ἡ κίνησις, ἡ τάσις, ἡ ὑπέρβασις πρὸς τὸ Θεῖον» ³⁸. Ἐνταῦθα ἀγρυπνεῖ πρωταρχικώτερον ὁ πόθος καὶ ὁ ἀγὼν πρὸς <μετάβασιν εἰς ἄλλο γένος>, πρὸς ἀνάγνωσιν τῆς ἱερογλυφικῆς γλώσσης τοῦ ὑπερβατικοῦ, πρὸς <ἀποκρυπτογράφησιν> τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἐνθάδε θέλει νὰ ὑπερπηδήσῃ τὴν φύσιν του, νὰ θεωρήσῃ τὸ Ἐπέκεινα. Ὁ χρόνος ζητεῖ ν' αὐθυπερβληθῆ, νὰ περιγράψῃ τὸν Αἰῶνα. Τὸ πέρασ ἀγωνίζεται ν' ἀρνηθῆ τὸ πέρασ, νὰ συλλάβῃ τὸ Ἀπόλυτον. Εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ κορυφοῦται ἡ ἀντινομία τοῦ πνεύματος. Ὁ λόγος τείνει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν του, νὰ ὑπερβάλλῃ τὸν λόγον καὶ συγχρόνως νὰ ἐρευνήσῃ ὡς λόγος τὸν λόγον του.

Ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀλήθειά της. Ὡς προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερβῆ τὸ ἀνθρώπινον, εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀπάντησίς της εἶναι ἡ συνειδήσις της ὡς ἐρωτήσεως, ἡ αὐτοσυνειδήσις ὡς τάσεως πρὸς ἄρσιν τῆς συμβατικότητός της. Διὰ τοῦτο ἡ θέξις τοῦ Θεοῦ μόνον ὡς προσπάθεια ἀξιώσεως τῆς θεάσεως εἶναι δυνατὴ. «Ὁ ἰδεῖν τὸν Θεὸν ἐπιθυμῶν, ἐν τῷ αἰεὶ αὐτὸν ἀκολουθεῖν ὄρα τὸ ποθούμενον καὶ ἡ τοῦ προσώπου αὐτοῦ θεωρία ἐστὶν ἡ ἄπαυστος πρὸς αὐτὸν πορεία» ³⁹. Ἡ προτροπὴ τῆς προστακτικῆς: «Ἐνταῦθα πάντοτε ὡς ἀναζητῶμεν καὶ καρπὸς τῆς εὐρέσεως ὡς μὴ εἶναι τὸ τέλος τῆς ζητήσεως ⁴⁰ α. Ὁ Θεὸς πρέπει νὰ ζητῆται πάντοτε ὡς ἀδιανόητος» ⁴⁰ β, προϋποθέτει τὴν κρίσιν τῆς ὀριστικῆς ἐγκλίσεως. Ὡς αὐτοσκοπός, ἡ ἐρώτησις δὲν εἶναι μόνον <εὐφροσύνη καλοῦ>: «Τοῖς μὲν οὖν φιλοθέοις τὸ ὄν ἀναζητοῦσι, καὶ μηδέποτε εὐρωσι, συγχαίρωμεν· ἱκανὴ γὰρ προσευφραίνειν ἐστὶν ἡ τοῦ καλοῦ

ζήτησις, κἄν ἀτυχήται τὸ τέλος» ⁴¹, ἀλλὰ συναρπαγὴ καὶ ἀνύψωσις. «Οὐ μὴν διὰ τοῦτ' γε ἀπογνωστέον ἡμῖν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης, ὅτι ὑψηλοτέρα φαίνεται τῆς καταλήψεως, ἀλλ' ὅσῳ μέγα τὸ ζητούμενον ὁ λόγος ἀπέδειξε, τοσούτῳ μᾶλλον ὑψοῦσθαι χρὴ τὴν διάνοιαν καὶ συνεπαίρεσθαι τῷ μεγέθει τοῦ ζητουμένου» ⁴². Εἰς τὴν κόπωσιν: «Ἡ περὶ Θεοῦ ἐρώτησις πρέπει ὡς ἀναπάντητος νὰ <βουβαθῆ>» ⁴³, ἀντιτάσσεται ἡ ἀνάτασις τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον γνωρίζει, ὅτι δὲν πρόκειται νὰ διαφύγῃ τὴν βαρύτητα, ἀλλ' εὐρίσκει εἰς τὸν ἀγῶνα τὴν καταξίωσιν. «Διώκει δὲ εἰ καὶ καταλάβω» ⁴⁴.

Ἡ ἐνσυνείδητος, αὐτοσκοπίμος ἐρώτησις περὶ Θεοῦ ἐγκλείει τὴν ὑπερβασίν της. Ἡ αὐθυπέρβασις δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς της, ἀλλ' ἡ ἀκολουθία της. Ἡ ὠριμος ἐρώτησις διὰ τὸν Θεὸν εἶναι ἐρωτωμένη ἐρώτησις. Ἡ ὠρίμασις τῆς ἐρωτήσεως αὐτῆς εἶναι ἡ προπαρασκευὴ τῆς δυνατότητος ἀντιστροφῆς τοῦ ἐρωτῶντος εἰς ἐρωτώμενον. Ἡ τελικὴ ἀπάντησις της εἶναι ἡ μεταβολὴ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἐρωτᾶν εἰς τὴν εὐθύνην τοῦ ἐρωτᾶσθαι. Ὁ Θεὸς «παρμένει πάντοτε ὁ ζητούμενος» ⁴⁵ καὶ «τὸ ὠραιότερον ὄνομα διὰ τὸν ἄνθρωπον» εἶναι «ὁ αἰωνίως ἀνήσυχος ζητητῆς τοῦ Θεοῦ» ⁴⁶, ἐνῶ παραλλήλως «τοιαύτη ζήτησις σημαίνει εὔρεσιν» ⁴⁷, ἡ πολικότης ὅμως μεταξὺ ζητοῦντος καὶ ζητουμένου, «κατὰ τὴν ὑποίαν συνεχῶς ἐξ ἀρχῆς ὑπερνικῶμεν τὴν μίαν ἄποψιν διὰ νὰ κερδίσωμεν τὴν ἐπομένην» ⁴⁸, εἶναι ἡ μετάπτωσις τῆς ἐρωτήσεως-ἐμοῦ-διὰ-τὸν-Θεὸν εἰς ἐρώτησιν-τοῦ-Θεοῦ-δι'-ἐμέ. Ἡ ἐρώτησις, ἡ ὑποία θέτει τὸ γνωστὸν ὑπὸ αἵρεσιν καὶ ἡ ἐρώτησις, ἡ ὑποία θέλει νὰ ἄρῃ τὸ ἄγνωστον, εἶναι ἡ προϋπίθεσις καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ λόγου. «Ἡ ἐρώτησις εἶναι... τὸ μοναδικὸν <ἀνερώτητον>, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι δεμένος ὁ ἐρωτῶν ἄνθρωπος» ⁴⁹ α. Ἡ ἐρώτησις, ἡ ὑποία θέτει τὸν ἐρωτῶντα ὑπὸ αἵρεσιν, εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ιδιοτυπία τῆς πίστεως. Ὁ Θεὸς τοῦ λόγου εἶναι ὁ ἐρωτώμενος. Ὁ Θεὸς τῆς πίστεως εἶναι ὁ ἐρωτῶν. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ὁ κρίκος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σχέσεως. Εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἐρωτήσεως τοῦ λόγου ἀνατέλλει ἡ ἀπαντῶσα ἐρώτησις τῆς πίστεως.

Ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ σημαντικωτέρα μορφή τῆς ἐρωτήσεως περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τῆς μεταφυσικῆς αὐτῆς ἐρωτήσεως δὲν ἐρωτᾶται μόνον τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἀρχικῶς ἡ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ τῆς ἐρωτήσεως. Ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ Θεοῦ «στρέφεται ἐναντίον ἑαυτῆς» ⁴⁹ β. Εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ὑποία θέτει τὴν ἐρώτησιν ἐν ἐρωτήσει. Τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον πρόβλημα. Ἐὰν ἡ προβληματικὴ ἐρώτησις τοῦ Θεοῦ ἀπουσίαζεν, ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐγνώριζεν οὔτε τὸν διχασμόν, οὔτε τὴν εὐθύνην, οὔτε τὴν αὐθυπέρβασιν. Χωρὶς τὴν ἀνησυχίαν τοῦ Ὑπερβατικοῦ, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο ἐν ἐν-ἑαυτῷ-μέμον ἡσυχον καὶ ἀνεύθυνον δημιουργήμα. Ἡ ἐρώτησις διὰ τὸν Θεὸν εἶναι τὸ θεμέλιον καὶ ἡ στέγη τοῦ ἀνθρωπίνου ὑπερβατισμοῦ. Ὁ ὑπερβατικὸς Θεὸς δὲν εἶναι μόνον ὁ λόγος τῆς δημιουργίας πρὸ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τῆς αὐτοδημιουργίας τοῦ

άνθρώπου εντός του χρόνου. Ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ δύναμις καὶ ἡ σμίλη τῆς αὐτομορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου εντός καὶ πρὸς ἄρσιν τοῦ χρόνου.

Ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ἐκάστοτε ἡ ἐρώτησις τοῦ Θεοῦ, δὲν ὀξύνει μόνον τὴν αἰχμὴν τῆς, ἀλλ' εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποῖαν δίδει ὁ ἄνθρωπος εἰς ἑαυτὸν περὶ ἑαυτοῦ, ἡ δημιουργὸς αὐτοέκφρασις τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' οὐσίαν Θεὸς καὶ ἄνθρωπος εἶναι ἡ διπλῆ ἐμφάνισις τοῦ αὐτοῦ προβλήματος. Ἡ ἀπάντησις, ἡ ὁποία δίδεται ἐκάστοτε εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἐρώτησιν, εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ ἀπαντῶντος, ὡς ἀτόμου καὶ ὡς ἐποχῆς. Ἐρώτησις συνυφασμένη πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπον. Ἡ σκέψις, εἰς τὴν προσπάθειάν τῆς νὰ διαφωτίσῃ τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, φέρει εἰς φῶς τὴν ἀπόκρυφον φύσιν τῆς. Εἰς τὴν πραγματικότητά δὲν εἶναι ὁ ζητούμενος Θεός, ἀλλ' ὁ ζητῶν ἄνθρωπος τὸ ζητούμενον. «Ὁ ἄνθρωπος, ἀναζητῶν τὸν Θεόν, ἀναζητεῖ ἑαυτόν»⁵⁰, τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅταν ἀκόμη αὐτονομάζεται Θεός. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἐρωτηματικὸν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως ἡ ζήτησις καὶ ἐκφρασις τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Θεοῦ. Εἶτε «Σοφὴ ἄγνοια»: Ν. Κουζᾶνος, εἶτε «Ἄλογον»: J. Böhm, εἶτε «Ἀπόλυτος ἐξάρτησις»: F. Schleiermacher, εἶτε «Ἀντινομία τοῦ ἠθικοῦ νόμου»: I. Kant, εἶτε «Ἠθικὴ Κυβέρνησις τοῦ κόσμου»: J. Fichte, εἶτε «Ἀπόλυτον Πνεῦμα»: G. Hegel, εἶτε «Θέλησις»: A. Schopenhauer, εἶτε «Ἐφῆσις δυνάμεως»: F. Nietzsche, εἶτε «Ἀσυνείδητον»: E. v. Hartmann, εἶτε «Ζωτικὴ Φορά»: H. Bergson, εἶτε «Τὸ ἀπολύτως Ἐτερον»: R. Otto, εἶτε «Μηονικὴ Ἐλευθερία»: N. Berdiajow, εἶτε «Ὁρμὴ»: M. Scheler, εἶτε «Ἀνύπαρκτον»: H. Schwarz, εἶτε «Εἶναι»: M. Heidegger, εἶτε «Μηδέν»: J.—P. Sartre, εἶτε «Συνέχρον»: K. Jaspers, καλεῖται ἡ βασικὴ ἐννοια τοῦ πνεύματός του, ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ καὶ ἐκφράζει, ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως ἀναφερόμενος εἰς τὸν Θεόν, τὸν ἄνθρωπον.

Σήμερον ἡ ἐρώτησις «Θεός» οὐρίσκεται ἴσως εἰς τὴν ὀξυτάτην φάσιν τῆς ἱστορίας τῆς. Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς μεγίστης καὶ τῆς ἐλαχίστης ἀνθρωπίνης γνώσεως. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἐγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος τόσα πολλὰ περὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδέποτε ἄλλοτε ἀντελήφθη σαφέστερον καὶ τραγικώτερον τὴν ἄγνοιάν του ὡς πρὸς ἑαυτόν καὶ τὸν Θεόν. Σήμερον ἡ γνῶσις ὑποπίπτει καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀντίληψίν τῆς, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς ἑαυτήν, νὰ εὕρῃ τὸ πέρασ τῆς, νὰ ὀρισθῇ, νὰ ἄρῃ ὡς αὐτονόησις τὸ αὐτονόητον. Ἡ «κλασικιστικὴ» αὐτὴ τάσις τῆς γνώσεως συνειδητοποιεῖ τὸ παλαιὸν πρόβλημα τοῦ «Θεαιτήτου». Ἡ γνῶσις ἐνδοσκοπεῖ τὴν γνῶσιν, δοκιμάζει τὴν γνῶσιν τῆς γνώσεως. Ἡ αὐτοσυνειδήσις τῆς ὀριμάζει τὸν καρπὸν τῆς ἀμφιβολίας. Ἡ γνῶσις δὲν ἀμύνεται σήμερον οὔτε κατὰ τῆς «σιφῆς γνώσεως» τοῦ Γνωστικισμοῦ, οὔτε κατὰ τῆς «σοφῆς ἀγνοίας» τοῦ Ἀγνωστικισμοῦ, οὔτε κατὰ τῆς «σοφῆς ἀρνήσεως» τοῦ Ἀθεϊσμοῦ, ἀλλ' ἐναντίον τῆς γνώσεως. Ἡ αὐτοκριτικὴ τῆς γνώσεως ἀναγγέλει τὴν εἴσοδον τῆς γνώσεως εἰς τὴν γνῶσιν. Ἡ αὐτοσυνειδήσις

τῆς γνώσεως δὲν σημαίνει σίγησιν τοῦ <κόθου πρὸς τὸ ἀπέραντον>, ἀλλὰ συνείδησιν τῆς εὐθύνης τῆς γνώσεως ἐνώπιον ἑαυτῆς καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ γνώσις δὲν ἐρίζει πρὸς τὰς θεολογικὰς ἀπόψεις τῆς, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτήν, ὡς προϋπόθεσιν τῶν ἀπόψεών τῆς. Σήμερον ἡ scientia non inflat, sed admirat.

Ἐὰν ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ ἠρώτησε, κατὰ ποῖον τρόπον δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὸν Θεὸν καλύτερον ἀπ' ὅ,τι πιστεύεται εἰς τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν, κατὰ πόσον δηλαδὴ ἠδύνατο ν' ἀντικατασταθῇ ἡ <δόξα> διὰ τῆς <ἐπιστήμης>, ἡ σημερινὴ ἐποχὴ ἐρωτᾷ, ἐὰν πράγματι εἶναι δυνατὴ ἡ γνώσις ἐνδὸς εἶναι, τὸ ὁποῖον ὑφείλει νὰ ὑπερβάλλῃ τὸ <κατὰ συμβεβηκός>. Ἐὰν ὁ Μεσαίων ἐθώρησε τὸν κόσμον σκιάν τοῦ Θεοῦ: *mundus umbra dei* καὶ ἐὰν ὁ Ἰδεαλισμὸς ἀντελήφθη τὸν Θεὸν ὡς σκιάν τῆς νοήσεως: *deus umbra mentis*, ἡ σύγχρονος σκέψις θ' ἀναιρέσῃ καὶ τὴν ἀκοσμίαν καὶ τὸν ἀθεϊσμόν καὶ θὰ ἐρωτήσῃ, ποία εἶναι ἡ γνώσις τῆς γνώσεως κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ Ἵπερβατικόν. Ἡ σύγχρονος Φιλοσοφία δὲν θὰ ἐξάρῃ οὔτε τὸ Π λ έ ο ν τοῦ καταφατικοῦ οὔτε τὸ Ἐ τ ε ρ ο ν τοῦ ἀποφατικοῦ Θεϊσμοῦ, οὔτε τὴν Ἐ ν ω σ ι ν τῆς μυστικιστικῆς οὔτε τὸ Ἐ γ ὼ τῆς Ἰδεαλιστικῆς Φιλοσοφίας, οὔτε τὸ Μ η δ έ ν τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ οὔτε τὸ Γ ί γ ν ε σ θ α ι τοῦ δυναμικοῦ Ἀθεϊσμοῦ. Ἡ σύγχρονος Φιλοσοφία θὰ αἰσθανθῇ τὸν συγκλονισμόν τοῦ Μ υ σ τ η ρ ι ο υ, «τὸ δέος πρὸ τοῦ μυστηρίου ὡς τὸν βαθύτατον πυρῆνα τοῦ πνεύματος»⁵¹. Τὸ Μυστήριον φωτίζει τὸ φῶς τῆς ἀγνοίας τῆς γνώσεως. Ἀνατέλλει, ὅταν ἡ γνώσις ἀντικρύσῃ τὸ εἶδωλόν τῆς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγνώστου. εἶναι ὁ πρόλογος καὶ ὁ ἐπίλογος τῆς ἐρωτήσεως.

Ἡ διάνοια θέλει νὰ παύσῃ σήμερον νὰ εἶναι ἀπλῆ μορφή διανοητικότητος, ν' ἀναιρέσῃ τὰς προδιανοητικὰς ἐκφράσεις τῆς, τὸν διανοητισμόν καὶ τὸν ἀντιδιανοητισμόν καὶ νὰ συνειδητοποιήσῃ ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐννοίαν τοῦ ὑπερδιανοητοῦ. Ἐὰν ἡ ἀντιδιανοητικὴ Θεολογία διέταξεν: «Ὁφείλεις νὰ ἐκριζώσῃς⁵² καὶ νὰ φρονεύσῃς τὴν διάνοιαν»⁵³ καὶ ὁ νοησιαρχικὸς Ἰδεαλισμὸς ἐπίστευε δι' ἑαυτὸν: «Ὁ ὑπερβατικὸς Ἰδεαλισμὸς εἶναι τὸ <κλειδί> πρὸς διάνοιξιν παντὸς μυστικοῦ ὀλοκλήρου τοῦ κοσμικοῦ συστήματος»⁵⁴, ἡ σημερινὴ Φιλοσοφία πιστεύει, ὅτι «ἡ σκέψις ἀρχίζει μόλις τότε, ὅταν ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ἡ ἀπὸ αἰώνων λαμπρυνθεῖσα διάνοια εἶναι ἡ πλέον πείσμων ἀντίπαλος τῆς σκέψεως»⁵⁵. Σήμερον ἡ Φιλοσοφία δυσπιστεῖ ὡς πρὸς τὰς δυνατότητάς τῆς, εὐρίσκεται «ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς καταβάσεως εἰς τὴν πτωχείαν τῆς προσωρινῆς τῆς οὐσίας»⁵⁶, ἀναλογίζεται μήπως, ὅ,τι ἐθώρει «χρυσὸν καὶ ἀδάμαντας», εἶναι «γαλκὸς καὶ ὕαλος»⁵⁷ καὶ ἐὰν κάποτε χαρακτηρίζῃ τὸν αὐτοχλευασμόν ὡς «ἀληθῶς φιλοσοφεῖν»⁵⁸, δὲν πιστεύει ἐν τούτοις, ὅτι ἡ πολεμικὴ κατὰ τῆς νοήσεως εἶναι ἡ σωτηρία τῆς, διότι ἡ αὐτεπίσχεσις τοῦ νοεῖν εἶναι φυγὴ πρὸ τοῦ ἀποφασιστικοῦ, προδιανοητικῆς ἀδυναμίας ἐνώπιον τοῦ προβλήματος. Συγχρόνως ὁμως ἡ παροῦσα Φιλοσοφία ἀντιλαμβάνεται περισσύτερον πάσης ἄλλης φορᾶς, ὅτι εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐρωτηματικὴ, Φιλοσοφία τοῦ;

Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς σκέψεως. Σκέψις εἶναι μία κυκλοφορία ἐντὸς τῆς ἐρωτήσεως, ὁ πνευματικὸς ἀγὼν δρόμου εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐρωτήσεως. Ἐδαφος, ἀφετηρία καὶ τέρμα τῆς σκέψεως εἶναι ἡ ἐρώτησις. Ἡ ἐρώτησις-ἀρχὴ εἶναι ἡ ἐναρξίς τοῦ λόγου. Ἡ ἐρώτησις τέρμα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σιωπῆς. «Τὸ τελευταῖον τῆς σκέψεως εἶναι ἡ σιωπὴ»⁵⁹. Ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας εἶναι σιωπηλὴ ἐκπληξις. Φιλοσοφία εἶναι ἡ ὀμιλοῦσα ἐκπληξις. Τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐκπληρσομένη, σιωπὴ. «Ἡ γνῶσις ἀρχίζει εἰς τὴν φιλοσοφίαν δι' ἐνὸς σιωπηλοῦ θαυμασμοῦ καὶ τελειώνει δι' ἐνὸς ἀκόμην βαθυτέρου θαυμασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα»⁶⁰.

Ἡ σιωπὴ δὲν αἶρει τὴν σκέψιν-ἐρώτησιν, ἀλλὰ τῆς δίδει τὴν εὐκαιρίαν νὰ βυθισθῇ εἰς ἑαυτὴν. Σιωπὴ εἶναι τὸ <ἐνδον σκάπτειν> τοῦ λόγου. «Ὅταν «ἡ γλῶσσα σταματᾷ πρὸ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον χάνομεν, ἐὰν γίνῃ ἀντικείμενον»⁶¹, ἀρχίζει ἡ περισυλλογὴ τῆς σιωπῆς. Ἡ σιωπὴ ὀμιλεῖ, ὅταν σιωπαίνῃ ὁ λόγος, ἡ ὀμιλία ὁμῶς τῆς σιωπῆς δὲν εἶναι ἀποσιώπησις τοῦ λόγου, ἀλλὰ τὰ <εἰς ἑαυτὸν> τοῦ λόγου, ὁ μόνολογος τοῦ λόγου. Ἡ σιωπὴ κλέπτει τοὺς λόγους τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡ ἀρπαγὴ αὐτῆ τῆς εὐφραδείας ὀδηγεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν λεγομένων. Ὁ λόγος κλείει τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸ τῶν παρσισθήσεων τοῦ σκότους. Ἀλλὰ μένει ἄγρυπνος. Ὁ λόγος σιωπᾷ, ἀλλ' ἡ σιωπὴ εἶναι ὁ πυρὴν τοῦ λόγου πρὸ τοῦ Ἀφάτου.

Iam facundus eram, nunc taciturnitas
Vocem surripuit: quin vigiles modo
Connivent oculi: dum taceo loquor⁶² (*).

Ἡ σιωπὴ πρὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐρώτησις, ἡ ὁποία ὀρίμασεν. Ἡ σιωπηλὴ ἐρώτησις εἶναι ἡ αὐτοσυλλογὴ τοῦ ἐρωτηματικοῦ λόγου, οὐχὶ ἡ ἄρσις του. Εἰς τὴν σιωπὴν ὁ λόγος ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτὸν· γίνεται *incurvatus in se* λόγος. Ἡ σιωπὴ εἶναι τὸ <κουκούλι>, τὸ ὁποῖον ὑφαινεῖ ἡ ἐρώτησις, διὰ νὰ μεταμορφωθῇ. Ἡ ἐρώτησις τοῦ λόγου κυοφορεῖ τὴν σιωπὴν, ἕως ὅτου ἔλθῃ τὸ <πλήρωμα τοῦ χρόνου> τῆς. «Ὅπου παύεται ὁ λόγος, ἀρχίζει ἡ σιωπὴ. Ἀλλὰ δὲν ἀρχίζει ἐπειδὴ παύεται ὁ λόγος. Τότε γίνεται μόνον εὐκρινής»⁶³. Ἡ σιωπὴ εἶναι τὸ φράγμα, τὸ ὁποῖον ἀναγκάζει τὸ ρεῦμα τοῦ λόγου νὰ σταματήσῃ, ἀλλ' ἡ στάσις αὐτὴ σημαίνει ἀνύψωσιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόγου. Διὰ τῆς σιωπῆς μεταβάλλεται ὁ κατερχόμενος λόγος εἰς ἀνυψούμενον λόγον. Ἡ σιωπὴ δὲν εἶναι ἀρνητικὴ στάσις τοῦ λόγου πρὸ τοῦ προβλήματός του, σιωπὴ δὲν εἶναι μὴ-λόγος, ἀλλ' ἡ αὐτεπίσχεσις ἐκεῖνη τοῦ λόγου, τῆς ὁποίας οὐσία εἶναι ἡ ἀναγνώρισις καὶ σκοπὸς ἡ ἐτοιμασία. Σιωπὴ εἶναι ἡ πρὸσπάθεια τοῦ λόγου νὰ συλλέξῃ καὶ παρασκευάσῃ ἑαυτὸν ἐν ἀναμονῇ τοῦ ἐρχομένου. *Altum silentium* ὡς αἶνος Θεοῦ: «Σιγῇ τὸ ἄρρητον αὐτοῦ ἀνυμνεῖν»⁶⁴. Τὸ Θεῖον σιωπῇ

(*). «Πρότερον ἤμην εὐφραδής, τώρα ἡ σιωπὴ / μοῦ ἔρπασε τὴν φωνήν. Ἄν καὶ ἄγρυπνοι, / οἱ ὀφθαλμοί μου κλείουν. Ὅμως ὀμιλῶ διὰ τῆς σιωπῆς».

τιμᾶν⁶⁵. Διὰ Σὲ ἡ σιγή εἶναι ἔπαινος⁶⁶. Ὁ Θεὸς τιμᾶται διὰ τῆς σιγῆς⁶⁷, εἶναι μεταβχτική κατάστασις. Ἐνσυνείδητος, ὑπεύθυνος, ἐρευνητικὴ σιωπὴ εἶναι περίοδος ὀριμάσεως. «Ἡ σιωπὴ ὀριμάζει τοὺς καρποὺς τῆς ψυχῆς, ὅπως ὁ ἥλιος τοὺς καρποὺς τῆς γῆς μας»⁶⁸. Τὴν ὀρίμασιν ἀκολουθεῖ ἡ δρέψις ἢ ἡ σῆψις. Σιωπὴ εἶναι ἐτοιμασία καὶ ἀναμονή. Ἡ σιωπὴ μορφώνει τὴν ἐρώτησιν μετὰ τὴν μαθητεῖαν ὅμως ἀκολουθεῖ ἡ εὐθύνη τῆς ἐλευθερίας. Σιωπὴ εἶναι τὸ <λουτρὸν> τῆς ἐρωτήσεως πρὸ τοῦ ἐρχομένου ἐορτασμοῦ, τὸ <ἐν ὕδατι> βάπτισμα πρὸ τοῦ προσδοκωμένου <ἐν πνεύματι> βαπτίσματος. Οὐχὶ ὡς ἀδιαφορία: «Ἀλλοίμονον εἰς ἕσπερ σιωποῦν περὶ Σοῦ, ἐφ' ὅσον οἱ ὀμιλοῦντες εἶναι ἄφρονι»⁶⁹, οὔτε ὡς ἀπελπισμός: «Ἡ σιωπήσαντες δεῖ ἀπελθεῖν καὶ ἐν ἀπόρῳ τῇ γνώμῃ θεμένους μηδὲν ἐπιζητεῖν»⁷⁰, οὔτε ὡς ἀδυναμία: «Τὸν ἔθιξα, δὲν τὸ ἔθιξα; Ἀδιάφορον! Μόνον νὰ σιωπῶ, νὰ σιωπῶ περὶ αὐτοῦ δὲν δύναμαι»⁷¹, ἀλλ' ὡς ἔκφρασις συνειδητοῦ καὶ ἀγωνιστικοῦ ὑπερβατισμοῦ ὀφείλει ἡ σιωπὴ ν' ἀθυπερβληθῇ, νὰ περιμένῃ <ἐν τῇ ἐρήμῳ> τὸν ἐπισκέπτην, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν τῆς. Ὁ <ὀπίσω ἐρχόμενος> εἶναι ἡ ἄρσις καὶ ἡ καταξίωσις τῆς σιωπῆς.

Η ΣΧΕΣΙΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΣ

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἡ σχέσις τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ Ἐ γ ὦ καὶ τοῦ Α ὕ τ ὶ, ὑπῆρξε τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς σκέψεως. Ἡ ἀπολυτοποίησις τῆς ὑποκειμενικότητος καὶ ἡ θεώρησις παντὸς μὴ-Ἐγὼ ὡς ἀντικειμένου τοῦ Ἐγὼ, ἡ «πανίσχυρος <Ἐγώτης> (Ichheit) με πᾶν τὸ περὶ αὐτὴν Αὐτό»⁷², κατέταξε τὸν Θεὸν εἰς τὰ πρὸς γνῶσιν ἀντικείμενα. Ὁ Θεὸς ἐθεωρήθη ἐν πράγματι καθ' ἑαυτὸ, τὴν οὐσίαν τοῦ ὁποίου ὀφείλει ἡ διάνοια νὰ ἐρευνήσῃ καὶ καταγράψῃ. Εἴτε λογικὴ, εἴτε φυσικὴ, εἴτε ψυχολογικὴ, εἴτε βιολογικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα καὶ ἡ φιλοσοφικὴ μέθοδος ὑπῆρξαν οἱ magni inquisitores του. Ὡς Θεὸς ἐθεωρήθη ἐν φαινόμενον, περὶ τῶν ιδιοτήτων καὶ ὄρων ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ὀφείλου ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Φιλοσοφία νὰ κάμουν τὰς παρατηρήσεις των <ἐκ τοῦ φυσικοῦ>, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὸν κόσμον καὶ τὴ συνείδησιν, ἐφ' ὅσον ἦτο δύσκολον νὰ προσαχθῇ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν ἐργαστήριον ἢ πρὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἑδρας τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἄλλὰ Θεὸς, ὡς «πρακτικὸς λόγος» ἢ «χωρόχρονος» ἢ «ζωτικὴ φορά» ἢ «ψυχολογικῆς ὑφῆς» δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλ' ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀντικείμενον οὔτε τῆς Φιλοσοφίας, οὔτε τῆς Κοσμολογίας, οὔτε τῆς Βιολογίας, οὔτε τῆς Ψυχολογίας. Δὲν τὸν ἀνακαλύπτει οὔτε ἡ ὑπερβατικὴ κριτικὴ, οὔτε τὸ τηλεσκόπιον, οὔτε τὸ μικροσκόπιον οὔτε τὸ ψυχολογικὸν κριτήριον. Ὁ Θεὸς δὲν ὑπάκειται εἰς ἐρευνᾶν ὡς τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου, ἀλλ' εἶναι ἡ Ὑπερβατικότης, ἡ ὁποία ὡς ὑποκει-

μενον <ετάζει νεφρούς και καρδιάς>. Disputare de deo σημαίνει disputare de se ipso. Δέν είναι έν προς διαπραγματεύειν <τί>, ό Θεός δέν είναι ό λεγόμενος, άλλ' ό κ α λ ο ύ μ ε ν ο ς. Ούχι λόγος περί Θεού, άλλά λόγος προς τόν Θεόν καταξιώνει τόν λόγον πρό του Θεού. 'Η συνομιλία του 'Εγώ και του Σύ, ούχι ή πραγματεία του Α ύ τ ό, συνδέει τόν άνθρωπον μετά του Θεού. «'Ο Θεός είναι δυνατόν μόνον νά προσφωνηθῆ, ούχι νά έκφωνηθῆ ⁷³. Προσευχή προς τόν Θεόν είναι ό μόνος δυνατός τρόπος σκέψεως του Θεού» ⁷⁴. 'Αντί τῆς συναφείας νόησις-νοούμενον, «λόγος - απάντησις» ⁷⁵, αντί τῆς διαλέξεως, ό διάλογος είναι ή συσχέτισις του ανθρώπου και του Θεού. 'Η κυριαρχία του τρίτου προσώπου, ή οποία έδέσποσε μέχρι σήμερα, είναι τό <τείχος του ἡχου> μεταξύ Θεού και ανθρώπου. Μόνον ή όμιλία προς τό Σύ, τό δεύτερον πρόσωπον, τό όποϊον ούσιαστικώς είναι τό π ρ ῶ τ ο ν και ό όμιλών τό δ ε ύ τ ε ρ ο ν, έπιτρέπει τήν υπέρβασιν και τήν σύνδεσιν, διότι ό Θεός δέν είναι ούτε «πρώτον ύν» ⁷⁶, ούτε «άπειρος ούσία» ⁷⁷: όν και ούσία είναι μόνον ό χρόνος, ό Θεός είναι ό λόγος του χρόνου, ούτε «γενικόν περιεχόμενον» ⁷⁸, ούτε «άντικείμενον έγκλειϊον τήν ύπαρξιν» ⁷⁹: ό Θεός είναι ό έχων, ούχι ό έχόμενος, ή προϋπόθεσις τῆς αντικειμενικότητας και τῆς ύπάρξεως, ούτε «άναγκαία ύπόστασις» ⁸⁰, ούτε «άναγκαϊον πράγμα» ⁸¹: Θεός είναι ό 'Υπερβατικός, ή άρσις του είναι και τῆς ανάγκης. 'Εν συνειδήσει τῆς εϋθύνης τῆς οικειότητας έξομολογούμενος τόν άγώνα του: «'Εν όλη καρδιά μου έξεζήτησά σε» ^{82 α}, όμολογών τήν εύρεσιν: «'Ιδού έγνω, ότι Θεός μου εί σύ» ^{82 β}, ύποσχόμενος ύπακοήν: «Σ ύ φωτιεις τόν λύχνον μου Κύριε» ^{82 γ}, έκφράζων έμπιστοσύνην: «'Εν σκιᾷ τών πτερύγων σ ο υ έλπιῶ» ^{82 δ}, άνατεινόμενος: «Πρός σ έ κύριε ἦρα τήν ψυχήν μου ^{82 ε}, προσευχόμενος: «Κατευθυνθήτω ή προσευχή μου ώς θυμίαμα ένώπιόν σ ο υ ^{82 στ}, άγαπών: «'Ον τρόπον έπιπιθεϊ ή έλαφος επί τάς πηγάς τών υδάτων, ούτως έπιπιθεϊ ή ψυχή μου προς σ έ ό Θεός» ^{82 ζ}, ό άνθρωπος άπευθύνεται προς τόν Θεόν και δέν διηγείται περί του Θεού, μορφοῦται υπό του Θεού και δέν κατασκευάζει τύπους Θεού, όδηγεϊται εις τόν Θεόν και δέν διασύρει τόν Θεόν. Εις τήν προσφώνησιν και τήν ύπακοήν, εις τήν αντίληψιν του καλοῦντος ώς καλουμένου, δέν αποκκλύπτεται ή <ούσία>, άλλά γεννάται ό σύνδεσμος. «'Η στροφή προς τό αϊώνιον Σύ ⁸³, ή 'Εγώ-Σύ σχέσις» ⁸⁴, κατ' ούσίαν ή σχέσις δύο προσώπων, εις τήν όποϊαν τό έν είναι γραμματικώς και τό άλλο άξιολογικώς πρώτον, είναι ή άνατολή του Θεού.

Είναι όμως ό Θεός πρόσωπον; 'Η διαφωνία τῆς ιστορικῆς Θεολογίας έπισημαίνει τήν αντιφατικότητα τῆς έννοίας του Θεού. 'Η έρώτησις διαθέτει και τήν θετικὴν και τήν άρηνητικὴν απάντησιν. 'Η θετική άνήκει εις τούς θεολόγους: «Τό όνομα πρόσωπον λέγεται περί του Θεού κατ' έξοχήν ⁸⁵. 'Ο Θεός είναι έν προσωπικόν ύν. 'Ο Θεός είναι υπό τήν ύψιστην έννοιαν καθαρά προσωπικότης ⁸⁶. 'Ο Θεός είναι ή απόλυτος προσωπικότης ⁸⁷. 'Ο Θεός είναι τό ύψιστον πρόσωπον ⁸⁸. 'Ο Θεός είναι υπό τό απόλυτον πνεῦμα τῆς λέξεως προσωπικός» ⁸⁹. Τήν άρηνητικὴν απάντησιν άναπτύσσουν οι φιλόσοφοι: «'Ο Θεός των φιλοσόφων δέν είναι προσωπικός Θεός» ⁹⁰. 'Η όρθολογιστική Φιλοσοφία «στερεϊται του Σύ» ⁹¹ (ist

Du-los). Γενική, κοσμική, Νόησις, υπερβατική Διάνοια, ήθικὴ Τάξις τοῦ κόσμου, Ordo ordinans, ὑπερπροσωπικὸν Ἄσυνείδητον», εἶναι ἀποκατάστασις τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ»⁹². Τὴν κριτικὴν αὐτὴν ἐπικυροῦν οἱ κρινόμενοι: «Προσωποποιούμεν ὅ,τι εἶναι ἀπρόσωπον— Οὐρχόν, Φύσιν Μοῖραν—ἀλλ' ὁ προσωπικός Θεὸς εἶναι μόνον μία <σιλουέττα> Θεοῦ. Μόνον εἰς σχετικὸς Θεός»⁹³. Βλέπει τις, ὅτι ἐνταῦθα νοοῦμεν μόνον πράξεις, δεδομένα, μίαν διαρκῆ βόην, οὐδὲν εἶναι, οὐδεμίαν παγίαν ὑπαρξίν, μίαν δημιουργίαν, διατήρησιν, κυβέρνησιν, κατ' οὐδένα τρόπον ἕνα δημιουργόν, συντηρητήν, κυβερνήτην»⁹⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπολύτως ἀπρόσωπον ὄν»⁹⁵.

Εἶναι τὸ βαβελικὸν πεπρωμένον τῆς σκέψεως ν' ἀντιφάσκη, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐπιχειρεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὸν Θεόν. Ὁ Θεὸς ὑφείλει νὰ εἶναι πρόσωπον, διότι τοῦτο εἶναι θρησκευτικὴ ἀπαίτησις. Ὁ Θεὸς ὑφείλει νὰ μὴ σχετίζεται πρὸς κοσμικοὺς ὄρους, διότι τοῦτο εἶναι ἀξίωσις τοῦ λόγου. Ἡ ἀντίφασσις εἶναι τὸ ἔνδυμα τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς σκέψεως. Ὅπωςδὲποτε ἡ θεολογικὴ φιλοσοφία ὀρίζει τὴν διαφοράν τῆς προσωπικότητος ἐννοίαν τοῦ π ρ ο σ ῶ π ο υ ὡς ἐξῆς: «Πρόσωπον εἶναι ἀτομικὴ ὑπόστασις διανοητικῆς φύσεως»⁹⁶. Πρόσωπον εἶναι ἡ δυνάμει τοῦ πνεύματος αὐτοτιθεμένη εἰς τὰς πράξεις τῆς καὶ αὐτομορφουμένη ὑπαρξίς»⁹⁷. Πρόσωπον εἶναι ἡ συγκεκριμένη, κατ' ἐξοχὴν ὄντικὴ ἐνότης πράξεων διαφόρου οὐσίας»⁹⁸ α: ἀφετηρία ἐνθόμων διανοητικῶν πράξεων»⁹⁸ β. Πρόσωπον εἶναι τὸ ὑποκείμενον, ἐφ' ὅσον μετὰ τῶν ὑπερβατικῶν τοῦ πράξεων, ἤτοι εἰς τὴν συμπεριφορὰν του, εἶναι φορεὺς ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἀπαξιῶν»⁹⁹. Πλὴν τῆς στατικότητος τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν ἀνωτέρω ὀρισμῶν, τοῦ ὑποκείμενου πρότυπον εἶναι ὁ ἀριστοτέλειος Θεὸς <νόησις νοήσεως>, τοὺς ἄλλους ὀρισμοὺς χαρακτηρίζει ὁ δυναμισμός. Ἡ ἀτομικότης ἐκείνη, ἡ ὁποία εἶναι πρόσωπον, συνίσταται εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν πράξεων, διὰ τῶν ὁποίων αὐτομορφοῦται. Ἡ δραστικὴ ἐνότης ἀτομικῶν δυνατοτήτων, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰς ἀξίας καὶ τείνουσα πρὸς αὐτοπραγμάτωσιν, εἶναι ἡ οὐσία τοῦ προσώπου. Συμφώνως πρὸς τὴν γενικὴν ἀνωτέρω ἀντίληψιν, πρόσωπον εἶναι ἡ ἐν σχέσει πρὸς δεδομένας ἀξίας μετουσίωσις τῆς δυναμικότητος εἰς ἐνεργητικότητα, πρὸς αὐτομόρφωσιν τῆς ἐνσυνειδήτου ἀτομικότητος. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μονιμότητα τοῦ ὄντικοῦ ἀτόμου, τὸ πρόσωπον χαρακτηρίζεται ἢ ἐξέλιξις, ἢ μεταβολὴ καὶ ὁ ἀγὼν τῆς αὐτοδημιουργίας. Πρόσωπον εἶναι ἐνσυνείδητον γίνεσθαι, ἤτοι ἡ «ζωτικὴ-δυναμικὴ ὑπόστασις»¹⁰⁰ ἐκείνη, ἡ ὁποία, ὡς «ὄν ἐπιτελεστικὸν πράξεων»¹⁰¹ α, ὑπάρχει «μόνον εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν πράξεών της»,¹⁰¹ β, ἐγκλείουσα οὐσιωδῶς εἰς ἑαυτὴν τὸ φαινόμενον τῆς δυναμικότητος»¹⁰² α καὶ ἡ ὁποία τείνει «πρὸς αὐτομόρφωσιν συνεχῶς ἐξ ἀρχῆς»¹⁰² β, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ὀρισμέναν ἀξίαν, «εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ πραγμάτωσιν τῶν ὁποίων προσωποποιεῖται ἐντὸς τῆς ἀτομικότητός της»¹⁰³ καὶ ἐνῶ «εἰς πᾶν τῶν βιωμάτων της μεταβάλλεται»¹⁰⁴ α, διατηρεῖ τὴν ἐνότητά της «εἰς τὴν ποιητικὴν κατεύθυνσιν τῆς καθαρᾶς αὐτῆς μεταβολῆς»¹⁰⁴ β.

Π ρ ο σ ω π ι κ ὴ τ ῆ ς ἐξ ἄλλου θεωρεῖται τὸ ἰδεῶδες τοῦ προσώπου. Ἡ φύσις τοῦ προσώπου εἶναι ὄντολογικὴ, τῆς προσωπικότητος ἀξιολογικὴ. Τὸ πρόσωπον ὑπάρχει, ἢ προσωπικότης ἀποκτάται. Προσωπικότης εἶναι ἡ τάσις τοῦ προσώπου πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ δυνάμει ἐντὸς τοῦ ὑπάρχοντος τύπου. Τὴν προσωπικότητα χαρακτηρίζει ὡς ἀξιολογικὸν πλήρωμα τοῦ προσώπου, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀνθρωπολογίαν, καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θεολογία: «Ἡ προσωπικότης εὐρίσκειται δυνάμει εἰς τὴν ἀτομικότητα»¹⁰⁵, ὡς «ἡ ἐνεργητικὴ πραγμάτωσις τοῦ προσώπου δι' ἑαυτοῦ»¹⁰⁶. Τὸ πρόσωπον, ὡς προϋπόθεσις διὰ τὴν προσωπικότητα, «εἶναι ἢ προσωπικότης», ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ προσώπου, «γίγνεται»¹⁰⁷. Ἡ προσωπικότης εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ προσώπου, διὰ τοῦτο «πρόσωπον ἄνευ προσωπικότητος εἶναι ἀδιανόητον», διότι «τὸ εἶναι τοῦ προσώπου» ἐγκείται ἀκριβῶς εἰς γένεσιν προσωπικότητος»¹⁰⁸ α. Τὸ πρόσωπον, ὡς «ὄντολογικὸν περιεχόμενον» καὶ ἡ προσωπικότης, ὡς «ἀξιολογικὸν

περιεχόμενον» ¹⁰⁸ β του ανθρώπου, αλληλοπροϋποτίθενται. 'Η προσωπικότης, ως πλήρωμα του προσώπου, εκφράζει τὸν «κατ' ἀναφορὰν πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν» ¹⁰⁹ ὑπερβατισμὸν του, διὰ τοῦ ὁποῖου «ὑπερβάλλεται τὸ ἀπλοῦν ἀντίτυπον τοῦ εἴδους» ¹¹⁰.

'Ἐὰν πρόσωπον καὶ προσωπικότης ἀποτελοῦν ἑκφρασίαν τῆς τάσεως τῆς πεπερασμένης συνειδήσεως πρὸς αὐτοτελείωσιν, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὁ Θεὸς προσωπικός; Κατηγορηματικῶς ἀρνητικὴν ἀπάντησιν δίδει ἡ νεωτέρα Φιλοσοφία τοῦ Θεοῦ, θεωροῦσα τόσον τὴν ὄντολογικὴν ἔννοιαν τοῦ προσώπου ὡς ἀπαράδεκτον διὰ τὸν Θεόν, ὅσον καὶ τὴν δυναμικὴν ιδιότητα τῆς προσωπικότητος ὡς αἰδιότητιαν τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὡς πεπερασμένου» ¹¹¹. 'Η ἀντίληψις, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ «ἄπειρον Πρόσωπον ἀπολύτως» ¹¹², θεωρεῖται *contradictio in adjecto*. «Προσωπικότης καὶ Ἀπόλυτον εἶναι ὄροι ἀποκλείοντες ἀλλήλους, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ εἷς, οὐχὶ ἀμφοτέρωθεν ταυτοχρόνως, δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ Πνεῦμα» ¹¹³. Ἀπόλυτος προσωπικότης εἶναι μόνον ἓν, δι' ἀποσπάσεως ἐκ τῶν ὄρων τῆς ὑπάρξεώς του, ὡς ἀπόλυτον παρασταθὲν πεπερασμένον πνεῦμα ¹¹⁴. 'Η ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ ὡς προσωπικότητος ἀναιρεῖ τὴν ἔννοιάν του ὡς ἀπολύτου καὶ τὸν ὑποβιβάζει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πεπερασμένου ¹¹⁵. Ἀπόλυτον καὶ προσωπικότης ἀποκλείονται ¹¹⁶. Νὰ σκεπτώμεθα τὸν Θεὸν ὡς προσωπικότητα σημαίνει νὰ τὸν καταβιβάζωμεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην περιοχὴν. Προσωπικότης εἶναι ἡ ὑψίστη μορφή τῆς πραγματικότητος», ἀλλ' αὕτη δὲν παύει νὰ εἶναι «κοσμικὸν εἶναι», ἡ δὲ θεώρησις τῆς ὡς Θεοῦ κατηγορήματος «δὲν εἶναι θεμελιωδῶς ἀληθεστέρα οἰασθήποτε ἄλλης μεταβιβάσεως κοσμικοῦ εἶναι εἰς τὸν Θεόν» ¹¹⁷. 'Η κατ' ἀναλογίαν ἀπόδοσις τῆς ἐννοίας τῆς προσωπικότητος εἰς τὸν Θεὸν ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ σκέψις «δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποσπασθῇ ἐκ τοῦ πεπερασμένου» ¹¹⁸, ἔστω καὶ ἂν ἐπεκτείνῃ ταύτην *via eminentiae in infinitum*. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου προσωπικότης εἶναι γνωστὸν μόνον ἐκ τοῦ παραστατικοῦ κύκλου τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον περὶ αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν ¹¹⁹. Ὁ Θεὸς ἀπέχει τόσον τοῦ νὰ εἶναι ὑψίστη τάξις τοῦ προσώπου, ὥστε θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ εἶναι ἡ κατωτάτη τάξις του, ἓν ἀπόλυτον *minimum* εἰς προσωπικότητα, τρόπον τινὰ ὁ *status evanescens* = 0 τῆς προσωπικότητος ἀπολύτως. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ ἀπόλυτον, ἀλλ' ἡ ἀρνητικὴ ὀροθετικὴ ἔννοια τῆς προσωπικότητος ἀπολύτως» ¹²⁰. Εἰς τὰ ἀνωτέρω πορίσματα ἡ ὑπέρμαχος τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ Θεολογία ἀπαντᾷ: «Δὲν εἶναι ἡ ιδιότης τῆς προσωπικότητος εἰς τὸν Θεὸν ἀνθρωπομορφισμός, ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ ιδιότης τοῦ προσώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι θεομορφισμός. Μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀληθὲς πρόσωπον, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁμοιωματικῶς πρόσωπον. Ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὰ προσωπικότης, οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος» ¹²¹. 'Η προσωπικότης εἶναι τι «ὑπερφυσικόν» ¹²², ἐνῶ ἡ θεογονικὴ Φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων προϋποθέτει, ὅτι «ὑπέρχει εἰς τὸν Θεὸν προσωπικότης», διὰ νὰ συμπεράνῃ «κατ' ἀκολουθίαν», ὅτι «εἰς αὐτὸν ὑπέρχει μία προοδευτικὴ κίνησις» ¹²³.

'Ἐκτὸς τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ θεωριῶν, μία τρίτη θεολογικὴ τάξις προσπαθεῖ ν' ἀντιληφθῇ τὸν Θεὸν ὡς «πλέον ἢ πρόσωπον» ¹²⁴. Ἐπὶ αἰῶνας ἔβλεπον οἱ ἄνθρωποι κάτω, διὰ νὰ εὔρουν τὸν Θεὸν μεταξὺ τῶν ζώων, τῶν φυτῶν καὶ τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Τελικῶς ἔμαθον νὰ κυττάζουσαν ὀριζοντίως εἰς προσωπικότητας. Μίαν ἡμέραν πιθανῶς θὰ μάθουν νὰ κυττάζουσαν πρὸς τὰ ἄνω, διὰ νὰ ἴδουν τὸν Θεὸν ὡς μίαν κορυφήν, ἡ ὁποία φθάνει πολὺ ὑψηλότερον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς προσωπικότητος ¹²⁵. 'Η ὑψίστη πραγματικότης πρέπει νὰ εἶναι ὑπερ-προσωπικὴ ¹²⁶. Τὸ πρόσωπον εἰς τὸν Θεὸν δύναται νὰ εἶναι μόνον ἓν τι ἀπολύτως προϋποθέτον τὴν προσωπικότητα, ἀλλὰ τοῦτο ὑπερβαῖνον βεβαίως εἰς τὴν ὑπερ-προσωπικότητα ¹²⁷. Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπερ-κοινότης ὡς ὑπερ-προσωπικότης. Εἶναι τὸ ἀδιανόητον ἐπέκεινθ ἀμφοτέρων» ¹²⁸.

'Η θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς <ὑπερπροσωπικότητος> δεικνύει τὴν ἀγωνίαν τῆς σκέψεως νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ἀπαίτησιν ζῶντος προσωπικοῦ Θεοῦ καὶ συγχρόνως νὰ ἄρῃ τὴν σχετικότητα τῆς προσωπικότητος καὶ νὰ θεωρήσῃ τὸν Θεὸν ἄσχετον

πρὸς οἰονδήποτε ὄρον τοῦ κόσμου, συμφώνως πρὸς τὴν περὶ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ ἀξίωσιν τοῦ λόγου. Ἡ σκέψις ἐνὸς <ὑπερπροσωπικοῦ> Θεοῦ εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀντιφατική. Εἰς τὴν ὀρθοσκευτικὴν συνείδησιν ὁ Θεὸς εἶναι προσωπικός. Ὁ Θεὸς τῆς Πίστεως εἶναι ὁ μέγας καὶ ἀνεξερευνήτως εἰς τὰς βουλὰς τοῦ πατρὸς καὶ λυτρωτῆς. Ὁ Θεὸς τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι ὁ ὑπερβατικὸς κοσμικὸς λόγος, ἐν ἐπέκεινα - αἴτιον τοῦ συμβατικοῦ κόσμου. Ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς προσωπικότητος τὴν σύμφυτον πρὸς τὴν λογικὴν τῆς φύσιν ἀντίφασιν. Ἡ σκέψις εἶναι ἠνχιγκασμένη, νὰ θεωρήσῃ τὸν Θεὸν προσωπικὸν καὶ ἀπρόσωπον ταυτοχρόνως. Ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει ὡς πρόσωπον, ἀποκλείει πᾶσαν ἀνθρωπόμορφον παράστασιν¹²⁹, εἶναι ἄνευ περιεχομένου συνδυασμὸς τῆς Καταφατικῆς καὶ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας. Θεὸς ἐντὸς τῶν ὁρίων μιᾶς ἀνθρωπίνης ιδιότητος καὶ συγχρόνως ἔρσις τοῦ συνόλου τῶν ἀνθρωπίνων ιδιοτήτων, εἶναι μία pugna verborum. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι οὔτε πρόσωπον οὔτε μὴ-πρόσωπον, ἀλλ' ἡ ὑπερβατικότης ἀμφοτέρων. Ἐν τούτοις, ὁ Θεὸς, ὡς Θεὸς καὶ οὐχὶ ὡς μεταφυσικὸς ὄρος, εἶναι νοητὸς μόνον ὡς πρόσωπον. Ἡ προσωποποίησις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πύλη εἰσόδου τοῦ πεπερασμένου πνεύματος εἰς τὸν ναὸν τῆς πίστεως. Ὁ ὑπερβατικὸς Θεὸς ὑπερβάλλει τὴν συμβατικότητα τοῦ προσώπου, ἀλλὰ μόνον ὡς ὑποκειμενὸν εἶναι προσιτὸς εἰς τὸν υποκειμενικὸν κόσμον. Μόνον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν σχέσιν μᾶς ὁ Θεὸς εἶναι πρόσωπον. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται ὡς πρόσωπον, διὰ νὰ προσχρησθῇ πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς ὀρθοσκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς δημιουργὸς τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἐννοίας τῆς προσωπικότητος, δὲν περιορίζεται εἰς ὅ,τι ἐδημιούργησε. Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς φίλος, συνομιλητῆς, σύμβουλος, κριτῆς καὶ σοιτῆρ, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς θεότητός του ἐν τὸς τοῦ προσωπικοῦ πνεύματος, διότι τοῦτο μόνον πρὸς ἓν πρόσωπον δύναται ν' ἀναπτύξῃ ὀρθοσκευτικὴν σχέσιν. Ἡ εἰσὸδος τοῦ Θεοῦ ὡς προσώπου εἰς τὴν συνείδησιν δὲν σημερινεῖ, ὡς ἡ πίστις τῆς ὑπὲρ τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ τεταγμένης Θεολογίας συνεπάγεται, περιορισμὸν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κοσμικῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου. Ἐὰν ὁ Θεὸς ὡς μὴ-πρόσωπον παύῃ νὰ εἶναι Θεός, τοῦτο δηλοῖ τὴν ἀδυναμίαν τῆς πλασματικῆς σκέψεως νὰ συλλάβῃ τὴν ὑπερβατικότητά του, διότι ἡ δυνατότης τῆς φθάνει μέχρι τῆς προσιθίσεως ἐνὸς Μυστηρίου, ἀλλ' οἱ λογικοὶ προβολεῖς τῆς δὲν δύνανται νὰ διασχίσουν τὴν κοσμικὴν τῶν ἀτμόσφαιραν. Ὅ,τι εἶναι ὁ Θεὸς ἐκτὸς τῆς προσωπικῆς του ἀποκλύψεως, τοῦτο αἶρει τὴν ἐννοίαν του ὡς Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ὑπερβατικότητά του καθ' αὐτήν. Ὅθεν, «ὁ Θεὸς δὲν εἶναι Αὐτό, ἀλλὰ Σὺ, τὸ ὅποῖον μᾶς προσφωνεῖ»^{130 α}, ἀλλ' ἡ ἀκολουθία: «ὁ ὄρος πρόσωπον» εἶναι «διὰ τὸν Θεὸν ὁ μοναδικὸς σύμφωνος τῆς πραγματικότητος»^{130 β}, ἀπολυτοποιεῖ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τὸ περιεχόμενον τῆς σκέψεως. Ἡ <πραγματικότης> ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεὸν δὲν εἶναι ἀνθρωπίνη δικαιοδοσία. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ συνδεθῇ οὐχὶ πρὸς «τὸ Ἀπόλυτον, τὸ ὅποῖον πρὸς οὐδὲν σχετίζεται»¹³¹, ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ Σὺ κατ' ἐξοχὴν, τὸ ὅποῖον ὡς πρωταρχικὸν Ἐγὼ τὸν καλεῖ εἰς ἄμεσον σχέσιν, διότι τότε μόνον εἶναι προσιτὸς ὁ Θεὸς ἐντὸς τῆς περατῆς σκέψεώς του, ὀφείλει ἕμως νὰ μὴ φαντάζεται, ὅτι διὰ τῶν ἐννοιῶν τοῦ προσώπου καὶ τῆς προσωπικότητος ἠχμαλώτισε τὴν ὑπερβατικὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς <ἐνώπιος ἐνωπίω> ἀπευθύνεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν, παύει νὰ <θεολογῇ>. Συνομιλία πρὸς τὸν Θεὸν σημαίνει πίστιν. Ἡ Θεολογία, ἡ ὁποία, ὡς *fides quaerens intellectum*, ἐρωτοτροπεῖ καὶ πρὸς τὸ δόγμα καὶ πρὸς τὸν λόγον, σχετικοποιεῖ καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν κρίσιν. Ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ Θεολογία εἶναι ἡ «ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ»¹³², ἡ νόμιμος κριτικὴ ἔρευνα τῆς θείας οὐσίας, ὑπῆρξεν ὁ νοσογόνος βᾶκιλλος

τῆς θρησκευτικότητας ἀπὸ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς μέχρι σήμερον. Ἡ ἐπιστημονικοποίηση τῆς Θεολογίας κατέταξε τὸν Θεὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν πρὸς ἔρευναν ἀντικειμένων. Ἡ Σχολαστικὴ ἀντίληψις, ὅτι ἡ Θεολογία, ὡς «θεωρητικὴ Ἐπιστήμη»¹³², δύναται νὰ προσπορίσῃ «ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ»¹³⁴, ἢ ὅτι δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, «ὡς ὁμιλεῖ τις περὶ ἑνὸς συναδέλφου, τοῦ ὁποίου τὰς σκέψεις πλήρως ἀντιλαμβάνεται καὶ ἐξετάζει»¹³⁵, ὑπῆρξε τὸ <πρῶτον ψεῦδος> τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖός ἐπίστευσε, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἱστοριογράφος τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν συγκατάθεσιν καὶ τὴν εὐλογίαν του. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἰσχυόντων εἰς τὴν Φυσικὴν καὶ τὴν Μεταφυσικὴν, ὠδήγησεν εἰς τόσας περὶ Θεοῦ θεωρίας, ὅσας καὶ τὰ κοσμοθεωρητικὰ συστήματα, κατὰ τὰ πορίσματα τῶν ὁποίων ἐπεχείρησε τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὑπερβατικῶν δεδομένων τῆς Ἀποκαλύψεως¹³⁶. Ἡ διάσπασις τῆς χριστιανικῆς σκέψεως, αἱ αἵρέσεις καὶ οἱ ἀμοιβαῖοι ἀφορισμοί, δὲν ἠπέλησαν μόνον τὴν θρησκείαν «εἰς τὸ κεντρικὸν νεῦρον τῆς ζωῆς τῆς»¹³⁷, ἀλλὰ κατέστησαν τὴν χριστιανικὴν Θεολογίαν πεδῖον λογοτεχνικῆς καὶ ἐνίοτε αἰτίαν ἐνόπλου διαμάχης, οὐσιαστικῶς Θεολογίαν ἄνευ Θεοῦ καὶ θρησκευτικότητας. Ἡ *summa theologia* ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς *summa irreligio*. Αἱ κατὰ καιροὺς καὶ πρόσωπα ποικίλλουσαι παραστάσεις τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γραφῆς ἐξέφρασαν τὴν περὶ ἑαυτοῦ μεταβαλλομένην παράστασιν τοῦ Ἐγὼ *sub specie revelationis*. Ἡ θεολογία ὡς <ἐγωλογία>, «στρεφομένη περὶ τὸν ἄνθρωπον, ὅπως τὸ ἄνθος πρὸς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου»¹³⁸, ἢ ἀνθρωπολογία ὡς «ἀρχὴ τῆς θεολογίας»¹³⁹ καὶ ὁ Θεὸς ὡς «τὸ βαθύτατον περιεχόμενον τῆς λέξεως Ἐγὼ»¹⁴⁰, ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα καὶ κριτικὴ τῆς αὐθυποβολῆς, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐπίστευσε, ὅτι ἡ παράστασις τοῦ Λόγου εἶναι ἔργον τῆς λογικῆς. Ἡ διανοητικὴ *theologia perennis* ὑπῆρξεν ὁ Προκρούστης τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου. Τὸ *ens ab alio* ὑπῆρξεν ἡ κλίνη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὄφειλε τὸ *ens a se* νὰ προσαρμοσθῇ ἐκὸν ἢ διὰ τῆς βίας. Ξένη πρὸς τὴν ὑπερβατικότητα τῆς πίστεως, ἐπιχειροῦσα νὰ ἐξισώσῃ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἄρσιν του, ἡ Σχολαστικὴ θεολογοῦσα φιλολογία δὲν ἀντιπροσωπεύει οὔτε τὴν Χριστιανικὴν Θρησκείαν, οὔτε τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ *theologia rationalis* εἶναι ἡ ἀρνητικότης καὶ τῆς πίστεως καὶ τοῦ λόγου.

Ἡ ἄσχετος πρὸς τὴν πίστιν <πρώτη φιλοσοφία>, ἡ Μεταφυσικὴ, συνεδέθη ἀνέκαθεν πρὸς τὸ Θεόν, ὥστε ἡ ἱστορία τῆς εἶναι ἡ ἐκθεσις τῶν περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας ἐσχημάτισεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς σκέψεώς του. Ὁ Θεός, ὡς τὸ Πρῶτον τῆς πραγματικότητος κατ' ἐξοχήν, ὑπῆρξε τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς μεταφυσικῆς σκέψεως καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν τῆς ζωῆν. Εἴτε ὡς πλατωνικὸς «ἔρως», εἴτε ὡς σπινοζικὸς «*apetitus*», εἴτε ὡς κουζανικὸς «*amor intellectualis*», ὁ λόγος ἀνεζήτησεν ἐξ ἀρχῆς τὴν Πρωταρχίαν του. Ἡ Μεταφυσικὴ ὑπῆρξε <Πρωτολογία> ἀπὸ τῆς ἐμφανισεώς της

μέχρι σήμερα. "Ό,τι διακρίνει τὰ μεταφυσικά συστήματα ἐνὸς Ἡρακλείτου καὶ ἐνὸς Ἀριστοτέλους, ἐνὸς Ἀύγουστίνου καὶ ἐνὸς Hegel, ἐνὸς H. Schwarz καὶ ἐνὸς K. Barth, ἐκτὸς τῶν λεπτομερειῶν, εἶναι ἡ διαφορετικὴ ἀντίληψις τῶν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ Πρωταρχικοῦ διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ νόημα τοῦ εἶναι. Εἴτε ὡς <ἀγαθοφάνεια> εἰς τὸν Πλάτωνα, εἴτε ὡς <ἐνοφάνεια> εἰς τὸν Πλωτῖνον, εἴτε ὡς <θεοφάνεια> εἰς τὸν Eriugena, εἴτε ὡς <ὄντοφάνεια> εἰς τὸν Heidegger, ὁ εἷς Θεὸς ἐμφανίζεται ὑπὸ διάφορον ἔνδυμα ¹⁴¹. "Ότε ἡ Φιλοσοφία ὑπῆρξε καὶ θὰ παραμείνη «μία σύνδεσις πρὸς τὸν Ἔνα, διὰ τῆς ἐρευνητικῆς σκέψεως τοῦ ὑπάρχοντος ἀνθρώπου» ¹⁴², εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ προοπτικὴ τοῦ μέλλοντος. Ἡ σκέψις θὰ ζητῇ τὴν προϋπόθεσιν τῆς, ἐφ' ὅσον ζῆ ὡς σκέψις, ἐν <διατί> ἐντὸς τοῦ <τί>. Ἡ ἐρώτησις περὶ Θεοῦ θὰ παραμείνη ἀκοίμητος, ἐφ' ὅσον ἡ ὑπαρξις θὰ προσπαθῇ ν' ἀντιληφθῇ τὴν κρυπτογραφικὴν γλῶσσαν τῆς φύσεώς τῆς καὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ λόγος θὰ ἐρωτᾷ διὰ τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἐκβολὴν του, τὸ μυστήριον τοῦ a quo καὶ τοῦ ad quem, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὡς λόγος, μία ἀστραπὴ ἐντὸς τοῦ χάους τοῦ χρόνου.

Ἐφ' ὅσον ὁ λόγος θ' ἀναζητῇ τὸν Λόγον, θὰ μείνη φιλόσοφος. Ἐφ' ὅσον ὁ λόγος θὰ διδάσκη τὴν ἱστορίαν τοῦ Λόγου, θὰ εἶναι φιλόλογος. Ἡ Θεολογία τοῦ λόγου εἶναι ἡ αὐτοβιογραφία του sub specie dei. Ἡ μοῖρα τοῦ λόγου ὡς θεοσόφου εἶναι ἡ <φιλολογία>. Ἡ Μεταφυσικὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Kant ἔπαυσε οὐσιαστικῶς νὰ ἰσχύη ὡς ἀποκρυπτογραφικὸς κώδιξ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν ἰδέαν τῆς σχετικότητος ὅμως ἡ Μεταφυσικὴ δὲν ἐσυνήθισεν ἀκόμη. Τὸ μεγαλεῖον τοῦ παρελθόντος, ὁ τίτλος τῆς <πρώτης φιλοσοφίας> καὶ ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐπὶ τοῦ ὑψίστου ὄντος αἰχμαλωτίζουν μέχρι σήμερα τὴν σκέψιν. Ἄλλ' ὅσον συντομώτερον προσαρμοσθῇ ἡ Μεταφυσικὴ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς πλασματικότητός τῆς, τόσον ταχύτερον θ' ἀπαλλαγῇ τῆς αὐταπάτης. Ἡ Μεταφυσικὴ ὑπῆρξε μέχρι σήμερα ὄντολογικὴ. Ὡμίλησε περὶ τῆς Ὑπερβατικότητος ὡς πραγματικότητος. Παρέστησε «τὸ ὄν εἰς τὸ εἶναι του» καὶ ἐσκέφθη «τὸ εἶναι τοῦ ὄντος» ¹⁴³. Ἡ πρώτη φιλοσοφία ὑπῆρξεν ὄντολογία ¹⁴⁴, «διδασκαλία τοῦ ὑφισταμένου, τοῦ εἶναι ὡς ὄντος» ¹⁴⁵. Ἐνώπιον τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ ἡ μεταφυσικὴ σκέψις διηγήθη «τί εἶναι τὸ ὄν, φέρουσα τὴν ὄντότητα τοῦ ὄντος εἰς τὴν ἐννοίαν» ¹⁴⁶. Σήμερα ἡ Μεταφυσικὴ «δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως» ¹⁴⁷, σκοπὸς τῆς δὲν εἶναι ἡ περιγραφή οὔτε τοῦ λόγου τοῦ ὄντος οὔτε τοῦ ὄντος καθ' αὐτό, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν λόγον του. Ἀντικείμενον τῆς Μεταφυσικῆς δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλ' ἡ ἐρώτησις περὶ Θεοῦ. Ἡ Μεταφυσικὴ δὲν εἶναι περιγραφικὴ ἐπιστήμη, εἶναι φιλοσοφία, ἐν <θαυμάζειν> καὶ <ἐρωτᾶν> ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν ὄντων. Ἡ ἀντίληψις τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ ἡ ἀνατομία τῆς Θείας οὐσίας, εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς Μεταφυσικῆς. Ἡ Μεταφυσικὴ

δέν είναι «ή Ἐπιστήμη τῆς ἀπολύτου πραγματικότητος»¹⁴⁸, ἀλλά «παριστᾷ τὴν θεωρητικὴν προσπάθειαν τῆς συλλήψεως τοῦ Ἀπολύτου»¹⁴⁹, ἐκφράζει τὴν διαλεκτικὴν τοῦ ἐρωτηματικοῦ <Ἵπερβατικότης> ἐντὸς τοῦ λόγου. Θέμα τῆς δέν είναι ἐν δεδομένον ἢ γεγονός, ἀλλ' ἐν πρόβλημα, τὸ μέγιστον πρόβλημα, λογικὴ λύσις τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ παράστασις του καὶ ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὴν σημασίαν του, ὡς προπαρασκευὴ μιᾶς δυνατότητος λύσεως ἐκ τοῦ μετὰ τὴν φύσιν πρὸς τὴν Μεταφυσικὴν.

Μεταφυσικὴ εἶναι ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ἐντὸς τοῦ χρόνου ἡ μεταφυσικότης. Μεταφυσικὴ εἶναι ὁ βλαστὸς εἰς τὸ ἐλεύθερον ἔδαφος καὶ κλίμα τοῦ χρόνου, μεταφυσικότης εἶναι τὸ φυτόν εἰς τὸ κλειστὸν φυτώριον τοῦ πνεύματος. Μεταφυσικότης εἶναι τὸ σπέρμα τῆς ἐρωτήσεως τοῦ πνεύματος διὰ τὸν λόγον καὶ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς του. Διὰ τοῦτο ὁ <θρυμματιστής> τῆς Μεταφυσικῆς, ὁ Kant, δέν σνέτριψε τὴν μεταφυσικότητα τοῦ πνεύματος, ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ ἐρώτησις τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀρχῆς του, ἀλλὰ τὴν ἱστορικὴν ἐμφάνισιν τῆς μεταφυσικότητος. Ἡ κριτικὴ τοῦ λόγου τοῦ Kant καὶ ἡ ὄντολογικὴ κριτικὴ τοῦ Heidegger σήμερον ἀναιροῦν τὴν Μεταφυσικὴν ὡς σύστημα, τὸ χρονικὸν ἔνδυμα τῆς μεταφυσικότητος. Ἡ Μεταφυσικὴ, ὡς ἡ βασικὴ ἐκφρασις τοῦ ὑπερβατισμοῦ τοῦ πνεύματος, «ὡς ἡ καθαρὰ δυναμικότης τῆς σκέψεως»¹⁵⁰, εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος παραμένει τὸ <σοφὸν ζῶον>, τὸ «animal rationale», θὰ εἶναι τὸ «animal metaphysicum»¹⁵¹. Ἡ μεταφυσικὴ συνείδησις δέν χρειάζεται νὰ ἐορτάσῃ «ἀνάστασιν»¹⁵², διότι ἡ κριτικὴ καταδίκη τῆς ὑπὸ τῶν Kant καὶ Heidegger εἶναι ἡ αὐτοκριτικὴ τῆς. Ἡ ἄρσις τῆς ὡς ἐπιστημονικοῦ συστήματος, εἶναι ἡ κατάφασίς τῆς ὡς πυρῆνος τοῦ πνεύματος. Ἡ μεταφυσικότης οὔτε ἀπέθανεν οὔτε κατήντησε σήμερον «περιγραφὴ τῆς χωροχρονικῆς συναφείας»¹⁵³. Ὅσοι ἐορτάζουν τὸν θάνατον τῆς Μεταφυσικῆς, ἐορτάζουν τὰ γενέθλια τῆς μεταφυσικότητος. Ὅφειλουν ὅμως νὰ ἐννοήσουν, ὅτι «ἡ ἀπορριψίς πάσης Μεταφυσικῆς εἶναι εὐκολωτέρα τῆς διαπραγματεύσεως τῆς ἀπορριπτικῆς κρίσεως»¹⁵⁴, ὅτι ἡ ἄρνησις δέν ἰσοδυναμεῖ οὔτε πρὸς θεμελίωσιν τῆς ἀρνήσεως, οὔτε πρὸς ἐκμηδένισιν τοῦ πρὸς ἄρνησιν. Οἱ ἐορτάζοντες τὴν δύσιν τῆς Μεταφυσικῆς δέν ἐορτάζουν τὸν ἀφανισμόν τῆς, ἀλλὰ τὴν ἐξαφάνισιν μιᾶς ἡμέρας, ὡς ἄγγελον τῆς ἐπομένης ἀνατολῆς. Ἡ μεταφυσικότης ζῆ, ὅταν ἀκριβῶς ἀποθνήσκῃ, ὅταν ἀναιρῆ τὴν αὐτάρκειαν καὶ ἀναζητῆ ἐξ ἀρχῆς τὴν Ἀρχήν. Πυρὴν τῆς μεταφυσικότητος εἶναι τὸ «ἀπαράδεκτον»¹⁵⁵, ἡ αὐτανάίρεσις, ἡ αὐθυπέρβασις. Ἡ Μεταφυσικὴ τῶν Μονάδων τοῦ Leibniz ἢ τοῦ Λόγου τοῦ Kant ἢ τῆς Θελήσεως τοῦ Schopenhauer ἢ τῆς Ζωτικῆς Φορᾶς τοῦ Bergson ἢ τοῦ εἶναι τοῦ Heidegger, εἶναι τὰ κύματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος, ὡς <ὄν μεταφυσικόν>, ὠφείλει ν' ἀπωθήσῃ, διὰ νὰ κρατηθῆ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πνεύματος καὶ νὰ προσεγγίσῃ τὴν *terra incognitam*. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ μεταφυσικότης ὡς τάσις ἀναιρέσεως τῆς

Μεταφυσικῆς. «Ἡ μεταφυσικὴ Ἐπιστήμη εἶναι ἐν ἱστορικῶς περιορισμένον φαινόμενον, ἢ μεταφυσικὴ συνείδησις τοῦ προσώπου εἶναι αἰωνία¹⁵⁶; εἶναι ἢ ὑπαρξίς καθ' ἑαυτήν»¹⁵⁷. Ἡ μεταφυσικότης ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη «διάστασιν»¹⁵⁸ τοῦ πνεύματος, εἶναι ἢ διεύθυνσις ἀπὸ τοῦ ἐνθάδε πρὸς τὸ ἐπέκεινα, ἢ λόγος καὶ ἢ οὐσία τοῦ ὑπερβατισμοῦ.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ μεταφυσικὸς ὁμοῦς λόγος ὀφείλει ν' ἀντιληφθῆ, ὅτι ὁ καρπὸς τοῦ <δένδρου τῆς γνώσεως> τὸν ὠδήγησε πρὸ τοῦ ἀγνώστου. Καρπὸς τῆς γνώσεως δὲν ὑπῆρξεν ἢ παρηγωνία, ἀλλ' ἢ προϋπόθεσις τῆς γνώσεως τοῦ ἀγνώστου ὡς ἀγνώστου. Ἡ γνώσις εἶναι γνώσις, ἀκριβῶς ἐπειδὴ προϋποθέτει τὸ ἀγνωστον. Ἐὰν «τὸ ἔν λέγεται πολλαχῶς»^{159α}, αὐτὸ σημαίνει ὅτι κατ' οὐσίαν τὸ <ἔν> λέγεται οὐδ' αὖτως, διότι δὲν εἶναι ἔν, ἀλλὰ «χωριστόν»^{159β}, ὁ ἐπέκεινα λόγος τοῦ ἔντος. Ὁ λόγος, δὲ «ἄπερ φύσεως ὑπερῆρται»,^{160α} δὲν δύναται νὰ λογοδοτήσῃ, διότι ὁ ἴδιος εἶναι φυσικὸς καὶ ὁ λόγος του, κατὰ φυσικὸν λόγον, <φυσικὸς> λόγος. Ἡ <φυσικότης> τοῦ λόγου εἶναι ἢ προϋπόθεσις τῆς μεταφυσικότητός του. Φυσικότης εἶναι τὸ δεδομένον, Μετα-φυσικότης τὸ ζητούμενον. Ἡ Μετα-φυσικότης καθ' ἑαυτήν εἶναι ἢ ἄρσις τοῦ φυσικοῦ λόγου. Ἡ μεταφυσικότης, ὡς πνευματικὴ τάσις, εἶναι ἢ βεβαίωσις τῆς φύσεως τοῦ λόγου. Ὁ λόγος εἶναι ἐκείνη ἢ φύσις, ἢ ὑποία θέλει νὰ ἐγγίσῃ τὰ μετὰ τὴν φύσιν. Ὁ μεταφυσικὸς λόγος θέλει νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν φυσικὸν λόγον, ἀλλ' ὡς φυσικὸς λόγος νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἄρσιν του. Ἡ πολικότης μεταξὺ τοῦ Μεταφυσικοῦ εἰς τὴν ἀλήθειάν του καὶ τῆς μεταφυσικότητος ἐντὸς τοῦ λόγου εἶναι ἢ ρίζα τῆς πνευματικῆς ἀντινομίας καὶ συγχρόνως ἢ πηγὴ τοῦ πνευματικοῦ ὑπερβατισμοῦ. Ὁ μεταφυσικὸς φυσικὸς λόγος ὀφείλει ἐν τούτοις νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν φύσιν του καὶ ν' ἀντιληφθῆ, ὅτι δὲν εἶναι <πολίτης δύο κόσμων>, ἀλλ' ἐκπρόσωπος ἑνὸς κόσμου μεταβατικοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ <ἄλλος> κόσμος, ἀλλ' ὁ κρίκος των. Ὁ λόγος εἶναι ξένος καὶ πρὸς τὸ ἐνθάδε καὶ πρὸς τὸ ἐπέκεινα, εἶναι ὁμοῦς ὁ σύνδεσμος τοῦ ἐνθάδε καὶ τοῦ ἐπέκεινα. Ὁ λόγος εἶναι ἢ πορεία ἐκ τοῦ χρόνου πρὸς τὴν ὑπέρβασιν τοῦ χρόνου, ἢ μετάβασις ἐκ τοῦ ἐνταῦθα πρὸς τὴν ὑπερβατικότητα, οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ὑπερβατικότης ὁ ἴδιος. Οὐχὶ ὁ λόγος, ἢ πρὸς ἄρσιν τῆς φύσεως τείνουσα φύσις, ἀλλ' ὁ ὑπὲρ τὴν φύσιν λόγος τῆς φύσεως ἔχει δικαίωμα λόγου περὶ τοῦ Ἵπερφυσικοῦ. Περὶ Θεοῦ δύναται νὰ ὁμιλήσῃ μόνον ὁ Θεός. Ὁ λόγος δὲν δύναται οὔτε νὰ κατανοήσῃ οὔτε ν' ἀπορρίψῃ ὅσα «ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον εἰσίν»^{160β}, δύναται ὁμοῦς νὰ σκέπτεται, ἐφ' ὅσον ἐνταῦθα ὑπάρχουν πραγματικότης καὶ ὀφειλή, φαινόμενα καὶ ἀξίαι καὶ συγχρόνως «νὰ διακρίνη τὸ διανοητὸν καὶ διὰ τούτου τὸ ἀδιανόητον»¹⁶¹, νὰ κατανοήσῃ τὴν φύσιν τῆς φύσεως καὶ οὕτω τὴν <φύσιν> τοῦ Ἵπερφυσικοῦ, ἐν σχέσει πρὸς τὴν φύσιν του ὡς λόγου. Ἡ διάκρισις καὶ κατανόησις αὐτῆ θὰ εἶναι ἢ εἰσαγωγή τοῦ λόγου εἰς τὴν λογικὴν του.

Ἡ προκατάληψις ἐξ ἄλλου τοῦ λόγου, κατὰ τὴν ῥωμαντικὴν ἐποχὴν τῆς δυσαρεσκείας του πρὸς ἑαυτὸν, ὅτι δύναται ὡς <αἴσθημα> νὰ ἐννοήσῃ τὸν Θεόν,

είναι ἡ ἐπιδεικτικὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ ὡς ἀντιλόγου. Οὔτε τὸ «αἰσθημα τοῦ Ἐπολύτου»¹⁶², οὔτε τὸ «αἰσθημα τῆς κατανύξεως» παρέχουν «θετικὴν γνῶσιν»¹⁶³ τοῦ Θεοῦ: «Ἡ καρδία», ἡ ὁποία «αἰσθάνεται τὸν Θεόν»¹⁶⁴, εἶναι ὁ λόγος, τὸν ὁποῖον ἀναμοχλεύει ἡ παροῦσα ἀπουσία τῆς Ἵπερβατικότητος, ἡ ὁποία δὲν ἐρμηνεύεται οὔτε λογικῶς οὔτε ἀλόγως. *Oculo cordis deus incomprehensibilis*. Τὴν αὐτοσυνείδητον ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου συγκλονίζει ἡ πραγματικότης τοῦ Θεοῦ, εἴτε πιστεύεται, εἴτε περιγράφεται, εἴτε διασύρεται, ἀλλὰ τὴν «πραγματικότητα» αὐτὴν οὔτε ὁ λόγος, ὡς *res cogitans*, οὔτε ἡ *logique du coeur* δύνανται νὰ ἐρμηνεύσουν. Ἀκριβῶς ἐνταῦθα ἐγκείται ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ: Εἰς τὴν ἀναμόχλευσιν τῆς ὑπάρξεως καὶ παραλλήλως εἰς τὴν ἀπουσίαν τῆς, εἰς τὴν ἄμεσον ἐγγύτητα καὶ συγχρόνως εἰς τὴν μεγίστην ἀπόστασιν, εἰς τὴν ὑπερλογικὴν συναίρεσιν τοῦ ἐνταῦθα καὶ τοῦ ἐπέκεινα, τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἀπολύτως ἔτερου. Αὐτὴν τὴν «ἐσωτερικὴν ὑπερβατικότητα (intra-transcendance) τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁵, τὴν «τάσιν μεταξὺ ἐγκοσμίου καὶ ὑπερκοσμίου (Inner und Überweltlichkeit)»¹⁶⁶, τὴν «διάστασιν ἀφάτου ἐγγύτητος καὶ ἀφάτου ἀποστάσεως», τὸ «ἄπειρον φῶς, τὸ ὁποῖον ἀπομακρύνεται ὅσον πλησιάζομεν»¹⁶⁷, τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἵπερβατικοῦ ὡς «μηδενός, ἐφ' ὅσον πᾶν, ὅ,τι εἶναι δι' ἡμᾶς, εὐρίσκεται εἰς τὴν μορφήν τῆς ὑπάρξεως» καὶ ταυτοχρόνως ὡς «παντός, ἐφ' ὅσον ὅ,τι εἶναι δι' ἡμᾶς εἰς τὴν ὑπαρξιν κατ' ἐξοχὴν εἶναι ὑπάρχει μόνον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἵπερβατικότητα»¹⁶⁸, τὴν ἐντὸς του καὶ συγχρόνως ὑπὲρ τὰς κατηγορίας του συνυφὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ *aliud valde* τοῦ κόσμου, ὀφείλει νὰ συνειδητοποιήσῃ ὁ λόγος καὶ ν' ἀντιληφθῇ, ὅτι ἐτάχθη νὰ γίνῃ ὁ ἀνιχνευτὴς καὶ ὁ ἄξιος τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ὑπάρξεως. Ὁ λόγος εἶναι ὁ «διώκτης» τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ κόσμου, ἀκούων εἰς πᾶν βῆμα του τὴν ἀποτροπὴν:

«Γίπτε με.. ποσὶν ταχέεσι διώκεις,
αὐτὸς θνητὸς ἐὼν θεὸν ἄμβροτον; οὐ δέ νύ πῶ με
ἔγνωσ, ὡς θεὸς εἰμί, σὺ δ' ἀσπερχές μενεαίνεις»¹⁶⁹,

καὶ ὁμῶς ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ὁ ἀγὼν αὐτὸς δὲν εἶναι μάταιος, διότι εἶναι ἡ πραγματώσις τοῦ ὑπερβατισμοῦ του. Σκοπὸς τῆς «διώξεως» τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἡ σύλληψις τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ προσέγγισις εἰς τὸν Θεὸν καὶ προσέγγισις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀύξανομένη ἀπόστασις ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὁ δρόμος σημαίνει τὴν προετοιμασίαν τοῦ λόγου. Ὁ λόγος «διώκει εἰ καὶ καταλάβει» καὶ συγχρόνως κατανοεῖ, ὅτι ἡ ἀπόστασις τοῦ Θεοῦ μεγαλώνει ὅσον ἡ ταχύτης του αὐξάνεται, ἀλλ' ἡ μεγεθυνομένη αὐτὴ ἀπόστασις σημαίνει τὴν ἐτοιμασίαν του νὰ δεχθῇ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀσυλλήπτου τὸν Ἄσυλληπτον, διότι «πολὺ ἠγάπησε». Ἡ ἀγωνιστικὴ αὐτὴ ἀγάπη τοῦ λόγου ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα του, τὴν προάγγελον τῆς εὐρέσεως τοῦ Ἀνεξιχνιάστου. «Ἐὰν μὴ ἔλπηται, ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὼν καὶ ἄπορον»¹⁷⁰. Ὁ στρατευόμενος λόγος, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται ὡς ὑψίστην ἀποστολήν του τὴν «γνώ-

σιν τοῦ Θεοῦ»¹⁷¹ καὶ τὴν «τοῦ Θεοῦ θεραπείαν¹⁷² — ἄμεινον γὰρ οὐδὲν τοῦ ζητεῖν τὸν ἀληθεῖ Θεόν»¹⁷³ καὶ συγχρόνως, ὅτι θεᾶται «ἐν κλίματι»¹⁷⁴, κατανοεῖ εἰς τὴν διαλεκτικὴν ἄγνοιάν του, τὴν ἀργοναυτικὴν ζήτησιν καὶ τὴν ἀκρίβητον ἐρώτησίν του, τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ του, ὡς προσπάθειαν «δημιουργίας τοῦ χώρου»¹⁷⁵ καὶ τῆς δυνατότητος εἰσόδου Ἐκείνου, τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ὁποῖου καταξιώνει ὁ ἄγων του. «Ἡ οὐσία τοῦ λόγου» δὲν «εἶναι ἢ πίστις»¹⁷⁶, ἀλλ' ὁ λόγος: ἡ ἐρώτησις — ὁ λόγος δὲν «ζῆ ἐξ ἰδίας πίστεως»¹⁷⁷, ἀλλ' ἐκ τῆς λογικότητός του, ὁ λόγος εἶναι δικαιολογία καὶ οὐχὶ παραδοχὴ. Διὰ τοῦτο ὁ λόγος εἶναι κἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν, ὡς ἀναζητητῆς ὅμως τοῦ Θεοῦ, ὁ λόγος εἶναι τὰ π ρ ο λ ε γ ὄ μ ε ν α τῆς πίστεως. Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι οὔτε *apocilla* οὔτε *regina theologiae*, δύναται ὅμως νὰ γίνῃ *praeambula fidei*.

Ὁ πυρὴν τῆς Φιλοσοφίας εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τῆς λύσεως, τὴν ὁποῖαν δίδει τὸ πνεῦμα εἰς τὸ κεντρικόν του πρόβλημα, ἐξαρτᾶται ἡ ὅλη στάσις του ἀπέναντι τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀξιών. Διὰ τοῦτο μία Φιλοσοφία, ἡ ὁποία δὲν ἀπήντησεν ἀκόμη εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ, παραμένει εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, προπαρασκευὴ τῆς σκέψεως πρὸς σκέψιν. «Ὁ ὕψιστος σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον τείνει πᾶσα Φιλοσοφία, εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ»¹⁷⁸ καὶ ἡ ἰδέα αὕτη, ἀντιφατικὴ καὶ ἀνεπίτευκτος, οὐσιαστικῶς ἄνευ περιεχομένου, εἰς ἐρωτηματικὸς τίτλος διὰ τὸ ὕψιστον τοῦ πνεύματος, εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς φύσεως, ἡ πορεία τοῦ χρόνου πρὸς ὑπάντησιν τοῦ Αἰωνίου.

Ἡ τάσις καὶ οὐχὶ τὸ ἐπίτευγμα, ἡ προέλασις καὶ οὐχὶ ἡ κατοχὴ, συνιστοῦν, ἐκτὸς τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ θεμελιώδους προβλήματος τοῦ πνεύματος, αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ φιλοσοφεῖν. Φιλοσοφία δὲν εἶναι μία συσσώρευσις γνώσεως, ἀλλ' ἡ μία πρόοδος ἀγῶνος. Ἡ οὐσία τῆς δὲν ἐγκεῖται εἰς τὴν κτῆσιν, ἀλλ' εἰς τὴν πρόσκτησιν. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις δὲν ἀρχίζει οὔτε τελειώνει μὲ τὴν ἄρσιν, ἀλλὰ μὲ τὴν συνείδησιν τῆς ἀγνοίας. Οὐχὶ ἡ γνῶσις, ἡ ἀμφιβολία τῆς γνώσεως διὰ τὴν γνῶσιν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς Φιλοσοφίας. Φιλοσοφία εἶναι ἡ ὑπέρβασις τῆς ἐκάστοτε ἀγνοίας πρὸς μίαν βαθυτέραν ἄγνοιαν.

Ἡ Φιλοσοφία ἀρχίζει, ὅταν τὸ σύνηθες καταστῆ ἑκτακτον. Φιλοσοφεῖν σημαίνει *erectoris ingenii* ἔρευναν τοῦ ἑκτάκτου, ἀναζήτησιν τοῦ εἶναι ὑπὸ τοῦ λόγου. «Φιλοσοφεῖν εἶναι ἀσυνήθους ἐρώτησις περὶ τοῦ Ἄ-συνήθους»¹⁷⁹, ἡ μετουσίωσις τοῦ αὐτονοήτου εἰς αὐτονόησιν. Ἡ σκέψις διὰ τῆς Φιλοσοφίας δὲν ἐγκαταλείπει τὴν τάσιν τῆς πρὸς τὸ ἀπόλυτον—ἡ σκέψις ζῆ μόνον ὡς ἔκφρασις ἢ ἀξίωσις τοῦ ἀπολύτου: ὡς ἀπόλυτος πίστις ἢ ὡς ἀπόλυτος ἀπαίτησις—ἀπλῶς ἀντιλαμβάνεται βαθύτερον τὴν σημασίαν τοῦ ἀπολύτου καὶ δὲν θεωρεῖ πλέον ἑαυτὴν ὡς ἐκπρόσωπόν του, ἀλλ' ὡς αὐστηρὰν καὶ ὑπεύθυνον ζήτησιν του. Ὡς τάσις τοῦ ἀσυνήθους πρὸς τὸ Ἄσυνήθες, ἡ Φιλοσοφία εἶναι τὸ μεταξὺ ψευδοῦς καὶ ἀληθοῦς Ἀπολύτου. Τὸ «ψευδὲς Ἀπόλυτον» εἶναι ἡ βεβαιότης

τῆς γνώσεως διὰ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ περιεχομένου τῆς, ἢ πίστις τῆς γνώσεως εἰς τὴν ἀναμφίβολον ἀλήθειάν τῆς, ἢ αὐτοθέωσις τῆς γνώσεως. Τὸ <ἀληθὲς Ἀπόλυτον> εἶναι ἀπαίτησις τῆς γνώσεως, ἢ ὁποῖα γνωρίζει τὰ ὅριά τῆς. Ἡ διαλεκτικὴ τῆς αὐθυπερβάσεως, τῆς συνεχοῦς ἀπομακρύνσεως ἐξ ἑαυτοῦ καὶ συνεχοῦς προσεγγίσεως πρὸς τὴν ἀπαίτησίν του, εἶναι ἡ οὐσία τοῦ φιλοσοφεῖν.

Ἡ σκέψις πραγματοποιεῖται διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὁρίων. Σκέψις εἶναι δυνατότης καθορισμοῦ. Φιλοσοφία εἶναι ὁ amor intellectualis τοῦ καθωρισμένου. Ἡ Φιλοσοφία δωρίζει ἑαυτὴν εἰς τὸ ὅριον καὶ οὕτω δωρίζει ἑαυτὴν εἰς ἑαυτήν. Κατ' οὐσίαν Φιλοσοφία εἶναι περάτωσις τοῦ ἀπεράντου = τοῦ μὴ εἰσέτι πέρατος, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ Ἄπειρον = τὴν ἄρσιν τοῦ πέρατος. Ἡ ἀγάπη τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ Ἄπειρον ζῆ ἐκ τῆς ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων. Εἰς τὸ ἄπειρον ἐγγύτερον εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὀρίζει τὰ ὅριά του, ὁ ἀπελευθερούμενος ἐκ τοῦ ἀορίστου, ὁ καθορίζων τὴν φύσιν του. Εἰς τὴν Φιλοσοφίαν ἐκεῖνος γνωρίζει περισσότερα, ὅστις ἔχει ἐπισημάνει τὰς περισσότερας ἀγνοίας. Φιλοσοφεῖν εἶναι ἀλλεπάλληλος εὔρεσις καὶ ἄρσις ἀγνοίας. Ἀκριβῶς ὁμοῦς αὕτη ἡ συνεχῆς ὑπερπήδησις εἶναι δυνατὴ διὰ τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ. Ὅστις οὐδὲν ὅριον δύναται νὰ σύρῃ, γνωρίζει δῆθεν τὸ πᾶν, ἐπομένως δὲν φιλοσοφεῖ. Ὅστις δὲν δύναται νὰ ὀρισθεῖ, δὲν γνωρίζει τί γνωρίζει, δὲν αἶρει τὴν ἀγνοίαν, δὲν δύναται ὅθεν οὔτε νὰ ὑπερβαθῆ, ἄρα οὔτε νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τῆς ὑπερβάσεως, δηλαδὴ νὰ φιλοσοφήσῃ, διότι δὲν ἔμαθεν ἀκόμη ν' ἀμφιβάλλῃ.

Τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀμφιβάλλει διὰ τὸ κῦρος του, διατηρεῖ <ὄμματ' ἀτειρέα> ἐνώπιον τοῦ θαυμαστοῦ. «Ἀμφιβολία» δὲν «εἶναι μεταφυσικὴ ἔλλειψις χαρακτηρισμοῦ καὶ θελήσεως», δὲν «εἶναι ἀδυναμία¹⁸⁰», εἶναι ἀντιθέτως ὁ βαθύτατος μεταφυσικὸς χαρακτήρ, ἡ αὐτοσυνείδησις τῆς θελήσεως ὡς τάσεως πρὸς ὑπέρβασιν, ἡ λογικὴ δύναμις, ἡ ὁποῖα δὲν θέλει μόνον νὰ διχσαφῆσθαι τοὺς ὅρους τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ νὰ ὑπερπηδῆσθαι ἐξ ὁλοκλήρου τὴν πραγματικότητα. Φιλοσοφία εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἀμφιβολίας, ἡ ὑπέρβασις ἐκ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν λόγον τοῦ κόσμου, ἐκ τοῦ χρόνου πρὸς τὴν ἄρσιν τοῦ χρόνου. Ἀμφιβολία εἶναι ἡ ἀξίωσις τοῦ αἰωνίως ἰσχύοντος, ὁ ἐσώτατος συγκλονισμὸς τοῦ πνεύματος εἰς τὸν ἀγῶνα του πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς Ἀρχῆς τοῦ εἶναι. Ὑπεύθυνος ἀμφιβολία εἶναι ὁ αὐτοέλεγχος τοῦ ἐνθάδε πρὸ τοῦ ἀπαιτουμένου Ὑπερβατικοῦ. Σκοπὸς τῆς δὲν εἶναι ἡ παρουσίαις τοῦ ἀναμενομένου, δὲν ἀποβλέπει εἰς ὑποκατάστασιν τῆς γνώσεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ συστηματικοῦ ἐλέγχου τοῦ παροδικοῦ ἐτοιμάζει ἐντὸς τῆς συνειδήσεως τὸν χῶρον, ὅπου θὰ ἠδύνατο νὰ κατοικήσῃ τὸ Μέγα. Ἀμφιβολία εἶναι ὁ τραγικὸς προσῆτης τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος δὲν προαναγγέλει ἐνθουσιαστικῶς τὴν ἔλευσιν, οὔτε καταγίνεται εἰς τὴν ἐκ τῶν προτέρων περιγραφὴν τοῦ ἐρχομένου, ἀλλ' ἀναγκάζει τὸν λόγον εἰς <μετάνοιαν> εἰς ἀναθεώρησιν τῆς μέχρι τοῦδε λογικῆς δογματικῆς του. Ἀμφιβολία εἶναι ἡ αὐτοκριτικὴ τῆς κρίσεως ἐν ἀναμνήτῃ τοῦ Ὑπερτάτου.

Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Η ΠΙΣΤΙΣ

Εἴτε <Ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ>, εἴτε <Φιλοσοφία τοῦ Θεοῦ>, εἴτε Θεολογία, εἴτε Μεταφυσική καλεῖται ὁ πρὸς τὸν Θεὸν προσανατολιζόμενος λόγος, ἀναγνωρίζει σήμερον, ὅτι περὶ τοῦ Ἵπερβατικοῦ δύναται νὰ ὁμιλήσῃ μόνον ὁ Ἵπερβατικός. Ὁ λόγος δὲν πιστεύει, ὅτι εἶναι ὁ «ἀγγέλων πρεσβύτατος»¹⁸⁰ τοῦ Θεοῦ, δὲν θέλει νὰ εἶναι πλέον μυθολόγος, ἀλλὰ λόγος, ἡ ἐνσυνείδητος περὶ ἑαυτοῦ ἐρώτησις τοῦ ὄντος. Ὁ λόγος δὲν κατανοεῖ, ἀλλ' οὔτε διαψεύδει τὴν πίστιν, δὲν θέλει νὰ εἶναι οὔτε ὀρθολογισμὸς οὔτε πολυλογία, ἀλλὰ λόγος φιλόθεος, ἐρευνητὴς καὶ ἀκροατὴς τοῦ ὑπερβατικοῦ κατὰ συνθήκην ὁμωνύμου του. Ἔργον τοῦ λόγου εἶναι ἡ καταξίωσις τοῦ χρόνου ἐνώπιον τοῦ Αἰωνίου. Ὁ λόγος εἶναι ὁ <μάγος>, ὁ ὁποῖος ἀκάματος, μὲ ἐπιμονὴν πρὸ τῆς θεᾶς ἐνὸς ὀδηγητικοῦ συμβόλου, διασχίζει ἐρήμους, ἀναρριχᾶται εἰς ὄρη καὶ κατέρχεται εἰς κοιλάδας, παλαίων πρὸς τὸν καύσινα, τὸν χειμῶνα καὶ τὴν ἀπαγοήτευσιν, ἐλπίζων, ἀλλ' ἀβέβαιος, ἀγωνιζόμενος νὰ εὔρη τὸν προσδοκώμενον. Ὡς <μάγος>, ὁ λόγος δὲν ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ πορεύεται ἐπὶ τῆς γῆς, ὑφιστάμενος τὰς συνεπείας τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κόσμου τῆς πατρίδος του καὶ ἀκολουθῶν <αὐτοῦ τὸν ἀστέρα> εὐρίσκει τὸν Θεὸν ἤδη <γεννηθέντα>. Ὁ ὁδοιπόρος λόγος δὲν εἶναι ἐκπορθητὴς, οὔτε νομάς, εἶναι προσκυνητὴς.

Ὁ λόγος εἶναι ἡ προετοιμασία τῆς σχέσεως. Σχέσις δὲν σημαίνει μόνον ἐρωτᾶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐρωτᾶσθαι, δὲν εἶναι μόνον νοεῖν, ἀλλ' ἐπίσης νοεῖσθαι. «Συνείδησις τοῦ Θεοῦ» δὲν «εἶναι ἐν ἔχειν τοῦ Θεοῦ»¹⁸¹, ἀλλ' ἐν ἔχουσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει τὸ <ἔχειν> ὡς συνείδησιν τοῦ <ἔχουσθαι>. Τὸ ἐν-σχέσει-ἴστασθαι εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ σχέσις ὅμως πρὸς τὸν Θεὸν δὲν «εἶναι», ἀλλ' ὀφείλει νὰ γίνῃ «πλήρως ἀναμφίβαλος»¹⁸². Οὔτε ἡ γνῶσις οὔτε ἡ κατοχὴ, ἡ ἀφοσίωσις καὶ ἡ πρᾶξις εἶναι ἡ οὐσία τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. In actu γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ παρουσία ἐνὸς συνεργοῦ καὶ διδασκάλου, ἐνὸς συμπορευομένου ὀδηγητοῦ. Εἰς τὴν «στροφὴν πρὸς τὴν νέαν κατεύθυνσιν»¹⁸³, εἰς τὴν «θρησκευτικὴν πρᾶξιν»¹⁸⁴, ἀνοίγεται ἡ πραγματικὴ προοπτικὴ τῆς συνδέσεως πρὸς τὸν Θεόν «κατὰ παρουσίαν ἐπιστήμης κρείττονα»¹⁸⁵. Ἀντὶ τῆς καταγραφῆς τῶν ὄρων τῆς οὐσίας, ἡ εὐθύνη τῆς φιλίας, «ἀντὶ τῆς γνώσεως ἡ συμπεριφορὰ¹⁸⁶, ἀντὶ τῆς κατοχῆς ἡ σχέσις»¹⁸⁷, ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον «τὴν ἐπαφήν», οὐχὶ «πρὸς τὸ Ἀπόλυτον»¹⁸⁸, ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεόν. Ὡς μέγας Ἀδελφός, οὐχὶ ὡς μεταφυσικὸς ὄρος, ὁ Θεὸς * συμπαρίσταται εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ πνεύματος ἐντὸς τοῦ χρόνου.

* «Σφίγγει τὸ χέρι στὶς ἀφεγγες νύχτες...

Ἴτι εἶναι ὁ Θεός, κανεῖς μας

Στοὺς αἰῶνες δὲν θὰ μάθῃ,

Ὅμως ζητεῖ παντοτεινά,

Νὰ συνδεθῇ πιστὰ μαζί μας»¹⁸⁹.

Ὡς φίλος εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἀγωνιζομένου ἀνθρώπου νὰ διακρίνη τὰ ἔχνη τῆς ὁδοῦ τῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐκάλυψε τὸ <χιόνι τῆς ἀμφιβολίας> καὶ οὐχὶ ὡς μηδενικὸν Ἄπειρον, εἶναι γνωστὸς ὁ Θεὸς ὡς Θεός. Ἡ γνῶσις αὐτῆ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι λογιστικὴ διάγνωσις οὐσίας, ἀλλ' ἀγωνιστικὴ ἐπίγνωσις ἀγάπης. «Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν»¹⁹⁰. Ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμπνεόμενος ἀγὼν καταξίωσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ Θεοῦ.

Τὸ τέλος τοῦ λόγου εἶναι ἡ ἐρώτησις. Τὸ τέλος τῆς ἐρωτήσεως εἶναι ἡ πίστις. Ἡ ἐρώτησις δὲν αἶρει τὸν λόγον καὶ δὲν αἶρεται ὑπὸ τῆς πίστεως, ἀλλὰ βοηθεῖ καὶ τὸν λόγον καὶ τὴν πίστιν νὰ μὴ βυθισθοῦν εἰς τὸ αὐτονόητον. Ὡς τέλος τοῦ λόγου, ἡ ἐρώτησις δὲν σημαίνει ἐκμηδένισιν, ἀλλὰ συνείδησιν τῶν ὁρίων τοῦ λόγου. Ὡς τέλος τῆς ἐρωτήσεως, ἡ πίστις δὲν σημαίνει ἐκμηδένισιν, ἀλλὰ συνείδησιν τῶν ὁρίων τῆς ἐρωτήσεως. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἀπεριόριστος ὡς δυνατότης, ἀλλὰ περατὴ ὡς δεδομένον. Ἡ πίστις αἶρει τὴν ἐρώτησιν, ἀλλὰ δὲν τὴν καταστρέφει. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ζωῆς τῆς πίστεως. Ἡ πίστις παραμένει πίστις, μόνον ἐφ' ὅσον αἶρει τὴν ἐρώτησιν. Ἡ οὐσία τῆς εἶναι ὁ ἀγὼν, οὐχὶ ὁ ὕπνος τῆς βεβαιότητος. Ἡ πίστις εἶναι ἡ ἄρσις τῆς ἐρωτήσεως. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ ἐγρήγορσις τῆς πίστεως.

Ὅταν ἡ πίστις εἶναι ἀπόκτημα καὶ οὐχὶ εὐρημα, ὅταν ἐπιστεγάζη ἀγῶνα ἐναντίον τῆς ἀμφιβολίας καὶ δὲν μεταβιβάζεται ὡς αὐτονόητον κληρονομικὸν ἀγαθόν, ἡ ἐνσυνείδητος πίστις, εἶναι τὸ ἀποφασιστικώτερον τόλμημα. Εἰς τὴν πίστιν ὁ ἄνθρωπος ἀρνεῖται τὸν ἄνθρωπον, ὁ λόγος θέλει νὰ σιωπήσῃ, ὁ ἐγωϊσμὸς ζητεῖ ὑποταγὴν, ἡ σκέψις αὐταναιρεῖται. Εἰς τὴν ἀπάρνησιν καὶ τὴν σιωπὴν, εἰς τὴν ταπείνωσιν καὶ τὴν ἀναίρεσιν ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιεῖ, ὅσον εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐκδήλωσίν του, τὴν πλασματικότητα καὶ τὴν σημασίαν τῆς. Ἡ αὐτοσυνείδησις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖ ἡ πίστις, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς οὐσιαστικωτέρας αὐθυπερβάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πίστις ἀποτελεῖ τὴν μεθόριον τοῦ πλασματικοῦ καὶ τοῦ αἰωνίου. Εἰς τὴν κρούσιν τῆς πίστεως ἡ πύλη τοῦ Ὑπερτάτου ἀνοίγει, ὁ Αἰτούμενος ἐντὸς τῶν μορφῶν τῆς παροδικότητος προσκαλεῖ εἰς ὑπέρβασιν τοῦ παροδικοῦ. Ὁ χρόνος διὰ τῆς πίστεως μεταλαμβάνει τοῦ Αἰῶνος. Ἡ μετάληψις αὐτῆ δὲν εἶναι μετοχὴ οὐσίας, εἶναι ὑποδοχὴ τοῦ Ἁγίου, δὲν εἶναι μετουσίωσις, εἶναι μεταξίωσις. Τὸ πέρασ εἰς τὴν πίστιν παραμένει πέρασ—ἡ πίστις δὲν εἶναι μυστικισμὸς. Ὑπέρβασις τοῦ πέρατος δὲν σημαίνει μεταβολὴν τοῦ πέρατος εἰς ἄπειρον. Τὸ πέρασ δὲν αἶρει τὸ πέρασ, ἀλλ' ἀντιθέτως συνειδητοποιεῖ τὴν εὐθύνην τῆς περατότητος του καὶ ἀγωνίζεται ὡς πέρασ νὰ γίνῃ ἄξιον τοῦ δημιουργοῦ Ἀπολύτου. Ἡ πίστις δὲν εἶναι θέωσις, ἀλλ' ἀξιολόγησις τοῦ πέρατος, δὲν εἶναι κατοχὴ, ἀλλὰ καταξίωσις.

«Ἡ πίστις εἶναι ἐν φοβερὸν παράδοξον»¹⁹¹. Τὸ ἄλογον ὑπόσχεται τὴν ἀλήθειαν. Ἐν δέος καταλαμβάνει τὸν λόγον, τὸν πιστὸν τῆς ἀληθείας ἐντὸς

τοῦ κόσμου. Ὑπάρχει ἡ Ἀλήθεια εἰς ὅ,τι ὁ λόγος δὲν ἐπαληθεύει; Ἡ πίστις εἶναι τὸ ἀδιανόητον, τὸ ἀναπόδεικτον, τὸ ἀναντίρρητον καὶ τὸ ὑποσχόμενον. Ἀρχίζει ἐκεῖ, ὅπου σταματᾷ ἡ σκέψις. Ὅμιλεῖ, ὅταν ὁ λόγος σιωπᾷ. Δίδεται εἰς τὸν ἤδη δοθέντα. Ἡ πίστις εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ὑπάρξεως. Ὁ λόγος αἶρεται καὶ συγχρόνως <ἀφουγκράζεται> εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ τὴν ἀπάντησιν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἠγωνίσθη. Ἡ ἀπάντησις εἶναι <ἀκατάληπτος> καὶ ὁ λόγος δὲν τὴν κατανοεῖ, ἀλλὰ δικαιοθάνεται, ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ πρῶτος εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' εἰς ἄλλος ὑπέρολογος Λόγος, ὁ ὁποῖος τὸν θέτει καὶ τὸν αἶρει ὡς λόγον καὶ εἶναι ὅ,τι αὐτὸς ἐρωτᾷ.

Πίστις εἶναι ἡ ἀντίφασις μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀβεβαιότητος. «Ἐὰν δύναμαι νὰ συλλάβω τὸν Θεὸν ἀντικειμενικῶς, δὲν πιστεύω, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ἔχω τὴν δυνατότητα αὐτὴν, δι' αὐτὸ πρέπει νὰ πιστεύω»¹⁹². Ἡ μαθηματικὴ ἀπόδειξις εἶναι ἡ πλέον ἀτεγκτος ἐπιβολὴ τῆς ἀναγκαιότητος, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν δεδομένων. Ἀλλ' ὁ πυρὴν τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἐλευθερία εἶναι ἀκριβῶς ἡ διαμαρτυρία τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ἀνάγκης. Ἡ πίστις εἶναι ὁ ριζικώτερος ἠρωϊσμός τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως πρὸ τοῦ ἀπόντος Ἐγγυτάτου. Πίστις εἶναι ἐλευθέρων πτησίς εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία διαρκεῖ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀγωνιστικὴ μου παρκαμένη ἄγρυπνος, ἐφ' ὅσον ἡ ἐλευθερία μου ἐπιζητεῖ τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἀναγκαιότητος καὶ παραλλήλως ἡ γῆνη βαρύτης, συνεχῶς ὑπερβαλλομένη, οὐδέποτε ἐκμηδενίζεται ριζικῶς.

Ἡ πίστις δὲν εἶναι μία ὑποδιαίρεσις τῆς γνώσεως, δὲν συμπληροῖ τὴν γνώσιν, δὲν εἶναι ἐπαύξησις τοῦ ἰδέσθαι. Δὲν εἶναι ὑπηρέτις τῆς γνώσεως ἡ πίστις. Γνώσις εἶναι μία μορφή ἠρεμίας καὶ ἰκανοποιήσεως, χαρακτὴρ τῆς εἶναι ἡ ἐπάρκεια, σύμβολόν τῆς ὁ κύκλος, σκοπὸς τῆς ὁ ἄνθρωπος. Πίστις εἶναι μία τάσις πρὸς ὑπέρβασιν, χαρακτὴρ τῆς εἶναι ἡ ἔνδεια, σύμβολόν τῆς τὸ βέλος, σκοπὸς τῆς ὁ Θεός.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς γνώσεως ἀντιπαρατίθενται ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, πρόσωπον καὶ πρᾶγμα. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἡ γνωστικὴ κατάληψις τοῦ πράγματος ὑπὸ τοῦ προσώπου. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πίστεως ἀντίκεινται δύο ὑποκείμενα, δύο πρόσωπα. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι ἡ σχέσις τῶν δύο ὑποκειμένων, ἡ ἀμοιβαίότης τῆς ἀγάπης.

Προκειμένου περὶ γνωσεολογικῶν συστημάτων, ὅ,τι ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης τοῦ ὑποτιθεμένου, ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πρεσβεύει τὸ σύστημα, οὐδέποτε ἡ συγκεκριμένη ὑπαρξις αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὴν θεωρίαν. Προκειμένου περὶ τῆς πίστεως, τὸ ἐνδιαφέρον κατευθύνεται πρὸς τὸν πιστευόμενον ὡς συγκεκριμένον ὑποκείμενον, πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ὡς πρόσωπον ἀπευθύνεται πρὸς συγκεκριμένα καὶ ὑπεύθυνα πρόσωπα.

Ὅταν ἡ πίστις καταντήσῃ ἀδιικανοποίητος γνώσις, ἔγινεν ἤδη δευτεροταξιακὴ δαιμονία: φαινομενικὴ κατάκτησις τοῦ Αἰωνίου ὑπὸ τοῦ παροδικοῦ.

Ἐὰν ἡ πίστις εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς γνώσεως, δὲν χρειάζεται τὰς μεθόδους

τοῦ γνωστικοῦ κύρους διὰ τὴν ζήσιν. Ἡ πίστις εἶναι ὁ ἐσώτατος συγκλονισμὸς τῆς ὑπάρξεως πρὸ τοῦ εἶναι, ἡ ὀλοκληρωτικὴ συναρπαγὴ τῆς προσωπικότητος ἐνώπιον τοῦ ἐπιτάσσοντος Ὑπερβατικοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν βασίζεται ἐπὶ ἀποδείξεων. Ὅταν ἡ Ὑπερβατικότης ἀναμοχλεύῃ τὰ μύχια τῆς καρδίας, εἶναι περιττὴ ἡ ἀπόδειξις τῆς. Μόνον οἱ κενοὶ ζητοῦν ν' ἀποδείξουν ὅ,τι δὲν κατέχουν. Ὅταν πετᾷ τις, διχτὶ ὀφείλει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι πετᾷ; Ἡ πίστις, μετάρσιος καὶ ἐρευνητικὴ, ταπεινὴ ἐνώπιον τοῦ Ἁγίου καὶ ἀξιοπρεπῆς πρὸ τῆς εὐθύνης, ὑπερπηδῶσα τὰ τεῖχη τοῦ χρόνου καὶ ἐπιζητοῦσα πάσῃ οὐσίᾳ ν' ἀνταποκριθῇ πρὸς τὸ βαθύτατον νόημα τοῦ εἶναι, ζῆ ὡς ἐνθουσιασμὸς καὶ ὑπέρβασις, ὡς ἀγωνιζομένη ἐλευθερία ἐνώπιον τῆς ἀγαπωμένης καὶ ἀγαπώσης ὑπερβατικῆς Ἐλευθερίας.

Ἡ πίστις εἶναι τὸ ἕτερον καὶ τὸ πλήρωμα τοῦ λόγου. Ὡς λόγος τοῦ Ὑπερλόγου, ἡ πίστις δὲν εἶναι λογικὴ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὑπακοή. Δὲν εἶναι κριτικὴ στάσις, ἀλλὰ συναρπαγὴ. Δὲν εἶναι ἐξαγόμενον συλλογισμοῦ· εἶναι εὐθύνη. Πίστις εἶναι ἀγὼν καταξιώσεως. Οὔτε «credimus ut cognoscamus», οὔτε «cognoscimus ut credamus»¹⁹³. Credimus ut credamus. Ἡ πίστις εἶναι αὐτοσκοπός. Πίστις εἰς Θεὸν δὲν «εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ μακαριότης ἐπὶ τῆς γῆς»¹⁹⁴. Ἐν «κατ' ἐξοχὴν» τῆς πίστεως εἶναι ἡ ἀνάβασις καὶ ἀνάβασις δὲν εἶναι μόνον ἀνύψωσις, ἀλλ' ἐκπόρθησις τοῦ ὕψους, ἀγὼν καὶ πόνος. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ Σὺ καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ Σὺ ὡς ἀξιολογικῶς πρώτου προσώπου, ἡ εὐθύνη τῆς προσωπικῆς σχέσεως ἐνώπιον τοῦ Σὺ καὶ ἡ μετουσίωσις τοῦ θέλω εἰς γεννήτω, εἶναι ἡ ἀξίωσις, ἡ ἀξία καὶ ἡ καταξίωσις τῆς πίστεως. Οὐχὶ ὡς δεδομένον, ἀλλ' ὡς πρόσληψις, οὐχὶ ὡς γεγονὸς μιᾶς στιγμῆς τοῦ βίου, ἀλλ' ὡς ἐξ ἀρχῆς τιθεμένη καὶ ἐκπορθουμένη ἀξία, οὐχὶ ὡς κτῆμα, ὡς πρόσκτησις ἡ πίστις καταξιοῦται. Πίστις εἶναι ἀγὼν πρὸς πίστιν. Ἡ πίστις σχετίζεται πρὸς τὴν ἀπιστίαν. Πίστις δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς ἀπιστίας. Ἡ ἀπιστία εἶναι ὑμοούσιος τῆς πίστεως. Ἀπιστία εἶναι ἐκείνη ἡ πίστις, ἡ ὑποία χαίρεται τὴν αὐτάρκειαν. Πίστις εἶναι ἐκείνη ἡ ἀπιστία, ἡ ὅποια ἀγωνίζεται ν' ἀθυπερβληθῇ. Δὲν δωρίζεται ἐπομένως ἡ πίστις, ἀλλ' ἐκπορθεῖται, ἀναλόγως τοῦ πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀγῶνος καὶ τῆς πρὸς ἀγῶνα δυνάμεως. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ἀξία τῆς πίστεως καὶ ὁ ἀγὼν ὁ κριτὴς τῆς. Ἐν τούτοις, ἡ πίστις, ὡς κατάκτησις καὶ οὐχὶ ὡς παροχή, δὲν εἶναι ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς θελήσεως. Δὲν πιστεύομεν εὐθύς ὡς ἐπιθυμῶμεν νὰ πιστεύσωμεν. Δὲν εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἡ μήτηρ τῆς πίστεως. Ἡ πίστις εἶναι ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἀγωνιστικῆς ἐλευθερίας. Δὲν ἀνατέλλει εἰς ὅσους ἐπιθυμοῦν τὴν ἀνατολὴν τῆς, ἀλλ' εἰς ὅσους πορεύονται πρὸς τὴν ἀνατολήν. Ἐν «μέτρον πίστεως» δὲν εἶναι εὐρημα, οὔτε δῶρον, εἶναι ἐπιβράβευσις. Ἡ πίστις δὲν ἔρχεται εἰς τὸν ἀνακείμενον, ἀλλ' ἀναμένει τὸν ἐρχόμενον. Οὔτε ἡ ἀποδεικτικὴ κρίσις οὔτε ἡ αὐτονόητος πεποίθησις εἶναι ἡ πίστις. Λόγος καὶ ἀναμφίβαλος γνῶσις εἶναι προβαθμίδες τῆς πίστεως. Πίστις εἰς τὸν Θεὸν δὲν εἶναι ἡ πλέον ἀναξιόπιστος βαθμὶς τῆς πλατωνικῆς γνωσεολογίας· πίστις δὲν εἶναι ἓν εἶδος πίστεως,

ούτε ἐν εἶδος γνώσεως, ἀλλ' ἐν εἶδος ἀγῶνος. Ἡ πίστις δὲν εἶναι δογματική Μεταρυσική, εἶναι ἡ συνεχῆς ὑπέρβασις καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλλείψεως τοῦ λόγου, διὰ τοῦτο δὲν παρὰ μένει «ἀνέκκλητος βεβαιότης»¹⁹⁵, ἀλλ' ἀναιρουμένη ἀμφιβολία, δὲν εἶναι ἡ νάρκη τῆς αὐτοπεποιθήσεως τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡ ἀφύπνησις τῆς ἀμφιβολίας τοῦ λόγου εἰς ἑαυτόν. Ἡ ἀμφιβολία εἶναι ὁ ὄρθρος τῆς πίστεως καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀξίας της. Ἡ βαθύτης τῆς πίστεως ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀμφιβολίας, τὴν ὅποιαν ἀγωνίζεται νὰ ἄρῃ. «Ἡ ἀμφιβολία εἶναι ἡ βαθυτάτη πηγὴ τῆς τριπλῆς πίστεως»¹⁹⁶, ἡ προϋπόθεσις τῆς αὐτοσυνειδήσεως τῆς πίστεως ὡς πίστεως. Ἡ ἀμφιβολία δὲν εἶναι ὁ ἀντίπους τῆς πίστεως, διότι πίστις δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ παθητικὴ παραδοχὴ ἐνὸς ἀπιστεύτου, ἀλλ' ὁ ἀγὼν μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς ἀμφιβολίας εἰς τὸ ἐγὼ πρὸ τοῦ Ὑπερβατικοῦ. «Ἡ πίστις ἐγκλείει ἐντὸς της τὴν ἀμφιβολίαν εἰς τὴν πίστιν»¹⁹⁷ καὶ μόνον ὡς ὑπερνίκησις τῆς ἀμφιβολίας αὐτῆς, ὡς διαρκῆς αὐθυπέρβασις, ἡ πίστις γρηγορεῖ. Χωρὶς τὴν ἀμφιβολίαν ἡ πίστις θὰ ἦτο ἀσυνείδητος <βιοφάνεια>. Χάρις εἰς τὴν ἀμφιβολίαν ἡ πίστις ἀγρυπνεῖ, ἀναγνωρίζει ἑαυτὴν ὡς ὑπέρβασιν πέρατος καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν εὐθύνην τῆς τύλης της. Ὡς τὸ παράδοξον κατ' ἐξοχὴν, ἡ πίστις δὲν ἐξαφανίζει τὴν ἐρώτησιν τῆς ἀμφιβολίας, ἀλλὰ τὴν ὀδηγεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τῆς σχετικότητός της. Τὸ <ρήμα τῆς πίστεως> δὲν διαλύει τὸν λόγον — *fides non destruit rationem*, οὔτε θέλει νὰ τοῦ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειάν του, ἐφ' ὅσον αὐτὴ <οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου> — *fides excedit rationem*, ἀλλὰ τοῦ ὑποδεικνύει τὴν πλασματικότητά του καὶ τὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας του. Οὐχὶ ὁ λόγος, ὁ ὀρθολογισμὸς εἶναι ἀρνητῆς τῆς πίστεως. Οὐχὶ ἡ πίστις, ἡ μισαλλοδοξία εἶναι ὁ ἐχθρὸς τοῦ λόγου. Rationalismns ὁμως καὶ fideismus δὲν εἶναι οὔτε ὁ λόγος οὔτε ἡ πίστις. Λόγος καὶ πίστις, ὡς παράλληλοι προσπάθειαι ὑπερπηδήσεως τοῦ πέρατος, δὲν εἶναι ἀντίπαλοι, ἀλλὰ συναγωνισταί. Ὁ λόγος προετοιμάζει τὴν εἴσοδον τῆς πίστεως καὶ τῆς διδάσκει κατόπιν τὴν εὐθύνην της. Ἡ πίστις βοηθεῖ τὸν λόγον ν' ἀπαλλαγῇ ἐκ τοῦ ἐμφύτου ἐγωῖσμοῦ του. Ὁ λόγος εἶναι ἡ <φάτνη> καὶ τὸ <δοκίμιον τῆς πίστεως>. Ἡ πίστις δὲν θέλει νὰ <καταλύσῃ>, ἀλλὰ νὰ <πληρώσῃ> τὸν λόγον.

Εἰς τὴν συνειδητὴν καὶ ἀγωνιστικὴν πίστιν, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κατάκτησιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν καταξίωσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Θεοῦ, ἐκπληροῦται τὸ βαθύτατον νόημα τῆς ὑπάρξεως. Ἀγὼν πρὸς καταξίωσιν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ τελικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πίστις, ὡς τὸ <μέγιστον μάθημα> τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἶναι ἡ συνυφὴ τοῦ δέους πρὸ τοῦ Θεοῦ, τῆς δεήσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοῦ δέοντος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν ἡ πίστις, εἰς τὸν ἀγῶνα της πρὸς ὑπέρβασιν τοῦ παροδικοῦ ἐρωτᾷ, δεικνύει τὴν ἀγωνιστικὴν εὐθύνην τῆς ἐλευθερίας της. Ἡ ἐρώτησις εἶναι τὸ <πνεῦμα μαθητείας> τῆς πίστεως. Ἡ δυσπιστία τῆς πίστεως πρὸς ἑαυτὴν ἐπιζητεῖ καὶ ἐκφράζει τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Θεόν. «Πιστεύω, Κύριε· βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ»¹⁹⁸.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ

Κατωτέρω αναφέρονται: Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ὁ τίτλος τοῦ ἔργου, (ὁ ἐκδότης, ὁ τόμος), ὁ χρόνος καὶ ἡ ἐξ ἧς τὸ χωρίον σελίς. Τὰ λοιπὰ στοιχεία τοῦ παρατιθεμένου ἔργου (ὑπότιτλος, μεταφραστῆς, τόπος καὶ ἀριθμὸς ἐκδόσεως, ἐκδοτικὴ ἐταιρεία) σημειοῦνται εἰς τὴν *Βιβλιογραφίαν*.

ΕΞΩΦΥΛΛΟΝ

* «Εἶθε ποθῶν νὰ σὲ ζητῶ, ζητῶν νὰ σὲ ποθῶ»: S. Anselmus: Proslogion cap. I (MPL t. CLVIII <I> 1853, p. 227 B-Oo~F. S. Schmitt, vol. I MDCCCXIV, p. 100).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. VI 9. 3 (H. F. Mueller, vol. II MDCCCLXXX, p. 444/45). 2. De doctrina christiana lib. I, cap. VI (MPL t. XXXIV <III> 1887, p. 21). 3. Φίληβος VII (17 C). 4. Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλ. II, κεφ. XI (Aem. P o r t u s, MDCXVIII, p. 109).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

I. Η ΚΑΤΑΦΑΣΙΣ

1. Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος: Κλείς 25 (Hermetica – W. Scott, vol. I 1924, p. 204). 2. Αὐγουστῖνος: Confessiones, lib. 11, cap. IX, II (MPL t. XXXII <I>, 1877, p. 813). 3. Meister Eckhart: (Textbuch – O. Karrer, 1926, S. 82). 4. De trinitate, lib. XV, cap. XX, 39 (MPL <VIII>, 1886, p. 1088). 5. Commentaria in IV libros Sententiarum M. P. Lombardi, lib. I, dist. XIII, dub. VIII (Opera theologica selecta – PP. Collegii a S. Bonaventura, t. I. MDCCCLXXXII, p. 241). 6α. De veritate, qu. II, art. 11, ad 1 (Quaestiones disputatae – R. P. Mandonnet, 1925, p. 68), β. Ad 4 (p. 69). 7. Conc. Lateranense IV, 1215 (Enchiridion symbolorum – H. Denziger, MCMXLVII, 432 (p. 202). 8. E. Przywara: Analogia entis, 1932, S. 97. Πρβλ.: Kant Heute, 1930, S. 104/5. 9. C. Niece: Philosophische Gotteslehre, 1948, S. 195. 10. B. Rosenmüller: Zur Gotteserkenntnis: «Wissenschaft und Weisheit», 6. Jg. 1939, S. 160. 11. Tusculanorum disputationum, lib. V, cap. XIII, 38 (I. C. Orellius, MDCCCXXIX, p. 147). 12α. Ἐνεάδων I 6, 9 (H. F. Mueller, vol. I, MDCCCLXXVIII, p. 53/54), β. V 3, 5 (vol. II, MDCCCLXXX, p. 160). 13. Zahne-Xenien, III, 724/7 (WW – E d. v. d. Hellen, 4. Bd. <1902>, S. 59. Πρβλ.: Zur Farbenlehre, I, Einleitung (ὡς ἀν. 40. Bd., S. 71). 14α. Summa theologica, I, qu. 84, art. 2, ad 3 (Kathol. Akademikerverband, 6. Bd. 1937, S. 261/2), β. Qu. 13, ad 5 <corp.> (I. Bd., 1934, S. 272), γ. Q. 29, ad 3 <corp.> (3. Bd. 1939, S. 52), δ. Q. 13, ad 5 <corp.> (I. Bd., S. 274). 15. Ὁ ὄρος, προερχόμενος ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Οὐάρρωνος «Antiquitates rerum humanarum et divinarum», ἀπαντᾶται

ἀρχικῶς εἰς τὸν Αὐγουστῖνον : De civitate dei, lib. VI, cap. V, I (MPL, t. XLI <VII> 1831, p. 181). 16. J. Bittremieux : Similitudo creaturae cum deo : «Divus Thomas», t. XIII, 1940, p. 323. 17. F. B. von Brandenstein : Der Aufbau des Seins, 1950, S. 255. 18. J. Desever : La preuve réelle de Dieu, 1953, p. 68. 19. H. Pfeil : Gott im Denken der Gegenwart : «Kathol. missionärztl. Fürsorge», Jg. 1940, S. 101. 20. R. Jolivet : Le dieu des philosophes et des savants, 1956, p. 81. 21. M. J. Scheeben : Handbuch der kathol. Dogmatik, II. Buch 1948, 45 (S. 20). 22. L. Braun : Die Persönlichkeit Gottes, II. Teil 1931, S. 193/4. 23. C. Nink, ὡς ἄν., S. 196. Πρβλ. F. Brentano : Vom Dasein Gottes, 1929, S. 476/8 — Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis, 1955, S. 138. 24. Nouveau essai sur l'entendement, livr. IV, chap. V (W W — C. J. Gerhardt, V. Bd. 1882, p. 378). 25α. Essais de Théodizée (ὡς ἄν. VI. Bd. 1885, p. 51, β. p. 27). 26. C. A. Auberlen : Die Theosophie F. C. Oetinger's, 1847, S. 174. 27. Theologia ex idea vitae deducta, 1765, p. 34. 28. Die Theos. F. C. Oetinger's, S. 336. 29α. Metaphysica, 1743, 807 (p. 272), β. 804 (p. 272). 30α. Das Christentum der Vernunft, 13 (W W — K. Lachmann, 14. Bd. 1898, S. 176/7), β. 22 (S. 178). 31α. Theosophie des Julius (W W — Ed. v. d. Hellen, 11. Bd. I <1905>, S. 126), β. 127. 32. Die Weltalter (W W — K. F. A. Schelling, 8. Bd. 1861, S. 265). 33. Die Weltalter (M. Schröter, 1946, S. 249). 34. Pius X : Jusjurandum contra errores modernism (Enchiridion symbolorum — H. Denzinger, MCMXIV, 2145, p. 607). Πρβλ. Constit. dogm. de fide catholica, cap. 2 (ὡς ἄν. 1785, p. 492). 35. Ὁ ὄρος ἀπαντᾷ εἰς τι κείμενον τῆς ἀρέσεως τῶν «Γνωστικῶν» τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος (Gnostische Schriften — C. Schmidt, 1892, SS 239, 288). 36. A. G. Baumgarten : ὡς ἄν., 800 (p. 271). 37. F. B. v. Brandenstein, ὡς ἄν., S. 251. 38. A. G. Baumgarten : Metaphysica, 1743, 808 (p. 273). 39. W. Windelband : Präludien, 1903, S. 376. 40. N. Denzinger, ὡς ἄν., 2145 (p. 607). 41. N. Berdiajew : Von der Bestimmung des Menschen, 1935, S. 46. Πρβλ. : —Die Philosophie des freien Geistes, 1931, S. 225. 42. Stoicorum veterum fragmenta (I. ab Arnim, vol. I, MCMV) 102 (p. 28). 43. S. Hippolytus : Τοῦ κατὰ πασῶν ἀρέσεων ἐλέγχου, βιβλ. Ζ. 21 (L. Dunker, F. G. Scheidewin, 1859, p. 358). 44. Summa theologica, I, qu. 13, art. 4, ad 3 (Kath. Akademikerverband, 1. Bd. 1934, S. 269). 45. An Jaquelot, Sept. 1704 (W W — C. J. Gerhardt, VI. Bd. 1885, p. 559). 46. Einleitung in die Metaphysik, 1933, S. 282. 47. L'être et l'essence, 1948, p. 112/3. 48. Welt und Gott, 1952, S. 107. 49. F. C. Oetinger, ὡς ἄν., S. 336. 50. H. Schell : Die Göttliche Wahrheit des Christentums, 1. Buch: Gott und Geist, I, 1895, S. 363. 51α. H. Diels : I B, 67 (S. 165), β. 51 (S. 162). 52. Lib. I, cap. 1, 2 (MPL t. XXXII <I>, 1877, p. 869). 53α. Πρβλ. De docta ignorantia, lib. III, peroratio (Opera — J. F. Stapulensis, vol. I, MDXIII, fol. 34 r.), β. Lib. I, cap. 13 (fol. 5 v.). 54. Idiotae de sapientia, lib. II (ὡς ἄν. fol. 80 r.). 55. Πρβλ. : De visione dei cap. IX (fol. 103 v.), De filiatione dei (ὡς ἄν. fol. 67 r.), De Beryllo cap. I (fol. 184 r.), De posset (fol. 183 v.), Idiotae de mente lib. III, cap. VI (fol. 85 v.), De docta ignorantia lib. I, cap. IV (fol. 2 r.), De coniecturis lib. II, cap. 4 (51 r.), Directio speculantis cap. IV (L. Baur, P. Wilpert, MCMXXIV, p. 9). 56. De coniecturis lib. I, cap. 7 (fol. 43 r.). 57. De triplici minimo et mensura, I, cap. IV (Opera latine conscripta — F. Tocco et H. Vitelli, vol. I, pars III, MDCCCLXXXIX, p. 147). 58. W. Hauer : Deutsche Gottschau, 1934, S. 207.

59. Nicolaus Cusanus: De docta ignorantia lib. III, peroratio (ὡς ἀν. fol. 34 r.). 60. J. G. Hamann: An Herder, 27. April 1781 (W W — F. Roth, VI. Bd. 1824, S. 183). 61. I. Volkelt: Ästhetik des Tragischen, 1917, S. 512. 62. F. C. Oetinger: Theologia..., ὡς ἀν., p. 34. 63. H. G. Wells: God the invisible king, 1917, p. 67. 64α. N. Berdiajew: Von der Bestimmung des Menschen, 1935, S. 50. β. S. 46, γ. S. 42. 65. I. Volkelt, ὡς ἀν. 66. F. W. J. von Schelling: Philos. Untersuchungen über das Wesen der menschl. Freiheit (W W — K. F. A. Schelling, 7. Bd. 1860, S. 403). 67. Die Weltalter (8. Bd. 1861, S. 267. Πρβλ. SS 246, 265). 68. Stuttgarter Privatvorlesungen (7. Bd. 1860, S. 432). 69. H. Bergson: L'évolution créatrice, 1908, p. 270. 70. W. R. Corti: Die Mythopoesie des «werdenden Gottes», 1953, S. 30. 71. M. Scheler: Philosophische Weltanschauung, 1929, S. 101 (103). 72. F. Schelling: Denkmal der Schrift von den göttl. Dingen (8. Bd. 1861, S. 81). 73. M. Scheler, ὡς ἀν., S. 148/9. 74. C. A. Crusius: Entwurf der notw. Vernunft = Wahrheiten, 1753, S. 204 (S. 355). 75. A. Kirchner: Ist das Dasein Gottes ein theol. Rätsel? («Philos. Jahrbuch», 57. Bd. 2. Heft, 1947, S. 168. 76. F. B. von Brandenstein: Der Aufbau des Seins, 1950, S. 251. 77α. B. Spinoza: Ethices pars IV, prop. XXVIII (Opera — C. Gebhardt, II. Bd. 1924, p. 228), β. V, XXIV (p. 296). 78. Ἀριστοτέλης: Τῶν μετὰ τὰ φυσικά Ζ, 4 (1030β. 10). 79. Θωμάς Ἀζοβίτζης: De veritate, qu. II, art. 11, ad 5 (Quaestiones disputatae — R. P. Mandonnet, t. I, 1925, p. 69). 80. Τῶν μετὰ τὰ φυσικά Δ, 6 (1016β, 34/5). 81. Ἡτοιῶν Νικομαχείων Ε, 6 (1131α, 31). 82. Kritik der Urteilskraft, 1799, S. 448 (PAW 5. Bd. 1908 — W. Windelband, S. 464 — EC 5. Bd. 1914 — O. Bueck, S. 546). 83. E. Przywara: Analogia entis, 1932, S. 95. 84. Πρβλ. H. E. Hengstenberg: Das Band zwischen Gott und Schöpfung, 1940, S. 19. H. Wagner: Existenz, Analogie und Dialektik, 1. Halbband, 1953, S. 157, W. Veauthier: Analogie des Seins und ontologische Differenz: «Symposion», IV. Bd. 1955, SS 36, 63. 85. G. Dransfeld: Die Schöpfung, 1952, S. 5. 86. H. Höffding: Der Begriff der Analogie, 1924, S. 45. 87. Ἀριστοτέλης: Τῶν μ. τ. φυσικά Δ, 6 (1017α, 2/3): «Ὅσα δὲ ἀναλογία οὐ πάντα γένη». 88. Πρβλ. E. Le Roy: Dogme et Critik, 1907, p. 146, T. Barth: Zur Grundlegung der Gotteserkenntnis: «Theol. Gegenwartsfragen», Jg. 1940, S. 87 (80). 89. H. Schell, ὡς ἀν., S. 258. 90. Πρβλ. H. Bergson: Les deux sources de la moral et de la religion, 1932, p. 259/60. 91α. Τῶν μ. τ. φυσικά Α, 9 (1074β, 34), β. Α, 7 (1072β, 29). 92. L. Braun, ὡς ἀν., S. 193. 93. E. Swendeborg: Himmel und Hölle, ἀν. γρ., S. 55. 94. B. Spinoza, ὡς ἀν., V, XXX (p. 229). 95. E. Swendeborg, ὡς ἀν., S. 48/50. 96. H. Renard: The philosophie of God, 1952, p. VII. 97. Πρβλ. N. Söderblom: Natürliche Theologie, 1913, S. 28. 98. Ἀναλυτικῶν ὑστέρων Α, 9 (76α, 26/28). 99. Σιμπλικίος: Εἰς τὸ δεύτερον τῶν Ἀριστοτέλους περὶ οὐρανοῦ, 12, 218α, 20/22 (I. L. Heiberg, MDCCCLXXXIII, p. 485). 100. J. Böhme: Sex Puncta Theosophica, I, kap. 1, 7 (W W — K. W. Schiebler, VI. Bd. 1846, S. 332). 101. P. Natorp: Religion innerhalb d. Grenzen der Humanität, 1894, S. 20. 102. Φίλων: Περὶ τοῦ τίς ὁ τῶν θεῶν ἐστὶν κληρονόμος, 205 (Oo — L. Cohn, P. Wendland, vol. III, MDCCCLXXXVIII, p. 47). 103. Nicolaus Cusanus: De coniecturis, lib. II, cap. XIV (Opera — J. F. Stapulensis, MDXIII, vol. I, fol. 60 r.). 104. Πλωτῖνος: Ἐννεάδων VI 9, 3 (H. F. Mueller, vol. II, MDCCCLXXX, p. 443).

II. Η ΑΠΟΦΑΣΙΣ

1. Συνέσιος: Ὑμνος τρίτος 223/28 (MPG t. 66, 1864, p. 1595). 2. K. Holl: Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte, 1. Bd. 1921, S. 75.
- 3 Θεόδωρος Δούκας ὁ Λάσκαρις: Περί Θεωνυμίας (MPG t. 140, 1887 pp 768 A—770 C). 4α. Περί τοῦ τὸ χειρὸν τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι 21,89 (Oo—L. Cohn, P. Wendland, vol. I MDCCLXXXVI, p. 278). 6. —Περί τῶν τοῦ δοκησιόφρου Καιν ἐγγόνων 48, 169 (vol. II MCCCCLXXXVII, p. 37), γ. 5,15 (p. 4). 5. Α, XXXIII (Epistulae — A. Hilgenfeld, MDCCLXXXVI, p. 38). 6. Gnostische Schriften (C. Schmidt, 1892, SS 265, 339). 7. Summa contra Gentiles lib. 1, cap. XIV (Oo—Fratres Praed. t. XIII MCMXVIII, p. 40). 8. Αὐγουστίνος: De ordine lib. II, cap. XVI, 44 (WPL t. XXXII<I>1877, p. 1015). Πρβλ. Sermo CCXXXII, 1 (t. XXXIX <V> 1865, p. 2173). 9. M. Eckhart: Sermo XXXVII (Die deutschen und lateinischen Werke, IV. Bd.—E. Benz, 1937 p. 320). 10. I. S. Eriugena: De divisione naturae lib. III 20 (MPL t. CXXII 1865, p. 684 D). Πρβλ. lib. I 66 (p. 510 B), 76 (p. 522 B). 11. Πρόκλος: Εἰς τὸν Παρμενίδην βιβλ. Στ' (Opera—V. Cousin, t. VI MDCCLXXXII, p. 54). 12. Θωμᾶς Ἀκ.: Oratio post corporis et calicis elevationem (Opusc. omnia—R. P. Mandonnet, t. 4 1927, p. 544). 13.—Summa theologica I, qu. 3 (initium) (Kathol. Akademikerverband, I. Bd. 1934, p. 50). Πρβλ.—De veritate qu. X, art. 12, ad 7 (p. 297), De caritate qu. unica, art. X, ad 2 <contra> (p 35): Quaestiones disputatae—R. P. Mandonnet, tt I, III 1925. Ὡς πηγὴν τῶν ἀνωτέρω πρβλ. Αὐγουστίνου Enarrationes in psalmos LXXXV, 12 (MPL t. XXXVI<IV> 1845, p. 1090). 14. Nicolaus Cusanus: De docta ignorantia lib. I, cap. XXIII (Opera—J. F. Stapulensis, MDXIII, vol. I, fol. 112). 15. Ἀλκίνοος: Διδασκαλικὸς τῶν Πλάτωνος δογμάτων X (Platonis dialogi—C. F. Hermannus, vol. VI MDCCLIII, p. 165). 16. G. Bruno: Von der Ursache, dem Prinzip und dem Einen, 1902, S. 70. 17. Πρόκλος: Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλ. II, κεφ. IV (Aem. Portus, MDCXVIII, p. 94). 18. Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης: Περί τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας κεφ. Β, III (MPG t. 3<I>1857, p. 141 A). Πρβλ. Nicolaus Gus.: De docta ignorantia lib. I, cap. XXIII (ὡς ἀν. fol. 11r). 19. Πρόκλος: Εἰς τὸν Παρμενίδην: Ὡς ἀν. 20. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: Ἐκδοσις τῆς Ὀρθοδ. πίστεως βιβλ. α, κεφ. δ. (MDXXXI, φύλλ. 4β—MPG t. 44<I> 1864, p. 800). 21. Διονύσιος Ἀρεοπ.: Περί Μυστικῆς θεολογίας κεφ Β (ὡς ἀν. p. 1025 A). 22 A. Antweiler: Unendlich, 1934, S. 191. 23α. Le guide des égarés, t. I 1856, LVIII (p. 238)—Führer der Unschlüssigen, I. Buch 1923, 58 (S. 196) 6. p.242—S. 198, γ. LX (p. 260)—60 (S. 215), 24. Διονύσιος Ἀρ., ὡς ἀν. p. 1025 A—B 25α. Περί ἀκαταλήπτου λόγ. τρίτος, β

- (MPG t. 48<I>1859, p. 721), **6.** Λόγος τέταρτος, β (p. 729). **26α.** H. Diels I B, 70 (S. 167), **6.** 83 (S. 169), **γ.** 32 (S. 159), **δ.** I (S. 159), **ε** 108 (S. 175).
- 27α.** H. Diels I B, II (S. 132), **6.** 14 (S. 132), **γ.** 16 (S. 133), **δ.** 15 (S. 133), **ε.** 34 (S. 137), **στ.** 23 (S. 135). **28.** H. Diels I B, 133/34 (S. 365/66). **29.** Περί τῆς συναφείας τοῦ νοῦ πρὸς τὴν Θεότητα εἰς τὸν Ἀναξαγόραν πρβλ. W. Nestle: Vom Mythos zum Logos, 1940, S. 187. **30.** H. Diels II B, 12 (S. 37). **31.** H. Diels II B, 4 (S. 265). **32.** De venatione sapientiae cap. XXII (ὡς ἀν. fol. 209v). **33.** Ein Proklos-Fund, 1929, S. 11/13. **34.** *Id. W. Veauthier: Analogie des Seins und ontol. Differenz: «Symposium» IV. Bd. 1955, S. 72. **35.** I. Theodorakopoulos: Platons Dialektik des Seins, 1927, S. 2. **36α.** H. Diels I A, 31 (S. 121), **6.** 33 (S. 122), **γ.** 35 (S. 124), **δ.** 35 (S. 123). **37.** Ἀριστοτέλης: Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ A5 (986β, 21/24). **38.** Σιμπλίχιος: Εἰς τὸ A τῆς Ἀριστοτέλους φυσ. ἀκροάσεως ὑπόμνημα, 2 (H. Diels, MDCCCLXXXII, p. 22). **39.** Die Theologie der frühen Griechen, 1953, S. 56. **40.** Ἀριστοτέλης: Ὡς ἀν. 986β, 22/23. **41.** H. Diels: Parmenides, 1897, S. 9. Πρβλ. J. Geysers: Das philos. Cottesproblem, 1899, S. 18, W. Windelband: Geschichte der ant. Philosophie (A. Bonhöffer, 1912), S. 44. **42α.** H. Diels: I B, 3 (S. 231), **6.** 8, 34 (S. 238), **γ.** 8, 4/5 (S. 235). **43.** I. N. Θεοδωρακόπουλος: Μαθήματα ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, 1952, σ. 38/39. **44.** K. Reinhardt: Parmenides, 1916, S. 103/04 (154). **45.** W. Dilthey: Einleitung in die Geisteswissenschaften (WW—I. Bd. B. Groethuysen, 1922, S. 155). **46.** Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ A 5 (986 β, 22). **47.** Πρβλ. L. Strümpell: Die Geschichte der theor. Philosophie der Griechen, 1854, S. 43, E. Zeller: Grundriss der Griech. Philosophie (W. Nestle, 1928), S. 59, I. N. Θεοδωρακόπουλος: Ὡς ἀν. σ 37. **48.** Θεαίτητος XXIX (183 E). **49α.** Σοφιστής XXIX (241 D), **6.** XXIV (237 A). **50.** Πρβλ. K. Jaspers: Die grossen Philosophen, I. Bd., S. 292. **51.** Τίμαιος V, 28 C. **52.** B. Liebrucks: Zur Dialektik des Einen und Seienden in Platons «Parmenides»: «Zeitschrift für philos. Forschung» II. Bd. 1947, S. 258. **53.** Πολιτείας Στ' XIX (509 β). **54α.** Παρμενίδης XII (141 E), **6.** XI (139 E), **γ.** XI (140 A—B), **δ.** XXV (164 A), **ε.** (164 A—B), **στ.** XII (141 E), **ζ.** XII (142 A). **55α.** Παρμενίδης (H. Diels I B, 7 (S. 236), **6.** 2 (S. 231). **56.** Πλάτων: Παρμενίδης XXVII (166 A). **57.** Πρβλ. E. Zeller: Die Philosophie der Griechen, III. Theil. II. Abt. 1903, S. 515, W. von Christ: Geschichte der Griech. Litteratur (W. Schmid-O. Stahlin, MCMXXIV) S. 844. **58α.** Ἐννεάδων III 8, 11 (H. F. Mueller, vol. I MDCCCLXXVIII, p. 280), **6.** V 4, 2 (vol. II, MDCCCLXXX, p. 178), VI 7, 40 (p. 412), **γ.** V3, 7 (II, 176), **δ.** 17, 1 (I, 55), **ε.** V 3, 16 (II, 176), VI 7, 35 (408), **στ.** VI 9, 6 (II, 449), **ζ.** V 3, 14 (II, 173), **η.** I 7, 1 (I, 55), III 8, 11 (I, 280), V 3, 13 (II, 171), VI 7, 40 (412), **θ.** V I, 6 (147), **ι.** V 3, 13 (171), **ια.** V 3, 14 (173), **ιβ.** V 5, 6 (187), **ιγ.** VI 7, 38 (410), **ιδ.** III 7, 3 (I, 247). **59.** *Id. I. Theodorakopoulos: Plotins Metaphysik des Seins, 1928, S. 53. **60α.** VI 6, 11 (II, 359), **6.** VI 9, 5 (II, 447), **γ.** VI 9, 8 (452), **δ.** V 5, 6 (187), **ε.** VI 9, 3 (444). **61α.** Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλ. II, κεφ. XI (Aem. Portus, MDCXVIII, p. 109), **6.** p. 108. **62.**—Εἰς τὸν Παρμενίδην βιβλ. ζ (V. Cousin, t. VI MDCCCXXVII, p. 251). **63α.**—Εἰς τ. Πλ. θεολ. βιβλ. II, κεφ. IV (p. 99), **6.** **γ.** p. 96, **δ.**—Στοιχείωσις θεολογική κεφ. Ρxy (ὡς ἀν. p. 467), **ε.** Εἰς τ. Πλ. θ. βιβλ. I, κεφ. κα (p. 54).

- στ.** Βιβλ. II, XI (p. 114), ζ. II, IV (103), η. (106). 64.—Εἰς τὸν Παρμ. β. ζ (p. 315). 65. Εἰς τ. Πλ. θ. I, κα (p. 54). 66. Στοιχ. θεολ. ὡς ἀν. 67. Περὶ γεωργίας 51 (Οο—L. C o h n, P. W e n d l a n d, vol. II. MDCCCLXXX-XVII, p. 106). 68.—Περὶ συγχύσεως διαλέκτων 146 (p. 257). 69. Περὶ τοῦ τίς ὁ τῶν θείων ἐστὶν κληρονόμος 205 (vol. III, MDCCCLXXXVIII, p. 47). 70a.—Περὶ τῶν τοῦ δοκησιούρου Κάιν ἐγγόνων 5, 14 (vol. II, p. 3). 6. 48, 169 (II, 37). 71.—Περὶ μοναρχίας 6, 44/45 (V, MCMVI, p. 11). 72. Περὶ τοῦ τὸ χεῖρον τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι 24, 89 (I, MDCCCLXXXVI, 278). 73.—Περὶ τῶν μετονομαζομένων 3, 7 (II, 157). 74.—Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας 29, 91 (I, 85). 75.—Περὶ φυγῆς καὶ εὐρέσεως 29, 165 (III, 146) 76.—Περὶ γιγάντων 10, 42 (II, 50). 77.—Περὶ μοναρχ. 5, 36 (V, 9). 78.—Περὶ τ. τ. δοκ. Κάιν ἐγγ. 5, 15 (II, 4). 79a E. G u l k o w i t s c h: Das Wesen der Maimonidischen Lehre: «Acta. . . Universitatis Tartuensis» B XXXII, 1936, S. 5, 6. S. 19. 80a. De guide des égarés, t. I 1856, LIX (p. 250)-Führer der Unschlüssigen, I. Buch 1923, 59 (S. 205), 6. XXVI (89)—26 (75), γ. LIX (259)—59 (213), δ. LI (190)—52 (161). 81. Acht Capitel, 1863, S. 79. 82a.—Le g. d. ég. I, VIII (244)-Führ. d. Unschl. 58 (200), 6. LVII (243)—58 (199). γ. (248)—(202). 83. Περὶ βλ. M. J. D e n i s: La philosophie d' Origène, MDCCCLXXXIV, p. 617, C h. B i g g: The christian Platonists of Alexandria, 1886, p. 279 κ. ἐ. Δ. Σ. Μπαλαῦνος: Πατρολογία, 1930, σ. 159-Μεγάλοι μορφαὶ τῆς Ἐκκλησίας, 1942, σ. 39/40. 84. Περὶ βλ. A. v o n H a r n a c k: Lehrbuch der Dogmengeschichte, I 1909, S. 243, H. K o c h: Pronoia und Paideusis, 1932, S. 13, H. L e i s e g a n g: Die Gnosis (1936), S. 5. 85. A. v. H a r n a c k: Ὡς ἀν. 86. Εὐσέβιος: Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγ. Ζ, κεφ. ιϕ (MPG t. 20 <II> 1857, P. 565A). 87. Κατὰ Κέλσου τόμ. VI 64, 681 (PAW II. Bd.—P. K o e t s c h a u, 1899, S. 135). 88. Φιλόλαος: (H. D i e l s I B, 11 (S 412). 89. I. T h e o d o r a k o p u l o s: Platons Dialektik d. Seins, 1927, S. 19. Περὶ βλ. A. T u m a r k i n: Der Begriff des ἄπειρον in der Griechischen Philosophie: «Jahrbuch d. Schweiz. Philos. Gesellschaft» vol. III 1943, S. 71. 90. Ἀριστοτέλης: Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Α 10 (994β, 12/13). 91. Πλούταρχος: Περὶ τῶν ἐκλειπόμενων χρηστηρίων 30 (Moralia—G. B e r n a r d a k i s, vol. III MDCCCXCI, p. 111). 92. Ἐκ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθ. εἰσαγγ. ἐξηγητικῶν τόμ. ιγ 1, 569 (ὡς ἀν. X. Bd.—F. K l o s t e r m a n n, 1935, S. 176). 93a —Περὶ ἀρχῶν τόμ. II 9, I, 97 (V. Bd. P. K o e t s c h a u, 1913, S. 164), 6. Τόμ. IV 4, 8, 193 (S. 359), γ. T. I 1, 6, 51 (S. 21). 94.—Κατὰ Κέλσου τ. I 23, 341 (I. Bd. S. 73/74). 95.— Τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰω. εὐαγγ. ἐξηγητικῶν τ. β, 23, 151 (IV. Bd.— E. P e u s c h e n, 1903, S. 80) 96.—Εἰς τὸ κατὰ Ματθ. ἀπόσπ. 54 (XII. Bd. S. 37). 97.—Εἰς τὸ κατὰ Ἰω. εὐαγγ. ἐξηγητ. τ. ιθ, 6, 37 (IV. Bd., S. 305). 98.— Εἰς μαρτύριον προτρεπτικός 47 (I. Bd., S. 43). 99a — Κατὰ Κέλσου τ. VII 38, 720 (II. Bd., S. 188), 6 VII 44, 726 (195). 100 — Περὶ εὐχῆς XXIV 2, 236 (II. Bd. S. 354). 101.— Κατὰ Κέλσου τ. VI 62, 680 (II, 132). 102.— Περὶ εὐχῆς XXIII 5, 236 (II, 353). 103.— Κατὰ Κέλσου τ. VI 63, 681 (II, 134). 104.— Ἀπόσπ. (εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγ. I, 18) XII (IV. Bd. S. 495). 105.— Εἰς τ. κ. Ἰω. εὐ. τ. β, 28, 172 (IV, 85). 106.— Κατὰ Κέλσου VI, 65, 682 (II, 135). 107a.— Περὶ ἀρχῶν τ. I 7, 49 (V. 14), 6. T. IV 1, 190 (V, 349). 108.— Κατὰ Κέλσου τ. VI 43, 725 (II, 194). 109a. Ἀπολογία ὑπὲρ Χριστιανῶν I 10 (Οο—I. C. T. E q u e s d e O t t o, t. I MDCCC LXXVI, p. 30). 6. I, 9 (30). 110a. Στρωματέων II, κεφ. 2, 6. 1, (PAW II. Bd. —O. S t a h l i n, 1939, S. 115/16), 6. II 2, 5, 3, (115), γ. II 15, 72, 2/3 (151), δ. V

- 12, 82, 1 (380), **ε.** IV 25, 156, 1 (S. 317), **στ.** V 12, 82, 3 (381), **ζ.** V 12, 81, 4/5 (380), **η.** V 12, 82, 2 (381), **θ.** VI 70, 1. (ὡς ἀν. 466) 111α. Λόγος. κατὰ Ἑλλήνων 2 (MPG t. 25 <I> 1857, p. 5). **θ.** 34 (69). 112. Ἐπιστολή ΣΛΔ (Τὰ εὐρισκόμενα πάντα — Monachi ord. S. Benedicti, t. III MDCCXXX, p. 358 A). 113α. Λόγος ΚΗ θεολογ. δεύτερος, α (MPG t. 36 <II> 1858, p. 40), **β.** Ὡς ἀν. ιζ (48), **γ.** Λόγος Μ εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, ε, (ὡς ἀν. p. 364), **δ.** Λόγος ΚΗ γ (29). 114α. Adversus Scrutatores serm. LV (Oo—S. E. Assennus, t. III MDCCXLIII, p. 103), **β.** XXVI (p. 46), **γ.** IV (p. 6), **δ.** XXVI (45), **ε.** XLVII (85), **στ.** IV (8). 115. F.—J. von Rintelen: Dämonie des Willens, 1947, S. 85. 116. F. Diekamp: Die Gotteslehre des hl. Gregor v. Nyssa, I. Teil 1895, S. 35, H. Koch: Das mystische Schauen beim hl. Gregor v. Nyssa: «Theolog. Quartalschrift», 80. Bd., S. 420, H. Lewy: Sobria ebrietas, 1929, S. 132. 117. Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως (MPI, t. 44. <I> 1863, p. 377 B). 118.—Κατὰ Εὐνομίου λόγ. Γ (t. 45 <II>, p. 604 C—D). 119.—Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου κεφ. ΙΑ (t. 44, p. 156 A—B). 120.—Περὶ τοῦ τί ἐστὶ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν (44, 1132 A—1133 B) 121.—Κατὰ Εὐνομίου λόγ. Γ (45, 602 D—603 A). 122.—Εἰς τοὺς μακαρισμοὺς λόγ. ΣΤ (44, 1268 C). 123α.—Περὶ Παρθενίας κεφ. Ι (46 <III> 361 C—D), **β.** 361 A. 124.—Π. τ. β. Μωυσέως (44, 377 C). 125.—Εἰς τοὺς μακαρ ὡς ἀν. 126.—Ἐξήγησις ἀκριβῆς εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων, ὁμιλ. Ε (44, 873 C). 127.—Εἰς τ. μακαρ. ὡς ἀν. 1268 B. 128.—Περὶ τελειότητος (46, 229 D). 129.—Περὶ τ. β. Μωυσέως (404 B). 130α.—Κατὰ Εὐν. λόγ. Α (368 B), **β.** (461 B). 131. Γ 7: Καιρὸς τοῦ σιγᾶν. 132.—Ἐξήγησις ἀκριβῆς εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν τοῦ Σαλομώντος, ὁμιλ. Ζ (44, 732 C). 133.—Κατὰ Εὐν. λόγ. Γ (601 B). 134. Γ 1: Ἐκάλεσα αὐτὸν καὶ οὐχ ὑπήκουσέ μου (ὁμ. Ε, 6). 135.—Ἐξ. ἀκρ. εἰς τὰ Ἄσμ. τῶν Ἀσμ. ὁμ. ΣΤ 892 D—893 A). 136.—Κατὰ Εὐν., ὡς ἀν. 137.—Περὶ τ. β. Μωυσέως 376 D—377 A—C). 138.—Κατὰ Εὐν. (604 B). 139α. Περὶ Ἀκαταλήπτου λόγ. Α, γ (MPG t. 48 <I> 1859, p. 704), **β.** Λόγ. Β, γ (713). 140.—Εἰς τὸν ΡΜΓ ψαλμόν, β (t. 55 <V> 1862, p. 459/60). 141α.—Περὶ Ἀκαταλ. λόγ. Β, ε (714/15), **β.** Λόγ. Α, δ (705), **γ.** Λόγ. Γ, α (720). 142.—Εἰς τὸν ΡΜΓ ψ., β (159). 143. Κατηγήσεις Στ, β (t. 33 <I> 1857, p. 540/41). 144α. Ἐκδοσις τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως βιβλ. α, κεφ. ιγ (MDXXXI, φύλλ. 18α—MPG t. 94 <I> 1864, p. 845, **β.** Κεφ. ιδ (φ. 20β—p. 853), **γ.** Κεφ. β (2β—793), **δ.** 2α—792), **ε.** Κεφ. ιγ (18α—845), **στ.** Κεφ. δ (4β—800), **ζ.** Κεφ. α (1α—789), **η.** Κεφ. δ (4α—797). 145. H. Schwarz: Der Gottesgedanke in der Geschichte der Philosophie, I 1913, S 260. 146 Apologia doctae ignorantiae (Opera—J. F. Stapulensis. MDXIII, vol. I, fol. 36r). Πρβλ. De venatione sapientiae cap. XXII (f. 209v). 147. H. F. Müller: Dionysios. Proclus. Plotinos, 1918, S. 40. 148. E. Honigmann: Pierre l' Ibérien et les écrits du Pseudo-Denys l' Arcopagite, 1952, p. 4, Πρβλ. H. Koch: Proclus als Quelle des Pseudo-Dionysius Areop.: «Philologus» LIV. Bd. 1895, S. 454, H. Weertz: Die Gotteslehre des Pseudo-Dionysius Areop. 1908, S. 43, F. Overbeck: Vorgeschichte und Jugend der mittelalt. Scholastik, 1917, S. 127, L. Faulhaber: Die «drei Wege» der Gotteserkenntnis, 1924, S. 39, Δ. Σ. Μαλαῖνος: Πατρολογία, 1930, σ. 515, K. Jaspers: Die grossen Philosophen, I. Bd. 1957, S. 316. 149. H. Koch: Ps. Dion. Areop. in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus, 1900, S. 255. 150. Εἰς τὸν Παρμενίδην βιβλ. ΣΤ (Opera—V. Cousin, t. VI MDCCXXVII, p. 54/55). 151α. Περὶ Μυστικῆς θεολογίας κεφ.

- Δ (MPG t. 3 <I> 1857, p. 1040 D), 6. Κεφ. Ε (1045 D—1048 Α), γ. — Περὶ θεῖων ὀνομάτων κεφ. Α, V (593 Α). 152. Encyclopaedia Britannica: Dionys. Areopag. (vol. 7, 1956, p. 396). 153. H. Koch: Ὡς ἄν. S. 528. 154. Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας κεφ. Β, III (141 Α). 155. — Περὶ θεῖων ὀνομάτων κεφ. Β, IV (64 D). 155. — Περὶ τῆς οὐρ. ἱερ. κ. ΙΒ, IV (304 C). 157. — Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας κ. Γ (1033 C). 158α. — Π. θ. ὄν. κ. Α, I (588 Α), 6. Β. 159. Ἐξοδος Κ, 21. 160. — Ἐπιστολὴ Α (1065 Α). 161. Σωφροῦνιος Ἱεροσολύμων: Ἐπιστολὴ συνοδική πρὸς Σέργιον (MPG t. 87 <III> 1865, p. 3177 B—C). 162. ΙΖ, 34. 163α. Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγ. Δ, κεφ. κγ (MPG. t. 20 <II> 1857, p. 385 Α), 6. Λόγ. Γ, κεφ. δ (224 Α). 164 J. Stiglmayr: Um eine Ehrenrettung des Severus von Antiochien: «Scholastik» VII Jg. I Heft 1932, S. 52. 165. E. Honigmann: Ὡς ἄν. p. 24. 166. H. Koch: Ὡς ἄν. S. 258. 167. Περὶ. Ε. Honigmann: Ὡς ἄν. p. 5. 168. H. Koch: Ὡς ἄν. S. 259. 169. Ὑπὸ τοῦς τίτλους: «De caelesti Ierarchia», «De ecclesiastica Ierarchia», «De divinis nominibus», «De mystica Theologia», «Epistulae», εὐρίσκονται εἰς τὸν τόμον τοῦ Eriugena τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne (Ser. lat. t. CXXII, p. 1035—1194). 170. Περὶ. L. Noack: Johannes Scotus Eriugena, 1882, S. 18. F. Overbeck: Ὡς ἄν. S. 131/33. M. Grabmann: Mittelalterliches Geistesleben. MCMXXVI, S. 452/53, Δ. Σ. Μπαλαῦνος: Ὡς ἄν. σ. 517. 171. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: Ἐκδ. τῆς Ὁρθ. πίστεως (MDXXXI, βιβλ. α, κεφ. ιβ, φύλλ. 17α.—MPG t. 94 <I> 1864, p. 84). 172α. Directio speculantis cap. XIV (L. Baur - P. Wilpert, MCMXXXIV, p. 29), 6. Cap. I (p. 5). 173. — De docta ignorantia lib. I, cap. XVII (ὡς ἄν. F. 7v). 174. Ἐπιστολὴ Α (1065 Α). 175. Apolog. doct. ign. (F. 36v) 176. Directio speculantis cap. XIX (p. 47). 177. F. Ιααθ. 178. L. Baur: Nicolaus Cusanus und Ps. Dionysius, 1941, S. 33. Περὶ. B. Jansen: Zum Nicolaus - Cusanus - Problem. I. Bd. MCMXXX, S. 279/83. 179. F. Hippler: Dionysius der Arcopagite, 1861, S. IV. Περὶ. H. Koch: Ὡς ἄν. S. X, O. Karrer: Der mystische Strom, 1926, S. 448, Δ. Σ. Μπαλαῦνος: Ὡς ἄν. σ. 516. 180. R. Otto: Das Gefühl des Überweltlichen, I. Teil 1932, S. 238. 181. P. Alfarié: L' évolution intellectuelle de S. Augustin, 1918, p. 518. 182. Περὶ. T. Steinemann: Die Frage nach Gott, 1915, S. 310, J. Barion: Plotin und Augustin, 1935, SS 153, 159, 160, K. Jaspers: Ὡς ἄν. 183. De doctrina christiana lib. I, cap. VII (MPL t. XXXIV <III> 1887, p. 22). 184. — De libero arbitrio lib. II, cap. VI, 14 (XXXII <I> 1877, p. 1248). 185. Prosligion cap. XV (MPL t. CLVIII <I> 1853, p. 235C - Oo — F. S. Schmitt, vol. I MDCCCXLVI, p. 112). 186. Pf. S. 24. 187. — De trinitate lib. VII, cap. IV (t. XLII <VIII> 1886, p. 939). 188α. — Sermo CXVII, cap. III, 5 (XXXVIII <V> 1865, p. 663), 6. I, II, cap. VI, 16 (p. 360). 189. — De doctrina christiana lib. I, cap. VI, 6 (p. 21). 190. De trinitate lib. XV, cap. II 2 (1057). 191α. — In Ioannis evang. tractatus LXIV 1, cap. XIII (XXXV <III> 1845, p. 1804), 6. Tractatus LXIII 1 (1803). 192. — Confessiones lib. I, cap. VI, 10 (XXXII, p. 665). 193. — De anima et ejus origine lib. IV, cap. XI, 15 (XLIV <X> 1865, p. 533). 194. — De ordine lib. II, cap. XVIII, 47 (XXXII, p. 1017). 195. — Sermo CXVII, ὡς ἄν. 196. — De ordine lib. II, cap. XVI, 44 (1015). 197. — Sermo CCXXXII, 1 (XXXIX <V> 1865, p. 2173). 198. Octavius XVIII, 8-9 (J. Martin, MCMXXX, p. 40). 199. Divinarum institutionum lib. I, 8 (F. Fritzsche, pars I. 1842, p.

- 18). 200.— Epitome divin. inst. 3 (pars II 1844, p. 116). 201.— De ira dei II (ὡς ἄν. p. 227). 202a. Tractatus de psalmo XCI (G. Morin, 1903, p. 74), 6. p. 75. 203. H. Dörries: Zur Geschichte der Mystik, 1925, S. 2. 204. J. Huber: Joh. Sc. Eriugena, 1861, S. 428. 205. Poetae latini aevi carolini (L. Traube, t. III MDCCCXCVI), carmina Scotorum III (p. 697). 206. H. Schwarz: Der Gottesgedanke, I 1913, S. 184. 207a. De divisione naturae lib. II 23 (MPL t. CXXII 1865, p. 574 A—B), 6. III 9 (643 C) 208.—Super Ierarchiam cael. S. Dionysii cap. VIII, 2 (208 B). 209a.— De divis. naturae II 28 (586 D), 6. III 20 (684 D), γ. I 66 (510 B). Πρβλ. I 76 (522 B), 5. III 23 (689 B), ε. Πρβλ. «Πρὸς Τιμόθεον» ΣΤ, 16, στ. De div. nat. I 76 (522 C), ζ. I 3 (443 B). 210a. Proslogion cap. I (ὡς ἄν. p. 227 B—p. 100), 6. cap. XIV, 16-17 (235 A—111), γ. Proemium (225 A—94). 5. cap. XIV, 17-22 (235 A—111/12), ε. C. XVI (236 A—112/13). 211. Πρβλ. κεφ. «Ἡ Κατάφασις», παράθεσιν 14. 212.— Summa contra Gentiles lib. IV, cap. 1 (Oo—Fratres Praed. t. XV MCMXXX, p. 3). 213.— In Boetium de Trinitate qu. I, art. II (corp.) (Opuscula selecta, 1881, p. 14). 214a.— Summa theologica I, q. 12, art. 4. ad 1 (Kathol. Akademiker-Verband, 1. Bd. 1934, S. 290), 6. q. 39, art. 2 (corp.) (3. Bd., S. 207). 215.— De veritate qu. VIII, art. 1, ad 8 (Quaestiones disputatae—R. P. Mandonnet, t. I 1925, p. 184/85). 216.— Summa c. Gent. lib. I, cap. XII MCMXVIII, p. 28). 217.— De potentia qu. VII, art. 5, ad 13 (Quaestiones disp. t. II 1925, p. 265). 218.— Sum. c. Gent., ὡς ἄν. p. 14. 219.— In Boet. de Trin., ὡς ἄν. ad 1 (p. 15). 220.— De potent. q. VII, art. 5, ad 14 (265). 221. Theologia christiana lib. III (MPL t. CLXXVIII 1885, p. 1241 C). 222. In librum Dionysii de caelesti hierarchia cap. IV, 5, ad 8, Oo—A. B. Rognet, vol. XIV MDCCCXCII, p. 116. Πρβλ. Commentaria in I Sent. P. Lombardi dist. IX, I, art. 12, ad I (t. XXV MDCCCXIII, p. 291), dist. XVII, c, art 4 (p. 473). 223. Πρβλ. Ἀριστοτέλης: Περὶ ψυχῆς Γ 7 (431a, 14/17): Τῇ δὲ διανοητικῇ ψυχῇ τὰ φαντάσματα οἷον αἰσθήματα ὑπάρχει. καὶ οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἢ ψυχῆ. 224.— Quaest. in libr. I Sent. dist. III, qu. I (Oo.—Patres Franciscani, t. IX MDCCCXCIII, p. 8b). 225a. Reportata parisiensia lib. I, dist. III, qu. I, schol. III (t. XXII MDCCCXCIV, p. 95b). 6. Schol. II (p. 95a), γ. III (96b), 5. I (93a) 226. Pf. S. 223. 227.—Sermo VI, 2 (Die deutschen und latein. Werke, IV. Bd.—E. Benz, 1937, p. 57). 228.—Predigten und Tractate (J. Quint, 1955, S. 60). 229.—Textbuch (O. Karrer, 1926, S. 61). 230a. Pf. S. 169, 6. 313, γ. 318, 623, 5. 319. 231a. K. Jaspers: Einführung in die Philosophie, 1950, S. 150, 6. 151. 232. Das Aschermittwochsmahl, 1904, S. 89. 233.—Oratio valedictoria (Opera lat. conscripta—F. Fiorentino, vol. I MDCCCLXXIX, p. 17). 234. I. Cohn: Geschichte des Unendlichkeitsproblems 1896, S. 85, 94. 235. De possess (Opera—J. F. Stapulensis, MDXIII, vol. I, fol. 183 v). 236.—De venatione sapientiae cap. XXXVIII (f. 217 r). 237.—De deo abscondido (vol. II, fol. 2 v). 238.—De quaerendo deum (vol. I, 198 r). 239.—De ven. sap. (f. 213 r). 240.—De deo abscondido ὡς ἄν. 241.—De visione dei cap. XII (vol. I, f. 105 r). 242.—De docta ignorantia lib. I, cap. IV (V. I, f. 2 r). 243.—De deo abscondido (f. 2 r). 244.—De ven. sap. cap. XXX (f. 213 v). 245. De docta ignor. l. I, c. III (f. 2 r). 246. B. Jansen: Zum Nicolaus-Cusanus-Problem, I. Bd.

- MCMXXX, SS 283, 286. 247. Sermo am Tag der hl. Dreifaltigkeit (WW 12. Bd.—P. Pietsch, S. 589). 248.—Auslegung des Evang. Johannis IV. Theil 432 (WW—G. Walch, VII. Bd. 1741, S. 2160). 249.—Vorlesungen über 1. Mose, cap. XXXII, 31 b. 32 (WW 44. Bd.—O. Brenner..., 1915, S. 110). 250.—Die Epistel des Proph. Jesaia (19. Bd. W. Walther..., 1897, S. 154). 251a.—Tischreden 5. 245 (K. Drescher, 5. Bd. 1919, S. 25), 6. 2. 938a (3. Bd. 1914, S. 104), γ. 5. 105 (4. Bd. 1916, S. 615), δ. 6. 741 (6. Bd. 1921, S. 158). 252.—Sermo am Tag d. hl. Tr. ως άv. 253.—Predigt am Trinitatisfeste (WW 20. Bd.—P. Pietsch, S. 418). 254. West-Östliche Mystik, 1926, S. 387. 255. Über die Religion, 2. Rede (WW I. Bd. 1843, S. 256). 256. 'Ως άv. 1799, S. 125. 257.—Über meine Glaubenslehre (2. Bd. 1836, S. 611). 258a.—Ü. d. Rel., I. Rede (WW S. 163), 6. 2. Rede (S. 254), γ. S. 255. 259. 'Ως άv. 1799, S. 54. 260. WW I. Bd., S. 264. 261.—Der christliche Glaube, I. Bd. 1830, 5 (S. 29. Ποβλ. SS 16, 22, 34). 262a. Religion der Tat (E. Geismar, 1952, S. 125), 6. 148, γ. 79/30. 263a.—Erbauliche Reden (4. Bd.—W. Küttemyer, C. Schrempf, 1929, S. 277. 6. 278. 264.—Abschliessende unwiss. Nachschrift (ως άv. 7. Bd.—H. Gottsched, 1910, S. 253). 265.—Philosoph. Brocken (6. Bd.—H. Gottsched, C. Schrempf, S. 29). 266a.—Furcht und Zittern (3. Bd.—H. Gottsched, S. 61), 6. S. 47, 50. 267.—Philos. Br., S. 42/43. 268. K. Barth: Die kirchliche Dogmatik, II. Bd. I. H. 1946, S. 216. 269. Religiöse Verwirklichung, 1930, S. 102. 270. Glaube und Denken, 1934, S. 211. 271a. Theologie der Anfechtung, 1949, S. 31, 6. S. 39. 272 Der Zerfall des Humanismus, 1937, S. 20. 273. Offenbarung und Heilsgeschehen, 1941, S. 16. 274. Existenz und Offenbarung, 1947, S. 130. 275.— Die Bedeutung der Philosophie M. Heideggers für die Theologie: «M. Heideggers Einfl. auf d. Wissenschaften» 1949, S. 19. Ποβλ. H. Schrade: Der verborgene Gott, 1949, S. 8. 276. Die christliche Lehre von Gott, I. Bd. 1946, S. 122. 277.—Gott und Mensch, 1930, S. 14. 278.—Offenbarung und Vernunft, 1941, S. 44. 279a.— Die chr. Lehre v. Gott, S. 123, 6. S. 184. 208a. Die kirchl. Dogmatik, ως άv. S. 204, 6. S. 209, γ. 206, δ. 215, ε. 92. 281. 'Ως άv. I. Bd. 1. H. 1932, S. VIII. 282.—Nein!, 1934, S. 63. 283a.— Die kirchl. Dogm. II. Bd. I. H., S. 211/12, 6. 210. 284.— Der Römerbrief, 1933, S. 351. 285 Ποβλ. E. Brunner: Die chr. Lehre v. Gott, 1946, S. 123. 286a. Ποβλ. W. Eiert: Der christliche Glaube, 1940, S. 180, 6. S. 184. 287. K. Barth: 'Ως άv. S. 206, 205. 288. I. Cullberg: Das Du und die Wirklichkeit: «Uppsala Universitets Arsskrift», 1933, S. 234. 289. M. Scoch: Der: Gottesglaube des modernen Menschen, 1956, S. 42. 290. F. Gogarten: Der Zerf. d. Humanismus, 1937, S. 17. 291. K. Barth: 'Ως άv. 207. 292. Ποβλ. H. Schrey: Existenz und Offenbarung, 1947, S. 133/34. 293. W. Eiert: 'Ως άv. S. 190. 294. P. Althaus: Theologie und Geschichte: «Zeitschr. f. system. Theologie» I. Jg. 1923/24, S. 743. 295. Deutsche Religion, 1935, S. 38/39. 296. K. Jaspers: Existenzphilosophie, 1956, S. 84. 297.— Die geistige Situation der Zeit, 1955, S. 164. 298. Προκλος: Εις την Πλάτωνος θεολογίαν βιβλ. II, κεφ. XI (Aem. Portus, MDCXVIII, p. 109). 299a. First Principles, 1918, p. 34, 6. p. 84. 300 Space, Time, and Deity, vol. II 1920, p. 347. 301. Kritik der Urteilskraft, 1799, S. 448 (PAW 5. Bd.—W. Windelband, 1908, S. 463/64.

- EC 5. Bd. — O. Bueck, 1914, S. 545). 302.— Prolegomena zu ein. j. künft. Metaphysik, 1783, 58 (S. 178/79) (PAW 4. Bd. — B. Erdmann, 1903, S. 359-EC 4. Bd.—A. Buschenau, E. Cassirer, 1913, S. 114). 303.— Kritik der reinen Vernunft, 1787, S. 724 (PAW 3. Bd. —B. Erdmann, 1904, S. 457 EC 3. Bd.—A. Görland, 1913, S. 472). 304.— Prolegomena 59, S. 182 (361-116). 305. J. Mausbach: Dasein und Wesen Gottes, 1930, S. 15. Ποβλ., L. Faulhaber: Wissenschaftl. Gotteserkenntnis, 1922, S. 55, F. Mauthner: Beiträge zu einer Kritik der Sprache, II. Bd. 1901, S. 493. 306. P. Simon: Zur Natürlichen Gotteserkenntnis, 1940, S. 64. 307.— Die natürl. Gotteserkenntnis: «Philosoph. Jahrbuch» 53. Bd. 1940, S. 80. 308. Über den Grund uns. Glaubens an eine göttl. Weltregierung (WW — I. H. Fichte, V. Bd. 1845, S. 187). 309.— An Jacobi, 30-8-1795 (Briefwechsel — H. Schulz, I. Bd. 1925, S. 502). 310.— Über Gott und Unsterblichkeit (E. Bergmann, 1914), S. 18. 311.— Die Bestimmung des Menschen (WW II. Bd., S. 303/04). 312.— Ü. Gott u. Unsterbl. S. 17. 313 — Appellation an das Publicum (V. Bd. S. 220). 314a — D. Best. d. Menschen, S. 121/22, 6. 245. 315. System der gesamten Philosophie (WW — K. F. A. Schelling, VI. Bd. 1860, S. 233). 316a.—Die Weltalter (M. Schröter, 1946, S. 227), 6. 219. 317. Das Grundproblem der Erkenntnistheorie (Ausgewählte, I. Bd. 1889, S. 39). 318 R. Köhler: Der deus absconditus: «Zeitschr. f. Religions- und Geistesgeschichte» VII. Jg. 1955 K. II, S. 57. 319. A. Gisler: Der Modernismus. 1912, S. 675. 320. R. Guardini: Der Mensch und der Glaube. 1933, S. 252. 321. F.—J. von Rintelen: Philosophie der Endlichkeit, 1951, S. 401. Ποβλ. — Endlichkeit-Existenz-Transzendenz: «Zeitschr. f. philos. Forschung», III. Bd. 1948, S. 181. 322. — Dämonie des Willens, 1947, S. XIV. 323. K. J. Fischer: Der Unfug des Seins, 1955, S. 103. 324 E. Husserl: Cartesianische Meditationen (S. Strasser, 1950) SS 117, 95. 325. H. Johnes: A faith that enquires, 1922, p. 321. 326. E Husserl: 'Ως άν. S. 81. 327. R. Bultmann: Glauben und Verstehen, 1933, S. 29. 328. N. Hartmann: Ethik, 1949, S. 247. 329. 'Αριστοτέλης: Τών μετά τὰ φυσικά Α 1 (993 β, 8/11). 330a. N. Hartmann: Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis, 1925, S. 223, 6. 224. 331. P. Göhrke: Der unbekante Gott, 1919, S. 114. 332. W. Windelband: Einleitung in die Philosophie, 1923, S. 403. 333. (W. Rathenau): Notizbücher <1923> S. 40. 334. R. Otto: Das Heilige, 1947, S. 2. Ποβλ. K. Leese: Die Religionskrisis des Abendlandes, 1918, S. 165/66. 335. M. Scoch: Der Gottesglaube, 1956, S. 41. 336. M. Scheler: Vom Ewigen im Menschen, 1933, S. 405. Ποβλ. E. Troeltsch: Glaubenslehre, 1925, SS 239, 138, M. Past: Welt und Gott, 1952, S. 111. 337. I. F. Thöne: Die sieben Welträtsel, 1933, SS 22-47. 338. G. Marcel: Être et avoir 1929, p. 197. 339a. H. N. Wieman: God is more than we can think: «Christendom» vol. I 1, 1935, p. 437. 6. 436. 340 E. Frank: Philosoph. understanding and religious Truth 1945, p. 44. 341. N. Hartmann: Ethik, 1949, S. 244. 342 J. Maritain: Aproches de Dieu, 1953, p. 120. Ποβλ. G. Marcel: 'Ως άν. p. 221. 343. E. Spranger: Der unbekante Gott, 1954, S. 12. 344 M. Thiel: Versuch einer Ontologie der Persönlichkeit, I. Bd. 1950, S. 528. 345. E. Husserl: Ideen zu einer Phänomenologie: «Jahrbuch f. Philosophie u.

- phänomenen Forschung» I. Bd. 1. Teil 1913, S. 157. 336 **β**. M. Scheler: 'Ως
 άv. S. 631. 346 A. N. Whitehead: Science and the modern world, 1932,
 p. 221. 347. J. H e r s c h: L' être et la forme, 1916, p. 15. 348. P.
 T i l l i c h: Biblische Religion und die Frage nach dem Sein, 1956, S. 25.
 349 α . P. G ö h r e: 'Ως άv. S. 148, **β**. 118. 350. Vom Ursprung und Ziel
 der Geschichte, 1949, S. 280, Einführung in die Philosophie, 1950, S. 46.
 351.—Metaphysik (Philosophie, 3. Buch 1918, S. 371). 352.—Einf. in d.
 Ph., S. 47, Metaph. S. 779. 353. Ηρβλ. Vernunft und Existenz,
 1949, S. 12, Von der Wahrheit, I. Bd., 1947, S. 111, Metaph. S. 780/81, Der
 philos. Glaube, 1948, S. 29. 354 α . Existenzphilos., 1956, S. 70, **β**. SS 13, 20.
 355 —Metaphys. S. 683. 356.—Existenzph. S. 14. 357 —V. d. Wahrh.
 S. 90. 358. Vern. u. Exist. SS 83, 115, 119. 359.—Metaph. S. 604.
 360 —Vern u. Exist. S. 100. 361.—Vern. u. Widervernunft in unserer
 Zeit, 1952, S. 39, Vern. u. Ex. S. 55. 362.—Metaph. S. 780/81. 363 α .—
 Von d. Wahr. S. 613, **β**. 1033. 364.—Vern. u. Ex. S. 34, 42. 365.—Exi-
 stenzph. S. 59, Vern. u. Ex. S. 100. 366.—Metaph. S. 742. 367.—Vern.
 u. Ex. S. 87. 368.—Von d. Wahr. S. 925. 369.—Einf. in d. Philos. S. 45,
 Vern. u. Ex. S. 96. 370.—'Ως άv. S. 116. 371.—Einf. in d. Ph. ώς άv.
 372.—Von d. Wahr., S. 947, 960. 373 F. H e i n e m a n n: Existenzphiloso-
 phie lebendig oder tot? 1951, S. 79. 374. H ö l d e r l i n: Das himmlische Feu-
 er (WW.—A. B r i e g e r, 1952, S. 345/46). 375.—Patmos (ώς άv. S. 367). 376.
 Gott (WW.—B. S u p h a n, 29. Bd. 1889—C. R e d l i c h, S. 609/10. 377 α .
 Cherubin. Wandersmann 5. Buch 41 (Poetische Werke—H. J. H e i d, 3. Bd.
 1949, S. 145) **β**. 2. Buch 68 (S. 50). 378. Proemion 5/9 (WW.—E d u a r d v. d
 H e l l e n, 2. Bd <1902>, S. 239). 379. H e r d e r: 'Ως άv. S. 608. 380.—
 Gott. Einige Gespräche (16. Bd. 1887, S. 598). 381. G o e t h e: Faust I,
 I. 3154/58 (Bd. 13, S. 159). 382.—Maximen und Reflexionen I (4. Bd., S. 214).
 383.—G e m ü t und Welt 23/24 (ώς άv. S. 4). 384.—Zahne Xenien (ώς άv.
 S. 297). Ηρβλ. An Eckermann, 31-12-1823 (I. P. E c k e r m a n n Gespräche
 mit Goethe <E. Bergmann> 1955, S. 503). 385 α . Das Stundenbuch, 1936 I,
 S. 27. **β**. III, 95, γ . II, 57, **δ**. I, 26. 386.—Briefe und Tagebücher aus der
 Frühzeit (R. S i e b e r-R i l k e, C. S i e b e r, 1931), 3-10-1900 (S. 369). 387.—
 Das Stundenbuch II (S. 63). 388.—An I. J a h r, 22-2-1923 (Briefe aus Mu-
 zor—R. S i e b e r-R i l k e, C. S i e b e r, 1935, S. 185). 389.—Das Buch der
 Bilder, MCMXIII, S. 157. 390 α .—Das Stundenbuch II (S. 79/80) **β**. S. 63.
 391.—Aus Taschenbüchern und Merk-Blättern (I. S c h n a c k, 1950) S. 37.
 392. Lucifer (G. H. de W i l d e, 1869) S. 33/34. 393. Anthologia graeca
 carm. christianorum, MDCCCLXXI, p. 24. 394. MPG. t. 37 <III> 1862,
 ύμν. κθ (p. 507/8). 395 α . 1913, S. 179, **β**. 182. 396. Πρόκλου έκ της Χαλ-
 δαϊκῆς φιλοσοφίας, MDCCCLXXXI, p. 62, **β**. 63/64. 397. Die Unechtheit der
 Gregor v. Nazianz zugeschriebenen Exhortatio ad Virgines: «Byz. Zeitschr.»,
 43. Bd. 1950, S. 334. 398. Σχόλια... εις τόν Γοργίαν IV 3 (W. N o r v i n,
 MCMXXXVI, p. 28) 399. Πλωτῖνος: 'Εννεάδων V 3, 14 (H. F. M u e l-
 l e r, vol. II MDCCCLXXX, p. 173. 400 α Πλάτων: Σοφιστής XXVI
 (238 B), **β**. XXV (237 E). 401. Θεόδωρος Δούκας ό Λάσκαρις: Περί
 Θεωσιμίας (MPG t. 140, 1887, n. 768 D). 402. 'Ιωάννης ό Δαμασκηνός: 'Εκ-
 δοσις της 'Οδοδ. πίστεως βιβλ. α, κεφ. β (MDXXXI, φύλλ. 2α—MPG t. 94 κI>
 1864, p. 793). 403. 'Ιωάννης ό Χρυσόστομος: Περί άκαταλήπτου λόγ. Γ', α

- MPG t. 48 <I> 1862, p. 720). 404. Ἰουστινός: Ἀπολογία ὑπὲρ Χριστιανῶν I, 10 (Oo—I. C. Eques de Otto, MDCCCLXXVI, p. 30. 405. Πλωτῖνος: Ὡς ἄν. V 3, 13 (II, 171). 406α. Γρηγόριος Νύσσης: Κατὰ Εὐνομίου λόγ. IB (MPG t. 45 <II> 1863, p. 1018 B—C), 6. Λόγ. α (461 B). 407. Ὠριγένους: Εἰς μαρτύριον προτρεπτικός 46 (PAW I. Bd.—P. Koetschau 1899, p. 42) 408. Cap. IV (L. Baur, P. Wilpert, MCMXXXIV, p. 9). 409. Ἐπιστολή β (MPG t. 3 <I> 1857, p. 1069 A). 410α.—Περὶ θεῶν ὀνομάτων κεφ. B, IV (64 1A), 6. κεφ. E, VI (820 C). 411α.—De doctrina christiana lib. I, cap. V, 5 (MPL t. XXXIV <III 1> 1887, p. 21), 6. Cap. VI, 6 (p. 21). 412. De Deo abscondito (Opera—J. F. Stapulensis, MDXIII, vol. II, fol. 2 v). 413. Ἄγ. Ἰππόλυτος: Τοῦ κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἐλέγχου βιβλ. Z 20, 74/77 (L. Duncker, F. G. Schneidewin. 1859, p. 356). 414. Ὠριγένους: Περὶ ἀρχῶν τόμ. IV 4, 1. 190 (PAW V. Bd.—P. Koetschau, 1913, S. 349), Κατὰ Κέλσου τόμ. VII, 43. 725 (II. Bol.—P. Koetschau, 1899, S. 194), Πλωτῖνος: V 3, 13 (II 171), Πρόκλος: Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλ. II, κεφ. XI (Aem. Portus, MDCXVIII, p. 114). 415.—II, IV (p. 96), Γρηγόριος Νύσσης: Κατὰ Εὐνομίου λόγ. A (ὡς ἄν. p. 416 B), Περὶ τελειότητος (Opera—W. Jaeger, vol. VIII <I> 1952, p. 194). 416. Ἰωάννης ὁ Χρ., ὡς ἄν. 417. Διονύσιος Ἀρεοπ.: Ὡς ἄν. κεφ. B, X (648 D), ΣΤ, III (857 B), Η, II (892 A), Περὶ Μυστ. θεολ. κεφ. Γ (1033 C), Ὠριγένους: Περὶ ἀρχῶν, ὡς ἄν. 418. Ἐμπεδοκλήης: H. Diels I B, 134 (S. 366). 419. Πρόκλος: Ὡς ἄν. βιβλ. II, IV (104). 420. Θεόδωρος Δούκας: Ὡς ἄν. 765 D—768 A—D. 421. Πρόκλος (Γρηγόριος Ναζ.): Ὑμνος εἰς Θεὸν (W. Christ, M. Paraniikas, ὡς ἄν.—MPG t. 37 <III>, p. 508). 422α. Γρηγόριος Νύσσης: Κατὰ Εὐνομίου λόγ. I', α (W. Jaeger, vol. II, MCMXXI, p. 7), Περὶ τελειότητος (MPG t. 46 <III> 1863, 269 D), γ.—Περὶ τοῦ τί ἐστὶ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν (t. 44 <I>, p. 1132). 423. Κλήμης Ἀλεξ.: Στρωματέων V, κεφ. 12, 82, 1 (PAW II. Bd.—O. Stahlin, 1939, S. 380), Ἐκ τῶν Θεοδότου... ἐπιτομαὶ 31, 1 (III. Bd. 1909, S. 117). 424. Ὠριγένους: Περὶ ἀρχῶν τόμ. IV 1, 190 (ὡς ἄν. p. 349), Ἰωάννης ὁ Δαμασκ.: Ὡς ἄν. βιβλ. α, κεφ. ιβ (φ. 18α—p. 848). 425. Γρηγόριος Νύσσης: Κατὰ Εὐνομίου λόγ. A (ὡς ἄν.). 426. Περὶ τελειότητος (MPG t. 46 <III>, p. 269 D). 427. Μακάριος Αἰγύπτ.: Ὁμιλία Δ, ια (MPG t. 34 1903, p. 480 C). 428. Φίλων Ἀλέξ.: Περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι τοὺς ὄνειρους I 39, 230 (Oo—L. Cohn, P. Wendland, vol. III MDCCCLXXXVIII, p. 254). 429. Πλωτῖνος: V 5, 6 (II, 187). 430. Γρηγόριος Νύσσ.: Κατὰ Εὐνομίου, ὡς ἄν. 368 B. 431. Nicolaus Cus.: De quaerendo Deum (ὡς ἄν. f. 197 r). 432α. Meist. Eckhart: Pf. S. 82, Eine latein. Rechtfertigungsschrift (A. Dahnies, 1923) p. 61, 6. Pf. S. 319. 433. Angelus Silesius: Cherubischer Wandersmann I. Buch, 240 (H. L. Held, 3. Bd. 1949, S. 33). 434. Πρόκλος (Γρηγόριος Ναζ.): Ὡς ἄν. στ. 10. 435. Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογ. βιβλ. II, κεφ. IV (ὡς ἄν. p. 106). 436. Διονύσιος Ἀρεοπ.: Περὶ θεῶν ὀνομ. κεφ. Α, IV (p. 592 D). 437. Πρόκλος: Ὡς ἄν. II, XI (p. 110). 438. Ἰωβ 15, 27 (cod. Alexandrinus). 439. P. Göhre: Der unbekannte Gott, 1919, S. 114, 117. 440. K. Leese: Die Religionskrisis des Abendlandes, 1948, S. 162. 441. M. Thiel: Versuch einer Ontologie der Persönlichkeit, I Bd. 1950, S. 527, Περὶ H. de Lubac: De la connaissance de Dieu, 1948, p. 119. 442. Πρόκλος: Ὡς ἄν. p. 114. 443.

- De docta ignorantia lib. I, cap. IV (fol. 2 r). 445.—De doct. ign. lib I, cap. III (f. 2 r) 446.—De deo abscondito (vol. II, f. 2 r). 447. U p a n i s h a d - K e n a 2, 11 (P. Deussen, 1897, S. 206). 448. Περὶ τῶν δοκησιόφου Καιν ἐγγόνων 5, 15 (ὡς ἀν. vol. II MDCCCLXXXVII, p. 4). 449. Epistola CXXX, cap. XV, 28 (MPL t. XXXIII <II> 1902, p. 505). 450. I. Bd. S. 91. 451. De ordine lib. II, cap. XVIII, 47 (t. XXXII <I> 1877, p. 1017), 452.—De anima et ejus origine lib. IV, cap. XI, 5 (t. XLIV <X> 1865, p. 533). 453.—Sermo CXVIII, cap. III, 5 (t. XXXVIII <V>, 1875, p. 663). 454a. Tractatus in Psalmo XCI (G. M o r i n, 1903, p. 74), 6. 75. 455a. De divisione naturae lib. III 19 (MPL t. CXXII <I> 1853, p. 681 A), 6. Lib. I 66 (p. 510 B). 456. Theologia christiana lib. III (MPL t. CLXXVIII <I> 1885, p. 1241 C). 457. De potentia quaest. VII, art. 5, ad 14 (Quaestiones disputatae—B. P. M a n d o n n e t, t. II 1925, p. 265). 458. Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγ. ἐξηγητικῶν τόμ. Β 28, 172 (PAW IV. Bd.—E. P r e u s c h e n, 1903, S. 85) 459. Στρωματέων VI, κεφ. 13, 70, 1 (ὡς ἀν. S. 466). 460. Ἐπιστολή ΣΔΔ (Τὰ εὐρισκόμενα πάντα—M o n a c h i o r d. S. B e n e d i c t i, t. III MBCCXXX, p. 358 A). 461. Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως (MPG t. 44 <I> 1863, p. 377 A—C). 462. Εἰς τὸν PMΓ ψαλμόν, β (MPG t. 55 <V> 1862, p. 459). 463. Κατηχήσεις ΣΤ, β (MPG t. 33 1857, p. 540/41). 464. Περὶ θεῶν ὄνομ. κεφ. Ζ, III (ὡς ἀν. p. 872 A). 465.—Περὶ Μυστικῆς θεολογ. κεφ. Β (p. 1025 B). 466. Ἐκδ. τῆς Ὁρθ. πίστεως β. α, κεφ. δ (φ. 4β—p. 800). 467. W. E. H o c k i n g: The meaning of God, 1912, p. 235. 468. K. B a r t h: Der Römerbrief, 1933, S. 302. 469.—Die kirchl. Dogmatik, II. Bd. 1 Halbbd. 1946, S. 215/16. 470. E. P r z y w a r a: Gott, 1926, S. 136. 471. K. J a s p e r s: Metaphysik (ὡς ἀν. 1948) S. 708. 472. R. O t t o: Das Gefühl des Überweltlichen, I. Teil 1932, S. 212, W. F. H o c k i n g: Ὡς ἀν. S. 331. 473a. Περὶ R. O t t o: Das Heilige, 1947, SS 6, 218, 6. 31/32. 474. Περὶ.—Das Gef. d. Überweltl, ὡς ἀν. 475. U p a n i s h a d - K e n a I, 3 (ὡς ἀν. S. 205). 476. Confessiones lib. VII, cap. X, 16 (MPL t. XXXII <I> 1877, p. 742). 477. Proslogion cap. XIV (MPL t. CLVIII <I> 1853, p. 235 A—Oo—F. S. S c h m i t t, vol. I MDCCCXLVI, p. 112/12) 478a. K. B a r t h: Der Römerbr. S. 301, 6. 351. 479. E. B r u n n e r: Die christliche Lehre von Gott, I. Bd. 1946, S. 184. Περὶ R. B u l t m a n n: Welchen Sinn hat es von Gott zu reden? (Glauben u. Verstehen, 1933, S. 29), H.—H. S c h r e y: Existenz und Offenbarung, 1947, S. 133/34. 480. O. B a u h o f e r: Was heisst: Natürliche Theologie: «Schweizer Rundschau» 53 Jg. 4/5 H. 1953, S. 209. 481. R. G u a r d i n i: Vom lebendigen Gott, 1936, S. 92. 482. E. P r z y w a r a: Analogia entis, 1932, S. 95. Περὶ H. d e L u b a c: Ὡς ἀν. p. 94. 483. E. S t e i n: Endliches und ewiges Sein (WW—L. G e l b e r, II. Bd. 1950, S. 31). Περὶ K. B a r t h: Die kirchl. Dogmatik, ὡς ἀν. SS 200, 205. 484. E. M. M ü l l e r: Vorlesungen über die Entwicklung der Religion, 1881, S. 352. 485. Α' Πρὸς Κορινθίους Β, 11. 486. Ἐξοδος Γ, 14. 487. Περὶ E. S t e i n, ὡς ἀν. 488. Γένεσις Α, 27. 489. Περὶ E. B r u n n e r: Die andere Aufgabe der Theologie: «Zwischen den Zeiten» 7. Jg. 1929, S. 264. Περὶ.—Der Mensch im Widerspruch, 1937, S. 82. 490. H. Diels I B, 15 (S. 133). 491a. Epistola XXIII (Oo—C. G e b h a r d t, 4. Bd. 1924, p. 148), 6. Epist. LVI (p. 260). 492. An Schelling, 18-10-1810 (F. W. J. von S c h e l l i n g: WW—K. F. A. Schelling, VII. Bd. 1860, S. 152). 493. G. o e t h e:

- Faust I, 2050 (WW—Eduard v. d. Hellen, 13. Bd. <1902>, S. 81). 494. K. Barth: 'Ως άν. I Bd. 1932, S. VIII. Προβλ.—Nein! 1934, S. 63, E. Brunner (Die christliche Lehre von Gott, I. Bd. 1946, S. 183). 495. K. Barth: 'Ως άν. III. Bd. I. Teil 1947, S. 225. 406. F. Paulsen: Philosophia militans, 1908, S. 38 497. 'Ελέγχου και άνατροπής της ψευδωνύμου γνώσεως βιβλ. 5. κεφ. XVI, 2 (MPG t. 7 <II> 1857, p. 1167 C—1168 A). 498. Περί του τί έστι τὸ κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν (MPG t. 44 <I> 1863, p. 1132 A—B, 1133A). Περί κατασκευής ανθρώπου κεφ. ια (ώς άν, p. 156 A—B). 499. Κατὰ Κέλσου τόμ. VI 63, 691 (PAW II. Bd.—P. Koetschau, 1899, S. 134). 500. E. Troeltsch: Glaubenslehre, 1925, S. 296. 501. K. Barth: 'Ως άν., S. 226. 502. E. Brunner: Der Mensch im Widerspr. S. 94/95. 503. H. Thielicke: Theologie der Anfechtung, 1949, S. 40. 504. E. Brunner: 'Ως άν. S. 100. 505. W. Eiert: Das christl. Ethos, 1949, S. 48. Προβλ. H. Thielicke: 'Ως άν. S. 41. 506. Πρόκλος: Είς τὸν Παρμενίδην βιβλ. ΣΤ (Opera—V. Cousin, t. VI MDCCLXXVII, p. 54/55). 507. Διονύσιος 'Αρεοπ.: Περί θεϊων όνομάτων κεφ. Α, V (ώς άν. p. 593 C). 508. Βασίλειδος (*'Αγ. 'Ιπόλυτος: Του κατά πασών αίρέσεων έλέγχου βιβλ. Z 21, 89/98 (L. Duncker, E. G. Schneidewin, 1858, p. 358). 509. Angelus Silesius: 'Ως άν. IV. Buch, 21 (S. 111). 510. Πλωτίνος: V 3, 14 (II, 173). Προβλ. VI 9, 3 (444), 5 (447). 511. Meist. Eckhart: Pf. S. 319. 512.— Quaestiones parisienses (B. Geiger, MCMXXXI) p. 11. 513. P. Tillich: Systematic Theology, vol. I 1953, p. 235. 514. Πλάτων: Παρμενίδης XII (141 E). 515.— Πολιτείας ΣΤ XIX (509 B). 516. 'Ιωάννης ό Δαμασκ.: 'Εκδ της 'Ορθ. πίστεως β. α, κεφ. δ (MDXXXI, φύλλ. 4 β—MPG t. 94 <I> 1864, p. 800). 517. Πρόκλος: 'Ως άν. p. 55. 518.— Είς τήν Πολιτείαν 429 (G. Kroll, vol. I MDCCLXCIX, p. 282). 519. I. S. Eriugena: De divisione naturae l. I, 39 (MPI, t. CXXII, 1853, p. 482 B). 520. Πλωτίνος: V 3, 16 (II, 176). 521. Διονύσιος 'Αρεοπ.: Περί Μυστ. θεολογ. κεφ. Ε (p. 1048 A). 522. P. Tillich: 'Ως άν. S. 242. 523α. Πλάτων: Παρμενίδης XI (139 B), θ XXV (163 E). 524. Διονύσιος 'Αρεοπ., ως άν. 525. Μωυσης μπέν Ματιμούν: Le guide des égarés, t. I 1856, XXI (p. 89/90—Führer der Unschlüssigen, 1. Buch 1923, 26 (S. 76). 526. Angelus Silesius: 'Ως άν. I. Buch, 294 (S. 39). 527. Πρόκλος: Είς τὸν Τίμαιον Β, 110 E (E. Diehl, vol. I MCMIII, p. 364). 528. Διονύσιος. 'Αρεοπ., ως άν. 529. Πλωτίνος: I 7, 1 (I, 55). 530. Πλάτων: Παρμενίδης XII (141 E). 531. H. Conrad—Martius: Die Zeit: «Philosoph. Anzeiger» II. Jg. 1927/28, S. 350. 532. Πλωτίνος: V 3, 17 (II, 176). 533. Πλάτων: 'Ως άν. XI (139 E), XXV (164 A). 534. Πρόκλος: Είς τὸν Παρμενίδην, ως άν. 535. 'Οριγένης: Είς τὸ κατὰ 'Ιωάννην εύαγγ. έξηγ. τόμ. Β 23, 151 (PAW IV. Bd.—E. Preuschen, 1903, S. 80). 536. Nicolaus Cusanus: De deo abscondito (ώς άν. vol. II, fol. 2r). 537. 'Οριγένης, ως άν. 538. Meist. Eckhart: Pf. 319. 539. Θωμάς 'Ακ: Summa theolog. I, qu. 13, art. 9, ad 3 (Kath. Akademieerverband, I. Bd. 1934, S. 296). 540. Κλήμης 'Αλεξ.: Στρωματέων V. κεφ. 12, 82, 1 (ώς άν. S. 380). 541. Πλωτίνος: VI 9, 6 (II, 449). 542. 'Αλκίνοος: Διδασκαλικός τῶν Πλάτωνος δογμάτων X (Platonis dialogi—C. F. Hermannus, vol. VI MDCCLIII, p. 165). 543. Διονύσιος. 'Αρεοπ., ως άν. 544. Meist. Eckhart: Pf. S. 269. 545.—

- Eine latein. Rechtfertigungsschrift (A. Daniels, 1923) S. 61. 546.—Pf. S. 318. 547. Nicolaus Cus.: De visione Dei cap. XIII (v. I. f. 106 r).
 548. F. Gogarten: Der Zerfall des Humanismus, 1937, S. 21.
 549. N. Hartmann: Ethik, 1919, S. 249. 550. E. Spranger: Der unbekannte Gott, 1954, S. 17. 551. Πλωτίνος: VI 8, 11 (428). 552. *Αλκίνοος: Ὡς ἄν 553. Sententiae Florianenses (H. Ostleider, MCMXXIX). De fide 6, De divina essentia 7-12 (p. 3).
 554. Διον. Ἀρεοπ.: Ὡς ἄν. 555α. Πλωτίνος: I 7, 1 (I, 55), 6. V 3, 13 (II, 172), γ. VI 7, 35 (408). 556. Συνέσιος Κυρ: *Ὑμνος τρίτος 165 (MPG t. 66 1864, p. 1596). 557. I. Eriugena: De divisione naturae t. II 28 (MPL t. CXXII <I> 1859, p. 582 B), lib. III 17 (673). 558. H. N. Wieman: God in emergent evolution: «The christian Century», vol. 40, 1935, p. 1242. 559. Πλάτων: Σοφιστής XXVI (238 B, 239 A). 560. Παρμενίδης XII (141 E). 561. Πλωτίνος: VI 9, 5 (447). 562. Συνέσιος Κυρ.: Ὡς ἄν. 149 (p. 1596). 163. Πρόκλος (Γρηγόριος Ναζ.): *Ὑμνος εἰς Θεόν (W. Christ, M. Paraniikas: Anthologia., MDCCCLXXI, p. 24-MPG t. 37 <III> 1862, p. 508). 364. Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογ. β. III, κεφ. VII (ὡς ἄν. p. 132). 565. Nicolaus Cus.: De visione Dei cap. XVII (ὡς ἄν. I, 108 r). 566. De venatione sapientiae cap. XIII (206 r). 567. F. W. J. v. Schelling: System der gesaunten Philosophie (WW—K. F. A. Schelling, VI. Bd. 1860, p. 273). 568. Πλάτων: Πολιτείας E, XX, (477 A). 569. Τῶν μετὰ τὰ φυσικά Z 1 (1028 a 30/31). 570. Βασίλειος δης (ὡς ἄν. β. Z, 21, 94 p. 358). 571. I. S. Eriugena: Ὡς ἄν. III 19 (681 A). 572. Πεβλ. M. Scheler: Vom Ewigen im Menschen, 1933, S. 395. 573. A. Silesius: Ὡς ἄν. I. Buch, 25 (S 10) 574. E. Frank: Philosoph. understanding and religious Truth, 1945, p. 43. 575α. Pf. S. 532, 6. S. 319. 576. Πεβλ. Von der Bestimmung des Menschen, 1935, S. 47. 577. R. Eisler: Wörterbuch der philosoph. Begriffe, 3 Bd. 1910, S. 1583. 578. De electione gratiae Kap. 1, 3 (WW—K. W. Schiebler, IV. Bd. 1842, S. 467). 579.—Sex puncta theosophica I, Kap. 1, 29 (VI. Bd 1846, S. 335). 580. Mysterium pansophicum I (VI, 413), De signatura rerum Kap. 3, 2 (IV, 284), Kap. 6, 8 (309), Mysterium magnum kap. 1, 2 (V, 1843, 7), Sex puncta theosophica I, Kap. 1, 7 (VI, 332), 14 (333), Theosophische Fragen II, 13 (VI, 597). 581. Ὡς ἄν. II, 1, 595). 582.—Anti-Stiefelius II, 145 (VII. Bd. 1847, S. 191), De signatura rerum Kap. 6, 8 (309). 583. Πρόκλος: Εἰς τὸν Παρμ. β. ΣΤ (ὡς ἄν. p. 53/54). 584. Zur Seinsfrage, 1956, S. 38. 585. I. S. Eriugena: Ὡς ἄν. I. III 5 (634 B). 586. Πεβλ. P. Tillich: System. Theology, vol. I 1953, p. 188. 587. I. N. Θεοδωρακόπουλος: Αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου, 1928, σ. 31. 588. L. O. J. N. Söderblom: Der lebendige Gott, 1942, S. 77. 589. K. Barth: Der Römerbrief, 1933, S. 301. 590. E. Spranger: Ὡς ἄν., S. 62. 591. 1940 S. 190/91. 592. Der unbekannte Gott, 1949, S. 150, 6. 111, γ. 145, δ. 146/47, ε. 132/33, 135. 593. H. Diels: II B, 1 (S. 234). 594. Α' Πρὸς Κορινθίους H, 2. 595. Περί τῶν τοῦ δοκησιόφου Κάν ἐγγόνων 48, 169 (ὡς ἄν. vol. II, p. 37). 596. Feuilles détachées, 1892, p. XVII. 597. R. Bultmann: (Glauben und Verstehen 1933, S. 33). 598. K. Heim: Glaube und Denken, 1934, S. 207. 599. R. Kurtz: Von den Grenzen des Wissens, 1953, SS 84, 69. 600. H. von

Hofmannsthal: Sünde des Lebens (WW—H. Steiner, II. Bd. 1952, S. 486). 601. Προβλ. I. M. Bocheniski: Die zeitgenöss. Denkmetho-
den, 1954, S. 139. 602. A. Silesius: Ὡς ἄν. I. Buch, 15 (S. 8). 603.
Διονύσιος Ἀρεοπ.: Περὶ Μυστ. θεολογ. κεφ. Ε (1048 Α). 604. K. Jaspers:
Vernunft und Existenz, 1949, S. 55. 605. P. Tillich: Ὡς ἄν. p. 235.
606. Meist. Eckhart: Pf. S. 322. 607. Nicolaus Cus.: Vier
Predigten im Geiste Eckharts (J. Koch, 1937, S. 100). 608. R. Otto: West-
Östliche Mystik, 1926, S. 149. Προβλ. Das Heilige, 1947, 13. 609. I. Duns
Scotus: Quaestiones in libr. Prim. Sentent. q. II, scholium (Oo—Patres
Frangiscani, t. IX MDCCLXXXIII, p. 10 α). 610. Ἀριστοτέ-
λης: Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ζ β (1029 α, 24/26). 611. Πρόκλος: Εἰς τὴν
Πλάτωνος θεολογ. βιβλ. II, κεφ. XI (ὡς ἄν. p. 109). 612. Διονύσιος Ἀρ.:
Ὡς ἄν. p. 1048 Β. 613. Περὶ θεῶν ὄνομ. κεφ. Β, IV (p. 641 Α). 614. I.
S. Erigena: Ὡς ἄν. I. I 66 (p. 510 Β) 615. K. Barth: Die kirchl.
Dogm., II. Bd. 1. Halbbd. 1946, S. 215. 616. H. Spencer: First prin-
ciples, 1918, p. 84. 617. E. Brunner: Die christl. Lehre von Gott, 1946,
S. 122. 618. M. Heidegger: Einführung in die Metaphysik, 1953,
S. 136. 619. E. Frank: Knowledge, Will and Belief, 1955, p. 324.
620. M. Past: Welt und Gott, 1952, S. 5. 621α. Πλάτων: Σοφιστής
XLIII (258 Ε), β. XLVI (263 C), γ. XXV (237 Ε), δ. XXVI (238 D).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ

1. Texte zur indischen Gottesmystik, I. Buch 1923, S. 13. 2. Naturalium
quaestionum lib. I, prol. 13 (Oo—F. Haase, vol. II MDCCLXIII p. 159).
3α. De divis. naturae lib. II 2 (MPL t. CXXII, 1853, p. 528 B), β. Lib. III 17
(674 Α—Β). 4α. Ethices pars I, propos. XIV (Oo—C. Gebhardt, II.
Bd. 1924, S. 56), β. I, prop. XV (ὡς ἄν.) 5. Encyclopädie I: Die Logik
(WW 6. Bd.—L. von Henning, 1840, SS 110, 302), Vorlesungen über die
Geschichte der Philosophie III (15. Bd.—K. L. Michelet, 1836, S. 390).
6. C. E. Lessing (Sein Leben und seine Werke—T. W. Danzels, G. E.
Guhrauer, II. Bd. 1881, S. 373). 7. Novalis: Philosophie und
Physik (WW—L. Thieck, F. Schlegel, II. Theil 1837) S. 118. 8.
C. Morgenstern (Leben und Werk—M. Bauer, 1942, S. 222). 9.
G. E. Lessing (C. Schrempf: Lessing als Philosoph, 1906, S. 194).
10. Parerga und Paralipomena I (WW. A. Hübscher, 5. Bd. 1946, S. 122).
11. Κλασσικὴν ἀνάπτυξιν τῆς οὐδέσεως μετὰ τὸν <Δεῖσμον> καὶ Θεῖσμον ἴδε εἰς I.
Kant: Kritik der reinen Vernunft, 1787, S. 659/61 (PAW III. Bd.—B.
Erdmann, 1904, S. 420/21—EC III. Bd.—A. Görland, 1913, S. 434/35).
12. Vorlesungen über das System der Philosophie, 1828, S. 256. 13. R.
Eucken: Der Wahrheitsgehalt der Religion, 1905, S. 313. 14. K. C. F.
Krause: Das Urbild der Menschheit, 1851, S. 4. 15. Stoicorum
veterum fragmenta (I. ab. Arnim, vol. I. MCMV) 532 (p. 120). 16. De
triplici minimo I, cap. IV, 16 (Opera lat. conscripta—F. Fiorentino,
vol. I, pars III MDCCLXXXIX—F. Tocco, H. Vitelli, p. 144/46).
17. Von der Ursache..., 1902, S. 32/33. 18. De diversis quaestionibus XX
MPL t. XL <VI> 1887, p. 16). 19. De divisione naturae lib, III (ὡς ἄν.

- p. 621 C). 20α. Pf. 631, 6. SS 541, 83, 322. 21. F. M a u t h n e r: Der Atheismus und seine Geschichte, II. Bd. 1921, S. 213. 22. An A d o l f H. F. v o n S c h i c h t e n g r o l l. 31-1-1812 (Briefe—E d u a r d v. d. H e l l e n, S. Bd. 1908, S. 121). 23.—Gemüt und Welt (WW—E d. v. d. H e l l e n, 4. Bd. <1902> S. 3). 24. Πράξεων τῶν Ἀποστόλων κεφ. ιζ, 28.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Β. Η ΤΑΥΤΙΣΙΣ

1. Γρηγόριος Νύσσης: Κατὰ Εὐνομίου λόγ. E (MPL t. 45 <II> 1863, p. 708 C).
 2. I. T h e o d o r a k o p u l o s: Platons Dialektik des Seins 1927, S. 91.
 3. M e i s t e r E c k h a r t: Schriften und Predigten (H. B ü t t n e r, II. Bd. 1909) SS 75, 208. 4. K. B e t h: Frömmigkeit der Mystik, 1927, S. 39.
 5α. J. T a u l e r: Nachfolgung des armen Lebens Christi 15 (WW—N. C a s s e d e r, I. Teil 1823, S. 10), 6. 54, 53. 6. G. S i m o n: Die Auseinandersetzung des Christentums mit der ausserchristl. Mystik, 1930, S. 85, K. B e t h: Ὡς ἄν. S. 4. 7. I. S. E r i u g e n a: De divisione naturae lib. II 2 (MPL t. CXXII <II> 1853, p. 528 B.) 8. K. B e t h: Ὡς ἄν. S. 37. 9. M e i s t e r E c k h a r t: Eine lateinische Rechtfertigungsschrift (A. D a n i e l s, 1923) p. 39. 10. A. D r e w s: Die Religion als Selbst-Bewusstsein Gottes, 1906, S. 299. 11. J. G. H e r d e r: Aeltere Urkunde des Menschengeschlechts I, 65 (WW—B. S u p h a n, VI. Bd. 1883, S. 253). 12. Περὶ Ἄγγελου S i l e s i u s: Cherubinischer Wandersmann II. Buch, 54 (Poetische Werke—H. L. H e l d, 3. Bd. 1949, S. 48), 57 (S. 49). 13. Περὶ R. O t t o: Aufsätze das Numinose betreffend, 1923, SS 72, 75. 14. Πλωτῖνος: Ἐννεάδων VI 9, 11 (H. F. M u e l l e r, vol. II MDCCLXXX, p. 445).
 15α. M e i s t. E c k h a r t: Pf. SS 206, 314. Περὶ πηγ. 1. 16. Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας κεφ. Α, III (MPG t. 3 <I> 1857, p. 1000 D—1001 A). 17α.—Περὶ τῆς οὐρανίας Ἱεραρχίας κεφ. I, 1 (p. 272 D), 6. 273 C. 18α.—Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικ. Ἱεραρχίας κεφ. ΣΤ, I (p. 532 B), 6. V (536 C). 19. Περὶ τῆς οὐρ. Ἱερ. κεφ. Γ, II (165 A). 20. Περὶ E. S c h u r é: Les grands Initiés, 1921, p. 415. 21. J. C o h n: Geschichte des Unendlichkeitsproblems, 1896, S. 29.
 22. E. R o h d e: Die Religion der Griechen, II. Bd. 1901, S. 334. 23. N. J ö d e r b l o m: Natürliche Theologie, 1913, S. 95. 24. W. J a e g e r: Die Theologie der frühen Griechen, 1953, S. 106. 25. F. S o l m s e n: Plato's Theologie, 1942, p. 123. 26. H. B e r g s o n: Les deux sources de la morale et de la religion, 1932, p. 234. 27. E. R o h d e: Ὡς ἄν. p. 334/35. 28. E. S c u r é: Ὡς ἄν. p. 220. 29. F. S o l m s e n: Ὡς ἄν. p. 93. 30. O r p h i c o r u m fragmenta (O. K e r n, MDCCLXXII) 340 (p. 355). 31. Ἐπιστολή ζ (335 A). 32.—Μένων XV (81 D). 33α.—Φαίδων XVII (72 E), 6. XLIX (100 D), γ. XXIII (80 B), 6. XLIV (95 C), ε. XXIX (81 A). 34.—Πολιτείας ι, XI (611 D—E). 35.—Τίμαιος XLIII (90 A). 36.—Φαίδρος XXV (346 B—C). 37.—Ἐπιστολή ζ (341 C). 38.—Συμπόσιον XXIX (210 E). 39.—Ἐπιστολή ζ (341 B—C).
 40. R. S t e i n e r: Das Christentum als mystische Tatsache, 1910, S. 51.
 41α. Κατὰ Πρόκλου περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ἐπιχειρημάτων λόγ. θ, δ (H.

- R a b e, MDCCCXCIX, p. 332), **6.** Λογ. τη, ζ (p. 631/32). 42. Εἰς τὸν Τίμαιον (E. D i e h l, MCMIII, p. 336/37). 43. U. v o n W i l a m o w i t z: Der Glaube der Hellenen, II. Bd. 1932, S. 197/98. 44. E d. N o r d e n: Agnostos Theos, 1913, S. 97. 45. E. H o f f m a n n: Platonismus und Mystik, 1935, S. 13. 46. H. L e i s e g a n g: Der Gottmensch als Archetypus: «Eranos-Jahrbuch», XVII. Bd. 1950, S. 29. 47. Περὶ W i l a m o w i t z: Ὡς ἄν. S. 194. 48. Πολιτείας β, VII (364 B—C). 49. Ὡς ἄν. S. 195. 50. Θεαίτητος XXXV (176 B). 51. Συμπόσιον XXIII (203 A). 52. E. C a s s i r e r: Philosophie der symbol. Formen, II. Teil 1925, S. 309. 53. Περὶ Κρατύλος XIX (402 B—C), Τίμαιος, XII (40). 54. U. v. W i l a m o w i t z: Ὡς ἄν. S. 194. 55. I. T h e o d o r a k o p u l o s: Ὡς ἄν. S. 91. 56. Ἐπιστολή ζ (341 C—D). 57. E. R o h d e: Ὡς ἄν. S. 336. 58. E. H o f f m a n n: Ὡς ἄν. S. 28. 59. E. R o h d e: Ὡς ἄν. S. 332. 60. Περὶ E n c y c l o p a e d i a B r i t a n n i c a: Orpheus, vol. 16, 1956, p. 935. 61. Ὠριγένους: Εἰς τὸ κατὰ Ἰω. εὐαγγ. ἐξηγητικῶν τόμ. K, κεφ. 29, 266 (PAW IV. Bd. E. P r e u s c h e n, 1903, S. 367). 62. Διονύσιος Ἀρεοπ.: Περὶ Μυστ. θεολογίας κεφ. Γ (MPG t. 3 <I> 1857, p. 1033 C), 63. Ὠριγένους: Κατὰ Κέλσου τόμ. I 28, 465 (ὡς ἄν. I. Bd. P.—K o e t s c h a u, 1899, S. 226). 64a. Συνέσιος Κύρηνης: Ὑμνος τρίτος 713/19 (MPG t. 66 1864, p. 1603), **6.** Ὑμνος πρῶτος 133/34 (p. 1592). 65. Γρηγόριος Νύσσης: Κατὰ Εὐνομίου λόγ. Γ, τόμ. α 16 (Opera-W. J a e g e r, vol. II MCMXX, p. 7). 66.— Ἐξήγησις ἀκριβῆς εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων, ὁμιλ. E (MPG t. 44 <I> 1863, p. 876 A). 67a. Μάξιμος ὁ ὁμολογητής: Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν Ἀγ. Διονυσίου καὶ Γρηγορίου 127a (MPG t. 91 <II> 1865, p. 1088 C). **6.** (1088 C), **γ.** 107 α (1040C). 68. Γρηγόριος Νύσσης: Ἀντιρρητικός πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου (MPG t. 45 <II> p. 1252 C). 69. Μάξιμος: Ὡς ἄν. 212a (1280 D). 70a. N. v o n A r s e n i e w: Ostkirche und Mystik, 1943, SS 116, 168, **6.** S. 102. 71. A. S c h w e i t z e r: Die Mystik des Apostels Paulus, 1930, S. 3. 72. M. D i b e l l i u s: Paulus und die Mystik <1941> S. 17. 73. W. W e b e r: (Christusmystik, 1924, S. 116. 74. A. S c h w e i t z e r: Ὡς ἄν. S. 5. 75a. Β' Πρὸς Κορινθίους Δ, 2, **6.**—Α' Πρὸς Κορινθ. ΣΤ, 17. 76a.—Πρὸς Γαλάτας Γ, 27, **6.** B, 20. 77. E. R o h d e: Ὡς ἄν. S. 333/34. 78. C. P a n f o e d e r: Das Mystische, 1930, S. 141. 79. A. S c h w e i t z e r: Ὡς ἄν. S. 26. 80. M. D i b e l l i u s: Ὡς ἄν. S. 14. 81. O. K a r r e r: Der Mystische Strom, 1926, S. 19. 82. Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ΙΖ, 28. 83a. Α' Πρὸς Κορινθίους ΙΕ', 28, **6.** Β' Πρὸς Κορινθ. ΙΒ, 2/4, **γ.** Γ, 18. 84a. M. D i b e l l i u s: Ὡς ἄν. S. 17, **6.** S. 4. 85. W. W e b e r: Ὡς ἄν. S. 57. 86. M e i s t. E c k h a r t: Pf. S. 241. 87.—Fine latein. Rechtfertigungsschrift, ὡς ἄν. p. 40. 88.—Deutsche Predigten und Tractate (F. S c h u l z e - M a i z i e r, 1927) S. 262. 89. A n g e l u s S i l e s i u s: Cherubinischer Wandersmann I. Buch, 8 (Poetische Werke—H. L. H e l d, 3 Bd. 1949, S. 8). 90a. Ἐννεάδων VI 9, 4 (H. F. M u e l l e r, vol. II, MDCCCXXX, p. 445), **6.** 9 (453), **γ.** 1 (441), **δ.** 4, (445), **ε.** 7 (450), **στ.** 4 (446), **ζ.** 8 (451), **η.** 7. (450), **θ.** 3 (444), **ι.** 11 (456), **ια.** 11 (455), **ιβ.** V 5, 7 (188), **ιγ.** VI 9, 7 (450), **ιδ.** V 5, 8 (188), **ιε.** VI 9, 9 (454), **ιστ.** 11 (454), **ιζ.** 3 (444), **ικ.** V 3, 5 (160), **ιδ.** VI 9, 11 (456), **κ.** IV 4, 2 (43), **κα.** VI 9, 10 (554), **κβ.** 11 (454). 91. Στοιχείωσις θεολογική κεφ. Ρxy. (Aem. P o r t u s, MDCXVIII, p. 467). 92. Geschichte der neueren Philosophie, I. Bd. 1895,

- S. 89. 93. A. Schopenhauer: Die Welt als Wille und Vorstellung II, IV. Buch, Kap. 481 (WW—H ü b s c h e r, 3. Bd. 1949, S. 703). 94. Deutsche Predigten und Tractate (F. Sch ul z e-M a i z i e r, 1927) S. 262. 95.—Pf. S. 281. 96.—Eine latein. Rechtfert., ὡς ἄν. p. 40. 97α.—Pf. S. 190, β. S. 54. 98.—Deutsche Predigten und Tractate (J. Q u i n t, 1955, S. 313). 99α.—Pf. S. 581, β. S. 284, γ. 283/31, δ. 285, ε. 241. 100α.—Cherubinischer Wandersmann I, Buch, 278 (ὡς ἄν. S. 38), β. 224 (S. 32), γ. 204 (29), δ. 8 (8). 101. N. von Arseniew: Ostkirche und Mystik, 1943, S. 172. 102. K. B e t h: Frömmigkeit der Mystik, 1927, S. 88. 103. Attente de Dieu, 1950, p. 89. 104. N. v. Arseniew: Mystik und Urchristentum: «In deo omnia unum» 1942, S. 115. 105. Τίτλος ἔργου τοῦ γερμανοῦ μυστικοῦ J o h. T a u l e r (1306-31): Nachfolgung des armen Lebens Christi. 106. J. von G ö h r e s: Die christliche Mystik, I. Bd. 1879, S. 405. 107. *Α γ. Θ η ρ ε σ ί α (O. K a r r e r: Gott in uns, 1926, S. 87). 108. *Α γ. Β ε ρ ν ά ρ δ ο ς: De diligendo Deo cap. XI, 33 (MPL, t. CLXXXII <I> 1854, p. 995 A). 109.—Sermones in cantica cap. XXXI, 7 (t. CLXXXIII <II> 1854, p. 943 D). 109α. *Α γ. Θ η ρ ε σ ί α: Ὡς ἄν. S. 96, β. 87. 111α. Μ α κ ά ρ ι ο ς ὁ Α ἰ γ. Ὁ μιλία Δ, ια (MPG. t. 34 1903, p. 480 D), β. Ὁ μιλία I, α (p. 541 A—B). 112. H. de S. V i c t o r e: Soliloquium de arrha animae (MPL, t. CLXXVI <II> 1880, p. 963 D—964 A—B). 113. I o h a n n e s C r u c i s: (O. K a r r e r: Die Mystik der Neuzeit, 1926, S. 134/35). 114. Theosophie des Julius (WW—E d u a r d v o n d e r H e l l e n, 11. Bd. I <1905>, S. 127). 115. Über die Religion II (WW I. Bd. 1843, S. 264). 116. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte (WW IX. Bd.—E. G a n s. K. H e g e l, 1840, S. 394). 117. R. S t e i n e r: Ὡς ἄν. S. 24. 118. H. A. O v e r - s t r e e t: God as the common Will: «The Hibbert journal» vol. VIII, 1, 1914, p. 168. 119. Die Philosophie des freien Geistes, 1930, SS 225, 236. 120. Les deux sources de la morale et de la religion, 1932, p. 235. 121. La connaissance surnaturelle, 1950, p. 253. 122. Fracht des Lebens, 1944, S. 222. 123. Der Aufbau des Seins, 1950, S. 255. 124. F. H e i n e m a n n: Existenzphilosophie lebendig oder tot? 1954, S. 74. 125. Philo- s o p h i e, III Metaphysik, 1956, S. 135. 126. Vernunft und Widervernunft, 1952, S. 37. 127. Στοιχείωσις θεολογική Ραγ (Aem. P o r t u s, MDCXVIII, p. 467). 128. S. W e i l (M. D a v y: Die geistige Erfahrung d. S. Weil: «Zeitschr. f. philosoph. Forschung» VIII. Bd. I. H. 1954, S. 130). 129. C. P a n - f o e d e r: Das Mystische, 1930, S. 139, β. 142. 130. G. v a n d e r L e e u w: Vom Heiligen in der Kunst, 1957, S. 338. 131. Du Vrai, du Beau et du Bien, 1858, p. 126. 132. Die Auseinandersetzung des Christen- tums mit d. ausserchr. Mystik, 1930, S. 85/36. 133α. Das Wesen des Chri- stentums (WW—7. Bd. 1849, S. 134), β. 133. 134. Ηεβλ. H. S u n d é n: La theorie Bergsonienne de la religion, 1940, p. 234/35. 135. Der mystische Strom, 1926, S. 11. 136. Die Philosophie des freien Geistes, 1930, S. 229. 137. Maximen und Reflexionen I (WW—Ed. v. d H e l l e n, IV. Bd. <1902>, S. 223. 138. M. H e i d e g g e r: Der Satz vom Grund, 1957, S. 69. 139. Ἐννεάδων VI 9, 10 (ὡς ἄν. vol. II, p. 451). 140. *Α γ. Θ η ρ ε σ ί α: (*Ὡς ἄν. S. 89). 141.—WW—A. A l k o f e r, I. Bd. (Leben von ihr selbst be- schrieben) 1933, S. 234. 142. K. J a s p e r s: Psychologie der Weltan- schauung, 1925, S. 85. 143α. H. D e l a c r o i x: Études d'histoire et de

la psychologie du mysticisme, 1908, p. VIII, **θ**. p. XIII. 114. Ἀγ. Θεοσεσία (O. Karrer, ὡς ἄν. S. 90). 145. O. Karrer: Der mystische Strom, 1926, S. 9. 146. E. St ag e l: Das Leben der Schwester zu Töss (PAW VI. Bd.—F. V e t t e r, 1906, S. 10). 147. S. K i e r k g a a r d: Furcht und Zittern (WW 3. Bd.—H. G o t s c h e d, 1909, S. 44). 148. Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit. (WW 10. Bd. 1866, S. 283). 149. Gestaltwandel der Götter, 1920, S. 491/92. 150. L' être et le néant, 1943, p. 653/54. 151. G. v. d. L e e u w: Phänomenologie der Religion, 1956, S. 578. 152. A n P l a c c i u s, 28-1-1695 (Oo—L. D u t e n s, t. VI MDCCL XVIII, p. 56). 153. F. M a u t h n e r: Der Atheismus, IV. Bd. 1923, S. 425.

II, Η ΤΑΥΤΟΤΗΣ

1. H ö l d e r l i n: Hyperion I (WW—A. B r i e g e r, 1952, S. 422). 2. D. H. K e r l e r: Weltwille und Wertwille, 1925, S. 77. 3. E. v. B r a c k e n: Meister Eckhart und Fichte, 1943, S. 466. 4. WW—I. H. F i c h t e, XI. Bd. 1835, S. 347. 5. E. v. B r a c k e n, ὡς ἄν. S. 8. 6. A. S c h o p e n h a u e r: Die Welt als Wille und Vorstellung II, IV. Buch, Kap. 481 (WW—A. H ü b s h e r, 3. Bd. 1949, S. 703). 7. E. v. B r a c k e n, S. 579. 8. The principles of human knowledge I, 1, 1937, p. 27. 9a. Die Bestimmung des Menschen (WW II. Bd. 1845, S. 244), **θ**. 228, **γ**. 245. 10. E. v. B r a c k e n, S. 465. 11. Naturphilosophie (WW—K. F. A. S c h e l l i n g, 4. Bd. 1859, S. 119). 12.— Darstellung meines Systems der Philosophie (ὡς ἄν. S. 116). 13.— Zur Geschichte der neueren Philosophie (10. Bd. 1861, S. 121). 14.— Darstellung des philosophischen Empirismus (ὡς ἄν. S. 229). 15.— Bruno (4. Bd., S. 289). 16a. H. Diels I B, 3 (S. 231), **θ**. 8, 34 (238). 17. Die Religion des deutschen Idealismus, II. Teil 1923, S. 137. 18. F. H o r n: F. W. J. Schellings Lehre v. d. letzten Dingen: «Zeitschr. für Religions und Geistesgeschichte» VI. Jg. 1954, 3. H., S. 249. 19. K. J a s p e r s: Schelling, 1955, S. 260. 20. R. H a b l ü t z e l: Dialektik und Einbildungskraft, 1954, S. 81. 21. Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschl. Freiheit (7. Bd. 1860, S. 432). 22.— Die Weltalter (8. Bd. 1861, S. 263). 23.— 7. Bd. S. 433. 24. W. R. C o r t i: Die Mythopoesie des «werdenden Gottes», 1953, 20. 25a. De divisione naturae lib. III 17 (MPL t. CXXII <I>1865, 678 C), **θ**. I. II 28 (598 B), **γ**. III 23. (689 B). 26. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie (WW—G. L a s s o n XVa Bd. 1940—I. H o f f m e i s t e r, S. 178). 27.— Vorles. über die Philosophie der Weltgeschichte III (IX. Bd.—G. L a s s o n, 1920, S. 722). 28a.— Vorles. ü. d. Philosophie der Religion II (WW 12 Bd.—P. M a r h e i n e k e, 1840, S. 248), **θ**. I (11. Bd. 1840, S. 93), **γ**. II (12. Bd. S. 237), **δ**. S. 191 (236), **ε**. I (193/94), **στ**. 194, **ζ**. 75. 29. Ποβλ. G. S c h m i t z: Die List der Vernunft, 1951, S. 57. 30. Vorl. ü. d. Ph. d. Rel. II (S. 191/92). 31.— Darstellung des Fichteschen und des Schellingschen Systems (1. Bd.—K. L. M i c h e l e t, 1832, S. 209). 32a.— Encyclopädie III (7². Bd.—L. B a u m a n n, 1845), 441 (S. 291), **θ**. I (6. Bd.—L. v. H e n n i n g 1840), 214 (S. 388). 33.— Vorl. ü. d. Ph. d. Rel. I (S. 194), **θ**. 192. 34.— Vorl. ü. d.

- Gesch. d. Philos. III (15. Bd.—K. L. Michelet, 1836, S. 139). 35.—
Vorl. ü. d. Philos. d. Gesch. (9 Bd.—E. Gans, K. Hegel, 1840, S. 97).
36.—Vorl. ü. d. Ph. d. Rel. I (S. 419). 37.—V. ü. d. G. d. Ph. I
(13. Bd.—K. L. Michelet, S. 88). 38.—Ως άv. XVa Bd.—J Hoff-
meister, S. 176. 39.—Phänomenologie des Geistes (2 Bd.—I. Schu-
lze, S. 569). 40a.—V. ü. d. Ph. d. Rel. II (S. 330), 6. 496. 41.—
Encycl. ός άv. 545 (S. 448). 42a.—V. ü. d. G. d. Ph. I (S. 88), 6. 89, γ.
36. 43.—V. ü. d. Ph. d. Rel. I (S. 200). 44.—Phänomenol. S. 511.
45a.—V. ü. d. Ph. d. Rel. ός άv., 6. II, 191, γ. I, 83. 46.—V. ü.
d. G. d. Ph. (XVa, 176/77). 47.—V. ü. d. Ph. d. Rel. II, 210. 48.—
V. ü. d. Ph. d. Weltg. I (VIII. Bd.—G. Lasson, 1920, S. 105). 49.—V. ü.
d. Ph. d. Rel. I, 192. 50.—V. ü. d. G. d. Ph. I, 89. 51.—V. ü. d.
Ph. d. Gesch. S. 394. 52. G. Lasson: G. W. F. Hegel's Sämmtl. Wer-
ke, XII, Bd. I, 1925 S. XI (Vorwort). 53. Schriften und Predigten (H. Bütt-
ner, II. Bd. 1900, S. 190. 54a.—Pf. S. 527, 6. 583, γ. 206. 55. Vorl.
ü. d. Ph. d. Rel. I, 242. 56. Eine latein. Rechtfertigungsschrift, ός άv. S.
42. 57.—Pf. S. 312. 58. W. Lütger t; Die Relig. d. deutsch. Idea-
lismus, III. Teil 1925, S. 90. 59. F. von Baader: WW XV. Bd.—F.
Hoffmann, 1857, S. 159. 60. Aus Privatvorlesungen über J Böhme's
Lehre VI (WW XIII. Bd.—F. Hoffmann, 1855, S. 81). 61. Ποβλ. W.
Lütger t, ός άv. S. 61. 62. Theosophia Kap. 1, 8 (WW—K. F. Schie-
bler, VI. Bd. 1846, S. 454). 63.—Epistolae theosophicae 47, 34 (VII.
Bd. 1847, S. 521). 64.—Mysterium magnum Kap. 5, 3 (V. Bd. 1843, S.
22. 65a. Vorl. über d. Gesch. d. Philos. III (15, S. 307), 6. 327, γ. 303, 8.
326. 66. W. Lütger t, ός άv. 67. Ποβλ. H. Bornkamm: Jakob
Böhme: «Die grossen Deutschen». I. Bd. 1935, S. 558, A. Kouré: La philo-
sophie de Jakob Boehme, 1929, p. 506. 68. Ποβλ. W. Dilthey: Die
Jugendgeschichte Hegels (WW IV. Bd.—H. Nohl 1921, S. 139, 156, W. Lüt-
ger t: Ως άv. II. Teil 1933, S. 137, επίσης ός άv. ποθ. 52. 69. Die Idee
Gottes im Geiste der Philosophie Hegels, 1947, S. 44. 70. V. ü. d. Ph. d.
Rel. I (11, 184/85). 71.—V. ü. d. G. d. Ph. I (13, 89 z. é.—XV a, 177) 72a.—
V. ü. d. Ph. der. Rel. I (S. 181), 6. 184. 73. E. Schmidt: Hegels Lehre
von Gott, 1952, S. 246. 74. V. ü. d. Ph. d. Rel. I (S. 75). 75. Ποβλ.
G. B. Jäsche: Der Pantheismus, II. Bd. 1828, S. 324, III. Bd. 1832, S. 64.
76. Ποβλ. M. Scheler: Vom Ewigen im Menschen, 1933, S. 408. 77.
Die Jugendgeschichte Hegels, (ός άv.) S. 138. 78. Hegel, 1929, SS 23, 63.
79.—Vorl. ü. die Ph. der. Rel. I (93). Ποβλ. Encycl. III (S. 466), Über die
Ästhetik (10^a Bd.—H. G. Hotho, 1835, S. 469 z. é.). 80. E. Schmidt,
ός άv. S. 193. 81. D. H. Kerler: Weltwille und Wertwille, 1925,
S. 57. 82. Die Schöpfung (WW—B. Suphan, 29. Bd.—C. Redlich,
1899, S. 443. 83. Ποβλ. άv. ποθ. 71, 72 β. 84. Wissenschaft der Logik
I (3. Bd.—L. v. Henning, 1833, S. 35/36). 85.—Vorl. ü. d. Ph. d.
Rel. I (S. 27). 86. K. Jaspers: Aristoteles, Thomas, Hegel (Παραδό-
σεις του θερινού εξαμήνου 1957/58 εις τό Παν/μιον της Βασιλείας. 87. Das
Grundproblem der Erkenntnistheorie (Ausgewählte Werke I. Bd. 1899, S. 124/25).
88. Psychologia rationalis, MDCCXI., 32 (p. 24). 89. Ποβλ. I. Seidel:
Das Wesen des Monismus, 1922, S. 7. 90. Ποβλ. F. Klimke: Der Mo-

- nismus, 1911, S. 19/20. 91. W. Dilthey, ὡς ἄν. S. 155. 92. B. Spinoza: Ethices pars I, def. II (Oo—C. Gebhardt, II. Bd. 1924, S. 45. 93. G. v. der Leeuw: Phänomenol. d. Religion, 1956, S. 760. 94. G. Krüger: Die Herkunft des philosophischen Selbstbewusstseins: «Logos» XXII 1, 1933, S. 272. 95. K. Jaspers, ὡς ἄν. 96. J. Royce: The conception of God, 1909, p. 302. 97. Philosophie des Unbewussten II (ὡς ἄν. VII. Bd. 1904, S. 182). 98.—Die Religion des Geistes, 1882, S. 151. 99. L. Ziegler: Das Weltbild Hartmanns, 1910, S. 140/41. 100. Die Rel. d. Geistes, S. 156. 101. R. M. Rilke: Das Stunden=Buch, 1936 I, S. 27. 102. Die Stellung des Menschen im Kosmos, 1930, S. 110. 103. Der unbekannte Gott, 1954, S. 18. 104. A. Görland: Religionsphilosophie, 1922, S. 57. 105. J. G. Herder: Die Welt der menschlichen Seele (WW 29. Bd., ὡς ἄν. S. 253). 106. W. Rathenau: Zur Mechanik des Geistes, 1922, S. 19. 107. J. G. Fichte: Die Anweisung zum seeligen Leben (WW 5. Bd., ὡς ἄν. S. 407). 108. F. W. J. v. Schelling: System der gesamt. Philosophie (WW 6. Bd. S. 562). 109. Ἡεβλ. E. Benz: Die Mystik in der Philosophie d. deutschen Idealismus: «Euphorion» 46. Bd. 1 H. 1952, S. 290. 110. H. U. von Balthasar: Prometheus, 1947, S. 176. Ἡεβλ. H. S. Schwarz: Der Gottesgedanke in der Geschichte der Philosophie, 1913, S. 100. 111. Ἡεβλ. F. Pfeiffer: Deutsche Mystiker, I. Bd. 1845, S. IX, W. L. ütger, ὡς ἄν. II. Teil, S. 137. 112. H. U. v. Balthasar, ὡς ἄν. 113. E. von Bracken: Eckhart und Fichte, 1943, S. 1. 114. H. Heimsoeth: Die sechs grossen Themen der abendl. Metaphysik, S. 9. 115. Ἡεβλ. E. v. Bracken, ὡς ἄν. S. 497. 116. F. Mauthner: Der Atheismus, IV. Bd. 1923, S. 427. 117. E. v. Bracken, S. 410. 118. Novalis: Philosophie und Physik (WW—L. Tieck, F. Schlegel, II. 1837, S. 123). 119. J. G. Fichte: Die Bestimmung des Menschen (WW—I. H. Fichte, II. Bd. 1845, S. 228). 120. F. Nietzsche: Also sprach Zarathustra (A. Baumeier, 1930) S. 31.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

I. Η ΑΠΟΨΙΑ

1. J. Sartre: Le Diable et le Bon Dieu, 1951, p. 228. 2. E. Frank: Philosoph. Understanding and religious Truth, 1945, 43. 3. K. Joël: Antibarbarus, 1974, S. 190. 4. Système de la nature, t. II 1820, p. 316/18. Deutsche Religion, 1935, S. 37/38. 6. In Ioannis evang. tractatus XXVII, 2 (MPL t. XXXV <III>, p. 1616). 7a. W. Whitman: Leaves of grass, 1954, p. 348, 6. pp 44, 198. 8. E. Schuld: Die Gottesvorstellungen: «Theolog. Gegenwartsfragen» <Jahresgabe> 1940, S. 40. 9. Die Schriften zu J. G. Fichte's Atheismus-Streit (Hans Lindau, 1912, SS 34/5, 32, 51. Ἡεβλ. Appellation an das Publicum (WW—I. H. Fichte, V. Bd. 1845, S. 311). 10. Vorl. ü. d. Geschichte d. Philosophie (WW 13. Bd—K. L. Michelet, 1833, S. 89). 11. G. Lasson: G. W. F. Hegel's Sämmtl. Werke, 12. Bd. I. 1925, S. XI (Vorwort). 12. E. Schmidt:

- Hegels Lehre von Gott, 1952, S. 258. 13. F. M a u t h n e r: Der Atheismus, IV. Bd. 1923, S. 165. 14. H. U. v o n B a l t h a s a r: Prometheus, 1947, S. 615. 15. W. D i l t h e y: Die Jugendgeschichte Hegels (WW IV. Bd.--H. N o h l, 1921, S. 140). 16. F. M a u t h n e r: 'Ως άv. S. 168. 17. K. J o ö 1: Wandlungen der Weltanschauung, II. Bd. 1934, S. 614. 18. Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit (WW 10. Bd. 1866, SS 3, 4). 19.—Gedanken über Gott und Unsterblichkeit (3. Bd. 1847, S. 69). 20a.—Vorlesungen über das Wesen der Religion (8. Bd. 1851, S. 411). 21a.—Das Wesen des Christentums (7. Bd. 1849, S. 39), G. S. 65. 20b.—Vorl. über das Wesen der Relig. S. 415. 22.—Das Wesen d. Christ. S. 66. Ποβλ. Reinverse auf den Tod (3. Bd. S. 107). 23. Kritik der reinen Vernunft, 1787, S. 721 (PAW 3. Bd.—B. F r d m a n n, 1904, S. 457—EC 3. Bd.—A. G ö r l a n d, 1913, S. 472). 24a. Ein ungedrucktes Werk von Kant: «Altpreussische Monatschrift (R. R e i c k e) XXI. Bd. 1884, S. 410, G. 324, γ. 620, δ. 606, ε. 575, στ. 608, ζ. 326, η. 390, θ. 613/14, ι. 414, ια. 328. 25. H. V a i h i n g e r: Die Philosophie des Als-Ob, 1911, S. 733. 26. A. G ö r l a n d: Religionsphilosophie, 1922, SS 110, 142 (44, 57, 163, 181, 321). 27. M. S c h e l e r: Philosoph. Weltanschauung, 1929, S. 43/44. 28. Ethik, 1949, S. 199. 29. M. S c h e l e r, ός άv. S. 45. 30a. Weltwille und Wertwille, 1925, S. 47, G. 171, γ. 172. 31. Die auferstandene Metaphysik, 1921, S. 269. 32a.—Weltw. u. Wertw. S. 171, G. 303. 33.—Die auferst. Metaph. S. 267. 34a.—Weltw. u. Wertw. S. 199, G. 340. 35. An M. S c h e l e r: (Philos. Weltanschauung, S. 45). 36. Weltw. S. 75. 37. K. L e e s e: Die Religionskrisis des Abendlandes, 1948, S. 137. 38. J. M a r i t a i n: La signification de l'athéisme contemporain, 1949, p. 14. 39a. De docta ignorantia lib. II. cap. XI (Opera—I. F. S t a p u l e n s i s, MDXIII, vol. I, fol. 21 r), G. cap. XII (f. 22 r), γ. 21 v, δ. Cap. XI (21 r), ε. Cap. I (13 r). 40. I. C o h n: Geschichte des Unendlichkeitsproblems, 1896, S. 94. 41. H. K e s t e n: Copernicus, 1948, S. 201. 42. I. T a u b e s: Dialectic and analogy: «The Journal of Religion» vol. XXXIV 1954, p. 115. 43. L. B r a u n: Die Persönlichkeit Gottes, 1931, S. 193. 44. G o e t h e s Unterhaltungen m. d. Kanzler F. v. Müller (C. A. H. B u r k h a r d t, 1904) 300, 26-2-1832 (S. 192). 45. Ποβλ. P. J o r d a n: Das Bild der modernen Physik, 1947, S. 114. 46. Ποβλ. H. R o s e n r e r g: Die Entwicklung des räumlichen Weltbildes der Astronomie, 1930, S. 25. 47. P. J o r d a n, ός άv. S. 117. 48.—D. E. S t r a u s s: Der alte und der neue Glaube, 1873, S. 199. 49. H. K e s t e n, ός άv. S. 492. 50. D. E. S t r a u s s, ός άv. S. 108. Ποβλ. Th. S t e i n e m a n n: Die Frage nach Gott, 1915, S. 66. 51. E. M. A r n d t: Pro populo germanico, 1854, S. 5. 52. I. H e r d e r: Die Schöpfung (WW—B. S u p h a n, 29. Bd.—C. R e d l i c h, 1889, S. 446). 53. K. H e i m: Glaube und Denken, 1934, S. 221. 54. Der Formalismus in der Ethik, 1954, S. 590. 55. Die frühliche Wissenschaft (A. B a u e m l e r, 1930) III 125 (S. 110 κ. ε). 56.—Bruchstücke zu den Dionysos—Dithyramben 50 (Gedichte—A. B a u e m l e r, 1930, S. 564). 57.—Also sprach Zarathustra (A. B a u e m l e r, 1930) S. 290. 58.—Gedichte, ός άv. S. 457/58. 59.—Also sprach Zarathustra ός άv. 60.—Die fr. Wiss. ός άv. 61.—Die Unschuld des Werdens II (A. B a u e m l e r, 1931) 953 (S. 337). 62.—Götzendämmerung (A.

- B a u e m l e r, 1930) S. 263/64. 63a.—Also spr. Zar., S. 98, 6. 349, γ. 288, δ. 91, ε. 92, στ. 289. 64. Die Unsch. d. Werd. 991 (S. 349). 65a.—Der Wille zur Macht (A. B a u e m l e r, 1930) 1019 (S. 669), 6. 595 (S. 412). 66.— Die fröhl. Wiss. V 343 (S. 236). 67.—Die Unsch. d. Werdens, 988 (S. 348). 68. «Η φιλοσοφική Πίστις»: Τίτλος έργου τοῦ Κ. J a s p e r s (1948). 69a. J.—P. S a r t r e: L' Existentialisme est un Humanisme, 1946, p. 17, 6. 94. 70. Ποβλ. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, 1949, S. 169/70. 71. Ποβλ. Vom Wesen des Grundes, 1955, S. 39. 72a. L' être et le néant, 1949, p. 40, 6. 116/17, γ. 118, δ. 708, ε. 654, στ. 350. 73a.— L' Exist. est un Humanisme, p. 33/34, 6. 23, γ. 136, δ. 22. 74.— L' être et le néant, p. 708. 75. Über den Humanismus, 1947, S. 19—Platons Lehre von der Wahrheit, 1947, S. 76. 76.— V. Wes. d. Gr. ως άν. 77.— Ü. d. Hum. S. 36—Pl. I. v. d. Wahrh. S. 101/102. 78. H.—H. S c h r e y: Die Bedeutung der Philosophie M. Heideggers f. d. Theologie: «M. Heideggers Einfluss auf die Wissenschaften» 1949, S. 15/16. 79. Ü. d. H. S. 37—P. L. v. d. W. S. 103. 80.— Holzwege, 1952, S. 246. 81. Meditationes de prima philosophia CIJCICL(2) 7-9, p. 1 (Ἀφιερωτ. ἐπιστολή εἰς τὴν Θεολογ. Σχολὴν τῆς Σοφβόνης). 82. H.—H. S c h e r y, ως άν. S. 21. 83. L. G a b r i e l: Existenzphilosophie, 1951, S. 268. 84. L' Exist. est un Hum. p. 16. 85. H. V a i h i n g e r: Die Philosophie des Als-Ob, 1911, S. 733. 86. Götzendämmerung, ως άν. S. 116. 87. F. M a u t h n e r: Der Atheismus, IV. Bd. 1923, S. 385, M. T h i e l: Versuch einer Ontologie der Persönlichkeit, I. Bd. 1950, S. 541. 88. Π λ ω τ ῖ ν ο ς: Ἐννεάδων VI 9, 7 (H. M u e l l e r, vol. II, MDCCCLXXX, p. 450). 89. Ethik, 1949, S. 16/17. 90 G. v. der L e e u w: Phänomenologie der Religion, 1956, S. 679. 91. F.—J. v. R i n t e l e n: Philosophie der Endlichkeit, 1951, S. 2. 92. K. J a s p e r s: Vom Urspr. u. Ziel d. Geschichte, 1949, S. 169/70. 93. O. F. B o l l n o w: Deutsche Existenzphilosophie und französischer Existentialismus: «Zeitschr. f. philos. Forschung» II. Bd. 1947, S. 243. 94. K. J o ë l: Antibarbarus, 1914, S. 191. 95. M. S c o c h: Der Glaube des modernen Menschen, 1956, S. 10. 96. H. K u h n: Begegnung mit dem Nichts, 1950, S. 39. 97. O. B o l l n o w, ως άν. S. 241. 98. E. S p r a n g e r: Der unbekannte Gott, 1954, S. 20. 99. K. J a s p e r s: Vernunft und Existenz, 1949, S. 93. 100. R. L e S e n n e: La découverte de Dieu, MCMLV, p. 12. 101. Ποβλ. R. J o l i v e t: Le Dieu des philosophes, 1956, p. 120. 102. F. H e i n e m a n n: Jenseits des Existentialismus, 1957, S. 135/36. 103. Of the advancement of learning I (Works—R. L. E l l i s, D. D. H e a t h, vol. III, 1870), p. 267/68. 104. Vernunft u. Existenz., 1949, S. 112. 105. F. M. V o l t a i r e: Épitre CIV (Oeuvres—L. M o l a n d, vol. X 1877, p. 403). 106. G. E. L e s s i n g: (Aus einem Gedichte über die menschl. Glückseligkeit) WW—K. L a c h m a n n, I. Bd. 1886, S. 239. 107. F. S c h l e g e l: Neue philosophische Schriften (J. K ö r n e r, 1935), S. 168. 108. W. W. W i n d e l b a n d: Einleitung in die Philosophie, 1923, S. 394. 109. E. P r z y w a r a: Gott, 1926, S. 59/60, P. W u s t: Ungewissheit und Wagnis, MCMXXXVI, S. 203. 110. Pf. S. 221. 111. XVI revelations of divine love (G. T y r r e l l, 1902) p. 150. 112. H. de L u b a c: De la connaissance de Dieu, 1948, p. 166. 113. J. M a r i t a i n: Approches de Dieu, 1953, p. 85/86. 114. A. M a r c: L' être et l' esprit: «Acte du XIème Con-

E. P. M. T. P. T. I.
IOANNINA 2006

- grès international de philosophie» vol. III 1953, p. 76. 115. M. B u b e r: Ich und Du (Dialogisches Leben), 1947, S. 87. 116. H. G. W e i l l s: God the invisible King, 1917, p. 73. 117. E. S p r a n g e r: Weltfrömmigkeit, 1941, S. 35. 118. R. M. R i l k e: Das Stunden=Buch, 1936 II, S. 54. 119. Ὁ μ η ρ ο ς: Ὀδύσσεια γ, 48. 120. Π ρ ω τ α γ ὄ ρ α ς: (H. Diels II B, 4, S. 265). 121. Π ρ β λ. I. Σ τ α μ α τ ᾶ ρ ο ς: Λεξικὸν ἀρχαίας Ἑλλ. γλώσσης, 1949, σ. 1028 («ὑπάρχω»). 122. Π ρ β λ. E. G i l s o n: L' être et l' essence, 1948, p. 249. 123. Ὡς ἄν. p. 22/23. 124. Κ ρ α τ ῦ λ ο ς XVI (397 C—B). 125. Κατὰ τῶν Π ρ ὄ κ λ ο υ περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ἐπιχειρημάτων λόγ. III, η (H. R a b e M D C C C X C I X, p. 635/36). 126. Λόγ. Α θεολογικὸς τέταρτος, ιη (MPL t. 36 <II> 1885, p. 128 A). Ἰ ω ἄ ν ν η ς Δ α μ α σ κ.: Ἐκδοσις τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως βιβλ. α, κεφ. θ (M D X X X I, φύλλ. 15α—MPL t. 94 <I> 1864, p. 836/37). 127. De divisione naturae lib. I 42 (MPL t. CXXII, 1853, p. 452 C). 128. M. H e i d e g g e r: Was ist Metaphysik?, 1955, S. 15. Π ρ β λ. P. T i l l i c h: Systematic Theology, vol. I 1955, p. 205. 129. Discours de la Méthode IV (Oeuvres—Ch. A d a m, D. T a n n e r y, t. VI 1902, p. 37). 130. Meditationes de prima philosophia III 57 (ὡς ἄν. p. 51). 131. Pensées II 543 (Oeuvres—L. B r u n s c h v i e g, t. VIII 1904, p. 327). 132. Sermo CXLII, cap. II, 2 (MPL t. XXXVIII <V> 1865, p. 777). 133.— Contra duas epistulas Pelagianorum lib. IV, cap. III, 17 (t. XLIV <X> 1865, p. 746). 134. R. B u l t m a n n: Welchen Sinn hat es von Gott zu sprechen? (Glauben und Verstehen) 1933, S. 26. 135. P. T i l l i c h, ὡς ἄν. p. 205. 136. K. J a s p e r s: Einführung in die Philosophie, 1950, S. 41. 137. K. L e e s e: Die Religionskrise des Abendlandes, 1948, S. 166. 138. W. W i n d e l b a n d, ὡς ἄν. S. 394. 139. W. J a m e s: The varieties of religious experience, 1902, p. 492. 140. K. J a s p e r s: Der philosophische Glaube, 1948, S. 31. 141. H. de L u b a c, ὡς ἄν. p. 129. 142. G. S i m m e l: Fragmente und Aufsätze, 1923, S. 4. 143. Kritik der prakt. Vernunft, 1788, S. 70 (PAW 5. Bd.—P. N a t o r p 1908, S. 124—EC 5. Bd.—B. K e l l e r m a n n, 1914, S. 134). 144.— Kritik der reinen Vernunft, 1787, S. 857 (PAW 3. Bd.—B. E r d m a n n, 1904, S. 537—EC 3. Bd.—A. G ö r l a n d 1913, S. 555. 145α. Kritik der Urteilskraft, 1799, S. 420 (PAW 5. Bd.—W. W i n d e l b a n d, 1908, S. 448—EC 5. Bd.—O. B u e c k, 1914, S. 528), β. S. 33 (455—536). 146.— Opus postumum (E A d i c k e s. 1920) S. 808, Kr. d. Urteilkr. SS 429, 433 (453, 455—534, 536). 147. S. 424 (450—531). 148. F. W. J. S c h e l l i n g: Philosophie und Religion (WW VI. Bd. 1860, S. 53). 149. F. E. B e n e k e: Grundlinien des natürlichen Systems der Praktischen Philosophie, 1841, S. XVIII. 150. F. B r e n t a n o: Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis, 1955, S. 14. 151. F. G o g a r t e n: Der Zerfall des Humanismus, 1937, SS 25, 22/24, 29. 152. H. C o h e n: Ethik des reinen Willens, 1904, S. 52. 153. F. G o g a r t e n, ὡς ἄν. 154. E. S p r a n g e r: Der unbekannte Gott, 1954, S. 36. 155. Opus postumum, ὡς ἄν. S. 793. 156α.—Kr. d. Urteilskr., 1799, S. 435 (PAW, 457—EC, 537), β. 436 (457—538). 157. E. P a z y w a r a: Gott, 1926, S. 27. 158α. Kr. d. Urt. ὡς ἄν. S. 419 (447—528), β. 429 (453—534), γ. 434 (456—537). 159. L. R i c h t e r: Existenz im Glauben. Aus Dokumenten, Briefen u. Tagebüchern Kierkegaards, 1956, S. 77. 160α. Kr. d. rein. Vern. 1787, S. 858 (PAW, 537—EC, 556), β. S. XXX (19—25). 161. Π ρ β λ. Summa theologiae I

qu 2, art. 3 <corp>. (Kathol. Akademikerverband 1. Bd. 1934, S. 44).
 162a. Approches de Dieu, 1953, p. 84/91, 6. 86. 163. Μαρθ. ΙΑ, 12, Λουκ.
 ΙΣΤ, 16. 164. K. J a s p e r s: Metaphysik (Philosophie, 3. Buch 1948), S.
 743. 165. E. F r a n k: Philosoph. Understanding and religious Truth, 1945,
 p. 43. 166. D. R o b i n s o n: The problem of God: «The Personalist» vol.
 XXXIII 1952, p. 392/93. 167. J. R o y c e: The conception of God, 1909, p.
 48. 168. K. J o ë l: Antibarbarus, 1914, S. 188. 169. W. E. H o c k i n g
 The meaning of God, 1912, p. 323. 170. K. J o ë l, ὡς ἄν, S. 190. 171.
 H. de L u b a c, ὡς ἄν. p. 129. 172. E. M a y e r: Dialektik des Nicht-
 wissens, 1950, S. 196. 173. Πλάτων: Νόμων τ, Ι (886 B).

Η. Η Γ Ε Ν Ε Σ Ι Σ

1. F. N i e t z s c h e: Bruchstücke zu den Dionysos-Dithyramben 3(—Gedichte
 —A. B a u e n l e r, 1930, S. 556). 2. 'Η «Mythopoesie des werdenden Gottes»
 τοῦ W. R. C o r t i ἐξεδόθη τῷ 1953. 3a. E. B e r g m a n n: Die Geburt
 des Gottes Mensch, I. Bd. 1939, S. 236, 6. 220. 4. O. K ü h l e r: Wert,
 Person, Gott, 1932, S. 128. 5. H. S i e k e r: Frucht des Lebens, 1944,
 S. 260. 6. E. B e r g m a n n, ὡς ἄν. S. 261. 7. Die deutsche National-
 kirche, 1933, S. 63. 8. Die 25 Thesen der Deutschreligion, 1934, S. 36.
 9. T. H a e c k e r: Satire und Polemik, MCMXXII, S. 240—Was ist der
 Mensch, 1933, S. 129. 10. De potentia qu. VII, art 2, ad 9 (Quaestiones
 disputatae—R. P. M a n d o n n e t, t. II 1925, S. 254). 11. N. B e r d i a -
 j e w: Von der Bestimmung des Menschen, 1935, S. 46. 12a. H. B e r g s o n:
 Introduction à la Metaphysik: «Revue de Métaph. et de Morale» t. XI 1903,
 p. 25.—La pensée et la mouvement, 1934, p. 238, 6. pp 21. 232. 13. N.
 B e r d i a j e w: Die philosophie des freien Geistes, 1930, S. 225. 14.
 G o e t h e: Faust I 1224/37 (WW—Eduard von der Hellen, 13-
 Bd. <1902>, S. 50). 15. M. B l o n d e l: L' action, t. I 1936, pp 126, 128.
 16. H B e r g s o n, ὡς ἄν. pp 26, 239. 17. N. B e r d i a j e w: V. d. Best.
 d. Menschen, S. 67. 18. F. W. J. v. S c h e l l i n g: Die Weltalter
 (WW—K. A. S c h e l l i n g, 8. Bd. 1861, S. 261). 19. H. J o n e s:
 A faith that enquires, 1922, p. 356. 20a. Γ. Θ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ:
 'Η έννοια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν, 1948,
 σ. 12, 6. 19. 21. F. C. O e t i n g e r: (C. A. A u b e r l e n: Die
 Theosophie F. C. Oetinger's, 1847, S. 138. 22. H. S i e k e r: Frucht des
 Lebens, 1944, S. 257. 23a. E. W. J. v. S c h e l l i n g: Darstellung des
 philosoph. Empirismus (ὡς ἄν. 10. Bd. 1861, S. 276), 6. 277. 24. J. B ö h m e:
 Mysterium magnum Kap. 7, 5. (WW—K. W. S c h i e b l e r, V. Bd. 1843,
 S. 32). 25. M e i s t e r E c k h a r t: Schriften und Predigten (H. B ü t t -
 n e r, I. Bd. 1903) S. 194. 26. I. S. E r i u g e n a: De divisione naturae
 lib. III 17 (MPL t. CXXII 1863, p. 677 C—D) 27. G o e t h e: Eins und
 Alles (WW 2. Bd. <1903>, S. 244/45). 28. E. S. B r i g h t m a n: The
 problem of God, 1930, p. 135/37. 29. I. V o l k e l t: Ästhetik des Tra-
 gischen, 1906, SS 465, 469/70. 30. F. W. J. v. S c h e l l i n g: Die Weltal-
 ter (ὡς ἄν. S. 217/18). 31.—Stuttgarter Privatvorlesungen (7. Bd. S. 434).
 32a.—Die Welt. 230, 6. 231, γ. 320, δ. 219. 33. H. S e h w a r z: Auf

- Wegen der Mystik, 1924, S. 11. 34. Schelling, ὡς ἄν. S. 267, 246, 265.
 35. Goethe: Faust I, 1112/13 (ὡς ἄν. S. 46). 36. H. Bergson: L' évolution créatrice, 1908, p. 270. 37α. W. James: A pluralistic universe, 1909, p. 111, β. 123, γ. 124, δ. 125, ε. 311. 38. H. A. Overstreet: God and the common will: «The Hibbert journal» vol. VIII 1, 1914, p. 172.
 39. E. S. Brightman, ὡς ἄν. P. 179. 40. C. Hartshorne: Philosophie of religion in United States: «Philosophy and Phenomenological research» vol. XI 1951, p. 407. 41. E. S. Brightman, ὡς ἄν. p. 133. 42. A. Drews: Die Religion als Selbst-Bewusstsein Gottes, 1906, S. 510. 43. I. Volkelt, ὡς ἄν. 1917, S. 512. 44. J. Böhme: De signatura rerum Kap. 2, 7 (ὡς ἄν. IV. Bd. 1842, S. 278). 45. I. Volkelt, ὡς ἄν. 46. N. Berdiajew: Von der Bestimmung des Menschen, 1935, S. 50. 47. W. R. Corti. Die Mythopoesie des «werdenden Gottes», 1953, S. 32. 48. I. Volkelt, ὡς ἄν. 1906, S. 470. 49α. A. Drews, ὡς ἄν. S. 482/83, β. 513. 50. E. Troeltsch: Glaubenslehre, 1925, SS 334, 236. 51α. N. Berdiajew, ὡς ἄν. S. 42, β. 46. 52. I. Volkelt, ὡς ἄν. 1917, S. 513. 53. A. Drews, S. 511. 54. R. M. Rilke: Das Stunden=Buch, 1936 III, S. 95. 55. Ν. Καζαντζάκης: Ἐσκητική <1931>, σ. 70. 56α. H. Sickers, ὡς ἄν. S. 209, β. 210.
 57. Ν. Καζαντζάκης, ὡς ἄν. σ. 95. 58α. N. Berdiajew: Die Philosophie des freien Geistes, 1930 S. 247, β. 250. 59. P. M. Rilke, ὡς ἄν. I, S. 44.
 60. Ν. Καζαντζάκης, ὡς ἄν. σ. 91. 61. W. R. Corti, ὡς ἄν. S. 30.
 62. M. Scheler: Philosophische Weltanschauung, 1929, S. 148/49. 63. G. W. J. v. Schelling: Denkmal der Schrift von den göttlichen Dingen (WW ὡς ἄν. 8. Bd. S. 81). 64.—Die Weltalter (M. Schröter, 1946, S. 199).
 65. H. Schwarz, ὡς ἄν. S. 15. 66. J. Böhme: Mysterium magnum. Kap. 1 2 (WW ὡς ἄν. V. Bd. 1843, S. 7.) 67. N. Berdiajew, ὡς ἄν. S. 246.
 68. H. Sicker, ὡς ἄν. S. 260. 69. H. G. Wells, ὡς ἄν. S. 81. 70α. E. Troeltsch, ὡς ἄν. S. 219, β. 238. 71. W. James: The varieties of religious experience, 1902, S. 509. 72. P. Junker: Gott und Liebe, 1923, S. 25. 73. H. Sicker, ὡς ἄν. S. 260. 74. A. C. McGiffert: Christianity and Democracy: «The Harvard Theological review» vol. XII 1, 1919, p. 49. 75. H. A. Overstreet, ὡς ἄν. 76. A. Köberle: Die Seele des Christentums, 1932, S. 215. 77. S. Alexander: Space, Time, and Deity, vol. II 1920, p. 388. 78. B. Christiansen: Der neue Gott, 1934, S. 173. 79α. M. Scheler, ὡς ἄν. S. 13, β. S. 103.
 80. S. Alexander, ὡς ἄν. p. 398. 81. R. M. Rilke: Briefe und Tagebücher aus der Frühzeit (R. Sicker-Rilke, C. Sieber, 1931) 3-10-1900 (S. 369). 82. Ἀ' Πρὸς Κορινθίους Γ 9. 83. W. James, ὡς ἄν. p. 507.—84. H. Sicker, ὡς ἄν. S. 262.—85. M. Scheler: Die Stellung des Menschen im Kosmos, 1928, S. 11. 86.—Philos. Welt. S. 148. 87. P. Junker: Liebe und Gott, ὡς ἄν. S. 37. 89.—Die Stellung des Menschen im Kosmos, S. 112/13. 90. A. Drews, ὡς ἄν. S. 487. 91. O. Kühler: Wert, Person, Gott, 1932, S. 132. 92. H. Schwarz: Gott, 1928, S. 159.
 93. R. M. Rilke: D. Stunden=Buch, II, S. 63. 94. E. Troeltsch, ὡς ἄν. S. 237. 95. Ὁ τίτλος καὶ ἡ θεμελιώδης διατύπωσις τῆς θεωρίας ἀνήκει εἰς τὸν H. Schwarz (Das Ungegebene, 1921). 96. R. M. Rilke, ὡς ἄν. I, S. 27.
 97. H. Schwarz, ὡς ἄν. S. 189. 98. R. M. Rilke: Br. u. Tag, ὡς ἄν.

E. P. Δ. Μ. Κ. Ε. Π. Ι. Ο. Α. Ν. Η. Α. 2006

99. N. K α ζ α ν τ ζ ά κ η ς, ώς άν. σ. 101. 100. E. Bergmann: Die Geb. d. Gottes Mensch, S. 215. 101. H. Schwarz: Gottestum im Volkstum, 1928, S. 57. 102.—Gott, S. 169. 103.—Auf Weg. d. Myst. S. 5. 104. E. Bergmann: D. 25 Th. d. d. Rel. S. 42. 105. S. Alexander, ώς άν. p. 398. 106α. E. Bergmann: D. G. d. G. M., S. 284, 6. 214. 107. S. Alexander, ώς άν. 108. P. Junker: Liebe u. Gott, SS 12, 36. 109. F. W. J. v. Schelling: Die Weltalter (M. Schröter, 1946, S. 200). 110. E. Bergmann, ώς άν. S. 214. 111α. Opus postumum («Altpreussische Monatschrift»—R. Reicke, XXI. Bd. 1884), S. 606, 6. S. 620. 112. O. Kühler, ώς άν. S. 126. 113. M. Scheler: Philos. Welt. S. 13. 114. H. Schwarz: Deutscher Glaube am Scheidewege, 1936, S. 54. 115. «Ungegeben» (ιδ. άν. αριθ. 95). 116. Schelling: Philosophie der Mythologie (άνέκδ. χειρ., S. 64/65. <G. Dekker: Die Rückwendung zum Mythos, 1930, S. 134>). 117. O. Kühler, ώς άν. S. 123. 118. E. Bergmann: D. G. d. G. M., SS 255, 383. 119. P. Junker, S. 15. 120. M. Scheler: Die St. d. M. im Kosm., S. 111. 121. H. Sieker, ώς άν. S. 260. 122. E. Bergmann, S. 317. 123. H. Schwarz: (P. Junker, ώς άν. S. 40). 124.—Υπότιλος (Jenseits von Theismus u. Pantheismus) του έργου του «Gott» 1928. 125.—Auf Weg. d. Myst. 1924, S. 9. Προβλ. O. Kühler, ώς άν. S. 121. 126. W. R. Corti: Die Mythopoesie d. «werd. Gottes», S. 28. 127. H. Driesch: Wirklichkeitslehre, 1922, S. 369. 128. C. Stumpf: («Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen» 5. Bd. 1924, S. 52) 129α. S. Alexander, ώς άν. p. 398, 6. 353, 361, γ. 347. 130α. H. Schwarz: Das Ungegebene, S. 36, 6. 61. 131.—Gott, S. 36. 132α. W. Hauer: Deutsche Gottschau, 1934, S. 70, 6. 67. 133α. S. Alexander, pp 399, 358, 6. S. 357, γ. 429. 134. H. A. Overstreet, ώς άν. p. 173. 135. S. Alexander, p. 365. 136. L. Feuerbach: Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit (WW 10. Bd. 1866, S. 284). 137.—Vorlesungen über das Wesen der Religion (8. Bd. 1851, S. 440). 138.—Theogonie (9. Bd. 1857, S. 389). 139. E. Bergmann: D. G. d. G. M., S. 383. 140. W. James: A pluralistik universe, 1909, p. 124. 141.—The varieties of religious experience, 1902, p. 32. 142. C. Morgenstern: (M. Bauer: C. Morgensterns Leben und Werk, 1942, S. 222). 143. E. Bergmann, ώς άν. S. 255. 144. F. Nietzsche: Bruchstücke zu den Dienysos-Dithyramben 42 (Gedichte—A. Baessler, 1930), S. 563. 145α. H. Diels I B, 30 (S. 158), 6. 67 (165), γ. 65 (165), 6. 60 (164), ε. 90 (171). 146. IA (7) (141). 147α. IB, 88 (170/71), 6. 10 (153), γ. 51 (162), 6. 54 (162), ε. 114 (176), στ. 94 (172), ζ. 91 (171), η. 52 (162). 148. Προβλ. O. Gilbert: Griech. Religionsphilosophie, 1911, SS 29/30, 58, H. Schwarz: Der Gottesgedanke in der Geschichte der Philosophie, I. Teil 1913, S. 20, A. Stöhr: Heraklit, 1920, SS 11, 14, O. Gigon: Untersuchungen zu Heraklit, 1935, S. 147, F. J. Brecht: Heraklit, MCMXXXVI, S. 121, K. Leese: Die Religionskrise, 1948, S. 287/89. 149. K. Leese: Rasse-Religion-Ethos, 1934, S. 62, W. R. Corti, ώς άν. S. 21. 150. F. Nietzsche: Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen 8 (Die Geburt der Tragödie—A. Baessler, 1930, S. 297). 151α. Stoicorum veterum fragmenta (I. ab Arnim, vol. II MCMIII), 526, (p. 168). 6. 1027 (p. 306). 152α. H. Diels

- I B 90 (S. 171), 6. 67 (165). 153. F. Nietzsche: *Ecce Homo, Die Geburt der Tragödie 3 (Götzendämmerung—A. Baumeier, 1930, S. 351).*
154. A. N. Ζῶμαπος: *Φιλοσοφικά σημειώματα*, 198, σ. 2. 155. H. Diels I B, 1 (S. 150). 156. *Dämonie des Willens*, 1947, S. 14. 157.—*Philosophie der Endlichkeit*, 1951, S. 179. 158. *Poetae latini aevi carolini (L. Traube, t. III) carm. Scotorum XII; III (p 697).* 159. H. Dörries: *Zur Geschichte der Mystik*, 1925, S. 2. 160. K. Lese, ὡς ἄν. S. 69.
161. K. P. Hassel: *Von Plotin zu Goethe*, 1909, S. 120. 162. H. Beth: *Joh. Sc. Eriugena*, 1925, S. 1. 163. *Vorgeschichte u. Jugend d. mittelalterl. Scholastik*, 1917, S. 109. 164. *Die Erkenntnislehre des Joh. Eriugena, I. Teil* 1921, S. 1. 165. *Joh. Eriugena*, 1931 S. 56. 166. *Einführung in die Philosophie*, 1950, S. 149. 167a. *De divisione naturae lib. III 17 (MPL t. CXXII) 1853, p. 678 B—C, 6. 20 (683B), γ. 9 (645 C, 646 A), δ. 4 (684 A), ε. Lib. I. 172 (517 C), στ. III 17 (677 C—D), ζ. 19 (681 D).* 168.—*Commentarius in S. Evang. secundum Joannem I (302 B).* 169. *Ὑμνος τρίτος 191/97 (MPG t. 66 1864, p. 1596).* 170. *De divis. natur. lib. III 17 (p. 678 C).* 171. *Ὁρὶ γένησι: Ἐκ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθ. εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν τόμ. ιγ, 1, 569 (PAV X. Bde—E. K. Postermann, 1935, S. 176).* 172. *Προβλ. A. Schneider, ὡς ἄν. S. 1.* 173a. *De div. nat. I. I 12 (452 A), 13 (454 D), 6. L. II 28 (598 B) γ. III 10 (650 D), δ. II 20 (559 B), III 23 (689 B).* 174. W. R. Corti: *Die Mythopoesie des «werd. Gottes», S. 20.* 175. L. Noack: *Joh. Sc. Eriugena*, 1882, S. 63. 176a. *De div. nat. I. III 23 (689 B), 6. L. IV 2 (743 C), γ. III 20 (683 A), δ. I 3 (443 B), ε. II 23 (574 A—B), στ. I 76 (522 C).* 177. P. Kletler, ὡς ἄν. S. 43. 178. A. Schneider, ὡς ἄν. 179. L. Noack, S. 64. 180. F. Nietzsche: *Also sprach Zarathustra (A. Baumeier 1930), S. 288.* 181. *L' évolution créatrice*, 1908, p. 8. 182a.—*Introduction à la Métaphysique: «Revue de Métaphysique et de Morale», t. XI 1903, p. 21—La pensée et la mouvement, 1934, p. 232, 6. Ὁς ἄν. pp. 25-238, γ. 26-239.* 183.—*Matière et mémoire*, 1919, p. 202. 184. *L' év. cr. p. 11/2.* 185.—*L' énergie spiriluelle*, 1938, p. 28. 186.—*L' év. cr. p. 273.* 187.—*L' éner. sp. p. 22—Life and consciousness: «The Hibbert journal» vol. X, 1, 1911, p. 40.* 188a.—*L' év. cr. p. 293/94, 6. 271/72, γ. 188, δ. 269, ε. 276, στ. 137/58, ζ. 289.* 189.—*L' én. sp.—Life and consc., ὡς ἄν.* 190a.—*L' év. cr. p. 138, 6. 289, γ. 270.* 191. *Προβλ. J. de Tonquédéc: Sur la philosophie Bergsonienne, MCMXXXVI, p. 50.* 192. *L' év. cr. 323.* 193.—*Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932, p. 199. 194.—*Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν J. de Tonquédéc, ὡς ἄν. p. 59/60.* 195a.—*Les deux sources d. l. mor. et d. l. rel. p. 47/48, 6. 276, γ. 273, δ. 235, ε. 248.* 196. W. Lüttge: *Religion et Dogma*, 1913, S. 111. 197. W. James to F. C. S. Schiller, 13-6-1907 (*The Letters of W. James—H. James, vol. II 1920, p. 290).* 198a.—*L' év. cr. p. 179, 6. 248, γ. 290.* 199a.—*Intr. à la Mét. p. 22—La pens. et l. mouv. p. 232, 6. pp 29-244.* 200a.—*L' év. cr. p. 54, 6. 47, γ. 293.* 201. *Wer ist H. Bergson?: «Berliner Tageblatt» 465 (13-9-1914).* 202. *Intr. à l. Mét. p. 29—La pens. e. l. mouv. p. 244.* 203. *La philosophie de Bergson* 1916, p. 141 (152). 204. *J. de Tonquédéc, ὡς ἄν. p. 51.* 205. G. Sorrel: *De l' utilité du Pragmatisme*, 1921, p. 358. 206a. W. James to F. C. H. Schiller, ὡς ἄν., 6. To H. Bergson, 13-6-1907, (ὡς ἄν.

- p. 290), γ. 291. 207. L' év. cr. p. 139. 208. A. Keller: Fine philosophie des Lebens, 1914, S. 19. 209. L' év. cr. p. 146. 210.—L' év. sp. p. 27. 211.—Life and consc. p. 38. Ποβλ. L' en. sp. p. 19. 212. Deutsche Gottschau, 1934, S. 180. 213. Das Christentum als mystische Tatsache, 1910, S. 24. 214. Die 25 Thesen der Deutschreligion, 1954, S. 30. 215. Aus Taschen=Büchern und Merk=Blättern (I. Schnack, 1950), S. 28. 216. E. Ott: H. Bergson, der Philosoph moderner Religion, 1914, S. 23. 217. Ἴδε τὸν προηγούμενον τίτλον. 218. Ποβλ. F. J. Sheen: God and intelligence, 1952, p. 262. 219. Les d. sourc. d. la mor. et. d. la rel., 1932, p. 55. 220. D. H. Kerler: Die auferstandene Metaphysik, 1921, S. 190. 221. A. J. Balfour: Creative Evolution and philosophical doubt: «The Hibbet journal» vol. X, 1911, p. 22. 222. Μ. Ι. Χατζηδάκης: Ὁ ὑλιστικὸς ῥωμαντισμὸς καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ H. Bergson, 1940, σ. 21. 223. Ποβλ. H. Hölderlin: Hyperion <II, b> (WW--A. Brieger 1952, S. 573/74). 224. W. Hauser: Deutsche Gottschau, 1934, S. 208. 225. E. M. Arndt: Pro populo germanico, 1854, S. 22. 226. H. Schwarz: Gottestum im Volkstum, 1928, S. 60. 227a. E. M. Arndt, ὡς ἄν. p. 212, 6. S. 21. 228. F. Nietzsche: Die fröhliche Wissenschaft (A. Baumler, 1930) 357 (S. 262). 229. A. Closs: Die altgermanische Religion: «Die Kirche in der Zeitenwende» <Jahresgabe> 1935, S. 166. 230. F. Nietzsche, ὡς ἄν. 231. M. Nink: Wodan und germanischer Schicksalsglaube, 1935, S. 335. 232. H. Schwarz, ὡς ἄν. S. 38. 233. E. Bergmann: Die 25 Th. d. Deutschreligion, 1934, S. 28. 234. H. Schwarz: Deutsche Gotteserkenntnis, 1958, S. 63. 235a.—Gottestum im Volkstum, S. 40, 6. 38, γ. 59, 6. 59/60, ε. 16. 236. E. Bergmann, ὡς ἄν. S. 35. 237a. J. H. Schlander: Germanische Mythologie, 1934, S. 87, 6. 89. 238. Saxo grammaticus: Gesta Danorum Lib. III (A. Holder, 1886, p. 80). 239. K. Helm: Altgermanische Religionsgeschichte, I. Bd. 1913, S. 261. 240a. J. H. Schlander, ὡς ἄν. S. 89, 6. 45/46. 241. M. Nink, ὡς ἄν. S. 113. 242. «Odins Höllenfahrt» (Herder: WW—B. Suphan, V. Bd. 1891, S. 178). 243. A. Closs, ὡς ἄν. S. 166. 244. A. Schwarz, ὡς ἄν. S. 56. 245. A. Closs, S. 169. 246. K. Helm, ὡς ἄν. S. 260. 247. M. Nink, ὡς ἄν. S. 87. 248. A. Rosenberg: Der Mythos des 20. Jahrhunderts, 1935, S. 679. 249. J. H. Schlander, ὡς ἄν. S. 95. 250. F. Oels: Der Wodan=Kult, 1905, S. 9. 251. A. Rosenberg, ὡς ἄν. 252. M. Nink, ὡς ἄν. S. 343. 253. J. Gottschalk: Die Bekehrung der Germanen: «Die Kirche in der Zeitenwende» <Jahresgabe> 1935, S. 187. 254. A. Rosenberg, ὡς ἄν. S. 134. 255. H. Schwarz, ὡς ἄν. S. 58. 256. A. Rosenberg, ὡς ἄν. S. 679. 257. F. Oels, ὡς ἄν. S. 9. 258. H. Schwarz: Ekkehart der deutsche, 1935, S. 29. 259. A. Rosenberg, ὡς ἄν. S. 220, 259. 260. J. Koch: M. Eckhart: «Die Kirche in der Zeitenwende» <Jahresgabe> 1935, S. 190. 261. W. Dilthey: Weltanschauung und Analyse des Menschen (WW II, Bd.—G. Misch, 1923, S. 321). 262. H. Schwarz, ὡς ἄν. S. 123. 263. K. Heussi: M. Eckhart, 1953, S. 24. 264. A. Rosenberg, ὡς ἄν. SS 218, 221. 265. H. Schwarz, ὡς ἄν. S. 128. 266. K. Heussi, ὡς ἄν. S. 27. 267. H. H. Schwarz, ἄν. S. 42.

268. *Quaestiones et sermo parisienses* (B. Geyer, MCMXXX), p. 30.
 269. W. Bange: *M. Eckharts Lehre vom göttl. und geschöpfli. Sein*, 1937, S. 265. 270a. Pf. S. 180, 6. 313. 271.—*Schriften und Predigten* (H. Büttner, II. Bd. 1909) S. 192. 272. P. Otto: *West-Östliche Mystik*, 1926, S. 240. 273.—*Schrift. u. Pred.*, ὡς ἄν. I. Bd. 1903, S. 194.
 274. J. Koch, ὡς ἄν. 275. *Die Welt als Wille und Vorstellung*, IV. Buch, Kap. 48 (WW—A. Hübscher, IV. Bd. 1949, S. 703). 276. *Eckehart der Deutsche*, ὡς ἄν. S. 27. 277. Πρβλ. K. Heussi, ὡς ἄν. S. 5.
 278. *Deutsche Predigten und Tractate* (F. Schulze-Maizier, 1927) S. 262. 279a — Pf. S. 313, 6. 113, γ. 318. 280.—*Die deutschen und lateinischen Werke* (IV. Bd.: *Sermones I.*—E. Benz, 1937, p. 57). 281. K. Oltmans: *M. Eckhart*, 1935, S. 61. Πρβλ. K. Heussi, ὡς ἄν. S. 23, J. Koch, ὡς ἄν. S. 210. 282a. Pf. S. 401, 6. 190, γ. 166, 6. 100, ε. 127.
 283.—*Schriften u. Predigten*, ὡς ἄν. I, S. 146. 284.—Pf. S. 254. 285a.—*Schriften u. Pred.* II, S. 170, 6. 168. 286a. Pf. S. 190, 6. 147. 287. H. Schwarz, ὡς ἄν. S. 51. 288. *Εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ κεφαλαίου σενέτειναν χωρία, ἐκτὸς τῶν ἀναφερθέντων, εὐρισκόμενα εἰς τὰς σημειουμένας σελίδας τῶν ἀκολουθούντων ἔργων:* H. Schwarz: *Der Gottesgedanke*, I. Teil 1913, S. 341, M. Haacke: *Der Gottesgedanke bei Eckhart*, 1919, S. 10, H. Heimsoeth: *Die sechs grossen Themen der abendl. Philosophie* 1952, S. 39, W. Dilthey: *Welt. u. Anal. d. Menschen*, ὡς ἄν. S. 321, P. Junker: *Der Gottesbegriff: «Neue Jahrbücher...»* 3. Jg. I. H. 1927, S. 200, H. Schwarz: *Gott*, 1928, S. 104, M. Scheler: *Philosoph. Weltanschauung*, 1929, S. 148, K. Leese: *Rasse-Religion-Ethos*, 1934, S. 70, E. Bergmann: *Die Geburt d. Gottes Mensch*, 1939, 22. Gespräch, W. R. Corti: *Die Mythop. d. «werd. Gottes»*, 1955, S. 8. 289a. H. Schwarz: *Der Gottesgedanke*, ὡς ἄν. S. 393, 6. 377. 290a.—*Eckehart d. Deut.* S. 32, 6. 114, γ. 43. 291. G. W. F. Hegel: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (WW 15. Bd.—K. L. Michelet, 1836, S. 300). 292a. *Mysterium magnum* Kap. 1, 8 (WW—K. W. Schiebeler, V. Bd. 1843, S. 8), 6. Kap. 3, 5 (S. 12). 293a.—*De electione gratiae* Kap. 1, 18 (IV. Bd. 1842, S. 471), 6. K. 4, 42 (501).
 294. *Myst. magn.* Kap. 7, 11 (32). 295.—*Aurora* Kap. 23 (II. Bd. 1832, S. 278). 296.—*Myst. magn.* K. 1, 8 (8). 297.—*De signaturarum* Kap. 3, 7 (IV. Bd. S. 285). 298.—*Myst. magn.* Kap. 10, 39 (51).
 299. P. Hankammer: *J. Böhme*, 1924, S. 81. 300. *Sex puncta mystica*, Kap. 5, 10 (VI. Bd. 1846, S. 408). 301a. P. Hankammer, ὡς ἄν. S. 291, 6. 135. 302. *De sign. rer.* Kap. 2, 7 (278). 303. *Geschichte der Metaphysik I* (Ausgewählte Werke, XI. Bd. 1899, S. 341). 304.— ὡς ἄν. S. 303. 305. *La philosophie de J. Boehme*, 1929, p. 503.
 306. Πρβλ. *Von der Bestimmung des Menschen*, 1935, S. 64. 307. A. Kouré, ὡς ἄν. p. 504. 308. H. Bornkamm: *J. Böhme: «Die grossen Deutschen»*, I. Bd. 1935, S. 544. 309. G. W. F. Hegel, ὡς ἄν. S. 300, *Encyclopädie* (6. Bd.—L. von Henning, 1840), S. XXV. 310. *Εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ κεφαλαίου συνέτειναν ἀντιλήψεις περὶ τῆς θεοσοφίας τοῦ J. Böhme, ἐκτὸς τῶν ἀναφερθεισῶν, εὐρισκόμεναι εἰς τὰς σημειουμένας σελίδας τῶν ἀκολουθῶντων ἔργων:* E. von Hartmann, ὡς ἄν. S. 339, P. Hankammer, ὡς ἄν. S. 296, K. Leese: *Von J. Böhme zu Schelling*, 1927, S. 18/19, N. Berdiajew, ὡς ἄν. S. 46/47, E. Benz: *Der vollkommene Mensch nach Jakob*

- Boehme, 1937, S. 1, F.—J. v. Rintelen: Dämonie des Willens, 1947, S. 89.
311a. C. A. A u b e r l e n: Die Theosophie F. C. O e t i n g e r s, 1847, S. 336, **6.**
 447, 516, **γ** 155. **312.** Swedenborgs Philosophie I (WW—K. C. E. E h m a n n,
 II. Abt. 2. Bd 1858), S. 247. **313.**—Theologia ex idea vitae deducta, 1765,
 p. 34. **314.** C. A. A u b e r l e n, **ὡς ἄν.** **315.**—Theologia, **ὡς ἄν.** **316.**
 —Swedenborgs Philosophie, **ὡς ἄν.** **317a.**—C. A. A u b e r l e n, S. 163,
6. 183, **γ** 162. **318.**—Swed. Philos., S. 12. **319.** W. R. C o r t i, **ὡς**
ἄν., 5. **320.** Über die Wirklichkeit der Dinge ausser Gott (WW—K. L a c h m a n n,
 14. Bd, 1898), S. 293. **321a.**—Die Erziehung des Menschen-
 geschlechts 92 (13. Bd. S. 434), S. 435. **322.** H. L e i s e g a n g: Les-
 sings Weltanschauung, 1931, S. 114. **323.** G o e t h e zum E c k e r m a n n,
 13-2-1829 (J. P. E e k e r m a n n: Gespräche mit Goethe—F. B e r g m a n n,
 1955, S. 295). **324a.**—Zum R i e m e r, 17-5-1808 (Goethes Gedan-
 ken aus den mündl. Äusserungen—W. B o d e, I. Bd. 1907, S. 205), **6.** Zum
 R i e m e r, 3-7-1810, (**ὡς ἄν.**) **325.** H e r d e r: Gott (WW 29. Bd., **ὡς ἄν.**
 S. 608). **326.** J. G. F i c h t e: WW V. Bd., S. 483, VII. Bd. 327. **327.**
 F. H. J a k o b i a n L a v a t e r, 16-10-1775 (Auserlesener Briefwechsel—F.
 R o t h, 1825, S. 331). **328a.** Vorlesungen über die Philosophie der Re-
 ligion I (WW 11. Bd.—P. M a r h e i n e k e, 1840), S. 193, **6.** II (12 Bd., **ὡς**
ἄν. S. 231). **329.** Die Worte des Glaubens (WW—E d u a r d v o n d e r
 H e l l e n, I. Bd. I <1905>, S. 164). **330** Encyclopädie (7°. Bd.—L. B o u m a n n,
 1845) 378 (S. 6). **331.**—Vorlesungen über die Philosophie der Ge-
 schichte (9. Bd.—E. G a n s, K. H e g e l, 1840), S. 68. **332.**—Encyclopä-
 die, 442 (S. 294). **333.**—Vorl. ü. d. Ph. d. Rel. I (**ὡς ἄν.** S. 75). **334.**—
 Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte I (WW—G. L a s s o n,
 VIII. Bd. 1920, S. 24). **335a.** H. D i e l s I B, 51 (S. 162), **6.** 70 (167), **γ** 83
 (169). **336.** Vorl. ü. d. Ph. d. Rel. I (S. 184). **337.** Die fröhliche
 Wissenschaft (A. B a e u m l e r, 1930) 357 (S. 262/63). **338.** Phänomeno-
 logie des Geistes (2. Bd. J. S c h u l z e, 1832) S. 330. **339a.**—Vorl. ü. d.
 Rel. II, (**ὡς ἄν.** S. 344), **6.** 343. **340.** W. H a u e r: Deutsche Gottschau,
 1934, S. 153. **341a.** H. S c h w a r z: Zur philosoph. Grundlegung des
 Nationalismus, 1936, S. 6, **6.** 19. **342a.**—Gottestum im Volkstum, 1928,
 S. 17, **6.** 58. **343.** W. H a u e r, **ὡς ἄν.** S. 65. **344.** W. L ü t g e r t,
 Die Religion des deutschen Idealismus, III. Teil 1925, S. 450. **345.** WW—
 K. F. S c h e l l i n g, 5. Bd. 1860, S. 366. **Πρβλ.** F. H o r n: F. W. J. Schel-
 lings Lehre von den letzten Dingen: «Zeitschr. f. Religions u. Geistesge-
 schichte, VI. Jg. 3-4-1954, S. 248. **346.** Aus Schellings Leben in Briefen (G.
 L. P l i t t, II. Bd. 1870, S. 248). **Πρβλ.** E. B e n z: Die Mystik in der Philoso-
 phie des deutschen Idealismus: «Euphorion», 46. Bd. 1. H. 1952, S. 288, H.
 F u h r m a n n s: Schellings Philosophie der Weltalter, 1954, S. 220. **347.**
ὡς ἄν. S. 331. **Πρβλ.** A. K o u r é, **ὡς ἄν.** p. 506. **348.** K. L e e s e: Von
 J. Böhme zu Schelling, 1927, S. 39/40. **349a.** Die Weltalter (M. S c h r ö t e r,
 1946) S. 230, **6.** 249. **350a.** Stuttgarter Privatvorlesungen (WW **ὡς**
ἄν., 7. Bd. 1860) S. 434, **6.** 435, **γ** 433, **δ.** 432. **351.**—Die Weltalter (8. Bd.
 1861) S. 263. **352.**—Stuttg. Priv. S. 433. **353a.**—Die Welt. (M. S c h r ö t e r)
 S. 137, **6.** 8. Bd. S. 308. **354.**—Stuttg. Priv. S. 434/35. **355.**—Die
 Welt. (8. Bd.) S. 325. **356a.**—Stuttg. Priv. S. 432, **6.** 433, **γ** 434. **357a.**—
 Die Welt. (8. Bd. S. 218), **6.** 320, **γ** 231, **δ.** (M. S c h r ö t e r, S. 136), **ε.** **ὡς ἄν.** S.

- 35 (8. Bd.) S. 326/27, στ. 8. Bd. SS 230, 251, 265, ζ. 219, η. 321, θ. 323, ι. 267, ια. 246, 265. 358. Stuttg. Priv. S. 483/84. 359. Ποβλ. K. J a s p e r s : Schelling, 1955, S. 177. 360. K. L e e s e, ὡς ἄν. S. 63. 361. Die Religionskrise, 1948, S. 295. 362. K. J o ë l : Wandlungen der Weltanschauung, II. Bd. 1934, S. 349. 363. H. Diels I B, 114, (S. 176). 364. Die Philosophie im trag. Zeitalter der Griechen (Die Geburt d. Tragödie—A. B a e u m l e r, 1930, S. 283). 365α.—Der Wille zur Macht (A. B a e u m l e r, 1930), 703 (S. 479), β. 1067 (697), γ. (696/97). 366.—Ecce Homo, Die Geburt d. Tragödie β (Götzendämmerung—A. B a e u m l e r, S. 351). 367.—Der Wille z. Macht, 703 (479). 368.—Menschliches Allzumenschliches (A. B a e u m l e r, 1930), 238 (S. 197). 369.—D. W. z. Macht, 639 (S. 431). 370. O. K ü h l e r : Wert, Person, Gott, 1932, S. 139. 371. I. H e s s e n : M. Scheler, 1948, S. 127. 372. Παρά τὸν ἱστορικὸν τοῦ χαρακτῆρα, τὸ ἔργον «Der Gottesgedanke in der Geschichte der Philosophie» ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς θεολογικῆς θεωρίας του (Ποβλ. SS 259/88). 373.—Deutsche Gotteserkenntnis einst und jetzt. 374. Ποβλ. ὡς ἄν. S. 57, Gott, 1928, S. 104, Das Ungegebene, 1921, S. 37, τὸ εἰδικὸν ἔργον Eckehart der Deutsche, 1935, O. K ü h l e r, ὡς ἄν. ἀνωτέρω, πρῶθ. 290. 375.—Auf Wegen der Mystik, 1924, S. 6. 376α.—Gottestum im Volkstum, 1928, S. 16, β. 26. 377.—Auf Weg. der Mystik, S. 5/6. 378.—Das Ungegebene, 1921, S. 189. 379.—Deutscher Glaube am Scheidewege, 1936, S. 54. 380α.—Das Ungegebene, S. 253, β. 58, γ. 36. 381.—Gott, S. 13. 382α.—D. Ung. S. 154, β. 229. 383.—Gott, S. 104. 384α.—D. Ung. S. 252, β. 59. 385.—Deutsche Gotteserkenntnis, S. 88, Auf Weg. d. Myst. S. 11. 386α.—D. Ung. S. 77, β. S. 239, γ. 10. 387. Auf Weg. d. Myst. S. 11. 388. F. C. O e t i n g e r : (C. A. A u b e r l e n, ὡς ἄν. S. 336). 389.—Theologia, ὡς ἄν. p. 34. 390. Θ ω μ ᾶ ς Ἰ α κ ω β ο υ Ἰ ε ρ ο ν ἰ μ ο υ : Summa theologica I, qu. 84, art. 2, ad β (Kathol. A k a d e m i k e r v e r b a n d, 6. Bd. 1937, S. 261/62). 391. I. S. E r i u g e n a : De divis. naturae lib. 19 (MPL t. CXXII 1853, p. 681 D—682 A). 392. N. B e r d i a j e w : Von der Bestimmung des Menschen, 1935, S. 46. 393. H. B e r g s o n : Introduction à la Métaphysik, ὡς ἄν. p. 21—La pensée et la mouvement, ὡς ἄν. p. 232. 394. H. N. W i e m a n : Normative psychology of Religion, 1935, p. 140. 395. F. W. J. v o n S c h e l l i n g : Philosoph. Untersuchungen über das Wesen der menschl. Freiheit (WW 7, Bd. S. 403). 396.—St. Priv., ὡς ἄν. S. 432. 397.—Die Weltalter (M. S c h r ö t e r, 1946), S. 249. 398. L. B r a u n : Die Persönlichkeit Gottes, 1931, S. 193. 399. H. G. W e l l s : God the invisible King, 1917, S. 67. 400. N. B e r d i a j e w, ὡς ἄν. 401. S t o i c o r u m f r a g m e n t a (I. ab Arnim, vol. II MCMIII) 1183 (p. 340). 402. Α ὐ γ ο υ σ τ ῖ ν ο ς : Confessiones lib. VII, cap. IV, 6 (MPL t. XXXI <I>, p. 736). 403. I. S. E r i u g e n a : De div. natur. l. II 28 (ὡς ἄν. p. 587 B—C). 404. E. v o n H a r t m a n n : Die Religion des Geistes, 1882, S. 264. 405. H. C o n r a d - M a r t i u s : Die Zeit : «Philosoph. Anzeiger» II. Jg. 1927/28, S. 370. 406. E. S. B r i g h t m a n : The Problem of God, 130, p. 133. 407. N. B e r d i a j e w, ὡς ἄν. S. 42. 408. M. H e i d e g g e r : Was ist Metaphysik? 1955, S. 39. 409α. Lib. I β (p. 443 B), β. 63 (508 C), γ. III 23 (689 B), δ. I 76 (522 C) 410. De tribus principiis Kap. 1, β (WW. ὡς ἄν. III. Bd. 1841, S. 9). 411. De elect. grat. Kap. 1, 4 (W. Bd. 1842, S. 468). 412.—Epist. theosophicae

- 47, 34 (VII. Bd. 1847, S. 521). 413.—Sex puncta mystica VI, 2 (VI. Bd. 1846, S. 409). 414a. Pf. S. 288, 6. S. 313. 415.—Die deutschen u. lateinischen Werke, IV. Bd., ὡς ἄν. VI, 2 (p. 57). 416. Theologia ex idea vitae deducta, 1765, p. XXV. 417a. Die Weltalt. ὡς ἄν. S. 219, 6. 227.
- 418.—System der gesamt. Philosophie (ὡς ἄν. 6. Bd. 1860, S. 233). 419.—An Eschenmayer (8. Bd. 1861, S. 167). 420a. Vom Ewigen im Menschen, 1923, S. 405, 6. 404. 421. Deutsche, Gotteserkenntnis. 1938, S. 62.
- 422a.—Auf Weg. d. Myst. S. 9, 6. S. 576. 423. Ἴδε τὸν προγούμενον τίτλον. 424. P. J u n k e r: Der Gottesbegriff: «Neue Jahrbücher» 3. Jg. 1. H 1927, S. 200. 425. O. K ü h l e r: Wert, Person, Gott, 1932, S. 126/27. 426. G. W. F. H e g e l: Vorles. ü. d. Geschichte d. Philosophie III (WW 15. Bd.—K. L. M i c h e l e t, 1836, S. 296/27). 427. J. Q u i n t: M. Eckhart (s) Deutsche Predigten und Tractate, 1955, S. 10 (Einleitung). 428. R. S t e i n e r: Das Christentum als mystische Tatsache, 1910, S. 24. 429. Cherubin. Wandersmann I. Buch 256 (Poetische werke—H. L. H e l d, 3. Bd. 1949, S. 35). 430. Das Stunden-Buch, 1936 II, S. 57. 431. Pf. S. 283/84, 190, 286.
432. J. B ö h m e: De trib. princ. Kap. 4, 19, (ὡς ἄν. III. Bd. 1841, S. 27). 433. H. G. W e l l s, ὡς ἄν. p. 73. 434. K. F. v. M a n t e u f f e l: Erlebte Lieder, 1938, S. 17. 435. A n g e l u s S i l e s i u s, ὡς ἄν. 224 (S. 32).
436. M. S c h e i l e r: Die Stell. d. Mensch. im Kosm., 1928, S. 111. 437a.—Philosoph. Weltansch., 1929, S. 13, 6. 102. 438. D. F. S t r a u s s: Der alte u. d. neue Glaube, 1873, S. 109. 439. Προβλ. H. R o s e n b e r g: Die Entwickl. d. räuml. Weltbildes, 1930, S. 25. P. J o r d a n: Das Bild der modernen Physik, 1947, S. 114. 440 P. J o r d a n, ὡς ἄν. S. 121/22.
441. H. B e r g s o n: L' é n. sp. 1938, p. 22—Life and consc. «The Hibbert Journal» vol. X 1, 1911, p. 40. 442. K. J o ë l: Wandl. d. Weltansch. II. Bd. 1934, S. 356. 443. H. A. O v e r s t r e e t: God and the common Will: «The Hibb. Journ.» vol. XIII 1, 1914, p. 173. 444. F. N i e t z s c h e: Menschliches Allzumenschliches (A. B a c u m l e r, 1930), 238 (S. 197).
445. Ἰ λ ω τ ῖ ν ο ς: Ἐννεάδων III 7, 11, (ὡς ἄν. I. p. 259). 446. Cartesia- nische Meditationen (S. S t r a s s e r, 1950), S. 81. 447. Kant und das Pro- blem der Metaphysik, 1951, S. 52. 448. P. B o r g m a n n: Seiender oder werdender Gott?: «Theolog. Gegenwartsfragen» <Jahresgabe> 1940, S. 66.
449. F. W. J. v. S c h e l l i n g: Die Weltalter (ὡς ἄν. S. 230). 450. O. S p e n g l e r: Der Untergang des Abendlandes, 1919, SS 559, 582. 451. O. K ü h l e r, ὡς ἄν. S. 121. 452. Γ. Θ. Σ α x ε λ λ α ρ ῖ ο υ, ὡς ἄν. σ. 19.
453. N. B e r d i a j e w: V. d. Best. d. Mensch., S. 48. 454. C. S t u m p f («Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen» 5. Bd. 1924, S. 52). 455. W. R. C o r t i, ὡς ἄν. S. 28. 456. A. K ö b e r l e: Die Seele des Christentums, 1932, S. 215, 6. 216. 457. E. S t u m p f, ὡς ἄν. 458. A. K ö b e r l e, ὡς ἄν. S. 215. 459. P. W u s t: Ungewissheit und Wagnis, MCMXXXVI, S. 172. 460a. I. V o l k e l t: Ästhetik des Tragischen, 1906, S. 462, 6. 473. 461. W. H a u e r: Deutsche Gottschau, 1931, S. 76. 462a. N. K α ζ α ν τ ζ ά x η ς: Ἰσχυρική <1951>, σ. 79, 6. 90, γ. 109. 463. K. J o ë l, ὡς ἄν. S. 356. 464a. De divis. nat. l. III 9 (p. 643 A—B), 6. 643 C. 465a. Theologia, ὡς ἄν. p. 34, 6. p. XXV. 466 Die Welt., ὡς ἄν. S. 230. 467. System d. ges. Philosophie (VI. Bd. ὡς ἄν. S. 233). 468a.—Die Welt. (8. Bd. S. 219), 6. 321, γ. 265, 6. 233, ε. 246. 469. 8. Bd. S. 167. 470. 10. Bd.

- 1861, S. 260/61. 471. E. Bergmann: Die 25 Thesen d. Deutschreligion, 1934, S. 32. 472. H. Jones: A faith that enquires, 1922, p. 360. 473. H. Schwarz: Gottest. im Volkst., S. 17. 474. H. Sicker: Frucht des Lebens, 1944, S. 217. 475. G. Dekker: Die Rückwendung z. Mythos, 1930, S. 217. 476. H. Pfeil: Gott im Denken der Gegenwart: «Kathol. missionärztl. Fürsorge» Jahresgabe 1940, S. 112. 477. K. Leese: Die Krisis u. Wende des christl. Geistes, 1932, S. 408. 478. T. Haecker: Satire u. Polemik, MCMXXII, S. 240—Was ist d. Mensch? 1933, S. 129. 479. F. J. Sheen: God and intelligence, 1952, S. 219. 480. F.—J. v. Rintelen: Dämonie d. Willens, 1947, S. 93. 481. K. Leese: Die Religionskrisis d. Abendlandes, 1948, S. 323. 482. E. Bergmann: Die deutsche Nationalkirche, 1933, S. 63.

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Η

1. Nic. Cusanus: De deo abscondito (Opera — J. F. Stapulensis MDXIII, vol. II, fol. 2v-3r). 2. Kritik der Urteilskraft, 1799, S. 92 (PAW 5. Bd.—W. Windelband, 1908, S. 254—EC 5. Bd. 1914, S. 326). 3. P. Tillich: Religiöse Verwirklichung, 1930, S. 102. 4. W. Dilthey: Einleitung in die Geisteswissenschaften (WW I. Bd.—B. Groethyssen, 1922), S. 287. 5. G. E. Mueller: Analogia entis and dialectic: «Sophia» XXIV 1, 1956, p. 35. 6. M. Heidegger: Einführung in die Metaphysik, 1953, S. 59. 7.—Über den Humanismus, 1947, S. 19/20—Platons Lehre von der Wahrheit, 1954, S. 76. 8.—Holzwege, 1952, S. 239/40. 9.—Sein und Zeit, 1953, (1927), S. 38. 10α.—Holzw. S. 245, β. 244, γ. 238/39, δ. 311. 11.—Zur Seinsfrage, 1956, S. 38. 12.—Sein und Zeit, S. 3/4. 13. M. Eckhart: (Textbuch — O. Karrer, 1926, S. 65, 291). 14. G. W. F. Hegel: Wissenschaft der Logik I (WW 4. Bd.—L. von Henning, 1834), S. 73. 15. H. Cohen: Die Religion der reinen Vernunft, 1919, S. 48. 16.—Jüdische Schriften, I. Bd. 1924, S. 91. 17. P. Simon: Zur natürlichen Gotteserkenntnis, 1940, S. 64. 18. R. Otto: Das Gefühl des Überweltlichen I, 1932, S. 273. 19α. P. Tillich: Systematic Theology, vol. I 1953, p. 163, β. pp 247, 289. 20. K. J. Fischer: Der Unfug des Seins, 1955, S. 14. 21. W. Veauthier: Analogie des Seins und ontologische Differenz. «Symposion» IV. Bd. 1955, S. 7. 22. W. Dilthey, ως άν. S. 290. 23. H. Wagner: Existenz, Analogie und Dialektik, 1953, S. 170. 24. F. Gogarten: Der Zerfall des Humanismus, 1937, S. 14. 25. K. Jaspers: Vernunft und Existenz, 1949, S. 91. 26. M. Heidegger: Grundsätze des Denkens (Διάλεξις, άνακρινωθεισα την 22-5-1957 εις τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Freiburg). Πρβλ.—Holzwege S. 310. 27α. F. Heinemann: Jenseits des Existentialismus, 1957, S. 158. β. 153. 28. L. Wittgenstein: Tractatus Logico - Philosophicus, 1922, p. 186/87. 29. M. Heidegger: Was ist Metaphysik?, 1955, S. 44. 30. K. Jaspers: Existenzphilosophie, 1956, S. 50. 31. I. Kant: Kritik der reinen Vernunft, 1781, S. VII (PAW 4. Bd.—B. Erdmann, 1903, S. 7—EC 3. Bd.—A. Görland, 1913, S. 5). 32. P. Wust: Der Mensch und die Philosophie, 1946, S. 19. 33. C. Nink: Philosophische Gotteslehre, 1948, S. 13. 34. E. Spranger: Der unbekannt Gott, 1954, S. 61. 35. Th. Spoerri: Die Herausforderung des Existentialismus, 1954,

- S. 27. 36. Ἀριστοτέλης: Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ζ1 (1028³ 2/7). 37. K. Rahner: Geist in Welt, 1957, S. 72. 38. M. Scheler: Der Formalismus in der Ethik, 1954, S. 302. 39. Γρηγόριος Νύσσης: Ἐξήγ. ἀκρ. εἰς τὰ Ἄσματᾶ τῶν Ἄσμ., ὁμιλ. IB (MPG t. 44 <I> 1863, p. 1025D-1026A). 40α. Ἀύγουστῖνος: In Ioannis evangel. tractatus LXIV, 1, cap. XIII (MPL t. XXXV <III²> 1845, p. 1804) β.—De trinitate lib. XV. cap. II, 2, (t. XLII <VIII> 1886, p. 1057). 41. Φίλων Ἀλεξανδρεὺς: Περὶ τῶν τοῦ δοκησισόφου Κάλιν ἐγγόνων 21,6. (L. Cohn, D. Wendland, vol. II MDCCCXXXVII, p. 5). 42. Γρηγόριος Νύσσης: Περὶ παρθενίας κεφ. I (MPG t. 46<III> 1863, p. 361D). 43. M. Schoch: Der Gottesglaube des modernen Menschen, 1956, S. 66. 44. Πρὸς Φιλιππισίους Γ, 12. 45. H. de Lubac: De la connaissance de Dieu, 1948, p. 135. 46. P. Wust: Ungewissheit und Wagnis, MCMXXXVI, S. 48, E. Spranger, ὡς ἀν. S. 35, M. Scheler, ὡς ἀν. S. 305. 47. R. Guardini: Vom lebendigen Gott, 1936, S. 93. 48. K. Heim: Glaube und Denken, 1934, S. 211. 49α. K. Rahnher, ὡς ἀν. S. 71, β. 72. 50. N. Berdiajew: Die Philosophie des freien Geistes, 1930, S. 230. 51. P. Wust: D. Mensch u. d. Philosophie, S. 44. 52. M. Luther: Auslegung des Evangel. Iohannis IV, 432 (WW—G. Walch, VII. Bd. 1741, S. 2160). 53.—Sermo am Tag der hl. Dreifaltigkeit (WW 12. Bd.—P. Pietsch, 1891, S. 589). 54. I. Kant: Opus postumum: «Altpreussische Monatschrift»—R. Reicke, XXI. Bd. 1884, S. 339. 55. M. Heidegger: Holzwege, S. 247. 56.—Über den Humanismus, S. 47-Platons Lehre v. d. Wahrheit, S. 119. 57. Descartes: Discours de la Méthode I (Oeuvres — C. Adam et P. Tannery, t. VI 1902, p. 3). 58. B. Pascal: Pensées I, 4 (Oeuvres—L. Brunschvicg, t. XII, 1904, p. 18). 59. K. Jaspers: Vernunft und Existenz, 1949, S. 82. 60. P. Wust: Der Mensch u. d. Philosophie, S. 43. 61. K. Jaspers: Einführung in die Philosophie, 1950, S. 47. 62. Φραγκίσκος τῆς Ἀσσιζης: (Die Lieder des Hl. Franciscus von Assisi—F. Schlosser und E. Steinle, 1842, S. 118). 63. M. Picard: Die Welt des Schweigens, 1948, S. 9. 64. Πρόκλος: Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλ. II, κεφ. IV. (Aem. Portus, MDCXVIII, p. 106). 65. Γρηγόριος Νύσσης: Κατὰ Εὐνομίου λόγος I' (MPG t. 45 <II> 1863, p. 601B). Πρβλ. Ἐξήγ. ἀκρ. εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν τοῦ Σαλομ., ὁμιλ. Z (t. 44 <I> p. 732C). 66. Ψαλμὸς ΞΔ, 2, κατὰ παράθεσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ Ἰουδαίου Μωυσέως Μαίμοῦν. (Le guide des égarées, t. I 1856, LIX, p. 253—Führer der Unschlüssigen, Buch I 1923, 59, S. 207). 67. Θωμᾶς Ἀκνὸνάτης: In Boetium de Trinitate qu. II art. I ad 6 (Opuscula selecta, t. II 1881, p. 27). 68. M. Maeternick: Le trésor des Humbles, MCM I, p. 19. 69. Ἀύγουστῖνος: Confessiones lib. LIV, 4 (MPL t. XXXII <I> 1877, p. 663). 70. Πλωτῖνος: Ἐννεάδων VI, 8, 11 (H. F. Mueller, vol. II MDCCCLXXX, p. 427). 71. H. Sieker: Frucht des Lebens, 1944, S. 270. 72. M. Buber: Gottesfinsternis, 1953, S. 152/53. 73.—Ich und Du (Dialogisches Leben, 1947), S. 89. 74. G. Marcel: Être et avoir, 1935, p. 42. Πρβλ. Du refus à l'invocation, 1940, p. 194. 75. E. Brunner: Der Mensch im Widerspruch, 1937, S. 89, A. Schüler: Verantwortung vom Sein und Ethos der Person, 1948, S. 32, H. Thieliicke: Theologie der Anfechtung, 1949, S. 33, S. Frank: Das Absolute: «Idealismus» I. Bd. MCMXXXIV, S. 161. 76. I. Duns Scotus: Quaestiones in librum primum Sententiarum, dist. III, qu. II (Oo—Patres

- Franciscani, t. IX MDCCCXCIII, p. 9a). 77. E. Gilson: L' être et l' essence, 1948, p. 113. 78. G. W. F. Hegel: Vorlesungen über die Philosophie der Religion I (WW 11. Bd.—P. Marheinek, 1832, S. 77). 79. S. Behn: Einleitung in die Metaphysik, 1933, S. 281. 80. A. G. Baumgarten: Metaphysica, 1743, 836, 838, (p 280). 81. C. A. Crusius: Entwurf der notwendigen Vernunftwahrheiten, 1753, 204, (S. 355). 82α. Ψαλμὸς ΠΗ, 10, β. NE, 10, γ. IZ, 29, δ. NET, 2, ε. KA, 1, στ. PM, 2, ζ. MA, 2. 83. K. Heim: Glaube und Denken, 1934, S. 213. 84. A. Schüler, ὡς ἄν. S. 32. 85. Θωμάς Ἀκ.: Summa theologica I, qu. 29, III <corp.> (Kathol. Akademiker-Verband, 3. Bd. 1939, p. 52). 86. S. Kierkegaard: Religion der Tat (E. Geismar, 1952, S. 86). 87. F. Klimke: Der Monismus, 1911, S. 210. 88. R. Otto: Freiheit und Notwendigkeit, 1940, S. 8. 89. A. Kirchner: Ist das Dasein Gottes ein theologisches Rätsel?: «Philosophisches Jahrbuch» 57. Bd. 2 H. 1947, S. 154. 90. W. Fulton: Divine Personality: «The Expository Times» vol. 47, 1935/36, p. 199. 91. E. Brunner, ὡς ἄν. S. 97. 92. M. Scheler: Der Formalismus in der Ethik, 1954, S. 407. 93. Lavater an F. H. Jakobi, 13-12-1787 (F. H. Jakobi's Auserlesener Briefwechsel — F. Roth, I. Bd. 1825, S. 438/39). 94. J. G. Fichte: Rückerinnerungen, Antworten, Fragen (WW—I. H. Fichte V. Bd. 1845, S. 366). 95. N. Hartmann: Ethik, 1949, S. 248. 96. M. S. Boetius: Liber de persona et duabus naturis cap. III (MPL t. LXIV <II> 1891, p. 1343C). 97. T. Steinbüchel: Die philosophische Grundlegung der Katholischen Sittenlehre, I. Bd. 1947, S. 340. 98α. M. Scheler, ὡς ἄν. S. 393, β. 382. 99. N. Hartmann, ὡς ἄν. S. 227. 100. T. Steinbüchel: S. 339. 101α. M. Scheler: S. 396, β. 51. 102α. L. Soukoup: Grundzüge einer Ethik der Persönlichkeit, 1951, S. 79, β. 70. 103. T. Steinbüchel: S. 349. 104α. M. Scheler: S. 432, β. 397. 105. A. E. Biedermann: Christliche Dogmatik II, Bd. 1885, S. 542. 106. T. Steinbüchel: S. 350. 107. A. Schüler: S. 62. 108α. T. Steinbüchel: S. 349, β. 337. 109. A. Drews: Deutsche Religion, 1935, S. 44. 110. W. Windelband: Einleitung in die Philosophie, 1923, S. 341. 111. A. E. Biedermann: S. 538. 112. M. Scheler: S. 528. 113. E. von Hartmann: Die Religion des Geistes, 1882, S. 155. 114. A. E. Biedermann: S. 543. 115. Z. Drews, ὡς ἄν. 116. H. Scholz: Religionsphilosophie, 1924, S. 429. 117. K. Jaspers: Schelling, 1955, S. 184. 118. A. E. Biedermann: S. 539. 119. N. Hartmann: Ethik, 1949, S. 247. 120. N. Hartmann: S. 248. 121. E. Brunner: Die christliche Lehre von Gott I, 1946, S. 144/45. 122. W. W. Mook: Natur und Gottesgeist, 1948, S. 153. 123. F. W. J. von Schelling: Die Weltalter (M. Schröter, 1946 S. 67/68). 124. I. S. Eriugena: De divisione naturæ lib. II, 20 (MPL t. CXXII 1853, p. 558A). 125. H. N. Wieman: God is more than we can think: «Christendom» vol. I, 1, 1935, p. 432. 126. F. E. Bradley: Essays on Truth and Reality, 1914, p. 436. 127. K. Leese: Die Religionskrise, 1948, S. 356. 128. E. Przywara: Gott, 1926, S. 58/59. 129. A. Schüler: S. 31. 130α. E. Brunner: S. 127,

E. I. M. 2006
IQANNIA 2006

- β. 144. 131. F. H. Bradley: S. 428. 132. H. Renard: The Philosophy of God, 1952, p. VII. 133. C. A. Crusius, *ὡς ἄν.* 204 (S. 356). 134. G. Dransfeld: Die Schöpfung, 1952, S. 5. 135. F. Paulsen: Einleitung in die Philosophie, 1909, S. 284. 136. Πρβλ. A. M. Horwáth: Die einzelnen Arten der Theologie in ihrem Verhältnis zum Gottesbegriff: «Divus Thomas» 19. Bd. 1941, S. 42. 137. L. Ziegler: Gestaltwandel der Götter, 1920, S. 99. 138. W. Fulton, *ὡς ἄν.* S. 203. 139. F. M. Müller: Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion, 1881, S. 42. 140. E. Brunner, *ὡς ἄν.* S. 132. 141. Περὶ τοῦ ὄρου «Πρωτολογία» πρβλ. P. Tillich: Religiöse Verwirklichung, 1930, 131. Τοὺς ὄρους «ἀγαθοφάνεια», «ένεφάνεια» ἴδε εἰς E. Gilson: L'être et l'essence, p. 323. Περὶ «θεοφανείας», «όντοφανείας» συγκρ. I. S. Eriugena: Commentarius in S. Evangel. secundum Ioannem I (MPL t. CXXII, 1853, p. 302 B), R. Corti: Die Mythopoesie des «werden-den Gottes», 1953, S. 34. 142. K. Jaspers: Vernunft und Existenz, 1949, S. 109. 143. M. Heidegger: Über den Humanismus, 1947, S. 12-Platons Lehre von der Wahrheit, 1954, S. 65. 144. Πρβλ. P. Tillich: Systematic Theology, vol. I 1953, p. 20, M. Heidegger: Holzwege, 1952, S. 194. 145. K. Jaspers: Der philosophische Glaube, 1948, S. 130. 146. M. Heidegger: Was ist Metaphysik? 1955, S. 45. 147. K. Jaspers: Die geistige Situation der Zeit, 1955, S. 164. 148. W. Windelband: Einleitung in die Philosophie, S. 214. 149. A. Liebert: Mythos und Kultur, 1925, S. 32. 150. Novalis: Philosophie und Physik (WW—L. Tieck, F. Schlegel. II. Theil 1837, S. 108). 151. M. Heidegger, *ὡς ἄν.* S. 9. 152. H. Meyer: Metaphysik als Wissenschaft: «Philosophia perennis» II. Bd. MCMXXX, S. 1071. 153. A. Gisler: Der Modernismus, 1912, S. 320. 154. H. Höffding: Der Begriff der Analogie, 1924, S. 99. 155. G. Marcel: Jurnal metaphysique, 1935, 17-10-1922 (p. 279). 156. W. Dilthey: Einleitung in die Geisteswissenschaften (WW I. Bd.—B. Groethuysen, 1922, S. 386). Πρβλ. A. Riehl: Der Philosophische Kritizismus 1908, S. 584, K. Joël: Die philosophische Krisis der Gegenwart 1919, S. 14. 157. M. Heidegger, *ὡς ἄν.* S. 41. 158. E. Spranger: Weltfrömmigkeit, 1941, S. 35. 159α. Ἀριστοτέλης: Τῶν μετὰ τὰ φυσικά Γ 2 (1003α, 1), Ζ 1 (1028α, 1), β. Δ 7 (1005α, 10). 160α. Ἐρέννιος: Ἐξήγησις εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικά (<C. A. > Brandis: Die Aristotelischen Handschriften im Vatican, 1832, S. 80), β. 81. 161. L. Wittgenstein: Tractatus Logico-Philosophicus, 1922, p. 76/77. Πρβλ. K. Jaspers: Vernunft und Existenz 1949, S. 112,—Existenzphilosophie, 1956, S. 72. 162. F. Schlegel: Über die Religion, 1799 II, S. 54. 163. R. Otto: Kantisch-Fries'sche Religionsphilosophie, 1921, S. 112. 164. B. Pascal: Pensées II, 278 (Oeuvres—L. Brunschwig, t. XIII 1904, p. 201). 165. R. Le Senne: La découverte de Dieu, MCM LV, p. 285. 166. O. Karrer: Das Religiöse in der Menschheit und das Christentum, 1949, S. 170. 167. F. Przywara: Gott, 1926, SS 59/60, 136. 168. K. Jaspers: Existenzphilosophie, S. 71. 169. Ἰλιάδος X, 8/11. 170. Ἡρόκλητος: (H. Diels I B 18, S. 155). 171. B. Spinoza: Ethices pars IV, prop. XXVIII (Oo—G. Gebhardt, 1924, II Bd. S. 228). 172. «Μόνον καὶ πάντα τὸν σοφὸν ἐπιστήμην ἔχειν τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας». (Stoicorum veterum fragmenta—I. ab Arnim, vol. III, MCM III, 544, p. 146). 173. Φε

- λων 'Αλεξανδρούς: Περὶ μοναρχίας 5, 36/38 (ὡς ἀν. vol. V MCMVI, p. 9).
174. Πρὸς Κορινθίους Α, ΙΓ,12. 175. E. Mayer: Dialaktik und Nichtwissens,
1950, S. 369. 176. E. Frank: Knowledge, Will and Belief, 1955, pp 327, 342.
177. K. Jaspers: Vern. u. Exist. S. 413. 178. M. Müller: Leben und
Religion, (1906), S. 157. 179. M. Heidegger: Einführung in die Meta-
physik 1953, S. 10. 180. Φίλων 'Αλεξ.: Περὶ συγχύσεως διαλέκτων 146 (p.
257). 181. F. Schleiermacher: Über die Religion (WW 1. Bd. 1843,
II, S. 255). 182. W. Windelband: Einl. in d. Philosoph. S. 395. 183. K.
Heim: Glaube und Denken, 1934, S. 213. 184. P. Tillich: Religionsphi-
losophie: «Lehrbuch der Philosophie» II. Bd. 1925, SS 778, 804. 185. Πλω-
ταῖνος: Ἐννεάδων VI 9,4 (ὡς ἀν. vol. II, p. 445). 186. K. Jaspers:
Einführung in die Philosophie, 1950, S. 46. 187. R. M. Rilke: An I. Jahr,
22-2-1923 (Briefe aus Muzel—R. Sieber-Rilke, C. Sieber, 1935, p. 185).
188. F. M. Müller: Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der
Religion, S. 52. 189. C. F. Meyer: In Harmesnächten (WW—W. Linden
I. Teil 1929, S. 36). 190. Ἰωάννης: Ἐπιστολή Α, 8. 191. S. Kier-
kegaard: Furcht und Zittern (WW 3. Bd.—H. Gottsched, 1909, SS
47, 50). 192. S. Kierkegaard: Post-Scriptum aux miettes philosophiques,
1949, p. 135. 193. Ἀγουστῖνος: In Ioannis evang. tractatus XL, 9
CMPL t. XXXV <III²> 1845, p. 1690). Ἰβλ. S. Anselmus: Proslogion cap. I
(MPL t. CLVIII <I> 1853, p. 227B-O o—F. S. Schmitt, vol. I MDCCCXLVI,
p. 100). 194. Goethe: Maximen und Reflexionen (WW—Eduard v. d.
Hellen, 4. Bd. <1902> S. 243). 195. F. Köhler: Gotteserkenntnis und
Gottesgeheimnis, 1948, S. 29. 196. M. Müller: Leben und Religion, (1906),
S. 65. 197. P. Tillich: Die biblische Religion und die Frage nach dem Sein,
1956, S. 74. 198. Κατὰ Μάρκον Θ, 24.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. ΕΚ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ

I. ΕΡΓΑ ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΠΡΩΤΕΥΟΝΤΑ

1. **Antweiler, Anton**: Unendlich, Eine Untersuchung zur metaphysischen Wesenheit Gottes. Freiburg i. B. 1934, Herder und Co., G. M. B. H.
2. **Arseniew, Nikolaus von**: Ostkirche und Mystik. München 2. Aufl. 1943, Ernst Reinhardt Vg.
3. **Barth, Karl**: Die kirchliche Dogmatik. München I. Bd. 1. Halbbd. 1932: Die Lehre vom Wort Gottes, Chr. Kaiser Vg.—Zollikon=Zürich, II. Bd. 1. Halbbd. 2. Aufl. 1946: Die Lehre von Gott, III. Bd. 1. Teil 1945: Die Lehre von der Schöpfung. Evangelischer Vg. A. G.
4. **Behn, Siegfried**: Einleitung in die Metaphysik, Freiburg i. B. 1933, Herder und Co., G. M. B. H.
5. **Bencke, Friedrich Eduard**: Grundlinien des natürlichen Systems der Praktischen Philosophie. Berlin II. Bd. 1841, Vg. von Ernst Siegfried.
6. **Bergmann, Ernst**: Die Geburt des Gottes Mensch, Eine Philosophie der Religion und der Religionen nach den Grundsätzen der «Natürlichen Geistlehre» dargestellt. Leipzig I. Bd. 1939, Carl Peter. Vg.
7. **Beth, Karl**: Frömmigkeit der Mystik und des Glaubens. Leipzig 1927, Vg. von G. B. Teubner.
8. **Bochenski, I. M.**: Die zeitgenössischen Denkmethode. Bern 1954 Francke—Vg.
9. **Brandenstein, Freiherr Béla von**: Der Aufbau des Seins, System der Philosophie. Saarbrücken 1950, Minerva—Vg.
10. **Braun, Luc**: Die Persönlichkeit Gottes, Eine Auseinandersetzung zwischen Ed. von Hartmanns Philosophie des Unbewussten und dem kritischen Theismus. Heidelberg II. Teil 1931, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
11. **Brentano, Franz**: Vom Dasein Gottes, hg. von Alfred Kastil. Leipzig 1929, Vg. von Felix Meiner.
12. **Brunner, Emil**: Gott und Mensch, Vier Untersuchungen über das personhafte Sein. Tübingen 1930, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
13. : Der Mensch im Widerspruch, Die christliche Lehre vom wahren und vom wirklichen Menschen. Berlin 1937, Furche—Vg.
14. : Offenbarung und Vernunft, Die Lehre von der christlichen Glaubenserkenntnis. Zürich 1941, Zwingli—Vg.

15. **Brunner, Emil**: Die christliche Lehre von Gott, Dogmatik Bd. I. Zürich 1946, Zwingli—Vg.
16. **Buber, Martin**: Gottesfinsternis, Betrachtungen zur Beziehung zwischen Religion und Philosophie. Zürich 1953, Manesse—Vg.
17. **Bultmann, Rudolf**: Welchen Sinn hat es von Gott zu sprechen? (Glauben und Verstehen, Gesammelte Ansätze). Tübingen 1933, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
18. **Cassirer, Ernst**: Philosophie der symbolischen Formen. Berlin II. Teil 1925: Das mythische Denken, Bruno Cassirer Vg.
19. **Christiansen, Broder**: Der neue Gott. München 1934, Felsen—Vg.
20. **Cohen, Hermann**: Ethik des reinen Willens. Berlin 1904, Bruno Cassirer.
21. : Die Religion der reinen Vernunft aus den Quellen des Judentums. Leipzig 1919, Gustav Fock G. m. b. H.
22. **Corti, Walter Robert**: Die Mythopoesis des «werdenden Gottes». Zürich 1953, Archiv für genetische Philosophie.
23. **Crusius, Christian August**: Entwurf der notwendigen Vernunft-Wahrheiten, wiefern sie den zufälligen entgegen gesetzt werden. Leipzig 2. Aufl. 1753, in Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung.
24. **Dransfeld, Gerhard**: Die Schöpfung, Ein Versuch über Immanenz und Transzendenz. Meisenheim/Glan 1952, Westkulturverlag Anton Hain.
25. **Drews, Arthur**: Die Religion als Selbst-Bewusstsein Gottes. Jena und Leipzig 1906, verlegt bei Eugen Diederichs.
26. : Deutsche Religion, Grundzüge eines Gottesglaubens im Geiste des deutschen Idealismus. München 1935, Vg. der Ärztlichen Rundschau.
27. **Driesch, Hans**: Wirklichkeitslehre, Ein metaphysischer Versuch. Leipzig 2. Aufl. 1922, Vg. von Emmanuel Reinecke.
28. **Eiert, Werner**: Der christliche Glaube, Grundlinien der Lutherischen Dogmatik. Berlin 1940, Furche—Vg.
29. **Eucken, Rudolf**: Der Wahrheitsgehalt der Religion. Leipzig 2. Aufl. 1905, Vg. von Veit und Comp.
30. **Faulhaber, Ludwig**: Wissenschaftliche Gotteserkenntnis und Kausalität. Würzburg 1922, Vg. von C. J. Becker.
31. : Die «drei Wege» der Gotteserkenntnis und der wissenschaftliche Gottesbegriff, Ein Beitrag zur Kritik der wissenschaftlichen Gotteserkenntnis. Würzburg 1924, Vg. von C. J. Becker.
32. **Fichte, Johann Gottlieb**: Über Gott und Unsterblichkeit (Aus einer Kollegnachschrift von 1795 mitgeteilt von Ernst Bergmann). Berlin 1914, Vg. von Reuther und Reichard.
33. **Fischer, Klaus J.**: Der Unfug des Seins, Phänomenologische Skizzen zur Kritik der Ontologie. Krefeld 1955, Agis—Vg. G. M. B. H.
34. **Fröhlich, Karl**: Studien zur Frage nach der Realität des Gött-

- lichen in der neuesten deutschen Religionsphilosophie. Würzburg 1925. Vg. von C. J. Becker.
35. Geyser, Joseph: Das philosophische Gottesproblem in seinen wichtigen Auffassungen. Bonn 1899, Vg. von P. Hanstein.
36. Gisler, Anton: Der Modernismus, Dargestellt und gewürdigt. Einsiedeln—Waldshut—Köln a. Rh. 1912, Verlagsanstalt Benzinger und Co.
37. Gogarten, Friedrich: Der Zerfall des Humanismus und die Gottesfrage vom rechten Ansatz des theologischen Denkens. Stuttgart 1937, Vg. W. Kohlhammer.
38. Göhre, Paul: Der unbekannte Gott, Versuch einer Religion. Leipzig 1919, Vg. von F. W. Grunow.
39. Görland, Albert: Religionsphilosophie als Wissenschaft aus dem Systemgeiste des kritischen Idealismus. Berlin 1922, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter und Co.
40. Guardi, Romano: Vom lebendigen Gott. Mainz 15. bis 17. Tausend 1936, Matthias=Grünwald=Vg.
41. Hartmann, Eduard von: Die Religion des Geistes. Berlin 1882, Carl Dunckers Vg. (C. Heymons).
42. Hartmann, Nicolai: Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis, Berlin und Leipzig 2. Aufl. 1925, Walter de Gruyter und Co.
43. : Ethik. Berlin 3. Aufl. 1949, Walter de Gruyter.
44. Häuer, Wilhelm: Deutsche Gottschau, Grundzüge eines deutschen Glaubens. Stuttgart 1934, Karl Gutbrod Vg.
45. Heidegger, Martin: Über den Humanismus. Frankfurt am Main 1947, Vittorio Klostermann.
46. : Kant und das Problem der Metaphysik. Frankfurt am Main 2. Aufl. 1951, Vittorio Klostermann.
47. : Holzwege. Frankfurt am Main 2. Aufl. 1952, Vittorio Klostermann.
48. : Sein und Zeit. Tübingen 7. Aufl. 1953, Max Niemeyer Vg.
49. : Einführung in die Metaphysik. Tübingen 1953, Max Niemeyer Vg.
50. : Platons Lehre von der Wahrheit, mit einem Brief über den «Humanismus». Bern 2. Aufl. 1954, Francke—Vg.
51. : Vom Wesen des Grundes. Frankfurt am Main 4. Aufl. 1955, Vittorio Klostermann.
52. : Was ist Metaphysik? Frankfurt am Main 7. Aufl. 1955, Vittorio Klostermann.
53. : Der Satz vom Grund. Pfullingen 1957, Vg. Günther Neske.
54. Heim, Karl: Glaube und Denken, Philosophische Grundlegung einer Lebensanschauung. Berlin 3. Aufl. 1934, Furche—Vg. G. m. b. H.
55. Heimsöeth, Heinz: Die sechs grossen Themen der abendländischen Metaphysik und der Ausgang des Mittelalters. Berlin: Steglitz 2. Aufl. 1934, Junker und Dünnhaupt Vg.

56. H e n g s t e n b e r g, H. E.: Das Band zwischen Gott und Schöpfung Paderbon 1940, Vg. Bonifacius-Druckerei.
57. J e s s e n, I o a n n e s: Religionsphilosophie. München/Basel 2. Aufl. I. Bd.: System der Religionsphilosophie 1955, Ernst Reinhardt Vg.
58. H ö f f d i n g, H a r a l d: Der Begriff der Analogie. Leipzig 1924, O. R. Reisland.
59. J a s p e r s, K a r l: Psychologie der Weltanschauungen. Berlin 3. Aufl. 1925, Vg. von Julius Springer.
60. : Von der Wahrheit. München I. Bd. 1947: Philosophische Logik, R. Piper und Co. Vg.
61. : Philosophie. Berlin. Göttingen. Heidelberg 2. Aufl. 1948, Springer Vg.
62. : Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. Zürich 1949, Artemis—Vg.
63. : Vernunft und Existenz. Bremsen 3. Aufl. 1949, Johs. Sturm Vg.
64. : Einführung in die Philosophie. Zürich 1950, Artemis—Vg.
65. : Vernunft und Widervernunft in unserer Zeit. München 1952, R. Piper und Co.
66. : Die geistige Situation der Zeit. Berlin 4. Aufl. 1955 Walter de Gruyter und Co.
67. : Existenzphilosophie. Berlin 2. Aufl. 1956, Walter de Gruyter und Co.
68. J o e l, K a r l: Die philosophische Krisis der Gegenwart. Leipzig 2. Aufl. 1919, Verlag von Felix Meiner.
69. : Wandlungen der Weltanschauungen, Eine Philosophiegeschichte als Geschichtsphilosophie. Tübingen II. Bd. 1934, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
70. J u n k e r, P a u l: Gott und Liebe, Ein Ausschnitt aus der Philosophie des Ungegebenen. Erfurt 1923, Vg. der Keyzerschen Buchhandlung.
71. K a n t, I m m a n u e l: Kritik der Urteilskraft. Berlin 3. Aufl. 1799, bey F. T. Lagarde.
72. : Kritik der reinen Vernunft. Riga 1781, bey Iohann Friedrich Hartknoch.
73. : Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können. Riga 1783, bey Iohann Friedrich Hartknoch.
74. : Kritik der praktischen Vernunft. Riga 1788, bey Iohann Friedrich Hartknoch.
75. : Opus postumum, dargestellt von E r i c h A d i k e s. Berlin 1920, Vg. von Reuther und Reichard.
76. K a r r e r, O t t o: Das Religiöse in der Menschheit und das Christentum. Frankfurt am Main 4. Aufl. 1949, Vg. Joseph Knecht.
77. K e r l e r, H e i n r i c h D i e t r i c h: Die auferstandene Metaphysik. Ulm 1921, Vg. von Heinrich Kerler.

78. Kerler, Heinrich Dietrich: Die auferstandene Metaphysik. Ulm 1921, Vg. von Heinrich Kerler.
79. : Weltwille und Wertwille, Lienen des Systems der Philosophie, hg. von Kurt Port. Leipzig 1925, Alfred Kröner Vg.
80. Klimke, Friedrich: Der Monismus und seine philosophischen Grundlagen. Freiburg i. B. 1911, Herdersche Verlagshandlung.
81. Köberle, Adolf: Die Seele des Christentums, Beiträge zum Verständnis des Christusglaubens und der Christusnachfolge in der Gegenwart. Berlin 5. Aufl. 1932, Furche—Vg.
82. Köhler, Friedrich: Gotteserkenntnis und Gottesgeheimnis, Alltägliche und besinnliche Gedanken. München 1948, Erasmus—Vg.
83. Krause, Karl Christian Friedrich: Vorlesungen über das System der Philosophie. Göttingen 1928, in Commission der Dieterich'schen Buchhandlung.
84. : Das Urbild der Menschheit. Göttingen 2. Aufl. 1851, in der Dieterich'schen Buchhandlung.
85. Kühler, Otto: Wert, Person, Gott, Zur Ethik Max Schelers, N. Hartmanns und der Philosophie des Ungegebenen. Berlin 1932, Junker und Dünnhaupt Vg.
86. Kurtz, Rudolf: Von den Grenzen des Willens. Basel 1953, Ernst Reinhardt Vg.
87. Leese, Kurt: Die Krisis und Wende des christlichen Geistes, Studien zum anthropologischen und theologischen Problem der Lebensphilosophie. Berlin 1932. Junker und Dünnhaupt Vg.
88. : Rasse—Religion—Ethos, Drei Kapitel zur religiösen Lage der Gegenwart. Gotha 1934, Leopold Klotz Vg.
89. : Die Religionskrise des Abendlandes und die religiöse Lage der Gegenwart. Hamburg 1948, Hoffmann und Campe Vg.
90. Leeuw, G. van der: Phänomenologie der Religion. Tübingen 2. Aufl. 1956, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
91. Mausbach, Joseph: Dasein und Wesen Gottes. Münster im Westfalen 1930, Vg. der Aschendorff'schen Verlagsbuchhandlung.
92. Mayer, Ernst: Dialektik des Nichtwissens. Basel 1950, Vg. für Recht und Gesellschaft.
93. Mook, Wilhelm: Natur und Gottesgeist. Frankfurt am Main 1948, Vg. Joseph Knecht.
94. Müller, F. Max: Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion. Strassburg 2. Aufl. 1881. Vg. von Karl J. Trübner.
95. Natorp, Paul: Religion innerhalb der Grenzen der Humanität, Ein Kapitel zur Grundlegung der Sozialpädagogik. Freiburg i. B. und Leipzig 1894, Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
96. Nink, Caspar: Sein und Erkennen, Untersuchungen zur inneren Einheit der Philosophie. Leipzig MCMXXXIII, Vg. Jakob Hegner.
97. : Philosophische Gotteslehre. München und Kempten 1948, Kessel—Vg.

98. **Norden, Eduard**: Agnostos Theos, Untersuchungen zur Formengeschichte religiöser Rede. Berlin 1913, Vg. B. G. Teubner.
99. **Otto, Rudolf**: Aufsätze das Numinose betreffend. Stuttgart/Gotha 1923, Vg. von Andreas Pethes.
100. : Das Gefühl des Überweltlichen (Sensus numinis) 5. und 6. Aufl. von «Aufsätze das Numinose betreffend» I. München 1932, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
101. : Das Heilige, Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen. München 26. bis 28. Aufl. 1917, Biederstein—Vg.
102. **Panföder, Chrysostomus**: Das Mystische. Mainz 1930, Malthias Grünewald Vg.
103. **Past, Max**: Philosophische Gotteslehre. Freiburg 1952, Vg. Herdeg.
104. **Paulsen, Friedrich**: Einleitung in die Philosophie. Stuttgart und Berlin 20. und 21. Aufl. 1909, J. G. Cotta'sche Buchhandlung.
105. **Picard, Max**: Die Welt des Schweigens. Zürich 1948, Eugen Reutsch Vg.
106. **Przywara, Erich**: Gott, Fünf Vorträge über das religionsphilosophische Problem. München—Wien 1926, Oratoriums—Vg.
107. : Kant heute, Eine Sichtung. München und Berlin 1930, Vg. von R. Oldenbourg.
108. : Analogia entis I, Metaphysik. München 1932, Vg. von Joseph Kösel und Fr. Pustet.
109. **Rathenau, Walter**: Zur Mechanik des Geistes. Berlin 12. bis 14. Abfl. 1922, S. Fischer Vg.
110. **Riehl, Alois**: Der philosophische Kritizismus, Geschichte und System. Leipzig 2. Aufl. I. Bd. 1908, Vg. von Wilhelm Engelmann.
111. **Rintelen, Fritz—Joachim von**: Dämonie des Willens, Eine geistgeschichtlich-philosophische Untersuchung. Mainz am Rhein 1947, Vg. Kirchheim und Co.
112. : Philosophie der Endlichkeit als Spiegel der Gegenwart. Meisenheim/Glan 1951, Westkulturverlag Anton Hain.
113. **Rosenberg, Alfred**: Der Mythos des 20. Jahrhunderts, Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit. München 51.—52. Aufl. 1935, Hoheneichen—Vg.
114. **Schell, Hermann**: Die göttliche Wahrheit des Christentums. Paderbon I. Buch 1. Theil 1895: Gott und Geist, Vg. von Ferdinand Schöningh.
115. **Scheller, Max**: Philosophische Weltanschauung. Bonn 1929, Vg. von Friedrich Cohen.
116. : Die Stellung des Menschen im Kosmos. Darmstadt 1930, Reichl—Vg.
117. : Vom Ewigen im Menschen. Berlin 3. Aufl. 1933, Der neue Geist—Vg.
118. : Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, 4. Aufl. hg. von Maria Scheler. Bern 1954, Francke—Vg.

119. **Schleiermacher, Friedrich**: Über die Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern. Berlin 1799, bei Johann Friedrich Unger.
120. : Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche. Berlin 2. Aufl. I. Bd. 1830, verlegt bei G. Reimer.
121. **Schmitz, Gert**: Die List der Vernunft. Biberach an der Riss 1951, Biberacher Verlagsdruckerei Dr. Hutter und Co.
122. **Schoch, Max**: Der Gottesglaube des modernen Menschen. Zürich 1956, Max Niehans Vg. AG.
123. **Scholz, Heinrich**: Religionsphilosophie. Berlin 1921, Vg. von Reuther und Reichard.
124. **Schrade, Hubert**: Der verborgene Gott. Stuttgart 1949, W. Kohlhammer Vg.
125. **Schrey, Heinz—Horst**: Existenz und Offenbarung. Ein Beitrag zum christlichen Verständnis der Existenz. Tübingen 1947, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
126. **Schüler, Alfred**: Verantwortung vom Sein und Ethos der Person. Krailling vor München 1948, Erich Wewel Vg.
127. **Schwarz, Hermann**: Das Ungegebene, Eine Religions- und Wertphilosophie. Tübingen 1921, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
128. : Auf Wegen der Mystik, Drei grundlegende Erörterungen der Philosophie des Ungegebenen. Erfurt 1924, Vg. Stenger.
129. : Gott, jenseits von Theismus und Pantheismus. Berlin 1928, Junker und Dünnhaupt Vg.
130. : Gottestum im Volkstum. Langensalza 1928, Hermann Beyer und Söhne (Beyer und Mann).
131. : Deutscher Glaube am Scheidewege, Ewiges Sein oder werdende Gottheit?. Berlin 1936, Junker und Dünhaupt Vg.
132. : Deutsche Gottes-Erkenntnis einst und jetzt. Stuttgart 1938, Durchbruch—Vg. Friedrich Bühler.
133. **Seidel, Johannes**: Das Wesen des Monismus. Hamburg 3. Aufl. 1922, Paul Hartung Vg.
134. **Sieker, Hugo**: Frucht des Lebens. Hamburg-Blankenese 1944, Alster—Vg. Curt Brauns.
135. **Simon, Gottfried**: Die Auseinandersetzung des Christentums mit der ausserchristlichen Mystik. Gütersloh 1930, Vg. von C. Bertelsmann.
136. **Simon, Paul**: Zur natürlichen Gotteserkenntnis, Zwei Aufsätze. Paderbon 1940, Vg. der Bonifacius Druckerei.
137. **Söderblom, Nathan**: Natürliche Theologie und allgemeine Religionsgeschichte. Stockholm 1913, Albert Bonnier—Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
138. **Soukoup, Leopold**: Grundzüge einer Ethik der Persönlichkeit. Graz 1951, Vg. Anton Pustet.
139. **Spengler, Oswald**: Der Untergang des Abendlandes, Umriss

- einer Morphologie der Weltgeschichte. Wien und Leipzig 2. Aufl. II. Bd. 1919, Wilhelm Braumüller.
140. **Spieker, Gideon**: Der Kampf zweier Weltanschauungen. Eine Kritik der alten und der neuen Philosophie. Stuttgart 1893, Fr. Frommans Vg. (E. Hauff).
141. **Spoerri, Theophil**: Die Herausforderung des Existentialismus. Die Entscheidungsfrage unserer Generation. Hamburg 1954, Furche—Vg.
142. **Spranger, Eduard**: Weltfrömmigkeit. Leipzig 1941, Leopold Klotz Vg.
143. : Der unbekannte Gott. Stuttgart 1954, Ehrenfried Klotz Vg.
144. **Steinbüchel, Theodor**: Die philosophische Grundlegung der Katholischen Sittenlehre. Düsseldorf 3. Aufl. I. Bd. 1947, Patmos—Vg.
145. **Steinemann, Th.**: Die Frage nach Gott, Gesammelte Aufsätze. Tübingen 1915, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
146. **Strauss, David Friedrich**: Der alte und der neue Glaube, Ein Bekenntnis. Bonn 4. Aufl. 1873, Vg. von Emil Strauss.
147. **Thiel, Manfred**: Versuch einer Ontologie der Persönlichkeit. Berlin/Göttingen/Heidelberg I. Bd. 1950, Springer—Vg.
148. **Thielicke, Helmut**: Theologie der Anfechtung. Tübingen 1949, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
149. **Thöni, Johannes Franz**: «Die sieben Welträtsel» wie wir sie heute sehen, Betrachtungen über die Gottes- und Geistesfrage. Erlangen 1933, Universitätsverlag von Junge und Sohn.
150. **Tillich, Paul**: Religiöse Verwirklichung. Berlin 1930, Furche—Vg. G. m. b. H.
151. **Troeltsch, Ernst**: Glaubenslehre, nach Heidelberger Vorlesungen aus den Jahren 1911—12. München und Leipzig 1925, Vg. von Dunker und Humblot.
152. **Vaihinger, Hans**: Die Philosophie des Als—Ob, System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit. Berlin 1911, Vg. von Reuther und Reichard.
153. **Volkelt, Johannes**: Ästhetik des Tragischen. München 2. Aufl. 1906, 3. Aufl. 1917, C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung.
154. **Wagner, Hans**: Existenz, Analogie und Dialektik, Religio pura et transcendentalis. München/Basel I. Halbd. 1953, Ernst Reinhardt Vg.
155. **Windelband, Wilhelm**: Präludien, Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie. Tübingen und Leipzig 1903, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
156. : Einleitung in die Philosophie. Tübingen 3. Aufl. 1923, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
157. **Wust, Peter**: Ungewissheit und Wagnis. München und Kempten MCMXXXVI, Vg. Josef Kösel.
158. : Der Mensch und die Philosophie, Einführung in die Hauptfragen der Existenzphilosophie. Münster (Westf.) 1946, Regensbergische Verlagsbuchhandlung.
159. : Der Mensch und die Philosophie, Einführung in die

Hauptfragen der Existenzphilosophie. München (Westf.) 1946, Regensbergsche Verlagsbuchhandlung.

160. Ziegler, Leopold: Gestaltwandel der Götter. Berlin 1920, G. Fischer Vg.

II. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΕΙΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑΣ* ΕΚΔΟΣΕΙΣ

1. Althaus, Paul: Theologie und Geschichte zur Auseinandersetzung mit der dialektischen Theologie: «Zeitschrift für systematische Theologie» hg. von Carl Stange. Gütersloh I. Jg. 1923/24, 4, Vg. von C. Bertelsmann.
2. Arseniew, Nikolaus von: Mystik und Urchristentum: «In deo omnia unum», Eine Sammlung von Aufsätzen Friedrich Heiler zum 50. Geburtstage dargebracht, hg. von Christel Matthias Schröder. München 1942, Vg. Ernst Reinhardt.
3. Barth, Timotheus: Zur Grundlegung der Gotterkenntnis, Problem-Vergleichende Betrachtung von Thomas über Scotus bis heute: «Theologische Gegenwartsfragen» hg. von Erhard Schlund. Regensburg <Jahresgabe> 1940, Vg. von Josef Habel.
4. Bauhoffer, Oskar: Was heisst: Natürliche Theologie: «Schweizer Rundschau», Monatschrift für Geistesleben und Kultur. Redaktion: Siegfried Streicher. Zürich 53. Jg. 4/5. Heft 1953, Vg. H. Börsigs Erben Ag.
5. Benz, Ernst: Die Mystik in der Philosophie des deutschen Idealismus: «Euphorion», Zeitschrift für Literaturgeschichte, hg. von Hans Pyritz. Heidelberg 46. Bd. 1. H. 1952, Carl Winters Universitätsverlag.
6. Bollnow, Otto Fr.: Deutsche Existenzphilosophie und französischer Existentialismus: «Zeitschrift für philosophische Forschung» hg. von Georgi Schischkoff. Reutlingen II. Bd. 1947, Grunphius—Vg.
7. Borgmann, Pacificus: Seiender oder werdender Gott? Substantialität oder Aktualität des Urseienden?: «Theologische Gegenwartsfragen» hg. von Erhard Schlund. Regensburg <Jahresgabe> 1940, Vg. Josef Habel.
8. Bornkamm, Heinrich: Jakob Böhme: «Die grossen Deutschen», Neue Deutsche Biographie, hg. von Willy Andreas und Wilhelm von Scholz. Berlin I. Bd. 1935, Propyläen—Vg.
9. Brunner, Emil: Die andere Aufgabe der Theologie: «Zwischen den Zeiten», Eine Zweimonatsschrift, hg. von Georg Merz. München 7. Jg. 1929, Chr. Kaiser Vg.
10. Closs, Alois: Die altgermanische Religion: «Die Kirche in der Zeitenwende» hg. von Erich Kleineidam und Otto Kus. Paderbon <Jahresgabe> 1935, Vg. der Bonifacius—Druckerei G. m. b. H.

---

* Πανηγυρικάς και λοιπάς γενικού περιεχομένου

11. **C o n r a d—M a r t i u s, H e d w i g**: Die Zeit: «Philosophischer Anzeiger», Zeitschrift für die Zusammen Arbeit von Philosophie und Einzelwissenschaft, hg. von **H e i m u t h P l e s s n e r**. Bonn 2. Jg. 1927/28, Vg. von Friedrich Cohen.
12. **C u l l b e r g, J o h n**: Das Du und die Wirklichkeit, Zum ontologischen Hintergrund der Gemeinschaftskategorie: «Uppsala Universitets Aarskrift» 1933, Teologi 1. Uppsala 1933, A.—B. Lundequistska Bokhandeln.
13. **D a v y, M a d a l e i n e**: Die geistige Erfahrung der Simon Weil: «Zeitschrift für philosophische Forschung» hg. von **G e o r g i S c h i s c h k o f f**. Meisenheim/Wien VIII. Bd. 1954, Westkulturverlag Anton Hain.
14. **F r a n k, S i m o n**: Das Absolute: «Idealismus», Jahrbuch für idealistische Philosophie, hg. von **E r n s t H a r m s**. Zürich, Leipzig, Stuttgart, Wien I. Bd. MCMXXXIV, Rascher et Cie. A.—G. Vg.
15. **G u l k o w i t s c h, L a z a r**: Das Wesen der Maimonidischen Lehre: «Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B: Humaniorum XXXVII, 2. Tartu 1936, K. Mattiesseni trükikoda o.—ü.
16. **H o r n, F r i e d e m a n n**: F. W. J. Schellings Lehre von den letzten Dingen: «Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte» hg. von **H a n s J o a c h i m S c h o e p s**. Köln V. Jg. 3. H. 1954, E. I. Brill Vg. G. M. B. H.
17. **H u s s e r l, E d m u n d**: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie: «Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung» hg. von **E d m u n d H u s s e r l**. Halle a. d. S. I. Bd. I. Teil 1913, Vg. Max Niemeyer.
18. **J a n s e n, B e r n h a r d**: Zum Nikolaus-Cusanus-Problem: «Philosophia perennis», Abhandlungen zu ihrer Vergangenheit und Gegenwart, hg. von **F r i t z—J o a c h i m v o n R i n t e l e n**, Regensburg I. Bd. MCMXXX, Vg. von Josef Habel.
19. **J u n k e r, P a u l**: Der Gottesbegriff in der Philosophie des Ungegebenen: «Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung» hg. von **J o h. I l b e r g**. Leipzig—Berlin 3. Jg. I. H. 1927, Vg. von B. C. Teubner.
20. «**K a n t, I m m a n u e l**»: Ein ungedrucktes Werk von Kant aus seinen letzten Lebensjahren als Manuscript hrsg. von **R u d o l f R e i c k e**: «Altpreussische Monatschrift», hg. von **R. R e i c k e** und **E. W i c h e r t**. Königsberg in Pr. XXI. Bd. 1884, Vg. von Ferd. Beyer's Buchhandlung.
21. **K i r c h n e r, A l o y s**: Ist das Dasein Gottes ein theologisches Rätsel?: «Philosophisches Jahrbuch» hg. von **G. S i e g m u n d**. Fulda 57. Bd. 2. H. 1947, Vg. Parzeller und Co.
22. **K o c h, H u g o**: Proclus als Quelle des Pseudo-Dionysius Areopagita in der Lehre vom Bösen: «Philologus», Zeitschrift für das klassische Altertum, hg. von **O t t o C r u s i u s**. Göttingen LIV. Bd. 1895, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.
23. : Das mystische Schauen beim hl. Gregor von Nyssa: «Theologische Quartalschrift» hg. von **P r o f e s s o r e n d e r K a t h. T h e o l o g i e** an der Universität Tübingen. Parendsburg 80. Bd. 1898, Vg. von **H e r m a n n K i t z**.

24. Koch, Joseph: Meister Eckhart: «Die Kirche in der Zeitenwende» hg. von Erich Kleineidam und Otto Kuss. Paderbon <Jahresgabe> 1935. Vg. der Bonifacius Druckerei G. m. b. H.
25. Köhler, Rudolf: Der Deus absconditus in Philosophie und Theologie: «Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte» hg. von Hans Joachim Schoeps. Köln VII. Jg. 1. H. 1955, E. J. Brill Vg. G. M. B. H.
26. Krüger, G.: Die Herkunft des philosophischen Selbstbewusstseins: «Logos», Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur, hg. von Richard Kröner. Tübingen XXII. Bd. 1. H. 1933, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
27. Leisegang, Hans: Der Gottmensch als Archetypus: «Eranos-Jahrbuch» VIII. Bd.: Aus der Welt der Urbilder, hg. von Olga Fröhle-Kapteyn. Zürich 1950, Rhein-Vg.
28. Liebrucks, Bruno: Zur Dialektik des Einen und Seienden in Platons «Parmenides»: «Zeitschrift für philosophische Forschung», hg. von Georgi Schischkoff. Reutlingen II. Bd. 1947, Gruphius-Vg.
29. Mauthner, Fritz: Wer ist Henri Bergson?: «Berliner Tageblatt», Wochen-Ausgabe für Ausland und Übersee, red. Leon Birnbach. Berlin 13 Sept. 1914. Vg. von R. Mosse.
30. Meyer, Hans: Metaphysik als Wissenschaft: «Philosophia perennis», Abhandlungen zu ihrer Vergangenheit und Gegenwart, hg. von Fritz-Joachim von Rintelen. Regensburg II. Bd. MCMXXX Vg. von Josef Habel.
31. Pfeil, Hans: Gott im Denken der Gegenwart: «Katholische missionärztliche Fürsorge», dargeboten von K. M. Bosslet. M. Gladbach Jahresgabe 1940, Vg. Köln-Brück Chr. Scheeben.
32. Rintelen, Fritz-Joachim von: Endlichkeit-Existenz-Transzendenz: «Zeitschrift für philosophische Forschung» hg. von Georgi Schischkoff. Wurzach Württ. III 1948, Pan-Vg. Rudolf Birnbach.
33. Rosenmüller, Bernhard: Zur Gotteserkenntnis: «Wissenschaft und Weisheit», Vierteljahresschrift für systematische franziscanische Philosophie und Theologie in der Gegenwart, hg. von «Arbeitsgemeinschaft Wissenschaft und Weisheit». Freiburg i. B. 6. Jg. 1939, Vg. Herder und Co., G. M. B. H.
34. Schlund, Erhard: Die Gottesvorstellungen im gegenwärtigen religiösen Denken: «Theologische Gegenwartsfragen» hg. von Erhard Schlund. Regensburg <Jahresgabe> 1940, Verlag von Josef Habel.
35. Schrey, Heinz-Horst: Die Bedeutung der Philosophie Martin Heideggers für die Theologie: «Martin Heideggers Einfluss auf die Wissenschaften aus Anlass seines sechsichsten Geburtstages», verfasst von Carlos Astrada...—Bern 1949, A. Francke.
36. Simon, Paul: Die natürliche Gotteserkenntnis und die Entscheidung des Vatikanischen Konzils: «Philosophisches Jahrbuch» hg. von M. Grabmann und Ed. Hartmann. Fulda 53. Bd. 1940, Kommissionsverlag Parzeller und Co.

37. T i l l i c h, P a u l: Religionsphilosophie: «Lehrbuch der Philosophie» hg. von M a x D e s s o i r. Berlin II. Bd. 1925. Vg. Ullstein.
38. V e a u t h i e r, W e r n e r: Analogie des Seins und ontologische Differenz: «Symposion», Jahrbuch für Philosophie, Leiter: M a x M ü l l e r. Freiburg-München IV. Bd. 1955, Vg. Karl Alber.

III. Α Π Α Ν Τ Α *

1. A n g e l u s, S i l e s i u s: Sämtliche poetische Werke, hg. von H a n s Ludwig Held. München 3. Aufl. 3. Bd. 1949, Carl Hansen Vg.
2. B a a d e r, F r a n z v o n: Sämtliche Werke, hg. durch einen Verein von F r e u n d e n d e s V e r e w i g t e n. Leipzig Bde: XIII 1885, XV 1857, hg. von Franz Hoffmann, Vg. von Hermann Berthmann.
3. B ö h m e, J a k o b: Sämtliche Werke, hg. von K. W. Schiebeler. Leipzig Bde: III 1841, IV 1842, V 1843, VI 1846, VII 1847, Vg. Ambrosius Barth.
4. B u b e r, M a r t i n: Dialogisches Leben, Gesammelte philosophische und pädagogische Schriften. Zürich 1947, Georg Müller Vg.
5. D i l t h e y, W i l h e l m: Gesammelte Schriften. Leipzig und Berlin Bde: I 1922: Einleitung in die Geisteswissenschaften, Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte, hg. von Bernhard Groethuysen, II 3. Aufl. 1923: Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation, hg. von Georg Misch, IV 1921: Die Jugendgeschichte Hegels, hg. von Herman Nohl, Vg. von B. G. Teubner.
6. E c k h a r t, M e i s t e r: (Deutsche Mystiker des vierzehnten: Jahrhunderts, hg. von Franz Pfeiffer. Leipzig II. Bd. 1857, G. J. Göschen'sche Verlagsbuchhandlung.
7. : Textbuch aus den gedruckten und ungedruckten Quellen, von Otto Karrer. München 1926, Vg. Joseph Müller.
8. F e u e r b a c h, L u d w i g: Sämtliche Werke. Leipzig Bde III 1847: Gedanken über Tod und Unsterblichkeit, VII 3. Aufl. 1849: Das Wesen des Christentums, VIII 1851: Vorlesungen über das Wesen der Religion, IX 1857: Theogonie nach den Quellen des classischen, hebraischen und christlichen Altertums, X 1866: Gottheit, Freiheit, Unsterblichkeit von Standpunkt der Anthropologie, Vg. von Otto Wiggand.
9. F i c h t e, J o h a n n G o t t l i e b: Sämtliche Werke, hg. von Immanuel Hermann Fichte. Berlin Bde: II 1845, V 1845, X (Nachgelassene Werke 3. Bd.) 1835, Vg. von Veit und Comp.
10. : Briefwechsel, hg. von H a n s S c h u l z. Leipzig I. Bd. 1925, II. Haessel Vg.
11. : Die Schriften zu J. G. Fichte's

* 'Ο τίτλος του τόμου αναφέρεται ἐφ' ὅσον περιέχει μόνον τὸ χρησιμοποιηθὲν ἔργον.

- Atheismus-Streit, hg. von Hans Lindau. München 1912, bei Georg Müller.
12. Goethe, Johann Wolfgang: Sämtliche Werke. Jubiläums-Ausgabe, hg. von Eduard von der Hellen. Stuttgart und Berlin Bde: 2, 4, 13, 40 <1902>, J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger.
13. von der Hellen. Stuttgart und Berlin 5. Bd. (1807/18) 1908. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger.
14. : Unterhaltungen mit dem Kanzler Friedrich von Müller, hg. von C. A. H. Burkhardt. Stuttgart und Berlin 3. Aufl. 1904. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger.
15. : Gedanken aus den mündlichen Äusserungen, zusammengestellt von Wilhelm Bode. Berlin 2. Aufl. I. Bd. 1907, Ernst Siegfried Mittler und Sohn.
16. : (Johann Peter Eckermann: Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, hg. von Fritz Bergemann. <Wiesbaden> 1955, Insel—Vg).
17. Hamann, Johann Georg: Schriften, hg. von Friedrich Roth. Berlin VI. Bd. 1824, bey G. Reimer.
18. Hartmann, Eduard von: Ausgewählte Werke. Leipzig Bde: I 2. Ausg. 1899: Das Grundproblem der Erkenntnistheorie, Eine phänomenologische Durchwanderung der möglichen erkenntnistheoretischen Standpunkte, VII 11. Aufl. 1904: Philosophie des Unbewussten II. Teil: Metaphysik des Unbewussten, XI 1899: Geschichte der Metaphysik I. Teil: Bis Kant, Hermann Haacke Verlagsbuchhandlung.
19. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Werke, Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Berlin Bde: 1 1832: Philosophische Abhandlungen, hg. von Karl Ludwig Michelet, 2 1832: Phänomenologie des Geistes, hg. von Johann Schultze, 3 1833: Wissenschaft der Logik, I. Teil: Die objektive Logik, I. Abth.: Die Lehre vom Seyn, hg. von Leopold von Henning, 4, ὡς ἄν. II. Abth.: Die Lehre vom Werden, 6. 2. Aufl. 1840: Encyclopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse I. Teil: Die Logik, hg. von Leopold von Henning, 9 2. Aufl. 1840: Vorlesungen über die Philosophie des Geistes, hg. von Eduard Gans und Karl Hegel, 10 I 1835: Vorlesungen über die Ästhetik, hg. von H. G. Hotho, 11 2. Aufl. 1840: Vorlesungen über die Philosophie der Religion I, hg. von Philipp Marheineke, 12, ὡς ἄν. II, 13 1833: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I, hg. von Karl Ludwig Michelet, 15 1836, ὡς ἄν. III, Vg. von Duncker und Humblot.
20. : Sämtliche Werke. Leipzig Bde: VIII 1920: Vorlesungen über die Philosophie der weltgeschichte, 1: Die Vernunft in der Geschichte, hg. von Georg Lasson, IX, ὡς ἄν. 3: Die griechische und die römische Welt, XII 1925: Vorlesungen über die Philosophie der Religion I: Der Begriff der Religion, hg. von Georg Lasson, XV a 1940: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Einleitung: System und Geschichte der

- Philosophie, hg. von Johannes Hoffmeister, Vg. von Felix Meiner.
21. Herder, Johann Gottfried: Sämtliche Werke, hg. von Bernhard Suphan. Berlin Bde: V 1891, VI 1883, XVI 1887, XXIX (Poetische Werke, hg. von Carl Redlich, 5. Bd) 1889. Weidmannsche Buchhandlung
  22. Hofmannsthal, Hugo von: Gesammelte Werke, hg. von Herber Steiker. «Frankfurt a. M. II. Bd.» 7.—11. Tausend 1952, S. Fischer Vg.
  23. Hölderlin, Friedrich: Werke, hg. von Anton Brieger. Salzburg 1952, Vg. «Das Bergland—Buch».
  24. Husserl, Edmund: Gesammelte Werke, veröffentlicht vom Husserl—Archiv «Louvain», unter Leitung von H. L. van Breda. Haag I. Bd. 1950: Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge, hg. von S. Strasser.—Martinus Nijhoff.
  25. Jakobi, Friedrich Heinrich: Auserlesener Briefwechsel. hg. von Friedrich Roth. Leipzig I. Bd. 1825, bei Gerhard Fletscher.
  26. Kant, Immanuel: Gesammelte Schriften, hg. von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin Bde: 3 1904: Kritik der reinen Vernunft (1787), hg. von Benno Erdmann, 4 1903: Kritik der reinen Vernunft (1781), Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können, hg. von Benno Erdmann, 5 1908: Kritik der praktischen Vernunft, hg. von Paul Natorp, Kritik der Urteilskraft, hg. von Wilhelm Windelband, Vg. von Georg Reinier.
  27. : Werke, hg. von Ernst Cassirer. Berlin Bde: 3 1913: Kritik der reinen Vernunft, hg. von Albert Görland, 4 1913: Prolegomena z. e. j. k. M., d. a. W. w. a. k. (ὁ; ἀν.), hg. von Arthur Buschenau und Ernst Cassirer, 5 1914: Kritik der praktischen Vernunft, hg. von B. Kellermann, Kritik der Urteilskraft, hg. von Otto Bueck, verlegt bei Bruno Cassirer.
  28. Lessing, Gotthold Ephraim: Sämtliche Schriften hg. von Karl Lachmann, 3. Aufl. besorgt von Franz Muncker. Leipzig I. Bd. 1886, 14. Bd. 1898, Göschen'sche Verlagsbuchhandlung.
  29. : (Th. W. Danzel und G. E. Guhrauer: Gotthold Ephraim Lessing, Sein Leben und Seine Werke, 2. Aufl. hg. von W. von Maltzahn und R. Boxberger. Berlin II. Bd. 1881, Vg. von Theodor Hofmann).
  30. Luther, Martin. Sämtliche Schriften, hg. von Johann Georg Walch. Halle i. M. VII. Bd. 1741, verlegt's Johann Iustus Gebauer.
  31. : Werke, Kritische Gesamtausgabe. Weimar Bde: 12 1891, hg. von Paul Pietsch, 19 1897, hg. von W. Walther, Paul Pietsch, 20 1898, hg. von Paul Pietsch, 44 1915, hg. von O. Brenner, K. Drescher, O. Reicher, Ti-

- schenreden, hg. von Karl Drescher (Bde: III 1914, IV 1916, V 1919, VI 1921) Hermann Böhlaus Nachfolger.
32. Meyer, Conrad Ferdinand: Sämtliche Werke, hg. von Walter Linden. Berlin—Leipzig I. Teil 1926, Deutsches Verlagshaus Bong und Co.
33. Nietzsche, Friedrich: <Werke, hg. von Alfred Bauemler>. Leipzig <1>: Die Geburt der Tragödie, <2>: Die fröhliche Wissenschaft («La gaya scienza»), <3>: Götzendämmerung—Gedichte, <4>: Menschliches Allzumenschliches, <5>: Also sprach Zarathustra, Ein Buch für alle und keinen, <6>: Der Wille zur Macht, <7>: Die Unschuld des Werdens (Nachlass II, 1931) 1930, Alfred Kröner Vg.
34. Novalis: Schriften, hg. von Ludwig Tieck und Friedrich Schlegel. Berlin II. Teil 5. Aufl. 1837, Vg. von G. Reimer.
35. Oetinger, Friedrich Christoph: Sämtliche Schriften, hg. von Karl Chr. Eberh. Ehmman. Stuttgart II. Abt. 2. Bd: Swedenborgs und anderer irdische und himmlische Philosophie I. Vg. von J. F. Steinkopf.
36. Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von: Sämtliche Werke, hg. von Karl Friedrich August Schelling. Stuttgart und Augsburg Bde: 4, 5, 1859, 6, 7, 1860, 8, 10, 1861, J. G. Cotta'scher Vg.
37. : Die Weltalter, Fragmente in den Urfassungen von 1811 und 1813, hg. von Manfred Schröter. München 1943, Biederstein und Leibniz—Vg.
38. Schiller, Friedrich: Sämtliche Werke, hg. von Eduard von der Hellen. Stuttgart und Berlin Bde: 1 (I), 11 (I) <1905>, J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger.
39. : Aus Schellings Leben in Briefen, hg. von Gustav Leopold Plitt. Leipzig II. Bd. (1803/20) 1870, Vg. von G. Hirzel.
40. Schlegel, Friedrich: Neue Philosophische Schiften, <hg.> von Josef Körner. Frankfurt a. M. 1935, Vg. Gerhard Sculte-Bulmke.
41. Schleiermacher, Friedrich: Sämtliche Werke. Berlin I. Bd. 1843, II. Bd. 1856, verlegt bei G. Reimer.
42. Schopenhauer, Arthur: Sämtliche Werke, hg. von Arthur Hübscher. Wiesbaden 2. Aufl. 3. Bd. 1949: Die Welt als Wille und Vorstellung, 5. Bd. 1946: Parerga und Paralipomena, Eberhard Brockhaus Vg.
43. Stein, Edith 1823: Werke, hg. von Luzie Gelber und Romaeus Leuven. Freiburg—Louvain II. Bd. 1950: Versuch eines Aufstiegs zum Sinn des Seins, Vg. Herder—E. Nauwelaerts.
44. Tauler, Johann: Gesammelte Werke, hg. von Nicolaus Casse der. Lucern I. Teil 1823: Nachfolgung des armen Lebens Christi, bey Johann Martin Anich.

IV. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

1. B e r d i a j e w, N i k o l a s: Die Philosophie des freien Geistes, Problematik und Apologie des Christentums, deutsch von R e i n h o l d v o n W a l t e r. Tübingen 1930, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
2. : Von der Bestimmung des Menschen, Versuch einer paradoxalen Ethik, deutsch von J. S c h o r. Bern-Leipzig 1935, Gotthelf—Vg.
3. B r u n o, J o r d a n o: Von der Ursache, dem Prinzip und dem Finen, aus dem Italienischen übersetzt von A d o l f L a s s o n. Leipzig 3. Aufl. 1902, Vg. der Dürr'schen Buchhandlung.
4. : Das Aschermittwochsmahl, im Deutsch übertragen von L u d w i g K u h l e n b e c k. Leipzig 1901, bei Eugen Diederichs.
5. E c k e h a r t, M e i s t e r: Schriften und Predigten, aus dem Mittelhochdeutschen übersetzt von H e r m a n B ü t t n e r. Jena I. Bd. 1901, II. Bd. 1909, bei Eugen Diederichs.
6. : Deutsche Predigten und Traktate, übersetzt von J o s e f Q u i n t. München 1955, Carl Hanser Vg.
7. (E c k e h a r t, M e i s t e r): Deutsche Predigten und Tractate, übertragen von F r i e d r i c h S c h u l z e—M a i z i e r. Leipzig 1927 Insel—Vg.
8. H ö f f d i n g, H a r a l d: Geschichte der neueren Philosophie, übersetzt aus dem Dänischen von F. B e n d i x e n. Leipzig I. Bd. 1895, O. R. Reisland.
9. (K a r r e r, O t t o): Die grosse Glut, Textgeschichte der Mystik im Mittelalter. München 1926, Vg. «Ars sacra» Josef Müller.
10. K i e r k e g a a r d, S ö r e n: Gesammelte Werke. Jena Bde: 3 2. Aufl. 1909: Furcht und Zittern, übersetzt von H. G o t t s c h e d, 6 1910: Philosophische Brocken, übersetzt von C h r. S c h r e m p f und H. G o t t s c h e d, 7 1910: Abschliessend unwissenschaftliche Nachschrift II. Teil, übersetzt von N. G o t t s c h e d, verlegt bei Eugen Diederichs.
11. : Erbauliche Reden. Jena IV. Bd. 1929, übersetzt von W. K ü t e m e y e r und C h r. S c h r e m p f, bei Eugen Diederichs.
12. : Die Religion der Tat, übersetzt von E d u a r d G e i s m a r. Stuttgart 1952. Alfred Kröner Vg.
13. : (L i s e l o t t e R i c h t e r: Existenz im Glauben, Aus Dokumenten, Briefern und Tagebüchern Kierkegaards. Berlin 1956. Evang. Verlag.—Anstaltung).
14. L e e u w, G e r a r d v a n d e r: Vom Heiligen in der Kunst, <aus dem Holländischen> übersetzt von A. P i p e r. Gütersloh 1957. Carl Bertelsmann Vg.
15. M a i m o n, M o s e b e n: Führer der Unschlüssigen, übertragen von A d o l f W e i s s. Leipzig I. Buch 1923, Vg. von Felix Meiner.
16. M ü l l e r, M a x: Leben und Religion, Gedanken aus den Werken, Briefen und hinterlassenen Schriften, übersetzt von «T h o u g h t o n

- Life and Religion». Stuttgart <1906>, Max Kielmann.
17. S ö d e r b l o m, I. O. J. N.: Der lebendige Gott im Zeugnis der Religionsgeschichte, deutsch hg. von Friedrich Heiler. München 1942, Vg. Ernst Reinhardt.
  18. S w e d e n b o r g, E m a n u e l: Himmel und Hölle beschrieben nach Gehörtem und Gesehenem, aus der lateinischen Urschrift übersetzt von J. S. J. T a f e l (hg. von S. P o c h o n). Bern, Biel, Zürich (ä. xq.), Vg. von Ernst Kuhn.
  19. T i l l i c h, P a u l: Biblische Religion und die Frage nach dem Sein, ins Deutsche übertragen v. Fr. Dr. N i n a B a r i n g. Stuttgart 1956, Evangelisches Verlagswerk, G. m. b. H.
  20. <V e d a>: Sechsig Upanishad's des Veda, aus dem Sanskrit übersetzt von P a u l D e u s s e n. Leipzig 1897, F. A. Brockhaus.

V. ΕΙΔΙΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ

1. ΕΠΟΧΑΙ

1. B a l t h a s a r, H a n s U r s v o n: Prometheus, Studien zur Geschichte des deutschen Idealismus. Heidelberg 1947, F. H. Kerle Vg.
2. C h r i s t, W i l h e l m v o n: Geschichte der griechischen Literatur, umgearbeitet von W. S c h m i d und O. S t ä h l i n. München 6. Aufl. MCMXXIV, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
3. C o h n, I o n a s: Geschichte des Unendlichkeitsproblems im abendländischen Denken bis Kant. Leipzig 1896, Vg. von Wilhelm Engelmann.
4. G a b r i e l, L e o: Existenzphilosophie von Kierkegaard bis Sartre. Wien 1951, Vg. Herold.
5. G i l b e r t, O t t o: Griechische Religionsphilosophie. Leipzig 1911, Vg. von Wilhelm Engelmann.
6. G ö r r e s, J o s e p h v o n: Die christliche Mystik. Regensburg neue Aufl. I. Bd. 1879, Vg. von Georg Joseph Manz.
7. G r a b m a n n, M a r t i n: Mittelalterliches Geistesleben, Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik und Mystik. München MCMXXVI, Max Hueber Vg.
8. H a r n a c k, A d o l f v o n: Lehrbuch der Dogmengeschichte I. Tübingen 4. Aufl. 1909, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
9. H a s s e, K a r l P a u l: Von Plotin bis Goethe, Die Entwicklung des Neuplatonischen Einheitgedankens zur Weltanschauung der Neuzeit. Leipzig 1909, verlegt bei H. Haesel Comm.—Gesch.
10. H e i n e m a n n, F r i t z: Existenzphilosophie lebendig oder tot? Zürich 1954, Europa—Vg.
11. : Jenseits des Existentialismus, Studien zum Gestaltwandel der gegenwärtigen Philosophie. Zürich 1957, Europa—Vg.
12. H e l m, K a r l: Altgermanische Religionsgeschichte. Heidelberg I. Bd. 1913, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
13. H o f f m a n n, E r n s t: Platonismus und Mystik im Altertum. Heidelberg 1935, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

14. H o l l, K a r l: Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte. Tübingen I. Bd. 1921, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
15. J a e g e r, W e r n e r: Die Theologie der frühen Griechen. Zürich 1953, Europa—Vg.
16. J ä s c h e, G o t t l o b B e n j a m i n: Der Platonismus nach seinen verschiedenen Hauptformen. Berlin 2. Bd. 1828, 3. Bd. 1832, G. Reimer.
17. J o r d a n, P a s c u a l: Das Bild der modernen Physik. Hamburg-Bergedorf 1917, Stromverlag.
18. K a r r e r, O t t o: Der mystische Strom von Paulus bis Thomas von Aquin. München 1926, Vg. «Ars sacra» Josef Müller.
19. ; Gott in uns, Die Mystik der Neuzeit. München 1926, Vg. «Ars sacra» Josef Müller.
20. K u h n, H e l m u t: Begegnung mit dem Nichts, Ein Versuch über die Existenzphilosophie. Tübingen 1950, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
21. L e i s e g a n g, H a n s: Die Gnosis. Leipzig <1936>, Alfred Kröner Vg.
22. L e w y, H a n s: Sobria ebrietas, Untersuchungen zur Geschichte der antiken Mystik. Giessen 1929, Vg. von Alfred Töpelmann.
23. L ü t g e r t, W i l h e l m: Die Religion des deutschen Idealismus und ihr Ende. Gütersloh II. Teil 1923, III. 1925, Vg. von C. Bertelsmann.
24. L ü t t g e, W i l l y: Religion und Dogma, Ein Jahrhundert innerer Entwicklung im französischen Protestantismus. Tübingen 1913, Vg. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
25. M a u t h n e r, F r i t z: Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande. Stuttgart und Berlin 2. Bd. 1921, 4. Bd. 1923, Deutsche Verlags--Anstalt.
26. N e s t l e, W i l h e l m: Vom Mythos zum Logos, Die Selbstentfaltung des griechischen Denkens von Homer bis auf die Sophistik und Sokrates. Stuttgart 1940, Alfred Kröner Vg.
27. O t t o, R u d o l f: West-Östliche Mystik, Vergleich und Untersuchung zur Wesendeutung. Gotha 1926, Leopoldo Klotz Vg.
28. O v e r b e c k, F r a n z: Vorgeschichte und Jugend der mittelalterlichen Scholastik, Eine kirchenhistorische Vorlesung, hg. von C a r l A l b r e c h t B e r n o u l l i. Basel 1917, Vg. von Benno Schwabe und Co.
29. R o h d e, E r w i n: Die Religion der Griechen. Heidelberg 1895, Universitäts-Buchdruckerei von J. Hörning.
30. R o s e n b e r g, H a n s: Die Entwicklung des räumlichen Weltbildes der Astronomie. Kiel 1930, Kommissionsverlag der Universität Kiel Lipsius und Tischer.
31. S c h l e n d e r, J. H: Germanische Mythologie, Religion und Leben der Germanen, Bearbeiter R i c h a r d v o n K i e n l e. Berlin 5. Aufl. 1934, Karl Voegel Vg.
32. S c h w a r z, H e r m a n n: Der Gottesgedanke in der Geschichte der Philosophie, I. Teil: Von Heraklit bis Jakob Böhme. Heidelberg 1913, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

33. **Strümpell, Ludwig:** Die Geschichte der theoretischen Philosophie der Griechen. Leipzig 1854, Leopold Voss.
34. **Tumarkin, Anna:** Der Begriff des ἀπεργον in der griechischen Philosophie: «Jahrbuch der Schweizerischen Philosophischen Gesellschaft», Redakt. Hans Barth, Basel vol. III 1943, Vg. für Recht und Gesellschaft.
35. **Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich von:** Der Glaube der Hellenen. Berlin II. Bd. 1932, Weidmannsche Buchhandlung.
36. **Windelband, Wilhelm:** Geschichte der antiken Philosophie, 3. Aufl. von Adolf Bährhöffer. München 1912, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
37. **Zeller, Eduard:** Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Leipzig 4. Aufl. 3. Theil II. Abt. 1903, O. R. Reisland.
38. **Wilhelm Nestle:** Grundriss der griechischen Philosophie, hg. von Wilhelm Nestle. Leipzig 1928, O. R. Reisland.

2. Π Ρ Ο Σ Ω Π Α

1. **Auberlen, Carl August:** Die Theosophie Friedrich Christoph Oetingers nach ihren Grundzügen, Ein Beitrag zur Dogmengeschichte und zur Geschichte der Philosophie. Tübingen 1847, Vg. von L. Fr. Fues.
2. **Bange, Wilhelm:** Meister Eckharts Lehre vom göttlichen und geschöpflichen Sein. Limburg a. d. Lahn 1937, Pallotiner—Vg.
3. **Barion, Jakob:** Plotin und Augustin. Untersuchungen zum Gottesproblem. Berlin 1935, Junker und Dünnhaupt Vg.
4. **Bauer, Michael:** Christian Morgenstern, Leben und Werk. München 3. Aufl. 1942, Vg. R. Piper und Co.
5. **Baur, Ludwig:** Nicolaus Cusanus und Ps. Dionysius im Lichte der Zitate. Heidelberg 1941, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
6. **Benz, Ernst:** Der vollkommene Mensch nach Jakob Böhme. Stuttgart 1937, Vg. W. Kohlhammer.
7. **Bracken, Ernst von:** Meister Eckhart und Fichte. Würzburg 1943, Konrad Tritsch Vg.
8. **Brecht, Franz Josef:** Heraklit, Ein Versuch über den Ursprung der Philosophie. Heidelberg MCMXXXVI, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
9. **Dekker, Gerbrand:** Die Rückwendung zum Mythos, Schellings letzte Wandlung. München und Berlin 1930, Vg. von R. Oldenbourg.
10. **Dibelius, Martin:** Paulus und Mystik. München <1941>, Vg. Ernst Reinhardt.
11. **Diekamp, Franz:** Die Gotteslehre des heiligen Gregor von Nyssa, Ein Beitrag zur Dogmengeschichte der patriarchischen Zeit. Münster I. Teil 1895, Druck der Alsterdorff'schen Buchhandlung.
12. **Diels, Hermann:** Parmenides Lehrgedicht. Berlin 1897, Vg. von Georg Reimer.

13. D ö r r i e s, H e r m a n n: Zur Geschichte der Mystik Erigena und der Neuplatonismus. Tübingen 1925, Vg. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
14. D u l c k e i t, G e r h a r d: Die Idee Gottes im Geiste der Philosophie Hegels. München 1947, Vg. Hermann Rinn.
15. F u h r m a n s, H o r s t: Schellings Philosophie der Weltalter, Schellings Philosophie in den Jahren 1806-1821, zum Problem des Schelling'schen Theismus. Düsseldorf 1954, Vg. L. Schwann.
16. G i g o n, O l o f: Untersuchungen zu Herakt. Leipzig 1935, Diederich'sche Verlagshandlung.
17. H a a c k e, M a r g a r e t e: Der Gottesgedanke und das Gotteserlebnis bei Eckhart. Greiswald 1919, Buchdruckerei Hans Adler.
18. H a b l ü t z e l, R u d o l f: Dialektik und Einbildungskraft, F. W. J. Schellings Lehre von der menschlichen Erkenntnis. Basel 1954, Vg. für Recht und Gesellschaft.
19. H a n k a m e r, P a u l: Jakob Böhme, Gestalt und Gestaltung. Bonn 1924, Vg. von Friedrich Cohen.
20. H a r t m a n n, N i c o l a i: Die Philosophie des deutschen Idealismus, II. Teil: Hegel. Berlin und Leipzig 1929, Walter de Gruyter.
21. H e s s e n, J o h a n n e s: Max Scheler, Eine kritische Einführung in seine Philosophie. Essen 1948, Vg. Hans von Chamier.
22. H e u s s i, K a r l: Meister Eckhart. Berlin W 1953, Vg. Alfred Töpelmann.
23. H i p l e r, F r a n z: Dionysius der Areopagite, Untersuchungen über die Echtheit und Glaubenswürdigkeit der unter diesem Namen vorhandenen Schriften. Regensburg 1861, Vg. von Georg Joseph Manz.
24. H u b e r, J o h a n n e s: Johannes Scotus Erigena, Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und der Theologie im Mittelalter. München 1861, Vg. der J. J. Leutner'schen Buchhandlung.
25. J a s p e r s, K a r l: Schelling, Grosse und Verhängnis. München 1955, R. Piper und Co Vg.
26. : Die grossen Philosophen. München I. Bd. 1957, R. Piper und Co Vg.
27. K e l l e r, A d o l f: Eine Philosophie des Lebens (Henri Bergson). Jena 1914, verlegt bei Eugen Diederichs.
28. K e s t e n, H e r m a n n: Copernicus und seine Welt. Amsterdam 1948, Querido Vg. N. Y.
29. K l e t l e r, P a u l: Johannes Erigena, Eine Untersuchung über die Entstehung der mittelalterlichen Geistigkeit. Leipzig und Berlin 1931, Vg. von B. G. Teubner.
30. K l i b a n s k y, R a y m o n d: Ein Proklos-Fund und seine Bedeutung. Heidelberg 1929, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
31. K o c h, H a l: Pronoia und Paideusis, Studien über Origenes und sein Verhältnis zum Platonismus. Berlin und Leipzig 1932, Vg. Walter de Gruyter.
32. K o c h, H u g o: Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus. Mainz 1900, Vg. von Franz Kirchheim.

33. **Leese, Kurt:** Vom Jakob Böhme zu Schelling, Zur Metaphysik des Gottesproblems. Erfurt 1927, Vg. Kurt Stenger.
34. **Leisegang, Hans:** Lessings Weltanschauung. Leipzig. 1931, Vg. von Felix Meiner.
35. **Müller, H. F.:** Dionysios. Proklos. Plotinos, Ein historischer Beitrag zur neuplatonischen Philosophie. Münster i. W. 1918, Vg. der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung.
36. **Noack, Ludwig:** Johannes Scotus Erigena. Heidelberg 1882, Vg. von Georg Weiss.
37. **Oltmans, Käthe:** Meister Eckhart. Frankfurt am Main 1935, Vittorio Klostermann.
38. **Ott, Emil:** Henri Bergson, der Philosoph moderner Religion. Leipzig und Berlin 1914, Vg. von B. G. Teubner.
39. **Rachner, Karl:** Geist in Welt, Zur Metaphysik der endlichen Erkenntnis bei Thomas von Aquin. München 1957, Kösel—Vg.
40. **Reinhardt, Karl:** Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie. Bonn 1916, Vg. von Friedrich Cohen.
41. **Schmidt, Erich:** Hegels Lehre von Gott, Eine kritische Darstellung. Gütersloh 1952, C. Bertelsmann Vg.
42. **Schneider, Arthur:** Die Erkenntnislehre des Johannes Eriugena im Rahmen ihrer metaphysischen und anthropologischen Voraussetzungen. Berlin und Leipzig I. Teil 1921, Walter de Gruyter und Co.
43. **Schrempf, Chr.:** Lessing als Philosoph. Stuttgart 1906, Fr. Frommans Vg.
44. **Schwarz, Hermann:** Ekkehart der Deutsche, Völkische Religion im Aufgang. Berlin 1935, Junker und Dünnhaupt Vg.
45. **Schweitzer, Albert:** Die Mystik des Apostels Paulus. Tübingen 1930, Vg. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
46. **Stöhr, Adolf:** Heraklit. Wien-Prag-Leipzig 1920, Vg. Eduard Strache.
47. **Theodorakopoulos, Iohannes:** Platons Dialektik des Seins. Tübingen 1927, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebek).
48. : Plotins Metaphysik des Seins. Buhl/Baden 1928, Vg. der Konkordia A.G.
49. **Weber, Wilhelm:** Christusmystik, Eine religionsphilosophische Darstellung der Paulinischen Christusfrömmigkeit. Leipzig 1924, J. C. Hinrich'sche Buchhandlung.
50. **Weertz, Heinrich:** Die Gotteslehre des Pseudo-Dionysius Areopagita und ihre Einwirkung auf Thomas von Aquin. Köln 1908, Druck von Heinr. Theissing.
51. **Ziegler, Leopold:** Das Weltbild Hartmanns, Eine Beurteilung. Leipzig 1940, Fritz Eckardt Vg.

VI. ΠΟΙΚΙΛΑ

1. **Arntd, E. M.:** Pro Populo germanico. Berlin 1954, Vg. von Georg Reimer.

2. **B a r t h, K a r l**: Der Römerbrief. München 17. und 18. Tausend 1933, Chr. Kaiser Vg.
3. : Nein! Antwort an Emil Brunner. München 1934, Chr. Kaiser Vg.
4. **B e r g m a n n, E r n s t**: Die deutsche Nationalkirche. Breslau 1933, Ferdinand Hirt.
5. : Die 25 Thesen der Deutschreligion, Ein Katechismus. Breslau 3. Aufl. 1934, Ferdinand Hirt.
6. **B i e d e r m a n, A l o i s E m m a n u e l**: Christliche Dogmatik. Berlin 2. Aufl. II. Bd. 1885, Vg. von Georg Reimer.
7. **B r e n t a n o, F r a n z**: Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis, hg. von Oskar Kraus, Hamburg 4. Aufl. 1955, Vg. von Felix Meiner.
8. **B u l t m a n n, R u d o l f**: Offenbarung und Heilgeschehen. München 1941, Evangelischer Vg. Albert Lempp.
9. **C o h e n, H e r m a n n**: Jüdische Schriften. Berlin I. Bd. 1924, C. H. Schwetschke und Sohn Verlagsbuchhandlung.
10. **E i s l e r, R u d o l f**: Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Berlin 3. Aufl. Bde I-III 1940, verlegt bei Ernst Siegfried Mittler und Sohn.
11. **G o t t s c h a l k, J o s e p h**: Die Bekehrung der Germanen: «Die Kirche in der Zeitenwende» hg. von Erich Kleineidam und Otto Kuss. Paderbon «Jahresgabe» 1935, Vg. der Bonifacius Druckerei, G. m. b. H.
12. **G u a r d i n i, R o m a n o**: Der Mensch und der Glaube, Versuch über die religiöse Existenz in Dostojewskijs grossen Romanen. Leipzig 1933, Vg. Jakob Hegner.
13. **H a e c k e r, T h e o d o r**: Satire und Polemik. Innsburg MCMXXII, Brenner—Vg.
14. : Was ist der Mensch? Leipzig 1933, bei Jakob Hegner.
15. **J o ë l, K a r l**: Antibarbarus, Vorträge und Aufsätze. Jena 1914, verlegt bei Eugen Diederichs.
16. **K e y d e l l, R.**: Die Unechtheit der Gregor von Nazianz zugeschriebenen Exhortatio ad Virgines: «Byzantinische Zeitschrift», hg. von Franz Dölger. München 43. Bd. 1950, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
17. **M a n t e u f f e l, K a r l F r e i h e r r v o n**: Erlebte Lieder. München-Berlin 2. Aufl. 1938, J. E. Lehmanns.
18. **M a u t h n e r, F r i t z**: Beiträge zu einer Kritik der Sprache. Stuttgart II. Bd. 1901: Zur Sprachwissenschaft, J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger G. M. B. H.
19. **N i n k, M a r t i n**: Wodan und germanischer Schicksalsglaube. Jena 1935, Eugen Diederichs Vg.
20. **O e l s, F r.**: Der Wodan—Kult, Sein Recht und Unrecht. Stuttgart 1905, Vg. von Max Kielmann.
21. **O t t o, R u d o l f**: Kantisch-Fries'sche Religionsphilosophie und ihre Anwendung auf die Theologie. Tübingen 1921, Vg. von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

22. : Texte zur indischen Gottesmystik. Jena 3. bis 5 Tausend 1923, verlegt bei Eugen Diederichs.
23. : Freiheit und Notwendigkeit, Ein Gespräch mit Nicolai Hartmann über die Autonomie und Theonomie der Werte, hg. von Th. Siegfried. Tübingen 1940, Vg. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
24. Pfeiffer, Franz: Deutsche Mystiker des vierzehnten Jahrhunderts. Leipzig I. Bd. 1845, G. J. Göschen'sche Verlagsbuchhandlung.
25. <Rathenaus, Walther>: Aus Walther Rathenaus Notizbüchern, Zum Andenken für seine Freunde. *A. τόπ, <1923>, ἄ. ἐκδ.
26. Rilke, Rainer Maria: Das Buch der Bilder. Leipzig MCMXIII, Insel—Vg.
27. : Briefe und Tagebücher aus der Erühzeit 1899 bis 1902, hg. von Ruth Sieber-Rilke und Carl Sieber. Leipzig 1931, Insel—Vg.
28. : Briefe aus Muzot, 1921 bis 1926, hg. von Ruth Sieber-Rilke und Carl Sieber. Leipzig 1935, Insel—Vg.
29. : Das Stunden-Buch, enthaltend drei Bücher: Vom moenchischen Leben/von der Pilgerschaft/von der Armut und vom Tode. Leipzig 1936, Insel—Vg.
30. : «Aus Taschen-Büchern und Merk-Blättern in zufälliger Folge-1925», hg. von Ingeborg Schnack. <Wiesbaden> 1950, Insel—Vg.
31. Scheeben, Matthias Joseph: Handbuch der Katholischen Dogmatik, 3. Aufl. hg. von Michael Schmauss. Freiburg 2. Buch 1948: Gotteslehre Vg. Herder.
32. Schwarz, Hermann: Zur philosophischen Grundlegung des Nationalismus. Berlin 1936, Junker und Dünnhaupt Vg.
33. Simmel, Georg: Fragmente und Aufsätze, hg. von Getrud Kantorowicz. München 1923, Drei Masken—Vg.
34. Simon, Gottfried: Die Auseinandersetzung des Christentums mit der ausserchristlichen Mystik. Gütersloh 1930, Vg. von C. Bertelsmann.
35. Stigel, Elisabeth: Das Leben der Schwestern zu Töss. (Deutsche Texte des Mittelalters, hg. von der Königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften, VI. Bd. hg. von Ferdinand Vetter). Berlin 1936, Weidmannsche Buchhandlung.
36. Stiglmayr, Joseph: Um eine Ehrenrettung des Severus von Antiochien: «Scholastik», Vierteljahresschrift für Theologie und Philosophie, hg. von den Professoren des Ignatiuskollegs in Valkenburg. Freiburg i. B. III. Jg. 1928, Herder und Co., VII. Jg. 1932, Vertriebsstelle der Zeitschrift Bonn a. R.
37. Stumpf, Carl: «Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen», hg. von Raymond Schmidt. Leipzig 5. Bd. 1924, Vg. von Felix Meiner.
38. Vondel, Joost van den: Lucifer, Trauerspiel aus dem Jahre 1654, aus dem Holländischen übertragen durch G. H. de Wilde. Leipzig 1859, F. A. Brockhaus.

E.Π.Α.Τ.Ε.Κ.Τ.Α.
IOANNINA 2006

B'. EK THS ΓΑΛΛΙΚΗΣ

1. **A l f a r i c, P r o s p e r**: L' évolution intellectuelle de Saint Augustin. Du Manichéisme au Néoplatonisme. Paris 1918, Émile Nourry.
2. **B e r g s o n, H e n r i**: Introduction à la métaphysique: «Revue de Métaphysique et de Morale», secrét. de la redaction M. X a v i e r L. é o n. Paris t. XI 1903, librairie Armand Colin.
3. : L' évolution créatrice. Paris 4. éd. 1908, librairie Félix Alcan.
4. : Matière et mémoire, Essai sur la relation du corps à l' esprit. Paris 14. éd. 1919. librairie Félix Alcan.
5. : Les deux sources de la morale et de la religion Paris 2. éd. 1932, librairie Félix Alcan.
6. : La pensée et le mouvement, Essais et conférences. Paris 4. éd. 1914, librairie Félix Alcan.
7. : L' énergie spirituelle, Essais et conférences. Paris 21. éd. 1938, librairie Félix Alcan.
8. **B l o n d e l, M a u r i c e**: L' action. Paris t. I 1936: Le problème des causes secondes et le pur agir, librairie Félix Alcan.
9. **C o u s i n, M. V i c t o r**: Du Vrai, du Beau et du Bien. Paris 7. éd., Didier et Cie.
10. **D e f e v e r, J.**: La preuve réelle de Dieu, étude critique. Paris 1953, Desclée de Brouwer.
11. **D e l a c r o i x, H e n r i**: Études d' histoire et de psychologie du mysticisme, Les grands mystiques chrétiens Paris 1908, Félix Alcan.
12. **D e n i s, M. J.**: La philosophie d' Origène. Paris MDCCCLXXXIV, à l' imprimerie nationale.
13. **D e s c a r t e s, R e n é**: Œuvres, publiées par C h a r l e s A d a m et P a u l T a n n e r y. Paris t. VI 1902: Discours de la méthode, Léopold Cerf.
14. **G i l s o n, É t i e n n e**: L' être et l' essence. Paris 1948, librairie philosophique J. Vrin.
15. **H e r s c h, J e a n n e**: L' être et la forme. Genève 1946, éd. de la Baconnière.
16. **H ö f f d i n g, H a r a l d**: La philosophie de Bergson, Exposé et critique. Traduit d' après l' éd. danoise par J a c q u e s d e C o u s s a n g e. Paris 1916, librairie Félix Alcan.
17. **H o l b a c h, P. T. B a r o n d'**: Système de la nature ou des lois du monde physique, et du monde moral, éd. par D i d e r o t. Paris t. II 1820, chez l' éditeur.
18. **H o n i g m a n n, E r n e s t**: Pierre l' Ibérien et les écrits du Pseudo-Denys l' Areopagite. Bruxellen 1952, Palais des Akadémies.
19. **J o l i v e t, R é g i s**: Le Dieu des philosophes et des savants, Paris 1956, librairie Arthème Fayard.
20. **K i e r k e g a a r d, S o e r e n**: Post-scriptum aux miettes philosophiques, traduit du danois par P a u l P e t i t. Paris 9e éd. 1949, Gallimard.

21. K o u r é, A l e x a n d e r : La philosophie du Jakob Boehme. Paris 1929, librairie philosophique J. Vrin.
22. L e i b n i z, G. M. : Die philosophischen Schriften, hg. von C. J. Gerhardt. Berlin Bde : V 1882 : Nouveaux essais sur l'Entendement, VI 1885 : Essais de Théodizée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du Mal—Principes de la nature et de la grâce, Weidmannsche, Buchhandlung.
23. L e R o y, É d o u a r d : Dogme et critique. Études de philosophie et de critique religieuse. Paris 4. éd. 1907, librairie Bloude et Cie.
24. L e S e n n e, R e n é : La découverte de Dieu. Paris MCMLV, F. Aubier.
25. L u b a c, H e n r i d e : De la connaissance de Dieu. Paris 2. éd. 1948. éd. du Témoignage chrétien.
26. M a e t e r n i c k, M a u r i c e : Le Trésor des humbles. Paris 23. éd. MCMI, Société du Mercure de France.
27. M a r c, A n d r é : L'être et l'esprit : «Acte du XIème Congrès international de philosophie», Bruxelles 20-26 Août 1953. Amsterdam vol. III 1953, North-Holland publishing Co.
28. M a r c e l, G a b r i e l : Journal métaphysique. Paris 13. éd. 1935, librairie Gallimard.
29. : Être et avoir. Paris 1935, Ferdinand Aubier.
30. : Du refus à l'invocation. Paris 1940, Gallimard.
31. M a i m o n, M o i s e B e n : Le guide des égarés, Traité de Théologie et de Philosophie, accompagne d'une traduction française par S. M u n k. Paris, t. I 1856, chez A. Franck.
32. M a r i t a i n, J a c q u e s : La signification de l'athéisme contemporain. Paris 1949, Desclée de Brouwer.
33. : Approches de Dieu. Paris 1953, Alsatia.
34. P a s c a l, B l a i s e : Œuvres, publiées par Léon Brunschvicg. Paris t. VII, VIII : Pensées I, II 1904, librairie Hachette et Cie.
35. R e n a n, E r n e s t : Feuilles détachées, faisant suite aux souvenirs d'enfance et de jeunesse. Paris 12. éd. 1892, Calmann Lévy.
36. S a t r e, J.—P. : L'être et le néant, Essai d'ontologie phénoménologique. Paris 8. éd. 1913, librairie Gallimard.
37. : L'Existentialisme est un Humanisme. Paris 1946, éd. Nagel.
38. : Le Diable et le Bon Dieu, Paris 1951, librairie Gallimard.
39. S c h u r é, É d o u a r d : Les grandes Initiés, Esquisse de l'histoire secrète des religions. Paris 63. éd. 1921, librairie académique Perrin et Cie.
40. S o r e l, G e o r g e : De l'utilité du Pragmatisme, Paris 1921, M. Rivière.
41. S u n d é n, H j a l m a r : La théorie Bergsonienne de la religion. Uppsala 1940, Almqvist-Wiksells Boktryckerie—A.—B.
42. T o n q u é d e c, J. d e : Sur la philosophie Bergsonienne. Paris MCMXXXVI, Gabriel Baeuchesne et fils.
43. V o l t a i r e, F. M. : Œuvres complètes, nouvelle éd. <par Louis Moland>. Paris vol. X 1877, Garnier frères.
44. W e i l, S i m o n e : Attente de Dieu. Paris 1950, éd. du vieux Colombier.
45. : La connaissance surnaturelle. <Paris> 8. éd. 1950, librairie Gallimard.

Γ'. ΕΚ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ

1. Alexander, S.: Space, Time, and Deity, The Gifford lectures at Glasgow 1916-18. London vol. II 1920, Macmillan and Co.
2. Bacon, Francis: Works, ed. by J. Spedding, R. L. Ellis and D. D. Heath L. London vol. III 1870: Philosophical works, Longmans and Co.
3. Balfour, A. J.: Creative Evolution and philosophical doubt: «The Hibbert Journal», a quarterly review of religion, theology and philosophy (ed. by L. P. Jacks and G. D. Hicks). London vol. X, 1, 1911, Williams and Norgate Boston. Mass. Sherman, French and Co.
4. Bergson, Henri: *Life and consciousness*, ὡς ἄν.
5. Berkeley, George: *The principles of human knowledge*, ed. by T. E. Jessop. London 1937, A. Brown and sons.
6. Bett, Henry: *Johannes Scotus Erigena, A study in mediaeval philosophy*. Cambridge 1925, at the University press.
7. Bradley, F. H.: *Essays on Truth and Reality*. Oxford 1914, at the Clarendon press.
8. Brightman, Edgar Sheffield: *The problem of God*. New York-Chicago 1930, The Abingdom press.
9. <Encyclopaedia Britannica>: *Dionysius Areopagiticus: «Encyclopaedia Britannica», a new survey of universal knowledge* <University of Chicago>. Chicago. London. Toronto vol. 7 <1956>, Encycl. Brit. LTD.
10. : *Orpheus (The Orphic doctrines and «Life»)*, ὡς ἄν. vol. 16 <1956>.
11. Frank, Erich: *Philosophical Understanding and religious Truth*. Oxford, Toronto 1945, University press
12. : *Knowledge, Will and Belief (Wissen, Wollen, Glauben)*, collected essays, ed. by Ludwig Edelstein. Zürich und Stuttgart 1955, Artemis—Vg.
13. Fulton, William: *Divine Personality: «The expository Times»* ed. by A. W. Hastings—. Edinburg vol. 47 1935/36, T. and T. Clark.
14. Gilson, Etienne: *God and philosophy*. New Haven 1941, Yale University press.
15. Hartshorne, Charles: *Philosophy of religion in the United States: «Philosophy and phenomenological research»*, A quarterly journal, published by the University of Buffalo. Buffalo. New York vol. XI Sept. 1950—Jun. 1951, University of Buffalo.
16. Hocking, William Ernest: *The meaning of God in human experience, A philosophic study of religion*. New Haven 1912, Yale University press.
17. James, William: *The varieties of religious experience, A study in human nature*. New York 1902, The modern Library.
18. : *A pluralistic universe, Hibbert Lectures at Manchester College on the Present Situation in Philosophy*. London-New York 1909, Longmans, Green and Co.
19. : *(The Letters of William James, ed. by Henry*

- James. London, Bombay, Calcuta and Madras vol. II 1920 Longmans, Green and Co)
20. Jones, Henry: A faith that enquires, The Gifford Lectures delivered in the University of Glasgow in the years 1920 and 1921. London 1922, Macmillan and Co.
  21. Juliana, Anchorite: XVI revelations of divine love to Mother Juliana of Norwisch, (ed. by) Georg Tyrell. London 1902, K. Paul, Trench, Trübner and Co., LTD.
  22. McGiffert, Arthur C.: Christianity and Democracy: «The Harvard theological review», issued by the Faculty of Divinity in Harvard University Cambridge, Mass. Cambridge 1919, Harvard University press.
  23. Mueller, Gustav E.: Analogia entis and dialectic: «Sophia», Rassegna critica di Filosofia et storia de la Filosofia, direttore Carmelo Ottaviano Padova A. XXIV, 1, 1956, Cedam Casa Editrice Dott. A. Milani.
  24. Overstreet, H. A.: God and the common Will: «The Hibbert journal», A quarterly review of religion, theology and philosophy (ed. by L. D. Jacks and G. B. Hicks). London vol XIII, 1, 1914, William and Norgate-Boston, Mass. Sherman, French and Co.
  25. Renard, Henri: The Philosophy of God. Milwaukee 2. printing 1952, The Bruce Publishing Co.
  26. Robinson, S. Daniel: The Problem of God: «The personalist», issued quarterly by the University of Southern California. Los Angeles vol. XXXIII 1952, Ralph Tyler Flewelling.
  27. Royce, Josiah: The conception of God, a philosophical discussion concerning the nature of Divine Idea, as a demonstrable reality. New York 1909, The Macmillan Co.
  28. Sheen, Fulton J.: God and Intelligence, A critical study in the light of the philosophy of S Thomas. New York 10. impr. 1952, Longmans, Green and Co.
  29. Solmsen, Friedrich: Plato's theology. Ithaca, New York 1942, Cornell University press.
  30. Spencer, Herbert: First principles. London 6. m. impr. 1918, Williams and Norgate.
  31. Taubes, Jakob: Dialectic and analogy: «The journal of Religion», issued by the federated Theological Faculty of the University of Chicago. (Chicago) vol. XXXIV 1954, the University of Chicago press.
  32. Tillich, Paul: Systematic Theology. Chicago, Illinois 3. impr. vol. I. 1953, the University of Chicago press.
  33. Wells, H. G.: God the Invisible king. London, New York, Toronto and Melbourne 1917, Cassell and Co.
  34. Whitehead, A. N.: Science and the modern world. Cambridge 6. impr. 1932, at the University press.
  35. Whitman, Walt: Leaves of grass, edited by Emory Holloway. Garden City. N. Y. 1954, Doubleday and Co., Inc.
  36. Wieman, Henry Nelson: God is more than we can think:

- «Christendom», A quarterly review, ed. by Charles Clayton Morrison. Chicago vol. I, 1, 1935, Willett, Clark and Co.
37. : God in emergent evolution: «The Christian Century», An undenominational journal of Religion, ed. by Charles Clayton Morrison. Chicago vol. LII, 40, 1935, Christian Century press.
38. : Normative psychology of Religion. New York 1935, Th. V. Crowell Co.
39. Wittgenstein, Ludwig: Tractatus Logico-Philosophicus. London 1922, Kegan Paul, Trench, Trübner and Co, LTD, New York: Harcourt Brace and Co, Inc.

Δ' ΕΚ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ

1. Albertus Magnus: Opera omnia, cura ac labore Aug. Borgnet. Parisiis vol. XIV MDCCCXCII, XXV MDCCCXCIII, apud Ludovicus Vives.
2. S. Anselmus, Cantuariensis Archiepiscopus: Opera omnia, labore et studio Gabrielis Gerberon: MPL, t. CLVHI <I> 1853.
3. : Opera omnia, recensuit Franciscus Salesius Schmitt. Edinburgi vol. I MDCCCXLVI, apud Thomas Nelsol et filios.
4. S. Augustinus, Aurelius: Opera omnia, opera et studio Monachorum ordinis S. Benedicti: MPL, t. XXXII <I> 1877, XXXIII <II> 1902, XXXIV <III> 1887, XXXV <III²>, XXXVII <IV²> 1845, XXXVIII <V¹>, XXXIX <V²> 1865, XL <VI> 1887, XLI <VII> 1841, XLII <VIII> 1886, XLIV <X¹> 1865.
5. Baumgarten, Alex. Gottlieb: Metaphysica. Halae Magdeburgicae editio II 1743, impensis Carol. Herm. Hemmerde.
6. S. Bernardus, Abbas Primus Clarae-Yallensis: Opera omnia, curis Ioannis Mabillon. MPL, t. CLXXXII <I>, CLXXXIII <II> 1854.
7. Bittremieux, J: Similitudo creaturae cum Deo fundamentum cognoscibilitatis Dei: «Divus Thomas», Commentarium de philosophia et theologia, direttore resp. P. G. Gastagnoli. Piacenza (Italia) t. XLIII 1940, Collegio Alberoni.
8. Boetius, Manlius Severinus: Opera omnia, accurante J.—P. Migne: PL, t. LXIV <II> 1891.
9. S. Bonaventura, Doctor Seraphicus: Opera omnia, edita studio et cura PP. collegii as. Bonaventura, ad claras Aquas (Quaracchis t. I. MDCCCLXXXII, ex typographia collegii S. Bonaventurae.
10. Brunus, Jordanus Nolanus: Opera latine conscripta, recensebat F. Fiorentino. Neapoli vol. I, pars I MDCCCLXXIX, apud dom. Morano, Florentiae vol. I, pars III, curantibus F. Tocco et H. Vitelli, typis successorum Le Monnier.

11. **Cicero, M. Tullius**: Tusculanorum disputationum libri quinque, recognovit I o. C a s p. O r e l l i u s. Turici MDCCCXXIX, typis Orelli, Fuesslini et sociorum.
12. **Denzinger, Henricus**: Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum <edidit I o. B a p t. U m b e r g>. Friburgi Brisgoviae 26, editio MCMXLVII, Herder et Co.
13. **Des Cartes, Renatus**: Meditationes De Prima Philosophia, in quibus Dei existentia et animae humanae a corpore distinctio, demonstrantur. Amstelodami CIΩIΩCL, apud Ludovicum Elzevirium.
14. **Echardus, Magister**: Quaestiones et sermo Parisienses, edidit B e r n h a r d u s G e y e r. Bonnae MCMXXXI, sumptibus Petri Hanstein.
15. : Eine lateinische Rechtfertigungsschrift des Meister Eckhart hg. von A u g u s t i n u s D a n i e l s. Münster i. W. 1923, Vg. der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung.
16. : Die deutschen und lateinischen Werke. Stuttgart-Berlin IV. Bd. 1937: Sermones I. Lieferung, hg. von E r n s t B e n z, Vg. W. Kohlhammer.
17. **S. Ephraem Syrus**: Opera omnia quae exstant... e Bibliotheca Vaticana prodeunt (Syriacum textum recensuit et latine vertit S t e p h a n u s E v o d i u s A s s e m a n u s. Romae t. III MDCCXLII, apud Io. Mar. Henr. Salvioni.
18. **Felix, M. Minucius**: Octavius, recensuit I o s. M a r t i n. Bonnae MCMXXX, sumptibus Petri Hanstein.
19. **S. Hieronymus, Presbyterus**: Tractatus sive omiliae in Psalmos quatuordecim, edidit G e r m a n u s M o r i n. Maredsoli 1903, apud editorem, Oxonii, apud J. Parker et filium.
20. **Hugo de S. Victore**: Opera omnia, accurante J.—P. M i g n e: PL t. CLXXVI <II> 1880.
21. **Jahnus, Albertus**: Πρόκλου ἐκ τῆς Χαλδαϊκῆς Φιλοσοφίας. Accedit Hymnus in Deum Platonius vulgo S. Gregorio Nazianzeno adscriptus, nunc Proclo Platonico vindicatus. Halis Saxonum MDCCCLXXXI, C. E. M. Pfeffer (R. Stricker).
22. **Ioannes Duns Scotus**: Opera omnia, editio nova... a p a t r i b u s F r a n c i s c a n i s... recognita. Parisiis t. 9 MDCCCXCIII, t. 22 MDCCCXCIV, apud Ludovicum Vivès.
23. **Ioannes Scotus (Erigena)**: Opera quae supersunt omnia, edidit H e n r i c u s J o s e p h u s F l o s s: MPL t. CXXII 1853.
24. **Lactantius Firmianus**: Opera, edidit F r i d o l i n u s F r i t z s c h e. Lipsiae pars I 1842, sumptibus et typis Bernh. Tauchnitz.
25. **Leibnitius, Gothofredus Guillelmus**: Opera omnia, studio L u d o v i c i D u t e n s. Genevae t. VI MDCCLXVIII, apud fratres de Tournes.
26. **Nicolaus Cusae**: <Opera>. Haec accurata recognitio... ex officina Ascensiana recenter emissa est, <recensuit I a k. F a b e r S t a p u l e n s i s>. Parisiis MDXIII, in aedibus Ascensianis.
27. : Directio speculantis seu de non aliud, edide-

- runt Ludovicus Baur et Paulus Wilpert. Lipsiae MCMXXXIV, in aedibus Felicis Meiner.
28. : Vier Predigten im Geiste Eckharts, hg. von Josef Koch. Heidelberg 1937, Carl Winters Unirersitätsbuchhandlung.
29. Oettinger, Frid. Chr.: Theologia ex idea vitae deducta, in sex logos dedacta. Francofurti et Lipsiae 1765, apud Ang. L. Stettin.
30. Petrus Abaelardus, Abbas Rugensis: Opera omnia, accurante J.—P. Migne: Pl. t. CLXXVIII 1885.
31. Poetae Latini aevi Carolini, recensuit Ludovicus Traube. Berolini t. III MDCCCXCVI, apud Weidmannos.
32. Saxo Grammaticus: Gesta Danorum, hg. Alfred Holder. Strassburg lib. III 1886, Vg. von Karl J. Trübner.
33. Seneca, L. Annaeus: Opera quae supersunt, recognovit Fredericus Haase. Lipsiae vol. II MDCCCLXII, sumptibus et typis B. G. Teubneri.
34. Sententiae Florianenses, edidit Henricus Ostlender. Bonnae MCMXXIX, sumptibus Petri Hanstein.
35. Spinoza: Opera. hg. von Carl Gebhardt. Heidelberg II, Bd.: Ethica, IV. Bd.: Epistolae 1924, Carl Winters Universitaetsbuchhandlung.
36. S. Thomas Aquinas: Opuscula selecta, editio nova. Parisiis t. II 1881, sumptibus et typis P. Lethielleux.
37. : Opera omnia, cura et studio fratrum Praedicatorum. Romae t. XIII MCMXVIII, XV MCMXXX: Summa contra Gentiles, typis Piccardi Garroni.
38. : Quaestiones disputatae, par le R. P. Mandonnet. Parisiis t. I: De veritate, II: De potentia-De malo, III: De caritate—1925, Sumptibus P. Lethielleux.
39. : Opuscula omnia, cura et studio R. P. Mandonnet. Parisiis t. VI 1927, sumptibus P. Lethielleux.
40. : Summa theologica, hg. vom Katholischen Akademikerverband. Salzburg-Leipzig Bde: I 1934, III 1939, VI 1937, Vg. Anton Pustet.
41. Wolff, Christian: Psychologia rationalis methodo scientifica pertractata. Francofurti et Lipsiae MDCCCLX, prostat in officina Libraria Rengeriana.

Ε΄. ΕΚ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ *

1. Ἀθανάσιος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας: Τὰ κύριστα πάντα, accurante et recognoscente J.—P. Migne: PG t. 25 <I> 1857.

* Ἡ κατάταξις τῶν ὀνομάτων ἀκολουθεῖ τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον καὶ ὅταν ὁ τίτλος τῆς ἐκδόσεως εἶναι λατινικὸς ἢ γερμανικὸς (π.χ. Clemens=Κλήμης, Vorkratiker=Προσωκρατικοί).—Ἐκδόσεις τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ τῶν Ὁμηρικῶν ἔκτων δὲν σημειοῦνται εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν.

2. Ἀλκίνοος: Διδασκαλικὸς τῶν Πλάτωνος δογμάτων: *Platonis dialogi, ex recognitione Caroli Eriderici Hermanni. Lipsiae vol. VI MDCCCLXXIII, sumptibus et typis B. G. Teubneri.*
3. *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*, adornaverunt Wilh. Christ et M. Paronikas. Lipsiae MDCCCLXXI, in aedibus B. G. Teubneri.
4. *Aristoteles Graece*, ex recensione Immanuelis Bekkeri edidit Akademia Regia Borussia. Berolini A. 1831, ex officina Academica.
5. Βασίλειος, Ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας: Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, opera et studio Monachorum ordinis S. Benedicti. Parisiis t. III MDCXXX, typis et sumptibus Ioannis Baptistae Coignard.
6. <Gnostische Schriften in Koptischer Sprache hg. und übersetzt von Carl Schmidt. Leipzig 1892, Hinrichs'sche Buchhandlung>.
7. Γρηγόριος, ὁ Θεολόγος, Ἀρχιεπίσκοπος Κων/λεως: Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, accurante et recognoscente J.—P. Migne: PG t. 36 <II> 1858, 37 <III> 1862.
8. Γρηγόριος, Ἐπίσκοπος Νύσσης: Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, accurante J.—P. Migne: PG t. 44 <I>, <45> <II>, 46 <III> 1863.
9. : Opera, edidit Vernerus Jaeger. Berolini vol. II MCMXXI, apud Weidmannos. Leiden vol. VIII <1>, E. J. Brill.
10. Διονύσιος Ἀρειοπαγίτης: Τὰ σωζόμενα πάντα, studio et opera Balthasaris Corderii: MPG t. <I> 1857.
11. Εἰρηναῖος, Ἐπίσκοπος Λουγδούνου: Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, cura et labore Domini Renati Massueti: MPG t. 7 <II> 1857.
12. Ἐρένιος Φιλόσοφος: Ἐξήγησις εἰς τὰ μετὰ φυσικά: (Chr. Aug. Brandis: Die aristotelischen handschriften im Vatican) Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1831. Berlin 1832, Druckerei der königl. Ak. d. Wissenschaften.
13. *Hermetica: The ancient Greek und Latin writings, which contain religious of philosophic teaching ascribed to Hermes Trismegistus*, ed. by Walter Scott. Oxford vol. I 1924, at the Clarendon press.
14. Εὐσέβιος ὁ Πάμφιλος: Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, collegit et recognovit J.—P. Migne: PG t. <II> 1857.
15. Ζοῦμπος, Α. Ν.: Φιλοσοφικά σημειώματα 1. Ἀθήναι 1958.
16. Θεόδωρακόπουλος, Ι. Ν.: Αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου. Ἀθήναι 1928, «Ὁ Κοραῆς» ἐκδ. τυπογρ. τύπος.
17. : Μαθήματα ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀθήναι 1952.
18. Θεόδωρος Δούκας, ὁ Λάσκαρις: Περὶ θεωνυμίας: MPG t. 140 1887
19. S. Hippolytus, Episcopus et Martyr: *Refutationis omnium haeresium libri decem quae supersunt*, recensuerunt L. u. d.

- Duncker et F. G. Schneidewin. Gottingae 1859, sumptibus Dieterichianis.
20. Iustinus, Philosophus et Martyr: Opera quae feruntur omnia, edidit Io. Car. Th. Eques de Otto. Ienae 3. editio t. I MDCCCXXVI, prostat in libraria Hermanni.
21. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: Ἐκδόσεις τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως. Verona MDXXXI, apud Stephanum et fratres Sabios.
22. Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, opera et studio Michaelis Lequien. MPG t. 94 <I> 1864.
23. Ioannes Philoponus: De aeternitate mundi contra Proclum, edidit Hugo Raabe. Lipsiae MDCCCXCIX, in aedibus B. G. Teubneri.
24. Ἰωάννης Ἀρχιεπίσκοπος Κων/λεως, ὁ Χρυσόστομος: Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, accurante et recognoscente J.—P. Migne. MPG t. 48 <I>, 57 <V> 1862.
25. Κασαντζάκης Νίκος: Ἀσκητική, Salvatores Dei <Ἀθῆναι 1951;>, «Σύμπαν».
26. Clemens Alexandrinus: PAW. Stromata, hg. von Otto Stählin. Leipzig Bde: II 2. Aufl. 1939, III 1909, J. C. Hinrichs Vg.
27. Clemens Romanus: Epistulae, edidit Adolphus Hilgenfeld. Lipsiae MDCCCLXXVI, T. O. Weigel.
28. Κύριλλος Ἱεροσολύμων Ἀρχιεπίσκοπος: Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, cura et studio Ant. Aug. Toultaci. MPG t. 33 1857.
29. Λιβεριάδης Εὐελπίδης: Προβλήματα θερησκευτικῆς Φιλοσοφίας. Ἀθῆναι 1958.
30. Μάξιμος ὁ Αἰγύπτιος: Τὰ εὐρισκόμενα πάντα, edidit Henricus Josephus Floss. MPG t. 34 1903.
31. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής: Ἄπαντα, cura et studio R. P. Franc. Combefis. MPG t. 91 <II> 1865.
32. Παλαῦνος Δημήτριος Σ.: Πατρολογία (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων). Ἀθῆναι 1930, τύποις I. A. Ἀλευροπούλου καὶ Σίτσας.
33. : Μεγάλαι μορφαὶ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἀθῆναι 1942, «Ἀετός» Α. Ε.
34. Olympiodorus Philosophus: In Platonis Gorgiam commentaria, edidit William Norvin. Lipsiae MCMXXXVI, in aedibus B. G. Teubneri.
35. Plato: Dialogi, ex recognitione Caroli Friderici Hermanni. Lipsiae vol. I—VI MDCCCLVI—MCCCXXIII, sumptibus et typis B. G. Teubneri.
36. Plutarchus Cheronensis: Moralia, recognovit Gregorius N. Bernadakis. Lipsiae vol. III MDCCCXCI, in aedibus B. G. Teubneri.
37. Plotinus: Enneades, recensuit Hermannus Fridericus Mueller. Berolini vol. I MDCCCLXXVIII, II MDCCCLXXX, apud Weidmannos.
38. Πρόκλος, Διάδοχος Πλατωνικός: Εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλία ἕξ—Στοιχείωσις θεολογική, per Aemylum Porphyri, Hamburgi MDCXVIII, apud Rulandios.

39. **Proclus Diadochus**: In Platonis Rem Publikam commentarii, edidit Guil. Kroll. Lipsiae vol. I MDCCCIX, in aedibus B. G. Teubneri.
40. : In Platonis Timaeum commentaria, Lipsiae vol. I MCMIII, in aedibus B. G. Teubneri.
41. **Proclus, philosophus Platonicus**: Opera, illustravit Victor Cousin. Parisiis t. IV MDCCCXXI—VI MDCCCXXVII: Commentarii in Parminidem Platonis, J. M. Eberhart (t. IV, V)—Firmin Didot (t. VI).
42. **Vorsokratiker**: Die Fragmente, griechisch und deutsch von Hermann Diels, 6. Aufl. hg. von Walther Kranz. Berlin-Grünewald 1951, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
43. **Σακελλαρίου, Γεώργιος Θ.**: 'Η έννοια του Θεού κατά την σύγχρονον έπιστήμην και φιλοσοφίαν. 'Αθήναι 1948, by A. Rosselatos.
44. **Simplicius**: In Aristotelis physicorum libros quattuor priores commentaria, edidit Herm. Diels. Berolini MDCCCCLXXXII, typis et impensis G. Reimeri.
45. : In Aristotelis de caelo commentaria, edidit I. L. Heiberg. Berolini MDCCCCLXXXIII, typis et impensis G. Reimeri.
46. **Stoici Veteres**: Fragmenta, collegit Ioannes ab Arnim. Lipsiae vol. I. MCMV: Zeno et Zenonis discipuli, II MCMIII: Chryssippi fragmenta moralia. Fragmenta successorum Chryssippi, in aedibus B. G. Teubneri.
47. **Συνέσιος, 'Επίσκοπος Κυρήνης**: Τα εύρισκόμενα πάντα, editore Dionysio Petavio: MPG t. 66 1864.
48. **S. Sophronius Hierosolymitanus**: Epistula synodica ad Sergium patr. Const., accurante J.—P. Migne: PG. t. 87 <III> 1865.
49. **Philo Alexandrinus**: Opera quae supersunt, ediderunt Leopoldus Cohn et Paulus Wendland. Berolini t. I MDCCCLXXXVI, II MDCCCLXXXVII, III MDCCCLXXXVIII, V MCMVI, typis et impensis Geogii Reimeri.
50. **Χατζιδάκης, Μιχαήλ**: 'Ο ύλιστικός ρωμαντισμός και ή φιλοσοφία του Henri Bergson. 'Εν 'Αθήναις 1940, τύποις Γ. Καραμαλέγκου.
51. **'Ωρυγένης**: PAW, Leipzig Bde: I, II, hg. von Paul Koetschau 1889. IV, hg. von Erwin Preuschen, 1903. V, hg. von Paul Koetschau, 1913. X, hg. von Erich Klostermann, 1935. XII, hg. von Erich Klostermann, 1941. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΙΚΩΝ ΕΚΦΡΑΣΕΩΝ

1. Acquisitus : 'Επίκτητος.	6. Adoratio mysterii : Λατρεία μυστηρίου.
2. Adaequatio : 'Εξίσωσις	7. Alictas existentiae et essentiae : 'Ετερότης ύπάρξεως και ούσίας.
3. Adhaesio Dei : Προσκόλλησις εις τον Θεόν.	8. Aliud valde : 'Ετερον σφόδρα.
4. Adjutor Dei : Βοηθός Θεού.	9. Altum silentium : Βαθεΐα σιωπή.
5. Ad infinitum : Είς τὸ άπόλυτον.	

10. Amor intellectualis: Διανοητικός ἔρως.
11. Analogatum: Τὸ ἀνάλογον (Ὁ ὅρος τῆς ἀναλογίας).
12. Analogia attributionis: Ἀναλογία κατηγορήματος.
13. Analogia entis: Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ὄν.
14. Analogia proportionalitatis: Ἀναλογία ἀναλογικότητος.
15. Ancilla theologiae: Θεωρητικὴ τῆς θεολογίας.
16. Annihilatio: Ἐκμηδένισις.
17. Appetitus: Ὁρεξις.
18. A posteriori: Ἐκ τῶν ὑστερόνων.
19. A priori: Ἐκ τῶν προτέρων.
20. A quo, ad quem: Ἐκ ποίου, πρὸς ποῖον.
21. Ardens Deo: Φλεγόμενος ὑπὸ (τῆς ἐπιθυμίας) τοῦ Θεοῦ: Ἐπιθυμῶν διακαῶς τὸν Θεόν.
22. Ars magna: Μεγάλη τέχνη.
23. » sacra: Ἱερὰ »
24. Ascitas Dei: Αὐτουσία τοῦ Θεοῦ.
25. Causa exemplaris: Αἰτιῶδες πρότυπον.
26. Causa finalis: Τελικὴ αἰτία.
27. » sui: Αἰτία ἑαυτοῦ.
28. Cognitio contemplativa: Θεωρητικὴ γνῶσις.
29. Cognitio Dei naturalis: Φυσικὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ.
30. Cognitio spontanea: Αὐθόρμητος γνῶσις.
31. Cognoscimus ut credamus: Γινώσκουμεν, διὰ νὰ πιστεύσωμεν.
32. Coincidentia contrariorum: Σύμπτωσις τῶν ἐναντίων.
33. Coincidentia differentium: Σύμπτωσις τῶν διαφορομένων.
34. Coincidentia oppositorum: Σύμπτωσις τῶν ἀντιθέτων.
35. Communicatio idiomatum: Κοινότης ιδιωμάτων.
36. Concordia discors: Διχονοοῦσα ὁμόνοια.
37. Conditio sine qua non: Προϋπόθεσις ἄνευ τῆς ὁποίας οὐχί (Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις).
38. Contemplatio Dei: Θεώρησις τοῦ Θεοῦ.
39. Contemplatio (supra)mentalis: (Ὑπερνοητικὴ) Θεώρησις.
40. Contradictio in adjecto: Ἀντίφασις εἰς τὸ ἐπίθετον. (Π.χ. κυκλικὸν τετράγωνον).
41. Cor nostrum inquietum: Ἡ ἀνήσυχος καρδιά μας.
42. Creatio continua: Συνεχῆς δημιουργία.
43. Creatura Dei: Πλάσμα τοῦ Θεοῦ.
44. Credimus ut cognoscamus: Πιστεύουμεν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν.
45. Credimus ut credamus: Πιστεύουμεν, διὰ νὰ πιστεύωμεν.
46. Credo quia absurdum: Πιστεύω διότι εἶναι (ἀδι)άνοητον.
47. De caelo et ejus mirabilibus: Περὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν θαυμασίων του (τίτλος ἔργου τοῦ E. Swedenborg).
48. Deificatio: Θεοποίησις.
49. Deiformitas: Θεομορφισμός.
50. Deus absconditus: Ἀπόκρυφος Θεός.
51. Deus contra ipse: Θεός ἐναντίον ἑαυτοῦ.
52. Deus definiri non potest: Ὁ Θεός δὲν δύναται νὰ ὁρισθῆ.
53. Deus explicitus: Ἀνεπτυγμένος Θεός.
54. Deus exterior: Ἐξωτερικὸς (Ἐκτὸς τοῦ πνεύματος) Θεός.
55. Deus fabulosus: Μυθικὸς Θεός.
56. » humanus: Ἀνθρώπινος »
57. » ignotus: Ἄγνωστος »
58. » implicitus: Ἀνεξέλικτος »
59. » incognitus: Ἀδιάγνωστος »
60. » incognoscibilis: » »
61. » infandus: Ἀνέκφραστος »
62. » inscrutabilis: Ἀδιερεύνητος Θεός.
63. Deus interior: Ἐσωτερικὸς (Ἐντὸς τοῦ πνεύματος) Θεός.
64. Deus non creditur sed scitur: Ὁ Θεός δὲν πιστεύεται, ἀλλὰ γνωρίζεται.
65. Deus non scitur sed creditur: Ὁ Θεός δὲν γνωρίζεται, ἀλλὰ πιστεύεται.
66. Deus notissimus: Γνωστότατος Θεός.
67. Deus occultus: Ἀπόκρυφος Θεός.
68. » omniformis: Παντόμορφος »
69. » relevatus: Ἀποκεκαλυμμένος Θεός.
70. Deus transmundanus: Ὑπερκόσμιος Θεός.
71. Deus (est) umbra mentis: Ὁ Θεός εἶναι ἡ σκιά τοῦ νοῦ.
72. Disputare de Deo: Πραγματεῦσθαι περὶ Θεοῦ.
73. Disputare de se ipso: Πραγματεῦσθαι περὶ ἑαυτοῦ.
74. Divina simplicitas: Θεία ἀπλότης.
75. Docta ignorantia: Γινώσκουσα ἄγνοια.
76. Doctrina sacra: Ἱερὰ διδασκαλία.
77. Ens ab alio: Ὅν ἐξ ἄλλου (αἰτιατόν).

78. Ens absolute infinitum: Ὁν ἀπολύτως ἄπειρον.
79. Ens absolutum: Ἀπόλυτον ὄν.
80. » a se et per se: Αἴτιον ἑαυτοῦ καὶ αὐθυπόστατον ὄν.
81. Ens creatum: Δημιουργηθὲν ὄν.
82. » illimitissimum: Ἀπολύτως ἀπεριόριστον ὄν.
83. Ens in modo essendi: Ὁν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ὑπάρχειν (ἀντίθ. «ὄν ἢ ὄν»: ens ut sic).
84. Ens interrogativum: Ἐρωτηματικὸν ὄν.
85. Ens per essentiam: Αὐθυπόστατον ὄν.
86. Ens per participationem: Μέτοχῃ (Παράγωγον) ὄν.
87. Ens realissimum: Πραγματικώτατον ὄν.
88. Ens ut sic: «Ὁν ἢ ὄν».
89. Entitas: Ὀντικότης.
90. Erectoris ingenii: Μὲ ἄγρυπνον πνεῦμα.
91. Esse innatum: Ἀκίνητον εἶναι.
92. » in fieri: εἶναι ἐν γίνεσθαι.
93. Esse in se: Ἐν ἑαυτῷ εἶναι.
94. Esse ipsum: Ὁν καθ' αὐτό.
95. Esse participatum: Μέτοχον εἶναι.
96. Essentia Dei: Οὐσία Θεοῦ.
97. » divina: Θεία οὐσία.
98. Evolutionismus: Ἐξελεγκτισμός.
99. Existentia Dei: Ὑπαρξίς Θεοῦ.
100. » divina: Θεία ὑπαρξίς.
101. Ex nihilo: Ἐκ τοῦ μηδενός.
102. Exruginatio Dei: Ἐκπόρθησις τοῦ Θεοῦ.
103. Faber Dei: Κατασκευαστὴς τοῦ Θεοῦ.
104. Fideismus: <Πιστεῖσμός>.
105. Fides excedit rationem: Ἡ πίστις ὑπερβάλλει τὸν λόγον.
106. Fides non destruit rationem: Ἡ πίστις δὲν συντρίβει τὸν λόγον.
107. Fides quaerens intellectum: Πίστις ἀναζητοῦσα τὴν διάνοιαν.
108. Finis viarum Dei: Σκοπὸς τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ.
109. Finitum capax infiniti: Πέρασ ἐπιδεκτικὸν τοῦ ἀπείρου.
110. Forma fluens: ῤέουσα μορφή.
111. » permanens: Μένουσα (Ἀμετάβλητος) μορφή.
112. Fratres minores: Ἐλάσσονες ἀδελφοί.
113. Fruitio Dei: Ἀπόλαυσις τοῦ Θεοῦ.
114. Fugitivi errantes: Πλανώμενοι δραπέται.
115. Homo capax divinitatis: Ἄνθρωπος ἐπιδεκτικὸς θεότητος.
116. Homo ipsissimus et miserrimus: <Αὐτότατος> (Ψιλός) καὶ ἀθλιώτατος ἄνθρωπος.
117. Homo mysticus: Μυστικιστὴς.
118. » religiosus: Θρησκευτικὸς ἄνθρωπος.
119. Homo suspiciosus: Καχύποπτος ἄνθρωπος.
120. Ignoramus et ignorabimus: Ἄγνοοῦμεν καὶ θ' ἄγνοῶμεν.
121. Illuminatio: Ἑλλαμψίς.
122. Illustratio (mysterii): Διαφώτισις (μυστηρίου).
123. Imago-similitudo: Εἰκὼν-ὁμοίωσις.
124. In actu: Ἐνεργητικῶς (εἰς τὴν πράξιν).
125. In actu continuo: Ἐν συνεχεῖ πράξει.
126. Inadaequatio: Ἀσυμμετρία.
127. Incomprehensibilitas: Τὸ ἀκατάληπτον.
128. In concreto: Συγκεκριμένως.
129. Incurvatus in se: Ἐστραμμένος εἰς ἑαυτόν.
130. Indefinitus: Ἄ(προσδι)όριστος.
131. Ineffabilis: Ἄφατος.
132. Infinitum: Ἀπόλυτον.
133. In infinitum: Ἀπολύτως.
134. Innatus: Ἐμφυτος.
135. Inspiratio: Ἐμπνευσις.
136. In statu involutionis: Ὑπ' ἀνάπτυξιν.
137. In statu nascendi: Ὑπὸ γένεσιν.
138. Intellectus archetypus: Ἀρχέτυπος νοῦς.
139. Intellectus ectypus: Ἐκτυπος νοῦς.
140. » extramentalis: Νοῦς ἐκτὸς τῆς διανοίας.
141. Intellectus humans: Ἀνθρώπινος νοῦς.
142. Intelligentia divina: Θεία διάνοια.
143. Interrogo, ergo sum: Ἐρωτῶ, ἄρα ὑπάρχω.
144. Intuitio intellectualis: Διανοητικὴ ἐνόρασις.
145. Intuitus mysticus: Μυστικιστικὴ ἐνόρασις.
146. Irrationalismus: Ἀντιδιανοητισμός.
147. Loci classici: Χαρακτηριστικὰ χωρία.
148. Magni inquisitores: Μεγάλοι (ιερο-)ἕξετασταί.
149. Manifestatio Dei: Ἀπόδειξις Θεοῦ.
150. Mixtum compositum: Συνονθύλευμα.
151. Modi essendi: Καταστάσεις τῆς ὑπάρξεως.
152. Modo christiano: Χριστιανικῶς.
153. More geometrico: Γεωμετρικῶς.
154. Modus coexistendi: Τρόπος συνυπάρξεως.

155. *Modus existendi*: Τρόπος ύπαρξεως.
 156. *Moralismus*: Ήθικισμός.
 157. *Mundus fabulosus*: Μυθικός κόσμος.
 158. *Mundus (est) umbra Dei*: Ο κόσμος είναι ή ομία του Θεού.
 159. *Mutatis mutandis*: Μεταβληθέντων των μεταβλητέων.
 160. *Mysterium mysteriorum*: Μυστήριον μυστηρίων.
 161. *Mysterium tremendum et stupendum*: Φοβερόν και έκπληκτικόν μυστήριον.
 162. *Natura naturans*: Δημιουργός φύσις.
 163. *Naturae humanae et mundanae exemplar*: Πρωτοτυπον της ανθρωπίνης και κοσμικής φύσεως.
 164. *Neutrum*: Ουδέτερον.
 165. *Nihilismus religiosus*: Θρησκευτικός μηδενισμός.
 166. *Nihilum*: Μηδέν.
 167. *Non ens*: Ουκ όν.
 168. *Oculo cordis deus incomprehensibilis*: Διά του όφθαλμού της καρδιάς ό Θεός (είναι) άδιανόητος.
 169. *Omnia abeunt in mysterium*: Τα πάντα απολήγουν εις μυστήριον.
 170. *Participatio divinitatis*: Μέθεξις θεότητος.
 171. *Particula Dei*: Μόριον Θεού.
 172. *Pater et salvator Dei*: Πατήρ και σωτήρ του Θεού.
 173. *Perfectione infinitum*: Άπολύτου τελειότητος.
 174. *Per inspirationem*: Δι' έμπνεύσεως.
 175. *Per se nota*: Αύτονόητος.
 176. *Petitio principii*: Άξίωσις αρχής.
 177. *Philosophia perennis*: Υπερχρονική φιλοσοφία.
 178. *Philosophia temporalis*: Έποχική φιλοσοφία.
 179. *Philosophia teutonica*: Γευτονική φιλοσοφία.
 180. *Plena scientia*: Πλήρης γνώσις.
 181. *Præambula fidei*: Προπορευομένη (Είσαγωγή) της πίστεως.
 182. *Princeps philosophorum*: Πρώτιστος των φιλοσόφων.
 183. *Progressus ad infinitum*: Πρόοδος εις άπειρον.
 184. *Progressus in simile*: Πρόοδος έν ταυτώ.
 185. *Proportio*: Άναλογία.
 186. *Pugna legum*: Μάχη νόμων (Άντινομία).
 187. *Pugna verborum*: Μάχη λόγων (Άντίφασις).
 188. *Purgatorium*: Καρφατήριο.
 189. *Qualitas occulta*: Άπόκρυφος ποιότης.
 190. *Quidditas*: Οντικότητα (Ή ιδιότης του είναι «τί»).
 191. *Quod desideratur*: Το ποθούμενον.
 192. *Quod erat demonstrandum*: Το αποδεικτέον.
 193. *Ratio (ipsissima)*: Διάνοια (αυτή καθ' έαυτήν).
 194. *Rationalismus*: Νοησιαρχία.
 195. *Reductio ad absurdum*: Εις άτοπον άπαγωγή.
 196. *Reductio ad mysterium*: Άναγωγή εις μυστήριον.
 197. *Regina theologiae*: Βασίλισσα της Θεολογίας.
 198. *Regressus in infinitum*: Άναγωγή εις το άπόλυτον.
 199. *Repraesentatio Dei*: Άναπαράστασις του Θεού.
 200. *Res cogitans*: Σκεπτόμενον πράγμα.
 201. *Res infinita*: Άπειρον. »
 202. *Sacrificium intellectus*: Θυσία της διανοίας.
 203. *Sancta simplicitas*: Άγία απλότης.
 204. *Scientia non inflat sed admirat*: Ή γνώσις δέν έπαίρεται, αλλά θαυμάζει.
 205. *Scientia speculativa Dei*: Θεωρητική γνώσις του Θεού.
 206. *Sensatio*: Αίσθησις.
 207. *Simplex omnino*: Παντελώς απλοϋς.
 208. *Sobria ebrietas*: Νηφάλιος μέθη.
 209. *Status evanescens*: Μηδενική κατάσταση.
 210. *Sub specie aeternitatis*: Υπό την άποψιν της αιωνιότητος.
 211. *Sub specie Dei (divinitatis)*: Υπό την άποψιν του Θεού (της θεότητος).
 212. *Sub specie infiniti*: Υπό την άποψιν του άπείρου.
 213. *Sub specie revelationis*: Υπό την άποψιν της αποκαλύψεως.
 214. *Substantia divina*: Θεία ύπόστασις.
 215. *Sui securus*: Άφροντις (ώς προς έαυτόν), άμέριμνος (δι' έαυτόν).
 216. *Summa intelligentia*: Υψίστη διάνοια.
 217. *Summa theologia summa irreligio*: Υπερβολική θεολογία: έλλειψις θρησκευτικότητος.
 218. *Tenebrae aeternae*: Αιώνιον σκοτός.
 219. *Terminus ante quem*: Όριον προ του όποιου (Έσχατον χρονικόν όριον).
 220. *Terminus a quo*: Άφετηρία.
 221. » *post quem*: Όριον μετά το όποιον (Πρώτον χρον. όριον).

222. *Terminus technicus*: Τεχνικός ὄρος.
 223. *Terra incognita*: Ἄγνωστος χώρα.
 224. *Tertium comparationis*: Ἡ πρὸς ἡν ἡ σύγκρισις ἔννοια.
 225. *Theologia affirmativa*: Καταφατική θεολογία.
 226. *Theologia gloriae*: Θεολογία τῆς δόξης.
 227. *Theologia naturalis*: Φυσική θεολογία.
 228. *Theologia negatira*: Ἀποφατική θεολογία.
 229. *Theologia perennis*: Ὑπερχρονική θεολογία.
 230. *Theologia positionis*: Θετική θεολογία.
 231. *Theologia rationalis*: Διανοητική θεολογία.
 232. *Theologia temporalis*: Ἐποχική θεολογία.
 233. *Theologus excelsus*: Ἐξαισιος θεολόγος.
 234. *Ultima actualitas*: Ὑψίστη ἐνεργητικότητα.
 235. *Unio mystica*: Μυστική ἔνωσις.
 236. *Verbum*: Λέξις.
 237. *Veritates aeternae*: Αἰώνιαι ἀλήθειαι.
 238. *Vestigium Dei*: Ἴχνος (Ἔπος ποδός) τοῦ Θεοῦ.
 239. *Via causalitatis*: Διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς αἰτιότητος (Αἰτιολογικῶς).
 240. *Via eminentiae*: Διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ὑπερθέσεως (Κατ' ἐξοχήν).
 241. *Via illuminativa*: Διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς φωτίσεως (Κατ' ἐπιφοίτησιν).
 242. *Via negationis*: Διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀρνήσεως (Ἀποφατικῶς).
 243. *Via philosophica*: Διὰ τῆς φιλοσοφικῆς ὁδοῦ.
 244. *Via purgativa*: Διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς καθάρσεως (Δι' ἐξαγνισμοῦ).
 245. *Via unitiva*: Διὰ τῆς ἐνωτικῆς ὁδοῦ (θεώσεως).
 246. *Visio essentiae divinae*: Θεώρησις τῆς θείας οὐσίας.
 247. *Vox faucibus haesit*: Ἡ φωνὴ ἐκρατήθη εἰς τὸν λάρυγγα.

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

Bd (e)	: Band (Bände).	p.	: pagus, page.
ed.	: edited.	PAW	: Ausgabe der Preuss. Akademie der Wissenschaften.
éd.	: éditio.	Pf.	: Ἴδε εἰς Βιβλιογραφίαν ΑΠΙ, 6.
EC	: Ἴδε εἰς Βιβλιογραφίαν ΑΠΙ, 27.	PG	: Patrologiae series graeca.
H.	: Heft.	PL	: » » latina
H. Diels	: Ἴδε εἰς Βιβλιογραφίαν Ε, 43.	Πρβλ.	: Παράβαλλε.
hg.	: herausgegeben.	Πρθ.	: Παράθεσις.
Jg.	: Jahrgang.	S.(SS)	: Seite (n).
MPG	: J.—P Migne: Patrologiae series graeca.	t.	: tomus, tome.
MPL	: J.—P Migne: Patrologiae series latina.	Vg.	: Verlag.
Oo	: Opera omnia.	WW	: Säm(m)tliche (Gesammelte) Werke (Schriften).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006